

BEKNOPT, KERKELIJK HANDWOORDENBOEK.

VERKLAREND WOORDENBOEK VAN KATHOLIEKE
GELOOFS- EN ZEDENLEER, LITURGIE, SYMBOLIEK EN
KERKKUNST, MET ILLUSTRATIES EN BIJLAGEN DOOR
□ M. C. NIEUWBARN O. P.; S. THEOL. LECT. □

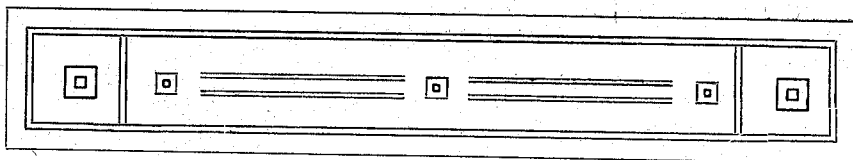

UITGEGEVEN EN GEDRUKT DOOR DE BOEK- EN KUNSTDrukkerij
BIJVOET-MUTSAERS & ZOON TE TILBURG

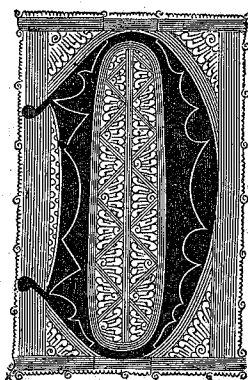

1910

VOORBERICHT

Initiaal, genomen uit een antiphonarium der 14e eeuw.

e Inleiding zou allicht in de pen zijn gebleven, zoo deze uitgave, als een eerste proeve op dit gebied ten onzent, zich niet als een new-comer aan de gebruikers had aan te dienen. Bovendien zag zij zich gaarne een bescheiden plaatsje ingeruimd in het studeervertrek en, beter nog, in de intieme huiskamer van het beschaafde, katholieke gezin. Hiertoe werd er dan ook met inspanning naar een *vorm* getracht, welke uitsluitend *zakelijk* werd gehouden en allengs zoo vereenvoudigd is, als de omvang en de betrekkelijke volledigheid van de veelzijdige *stof* door ons aangegeven studievakken, het slechts bij mogelijkheid heeft willen gedoogen. Krachtig werkte hierbij tevens de rem van het verplichte streven naar een geringe kostbaarheid, het niet te ontduiken servituut op een gewenschte, breede verspreiding.

Een „Woordenboek” van Kerkelijke Zaken. Men zegt, dat onze steeds bedrijvige tijd het liefst de stelselmatige handboeken voorbijziet, maar het gemakkelijker middel bevoorkeurt, om zich in een gegeven geval door zijn lexicon kort en bondig te doen voorlichten. Dit verschijnsel mag men verklaren door veel oppervlakkigs in de weetgierigheid of door de bedwelmende massa van voorkomende, wetenswaardige dingen, of door beide gegevens bijeen — in ieder geval kan voor dengene, die er zijn aandacht aan wijdt, het onophoudelijk uitkomen van grootere en kleinere, van algemeene en meer speciale vak-woordenboeken, als een opmerkelijk staal gelden van richting en drang onzer hedendaagsche, geestelijke behoeften.

Wat er nu ook ten gunste of laste van gezegde richting te prijzen of te laken valt, wij geloofden, dat het tijd was geworden om in dien modernen golfstroom mede te sturen, ten bate eener meer wetenschappelijke kennis van *Roomsche Zaken*.

Want bovengenoemde veelheid van dienstdoend hulpmateriaal, zou ons niet anders dan tot dankbare erkentelijkheid mogen stemmen, zoo het tevens evenzeer bruikbaar was voor de toelichting van *specifiek-roomsche* waarheden en dingen. Evenwel moest het herhaaldelijk in de katholieke bladen worden betreurd, dat de zeer avontuurlijke mededeelingen over Kerk en Geloof en over het vele, dat in den loop der wereldhistorie hieraan is vastgehecht, in vele gevallen bleken te zijn neergeschreven door eene onbevoegde hand en niet zelden door een sterk bevooroordeelden geest. Kent men namelijk den weg in onze breede woordenboeken-literatuur, dan staat men niet zelden verbaasd over de verbluffende onwetendheid of minstens onnauwkeurigheid, met betrekking tot een eenvoudige catechismus-kennis van een gewonen schoolknaap, en dat wel van het roomsche Kerkgeloof, dat open ligt voor een ieder in boeken en in daden, dat hier en ginds en overal steeds dezelfde waarheden onderwees en onderwijst. En buiten dit lexicografisch gebied wordt die onkunde inderdaad grenzenloos. Daar schijnen vele onkatholieken te gelooven aan een wetenschappelijken vrijbrief voor het niet-bezitten van katholieke begrippen; dezelfde literator toch, die geen inspanning schuwte, om uit zijn arbeid archaeologische misstellingen te verbannen, blijkt meermalen de meest primaire schoolkennis van roomsche dogmatiek en moraal nog te ontberen. Een distellezing, onder dit opzicht, zelfs bij menigeen onzer beste, niet-katholieke letterkundigen verzameld, zou tot veler verrassing als een verbazend volumineus werk van de pers komen. Onder dat respekt, staat het wetenschappelijk niveau nog op bedroevend laag peil. Men kan dit nu bejammeren en hen beklagen, maar hierdoor wordt er noch voor goedwillende andersdenkenden, noch voor onze katholieke geloofsgenooten in die leemte voorzien van eenig, Nederlandsch Woordenboek, dat op de basis van den roomschen kerkgrond is opgebouwd.

Bovenal door onze eigene geloofsgenooten is de behoefte aan een dergelijk werk herhaaldelijk en krachtig in het licht gesteld; dat boek bleef evenwel tot dusverre volledig ontbreken. Kon het met voldoening worden vastgesteld, dat er voor een zeer kleinen, strikt-scientifiekten kring van vakgeleerden, allerlei volle bronnen in rijkdom welden, te ontkennen viel het tevens niet, dat voor de overgrootte massa van beschaafde Katholieken, nog menig wetenschappelijk werk op afdoening wachtte, en hiertoe behoorde, naar men zegde, inzonderheid een Beknopt Kerkelijk Handwoordenboek, als een eerste behoefte. Die overtuiging was ook de onze en deed deze uitgaaf het licht zien. Reeds gedurende langen tijd wenschten wij namelijk pogingen aan te wenden, om aan dien billijken tijdsdrang tegemoet te komen en brachten daartoe, als afwisseling van anderen arbeid, gedurende vele jaren het veelsoortige materiaal bijeen, dat wij als grondstoffen zouden hebben te behandelen. Bovendien was een achtjarig mede-werken aan „Herders Konversations-Lexikon” een genoegzame training in dezen geweest, om ons de langdurige inspanning voor lief te doen nemen, welke bij den eigenaardigen, lexicografischen arbeid uiteraard onvermijdbaar is.

Bij gebreke dan aan voorgangers in dezen, moesten weg en richting nog eerst worden gezocht en gevonden, afgeperkt en gebaand, vóór er van bebouwen sprake kon zijn; dit volstrekt onontbeerlijke vóórwerk zou hier blijken van niet onbeduidenden omvang te zijn. Er moesten aantekeningen, registers, klappers worden

VOORBERICHT

aangelegd, verzameld, geschrift, gecollationneerd; ook was er aan een veelzijdige bronnenstudie uit den aard der dingen niet te ontkomen. Kortom al die tallooze, kleinere en grootere voorstudies, welke de lexicografie eigens heeft, hebben met kracht en klem hare uiteenlopende eischen en lasten doen gelden. Een en ander mag dan eenige reden aanbieden, tot het inroepen en schenken van welwillendheid bij het gebruik. ☐

Wat nu de *keuze* en de *ontwikkeling* der behandelde artikelen betreft, zal een „toelichting” niet overbodig zijn. Wyl het ons toescheen, dat het gemis van een „Kerkelijk Woordenboek” zich het sterkst deed gevoelen bij de *grootte massa onzer beschaafde Katholieken*, zochten wij naar een middenweg tusschen een paar kleine school-uitgaven, gelijk er in den laatsten tijd voor het onderwijs in Engeland en Frankrijk zijn verschenen, en tusschen de veeldeelige, Duitsche bibliotheekwerken, die uiteraard tot de zeer beperkte rij van studie- en vakmannen blijven bepaald; buitendien maakt het kleine terrein van ons katholiek-vaderlandsch taalgebied, een soortgelijken opzet, voor het groote publiek tot iets onbereikbaars. Of dit gewenschte *midden* hier in de roos is getroffen? Wij kunnen slechts bevestigen, dat de gekozen omvang en de wijze van bewerken eerst na zeer langdurig overwegen en raadplegen van anderen, door ons werden vastgesteld. Maar wij begrijpen tevens, dat er bij beantwoording dier vraag voor de talrijkste, persoonlijke meeningen plaatsruimte bestaat; bovendien is in dergelijke materie een oordeel zoo ras en zoo licht geformuleerd. Een Woordenboek schijnt er voor gemaakt om te groot of te klein, te veel of te weinig omvattend te worden bevonden; daarbij voeren juist hier, vele der onsterfelijke stuurliu hun scheepscommando het liefst aan vasten wal. Wat mij betreft, ik gevoel veel voor Dr. Johnson's boutade: „Dictionaries are like watches: the worst is better than none, and the best cannot be expected to be quite true.” ☐

Bij de geheele ontwikkeling der zeer verscheiden stoffen, hebben wij ons dan de grootste bondigheid en de meest beknopte voorstelling tot plicht gerekend, om hierdoor *zooveel mogelijk wetenschappelijke gegevens* tot een *vrij beknopten omvang* te kunnen inperken; wij hebben dan ook verschooning te vragen voor de stijl-omkleeding, welke hiertoe tot telegram-vorm moest worden ingedrukt. Hetzelfde *doel* bleef dezen arbeid steeds beheerschen, namelijk om aan een zeer breedten kring van katholieke en niet-katholieke landgenooten een *praktisch-bruikbaar* Woordenboek te kunnen aanbieden en hieraan mocht noch een groote kostbaarheid noch een dito omvang in den weg komen. Door deze spaarzame werkmanner in den *vorm*, werden wij tevens in staat gesteld om de genoemde vakken op *vrij breedten grondslag* te kunnen ontwikkelen. Wij geloofden, dat op deze wijs ons werk een tekort zou kunnen aanvullen op de schrijftafel van het *studeervertrek* en niet het minst in den *familiekring* van het beschaafde, *katholieke huisgezin*. ☐

Voorts heeft dit werk niet het karakter van een planmatig leerboek, waaruit b. v. dogmatiek valt te studeeren, noch minder dat van een strijdschrift; eenigermate kan het echter gelden als een apologie, maar dan volgens het woord van Paus

Leo XIII, die de groote kracht der geloofsverdediging tegen allerlei wanvoorstellingen gezocht heeft, in het: „naar waarheid voorstellen en verklaren van onze roomsche leer, gelijk zij in alle eeuwen door de h. Kerk aan de volken is voorgedragen.” □

Omvang en *inhoud* van een Kerkelijk Woordenboek schenen ons te worden begrensd door de hoofdvakken der kerkelijke wetenschap: de *Geloofsleer* namelijk, de *Zedenleer*, de *Eeredienst* of *Liturgie* en door de *Symboliek* of leer der zinnebeeldige beteekenis van kerkel. zaken en handelingen; wij voegden hier bovendien de *Kerkkunst* aan toe, wijl men in gesprek en meer nog bij lektuur over onze Roomsche Kerkgebouwen en hunne Versiering, bij studie over oudere Kunst of vaderlandsche, roomsche Gebruiken van voorheen, alras voor termen komt te staan, waarvan de beduiding voor den niet-vakman meestentijds onverklaard blijft. Evenwel meenden wij de rooilijnen dezer wetenschappen niet angstvallig te moeten doortrekken, maar namen tevens honderden van buitenstaanders uit andere vakken op, wanneer het ons voorkwam, dat hunne toelichting voor den ontwikkelden katholiek in gegeven gevallen van belang kon zijn. □

Zoo voegden wij met enkele trekken aan de Geloofsleer eenige voornamere, oude en nieuwe ketterijen toe en maakten melding van enkele veel gebezigde slagkwesties tegen Geloof of Kerk, schoon, uit den geest van onzen opzet, het betreden van 'tonafzienbaar terrein der dwaalleeringen enz., slechts als een bijkomstige zaak mocht worden opgevat. Bij voorkomende gelegenheden gaven wij de verschillende synoniemen der titelwoorden aan en vergaten onze eigen, „roomsche uitdrukkingen” niet; maar ter wille van bovengenoemde spaarzaamheid in plaatsruimte, namen wij noch de „samenstellingen”, noch de „afleidingen” van reeds door ons verklaarde termen op — b.v. de adjektieven van het grondwoord gevormd —, tenzij deze, om zich zelve, een toelichting nuttig maakten. Hetzelfde woord, dat b.v. een aanwinst zou geweest zijn voor de naamlijst van Stellwagen's „Roomsche Woorden”, had voor ons geen waarde, wanneer niet tevens de *zaak* ons tot een gewenschte verklaring noopte. □

Aan het grootste deel der aangeboden artikelen hebben wij een uitvoeriger *uitbreiding* gegeven door een *verwijzing* aan het slot, naar *andere woorden* met zinverwante beteekenis, onder den vorm van: *Zie ook*: enz. Buitendien geeft het veelvuldig voorkomende: (z. a.) of „zie aldaar” den aandachtigen lezer te verstaan, dat men dien term slechts als titelwoord heeft na te slaan, om hiervan een eventueel gewenschte definitie te vinden. Aan de meer belangrijke geloofspunten of wetenschappelijke vraagstukken, meenden wij meer omstandige *Bijlagen*, *Statistieken* of *Tabellen* te kunnen aanhechten. □

Hielden wij het oog gericht op de eischen van onzen *tijd*, wij geloofden tevens, dat de gewichtige factoren van eigen *land* en *taal*, bij de keuze en bewerking der artikelen, stem in het kapittel hadden uit te brengen. Want voor zoover ons bestek het veroorloofde, wilden wij dit Woordenboek eenigszins een nationaal karakter inprenten, op zijn gehoopte reis door de huisgezinnen; vandaar, dat wij ons *Hollandsch taaleigen* in uitdrukkingen en zegswijzen niet verwaarloosden, wanneer zij gebaseerd waren op roomsche zaken of toestanden en dat wij ook de voor naamste *Nederl.*, *Kathol. Vereenigingen*, bonden en dergelijke niet hebben vergeten,

althans waar het opnemen ons niet onmogelijk werd. En dit laatste was maar te dikwerf het geval. Het bleek ons namelijk bij herhaling, dat het — in vergelijking met andere, ook kleine Europeesche staten — ten onzent nog zeer droevig gesteld is met overzichten, statistieken enz. der katholieke *Charitas* en *Sociale Werkzaamheid*, waarop slechts enkele weinige dienen uitgezonderd, b.v. de mededeelingen der Drankbestrijding. (1)

Dit gebrek aan officiële gegevens, maakte vaak een persoonlijk onderzoek noodig, hetgeen weer aanleiding was tot een voortdurende, en niet zelden onbevredigende correspondentie.

Ten slotte de gemaakte *bronnenstudie*, welke uit den aard der materie, zeer veelsoortig is geweest. Zij bestond uit een „algemeene literatuur” der grootere, vooral Duitsche en Engelsche handboeken of vak-lexica, maar meerendeels uit een zeer uitvoerige „gelegenheids-literatuur”, welke voor één artikel of een samenhangende reeks van termen werd geraadpleegd; de uitgebreide titellijst daarvan in details op te nemen, scheen ons hier doelloos toe.

Voorts, dat wij de kunsttermen en de bastaardwoorden hebben *beklemtoond*, geloofden wij het meest afdoend middel, om tot een juistere uitspraak te geraken, dan men in het dagelijksch leven, van meer uitheemsche woorden vaak te hooren krijgt. Ter wille eener spaarzame behandeling, verwijzen wij meermalen naar ons „Heilig Misoffer” en „Het Roomsche Kerkgebouw”, waar eventueel van een gegeven woord een meer uitvoerige, symbolieke beteekenis vermeld wordt.

Ten slotte mijn oprechte dank in het algemeen en in het bijzonder aan de velen, die mij met hunne rijke kennis te hulp kwamen of met hunne steeds bereidvaardige belangstelling hebben gesteund.

En hiermede verwerve dit Woordenboek eenige welwillende sympathie, om in breeden kring, den dienst te kunnen verleen, waartoe de schrijver het bestemde, namelijk: het brengen aan velen van een meer algemeene en nauwkeuriger kennis van roomsch-katholieke zaken.

Den gebruiker heil!

NIJMEGEN; S. DOMINICUS-COLLEGE.

M. C. N.

(1) Het behoeft wel niet gezegd, dat er hier een meer dan gewone zorg aan de verbetering van proeven en revisies moest gewijd, ter wille van de vele eigennamen, getallen, uitheemsche termen, enz. Toch bleek het ons, dat wij een paar malen aan de algemeene wet der drukfouten niet waren ontkomen. Zoo geeft de Verzamelstaat van 1908 (zie: „Sobrietas”) als totaal van leden der „Kruisverbonden”: 31172 en van „Afschaffers”: 44539, hetgeen in de artikelen: „Kruisverbond” en „Nederl. Bond” onnauwkeurig is afgedrukt.

IMPRIMI PERMITTIMUS: P. BACCAL. FR. ANT. HUYSMANS O. P., PRIOR PROV.; TH.
V. D. ACKER, O. P., MAG. S. THEOL.; A. RIJKEN, O. P., MAG. S. THEOL. EVULGETUR:
J. POMPEN, VIC. GEN. BUSC. 1 NOV. 1909

LIJST DER BIJLAGEN ENZ.

BIJLAGEN OVER:

Afkortingén	bij kolom	8
Het Altaar	" "	15
Attributen van Heiligen	" "	30
Kerkelijke Organisatie.	" "	47
Ceremoniën	" "	70
Statistiek van het Christendom	" "	72
De Engelen	" "	130
Evangelien op Zon- en Feestdagen	" "	136
Statistiek der Godsdiensten	" "	178
Heiligverklaring.	" "	203
Huwelijksstatistiek	" "	212
De Goddel. Zaligmaker	" "	233
De R. K. Kerk	" "	246
Kerkelijke Feestdagen	" "	247
Kerkel. Jaar	" "	249
Kruis en Dood des Zaligmakers.	" "	268
Liturgische Gewaden	" "	293
De H. Maagd Maria	" "	303
Kath. Missies	" "	320
Kath. Missionarissen	" "	321
Nederl. Kerkprovincie.	" "	334
Algemeene Kerkvergaderingen	" "	344
Religieuze Orden	" "	358
Parabelen des Heeren	" "	370
Patroon-Heiligen	" "	380
Chronologische Pauslijst	" "	382
Priesters	" "	408
Religieuze Roeping	" "	435
Roerende Feesten	" "	436
Verzamelstaat: Sobriëtas	" "	465
Symbolen, Attributen enz.	" "	478
Vasten- en Onthoudingsdagen	" "	500
Wapenschild	" "	524
Zelfmoord	" "	534

SLEUTEL VOOR DEN GEBRUIKER

1. Het veelvuldig gebezigde: (z. a.), de afkorting van: „zie aldaar”, geeft te kennen, dat er van dat woord op zijne alphabetische plaats, een nadere definitie te vinden is.
2. Aan den voet van een groot deel der verklaarde woorden, vindt men tevens verdere verwijzingen naar bijbehorende of zinverwante titelwoorden.
3. „De K.” is hier de gebruikelijke afkorting van: „De r. k. Kerk”.
4. In den tekst wordt het titelwoord slechts met zijn aanvangsletter beteekend.
5. Bij een verklaring wordt de letterlijke vertaling van het behandelde woord, gewoonlijk tusschen aanhalingsteekens („ ”) geplaatst.
6. De uitgangen: „heid”, „lijk”, „ling”, „loos” enz., worden tot „h.” en „l.” verkort.

Voorts zijn de meest voorkomende afkortingen: afgek. — afgekort; best. — bestaande; biz. — bijzonderlijk; bouwk. — bouwkunst; Bp of Biss. — Bisschop; geb. — gebezigd; gen. — genaamd; gew. — gewoonlijk; godsd. — godsdienst(ig); gr. — grieksch; hoofdz. — hoofdzakelijk; in 't alg. — in het algemeen; integenst. — in tegenstelling; ital. — italiaansch; lat. — latijn; m. a. w. — met andere woorden; M. E. — Middeleeuwen; metaph. — metaphorisch; nl. of nam. — namelijk; N. T. — Nieuwe Testament; o. a. — onder andere; oorspr. — oorspronkelijk; O. T. — Oude Testament; P. — Paus; Pr. — Priester; samenst. — samenstelling; Schr. — h. Schrijvers; somw. — somwijlen; spreekw. of spr. — spreekwoordelijk; symb. of symbol. — symbolisch; ter ondersch. — ter onderscheiding; verk. — verkort; voorn. — voornamelijk; waars. — waarschijnlijk.

A

A, vóór een kunstterm (uit het Grieksch vooral) heeft gew. de beteekenis van ontkenning (a privans), b.v. atheïsme (z. a.) is de loochening van het theïsme (z. a.)

Aalmoezenier, eig.; armenverzorger; priester, belast met de geestelijke zorg eener afzonderlijke klasse van personen (hospitaal, gevangenis enz.), vooral in het leger (veldprediker) of op de vloot.

Aanbidding, *l*, is het schenken der hoogste en opperste eeraan God (z. a.), welke Hem als *Schepper* en *Heer* van het heelal toekomt. Wij aanbidden dus de h. Drieuldigheid, God den Vader, God den Zoon, God den h. Geest, Christus, heth. Sakrament des Altaars, m. a. w. wij aanbidden: *God alleen*. 2. Die A. is *inwendig* (verstand en wil) en *uitwendig* (door de zinnen waarneembaar); de uitwendige alleen zonder gewilde inwendige aanbidding is slechts schijnvereering; tot A. is de mensch verplicht. 3. De Heiligen (z. a.) vereeren wij als Vrienden Gods; wij dragen hun hoogachting, eerbied, liefde toe (dulia), maar wij blijven hen steeds als schepselen beschouwen en weten, dat zij hunne door ons vereerde gaven en deugden, niet aan zich zelve, maar aan Gods goedheid dank wijten. De h. Maagd Maria wordt als de grootste Heilige, als het edelste en het machtigste *schepsel* der Almacht ook *het*

hoogst vereerd (hyperdulia). Van „aanbidding” der h. Maagd Maria, gelijk niet-katholieken dwaas beweren, kan dus nimmer sprake zijn. Ook *aanroepen* wij de Heiligen, d. i., dat wij hunne voorspraak vragen, om door Gods goedheid te verkrijgen, hetgeen ons zalig is. Men zondigt tegen de eer van God door: afgoderij (z. a.); bijgeloof (z. a.); tooverij (z. a.); heiligschennis (z. a.); simonie (z. a.). Zie ook: Beeldenvereering; Relikwieën; Eeuwigdurende Aanbidding; Cultus.

Aanraken, van Gewijde zaken, zie Heil. Vaten; Liturg. Gewaden.

Aanverwantschap, kan *geestelijk* of *lichamelijk* zijn; de eerste ontstaat door het peter- of meterschap bij de hh. Sakramenten van Doopsel (z. a.) en Vormsel (z. a.) en vormt een huwelijksbeletsel (z. a.); de tweede ontstaat door aanhuwelijking en vormt een huwelijksbeletsel (z. a.) tot en met den 4^{en} graad.

Aarts, bet.: *eerste*, voornaamste in rang, welke zin in alle samenstellingen domineert, gelijk in: aartsbisdom; aartsbisschop (z. a.); aartsbroederschap (z. a.); aartsdiocesis; aartsengel (zie engel); aartsvijand; aartspriester (z. a.); aartsdiaken (z. a.); aartsvader (z. a.).

Aartsabt, titel van den abt in het hoofd- of moederklooster van eenige congregaties der Benediktijner-orde (Montecassino. Martinsberg, Beu-

ron); het klooster is dan een *aartsabdij*.
Aartsbisschop, zie: Metropolitaan.
Aartsbroederschap, een broederschap (z. a.), welke van den h. Stoel de bevoegdheid heeft ontvangen, om andere broedersschappen met hetzelfde doel en denzelfden naam elders op te richten of aan zich te affiliëren; de oprichting wordt slechts door den Paus toegestaan.

Aartsdiaken, een priester, die den Bisschop bij dewijding assisteert en uit naam der wijdelingen toelating vraagt.

Aartspriester, voornaamste priester aan een kathedrale kerk verbonden, vooral bij ontstentenis van den Bp.; een der zeven priesters, aan wie in ons land vóór 1853 (vóór het herstel der bisschoppel. hiërarchie) het bestuur der Kerk, onder het oppergezag van den „Superior Missionis Holl.” (den pauselijken Internuntius) was toevertrouwd.

Aartsvader, patriarch, een der eerste stamvaders van het Israëlietische volk: Abraham, Isaäc, Jacob.

Aartsvijand, de duivel, de satan.

A'bacus, oudtijds de rekentafel der Latijnen, thans een horizontale dekplaat, welke dient om gewichtige bouwdeelen van boven te begrenzen en tevens andere te torsen; de dekplaat van een zuilenkapiteel; ook kredens (z. a.).

Zie: zuil.

Abbé, naam voor een geestelijke in Frankrijk, die noch Prelaat noch ordesgeestelijke is; den eersten noemt men *Monseigneur*, den tweeden *Père* of *Mon Père*; wordt foutief verstaald door *abt*.

Fig. 2; Abbé.

Abdij, klooster voor mannen of vrouwen, door een abt (z. a.) of abdis bestuurd; ook het geheel der gebouwen, welke tot de abdij behooren.

Abdijkerk, kerk eens kloosters, dat door een abt (z. a.) wordt bestuurd gelijk bij de Benediktijnen, Cisterciënz en z.

Abgar-portretten, zie: Christus-portretten.

Ablu'tie, „reiniging” is de fingerwassching des priesters in de h. Mis; symb.: reinheid van ziel en lichaam; ook de zuivering van den kelk.

Abreviatu'ren, abbreviaturen, abbreviaties; aangenomen en erkende afkortingen (z. a.) in geschrift en muziek.

Ab'sis, (abside, apsis, concha); halfcirkelvormige, soms veelhoekige, steeds overwelfde koor- of *altaarnis*, welke aan den oostgevel inz. eener romaansche kerk is uitgebouwd. Dikwerf zijn er tevens kleinere bijnissen (conchulae) aan de oostzijde van den kruisarm aangebracht. Meermalen worden ook de gotische koorsluitingen apsiden geheeten.

Absolu'tie is de „kwijtschelding” (vooral) van de zonden, welke in het h. sakrament (z. a.) der Biecht (z. a.) door de piesterl. macht worden vergeven.

Absolvee'ren, de kwijtschelding of absolutie (z. a.) schenken in het h. sakrament der Biecht (z. a.).

Abstinen'tiedag, dag waarop men zich van vleesch- of melkspijzen heeft te onthouden. Zie: Vasten.

Abt, de overste, kloostervoogd van een of meer kloosters, het recht hebbende den bisschoppelijken mijter (z. a.) en staf te voeren; ontvangt meestentijds van den bisschop de voorgeschrevene abtswijding, waardoor hij het recht op eenige pontificalia (z. a.) verkrijgt. Zijn staf behoort, sedert

de 16e eeuw, tot onderscheiding van dien des bisschops, een klein vaantje (pannisellus) te dragen. Een soortgelijke rang heeft een *abdis* in een vrouwenklooster; het pontificale romanum (z. a.) heeft voor haar een eigene benediktie.

Acan'thus (akant, berenklaauw), een plant met wier fraai geribde bladeren kapiteelen (vooral korintische enromeinsche) werden gesierd. Zie: bladversiering.

Fig. 3.

A Cape'lla, koor zonder instrumentale begeleiding, enkel voor zangstemmen, gelijk er b.v. gezongen wordt in de Sixtijnse Kapel (z. a.) te Rome.

Accademia dei Nobili Ecclesiastici, zie: Prelaten.

Acheiropoë'ten, zie: Christus-portretten.

Acht, zie: Bijlagen-Symbolen.

Acoliet', „lichtdrager", kerkel. persoon, welke de vierde der Kleinere Wijdingen (z. a.) ontvangen heeft; waarschijnlijk door Paus Fabianus (250) als onderdeel van het subdiaconaat (z. a.) ingesteld. Hun dienst (misdieneu, wierook enz.) wordt gewoonlijk door misdienaars verricht; onderscheidingsteekenenzijn: kandelaars en ampullen (z. a.).

Acolie'tenlichten, kleine lichthouders (kandelaars enz.), welke paarsgewijze bij elkander behooren en den celebrant (z. a.) worden vooruitgedragen.

Acta Sancto'rum, zie: Bollandisten.

Actie'Ve Orden, zie: Contemplatieve.

Acustiek' (acoustiek), de klank- of

geluidvoortplanting (b.v. in eene kerk); ook de gehoor- en klank-leer. In een kerkgebouw met goede acustiek verstaat men zeer licht de predikatie. Vaste regels voor het aanbrengen der gewenschte A. schijnen er in de architectuur (z. a.) niet te bestaan.

Ad li'bitum, „naar welgevallen"; hetgeen verricht of nagelaten kan worden, b.v. zekere gebeden onder de h. mis, enz.

Ad li'mina Apostolorum, pelgrims-tocht naar Rome, vooral naar de graven der hh. Apostelvorsten Petrus en Paulus, gelijk sedert de middeleeuwen aan de Bisschoppen (om de 3—10 jaren) is voorgeschreven, met bezoek en verslaggeving aan den Paus.

Ad majo'rem Dei glo'riam, „tot meerdere eer van God"; zeer oude, christel. zegswijze; inz. devies der Sociëteit van Jezus.

Adora'tie, aanbidding (z. a.); ook de hulding door een voetkus (z. a.) van den Paus; inz. de eerste hulding der Kard. na de Pauskeuze (z. a.).

Ado'rote, „lk aanbid U", een sakraments-hymne door den h. Thomas van Aquine (1264) gedicht.

Ad perpe'tuam memo'riam, „tot eeuwig aandenken", ter voortdurende gedachtenis; formule b.v. op een gedenkteeken.

Ad pios u'sus, zaken, gelden, welke „voor godsdienstige doeleinden" bestemd zijn.

Advent', voorbereiding tot de „komst" des Heeren (het Kersfeest); de aanvang van het *Kerkelijk Jaar* (z. a.); omvat de vier zondagen vóór Kerstmis; symb.: de vier duizend jaren voor de komst van den verwachten Messias. (z. a.). De liturgie (z. a.) wijst op: het verlangen naar Christus en op de boetvaardigheid (vasten, verboden

Fig. 4.

huwelijktijd); in de h. Mis wordt het „Gloria” weggelaten en het purper (symbool van boetvaardigheid) gedragen.

Advokaat van S. Pieter, lid eener vereeniging (1877) en orde (1902) van kath. rechtsgeleerden (opgericht bij het 50-jarig jubilee van P. Pius IX), welke haar hoofdzetel te Rome had; beoogde de wetensch. verdediging (door woord, geschrift, daad) der K.; orgaan „L’Echo de Rome”; telde in Nederl. ongev. 50 leden; opgeheven door P. Pius X (1909).

Aesthetica, aesthetiek, schoonheidsleer; leer van het schoone, om langs wetenschappelijken weg de kunstvormen in overeenstemming te zien of te brengen met: hun doel, met de eigenschappen en de eischen der stof, met de omgeving, soms met het wisselend karakter van volkszedes en gewoonten enz.; m. a. w. om logische kunstvormen te begrijpen of te ontwerpen.

Afgescheidene, lid eener christelijk-gereformeerde sekte der „Ned. Hervormde Kerk”, welke zich, ter wille vooral der ongeloovige „Groninger School” (z. a.), in 1834 heeft afgescheiden (H. de Cock, P. H. Scholte).

Afgoderij bedrijft men, wanneer men aan eenig schepsel goddelijke eer bewijst, gelijk b. v. de heidenen door aanbidding (z. a.) van beelden.

Afkortingen, abreviaturen (z. a.), werden veel gebezigd in schrift en op de monumenten, zoowel voor enkele woorden, als geheele formules; men kortte af door: het schrijven der beginletters of deelen van lettergrepen, soms ook door aangenomen teekens:

(Christus); b. v. D. D. (dono dedit: hij gaf ten geschenke);
eps (episcopus: bisschop); Xtus (Christus); I. C, later I. H. S (Jezus);

X. P (Christus) enz. Zie ook: Christus; Maria-Monogrammen en Bijlage.

BIJLAGE.

AFKORTINGEN.

A. C.: Anno Christi, in het jaar van Christus’ Geboorte.

A. C. N.: Ante Christum natum, in het jaar vóór Christus’ Geboorte.

A. D.: Anno Domini, in het jaar des Heeren.

A. M.: Anno Mundi, in het jaar na de schepping der wereld.

A. M. D. G.: Ad maiorem Dei gloriam, kernspreuk van den h. Ignatius van Loyola, daarna der Jezuïeten-orde.

A. M. G. P. D. T.: Ave Maria gratia plena Dominus tecum, Wees gegroet Maria, vol van genade, de Heer is met U.

An., voor anni of anno: van (in) het jaar.

A. O. C.: Anno Orbis Conditi, in het jaar na de schepping der wereld.

A. O. R.: anno orbis redempti, in het jaar van de verlossing der wereld.

A. P. C. N.: Anno post Christum natum, in het jaar van de geboorte van Chr.

A. S.: Anno Sancto, in het jubeljaar.

A. X.: Anno Christi, in het jaar van Christus.

B.: beatus, de zalige.

B. M.: Beatae memoriae, zaliger gedachtenis.

B. M. V.: Beatae Mariae Virgini(s), aan (van) de heilige Maagd Maria.

B. V. O.: Bid voor ons, dikwerf onder een heiligenbeeld geplaatst.

D. F.: Deo favente, onder begunstiging van God.

D. G.: Deo gratias, dank aan God.

D. O. M.: Deo optimo maximo, aan den zeer goeden en grooten God.

Epi: Episcopi, van den Bisschop.

F. M. of G. M.: gloriosae (felicitis) memoriae, roemrijker (zaliger) gedachtenis.

H. L.: Hier ligt (begraven).

H. L. S. E.: Hoc loco sepultus est, op deze plaats ligt begraven.

I. H. S.: Jezus (zie: Christus-monogrammen).

I. M.: In memoriam, ter gedachtenis.

I. M. I.: Jezus, Maria, Jozef; bij een h. Familie-beeld.

I. N. D.: In nomine Dei, Domini, in den naam van God, den Heer.

I. N. J.: In Nomine Jesu, in den naam van Jezus.

I. N. R. I.: Jezus Nazaraeus, Rex Iudaeorum, Jezus van Nazareth, Koning der Joden. Zie: Kruistitel.

Fig. 5.

I. N. S. T.: In nomine sanctissimae Trinitatis, in den naam der allerh. Drievuldigheid.

I. P. I.: In partibus infidelium, in het land der ongeloofigen.

J. C.: Jezus Christus.

L. D.: Laus Deo, Gode lof.

L. S.: Loco sigilli, in plaats van het zegel; ook: Lectori salutem, den Lezer heil.

Mgr.: Monseigneur.

O. P. M.: ora(te) pro me, bid(t) voor mij; vaak onder het werk van kunstenaars, enz.

O. P. N.: Ora pro nobis, bid voor ons.

P. D.: Pro Deo, voor God (gratis).

P. F. S. S.: Pater, Filius, Spiritus sanctus, Vader, Zoon, h. Geest.

P. G. R.: Pro Gratia Recepta, voor de ontvangens gunst op een ex-voto; (z. a.)

P. M.: Piae memoriae, te zaliger gedachtenis; ook wel: B. M.: Bonae (beatae) memoriae, te goeder (gelukzaliger) herdenking.

P. T.: Post (festum) Trinitatis, na het feest der h. Drievuldigheid.

R. I. P.: Requiesca(n)t in pace: dat zij ruste(n) in vrede.

R. K.: Roomsche Katholieke.

R. P.: Reverende Pater, Eerwaarde Vader.

S. of St.: Sanctus, de heilige.

S. D. G.: Soli Deo Gloria, aan God alleen de eer.

S. D. N.: Sanctissimus Dominus Noster, Onze allerheiligste Heer.

V. D.: Volente Deo, met Gods wil.

Z. D. H.: Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid (de Bisschop).

Z. Em.: Zijne Eminentie (Kardinaal).

Z. H.: Zijne Heiligheid (de Paus).

Verder de bekende A. der religieuze Orden; eenige andere A. vindt men ter plaatse aangegeven.

Afschaffing, zie: Drankbestrijding.

Ajour, met openingen voorzien, doorboord, doorzichtig, open bewerkt; gelijk bij een kelk, gewelf enz.

Aflaten zijn een kwijtschelding van die tijdelijke *straffen*, welke men, na de vergeving der zonden, hier of in het vagevuur nog zoude moeten ondergaan; zij zijn *nooit* een kwijtschelding van *zonden*; zij worden verleend uit den geestelijken genadeschat der K., welke bestaat uit de overrijke voldoening, welke Chr. en de Heiligen

aan God hebben geschonken. Die macht is een toepassing der algemeene *rechtmacht*, welke Chr. aan de K. heeft gegeven (de Paus geeft *alle* A.; de Bisschop *gedeeltelijke*). De A. worden verdeeld in: *volle* (welke *alle* straffen kwijtschelden) en *gedeeltelijke* A. De vereischen: in staat van genade zijn (dus niet door doodzonde bevestigd, de voorgeschreven goede werken verrichten, biechten en communiceeren, bidden (5 O. V. en 5 W. G. volstaan): voor den Paus, verheffing der K., uitroeping der ketterijen, vrede. Wie iedere week biecht, kan alle volle A. dier week verdienen. A. kunnen, bij wijze van voorbede, op de Geloovige Zielen (z. a.) worden toegepast. A. moeten steeds door een goed werk *verdiend* en kunnen uiteraard *nooit gekocht* worden (zie: Simonie). Een A. van „honderd dagen” b.v. is een kwijtschelding van tijdelijke straffen, beantwoordend aan een boetepleging gedurende dien tijd, volgens het oude, kerkelijke strafrecht. Uit bovenstaande blijkt de laster van „aflaten koopen” voor de „zonden”; evenwel leeft die dwaasheid nog immer gemoedelijk voort. Zie ook: Quadragen, Portiuncula, Rozenkrans enz.

Afschaffings-genootschap, bond tot bestrijding van het alcoholisme. Zie: Drankbestrijding.

Afzwering, door een eed verzekeren, een ernstige dwaling of een valsche godsdienstige leer enz. af te leggen.

Aga'pen, gemeenschappelijke liefdeliken bij de eerste christenen, ter gedachtenis aan Jezus' laatste Avondmaal met zijne discipelen en tot betuiging van algemeene broederliefde; voor allen toegankelijk. Zij werden in 397 door het Concilie van Carthago afgeschaft.

Ag'la, een niet-kerkelijke benaming

voor God, dikwerf op middeleeuwsche klokken en ringen als behoedmiddel tegen gevaar (vooral brand) aangebracht; het bestaat uit de aanvangsletters der Hebreeuwsche woorden: „Atha Gibbor Leolam Adonaj, Gij zijt sterk in eeuwigheid o Heer.”

Ag'nus De'i, „Lam Gods”; 1. Christus als zoenoffer (Joh. 1. 29); 2, eerste woorden van het latijnsche smeekgebed (gezag) uit de h. Mis: „Lam Gods, dat wegneemt de zonden der wereld, ontferm U onzer,” na de consecratie en vóór de nuttiging; 3, ovale medaillons, waarop het Lam Gods met kruisvaan, vervaardigd uit het was der paaschkaars.

De Paus wijdt deze in zijn eerste regeerings-jaar en vervolgens alle

Fig. 6.

7 jaren op Witten Donderdag of Zondag van „beloken Paschen” (z. a.). Een A. D. moet als gewijde zaak worden vereerd; mag niet beschilderd worden, noch verkocht, wel gedeeld.

Agraaf, haak, kram, gesphaak, spang,

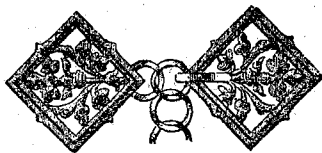

Fig. 7.

mantelslot; inz. aan den koormantel van Paus, Kardinalen en Bisschoppen.

Akte, „handeling” of daad; gebed, verklaring, b.v. de bekende akten van geloof, hoop, liefde en berouw; officiël bewijs eener godsdienstige handeling, b.v. een doopakte; een beslissing, b.v. de akten van den h. Stoel;

ook een verzameling of beschrijving van gebeurtenissen en handelingen, b.v. de „Akten der Apostelen”.

Alba'ti, zie: albe.

Al'be, (alba vestis of tunica: witkleed), het tot op de voeten afhangende witte priesterkleed, waarover in de h. Mis de stoel (z. a.) en de kazuivel (z. a.) worden gedragen; ontstond uit de burgerlijke *Tunica* of *camisia*, weleer in gebruik bij alle liturgische handelingen en sedert de middeleeuwen uitsluitend bij de h. Mis. Vroeger met vier sierstukken (parurae, aurifrisia) belegd, werd allengs de geheele rand met kant- of borduurwerk omboord. Ook: een wit *doopkleed* vroeger door de nieuw-gedoopten acht dagen

Fig. 8.

lang gedragen en op „beloken Paschen” (Dominica in *albis*) afgelegd. Deze doopelingen, heetten dan: *al-bati*, witgekleeden. Zie: Liturg. Gewaden; Paramenten-stoffen.

Alcoholis'me, zie: Drankbestrijding.

Al fres'co, zie: muurschildering.

Alla pri'ma, „onmiddellijk”; bestaat hierin, dat een olieverfschildering onmiddellijk, zondervoorafgaande grond-schildering wordt uitgevoerd.

Alleen-zaligmakend is de door Chr. ingestelde *Roomsche Kerk*, zoo-dat een ieder krachtens 's Heeren uitdrukkelijk *gebod*, tot de inwendige *ziel* dezer K. moet behooren en minstens het verlangen koesteren om van haar uitwendig *lichaam* lid te zijn. Hieruit volgt niet: a. dat aan den Kathol. in elk geval de eeuwige zaligheid verzekerd is, slechts dan, wanneer hij volgens de leer dier K. leeft; b. evenmin dat de niet-Katholiek is uitge-

sloten. Wanneer deze namelijk *te goeder trouw* (z. a.) buiten de *gemeenschap* der Kath. K. (het „*lichaam*”) in zijne dwaling voortleeft, dan kan hij evenwel door zijn verlangen, om Christus' wil te volbrengen, met hare „*ziel*” verbonden zijn en aldus de eeuwige zaligheid verwerven. Hij echter, die *vrijwillig* (door en met zijne schuld), in zijne dwaling volhardt, is *te kwader trouw* en kan, uit den aard van Christus' voorschriften niet zalig worden. Onverdedigbaar — als zijnde met 's Heeren positieven wil in strijd — is dus het karakterloos beginsel van het *Indifferentisme* (z. a.): „alle godsdiensten zijn gelijk” of de „dogmatische verdraagzaamheid”, evenzeer de bewering, welke aan de K. valsch wordt toegeschreven, dat de niet-Katholiek in elk geval verloren gaat.

Allegorie, „beeldspraak,” zinnebeeldige, verbloemde voorstelling van een of ander feit, eene handeling of verpersoonlijkte moraal; eene verbinding van twee gewoonlijk heterogene begrippen; b.v. als sprekende personen voorgestelde deugden, ondeugden, landen, steden enz.; ten onzent waren de 15-eeuwsche zinnespelen in dien geest bewerkt.

Alleluja, „prijs God,” uitroep van dankbare vreugde, reeds in 't oude Testament (Alleluja-psalmen); in de kerkel. liturgie (behalve in den Vastentijd (z. a.), vooral in den Paasch-cyclus (van Paschen tot Pinksteren; tempus allelujaticum) veelvuldig gebez.

Allerheiligen, een der vier hooge feestdagen met een vigilie (z. a.) tot voorbereiding; alsdan worden *alle* Heiligen, ook de duizenden ons onbekenden herdacht, door P. Bonifac. IV op 1 Nov. in de plaats van het

oude „Allermartelaren” gesteld. Zie ook: Martelaars.

Allerzielen, daags na Allerheiligen (z. a.) op 2 of 3 Nov. gevierd: symbool der eenheid der strijdende, lijdende en zegepralende Kerk. Liefderijke herdenking van *alle* (ook der vergetene) zielen des Vagevuurs door h. rouwmissen, kerkel. gebeden op het kerkhof, het toevoegen van aflaten, doen branden van kaarsen enz. De geheele maand November is aan de lfenis der „geloovige zielen” (z. a.) toegewijd.

Allocu'tie, Latijnsche toespraak door den Paus (z. a.) tot de vergaderde Kardinalen (z. a.), in een vergadering of consistorie (z. a.) verzameld.

Al'pha en Ome'ga (de eerste en de laatste letter van het Grieksche alphabet) beteekent: het begin en het einde, God.

Al sec'co, zie: muurschildering.

Altaar „verhevenheid,” autaar, outaar en outer; de hooge offertafel in het kath. kerkgebouw. Zie: *Bijlage*.

Altaar'dwaal, drievoudig wit linnen doek, over het altaar gespreid, van weerszijden er van afhankelijk; symb.: de lijnwaden, waarin het h. Lichaam van Chr. werd gewikkeld.

Altaar'lessenaar, bestemd tot het

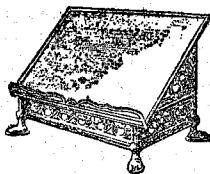

Fig. 9.

dragen van het misboek of het missaal; soms vervangen door een kussen.

Altaar'sakrament, zie: Eucharistie.

Altaar'steen, vierkante, platte door den Bp. gewijde steen, waarin vijf

BIJLAGE.

HET ALTAAR.

1. Het altaar was oorspr. een *tafel* of *mensa* naar het toonbeeld van het Laatste Avondmaal (z. a.) des Heeren, later in den tijd der vervolgingen de dekplaat van het *graf* eens martelaars in de Katakomben; vandaar de instelling om steeds relikven van heiligen in het A. te doen rusten en aan de tafel zelve den vorm van een graf (tombe) te geven.

Sedert de 4e eeuw verhieft zich boven het altaar een door 4 zuilen gedragen overkapping of ciborium (z. a.); hieruit hing een vat (in den vorm van een duif: duifvat) terneder, waarin het Allerheiligste bewaard werd; later werd dit in een kastje (armariolum) in de nabijheid des altaars bewaard.

Derom bouwstijl stelde aan de achterzijde der altaartafel in plaats van het ciborium een opstand, achtertafel of *retabel* (z. a.) van houten (soms steenen) paneelen, met relikven (z. a.) van Heiligen; de vooren zijwanden werden door voorgeschoven versiering, voorhangsel of antependium (z. a.) (van hout, steen, metaal, geborduurde of geschilderde tapijten) bedekt. De gotiek ontwikkelde dien opstand tot een over de geheele lengte der altaartafel aangebrachte kast, die weer het onderstel op de trap (*predella*) vormde tot een hooger en met schilder- en snijwerk versierden schrijn, vaak met draaibare luiken of vleugels bekroond en met hoog opklimmende torens en fialen (z. a.); het Allerheiligste werd meestentijds in een „sakramentshuisje” bewaard.

De renaissance-, barok- en rococo-stijl bouw-

den de altaren in geweldigen omvang met talloze allegorische figuren; in plaats van den gotischen „beeldenschrijn” verschijnen de „altaarstukken” (z. a.), vaak reusachtig groote schilderijen; het Allerh. werd op het altaar (tabernakel) bewaard.

2. Het altaar werd steeds ten *Oosten* geplaatst: Oriëntatie (z. a.); de priester stond oudtijds methet gelaat naar het volk gewend.

De altaartafel of mensa (z. a.) moet uit steen zijn vervaardigd; op dien „altaarsteen” wordt het h. offervoltrokken; de onderbouw (stipes) bestaat uit een muurwerk op zuilen; het wordt door den Bisschop gewijd en bevat relikwieën in een verzegelde holte, graf of sepulcrum (z. a.); het wordt door een drievoudig lijnwaad, altaardwaal of *mappa* (z. a.) gedekt. Het draagt een voor priester en volk zichtbaar kruis, twee kandelaars met kaarsen, minstens één *canonbord* (z. a.) en *lessenaar*.

3. Een altaar wordt ontijd:

door verwijdering of breuk van den altaarsteen, door verbreking van het zegel of sigillum (z. a.) van het relikengraf, door verwijdering der relikven. 4. Men onderscheidt het groot of hoofd-, *hoogaltaar* van het priesterkoor (z. a.) tegenover de *zij-altaren*; vervolgens: „vast altaar” (*altare fixum*), waarbij boven- en onderbouw tot een geheel zijn verbonden; „draagaltaar”, waarbij de altaarsteen kan worden uitgenomen, ook „reis-altaar” (*altaria viatica* of *itineraria*); „geprivilegieerd altaar” (z. a.) enz. — Zie: Altaarsymboliek.

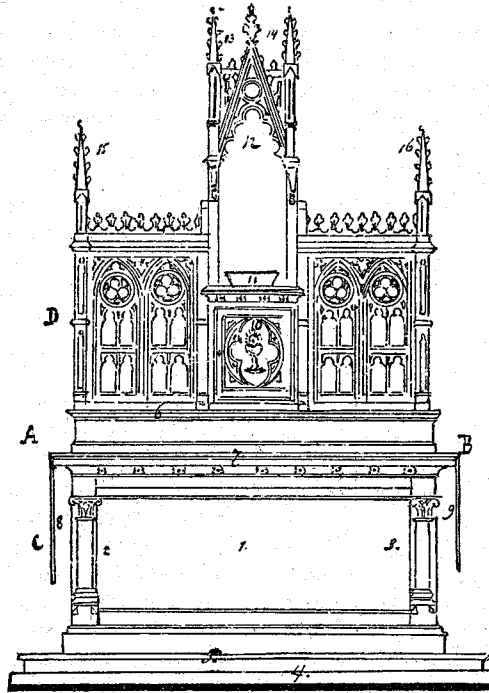

Fig. 11; 1. Tombe; 2-3 Antependium; 4. Treden; 5. Planum, platvorm; 6. Kaarsenbank, gradino; 7. Mensa, altaartafel; 8-9 Mappa, altaardwaal; 10. Tabernakel; 11. Tabor; 12. Expositie-troon; 13-16 Fialen, pinakels.

A: Evangeliezijde; B: Epistelzijde; C: Stipes, onderbouw; D: Retabel, opstand.

kruisjes zijn uitgehouwen; hieronder rusten een of meer relieken (z. a.). Op dien steen, het eigenlijk wezen des altaars, wordt het h. Sacrificie voltrokken. Zie: Altaarsymboliek.

Altaar'stuk, geschilderde of gebeeldhouwde, religieuze voorstelling boven een altaar.

Altaar'symboliek. De „altaarsteen” door den Bisschop gewijd is het zinnebeeld van Christus den Gezalfde en den Hoeksteen der K.; de vijf er in uitgehouwen kruisen duiden op de 5 h. Wonden. De „reliken” herinneren aan de graven der h. Martelaren, waarop oudtijds het h. Offer werd opgedragen; de „tafel” duidt op die van het Laatste Avondmaal des Zaligmakers; het „kruis” op Christus' Offer van Golgotha, waarvan de h. Mis eene vernieuwing is; de „altaarbodem” met zijne treden of suppedaneum (z. a.) op den „Berg van Calvarië”. De zorgzame „overhuiving” of het ciborium (z. a.) symboliseert de liefde en de vereering. Zie verder: „Het Roomsche kerkgebouw.”

Altaar'tabel'len, zie: canon-borden.

Altaar'titel, — titularis, het mysterie of de Heilige, aan wie(n) het altaar is toegewijd; het hoofdaltaar heeft den titel der kerk.

Altaar've'lum, een vierkante, zijden versiering (klein vaandel b.v.), welke gedurende de predikatie op het altaar ter bedekking van den „uitgestelden” montrans geplaatst wordt.

Altruïs'me, dienst van „een ander,” een woord (van Aug. Comte) gesteld tegenover het „egoïsme” (ikheid); als systeem wil het, zonder God, de wereld hervormen door den „dienst der menschheid.”

Alziend-oog, een oog in een driehoek: symbool der alwetendheid van de

Godheid (door een driehoek gezinnebeeld).

Am'bo, ambone, „verhevenheid” een soort van gestoelte of kansel in het onderkoor der oude basilieken (z. a.); bezat aan beide zijden een trap tot op- en afstijgen (gradus ascensionis en descensionis).

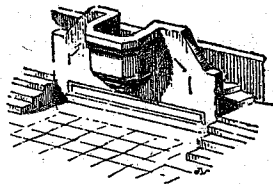

Fig. 10.

Dikwerf waren er twee dezer verhoogingen: een grootere aan de noordzij-

de tot voorlezing van het h. evangelie, een kleinere aan de zuidzijde tot voorlezing van den epistel bestemd (ambo evangeliï en epistolæ.) In de 12e en 13e eeuw ontstond hieruit de preekstoel of kansel. Zie: Cancelli.

Ambrosiaansche Hymnen, liturg. liederen door den h. Ambrosius, Bisschop van Milaan (397) gedicht en ingevoerd: Aeternae rerum conditor, Deus creator omnium, Jam surgit hora tertia, Veni redemptor gentium, splendor paternæ gloriæ, Aeterna Christi munera; in het geheel (met eenige betwiste) 18.

Ambrosiaanschezang, de door den h. Ambrosius (397) geregelde liturg. zang (met afwijkenden tekst), thans nog slechts in de kerken van Milaan in gebruik.

Amen: waarlijk, zoo zijhet; Hebreeuwsche slotformuul (ook van oud- en nieuw-Testament) onzer liturgische en private gebeden.

Amerikanisme, een moderne richting door P. Hecker (een convertiet, welke zich in Amerika aan de bekeering van protestanten wijdde) voorge-

staan. Het poogt een verband te leggen tusschen de leer der katholieken (goddel. gezag) en der protest. (individuele meeningsvrijheid); door P. Leo XIII in een schrijven aan Kardin. Gibbons (1899) veroordeeld. Zie ook: Reformkatholicisme; Modernisme.

Amikt', amictus, „bekleding,” ook humeraal (humerales) genaamd; een schouderdoek van een vierhoekig stuk linnen, waarmee de priester zich hals en schouders bedekt; reeds sedert de 8e eeuw. Zie: Liturg. Gewaden; Paramenten-stoffen.

Ampul', schenkkannetje, vaasje waar-

Fig. 12; ampullen met lavabo-blad (z. a.).

in de misdienaar den wijn en het water den priester in de h. mis aanbiedt. Zie ook: bloedampul.

Amulet', zie: Talisman.

Anabaptis'ten, zie: Wederdoopers.

Anachoreet', kluizenaar, eenzaam wonende, een heremiet; in tegenstelling met kloosterlingen, die tezamen verblijven. Zie ook: Orde.

Anachronis'me, fout tegen de tijdrekenskunde, b.v. samenvoegingen van verschillende personen of voorwerpen, welke niet in een zelfden tijdperk bijeen waren.

Anagram', letterkeer, letterverzetting; een woord dat voor- of achterwaarts gelezen, een toepasselijken zin bezit, b.v. *Eva* en *Ave* „wees gegroet;” (waardoor men de H. Maagd Maria verstaat): Maria is dan de „tweede Eva,” welke de gevolgen der zonden

van de „eerste Eva” herstelt; bekend is als zoodanig ook *Amor* (liefde) en *Roma*. Meer ingewikkeld werden de anagrammen, wanneer zij, in verschillende richtingen gelezen, hetzelfde woord aangaven, gelijk b.v. de oude tooverformuul, ook op kunstvoorwerpen aangetroffen:

SATOR.

AREPO.

TENET.

OPERA.

ROTAS.

Anarchis'me, zie: Communisme.

Ana'thema, „vervloekt”; heeft de betekenis verkregen van: uitsluiting der kerkelijke gemeenschap, kerkban, excommunicatio major (z. a.).

Andreas-kruis, (S. Andries-, schuin-, bourgondisch-, russisch-kruis); een x-vormig kruis, naar den marteldood van den h. Apostel Andreas te Patras (crux decussata). Zie: Kruisvormen.

An'gelus, „de „Engel des Heeren”, het drieledig gebed (drie antiphonen gevolgd door een „Wees gegroet”), hetgeen 's morgens, 's middags en 's avonds bij het kleppen van het „angelus-klokje” wordt gebeden; door Paus Urbanus II (1088—99) ingesteld; in den tegenwoordigen vorm sedert de 16e eeuw. In den Paaschtijd treedt het gebed, de „Koningin des Hemels” in de plaats. Tot het verdienen der aflaten (100 dagen iedere maal; volle aflaat maandelijks) wordt vereischt, dat men het *knielend* verricht, behalve in den Paaschtijd, (z. a.), Zaterdag-avond en Zondag.

Angelustorentje, Maria-; spits torentje, dat op het kruispunt van schip en zijbeuken eener kerk staat; ook „Juffertje”.

Anglikaansche Kerk; de „High- of Episcopal Church”, de Eng. Staats-

kerk, door koning Hendrik VIII als schisma (z. a.) ontstaan (1534), toen Paus Clemens VII hem de ontbinding weigerde van diens wettig huwelijk met Catharina van Arragon; werd tot ketterij (1552) door de invoering eener nieuwe liturgie (Book of Common Prayer) en de 42 geloofsartikelen. Thans verdeeld in: *High-Church* (z. a.), houdt, ofschoon zeer verdeeld, aan den oorspronkel. opzet vast. *Low Church* met innenging van Duitsch-Prot. beginselen, *Broad-Church*, rationalisten (z. a.). De priesters der A. K. zijn ongeldig gewijd „Apost. Curae”, 1896); de Zaligmaker is dus op het altaar *niet* tegenwoordig. Zie: Geldige Wijdingen.

Angstvalligheid van Geweten (z. a.) of scrupuliteit, is de redelooze vrees voor zonde, waar geen zonde bestaat; men is verplicht hiertegen met kracht te strijden; zij kan tot lauwheid en zonden (ook doodzonden) voeren. Oorzaken: natuurl. aanleg, onwetendheid, hoogmoedigheid vasthouden aan eigen oordeel, omgang met scrupulanten enz. Middelen: behalve het gebed, vooral een volledig gehoorzamen aan den biechtvader, arbeid, onmiddell. verwijdering der angstv. gedachten enz.

Anna'len, jaarboek; aanteekeningen der hoofdgebeurtenissen van een *jaar*.

Anna-Vereeniging, St., een vereen. van ouders, die beloven hunne kinderen beneden de 12 jaren in geheel-onthouding op te voeden en hen nooit de herberg te doen binnengaan. Zie: Nederl. Bond.

Anniversa'rium, jaarlijksche herdenking, eerst van den geboortedag (van martelaren), later van den sterfdag; ook der keuze en wijding van Bissch. en Pausen; der overdraging

van relieken; der kerkwijding enz.; ook jaardienst voor een overledene.

An'nulus, ring; A. piscatoris, visschersring (z. a.); vandaargeannuleerd, met ringen omgeven, gelijk b.v. van den gotischen pijler gezegd wordt.

An'te. 1. hoekpijler of uitstekende wandpijler aan een façade of muur. 2. Als voorvoegsel: vóór.

Antepen'dium, frontaal, voorhangsel; een kleeding, welke vóór het front van een altaartafel gesteld werd; zij bestond uit: edel metaal, met metaal versierde houten paneelen of uit een met gouddraad bewerkte stof op een raam uitgespannen (tabulae acupictiles); deze be-

Fig. 13.

dekking droeg gewoonlijk de liturgische kleur van den dag.

An'ti, „tegen”, gelijk anti-Katholiek, anti-semiet; gekeerd tegen de Katholicken, Joden.

Anti-christ, de Christusvijand, volgens de h. Schrift. Hij zal het einde der wereld voorafgaan; de leider zijn van een uitgestreken afval van het christendom; hij zal hoogmoedige weteloosheid preeken en zelfaanbidding; vijand zijn van iederen godsdienst; zal schijnwonderen verrichten en door den Zaligm. overwonnen worden. Vele andere bijzonderheden, door ascet. en poët. schrijvers vermeld, berusten niet op kerkel. gezag.

Anticipa'tie, een handeling, welke vóór den vereischten tijd wordt gesteld, gelijk b.v. de Metten (z. a.) en Laudan (z. a.) reeds den dag tevoren kunnen gebeden worden.

Antiphon', wisselgezag, beurtzang,

-vers; ook vers, waarin door den voorzanger aan de zangers of cantors (z. a.) den toon van-denvolgenden psalm wordt aangegeven. Zie: Liturg. Boeken.

Anti-revolutionnair', die gekeerd is tegen de beginselen der Fransche revolutie (1789) op staatkundig en kerkelijk terrein, (voorzander der beginselen eener rechtzinnig, protest. wereldbeschouwing).

An'ti-type, tegenstelling, -beeld of vervulling in het N. T. van een *type* (z. a.), van een persoon of feit in het O. T.; ook in omgekeerden zin gebeez. zoodat de „vervulling” in het N. T. het *type* wordt en hare „aankondiging” in het O. T. het *antitype*.

Antoniusbrood, St. is een almoes in levensmiddelen (brood) of geld voor de armen, met het doel om door den h. A. bij God verhooring te vinden; ontstond in 1890 te Toulon (Louise Bouffier); thans over de geheele wereld verbreid.

Antonius-kruis, krukken-, egyptisch kruis (crux commissa), een T-vormig kruis; het attriboot van St. Antonius den kluizenaar.

Antoniusvarken, St., een in de stad loslopend varken, dat in de middeleeuwen voor de armen gemest werd: een zinspeling op de hulp van den h. A. (abt) bij ziekten van dieren; vaak droegen zij tot dat doel een klokje: *Antonius-klokje*.

Apocal. Ruiters, symbol. ruiter-voorstellingen in de kunst van: oorlog, pest, hongersnood en dood; volgens de Apocalyps (z. a.).

Apocalyps', het „Boek der Openbaringen” (het laatste en meest verheven van het N. T.) geïnspireerd aan den h. Johannes op het eiland Patmos; bevat o. a. voorzeggingen over: het einde der wereld, het Laatste Oordeel

(z. a.), de overwinning der Goeden. **Apokrief**', niet als waar erkend, niet gezaghebbend; onaannemelijk, ondergeschoven; zoo zijn er ongeveer 40 apokr. evangel. van den Zaligm. bekend, welke geen van alle eenig kerkel. gezag bezitten. Zie: Authentiek.

Apologe'tische vereen. „Petrus Canisius.” (1904); beoogthet verdedigen van den godsdienst, inz. door de geloofswaarheden beter en meer algemeen te doen kennen; telt (Priesters en Leeken) 172 werk. Leden (1909).

Apologie', verdedigings-, verweerschrift. Ieder geschrift, dat de rechtvaardiging van een persoon of leer beoogt; treedt het aanvallenderwijze op, dan wordt het een strijdschrift, *polemie*k.

Apostaat', geloofsverzaker, afvallige; persoon, die *apostasie* (afval, vooral van het geloof) bedrijft. De doodzonde van publieke geloofs-afval doet de excommunicatie (z. a.) belooopen.

Apos'tel; met dezen eeretitel worden speciaal genoemd, als Apostel van: de *Heidenen*: S. Paulus; *Spanje*: Jacobus Maj.; *Nederland*: S. Willebrordus (657—738); *Duitschland*: S. Bonifacius (680—755); *Frankrijk*: S. Dionisius (3e eeuw); *Schotland*: S. Columbanus (521—597); de *Indianen*: Barthol. de las Casas (1474—1566); de *Indiën*: S. Franc. Xaverius (1506—1552); *Vlaanderen*: S. Amadus (629); *Ierland*: S. Patricius (372—493); *Friesland*: S. Bonifacius (680—755); de *Matigheid*: Father Matthew (1790—1856).

Apos'telen, „gezondenen.” 1. Deze „twaalf Jongeren” of „de Twaalven” zijn de 12 onmiddellijke gezanten des Heeren, om Zijn leven, leer, lijden, dood en opstanding over de wereld te verkondigen; zij ontvingen *wonder-*

macht en heiligheid. 2. Zij oefenen hunne macht uit in eenheidsverband met hun aller Hoofd: *S. Petrus*; hunne volmacht is onvergankelijk in de lijn hunner opvolgers: *de Bisschoppen* (z. a.). 3. Hunne *persoonlijke* (niet aan de Bisschoppen overgeleverde) eigenschappen zijn: wondermacht, onfeilbaarheid, onbepaalde jurisdictie (z. a.) 4. *Algemeene* herkenningsteekenen in de kunst: zij zijn krachtige mannen, gaan barvoets (z. a.), dragen het evangelieboek en schrijfveder; *persoonlijke* attributen: zij toonen het *foltertuig* van hun martelaarschap, (soms ook een spreukband, waarop een der 12 artikelen van hun gemeenschappelijk *Credo*); de h. h. Simon (Petrus) met de sleutelen; Paulus met zwaard; Andreas met een X-kruis; Jacobus met pelgrimsstaf en kruik; Joannes met beker en slang; Philippus met kruis-staf; Bartholomaeus met een mes; Matthaeus met strijdakst of lijdenspalm; Thomas met boek of lans; Jacobus met knots; Judas Thaddaeus met bijl; Simon met zaag; (Judas Iscariot met geldbuidel.)

Apostel-lepels, een stel van 12 lepels, in wier stelen de 12 Apost. zijn gedreven; oudtijds een geliefd doopsgeschenk.

Apostellichten, de 12 muurlichten (kaarsen op kandelaars of lampen), welke soms voor de twaalf roode, op den wand geschilderde wij- of consecratiekruisen (z. a.) branden; een toespelling op het licht des geloofs door de Apostelen ontstoken, waaraan de plechtige kerkwijding (z. a.) herinnert.

Apostolaat, 1. het apostelambt der Apostelen of hunner navolgers, 2. Godsdiensstige vereen. of kring, b. v. *het apostolaat des gebeds*, waarvan de leden, in vereen. methet h. Hart, hunne

gebeden voor de belangen der K. opdragen (1844 in Frankr. gesticht); 50.000 afdeel. met 20 milj. leden over de geheele wereld.

Apostoliciteit, een der vier kentee-kenen (z. a.), der ware Kerk (z. a.), welke aanwijst, dat hare leer dezelfde als die der Apostelen is en dat zij, door de opvolging van hare wettige herders, rechtstreeks tot de h. Apostelen opklimt. Zie: Kerk.

Aposto'lish, 1. komend van of betrekking hebbend op de Apostelen. De *Apostol. Vaders* (z. a.) zijn de onmiddellijke leerlingen der Apostelen; *Apostol. geloofsbelijdenis* (z. a.) zijn de 12 artikelen des geloofs, het Credo. 2. betrekking hebbend op den Paus: „Apostol. zegen;” „Apostol. zendbrief;” „het Apostol. paleis;” „Apostol. stoel” (de Paus); de „Apostol. Kamer;” het lichaam voor het beheer van 's Pausen finantiën.

Apostol. Geloofsbelijdenis, is de overoude (in de 2e eeuw aan te wijzen, formule der 12 voornaamste geloofsartikelen, waarvan naar eene overlevering, door elken Apostel, één artikel was opgesteld. Zie: Geloofsbelijdenis.

Apostol. overlevering, een gedeelte der Openbaring Gods, die door de Apostelen gepredikt, echter niet in de h. Schriftuur geboekt is, maar door hunne mondelinge overlevering is meegedeeld. Zie ook: Overlevering.

Apostol. Prefektuur, is een klein missie-gebied met een apost. Prefekt, doorden Paus benoemd; in de Nederl. koloniën: de A. P. van Nieuw-Guinea (Missionar. van het h. Hart); de A. P. van Borneo (Capucijnen).

Apostol. Vaderen, zijn de schrijvers, welke tot de onmiddellijke leerlingen van de h. Apostelen gerekend worden: Barnabas, (leerling van S. Paulus),

Clemens van Rome (leerl. van S. Petrus en Paus) Ignatius (107), Polycarpus (167), beiden leerlingen van den h. Johannes, Hermas, de briefschrijver aan Diognetus, Papias, Quadratus, Didactus.

Apostol. Vicaria'ten, treden in de plaats van aartsbisdommen en bisdommen, in de missielanden. In onze Koloniën zijn er drie n. l. van de missie in Nederl. Oost-Indië (p. Jezuïeten; met zetel te Batavia), van Suriname (p. Redemptoristen met zetel te Paramaribo) en van Curaçao (p. Dominicanen, met zetel te Otrabanda),

Appel, zinnebeeld (als vrucht) van verleiden en ongehoorzaamheid (Adam); (als bol) van heerschappij (rijks-appel).

Applica'tie, ornamentaal oplegwerk b.v. in het kunstnaaldwerk der paramenten (z. a.), door uitgeknippte figuren (lappen) op andere stof te naaien.

Approba'tie, „goedkeuring”. b.v. het officieel oordeel, dat een priester geschikt is voor het h. Sakram. der Biecht (z. a.); zij sluit geen diocesane jurisdictie (z. a.) in; deze moet door den Paus of Bisschop worden geschonken.

Approba'tur, approbatie; letterl. „het wordt goedgekeurd”; het is een formul der kerkelijke goedkeuring bij de boekenkeur of Censuur. Zie: Imprimatur.

Aquamanil'le, watervat; een sedert de 5e eeuw gebruikt bekken bij de priesterlijke handwassching.

Aquarel', waterverfteekening; schilderstuk in waterverf.

Arabes'ken, aan het p[lan]tenrijk (planten, bloemen, struiken) ontleende spiraalvormige versieringen in de

Fig. 14.

oude (vooral Arabische) kunst. Zie ook: „grotesk”.

Ar'ca: het h. vaatwerk, waarin de eerste Christenen het h. Sakrament tehuis bewaarden, een reliekkastje; kerkekas.

Arca'de, arcature, pijlers, zuilenrij;

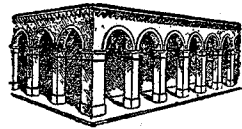

Fig. 15 A.

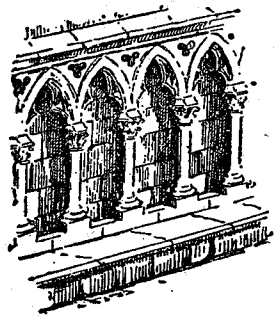

Fig. 16 B.

opening afgesloten door een boog of gewelf, dat op zuilen (z. a.) of pilaren (z. a.) rust; op zichzelf staande (A) of tegen een wand rustende (B).

Arca'de-vensters, de door zuiltjes afgeperkte, romaansche boogvensters, wanneer zij naast elkander, als een rij gegroepeerd, zijn aangebracht.

Archaeologie', archeologie, oudheidkunde; leer en kennis van toestanden, zaken, produkten van nijverheid en kunst enz. uit oude tijden. Door de christel. A. (handelend over *monumenten*, *inschriften* en *penningen*) werd de eenheid onzer geloofsleer tusschen toen en thans, schitterend gestaafd.

Archais'me, verouderd of gezocht oudheidkundig; toegepast op een

woord, vorm. voorstelling, uitbeelding enz.

Architekt', bouwmeester, bouwkundige; persoon, die de architectuur (z. a.) beoefent.

Architektuur', bouwkunst, bouwstijl; in de M. E. verdeeld in: architectura caementaria, metselbouwkunst (in steen) en archit. carpentaria, timmerbouwkunst (in hout); thans ondersch. naar de verschill. bestemmingen der bouwwerken: kerkbouwkunst, burgerlijke bouwk., krijgsbouwk., waterbouwk. Zie: Bouwstijlen; Dekoratie.

Architraaf', epistilion, de hoofd- of bindbalk van het kroonwerk van een gebouw; rust op de kapiteelen der zuilen en draagt het overige lijstwerk (fries z. a., kroonlijst); de „doorgaande architraaf” verbindt in de

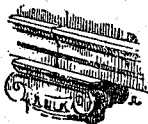

Fig. 17.

de Grieksche archit. de kolommen (in de Romeinsche de bogen); ook onderste vlakke gedeelte van een kast enz.; dek-balk van een kozijn. Zie: Zuil.

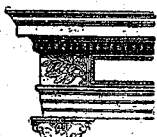

Fig. 18.

Archivolt', een meestal architraafachtig geprofileerde boog tot verbinding van pijlers, zuilen enz. Bovengenoemde bogen verbinden een zuilen- of pijlerrij of arcade (z. a.).

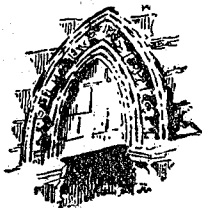

Fig. 19.

Ar'culae, kleine doosjes van edel metaal, waarin de eerste christenen de h. Hostie (z. a.) bewaarden.

Are'na, worstelperk, circus, kampplaats gewoonlijk met zandbodem in

het amphitheater; bekend is de arena van het Romeinsche Colosseum (z. a.), om de talrijke martelaren, welke aldaar getuigenis van hun geloof hebben afgelegd.

Arend, (aquila, lectorium), adelaar, lutrijn. De A., de hoogst stijgende en meest scherpijzende vogel is symb. van:

Fig. 20.

de almacht en alwetendheid Gods, van den verheven h. Evangel. Johannes. (als zoodanig soms met schrijfveder en inktvat), der onsterfelijke jeugd, van het contemplatieve (z. a.) leven. Hierom werden de lutrijns of koorlezenaars der zangers van de (ten hemel opgaande) kerkel. liederen, gew. door de uitgeslagen vleugels van den A. gedragen. Ook versch. ridderorden.

Argwaan is een (gew. dagelijksche) zonde, waardoor men zonder voldoen den grond van den naaste iets slechts vermoedt. Zie: lichtvaardig oordeel.

Arma'rium, een wandkast voor relieken (z. a.) en gewijde zaken; ook kast; sakristie; bibliotheek.

Armbestuur. Het parochiaal A. is belast met het beheer der armengoederen eener parochie; bestaat uit een door den Bp. te bepalen getal van armmeesters, die voor den tijd van vier jaren benoemd worden door het vereenigde kerk- en armbestuur; de pastoor heeft in dit college een raadgevende stem.

Armenbijbel (Biblia pauperum), een houtsnee-werk (15e eeuw). tot onderwijzing der onwetenden („armen, pauperes”), door middel van prenten; bestaat uit 50 platen, waarvan ieder

als medaillon een voorstelling geeft van het N. T., terzijden twee prototypen (z. a.) uit het O. T.; buitendien vier borstbeelden, meestal van profeten en eenige regels tekst. Het was een *aanschouwelijk onderwijs* der geloofsleer voor hen, die het lezen niet verstonden.

Arminia'nen, zie: Remonstranten.

Armmeester, lid van een parochiaal armbestuur (z. a.).

Armwezen omvattend: *in het algem.*, alle hulp aan behoeftigen, zieken, herstellenden, kraamvrouwen, krankzinnigen, werkloozen enz., waarvoor gemeentel., gemengde, kerkel, en partikuliere instellingen bestaan (6095, zonder de gemeentel.); *in het bijzonder de bedeeing* van allerlei aard, waarmeder ruim 100.000 armen (gezinshoofden, -leden, eenlopende personen) in 1014 gemeenten door 3537 kerkel. *armbesturen* worden bijgestaan met ruim fl. 4½ miljoen 's jaars. (Statist. 1908). Zie: Godshuizen.

Asce'sis, „harding”, is de geestelijke kampstrijd (of de geschriften hierover) ter verkrijging van de christel. volmaaktheid. Hare „oefeningen” zijn: gewetensonderzoek, versterving, gebed, overweging, geestel. lezing. veelvuldig ontvangen der h. Sakramenten, volgen van een geestelijken leidsman; beweegt zich in de drie graden van: reiniging, verlichting, vereeniging met God.

Asch, zie: Ceremoniën.

Aschdag, aschwoensdag; op dien dag wijdt de Pr. de „asch”, verkregen door het verbranden der palm-takjes, welke het jaar tevoren op Palm-zondag gewijd waren en teekent het voorhoofd der christenen met een *aschkruisje*: zinnebeeld der gevolgen van en Adams zonde en van onze vereischte boetvaardigheid, waaraan

trouwens de geheele Vasten (z. a.) herinnert.

Asper'sie, besproeiing, besprenkeling met wijwater (z. a.) met den „spreng-, wijwaterskwast” vóór den Zondagschen hoogdienst, onder het zingen

Fig. 21; Sprengkwast.

van: „Asperges me”, „gij zult mij besproeien” (Ps. 50); in den Paaschtijd van: „Vidi aquam”. „ik heb het water gezien”. Zie: Wijwater.

Assisten'ten, „helpers”, zijn de hogere dienaren bij een kerkel. dienst of ceremonie, inz. van den Celebrant (z. a.) in de h. Mis, nl. de *Diaken* (z. a.) en *Subdiaken* (z. a.); ook de „hulp-priesters”, die in een parochie dienst doen, zonder een bisschopp. aanstelling als kapelaan (z. a.) te bezitten.

Assump'tie, feest der ten-hemel-opneming der Allerh. Maagd Maria (15 Aug.), de groote herdenkingsdag van Maria, „Hooge-Lieve-Vrouwedag”. Alsdan wordt de sterfdag (oudtijds „rustdag of begraafdag”) van Maria gevierd en hare opneming met ziel en lichaam ten hemel.

Atheïs'me, dwaalleer der ontkenning van het bestaan van God; de bodem van een groot aantal ketterijen van allerlei soort. Zie: Theïsme.

At'las, een der titanen in de fabelleer, die den aardbol had te torsen; vandaar een dragende, mannelijke figuur in de bouwkunst. Zie: Caryatiden.

A'trium, voorhof; de met zuilenhallen omgeven voorhal der oud-christel. basilieken (z. a.), waarin zich gew. een bron bevond; voorkerk.

Attribuut of herkenningsteeken, bij heiligen-beelden; een kenschetsende

BIJLAGE.

ATTRIBUTEN VAN HEILIGEN ENZ.

I. Deze *herkenningsteekenen* kunnen *algemeen* zijn en worden dan voor een geheele groep van Heiligen gebezigd, voornamelijk: de *nimbus* (z. a.) en de eigenaardige *dracht* van hun staat en stand. De Heiligen zijn: **Martelaars**, die een palmtak en vooral het *werktuig* van hun lijden toonen; **Belijders**, nl. Pausen (z. a.), Kardinalen (z. a.), Bisschoppen (z. a.), Priesters (z. a.) enz., die allen hun tekenend *gewaad* dragen (zie onder die genoemde slagwoorden); *Vorsten* met *schepter*, *kroon*, *mantel*, dikwerf *kerk en vaan*; *Kerkleeraars* met *boek en veder*; *Ordestichters* in hunne specifieke *drachten* met *regelboek*; *Kluizenaars* in *monnikspij* of *dierenhuid*; **Maagden** met *leliebloem*, brandende *lamp*, *bruidskroon* of soortgelijke attributen; **Weduwen** missen een specifieke uitbeelding.

II. Voor de *persoonlijke* ken-teekenen, zie men de iconogra-fische werken en de levens dier Heiligen.

III. Lijst van Attributen (Symbolen).

Akker: de wereld, de ziel; beide met goed en kwaad zaad.
Appel (rijks-): heerschappij.
Aureool (z. a.).
Baldakijn (z. a.).
Bazuinen: het Laatste Oordeel (z. a.).
Beker (metslang): vergiftiging.
Bijenkorf: welsprekendheid.
Boeien: kerkerstraf.
Boek: het N. T. (z. a.).
Boekrol: het O. T. (z. a.).
Bron: de goddel. genade; (met zeven stralen): de h. Sakram.
Deur: Christus; Maria.
Dolk: sluipmoord.
Doodshoofd: overweging der vergankelijkheid; zie ook: kruis-symbolen.
Doornenkroon: lijden.
Duif (aan het oor of boven het

hoofd): goddelijke ingeving.
Edelsteenen: deugden; apostelen; patriarchen.
Fakkels: licht des geloofs.
Folterwerktuigen: zinnebeelden van den marteldood.
Galg: marteling.
Geesel: strenge boetpleging.
Geldbuidel: hebzucht.
Geluksrad (z. a.).
Glorie, zie: nimbus.
Gordel: zuiverheid.
Hamer: marteldood; kracht Gods; redekracht.
Hand (zegenend): zegen.
Harp: Gods lof zingen.
Hart: liefde tot God.
Hemelsladder: streven naar God.
Hol: kluizenaarsleven.
Hoofd (afgehouden): marteldood.
Huid (afgestroopt): marteldood.
Ivoor: reinheid (Maria).
Juk: gehoorzaamheid.
Kelk: priesterstand.
Kerk (op de hand): bouwen of beschermen van kerken.
Knots: marteldood.
Kogel (rijksappel): wereldlijke macht.
Krans: zegekroon; maagdelijkheid.
Kring: eeuwigheid.
Kroon: vorstel. waardigheid der aarde of des hemels; K. (aan de voeten): versmading van wereldsche grootheid.
Kruisbeeld (in de hand): liefde tot het lijden.
Kruisnimbe (z. a.).
Lichttoren: vergelding na den dood.
Lier: gewijde muziek.
Lamp: licht der Openbaring.
Lans: krijgsmansstand; heldenmoed.
Maan: tijdel. macht (zie: zon).
Mandorla (z. a.).
Monstrans (in de hand): liefde tot het Allerh.
Nimbus (z. a.).
Olijftak: vrede.
Paal: marteldood.

Palm: zege, inz van het martelaarschap.
Pergamentrol, zie: Boekrol.
Pijl: marteldood.
Rad: snelle vaart.
Regenboog: genade Gods; vergeving.
Rijksstaf: bestuursmacht.
Ring: eeuwigheid; trouw.
Rooster: marteldood.
Rots (waaruit 4 stroomen): openbaring, door de h. Evangelien geleerd.
Sandalen: apostol. zending.
Schepter: vorstel. macht.
Schild: krijgstand; sterkte.
Sleutel: macht der zondenvergeving.
Sluier: tucht; schaamte.
Sneeuw: maagdelijkheid.
Spiegel: gerechtigheid; toekomst.
Staf: herderl. of vorstel. macht; S. (bloeiend): priesterschap; maagdelijkheid.
Tang: marteldood.
Tetramorf (z. a.).
Toren: sterkte; reinheid.
Troon: macht; Maria.
Vaas (z. a.).
Vierkant: de wereld.
Vinger (op den mond): stilzwijgendheid.
Vlam: liefde tot God.
Vlies: vruchtbaarheid.
Voeten (ongeschoeid; z. a.).
Water: reinheid; genade; ootmoed.
Waterkruik: sober leven.
Weefstoel: vlijt.
Weegschaal: oordeel; rechtvaardigheid.
Wereldbol: heerschappij.
Wierookvat: aanbidding.
Wonden (in handen en voeten): stigmatisatie (z. a.).
Zeepbel: vergankelijkheid.
Zon: schittering; geestelijke macht.
Zuil: kracht; geloof; kerk.
Zwaard: rijksmacht; lijden.
Zweep: geeseling.
Zie verder: *Bijlage* van „Symbolen” en „Het Roomsche Kerkgebouw.”

zaak welke een vaste beteekenis heeft verkregen, veeltijds voor een karaktertrek of deugdbetooning; is *algemeen* en doelt dan gew. op Martelaarschap (b.v. de h. Laurentius met een *rad*) of op stand en beroep (b.v. een kerkleeraar met een *boek*) enz.; of *persoonlijk* en kan dan wezen: *zinnebeeldig* (symbool van het karakter des Heiligen) of *geschiedkundig* (diens levensloop of -daden betreffend). Zie ook: Symbolen: Bijlagen.

Attritie, onvolmaakt berouw, tegenover het volmaakt B. of contritie. Zie: Berouw; Zondenvergeving.

Audiën'tie, plechtig, officieel gehoor, b.v. door den Paus verleend; *partikuliere* A., als Z. H. één of slechts weinige personen toelaat op minder officiële wijs.

Audito'res, de juridische beampten der Rom. Curie (z. a.); bij nuntiaturen, de raadslieden der nuntii; ook „hoorders” bij lezingen van hooger onderwijs.

Audito'rium, het schip eener kerk, of de aldaar aanwezige geloovigen (het gehoor); de ontvang- of gastenkamer eens kloosters; kloosterschool.

Augsburgsche Confessie is de voor naamste en uitvoerige geloofsbelijdenis der Protestanten, geredigeerd door

Melanchton; in 1830 op den rijksdag te Augsb. aan Keizer Karel V aangeboden.

Aure'ola of kroon, een biz., hemelsche vergelding voor martelaar- en doctorschap en maagdelijken staat (z. a.).

Aureool' of gouden lichtkrans om het hoofd eens Heiligen. Zie: Nimbus.

Authentiek' bedoelt bij de Bijbelvertalingen (z. a.), dat een vertolking de h. Schrift getrouw weergeeft (wat de zaak betreft), gelijk deze op ingeving van God oorspronkelijk is geschreven.

Auto-da-Fe, „geloofsdaad” (actus fidei), een plechtige afkondiging der uitspraken van de Spaansche Inquisitie (z. a.); vrijpraak, verzoening met de K.; uitlevering aan de wereldlijke rechtbank. Het werd tot allerlei aanvallen op de K. door romantische historie gebezigd.

Ave Maria, het „Wees Gegroet”; een bede tot Maria, gevormd uit de groetenis van den Aartsengel Gabriël (Luc. I. 28) en de lofprijzing van de h. Elizabeth (Luc. I. 42) en een slot, oorspr. ontstaan uit de devotie der geloovigen (15e eeuw); oudtijds in het Nederl. verkort tot „een amerijtje”.

Aya Sofi'a, zie: Hagia Sophia.

Azuur (lazuur), hemelsblauwe kleur; ook een aldus getinte steen.

B

Baard-dracht van Geestelijken. Gelijk Chr. en de Apost., droegen ook de clerici in de eerste 4 eeuwen den baard; 5e—15e eeuw was dit verboden; na dien tijd (1534—1700) werd het gebruik der baarddracht weer algemeen, gelijk b.v. de toenmalige pausportretten

aangeven. Onder Lod. XIV (1680) werd het gelaat bij priesters (en leeken) gladgeschoren; dit geldt nog in onze dagen voor de geheele Westersche priesterschap (P. Pius IX; 1863), tenzij met biss. vergunning. Den baard dragen: leden van eenige orden (Capu-

cijnen, Camaldulen), Missionarissen, het grootste deel der Oostersche clergé.

Babylo'nische Gevangenschap der Pausen, is het verblijf der Pausen (Clemens V, Joh. XXII, Bened. XII, Clemens VI, Innoc. VI, Urbanus V, Gregor. XI) te *Avignon* gedurende den tijd der kerkel. beproevingen van 1309—1377 (tot 1405 bleef Avignon zetel der schismatieke tegenpauzen). Paus Gregorius XI (1370—1378) beklom ten slotte den Stoel van St. Petrus te *Rome* (1377), op aansporen der h. Catharina van Siëne.

Baccalau'reus, graad in de theologische en filosofische of juridische wetenschappen.

Baldakijn', 1. een troonhemel (z.a.) boven het hoogaltaar of sakramentsaltaar, óf hangende óf op 4 zuilen staande; tevens *ciborium* (z.a.) geheeten; 2. ook een draaghemel (z.a.) boven het Allerheiligste in een processie rondgevoerd; 3. een kleine over-

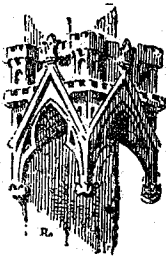

Fig. 22; Baldakijn boven een beeld.

kapping boven een heiligenbeeld.

Ba'lie, hekwerk, leuning, balustrade (z.a.); ook de oude afscheiding tusschen het schip (z.a.) en het priesterkoor (z.a.) in een basiliek (z.a.). Zie: Ambonen; Cancelli.

Balus'ter, korte zuil, kleine pijler eener balustrade (z.a.).

Balustra'de, borstleuning rustend op kleine kolommen rondom een balkon.

Bambi'no, „kindje”; beeldje van het goddelijk Kindeke, in doeken gewikkeld en liggende in een kribbe; in navolging van een door het Romeinsche volk zeer vereerd, zestiend' eeuwsch beeldje in de kerk „S. Maria in ara coeli” te Rome.

Ba'mis, (voor Baafmis: St. Bavo-mis) als tijdsbepaling voor 1 Oktober in sommige streken gebezigd, b.v. op Bamis is de betaling der pacht (bamis-pacht, bamisregens, bamispruimen enz.)

Ban, kerkban, banvloek, banbliksem, excommunicatie; uitsluiting uit de gemeenschap der geloovigen; de *ban* heft alle gemeenschap met de Kerk op en ontzegt de nadering tot de h. Sakramenten. Het ontslaan van den ban kan aan den Paus of den Bisschop zijn voorbehouden. Wordt hij over een geheele landstreek uitgesproken, dan luidt de naam „interdikt”. (z.a.).

Banderol', baanderol, soort van wimpel of smal vaandel (z.a.), in twee of drie punten uitlopend, dikwerf gevoerd aan een

Fig. 23; banderol van de zal. Jeanne d'Arc.

Banier', vierkante vlag met omlijsting en franje. Onder de B. (waarop het stamwapen of de stamkleuren) werden door de baanderheeren de krijgers ten strijde gevoerd; in kerkel. gebruik gelijklopend met *vaandel* (z.a.).

Fig. 24.

Baptis'ten, verzamelnaam voor verschillende protest. sekten, die den kinderdoop verwerpen en slechts den doop bij volwassenen (sedert 1640 door onderdompeling) begeeren; te-

zamen tellen deze sekten 9.230.000 leden.

Baptiste'rium, zie: Doopkapel.

Barok'stijl, algemeene benaming van verschillende oude richtingen (1580 — 1780) in de architectuur (rococo, pruikenstijl enz.): grillige afwijkingen der renaissance-vormen.

Barveoeters, behooren tot de orden wier leden *blootsvoets* gaan of ook wel op sandalen (beter is dan de naam van „ongeschoeid”, *discalceati*). In het Westen door S. Franciscus van Ass. ingevoerd; bleef bij de Observanten, Minderbroeders en Capucijnen behouden. Hoewel dit gebruik niet overal wordt geobserveerd, zijn ongeschoeid: Augustijnen, Camaldulen, Cisterciënzzen, Servieten, Carmelieten, Trinitariërs, Passionisten enz.

Bartholome'us-nacht (23 Augustus 1572), gedurende welken vele Hugenoten (z.a.) in Frankrijk werden gedood, bij gelegenheid van het huwelijk van Hendrik van Navarra met Margar. van Valois. Velen der vermoorden (4 à 5000) werden niet om hun geloof, maar uit persoonlijke haat en hebzucht gedood; ook kwamen er kathol. om het leven; de moord geschiedde op aanstoken der Koningin-Moeder Cathar. van Medici; aan de buitenslandsche hoven, (ook aan den Paus) werd *valschelijk* bericht over een verijdelden moordaanslag op den koning; om *die reden* deed de Paus, een Te Deum in de S. Pieter zingen. Deze algemeene moord, steeds door de K. veroordeeld, bleef evenwel tot de klassieke, talloze malen weerlegde aanvallen tegen de K. behooren.

Barvoets Gaan; dit verzinnebeeldt (bij mannel. Heiligen) het geheel los zijn van het aardsche; vandaar dat zoodanig worden voorgesteld: de drie

goddel. Personen, Engelen, Apostelen, Evangelisten, gewoonlijk de Profeten; nooit de h. Maagd.

Basement', voetstuk van een gebouw, zuil, beeld. Zie: Zuil.

Basiliek', de eerste vorm van het oud-

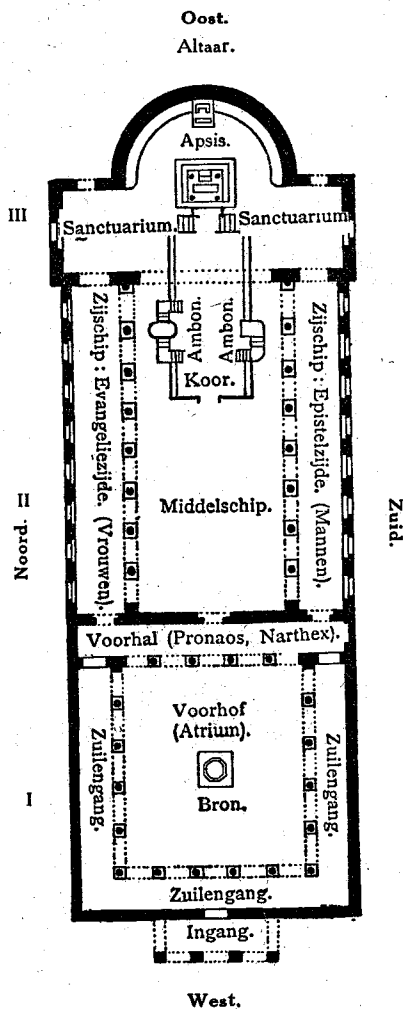

Fig. 25; ideale plattegrond eener basiliek; deze is tot een geheel samengesteld uit de verschillende hoedanigheden, welke de bekende basilieken aanwijken

christelijk *Kerkgebouw*; bestond in de Westersche K. uit een langwerpigen, door 2, 4 zuilenrijen gedeelden bouw; werd in drieën gedeeld: *voorhof*, *mid-denschip*, *priesterkoor* („Sanctuarium” of heiligdom), welke alle hunne onder-deelen bezaten, gelijk de afbeelding aangeeft. Voor meer uitvoerige beschrijving en symbol. zin, zie: het „Roomsche Kerkgebouw”; ook: Bouwstijlen; Hoofdkerken.

Basilisk’, koningshagedis, draakslang, slangenkoning; een fabelachtige gekroonde vogel met slangestaart; symb.: list, valsheid, verleiding.

Basrelief’, vlak beeldhouwwerk op

Fig. 26; zangkoor door Luca della Robbia (1482: Florence).

een platten achtergrond. Zie: Reliëf.

Beatifika'tie, de Zaligverklaring. Zie: Heiligverklaring.

Bedel-Orden, mendikanten-orden.

Hiertoe behooren de leden der orden, die voor hunne personen (soms ook voor hunne kloosters) niets bezitten, hun onderhoud van de weldadigheid der geloovigen verwachten en hen daarvoor dienen met zielzorg, onderwijs enz. De strenge uitvoering dezer regelen is bij de meeste orden heden ten dage zeer gewijzigd; zij zijn: Franciscanen, Dominikanen, Karmelieten, Augustijner-Heremieten, Servieten, Capucijnen, het Gezelschap van Jezus, Reguliere Tertiären van den h. Franciscus, Miniemen, Trinitariërs, Mer-

cedariërs, Hieronymieten, Paulanen, Broeders van S. Joh. de Deo en de Boete-orden.

Bedevaart, 1, is een bezoek aan een verwijderde, geheiligde plaats; als een verdienstelijke geloofsbelijdenis en werk van boete door de K. met aflaten gezegend. 2. De *oudste* bedev. zijn die naar het Heilige Land (z.a.), vervolgens die naar de *graven* der hh. Apost. Petrus en Paulus (Rome), Jacobus (Compostella), Thecla (Seleucia), Felix (Nola), Martinus (Tours), Benedictus (Monte Cassino). Zie ook: de Maria-bedevaarten; Nederl. Bedevaarten.

Bediening, het toedienen der Laatste h. Sakramenten (z.a.).

Bedrog, zonde tegen de rechtvaardigheid door leugen in woord of daad: valsche maten, gewichten of waren, valsch geld, verhalen van gebreken, welke de koper niet dadelijk kan herkennen, te hoogen prijs (boven den hoogst geschatten prijs) vragen enz. Zie: Diefstal.

Beeld en Gelijkenis Gods. De mensch werd als het beeld Gods geschapen: 1, *natuurlijk* B. wjl de ziel een onsterfelijke, met verstand en vrijen wil begaafde geest is; 2, het *bovennatuurl.* B., wjl de mensch de heiligmakende genade (z.a.) bezat en erfgenaam des hemels was. Zie: Oorspronk. Rechtvaardigheid.

Beeldenaar, muntslag, beeld op de voorzijden van munten, medailles enz., tegenover de randstempelung of karteling.

Beeldendienst, de heidensche *aanbidding* van beelden of afgoderij; dikwerf door onwetendheid of lasterzucht op de *vereering* van Heiligen en hunne afbeeldingen toegepast. Zie: Beelden-Vereering.

Beeldenleer, leer waarin de zin,

waarde, kenteekenen enz. van beelden worden verklaard. Zie: Iconografie.

Beeldenstorm, de vernieling van beelden, schilderijen, altaren enz. in ons land door de Hervormers (1566); alsdan gingen er ontelbare kunstwerken jammerlijk ten gronde.

Beelden-vereering, 1, geldt uit den aard der zaak de beelden slechts in zoover, zij *God* of de *Heiligen* voorstellen. Het geoorloofd-zijn en de heilzaamheid blijft niet enkel uit de voorbeelden van het O.T., maar is ook door de Kerkvergadering van Nicea en Trente geleerd. 2, Zij dient om: ons het leven en sterfen van Christus en Zijne Heiligen voor oogen te stellen; om tot het navolgen hunner deugden op te wekken; helpt ons tot een meer vurig gebed. 3, Dat „mirakuleuze beelden” geen wonderen doen, begrijpt elk Katholiek. Men verstaat door die woorden, dat God op de voorspraak van den vereerden Heilige of door het groot vertrouwen van den christen, aldaar een mirakel werkte of op die plaats bijzonder wil worden vereerd. Zie: Iconoclasten.

Beeldhouwkunst, de kunst van beelden uit een harde zelfstandigheid te houwen; hiertoe wordt een model (gew. in klei) gevormd en in hout, steen (zandsteen, marmer) of metaal nagebootst.

Beeldsnij kunst, de kunst om beelden te snijden in hout, ivoor, been of zacht gesteente.

Beer, contrefort, schuinafloopen

Fig. 27; beeld in nis, onder een baldakijn.

muurstut aan den buitenkant van kerken.

Begeerte-Doop is het verlangen naar het sakrament des Doopsels (z.a.) door een ongedoopte (b.v. een heiden); dit behoeft niet *uitdrukkelijk* te wezen, maar kan zijn *ingesloten* in de algemeene begeerte van alles te willen verrichten, wat God van den mensch vraagt; zoo mogelijk moet men later den h. sakramenteelen Doop ontvangen. Zie: Doopsel.

Begijn, bagijn, vrome bewoonster van een begijnenhof (z. a.), die geen kloostergelofte heeft afgelegd. In den tijd der protestantsche verdrukking was haar officie o.a., om de geloovigen voor een godsdienstoefening „op te kloppen”, vandaar haar naam van *klopje*.

Begijnenhof, tuin of hof, (in Holland en België), omringd door de gelijksoortige woningen der begijntjes, gelijk nog in Amsterdam en Breda. Buitendien zijn er 13 in België (Gent b.v.) met 1200 Begijnen.

Begravenis, naar het voorbeeld des Heeren, wordt de doode *begraven*, in de aarde afwachting de opstanding des vleesches. In symbol. zin is het *witte lijnwaad*: de „witte kleederen van den rechtvaardige”; het *kruis*: „het teeken onzer verlossing”; de *brandende kaarsen*: „de lampen der wijze maagden”; het *wijwater*, waarmede het lijk besprenkeld (geteekend) wordt: „het h. Bloed des Heeren”; de *bewieroking* van kist en graf: de „goede geur” van den Christen; de neerhangende *cypres* is een beeld van dood en droefheid; *klimop* van onvergankelijkheid der ziel. 1. De leden der Kerk worden begraven in de „gemeenschap der K.”, in de „gewijde aarde”, onder het bidden der „kerkelijkeliturgie”. 2. Uitgesloten zijn: de

ongedoopte kinderen; zij, die zich door ketterij, geloofsafval, schisma (z. a.) hebben afgescheiden of door een kerkelijke straf (en hiervan niet ontheven) zijn getroffen: zelfmoordenaars; leden van een geheim, door de K. veroordeeld genootschap; openbare zondaars; zij die hun paaschplicht verzuimden; duellanten (stervend; ook nog na de absolutie) enz. Zie ook: Lijkverbranding; Kerkhof; Duël.

Bei'aard, klokkenspel.

Bekoring ontstaat: 1, wanneer valsche voorstellingen der verbeelding, aandoeningen van het begeervermogen enz. den mensch aanzetten, om de wet Gods in een of ander punt te overtreden, zij is *op zich zelve* nooit zonde, wordt zelfs de aanleiding veler verdiensten, wanneer zij uit liefde tot God wordt verworpen; de zonde ontstaat eerst door een vrijwillige *toestemming*; 2, komt voort uit: de werking van den duivel; de aantrekkelijkheid van verboden daden, zaken, voorbeelden enz.; de persoonlijke booze hartstochten („de duivel, de wereld en het vleesch”); 3. God laat de bekoring toe: a. te zijner verheerlijking (door de getrouwheid, die Hem door het weerstaan wordt bewezen); b. tot heil der menschen, die in de bekoringen bewijzen van liefde tot God schenken en zich oefenen in de deugden van: waakzaamheid, nederigheid, trouw, sterkte enz.; 4. De *middelen* zijn: oefening van gebed en wil; vooral het ontvlieden der bekoring (de gelegenheden, eenzaamheid, ledigheid enz.)

Beleediging. Zie: Eerroof.

Belijdenis, een noodzakelijk vereischte bij de biecht (z. a.); is de rouwmoedige bekentenis van bedreven zonden aan den Priester in de Biecht;

moet zijn: *volledig* (minstens alle *doodzonden* met haar getal en de noodzakelijke omstandigheden, welke verandering brengen in de soort der zonden of het oordeel des biechtvaders); *oprecht, duidelijk*. *Vrijwillig* verzwijgen van een doodzonde is heiligschennis (z. a.) en maakt de B. ongeldig; *onvrijwillig* verzwijgen (vergeten) geeft de verplicht. van die doodzonde de volgende maal te openbaren, de biecht blijft echter geldig; de *dagelijksche* zonden te biechten is geen noodzakelijkheid, hoewel het in alle opzichten het meest raadzaam en zekere middel ter vergeving is. Zie ook: Biecht; Generale Biecht; Omstandigheden.

Belijder (Confessor), titel van alle mannelijke Heiligen, die geen martelaar zijn; hun deugdenrijk leven was een „belijdenis” van het h. Evangelie.

Beloken Paschen, de eerste zondag na Paschen, waarop de eigenl. paaschtijd „beloken” (gesloten) wordt; in grootere plaatsen wordt deze evenwel na dien tijd nog verlengd.

Benedi'cite, „zegent”, lofzang, aangeheven door de jongelingen in den vuuroven: Ananias, Azarias, en Misael; door de kerkel. liturgie veelvuldig (b.v. in de Laudens van het Breviergebed) gebeden; ook als liturgisch verzoek tot zegening, b.v. van den Diaken (z. a.) aan den Celebrant (z. a.) vóór de bewierooking.

Benedictus-Kruis, (of — medaille herinnert aan het kruis, waarmede St. Bened. den duivel verjoeg; heeft eenige letters op de revers-zijde, welke beteekenen: „Crux Sacra Sit Mihi Lux, Non Draco Sit Mihi Dux: Het kruis zij mijn licht, de duivel zij niet mijn gids”; door P. Pius IX met aflat. begiftigd (1877).

Benedik'tie, zegen, zegening, ze-

genspreking; zegening van personen of zaken door den priester, onder het vormen van het h. kruisteecken, b.v. benediktie met het Allerheiligste, de benediktie als slot der h. Mis, de benediktie bij het huwelijk enz.

Benediktiedoek, witte versierde doek, door den priester gebezigd, om het Hoogwaardigste aan te vatten voor de benediktie; het gebruik ervan is door de liturgie niet gewettigd; bij de benediktie, processie, het brengen van het Viaticum (z.a.) behoort een *velum* (z.a.) gebezigd te worden.

Benefi'cie, geestelijke waardigheid, waaraan inkomsten en gewoonlijk verplichtingen verbonden zijn; prebende (z.a.)

Benevale'te, „weest voorspoedig“;

een soort van kerkel. monogram (z.a.) onder officiële stukken der M. E.; het gebruik was een bisschoppelijk privilege.

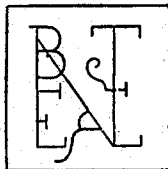

Fig. 28.

Berechten, bedienen, de laatste kerkerchten of laatste h. sacramenten (z.a.) toedienen.

Berg, zinnebeeld van verheffing. De geheiligde bergen uit de h. Schrift zijn: *Ararat* (ark), *Horeb* (verschijsning Gods), *Sinaï* (wetgeving), *Sion* (burcht van David), *Moria* (tempel), *Thabor* (verheerlijking van Christus), *Golgotha* (kruisiging), *Olijfberg* (doodsangst en hemelvaart).

Bergrede, is de rede op een der bergen, in de nabijheid van het meer van Genezareth door den Zaligm. gehouden, eerst tot de leerlingen, later tot de schare over de „acht zaligheden“ (z.a.) en de verhouding tot de joodsche wet,

Bernardus-Kazuifel, Zie: Kazuifel.

Berouw, is het leedwezen over de bedreven zonden, gepaard aan het vaste voornemen (z.a.), om die in de toekomst niet meer te bedrijven; het is uiteraard noodzakelijk (minstens vóór de absolutie); het moet zijn: *inwendig* (niet slechts in woorden, maar in den wil); boven alles *groot* (de biechteling moet de doodzonde als het grootste van alle rampen beschouwen); *algemeen* (zich uitstrekkend over *alle* doodzonden; of minstens over *éene* zonde, wanneer er uitsluitend dagelijksche zonden worden gebiecht) en *bovennatuurlijk* (om een beweegreden, aan het h. Geloof ontleend). Dit bovennatuurlijk B. kan zijn *volmaakt* (voortkomend uit liefde tot God, wyl Hij in zichzelf on eindig goed is) of *onvolmaakt* (om minder volmaakte redenen: wyl men den hemel verloren, de hel verdiend heeft enz.; steeds echter de zonde zelve verfoeiend). Zie ook: Biecht; Zondenvergeving.

Besloten tijd, is de tijd (Advent en Vasten), waarin de huwelijksplechtigheden, gewoonl. ook de huwelijken zelve (tenzij met dispensatie) verboden zijn; duurt van den eersten Zondag van den Advent (z.a.) tot aan Driekoningen (z.a.) en van Aschwoensdag (z.a.) tot aan beloken Paschen (z.a.); nl. gedurende de *boetetijden* van het Kerkel. Jaar (z.a.).

Besnijdenis des Heeren, 1 Jan. (aanvang van het burgerlijk jaar, sedert 1575); gedachtenis der onderwerping aan de Joodsche Wet door het goddel. Kind; alsdan werd Hem de naam geschonken van Jezus (z.a.): Heiland.

Bestia'ris, een natuurl. historie der *dieren*; deze stelde men namelijk in de M. E. gaarne symbolisch voor, in toepassing op den *mens*ch, zoowel in groote verhalen (dieren-epos) of klei-

nere (dierfabel), waar zij moraliserend optraden; zeer oud (ten onzent: 10e eeuw) en van Oosterschen oorsprong.

Bestuur der Kerk. De Paus (z.a.), de Plaatsbekleeder van Christus, het opperhoofd der geheele Kerk, heeft de volle en hoogste rechtsmacht, niet alleen in zaken van geloof en zeden, maar in alles zonder onderscheid, dat tot het bestuur der Kerk over de geheele aarde behoort. Dit bestuur is dus door Christus als *monarchaal* ingericht, namelijk: het oppergezag berust bij één hoofd. Hiertoe wordt hij terzijde gestaan door een centraal bestuur van een zeer groot aantal ambten, die gezamenlijk *de Roomsche curie* vormen. Deze bestaat uit het h. college der Kardinalen (z.a.) en de verschillende „Romeinsche Congregaties” (z.a.), secretariaten (z.a.) en bureaux van gunstverleening (z.a.). Tevens behooren nog tot de „Roomsche Curie”: de „Pauselijke Gerechtshoven” en de leden van het Vikariaat der stad Rome. De ambtenaren, aan de Roomsche Curie verbonden, worden in drieën onderscheiden: de Kardinalen (z.a.), de Prelaten (z.a.), en de Curialen (z.a.). Zie ook: *Bijlage* - Christendom; *Bijlage* - Godsdiensden.

Beuk, (buik) is het schip of het „middenschip” eener kerk; ook *hoofd-beuk* tegenover de *zijbeuken*, zijschepen of zijpanden, de zijruimten namelijk, welke door pilaren van het middenschip zijn afgescheiden.

Beuro'ner Kunstschool der Benediktijnen in de aartsabdij te Beuron (Hohenzollern); gesticht door Wüger, Steiner en den „Altmeister” Desid. Lenz (1870); zij werkt in oud-christelijken geest vol teere vroomheid en liturg. waardigheid; een volheid van

christel. denkbeelden legde zij in hare talrijke wandschilderingen (Beuron, Monte Cassino, Praag, Stuttgart enz.).

Beurs. Zie: Bursa.

Bevolking: geboorte, sterfte. Zie: *Bijlage* - Geboortecijfers.

Bewaarplaats, van het *Allerheiligste*, zie: Ciborium; Bewaarplaats van *Relieken*, zie: Relieken.

Bezetenheid, een inbezitneming van het menschelek lichaam door den duivel, met toelating van God. In de geschied. van het O. T. kwam zij veelvuldig, in het Christendom komt zij slechts bij zeer hooge uitzondering voor; de hiertegen geëischte „duivelbezwering” mag officiëel slechts door een priester geschieden met machtiging van den Bp. Zie: Exorcismus.

Bi'blia Pau'perum. Zie: Armenbijbel.

Bid-uur, zelfgekozen en vastgesteld uur om te aanbidden voor het Allerheiligste; gewoonlijk in verband met een volledige lijst van biduren, welke alle tezamen een „eeuwigduurende aanbidding” (z.a.) voor het Allerheiligste vormen.

Biecht, is een Sakrament (z.a.), door Christus ingesteld, waarin de zonden, welke na het Doopsel (z.a.) bedreven zijn, door de priesterlijke kwijtschelding of absolutie (z.a.) vergeven worden aan hen, welke die rouwmoedig belijden en den wil bezitten, om de hun opgelegde boete of penitentie (z.a.) te volbrengen. Het uitwendig teeken bestaat in de materie (z.a.) d.i. de rouwmoedige belijdenis; en in de forma (z.a.) of de woorden des Priesters: „Ik ontsla u van alle uwe zonden”; de priesterschap (Bisschop en Priester), hebben uitsluitend deze macht van zondenvergeving. De Biecht (met de *daad* of in het *voornemen* met volmaakt berouw) is het door Chr.

BIJLAGE.

I.

KERKELIJKE ORGANISATIE. (KROSE S. J.; 1908).

1. *De Paus.* Onder en in verbinding met den *Paus van Rome* staan alle kerkelijke Overheden op de geheele wereld. Krachtens goddelijke instelling bezit de Paus, als Opvolger van Sint Petrus, het *Primaat*, niet als eeretitel, maar als de Drager der volheid van de kerkelijke macht. Hij is tevens *Bisschop* (z. a.) van Rome, *Aartsbisschop* (z. a.) der Romeinsche kerkprovincie (42 bisdommen), *Primaat* van Italië, *Patriarch* (z. a.) van het Westen.

2. *Patriarchen.* Buitendien zijn er nog 14 Patriarchen in de K., waarvan er 7 (van Jeruzalem en die van den Oosterschen Ritus) kerkelijk jurisdictie-gebied bezitten; de overige zijn eeretitels. Men onderscheidt die vanden *Latijnschen* of *Westerschen Ritus* (Alexandrië; Antiochië; Jeruzalem; Konstantinopel; Lissabon; Oost-Indië; West-Indië; Venetië) en die van den *Oosterschen Ritus* (het koptische te Alexandrië; het syrische, maronietische en het grieksch-melchietische te Antiochië; het chaldeeuwsche te Babylon; het armenische van Cilicië).

3. *Bisschoppen.* Daar, waar de kerkel. *hierarchie* (z. a.) doorgevoerd is, staan aan het hoofd

der tot *Kerkprovincies* (z. a.) vereenigde bisdommen, de *Metropolitelen* (z. a.). Zoo zijn er:

A. In het gebied van den *latijnschen* ritus:
163 Aartsbisdommen met bijhooiige kerkprovincies.

21 Aartsbisdommen zonder bijhooiige kerkprovincies.

85 Bisdommen, die den h. Stoel onmiddellijk onderworpen zijn en

656 Suffragaanbisdommen (z. a.).

925 Bisdommen.

Buitendien zijn er:

12 Apostol. Delegaturen (z. a.).

146 Apostol. Vikariaten (z. a.).

63 Apostol. Prefektoren (z. a.)

221 Apostol. jurisdictie-gebieden.

B. In het gebied van den *oosterschen* ritus:
19 Aartsbisdommen.

52 Suffragaanbisdommen.

71 Bisdommen.

Buitendien bestaan er: 89 Titulair-Aartsb. en 521 Titulair-Bisd. (z. a.).

II.

Inzonderheid voor *Europa* berekend, telt:

	Apostolische						Apostolische				
	Aarts-bisd.	Suffrag. Bisd.	Bisd.	Vika-riaten	Pre-fekt.		Aarts-bisd.	Suffrag. Bisd.	Bisd.	Vika-riaten	Pre-fekt.
Italië	49	155	62	—	—	Scandinavië	—	—	—	3	1
Duitschland	5	14	6	3	2	Rusland	2	12	—	—	—
Oostenrijk	14	49	1	—	—	Turkije	3	4	—	—	—
Hongarije	17	67	—	—	—	Griekenland	2	5	1	—	—
Frankrijk	—	—	5	—	2	Roemenië	1	—	1	—	—
Zwitserland	9	48	—	—	—	Servië	—	1	—	—	—
Spanje	3	9	—	—	—	Bosnië	1	3	—	—	—
Portugal	6	44	3	1	—	Herzegowina	—	—	1	—	—
Groot-Brittannië	1	4	—	—	—	Montenegro	—	—	1	—	—
Ierland	1	5	—	—	—	Monaco	—	—	1	—	—
Nederland	—	—	—	—	—	Luxemburg	—	—	1	—	—
België	—	—	—	—	—	Bulgarije	—	—	1	—	—

Zie ook de *Bijlagen* van: Nederl. Kerkprovincie; Godsdiensten; Christendom.

ingestelde noodzakelijke *middel* ter kwijtschelding der na het Doopsel bedreven doodzonden; minstens éénmaal 's-jaars is de B. voor hem die doodsonde bedreef, tevens verplichtend. De B. hergeeft de heiligm. genade (z.a.) en de vroeger verworven verdiensten; zij vergeeft de zonden, de eeuwige en (minstens gedeeltelijk) de tijdelijke straffen; schenkt tevens vele bijzondere genaden. De B. vereischt: eengewetensonderzoek (z.a.), berouw (z.a.), voornemen (z.a.), belijdenis (z.a.), voldoening (z.a.) of penitentie.

Biechtgeheim, de verplichting van den Biechtvader om de in de biecht beleden zonden *immer* te zwijgen; laat geen enkele uitzondering toe, ook niet de bedreiging met den marteldood. Voor het bewaren van het B. waakt op bijzondere wijze God de h. Geest.

Fig. 29.

Biechtpenning, was een vrije gift na de biecht aan den Pastoor (gew. met Paschen; vandaar ook „paaschpenning”), tot kerkelijk onderhoud bestemd. Uit vrees voor simonie is die B. bijna overal in de K. afgeschaft.

Biechtspiegel, lijst van vragen over mogelijk bedreven zonden: een hulpmiddel voor het gewetensonderzoek; reeds in de M. E. aangewend.

Bijbel. Zie: Heilige Schrift.

Bijbelcommissie, de door Leo XIII (1902) opgerichte en door P. Pius X bekrachtigde vereeniging van bijbelgeleerden (Kardinalen en Consultoren), tot oplossing van bijbelsche vraagstukken.

Bijbel-lezen, De valsheid der aantijging van niet-Katholieken, dat het lezen der h. Schrift door de Kerk is

verboden, blijkt uit de volgende *kerkelijke* bepalingen: 1. Het lezen der h. Schr. in den grondtekst of in latijnsche, door den Paus goedgekeurde vertalingen, is ieder geoorloofd; 2. eveneens in iedere levende taal, zoo de vertolking door den h. Stoel of door den Bp. is goedgekeurd en met aantekeningen van kath. geleerden voorzien; 3. vertalingen van niet-katholieken kunnen gebezigd worden (indien zij niet dadelijk de kath. geloofsleer bekampen) door hen, die theologische of bijbelsche studiën maken; 4. verlof tot het lezen van verboden uitgaven, kan op dezelfde wijs, als van verboden boeken, worden aangevraagd en verkregen; 5. de *natuurwet* (het al af niet gevaarlijk zijn voor dezen of genen) moet uiteraard voor ieder in het bijzonder worden toegepast.

Bijbelvertalingen, Er zijn er vele; de meest gezaghebbende zijn: 1. De *Septuaginta*, drie eeuwen voor Chr. in het Grieksch overgezet, op last van den Egyptischen Koning Ptolemëus II, door 70 Joodsche geleerden, vandaar de naam „Septuaginta” (de zeventigen); zij was 130 v. C. gereed. 2. De Latijnsche Kerk bezigt de vertolking van het O. en N. T., welke de *H. Hieronymus* op last van Paus Damasus (384) vervaardigde en welke voor het O. T. op den hebr. tekst en voor het N. T. op de Itala (z.a.) berust; later werd zij opnieuw verbeterd uitgegeven door Paus Clemens VIII (1605); zij heet de *Vulgata*. Deze is door het Conc. van Trent, *authentiek* (z.a.) of echt verklaard. 3. Tallooze, niet-officiële vertolkingen zijn er in de *levende talen*. De legende, dat Luther de eerste bijbelvertaler zou zijn geweest, is reeds overlang weerlegd.

wijl er b.v. in Duitschland alleen, tus-
schen 1423 en 1517, veertien ver-
schillende Duitse overzettingen ont-
stonden.

Bijgeloof of superstitie, is een valsch
geloof (het ware geloof weersprekend)
en zonde; het schrijft aan zekere tee-
kenen of zaken een geheime kracht
toe, welke daaraan niet is verbon-
den, nl.: waarzeggerij (kaartleggen,
droomuitleggen), bijgeloovige gebeds-
formulen of middelen, tooverij (zoo
men door middel van booze geesten
tooverzaken hoopt te bewerken). Hier-
bij zijn te noemen: spiritisme (z.a.),
geesten-opkloppen, tafeldans enz.

Biloca'tie, waardoor de christel. my-
stiek een gelijktijdig tegenwoordig-zijn
van één lichaam op twee onderschei-
dene plaatsen verstaat, gelijk b.v. bij
de hh. Petrus van Alcantara, Philip-
pus Neri, Alfonsus de Liguori enz.
geschiedde.

Bineeren is het opdragen van twee
h. missen door denzelfden priester
op éénen dag (door gebrek aan
priesters).

Biologie', zie: Levensleer.

Bisschop is 1. de opvolger der Apos-
telen, de hoogste kerkelijke overste in
een deel der Kerk (Bisdom), het
priester-, leeraars- en herdersambt uit-
oefenend, in vereeniging met en af-
hankelijkheid van den Paus; 2. diens
macht is van goddelijken oorsprong,
daar zij door Christus aan zijne Apos-
telen is geschonken. Hij bezit niet
enkel de priesterlijke rechten in den
hoogsten zin (potestas ordinis), maar
bovendien zijne vele bisschoppelijke
(pontificalia); heeft wetgevende macht;
3. zijne voornaamste plichten zijn: in
zijn bisdom te verblijven, dit te be-
sturen en te visiteeren, het h. vormsel
en het priesterschap toe te dienen,

te waken voor het onderwijs enz.;
4. de voorn. insigniën zijn: het paars
van toog, cingel, collar enz.; de witte

mijter (z.a.) met twee af-
hangende slippin; krom-
staf (de krul naar buiten,
zinnebeeld der jurisdictie
over het volk); pontificaal
borstkruis en ring; een
bisschopp. troon (z.a.)
aan de evangelie-zijde
van het hoofdaltaar der
kathedraal (z.a.); 5. De
K. telt ongeveer 1027
Bisdommen (met zelf-

standig jurisdictie-ge-
bied) en 400000 pries-
ters; in Frankrijk alleen
84 Bisschopp. (er waren
50.000 priesters); in
Amerika zijn reeds 249

Bp., met ruim 71 milj. geloovigen.
Zie ook: Apostel; Bijlage-Bestuur; Ne-
derl. Kerkprovincie; Staf; Kapittel; Mijter;
Hoed.

Bisschoppel. Kweekscholen zijn
te: Utrecht, Beverwijk, 's-Hertogenb.,
Oudenbosch, Echt. Zie: Kweekscholen.

Bisschoppel. Musea ten onzent zijn
het: Aartsb. Mus. te Utrecht (1872)
en Bissch. Mus. te Haarlem (1869);
beide van kerkel. oudheden, kunst en
geschiedenis.

Bisschoppel. Wapen, een schild,
waarboven de groene Hoed (z.a.) met

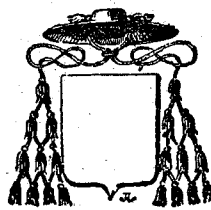

Fig. 31:
aartsbisschopp. wapen.

6 groene kwasten
ter weerszijden,
aan rechter- en
linkerbovenhoek;
mijter en staf flan-
keerend een lat.
kruis of engelkop-
je; een aartsbissch.
wapen heeft een
hoed met 10 kw.,

welk aantal meermalen vergroot wordt aangetroffen. Zie: Hoed.

Bisschopskeuze. Zie: Kathedr. Kapittel.

Bisschopsstaf. Zie: Staf.

Bisschopstroon, cathedra, bestaat uit een verhevenheid (estrade) met drie treden, met een tapijt belegd, een armstoel en een vierkante overkapping, troonhemel of baldakijn (z.a.); het geheel is in den rug en terzijden met een zijden gordijn behangen; behoort aan de Evangelie-zijde te zijn gesteld. Zie: Troonhemel.

Bisschopswijding, de sakramenteele wijding wordt door een gevolmachtigden Biss., onder assistentie van 2 andere (of met pausel. disp. van 2 prelaten) geschonken en door handoplegging, gebed, zalving met chryisma (z.a.) en overreiking der insigniën (z.a.) voltrokken.

Bizonder of partikulier Gewetensonderzoek (z.a.) is het nadenken over de mogelijke schuldigheid aan één bepaalde (lievelings) zonde.

Blad. Het drie- of klaverblad symboliseert: de h. Drievuldigheid; het vierblad: het kruis, de wereld, de Evangelisten, de kardinale deugden; het zevenblad: de gaven van den h. Geest. Zie verder: Getallen-symboliek.

Bladversiering, een ornament (z.a.) in de bouwkunst; tot de B. werden meestentijds gebezigd: het acanthus- (z.a.), eike-, druive- (z.a.) en klimopblad. Zie: Ornament; Bloemen-symboliek.

Bla'sius-zegen, zegen tegen de keelziekte, onder vereering van den h. Blasius (3 Febr.), Bp. van Sebaste en Martelaar (316).

Blazoën, wapen met wapenspreuk en al hetgeen er bij behoort; *blazoeneeren*, het geven eener wapenbeschrijving

naar de terminologie der heraldiek (z.a.).

Blijde Mysteries van den h. Rozenkrans zijn: de Boodschap des Engels aan Maria; het Bezoek van Maria aan hare nicht Elizabeth; de Geboorte van Christus; de opdracht van Chr.; de wedervinding van Chr. in den tempel. Zij worden op Maan- en Donderdag gebeden. Zie ook: Rozenkrans.

Bloed, H. Zie: Heilig Bloed.

Bloed-ampul', (ampullae sanguinolentae, phialae cruentae), glazen en aarden flesschen, kruiken of ampullen (z.a.), gevonden in de oud-christelijke graven der romeinsche katakomben (z.a.) of aldaar in den muur gemetseld. Zij bevatten een rooden neerslag, welke als het opgevangen bloed der martelaren verklaard wordt. Zie ook: Ampul.

Bloed-Doop, is de ter liefde Gods verduurde marteldood van een ongedoopte. Zie: Martelaarschap.

Bloedverwantschap ontstaat door afstamming van denzelfden stamvader; vormt een huwelijksbeletsel (z.a.) tot in den 4^{en} graad.

Bloemen verzinnebeelden: de onschuld, het aardsche of het hemelsche Paradijs, de opstanding uit den dood en de bekoorlijkheid der deugden, gelijk de met B. gesierde bruid; dikwerf ook den Zaligmaker en de h. Maagd. Voor bijzondere toepassingen, Zie: Bloemen-symboliek.

Bloemen-symboliek, Zie: *Bijlage* van „Symbolen”.

Boeddhisme, leer van Boeddha (Bouddha: de verlichte) in Zuid-Azië, gesticht door Siddharta (of Gautama), omstr. 550 v. C.; een soort heidensch pessimisme (z.a.), waarvan het hoofdbegrip het *lijden* is, totdat de ziel wordt verlost door oplossing in de onein-

digheid, het *Nirwana*; verdeeld in leeken en kloosterlingen; trad op als een reaktie tegen het Brahmanisme (z.a.): algemeene gelijkheid, handelings tegenover meditatie en offer. Door zijne atheïstische zedenleer geniet het B. de moderne sympathie; het telt (alle zeer onderscheidene belijdenissen tezamen) ongev. 120 milj. leden.

Boekband, een belangrijk onderdeel der kerkel. kleinkunst in de M. E. De band bestond uit leer, hout, zijde, goud of zilver, soms uit ivoor; 't rijkst bewerkt de voorzijde (frontale), minder het achterplat (dorsale), door snij- of drijfwerk, of door een versiering van edelstenen of parelen; de omslag werd met metalen knoppen (bosses) beslagen en door sloten (clausuren) saamgehouden; meermalen werden zij ook (vooral breviers) in fraai bewerkte *buidels* (integumenta) geborgen en door de priesters aan den gordel gedragen, gelijk thans meermalen op beeldfiguren valt op te merken.

Boekenkeur. Zie: Imprimatur.

Boete. Hare attributen (z.a.) zijn: eenzaamheid, ruw gewaad, gebed, asch, brandende kaars, geesels, doodskop.

Boetpsalmen, zeven in getal, namelijk psalm: 6, 31, 37, 50, 101, 129, 142; reeds door Origines op de zeventvoudige wijs der goddelijke zondenvergeving toegepast; het meest in de liturgie (z.a.) gebeze. de 50° (Miserere).

Bollandis'ten, vereen. van geleerden te Antwerpen (in hoofdzaak Paters Jesuïeten), voortzettend het reuzenwerk door p. Rosweyde S. J. voorbereid (1629) en door p. Jan van

Bolland S. J. (1643) aangevangen, namelijk even uitvoerige als wetensch. latijnsche levensbeschrijvingen der Heiligen („Acta Sanctorum: Handelingen der Heiligen”); de groote reeks folio-banden omvat de lijst der Heiligen tot aan 4 Nov. (1902).

Bolse'na, Mis van. Een priester celebreerde de h. Mis te Bolsena, gedurende welke het h. Bloed in zichtbaren vorm over het corporaal (thans nog in Orviëto bewaard) vloeyde; hetgeen de laatste aanleiding was, dat Paus Urbanus IV het h. Sakramentsfeest (z.a.) instelde (1264); Raphael herdacht dit mirakel op zijn beroemde schilderij in het Vatikaan. Zie: Gregorius-mis.

Bonden Zie: Vereenigingen.

Bonnet, een hoofddeksel met drie (vier) punten (oorspr. een onderscheiding voor doctoren en de hooge prelatuur), gedragen door de priesters (zwart), bisschoppen (paars), kardinalen (rood), Paus (wit).

Boog is de gewelfde overkapping op muren, pijlers, zuilen, b.v. tongewelf, rondbogen, spitsbogen enz. Zie: Gewelf.

Boom, symbool van het leven of den dood, naarmate hij bloeiend of verdord voorkomt. *Boom van Jesse* (of Isai, den Vader van David) is een symbol. boom, welke opwaast uit de borst van Jesse en welke als vruchten draagt de opvolgende vorsten van zijn gesl. (tot en met Maria en Christus); opwassend uit de borst van een Orde-

Fig. 32:
Bouddha: Indisch
Museum, Londen.

Fig. 33.

Fig. 34: boom van Jesse:
bovenaan de H. Maagd
met het goddel. Kind.

stichter, draagt hij de Heiligen dier orde.

Borduur', boordsel; een strook bestikte stof; ook een omzetsel b.v. van pleisterwerk.

Borstkloppen. Het kloppen op de borst was reeds bij de Israëlieten het teeken eener rouwmoedige zondenbelijdenis; thans vooral in de h. Mis in om isbk: uiza culpa: door mijne schuld; o b) egeque peccatoribus: ook aan nonos rinaren; Agnus Dei: Lam Gods ndku oq de litanieën; Domine non soum dignus: Heer ik ben niet waardig. Zie: Ceremoniën.

Bosseleeren, gedreven werk (figuren, relief) uitvoeren op goud en zilver.

Bouwstijlen. De ontwikkeling der gewijde Bouwkunst is in de groote hoofdlijn de volgende: de *oud-christelijke* van het West-Romeinsche rijk met Rome als middelpunt en die van het Oost-Romeinsche rijk met Konstantinopel als centrum; in beide werd de *basiliek* (z.a.) gebouwd; in de eerste (de Latijnsche) als een langwerpige rechthoek, in de tweede (de Byzantijnsche) als een centraalbouw (welke zich om een middelpunt naar alle zijden gelijkmatig uitbreidt). Uit haar ontwikkelde zich de *romaansche* bouwstijl (z.a.) of „rondbogenstijl”, in welken van de 11e—13e eeuw werd gearbeitet; daarna was de *gotiek* (z.a.) of „spitsbogenstijl” ontstaan, waarin men van de 13e—16e eeuw de kerken bouwde. Zie ook: Basiliek; Gotiek; Romaansch; Dekoratief.

Brahmanis'me, de Indische, nationale godsdienst van omstreeks 1000 v. Chr., een heidensch-pantheïstische (z.a.) wereldbeschouw. met zielsverhuizing (z.a.); de hoofdgod is Brahma („Gebed”), van wien twee andere goden Wischnu en Siva uitstralen;

de priesters zijn de: Brahmanen of Brahminen; hoofddoel: overweging en offer; sterk ontwikkeld kasteendom; het gezamenlijk getal belijders der zeer onderscheidene soorten van B. beloopt ruim 200 milj.

Fig. 35;
Brahma: Indisch museum, Londen.

Breve. Zie: Pausel. Brieven.

Brevier', „korte samenvatting”; getijdenboek der geestelijkheid, bevattend het „kerkelijk officie” van het geheele jaar, voor iederen dag verdeeld in acht „getijden”: Metten, Lauden; (de 4 „kleine uren”, nl.): priem, terts, sext, noon; vespers, completen. Het B. bestaat uit: psalmen, kerkel. liederen, levensbeschrijvingen van Heiligen, homilieën der Vaders. Ieder dezer getijden verplicht voor alle clerici (van subdiakens af; voor kloosterl. reeds na de groote professie) op doodzonde. De zes laatste afdeelingen van het B. zijn in betrekking tot het h. *Lijden* gebracht, namelijk de priem: Chr. wordt naar Pilatus geleid; Terts: „Kruisig hem”; Sext: Chr. wordt gekruisigd; Noon: „Mijn God, waarom hebt Gij Mij verlaten”; Vespers: Chr. wordt van het kruis afgenomen; Completen: Chr. wordt begraven. Zie: Liturg. Boeken.

Broeder, leeke-, kloosterbroeder, frater; een kloosterling, die het h. priesterschap niet ontvangt; wijdt zich aan het onderwijs, huishoudelijke werkzaamheden, ziekenverpleging enz. Zie: Leekebroeder.

Broeder en Zuster hadden bij de Joden, behalve de gewone beteekenissen, ook die van „bloed- en aanverwanten”, later ook die van „mede-

geloovigen" (gelijk bij de eerste christenen); zoo wordt er ook in de h. S. van de broeders (d.i. bloedverwanten) van den Zaligm. gesproken.

Broederschap, (confraternitas, sodalitas) een vrijwillige, kerkwettige vereeniging van geloovigen tot gemeenschappelijke uitoefening van (niet algemeen geboden) werken van christelijke liefde enz.; de leden zijn niet door geloften gebonden; kunnen steeds uittreden; b.v. broederschap van het schapulier (z.a.), van den rozenkrans (z.a.) enz. Zie: Aartsbroederschap.

Brokaat, zware zijde met een schering van zilver- of gouddraad; ook met ingeweven gouden en zilveren bloe-

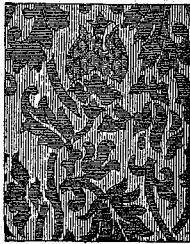

Fig. 36; brokaat, waarin de granaatbloem geweven is.

men, dieren, figuren; b.v. voor kazuifels gebezigd.

Brugman, een vermaard Nederl. predikant (Francischaan), die in 1462 te Amst. het woord Gods met een overweldigende welsprekendheid verkondigde; vandaar het thans nog gebeez. volkssprekwoord „praten (kallen) als Brugman”.

Bruidszegen, (bened. nuptialis) zijn de drie zegenbeden in de „huwelijks- of bruidsmis”; wordt aan alle kathol. (niet gemengde) huwelijken gegeven, behalve in den „besloten tijd” (z.a.) en aan weduwen, welke dien zegen reeds vroeger hebben ontvangen.

Bul. Zie: Pausel. Brieven.

Bulla crucia'tae, een pausel. constitutie, waarbij aan de kruisvaarders (z.a.) een volle aflaat en vasten-dispensatie werd verleend; deze laatste nog heden in gebruik, vooral in Spanje. De hierna geschonken aalmoezen werden door P. Pius IX tot onderhoud van arme, Spaansche kerken bestemd (1859).

Bulla'rium, een niet-officiële verzameling van pausel. stukken en bullen (z.a.), welke niet in het kerkel. „Corpus Juris Canon.”, zijn opgenomen; het volledigst is dat van Cocquelines (tot aan 1830). Zie: Regesten.

Bureaux van gunstverleening zijn instellingen, waar dispensaties worden aangevraagd en geschonken; voor *geheime* of gewetenszaken (in foro interno) geldt de „h. Apostol. Poenitentiarie”, wier leden onder het strengste geheim staan; voor *openbare* zaken (in foro externo) zijn aangewezen het „h. Officie” (opheffing van beletselen van den eeredienst en gemengden godsdienst) en voor alle andere zaken de „Congreg. der hh. Sakramenten”. Zie: Congregaties; Rota.

Burgerlijk Huwelijk, een H. voor den ambtenaar van den burgerlijken stand, een wettelijke formaliteit, waardoor de „burgerlijke rechten” van gehuwden worden verzekerd. Volgens de Nederl. Wet moet het B. H. aan het kerkelijke voorafgaan; uiteraard geen sakrament; dit wordt uitsluitend door het Christelijk, kerkelijk huwelijk (z.a.) geschonken.

Bur'sa, beurs, een versierd étui of foedraal ter bescherming van het corporaal (z.a.).

Fig. 37; Bursa.

Bussolan'ti, in toog gekleede diena-

ren (deurwachters enz.) van het pausel. paleis. Zie: Vatikaan.

Byzantijsch', de stad Byzantium (Konstantinopel) of het Oostersche

Rijk betreffende; b.v. Byzantijsche bouwstijl, liturgie enz. Zie ook: Bouw stijlen; Hagia Sophia.

C¹⁾

Cae'saro-papis'mus, het „keizer-pausdom”, vereeniging én der geestelijke én der wereldlijke oppermacht onder den staat; onderwerping der K. aan de staats-almacht. Zie: Gallikanisme; Febronianisme; Jozefisme.

Calenda'rium, 1. tweedeelige gedenktafeltjes der oude liturgie, waarop de namen der levenden (diptycha vivorum) of der afgestorvenen (dipt. mortuorum) geschreven werden. 2. kalender, inz. de jaarlijst der officies voor de geestelijkheid (directorium of cartabel). Zie: Dyptiek.

Calot'te, (calotje). Zie: Kalot.

Calva'rieberg, 1. een heuvel met drie toppen ten oosten van Jeruzalem, waar de Zaligmaker gekruisigd werd; het hebr. „Golgotha” en het lat. „Calvaria” beteekenen beide: „schedelberg” (naar den vorm van dien heuvel); in de legenden verklaard als: de begraafplaats van den schedel van den eersten Adam, welke door het Bloed van den tweeden Adam (Christus) werd bevochtigd; 2. een plastische voorstelling er van met drie kruisen; ook wel een afbeelding van het kruis des Heeren alleen en terzij-

Fig. 38.

voorstelling er van met drie kruisen; ook wel een afbeelding van het kruis des Heeren alleen en terzij-

den: de h. Maagd en Sint Johannes. **Calvinis'me**, afdeel. van het Protestantisme (z.a.), leer van Calvijn (Calvinus, Cauvin, 1509—1564 te Genève); zijne talrijke geschriften (59 deelen) sluiten zich bij Luther en Zwingli aan in zijne predestinatieleer (onmiddellijke voorbestemming óf tot zaligheid, óf tot verdoemenis) en in verschill. dwaalleeringen over het Allerheiligste. (De geloovige ontvangt bij de kommunie volgens hem, slechts een hemelsche kracht). In allerlei vormen, ook ten onzent, verspreid. Zie: Protestantisme.

Camée, kostbare steen met half-verheven beeldsnijwerk; meermalen door den Paus geschonken.

Ca'mera, de gewelfde overkapping van een vertrek; gewelf; het vertrek zelf; in samenstell.: het college, dat aldaar vergadert.

Camerlen'go, de Kardinaal-schatmeester van den pausel. Stoel; ook dienstdoend kamerheer van Z.H.; ook eeretitel.

Campa'na, Zie: Sanctus-klok.

Campani'le, klokketoren (b.v. te Florence, Pisa); gewoonlijk van vierhoeken of ronden grondvorm, naast de kerk opgebouwd of later den westertoren der kerken vormend, welke het klokkenspel bevatte. Zie: Toren.

Campo santo, „heilig veld”; een

1) De woorden, welke onder C niet voorkomen zoek men onder K.

kerkhof, begraafplaats. Beroemd zijn die van Genua en Pisa (de aarde voor een deel uit Jeruzalem aangevoerd).

Zie ook: Kerkhof.

Cancel'li, de oude afsluiting tusschen het middenschip en het priesterkoor in de oud-christelijke basilieken (z.a.); in de 12e eeuw maakte deze in de groote kerken plaats voor een eenvoudige verhooging of *empore* van steen of hout, welke met twee trappen werd beklommen en waarop het Evangelie werd voorgelezen (vandaar: *lectorium*, lutrjn, leesplaats; dikwijls waren daar 1 of 2 kansels geplaatst); later werd hier het zangerskoor gesteld, dat o.m., b.v. de doxologieën zong (vandaar *doxaal*, dokzaal, oksaal; ook odeum); dit verdwijnt in de 16-17 eeuw. Daar het gezicht op het priesterkoor toch nog immer belemmerd was, was er in de 12-13 eeuw onder die verhooging een altaar (dikw. met bijaltaren) gebouwd, waar het volk de h. missen onverhinderd volgen kon; ook koorhek, koorbalie. Zie: „Het Roomsche Kerkgebouw”; ook: Ambo; Palco.

Canepho're, decoratief beeld, dragend een vaas, mand; caryatide (z.a.).

Cannelu'ren, groefflijnen, gleufvormige uithollingen in de schacht van (vooral Grieksche) zuilen (z.a.).

Ca'non, regel, vaste maat; l. reeks van onveranderlijke gebeden in de h. mis (van „Sanctus” tot „Pater Noster”).

Fig. 39.

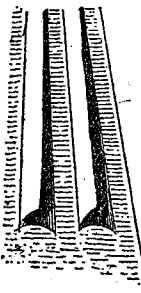

Fig. 40.

2. een door het onfeilbaar leergezag der Kerk vastgestelde *lijst* der Boeken, welke tezamen de *h. Schrift* of den Bijbel (het *Oude* en het *Nieuwe Testament*) vormen. Hiertoe behooren: én de *protocanonische* (aan wier gezag nooit is getwijfeld) én de *deutero-canonische* (wier gezag, vóór de vaststelling van den Canon, door sommigen betwist werd); beide hebben geheel dezelfde waarde van „het woord Gods”; zij bevatten tezamen 72 Boeken. 3. Het OUDE TESTAMENT bestaat uit: 21 *Historische* boeken, d.w.z. die, waarin de geschiedenis van de schepping, de aartsvaders en het volk der Joden wordt verhaald (Pentateuch) (z.a.); het boek Josue, de Rechters, Ruth, vier boeken der koningen, twee boeken van de kronijken (Paralipomenon), Esdras, Nehemias, Tobias, Judith, Esther, twee boeken van de Machabeeën. 7 *Didaktische* boeken, d.w.z. boeken, die bijzonder ten doel hebben godsdienstige en zedelijke waarheden in te prenten: Psalmen, Spreuken, de Prediker, het Hooglied, de Wijsheid en de Ecclesiasticus. 17 *Profetische* boeken, waarin de toekomst van het Joodsche volk en de komst van den Messias, diens leven, lijden en verheerlijking worden voorspeld: Isaïas, Jeremias met Baruch, Ezechiël, Daniël en de twaalf kleine profeten (z.a.); ook vele Psalmen zijn profetisch. Het NIEUWE TESTAMENT bestaat uit: a. *Historische* boeken: de vier Evangelien van Mattheus, Marcus, Lucas en Joannes, en de Handelingen der Apostelen, geschreven door Lucas. b. *Didaktische* boeken: veertien brieven van Paulus, twee van Petrus, één van Jacobus, drie van Joannes, één van Judas Thaddeus. c. *Eén profetisch* boek: de

Openbaring van Joannes (Apocalyps); (z.a.). Zie ook: h. Schrift; Inspiratie.

Ca'nonborden, altaar-tabellen; drie tabellen (of één triptiek z.a.), welke op het altaar worden geplaatst en

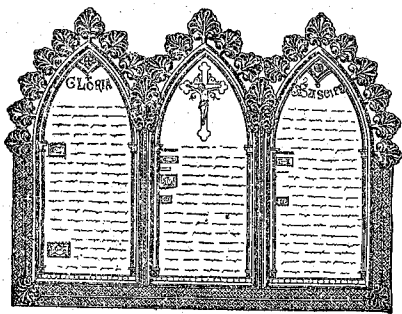

Fig. 41.

kerkel. gebeden voor de h. mis bevatten; mogen uitsluitend onder de h. mis, (niet bij andere kerkel. diensten) aanwezig zijn.

Can'o'nicus, koorheer, kanunnik; priester verbonden aan een domkapittel. Zie: Kanunnik.

Canoniek', volgens den canon, gezaghebbend; volgens de kerkwetten; canonieke boeken (der h. Schriftuur); canoniek recht (kerkelijk recht); canon. uren (deelen van het breviergebed) (z.a.); canon. brieven, straffen, gebeden, geloften enz. zijn die, welke naar de wetten (canones) der K. zijn geregeld.

Canonieke leeftijd. 1. Met den leeftijd van 7 jaren begint de verplichting der zondagsmis en der onthoudingswet; met dien van 21 der vastenwet; 2. voor de h. *wijdingen* (z.a.) wordt de leeftijd van ten volle 7 jaren voor de tonsuur (z.a.) vereischt, de aangevangen leeftijd van 22 voor het subdiakonaat, 23 voor het diakonaat, 25 voor het priesterschap, 31 voor het

episkopaat; voor de intrede in een *klooster* (met één jaar noviciaat) die van ten volle 15 jaren.

Canonisa'tie. Zie: Heiligverklaring.

Canos'sa, Italiaansch dorp bij Reggio, bekend om de onderwerping aldaar van Keizer Hendrik IV (1077) aan Paus Gregorius VII; hierop zinspeelde (1872) Bismarck bij zijn strijd tegen de Kerk (Kulturkampf; z.a.) door zijn: „Wij gaan niet naar Canossa”: het slagwoord van allen, die de erkenning weigeren der rechten en macht van den Paus in kerkelijke zaken.

Cantato'rium, Zie: Graduale.

Can'ticum, gezang; in het breviergebed een zang, welke niet uit het psalterium (z.a.) is geput, b.v. het Magnificat, Nunc dimittis enz.

Can'tor, zanger, vooral in kerkelijke muziek-scholen; leeraar in den zang; voorzanger.

Capittel, (afgekort: Cap.) deel, hoofdstuk vooral uit de h. Schrift of eenig officieel, kerkelijk boek. Zie ook: kapittel.

Cap'sa, sluitbaar vaatwerk of doosje (uit hout, ivoor, metaal) tot bewaring, der h. Eucharistie of van relieken. Zie: Duifvat.

Cap'sulae. Zie Reliquarium.

Capu'ce. Zie: Kapoets.

Ca'put, afgekort tot „cap.”, hoofdstuk, afgerond gedeelte van een boek. Zie: Vers; Kapittel.

Caricatu'ren of spotbeelden vond men geschilderd of gebeeldhouwd op kroonlijsten, in hoeken en gaten der kerkgebouwen; zij bedoelen de dwaasheid der zonden, ondeugden,

Fig. 42: twee Dominikaner cantores met koorkap; miniatuur van „Chroniques de Froissart.”

bekoringen of ketterijen te beschimpen. Zie: „Het Roomsche Kerkgebouw.”
Carillon, behalve het bekende klok-

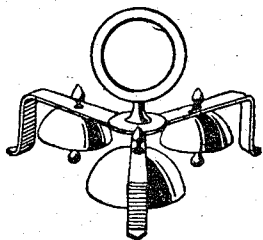

Fig. 43.; mis-schel.

kenspel, ook de harmonisch gestemde mischellen.

Cartabel'. Zie: Calendarium.

Carton, modelteekening op ware grootte voor den schilder, tapijtwever, glasbrander etc., waarnaar deze de teekening uitvoerden.

Cartouche, kartel, opschriftblad, gew. met versierde omlijsting; wordt b. v. door een beeld in de hand gedragen.

Fig. 44.

Caryatide, vrouwenbeeld in een lang gewaad, dienende als een draagzuil. Dergelijke lastdrager in mannelijken vorm heet: *Atlas*.

Ca'sa, hut, huis, gebouw; gebez. voor de thans vereerde verblijfplaatsen van verschillende Heiligen. Zie: Santa Casa.

Cas'titas, zuiverheid (z. a.)

Casuïstiek, de leer of oefening, om op-

Fig. 45.

lossing te geven aan allerlei moeilijke gewetensvragen (casus).

Catakomben, Zie: Katacomben.

Cateche'se, mondeling onderricht in de geloofs- en zedenleer.

Catechismus, onderwijs der christelijke leer in vragen en antwoorden over: de geloofswaarheden, de plichten en de genademiddelen onzer h. K.; ook het hierbij gebezigde handboek,
Catechumenen, de geloofs- of doopleerlingen (der eerste christel. tijden), die zich tot het h. Doopsel gedurende vele jaren voorbereidden; werden verdeeld in: *Hoorenden*, die de h. Mis (z. a.) tot aan de predikatie bijwoonden; de *Knietenden*, welke ook nog bij eenige gebeden tegenwoordig waren en de *Uitverkorenen*, die welhaast het h. Doopsel (z. a.) zouden ontvangen en bijkans bij de geheele h. Mis aanwezig bleven. Zie: Geheimleer; Albe; Doopkleed.

Catechumenen-olie wordt bij den plechtigen Doop gebezigd om borst en schouderbladen te zalven,

Ook voorgeschreven bij priesterwijding (de binnenzijden van duimen en wijsvingers, welke het Allerh. zullen aanraken) en koningskroning; tezamen met het chrisma, bij altaaren kerkwijding; Zie: heil. oliën; chrisma.

Catenen, bijeenstelling van uitspraken van gezaghebbende schrijvers (vooral kerkvaders, z. a.) ter verklaring van eenigen tekst, vooral der h. Schr.; aldus genaamd naar de „Catena aurea” (gouden keten) van S. Thomas Aq. (1224—1274).

Cathari'na-rad, zie: Roosvenster.

Ca'thedra, leeraars-, bisschopsstoel. Wanneer de Paus „ex cathedra” leeraart, dan bezit Hij in geloofs- en zedenleer de onfeilbaarheid (z. a.), d. w. z.: wanneer de Paus als Opper-

leeraar aan de geheele christenheid over geloof of zeden leert. Zie: Bischopsstoel; S. Pietersstoel; Stoel.

Cau'da, sleep der cappa magna; wordt van een Kardin en Bp. gewoonlijk door een geestelijke gedragen (caudatarius); domheeren dragen dien over den arm.

Cel, woonplaats van een kluizenaar, kloosterling; kleine woonkamer.

Celebrant' of officiant, geestelijke, die den kerkelijken dienst (vooral de plechtige h. Mis) verricht of celebreert; hij wordt „geassisteerd” door den Diaken (z. a.) en Subdiaken (z. a.) als „assistenten” (z. a.).

Celebree'ren, de h. Misse lezen of vooral zingen. Zie: Celebrant.

Ce'lebre't, schriftelijke betuiging der kerkelijke overheid (Bp., Provinciaal), waarin verklaard wordt, dat de daarin genoemde priester tot het uitoefenen van kerkelijke bedieningen (vooral het lezen der h. Mis) bevoegd is; inz. voor reizende geestelijken.

Celibaat', Zie: Coelibaat.

Cena'culum, zie: Coenaculum.

Cen'sor libro'rum, boekenkeurder; geeft het „nihil obstat: er is geen beletsel”. waarna door of namens den Bp. het „imprimatur: het worde gedrukt” verleend wordt. Zie: Imprimatur; Index.

Censuur' een kerkelijke, verbeterende straf, waardoor aan den gedoopten, minachtenden schuldige, het gebruik van eenige geestelijke zaken (de h. Sakram., kerkel. begrafenis enz.) ontzegd wordt. Drie soorten: *excommunicatie* (z. a.), *suspensie* (z. a.) en *interdikt* (z. a.); ook *boekenkeur* (z. a.)

Centraal'bouw noemt men een achthoekigen, ronden of vierhoekigen, met een koepel bekroonden en op een zuilenrij rustenden middelbouw, welke

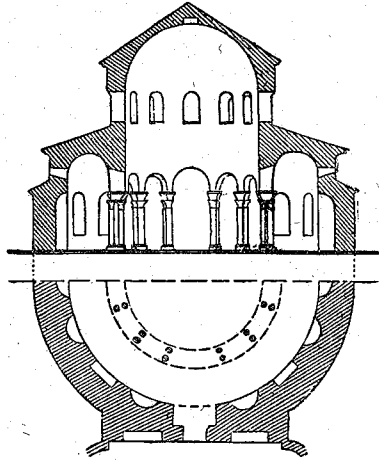

Fig. 46.

door een concentrischen, lagere omgang omgeven is.

Cen'trum, de kathol. staatspartij in Duitschland, in 1870 gesticht (Berlijn) naar het program van Peter Reichensperger; het nam ook niet-kath. als hospitanten op; telde in 1907, 100 centrumsleden; heeft, vooral onder en door Windthorst, een roemrijk verleden doorleefd (strijd tegen Bismarck enz.), bij het handhaven der rechten der kath. K. Zie: Kulturkampf.

Ceramiék', kunst om vazen enz. uit kleistof te vormen en te bakken; pottenbakkerskunst, -bakkerij.

Ceremonia'rius, leider der kerkelijke ceremoniën (z. a.), vooral bij solemneele misen; draagt dikwerf een staf met beeldversiering.

Ceremo'niën zijn de zinvolle handelingen, welke de K. bij hare diensten aanwendt, tot waardige viering van den godsdienst en tot stichting der geloovigen; zij zijn een zichtbare predikatie

Fig. 47;
staf van den
cerem.

van de geloofsleer; een beeldspraak; een boek voor hen, die niet kunnen lezen. Het geheel der C. vormt den *ritus*, (z. a.). Zie: Liturgie; ook *Bijlage*.

Cerofera'rius, licht- of lichterdrager (eertijds geestelijke acoliet; sedert de 12e eeuw ook een leek,) die den priester voorgaat.

Certo'sa, naam voor de karthuizerkloosters; het beroemdste de „Cert, van Pavia.”

Chargé d' affaires, titel van den pausel. „zaakgelastigde” ten onzent. Zie: Nuntius.

Charis'ma, buitengewone genadegaven van den h. Geest, welke God, ten tijde der eerste vestiging van de K., meermalen aan de Christenen schonk: gaven der talen, der profetie, ziekengenezing enz.

Cha'ritas, deugd der christel. liefde tot God en den naaste, of een voorstell. daarvan; wordt dikwerf gesteld tegenover „filantropie” (z.a.), waaronder men dan de menschenliefde uit niet-bovennatuurlijke beweegredenen verstaat.

Char'ta, papier, brief, oorkonde, verdrag. De bewaarder er van: *Chartularius*; een verzameling: *Chartularium*.

Cherubijn', (Cherub.) Zie: Engelen.

Chie'sa li'bera in li'bero sta'to, „vrije kerk (vooral der Italiaansche Protestanten) in een vrijen staat”, slagwoord van Cavour (1861) en zijner aanhangers; heeft de bet. van „scheiding van Kerk en Staat”, door den Syll. (z. a.) veroordeeld. Zie: Alleen-zaligmakend.

Chilias'me, een verondersteld „duizend-jarig Godsrijk” op aarde: Christus zou bij zijne weerkomst op aarde de heiligen opwekken, de vijandelijke machten overwinnen en een rijk van vrede en vreugde op aarde stichten voor den duur van 1000 jaren of het

Millennium, waarna de algemeene opstanding der dooden zou volgen. Deze dwaling (indirekt door de K. veroordeeld) steunt op een letterlijke opvatting van eenige symbolisch bedoelde teksten. Zie: Oordeelsdag.

Chiromantie', waarzeggerij uit de lijnen van de hand. Zie: Bijgeloof.

Choraal', éénstemmige, diatonische, rythmische kerkzang, welke in tegenstelling met de „musica mensurata” geene deeling der tijdseenheid aanneemt (vandaar: cantus firmus, planus); die zangwijs heeft zich met de liturgie als een integreerend deel ontwikkeld. Paus Leo XIII steunde in dezen (Encycl. Nos quidem; 1901) het streven der Benediktijnen van Solesmes; P. Pius X voerde den choraalzang in zijn oorspronkelijken vorm weer in.

Chris'ma, 1, „de heilige olie”, zalfolie bij de h. Sakramenten (Doopsel, Vormsel, Oliesel) in gebruik; ook bij de wijding (of inzegening) van bisschoppen, kerken, kelken, altaren, klokken, Agnus Dei enz.

2. wordt bereid uit olijfolie en balsem; symbol.: de goddel. Natuur van Chr. (balsem) en de menschel. (olijf-olie). Zie: Heilige Oliën.

Chrisma'le, gewoonlijk twee- of drie-deelig *vat* voor de h. oliën (z. a.); ook een witte *linnen doek*, welken de Pr. den doopelingen op

Fig. 48.

het hoofd legt, ter herinnering aan het oude, witte doopkleed der catechumenen (z. a.); ook een *wasdoek* onmiddellijk boven de altaartafel en onder de 3 altaardwalen (z. a.) gelegd. Zie: Heilige oliën; oliebusen.

BIJLAGE.

CEREMONIËN.

Rechtstandige Houding verzinnebeeldt: den eerbied tot den hooger geplaatste; het „gezeten-zijn” is het symbool van macht, van Hem, die „zetelt aan de rechterhand enz.”; ook het beeld van instemming en een bereid-zijn tot daden: bij het h. Evangelie, Magnificat, Benedictus, Te Deum; zie: Petrusstoel.

Gebogen Houding is die van den ootmoedige; vandaar bij de schuldbelijdenis of het confiteor (z. a.).

Hoofdbuiging, een dergelijk zinnebeeld van eerbiedsbetooning, bij het „Eere zij den Vader”, bij het uitspreken der h.h. namen van Jezus, Maria, Feest- en andere Heiligen bij het voorbijgaan van het altaarmidden enz.

Kniebuiging, het hoogste eerebewijs reeds in de oudheid; zelfs van aanbidding voor het Allerheiligste: bij het intreden en verlaten der kerk, bij het voorbijgaan van het uitgestelde h. Sakrament, bij het „Credo” en het St. Jans-evangelie enz.

Oog-opheffing heeft de beduidenis van verlangen en liefde tot den „Vader in den hemel” of tot het Kruis van Chr.

Uitstreken der armen, het symbool van een aandringend gebed om verlossing, hulp enz.; tevens letterlijke zinspeling op de kruisiging des Heeren (oraties, z. a.; praefatie z. a.; canon, z. a.). Gevolgd door het

Samenvoegen der handen heeft het den zin van een „verzamelen van aller gebeden” in het „ééne, priesterlijk ge-

bed”. Deze samenvoeging symboliseert ook de hulpbehoefte van hem, die machteloos gebonden staat voor God.

Slaan op de borst, een nederig schuldbekennen bij: het Confiteor (z. a.); Nobis quoque peccatoribus (Ook voor ons zondaren.); Domine non sum dignus (Heer ik ben niet waardig.); zie Borstkloppen.

Vormen van het kruisteeken. Behalve de gewone beteekenis (zie: Kruisteeken) heeft dit, in de h. Mis, vóór de h. Consekratie (z. a.) den zin van „zegening”, maar na de h. Consekr., dien van „herdenking” aan het h. Kruisoffer. Het wordt 2, 3, 5 malen herhaald, tot symbol. vereering der twee Naturen (goddel. en menschel.) van Chr., der h. Drievuldigheid, of der Vijf h. Wonden.

Wasschen der Handen, zinnebeeld van innerlijke, vooral zedelijke reinheid, ook der geringste zondesmet.

Bewierooking, algemeen symbool van vereering van gewijde personen en zaken (priester, altaar, evangelieboek); ook van gebed: het opgaan en de geur der verbrande wierookkorrels; bewier. van het Allerheiligste heeft den hoogsten zin van eerbied: aanbidding.

Hoofd-ontblooten. Volgens den h. Paulus (1 Cor., II. 4) heeft de vrije man het hoofd ontbloot, de vrouw gedekt, als afhankelijk van den man; dit werd zeer spoedig bij beiden een teken van eerbied in de kerken.

Vredokus, zie. osculatorium.

Christel. Kunst is de verheffende en artistieke uitdrukking der waar- en schoonheden, welke de h. Schr., Overlevering, Kerk ons schenken, vooral gebezigd voor de beeldende kunsten; ook de wetten hiervan; zie: Aesthetica.

Fig. 48; Christus-monogr.

Chris'tendom is het geheel der waarheden, voorschriften en gebruiken, welke behooren tot de ware en zaligmakende godsvereering, door Jezus Christus, den menschgeworden Zoon Gods geopenbaard en vastgelegd in zijne stichting, de zichtbare Kerk op aarde. 1, Het is *bovennatuurlijk*, daar zijn Stichter bewezen heeft te zijn: de beloofde Messias (z. a.) en ware Zoon Gods; 2, is niet een *ontwikkelingsvorm* (van voorafgaande godsdienstvormen, geschikt voor dien tijd), maar de hooge en volmaakte Openbaring voor *alle* menschen en voor *alle* tijden; de eenigware, de absolute godsdienst. 3, zijn *wezenskracht* bestaat in de bovennatuurlijke genade, welke Christus als Verlosser verdiend en gegeven heeft aan zijne zichtbare Kerk, met betrekking tot het gestelde, laatste doeleinde (den Hemel). Zie ook: Christus; Kerk; Paus en *Bijlage*.

Christologie, de leer over den *Person* van Christus, in tegenstelling met de *soteriologie*, leer der *Werken* (Verlossing) des Zaligmakers.

Chris'tus of Messias (z. a.), de „Gezalfde”, wjl de Zaligmaker in den hoogsten graad de drie waardigheden bezit, welke door *zalving* werden verkregen, nl. van: *Profeet, Hoogepriester, Koning*. Zie: Jezus.

Christus-Eucharis'ticus, zie: Christus-typen.

Christus-Monogram'men, christogrammen, zijn de naamteekenen des

Heeren; zij zijn verkortingen van de namen des Heeren of bijeenvoegingen der eerste letters van verschillende eeretitels; voor de verklaring, zie: X. P. C.; I. H. S.; ook Visch.

Christus-portretten. Er zijn twee *vaste typen*: het oudste *zonder baard* (ideaaltype) en dat der 4^e eeuw *met een baard* en neervallend hoofdhaar; de renaissance-kunst verwerpt de traditionele figuren. 2. de zoogenaamde *portretten* (van „het h. Aanschijn”) zijn historisch niet te bewijzen.

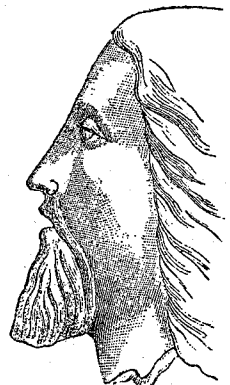

Fig. 49; Christus-portret; naar met betwistbaar recht beweerd wordt, in de Katakomben van St. Agnes ontdekt; geteek. door Perret.

Reeds naar de getuigenis van den h. Augustinus, bezit de aarde noch een beeltenis van haren goddelijken Verlosser noch van diens Moeder, de h. Maagd Maria, in weerwil dat de faam gedurende langen tijd talrijke voorstellingen, als ware (*authentieke*) portretten heeft doen gelden. Geene bewijsbare, *historische* waarde is er dan ook te hechten aan de afbeeldingen des Heeren, welke door den Evangelist *S. Lucas* zouden

BIJLAGE.

STATISTIEK VAN HET CHRISTENDOM.

Het *Christendom* is in drie werelddelen (Europa, Amerika en Australië) de heerschende godsdienst, en ook in Azië en Afrika door talrijke aanhangers vertegenwoordigd. (Statist. 1908.)

Van de 1537 Miljoen menschen op de wereld, zijn er 549 $\frac{1}{2}$ Miljoen (of 35 $\frac{3}{4}$ %) Christenen. Er zijn : 762.102.000 Monotheïsten (z. a.) en 775.000.000 Polytheïsten (z. a.).

	Christenen.	Niet-Christenen.	Procentsgewijs Christelijk.
Europa	373.976.000	17.455.000	95 $\frac{1}{2}$
Amerika	133.908.000	9.858.000	93 $\frac{1}{10}$
Australië	4.636.000	1.400.000	76 $\frac{4}{5}$
Afrika	8.330.000	172.000.000	4 $\frac{3}{5}$
Azië	28.636.000	786.300.000	3 $\frac{1}{2}$

Hiervan worden de *Christenen* in vijf groepen verdeeld, namelijk :

	Christenen.	Procentsgewijs Katholiek.
Katholieken	264.616.000 (1)	48 $\frac{1}{10}$
Protestanten	166.987.000	30 $\frac{2}{5}$
Grieksch-Orthodoxen	109.147.000	19 $\frac{9}{10}$
Raskolniken (z. a.)	2.173.000	$\frac{2}{5}$
Schismatieken-Oosterschen	6.555.000	1 $\frac{1}{5}$

Hiervan zijn de Katholieken de *eenigen*, welke een groep van *eenheid* vormen; van deze Katholieken behooren er 97 $\frac{0}{10}$ tot den *Latijnschen Ritus* (z. a.); alle overige riten (Grieksche, Koptische enz.) tellen ongeveer 6 $\frac{1}{2}$ Miljoen; aldus verdeeld :

1) Thans ruim 270 Miljoen.

Grieken	5.020.000
Grieksch-Melchit.	138.000
Armeniërs	169.000
Kopten	21.000
Aethiopiërs	9.000
Syr.-Maronieten	345.000
Syr.-Malabar.	316.000
Overige Syr.-Riten	94.000

Zie ook de *Bijlagen* van: Bestuur; Godsdiensten; Missies; Nederl. Kerkprov.

geschilderd, of door *Nicodemus* gebeeldhouwd zijn; even weinig als aan de op bovennatuurlijke wijs ontvangen, en „niet door menschenhand gemaakte” voorstellingen (*Acheiropoëten*), waaronder de *Abgar*- of *Edessaportretten* en de hieraan verwante *Veronicabeeltenissen*, inzonderheid de vele, byzantijsche „ware afbeeldingen (vera effigies)” zijn te rangschikken. Maar zij blijven niettemin *eerbiedwaardige* voorstellingen, door hooge oudheid en algemeene devotie gewijd; bovendien waren zij niet zelden de aanleiding tot het verkrijgen veler wonderbare gunsten en teekenen; dit laatste, de *morele* waarde, verlieze men bij de beoordeeling dezer beeltenissen niet uit het oog.

3. Het meest beroemd onder deze reeks van voorstellingen, is de beeltenis, welke, naar luid van den kerkgeschiedschrijver Eusebius, aan den bestuurder van Edessa, *Abgar Uchomo*, op wondere wijs zou zijn gezonden. Uit deze gelaatstypeschijnen de *Veronica-portretten* te zijn ontwikkeld. Zie: *Veronica*-doek.

Christus-symbolen, zie: „Het Roomsche kerkgebouw.”

Christus-typen, het geheele O. T. is één voorbeduiding van het N. T. Als bijzondere typen (personen en zaken) gelden voornamelijk:

1. *Personen* als Offerders: Melchisedech, Abraham, Aäron; de schuldelooze Abel, de ten offer bestemde Isaäc, de overgeleverde Jozef; voorts

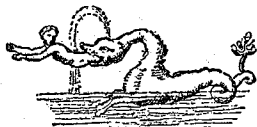

Fig. 50: Jonas na drie dagen uit het zeemonster, aan de aarde weergegeven; Katakomben.

Adam de eerste stamvader, Noach stichter der reddende ark, de beproefde Job; de wetgever Mozes, de sterke Samson, de lofzanger David, de ten hemel opstijgende Elias, Daniël uit den leeuwenkuil verrijzend, Jonas na drie dagen in leven verschijnend.

2. *Zaken*: de watergevende Mozes-rots, de gezondheid gevende slang, de manna-korrels, de visch, het lam, de leeuw van Juda, de pelikaan, koperen slang van Mozes, de duif, de feniks, de olijfboom, palm, wijnstok.

3. inz. als *Christus-Eucharisticus*: druif, wijnstok, druiveblad, tarwe, brood; Joodsche toonbrooden, de Mozes-rots, het reine, bloedige offer van Abel en Abraham en bovenal het onbloedige van Melchisedech, paaschlam, manna, inz. het Laatste Avondmaal en dat der Leerlingen van Emmaus.

Voor *verklaring* en *uitbeelding*, zie: „Het Roomsche Kerkgebouw”

Chronogram, tijd- of jaartalvers; in een gekozen tekst, vormen die letters, welke de waarde van cijfers bezitten, tezamen een bedoeld jaartal. Zie: Latijnsche Getallen.

Chronologie, tijdrekenkunde.

Cibo'rie, „spijskelk” of pyxis is de met een deksel gesloten kelk, waarin

Fig. 51: Ciborie.

de „kleine h. Hosties” worden bewaard, welke voor het „uitreiken der h. Communie” in de kerk dienen. Aan zieken brengt de priester het h. Sakram. in een kleine pyxis of *Custodia* (z. a.). *Vasculum* (custodia) heet de vaas of doos, waarin de groote h. Mis-Hostie, voor de uitstelling bestemd, in het tabernakel bewaard wordt. Zie: Kelk; h. Vaten; Pyxis.

Cibo'rie-velum, is een bedekking der h. Ciborie (z. a.), als blijk van eerbied. Zie: overdekken; Ciborium; Velum.

Cibo'rium, 1, de op zuilen rustende bekapping boven een altaar (ciborium-altaar) of *baldakijn* (z. a.);

2, een aan kleine kettingen hangend vat (conditorium), waarin het Aller-

Fig. 52: Ciborie-velum.

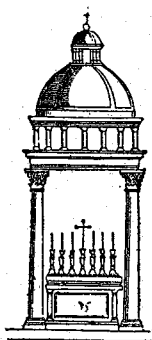

Fig. 53: Ciborium-Altaar.

heiligste werd bewaard; dit was een cylinder-bus (pyxis capsula) in den vorm van een *toren* (turriculum) of van een *duif* (peristerium): symbool van den h. Geest of der h. Moedermaagd; 3, ook de oude naam voor ons tabernakel. Zie: Ciborie; Baldakijn; Overdekken.

Cili'cium, cilies,

een zichtbaar haren boetehemd of kleed; ook haren gordel op het bloote lichaam gedragen.

Cingel, een gordel, waarmede de priesterl. albe (z. a.) wordt opgehouden; symbool van kracht en zelfbeheersching, ook van de koorden, waarmede Chr. werd gebonden.

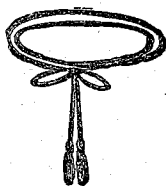

Fig. 54: cingel.

Cinquecen'to, de Italiaansche benaming voor de 16e eeuw, vooral in de kunsthistorie,

Ciselee'ren, metalen met graveerstift

of beitel bewerken; inz. goud en zilver (kelken, cibories enz.) met stempel, hamer, graveernaald sierlijk bewerken; steken; insnijden.

Clandestien', heimelijk, verboden; b. v. een clandestien huwelijk, waarbij de bepaling van het Conc. van Trente niet is opgevolgd, nl. dat een huwelijk moet gesloten worden voor den pastoor en twee getuigen. Zie: Huwelijk.

Claus'trum, „afgesloten plaats" in

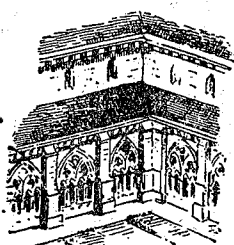

Fig. 55.

een klooster; kruisgang (z. a.) des kloosters; het klooster zelf.

Clausuur', clôtüre, slot; deel van het klooster, dat voor het verkeer van en naar buiten is afgesloten; het verbreken daarvan staat onder kerkel. strafbepalingen; zij is *pauselijk* (slechts voor de eigenl. orden) of *bisschoppelijk* (voor de congregaties en vrouwenkloosters). Zie: Moniales; Klooster.

Cleresie', cleresij, clerezie, de oud-bischoppel. cler.; Zie: Oud-Katholieken.

Clericalisme, richting volgens den geest van den clerus of priesterschap. Gewoonlijk evenwel verklaard als een heerschen van den clerus, ook over wereldsche zaken. Ofschoon de K. dit streven nimmer tot het hare maakte, wordthet als een opzweepend slagwoord gebezigd door de vijanden der K., tegen het plichtmatig verdedigen der kerkel. *rechten*; gelijk Gam-

betta's luidklinkend: „Le cléricalisme c'est l'ennemi, het cler. is de vijand”.

Cle'ricus, oudtijds: klerk, een door de tonsuur (z. a.) in den geestelijken stand opgenomen persoon (de clergé); oudtijds ook de schrijvers of leerlingen van bepaalde scholen. *Clerici palatini*, hofclerus, (inzonderheid de hofbeambten des Pausen).

Cle'rus, clergé, geestelijkheid; hiertoe behooren alle *clerici* of personen, die de kruinschering of *tonsuur* (z. a.) ontvangen hebben; ook, bij uitbreiding, alle personen (soms ook vrouwen), die het kloosterkleed dragen. Zie: Kruin.

Fig. 56; clericus met tonsuur.

Coadju'tor, een door den P. als helper of plaatsvervanger van den Bp. aangestelde priester, dikwerf met „recht van opvolging”; is een Bp.

Co'dex, een handschrift; een boekwerk, inz. *het* Boek: de h. Schr.; ook een verzameling van wetten.

Co'educatie, gemeenschappelijke opvoeding (niet enkel onderricht) der kinderen van beiderlei geslacht, gelijk dit in opvoedingsgestichten in N. Amerika, Engeland, Zwitserland, Noorwegen geschiedt. De C schijnt met een gezonde en zedelijke opvoedkunde in strijd; temeer daar zekere gevaren onmiddellijk in het oog springen. De kerkel. gestichten hebben haar voor grootere kinderen nimmer toegepast.

Coelibaat', celibaat, ongehuwde staat; l, verplichtend voor de clerici met de hogere wijdingen (z. a.) en allen, die in of buiten het klooster belofte van zuiverheid hebben afgelegd. Of het priester-celibaat uit apostolischen of kerkelijken oorsprong

voortspruit, is onzeker; werd echter reeds in de eerste christel. tijden nageleefd en was omstr. 300 (synode van Elvira) reeds tot *wet* gemaakt; de *noodzakelijkheid* van het C. hangt én met de waardigh. én met de plichten van den priester nauw tezamen; alle ketterijen (protestantisme) verwierpen de naleving van het C.;

2, een Majorist (z. a.) kan (van het subdiakonaat af) geen *geldig* huwelijk sluiten; een gehuwde kan dan alleen de hogere wijdingen ontvangen, zoo zijne vrouw toestemt en belofte van eeuwigdurende zuiverheid (z. a.) aflegt of in een klooster treedt; in de Grieksch-geuniëerde K. (z. a.) kan een gehuwde tot de hogere wijd. worden toegelaten, zoo het huwelijk vóór het subdiakonaat (z. a.) gesloten is. De Paus zou om zeer gewichtige redenen in het C. kunnen dispenseeren. Zie: Maagdelijke Staat; Geloften.

Coemeter'ium, de rustplaats der afgestorvenen; oorspr. naam voor de latere Katakomben (z. a.); begraafplaats. Zie: Kerkhof.

Coena'culum, „spijszaal”; bevindt zich in de „Sionskerk van den H. Geest” op den berg Sion, sedert 1561 een Turksche Moskee. Hier had plaats: de voetwassing en de instelling van het h. *Sakrament des Altaars*, de verschijning van Chr. op den dag zijner Opstanding aan zijne leerlingen, acht dagen later aan zijne Apostelen, vervolgens voor zijne Hemelvaart die aan zijne verzamelde leerlingen, de Nederdaling van den h. Geest over de Apost. en leerlingen op het eerste Pinksterfeest en de eerste predikatie, waarbij 3000 menschen zich bekeerden. Zie: Eucharistie; Triclinium.

Colla're, collaar, hals-, priesterkraag-

je; zwart van een priester, paars van een Bp., rood van een kardinaal, wit van den Paus.

Colla'tie, 1. de overdraging of verleening van een kerkel. ambt; 2. korte geestelijke toespraak naar aanleiding der h. Schr.; 3. een licht avondmaal, dat, behalve het middagmaal, op vastendagen is toegestaan. Zie: Vasten.

Collec'te, 1. „inzameling” van giften voor een godsdienstig doel; 2. een oratie (gebed) in de h. Mis, waarin veler gebeden worden „verzameld” in het priesterlijk gebed. Zie: „Het h. Misoffer.”

Colo'bium. Zie: Lendendoek.

Colosse'um, coliseum, een door Vespasian en Titus gebouwd amphitheater (circus) in de tuinen van Nero te Rome; het thans gedeeltelijk

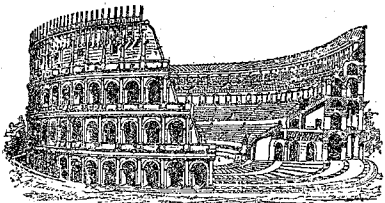

Fig. 57; Colosseum.

vervallen bouwwerk kon ongeveer 90.000 toeschouwers bevatten; diende tot vertooningen van gladiatoren (zwaardvechters), krijgsslagen, zeegevechten enz. Voor de K. belangrijk, wegens de vele christen *martelaars*, die hier ter dood werden gebracht (verbrand, verscheurd enz.).

Commune Sanctorum, „de algemeene gebeden tot de Heiligen”; deel van brevier (z. a.) en missaal (z. a.), (jonger dan het „Proprium Sanct.”), waarin gebeden enz. zijn aangegeven voor verschillende klassen van Heiligen (z. a.), die een „eigen officie” geheel of gedeeltelijk missen.

Communica'tio in Sacris, het deelnemen, vooral van katholieken aan niet-katholieke godsdienst-handelingen (c. i. s. activa). Iedere actieve deelneming, welke een erkenning of belijdenis der ketterij insluit (b. v. ontvangen van het nachtmaal der protest.) is onder straffe van excomm. verboden. Is geen ergernis of toestemming in de dwaling te vreezen, dan kan eenig deelnemen bij godsd. plechtigh. om redelijke gronden geoorloofd zijn, (b. v. het aanwezig zijn bij begrafenissen, huwelijk enz.)

Communie, h. is het sakramenteel ontvangen der h. Eucharistie (z. a.). 1. Zij verenigt op de innigste wijze met den goddel. Zaligm.; vermeerderd de heiligmakende genade en sterkt tot de deugd; zuivert — naar de mate der voorbereiding — van de dagelijksche zonden en straffen; onderdrukt de begeerlijkheid. 2. Zij vereischt onder doodzonde, dat men: steeds zuiver zij van de doodzonde; nuchter zowel van spijs als van drank, van na middernacht (ook onvrijwillige ontnuchtering is een beletsel).

Fig. 58.

Uitgezonderd zijn zij: die het h. Sakr. als *Teerspijze* (na de bediening) ontvangen en zoolang zij hierna gevaarlijk ziek blijven; ook zij, die reeds een maand ziek zijnde, niet nuchter kunnen blijven, mogen 1 of 2 malen per maand communiceeren, zelfs na het gebruik van iets vloeibaars (water, soep, koffie, melk, chocolade); ook dan, wanneer zij eenige uren per dag buiten het ziekbed doorbrengen (dekreet van 1907).

3. Tot *ontnuchtering* wordt vereischt, dat: de *verteerbare* zaak (spijs of drank) van buiten wordt ingebracht en naar de maag gevoerd en bij wijze van *voedsel* (niet van speeksel of ademhaling) wordt genuttigd.

Men is dus niet ontnuchterd, als b. v. droppels bloed, uit den mond (inwendig) voortgekomen, worden ingeslikt, of wanneer stof, regen, sneeuw, een druppel water met speeksel vermengd, bij toeval worden ingeademd; ook niet wanneer een korrel snuif door den neus bij toeval neerdaalt; tabaksrook, deeltjes van onverteerbare zaken (b. v. haren, metaal, steen, nagelstof) doen niet ontnuchteren; evenmin in den mond nog aanwezige spijsdeeltjes, onvrijwillig ingeslikt. 4. Tot de *veelvuldige* h. Communie spoort P. Pius X de geloovigen krachtig aan (Dekreet van 1905).

Zie ook: Paaschcommunie; Eucharistie.

Communie-bank, ontstaan uit de vroegere koor-afsluiting (balie), wordt gesierd met voorstell. der h. Eucharistie (z. a.); moet met een wit linnen *Communiekleed* of dominicale (z. a.), bedekt zijn, ten tijde dat de h. Communie wordt uitgereikt; op andere tijden moet zij ongedekt blijven. Zie: Christus-Eucharisticus; Christus-typen.

Communis'me. 1. In den ruimsten zin, ieder stelsel, waardoor op de een of andere wijs, partikulier eigendom wordt ontkend en *gemeenschap van eigendom of bezit* wordt ingevoerd; het laat zeer verschillende vormen en toepassingen toe.

2. *Anarchisme* (anarchistisch communisme) wil den eigendom aller produktie-middelen (voortbrengingsgoederen) aan zelfstandige arbeidersgroepen (of gemeenten) overdragen; in deze groepen, die enkel door een

bond (federatief) met elkander verbonden zijn, moet ieder zijn volle arbeidsopbrengst ontvangen.

3. *Socialisme* (socialistisch communisme) wil alle produktie-middelen in gemeen-goed van den Staat veranderen en zoowel de produktie als de verdeling der opbrengst planmatig door den Staat organiseren. Zie ook: Socialisme.

Communitéit', de gezamenlijke kloosterlingen in een konvent. Zie: Klooster; Leekebroeder; Koormonniken.

Compensatie, is een schadeloosstelling door den rechthebbende, uit de goederen van den schuldenaar; is geoorloofd, wanneer de zaak zeker verschuldigd is volgens de regels der rechtvaardigheid en op een andere wijs, niet of zeer moeilijk, kan worden verkregen en de schuldenaar geen schade lijdt, die uit liefde of rechtvaardigheid moet worden vermeden.

Comple'ten. Zie: Brevier.

Conce'do, „ik stem toe”; bij een filosoof. redetwist gebeze.

Con'cha, conchula, Zie: absis.

Conciliabuul', benaming voor een onwettig, door den Paus niet goedgekeurd concilie (z. a.).

Conci'lies: 1e *Oecumenisch C.* (z. a.), door alle Biss. der wereld onder presidium des Pausen; 2e *Nationaal C.* door de Biss. van een land gehouden, onder presid. van hun Primaat; 3e *Provinciaal C.*, van de Biss. eener kerk-provincie (z. a.), onder presid. van den aartsbiss.; 4e *Diocesane synode* van de voornaamste geestelijken van een diocees (z. a.), onder presid. van den Biss. Zie: oecumenische Concilies.

Concla've', konklaaf, afgesloten (soms toegemetselde) plaats (vertrekken), waarin de kardinalen tot de

pauskeuze vergaderen; ook de vergadering zelve.

Concordaat', overeenkomst of verdrag over kerkelijke zaken, tusschen den Paus en een wereldlijk vorst.

Concordan'tie, concordans of bijbel-concordans, overeenstemming; alphabetisch register van alle in de h. Schriftuur voorkomende woorden en teksten met plaatsaanzijzing; de eerste werd samengesteld door Kardin. Hugo a S^{to} Charo O. P., (1263).

Conditio'rium, zie: Ciborium.

Con'federatie, zie: Federatie.

Conferen'tie 1, een kanselrede (z. a.), welke gewoonlijk onderwerpen behandelt van godsdienstig-wetenschappelijke of socialen aard; 2, een verplichte (maandelijksche) bijeenkomst der dienstdoende geestelijkheid, waarin over kerkelijk-wetenschapp. zaken wordt gehandeld.

Confes'sie, geloofsbelijdenis; vooral gebezigd in „confessioneele of belijdenisschriften”, waarin de afzonderlijke, protest. kerkgenootschappen hunne leer hebben neergelegd.

Confes'sio 1, de biecht (z. a.);

2, een bewijsschrift (oorkonde enz.); 3, de *rustplaats* (graf) der Bloedgetuigen, welke hun God „beleden” hebben door hun marteldood; ook: de geheele onderaardsche *grufruimte* (de latere crypta; z. a.) van een kerkgebouw en tevens het daarboven gebouwde altaar. Zie: Crypta; Krocht.

Confes'sor, zie: Belijder.

Confirma'tie, bevestiging; zie: Nominatie.

Confite'or, „ik belijd”, algemeene schuldbelijdenis, b. v. in den aanvang der h. Mis (vóór den Introitus); een partikuliere schuldbekenten b. v. in het h. Sakrament der Biecht.

Confra'ter, mede-, ambtsbroeder; in

geestelijken en niet-geestel. zin gebezigd.

Congrega'tie van kloosterlingen is onderscheiden van een eigenlijke *orde*, in zoover er slechts „vota simplicia, eenvoudige geloften” (schoon meestentijds levenslange) worden afgelegd en geene „vota solemnia, plechtige geloften”, gelijk in de orden (z. a.). Sinds 1816—66 ontstonden er 200, van 1800—1900, 450 verschillende congregaties. 1. Aan het hoofd worden *generale* oversten gekozen, die *gew. provinciale* oversten benoemen. 1. Na het „noviciaat” (minstens één jaar) — bij *vrouwen*-congreg. gewoonlijk door een postulaat (z. a.) voorafgegaan —, volgen de geloften voor meestal één jaar, waarna de *mannel.* kloosterlingen veeltijds de eeuwigdurende geloften afleggen, de *vrouwelijke* meestal tijdelijke.

2. Het uittreden uit een C. staat vrij, na afloop van den gelofte-tijd; bij eeuwigdurende geloften wordt dispensatie van den Paus geëischt;

3. tevens zijn er vereenigingen van seculiere priesters die (zonder eigenl. kloostergeloften) gemeenschappelijk tezamen leven, gelijk de Lazaristen, Oratorianen, Sulpicianen enz. 4. Ook een kerkel. broederschap van leeken, b. v. de C. der heilige Familie (z. a.). Zie ook: Orde; Geloften.

Congregat'ies van Kardinalen zijn pausel. regeeringslichamen, hoofdz. uit kardinalen (z. a.) bestaande; zij nemen een bepaald omschreven deel van den pausel. arbeid over; eenige vormen b. v. met den P. een enkel tribunaal; de kracht harer uitspraken verschilt naar den aard der congreg., maar is immer zeer groot en uitgestrekt (vooral van het „h. Officie” en der „Riten”); de opperleiding heeft de *Prefekt* (Paus of Kardin.); vele *consultatoren*, vak-

geleerden voor advies zijn er aan verbonden; er zijn thans 14 congreg., waarvan zeer voorname, die van: het h. Officie (geloof), de Propaganda (missies), Riten (liturgie), den Index (boekenkeur) enz.; in 1908 werd de h. Congreg. der Sakramenten door P. Pius X ingesteld. Zie: Rota; Bureaux van gunstverleening; Kardinaal; h. Officie; Propaganda.

Congres', algem. vergadering (gew. internationaal) van personen, welke over dezelfde belangen komen beraadslagen, b. v.: Eucharistisch (z. a.) C., Maria-C. enz.; ook een afdeel. van een pausel. Congregatie (z. a.), welke de loopende zaken afwikkelt.

Conope'um, een tabernakel-omhulling; een gordijn (van goud-, zijde-, linnenstof,) dat van voren en terzijden het tabernakel (z. a.) omhult; wit of van de liturg. dagkleur; bij requiem-missen zij het echter van *paarse* (niet van zwarte) kleur; het C. werd herhaaldelijk door de Congreg. der Riten (z. a.) voorgeschreven; heeft den symbolieken zin van: eerbied en liefdevolle bescherming. Zie: Overdekken; Travelum.

Consekra'tie, 1. middelpunt der h. Mis (z. a.), de geheimvolle *zelfstandigheidsverandering* van brood en wijn in het Lichaam en Bloed des Heeren; een der hoofdpunten van onzen h. godsdienst, tegenover vele dwaalleeringen (consubstantiatie, impanatie enz.)

2. Ook de *wijding* door den Bisschop gegeven (in tegenst. met de *benediktie*, door den priester geschonken) met Chisma (z. a.) of katechumenen-olie (z. a.) bij de wijdingen der Biss., abten, priesters, kerken, altaren, kerkhoven en eenige kerkelijke zaken, Zie: Transsubstantiatie; Kelk; Ciborie; Liturg. Gewaden; Gewijde Zaken; Heilige Vaten.

Consekra'tie-kruis, apostel-, wij-kruis; een der 12 kruisen (ter eere der 12 h. Apostelen) op den muur eener kerk voor de kerkwijding (z. a.), door den B. met Chisma (z. a.) gezalfd. Zie: Apostellichten.

Fig. 59.

Consisto'rie, een algemeene vergadering der in Rome aanwezige Kardinalen en andere rechthebbenden onder voorzitterschap van den Paus. *Geheim C.* heet de vergadering, wanneer uitsluitend de Kardin. zijn toegelaten. Zie: Kardinalen; Praeconisatie; Nominatie.

Conso'le, een versierde kraagsteen, uitspringend steunsels, om b. v. een balkon, een beeld enz. te dragen; draagsteen.

Fig. 60.

Constitu'tie, een pausel. besluit. dat voor de geheele K., of minstens voor een harer deelen verplichtend is gesteld. Zie ook: Pausel Brieven.

Construktief', zie: Dekoratief.

Consubstantia'tie, een der protest dwaalleeringen over het h. Sakrament des Altaars, waarbij tegelijkertijd he wezen van den goddel. Zaligmake en dat van brood en wijn aanwezig zijn zou in de h. Eucharistie (z. a.) Zie: Transsubstantiatie; Impanatie.

Consulta'tor, raadgever; vakgeleerde die advies uitbrengt, gelijk b. v. in de Congregaties (z. a.) der Kardinalen

Consumma'tum est, „het is volbracht”, het zesde der zeven Kruiswoorden (z. a.) des Zaligmakers; dikwerf onder een kruisbeeld of piet (z. a.).

Contempla'tie, het beschouwend gebed; geestel. beschouwing eener godsd. waarheid met liefdegevoel verbonden. De overweging of meditatie (z. a.) spoort na; de C. rust in bewondering en liefde.

Contemplatieve orden zijn die, waarin het gebed en de overweging hoofdzakelijk worden beoefend, tegenover de *aktieve*, welke tevens verschillende liefdewerken (onderwijs, verpleging van zieken enz.) tot levensdoel bezitten.

Con'terfort, steenen beer, stut, tegenmuur, steunpilaar, steunmuur aan de buitenzijden b. v. eener kerk. Zie: Gotiek.

Con'traremonstran'ten, zie: Gomaristen.

Contri'tie, volmaakt berouw, voortkomend uit liefde tot God, wijl Hij in zichzelf oneindig goed is; tegenover *attritie* of onvolm. berouw, voortkomend uit minder volmaakte redenen: wijl men den hemel verloren heeft, de hel verdiend enz. Zie: Berouw; Zondenvergeving.

Controver'se of twistrede is een redevoering (kanselrede), welke rechtstreeks een dwaling aanvalt, tot bekeering der dwalenden en tot bevestiging der geloovigen; beweegt zich hoofdzakelijk op godgeleerd of wijsgeerig terrein. Zie: Predikatie.

Convent', samenkomst of plaats van samenzijn; vooral klooster.

Convers'broeders, conversi, leekbroeders; broeders in het klooster, die handwerk verrichten en het h. priesterschap niet ontvangen. Zie: Leekbroeder.

Convertiet', bekeerling.

Corporaal', een wit linnen, gebenediceerde doek, welke wordt uitgespreid op het altaar en waarop de h. Hostie

rust; wordt gedragen in de bursa (z. a.). 1. Het h. Sakrament moet steeds (en onder de h. mis. en in monstrans of pyxis) op een C. worden geplaatst. 2, het moet vrij zijn van een scheur, opening, stopsel en naad, aan de voorzijde mag een kruisje zijn aangebracht. Vóór het C. door leeken wordt gewasschen, moet het eerst door een clericus (z. a.) zijn gereinigd, hetgeen ook geldt voor het *purificatorium* (kelkdoekje) en de *pallas*. Zie: Liturg. Gewaden; Kelk; ook het „Heilig Misoffer.”

Corps diplomatique zijn de gezamenlijke gezanten en leden van legaties in een residentie onder den „Deken van het C. D.”

Cor'pus, lichaam; afbeelding van het Lichaam van Chr., vooral aan een kruis of crucifix (z. a.) gehecht. Zie: Crucifix.

Cor'pus ju'ris Canonici, de hoofdbron van het kerkelijk recht, dat echter door de latere kerkel. wetgeving of algem. gebruiken veelzijdig is aangevuld en gewijzigd. Het bestaat (sedert Greg. XIII) uit: de dekreten van Gratianus, de dekretalen van P. Greg. IX en Bonifatius VIII, de Clementinen en de Extravaganten. Zie: Decretalen.

Corrup'tio op'timi pes'sima, „het bederf van het beste, is het slechtste”, woorden aan den h. Augustinus toegeschreven, vaak toegepast op den val van een hoogstaand Katholiek of Priester.

Cosmologie', zie: Filosofie.

Credens'-tafel, een geheel met linnen bedekte dientafel, staande in het priesterkoor tegen den wand der epistelzijde, waarop bij officiële plechtigheden (b. v. bij die eens bisschops) het kerkgewaad gereed wordt ge-

legd; ook gebezigt voor de „aankleed-tafel” in een sakristie.

Cre'do, „ik geloof”, eerste woord der Apostol. Geloofsbelijdenis; deel der h. Mis (volgend na het Evangelie); ook een geloofsbelijdenis in het algemeen.

Zie: Geloofsbelijdenis.

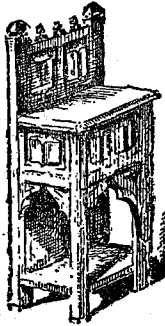

Fig. 61.
Credenstafel.

Cre'do, pug'no, „ik geloof, ik strijd,” devies van Dr. H. J. A. M. Schaepman.

Crema'tie, zie: Lijkverbranding.

Cremato'rium, zie: Lijkoven.

Crucifix', kruisbeeld; een kruis met de afbeelding van het Lichaam (corpus) des Heeren. De K. aanbidt in Chr. het liefst den „Overwinnaar van den dood” (*liturg. afbeelding*); vandaar dat de meer realistische smart-uitdrukkingen (*histor. afbeeld.*) een minder kerkel. karakter dragen. Zie: Kruis; Kruisvorm.

Cryp'ta, onderkerk, krypt, krocht, graf, sepulcrum,

subconfessio; een ondergrond-sche gewelfde kapel onder het hoog-of priester-koor, ontstaan uit de vroegere begraafplaats aldaar van een

Fig. 62; Crypta.

Heilige of Martelaar. Zie: Krocht; Confessio.

Cryp-to-katholiek, bekeerling, die „in het geheim” een aanhanger of reeds een lid is der kath. Kerk.

Cubi'culum, kamer; grafkamer, grafkapel, vooral in de katakomben (z. a.); vele bezitten een reeks van graf- of

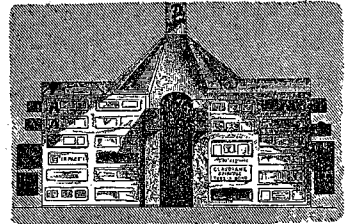

Fig. 63; Cubic. uit de Katakomben van S. Marcellinus (3e eeuw);
A: de graven der eerste christenen.
B: het bovenlicht.

lijkovens; meermalen is er een koker aanwezig, waardoor het bovenlicht invalt. Zie: Katakomben.

Cujus regio, ejus (illius) et religio: „de beheerscher van het rijk is ook beheerscher van den godsdienst”; beginsel uit den tijd der Hervorming; ook de uitdrukking van het Caesarpapisme (z. a.).

Cultur'kampf, zie: Kulturkampf.

Cul'tus, inwendige en uitwendige vereering van God, Heiligen of heilige zaken. 1. Gelijk er maar één ware godsd. zijn kan, zoo ook slechts één ware, door God gewilde C.; 2. Chr. heeft zelf den grondslag gelegd (h. misoffer, sacramenten); de bijkomstige vorm (liturgie, gebruiken, versiering enz.) gaf de K.; 3. God alleen heeft een C. van aanbidding (latriae); aan Engelen en Heiligen bewijst men een C. van minderen rang door lofprijzing en *aanroeping* (duliae); een hoogerengraad van dezen C. brengt men aan de h. Maagd (hyperduliae). 4. Een „betrekkelijke” (c. relativus) vereering komt aan die zaken toe, welke met Chr. of diens Heiligen in verband staan, b. v. het

h. Kruis, de relieken enz. 5. De uitwendige C. moet immer voortkomen uit de inwendige vereering des harten. Zie: Communicatio; Aanbidding; Liturgie.

Curia'len, de lagere ambtenaren der Roomsche Curie (z. a.), bestaande uit priesters en leeken; doen den dienst van advokaten, procureurs, notarissen, vertalers, archivarissen enz.

Cu'rie, zie: Roomsche Curie.

Custo'dia, custodie of ziekenbusje is de kleine ciborie (z. a.) of kelk, waarin de priester het h. Sakrament

aan een zieke brengt; het wordt in een wit-zijden beurs of bursa (z. a.) voor de borst gedragen; moet gebenediceerd zijn.

Zie: Heilige Vaten; Ciborie.

Cus'tos, „bewaarder”, opzichter, (oorspr. der dom- en colleg. gestichten, van de h. vaten (z. a.), altaarsieraden, kerkekas enz.); later in alle betekenissen van bewaarder.

Fig. 64.

D

Dag van devotie, een dag, waarop de geloovigen, onverplicht, uit „devotie,” in grooten getale de h. Mis bijwonen; dikwerf overgebleven uit een vroegeren „verplichten heiligedag.” Zie: *Bijlage-Heiligedagen*.

Dagelijksch Gewetensonderzoek, is de heilzame gewoonte van een dagelijksch zelfonderzoek, met betrekking tot mogelijk bedreven zonden, vooral over de plichten van zijnen staat. Zie: Gewetensonderzoek.

Dagelijksche Zonde 1. is de overtreding van Gods gebod in een geringe zaak, of in een gewichtige zonder volle kennis of vrijheid.

2. zij veroorzaakt ook vele tijdelijke straffen; voert gemakkelijk tot doodzonde (z. a.); verzwakt het godvruchtig zieleleven. Zie ook: Zonde; Doodzonde; Vergiffenis; Biecht.

Dagen der Week; zij zijn toegewijd: *Zondag* aan de h. Drievuldigheid (z. a.), *Maandag* aan God den h. Geest (z. a.), *Dinsdag* aan den Zoeten Naam Jezus (z. a.),

Woensdag aan de h. Engelen (z. a.), *Donderdag* aan het h. Sakrament des altaars (z. a.),

Vrijdag aan het Lijden des Heeren, *Zaterdag* aan de h. Maagd Maria (z. a.).

Dakruiter, een gewoonlijk houten toren, welke boven de dakvorst oprijst: dient of tot sieraad of tot klokketoren. Zie: Angelustorentje.

Dalmatiek', tuniek, het liturg opperkleed in de h. Mis van den Diaken en Subdiaken; is een verkorting uit

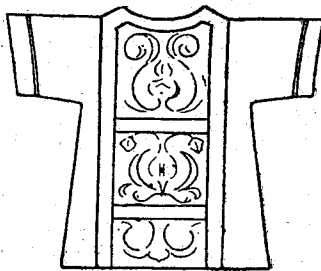

Fig. 65.

de 9e eeuw van een langer bovenkleed; heeft de liturg. kleur van den

dag en is gew. van zijde of halfzijde; moet gebenediceerd zijn. Zie: Kazuifel; Liturg. Gewaden.

Damast', gebloemde zijden, wollen of linnen stof, naar oostersche teekening geweven; oorspronkelijk uit Damascus, vandaar de naam.

Damasijnsch' schrift of katakomben-schrift, zeer regelmatig getrokken

Fig. 66; Grafsteen uit de Katakomben.

kapitaal-letters, van boven en onder gevorkt; bevindt zich op de inscripten der Katakomben uit den tijd van Paus Damasus (366—384). Zie: Gotisch schrift.

Damiaat'jes, klokjes aan Haarlem geschonken, ter herinnering aan den tocht naar Damiat (1217).

Dankpsalmen, heeten die P. waarin men dank betuigt aan God voor zondenvergeving (31) of voor redding van algem. nood (9, 17, 20, 45—47, 64—67, 75, 96, 106, 117, 123, 128, 137, 145, 147,) of van persoonlijk lijden (30, 40, 56, 114, of waarin men de Majesteit Gods (32, 95, 97, 99, 102, 112, 116, 133, 144, 150,) of diens Almacht (8, 18, 28, 92, 103, 148) prijst. Zie: Psalmen.

Dans is op zich geen kwaad, wanneer slechte omstandigheden zijn uitgesloten; kan echter licht tot zonde worden door: het doel (zinnelijkheid b. v.), het gevaar van zondigen (handelingen, gesprekken enz.), ergernis.

Darwinis'me, leer van Ch. Darwin (1809—1882), voornaamsten grondlegger der descendentie-theorie, welke aanneemt, dat de vormen der organi-

sche wereld niet onveranderlijk zijn, maar dat de thans levende diersoorten zich allengs uit één of slechts weinige grondvormen hebben ontwikkeld en ook in de toekomst aan veranderingen onderhevig zijn. Zie: Evolutieeler.

Datarie' heeft uitsluitend tot taak het verleenen van beneficiën, welke niet in een consistorie (z. a.) worden geschonken, maar wier toekenning evenwel aan den Paus is voorbehouden; aan het hoofd staat de Kardinaal-Datarius.

Data'rius, de Praeses-Kardinaal der pausel. Datarie (z. a.).

Deambulato'rium, overdekte gang, hal, kruisgang (vooral in kloosters), geschikt om te bewandelen. Zie: Claustrium.

De'bitum, het „verschuldigde”; hetgeen men verplicht is, in betrekking tot den levensstaat, een belofte, aankoop, verschill. omstandigheden enz.; *D. proprium*: eigen schuld; *D. alienum*: schuld van anderen.

Decaloo', de „tien geboden” Gods, door Jehovah op den berg Sinai aan Mozes gegeven; zij vormen met de „Vijf Geboden der h. kerk” de hoofdwetten van den kath. godsdienst. Zie: Geboden.

Deci'sie, uitspraak in een voorgesteld bezwaar; inz. van het h. Officie (z. a.).

Decreta'len, verzameling van oudere, pauselijke wetten en besluiten van algemeene strekking; in tegenst. met die van partikulier belang (*rescripten*). Nieuwere verzamelingen heeten gewoonlijk: *bullariën*. Zie: Corpus Juris.

De Dageraad, naam eener loge-vereëning ten onzent, welke ten doel heeft, den invloed en het ledental der vrijmetselarij (z. a.) te bevorderen; orgaan: „De vrije gedachte”.

Dedica'tie, plechtige toewijding

(vooral van een gebouw) aan God. Zie: Kerkwijding.

De ea (namelijk: feria of dominica), of **de eo** (namel.: sabbato), waarmee bedoeld wordt, dat het officie van den „weekdag”, niet van een „feestdag” is.

Defini'tie, dogmatische; een onfeilbare „bepaling” of uitspraak van den pausel. Stoel, waardoor wordt vastgesteld, wat als geopenbaarde waarheid te gelooven en welke tegenovergestelde ketterij te verwerpen is; zij betreft zaken van geloofs- of zedenleer. Zie: Onfeilbaarheid; Ex Cathedra.

Defunc'tus (defuncta), een (eene) afgestorvene; afgekort: def. *Pro defunctis*: voor de afgestorvenen; *missa defunctorum*: requiem-mis (z.a.).

Degrada'tie, verlaging of ontneming van rang als straf; zwaarste kerkstraf voor den clerus, waarbij deze van de priesterlijke rechten beroofd wordt, met behoud der plichten.

Dei miseratio'ne et Aposto'licae se'dis gra'tia: „door Gods barmhartigheid en de gunst van den Apostolischen Stoel”; offic., bisschopp. formuul (sedert de 12e eeuw.)

Deis'me, godsd.-wijsgeerige dwaalleer (Engel.; 18e eeuw.) welke in tegenstelling met het materialisme en pantheïsme, een persoonlijken God erkent, maar (in tegenstelling met het *Theïsme*) de inwerking (behoud, bestuur; ook openbaring enz.) op de schepselen loochent.

Deïst', een persoon, die wel aan God en niet aan diens openbaring gelooft.

Dekboog, de afsluiting van een boogdeur of -boogvenster.

Deken, /, is de tusschenpersoon tusschen den Bisschop en de lagere geestelijkheid; is belast met een kerkel. toezicht over den clerus en de leeken in zijn jurisdictie-gebied of *dekenaat*;

in de verschill. diocesen zijn de dekenaten aldus verdeeld (1909): Utrecht, 17; Haarlem, 19; 's-Hertogenbosch, 18; Breda, 8; Roermond, 14.

2. Ook hoofd (voorzitter) van een college, gelijk de Kardinaal-Deken (decanus sacri collegii) van het college der Kardinalen, welke waardigheid steeds door den Bp. van Ostia wordt bekleed.

Dekkleed, het kleed, dat buiten de kerkel. diensten, over de altaardwalen (z.a.) behoort uitgespreid te zijn; gew. groen van kleur. Zie: Dwaal; Chrismale.

Dekkleuren zijn de verven, welke veel substantie inhouden en iedere andere, onderliggende kleur overdekken; in tegenstelling met *lazuurkleuren* of -verven, welke den onderliggenden grond laten doorschemeren.

Dekora'tie, versiering; in de *bouwkunst* is zij de artistieke sieraad b. v. van een kerkgebouw en heeft tevens ten doel, om de hoofdlijnen krachtiger te doen uitkomen (vooral niet, deze op te lossen) met betrekking tot zuilen, lijstwerk, wandverdeling enz.; de *ornamentele* voegt er vrije sieraden aan toe (lofwerk aan kapiteelen enz.); de *beeldende* bereikt haar doel door hare beeldfiguren. gew. op consoles (z. a.) met baldakijns (z. a.) en hare kleuren of schilderijen (polychromie); deze laatste is deels zuiverdekoratief (lijnfiguren, omlijstingen enz.) of figuratief door histor. of symbol. afbeeldingen van personen of groepen (cyclen of reeksen); ook hier geldt de hoofdwet, dat kleur en wezen der schilderijen harmonisch moeten samenwerken met het bouwsamenstel van het kerkgebouw. Zie: Versiering; Bouwkunst; Perspectief; Ornament.

Dekoratief', alles, wat tot sieraad, vooral in de bouwkunst dienst doet; in tegenstelling met *constructief*, dat den samenstellenden bouw geeft.

Delefaat', gezant, gevolmachtigde; een persoon, op wien een machtsbevoegdheid door den eigenl. bezitter is overgedragen voor bepaalde gevallen of tijdsruimten; vooral bij D. van Paus of Bp. gebezigd. Zie: Subdelegatie; Pausel. Gezant.

De'mon (daemon), de duivel, satan. Zie: Duivel.

De mor'tuis nil nisi bene, „over de afgestorvenen niets dan goed”; waarsch. naar een kernspreuk van Chilon.

Denuntia'tie, plichtmatige aanklacht aan de kerkel. overheid, b. v. over de beletselen voor een huwelijk, voor eene wijding enz.

De'o gra'tias, „aan God zij dank”, naar S. Augustinus een herkenningsteeken onder de eerste christenen; thans veelvuldig in de kerkel. liturgie als een dankspreuk gebezigd.

De'o volen'te, „met Gods wil”; afgekort: D. V.

Depo'situm fi'dei, het geheel van den „inhoud der geloofsleer”, door Chr. en zijne Apostelen aan de Kerk toevertrouwd.

De Profun'dis, „Uit de Diepten”, treur- of boetezang; psalm 129; de 6^e der *boetpsalmen*; veelvuldig in de liturgie (vooral in het dooden-officie) gebeden.

Der'wisch, zie: Fakier.

Descendentie-theorie, zie: Evolutie-leer.

Deservi'tor, helper, assistent, b. v. wanneer een parochie vacant is, wordt door den Bp. een D. benoemd, gedurende den tijd der vacature.

Determinis'me, dwaalleer, welke in

den menschen diens vrije handelingen, slechts het *noodzakelijk* resultaat van uiterlijke of innerlijke, van den persoon onafhankelijke factoren ziet; wordt door de meeste niet-christel. filosofen geleerd; is geheel tegen den geest van het christendom gekeerd en lost alle zedelijke verantwoordelijkheid der menschel. daden op.

Deugd 1. is de blijvende gesteldheid der ziel, welke den mensch het zedelijk goede doet beoefenen.

2. verdeeld in: verworvene (door herhaling der goede handeling verkregen) en ingestorte D. (ons onmiddellijk door God geschonken); in goddelijke (z. a.) en zedelijke (z. a.) D.
3. natuurlijke (z. a.) D. hebben geen bovennatuurl. waarde. De zegswijze: „de deugd in het midden” leert, dat de deugd de juiste evenmaat houdt; waarsch. een zinspeling op den Zaligmaker gekruisigd tusschen de twee moordenaars.

De'us, „God.” „Deus in adiutorium meum intende, God wil mij te helpen gedachtig zijn”, op welke aanvangsformuul der getijden van het brevier, het antwoord luidt: „Domine ad adiuvandum me festina, o Heer haast U om mij bij te staan” (Ps. 69.)

Deuterocano'nisch, Zie: Canon.

Devia'tie, de afwijking van de rechte lijn der lengte-as eener kerk, zoodat het priesterkoor een stompen hoek op het kerkgebouw vormt; hierdoor symboliseerde men het terzijde gebogen hoofd van den goddelijken Zaligmaker, wiens h. Lichaam door het kerk-schip werd voorgesteld. Zie: Oriëntatie.

Devies': een zinnebeeld met opschrift of zinspreuk (lemma); ook gebezigd voor een gedenkspreuk of korten spreuk-versregel.

Devo'tie, godsvrucht; ook werken en

voorwerpen van godv. uiting. Tot de „devoties” van onzen tijd behooren: het veertig-uren-gebed (z. a.), het h. Hart (z. a.) van Jezus en van Maria, rozenkrans (Mei- en Oktober-maand) enz.

Diadeem', oorspr. een witte koninklijke haarband; later een gouden, met edelstenen of paalen bezet hoofdtooisel of kroon.

Fig. 67.

Dia'ken, de eerste graad onder het h. Priesterschap (z. a.); de tweede der drie Grooten Wijdingen (z. a.); heeft recht op prediken, catechese, hulpverleening bij de h. Mis, uitdeelen der h. Communie; insigniën (z. a.) zijn: stoel (over den linker schouder; z. a.), en manipel (z. a.); draagt de dalmatiek (z. a.).

Fig. 68.
Stoel.

Diaphaan', doorschijnend, transparant van verven en geglasschilderde vensters, tegenover *opaak* (z. a.); de gebrandschilderde vensters in kerken behoorren steeds lichtbronnen te blijven en als zoodanig doorschijnend te zijn.

Dia'rio, lijst met opgaven der kerkel. plechtigheden en feestdagen in de kerken eener stad; vooral bekend het: D. Romano, de kerklijst van Rome.

Diefstal, het zich toeëigenen van iets tegen den redelijken wil van den rechtmatigen bezitter.

Dit kan op verschillende wijzen geschieden, door *diefstal* (heimelijk of *roof* (met geweld, z. a.), *bedrog* (door leugen) (z. a.), *woeker* (bij leenen; z. a.), onrechtmatig *behouden* van het

gevondene (men is verplicht redelijke zorg aan te wenden, om den eigenaar te vinden, ook zijn de wettel. bepalingen te observeeren), rekeningen niet te *betalen* of *zoolang uit te stellen*, tot de verkooper schade lijdt.

1. De graad dezer zonde wordt bepaald door den kleineren of grooteren omvang van het ontstolene of der schade en de omstandigheden van den betrokken persoon.

Doodzonde is gewoonlijk de diefstal, als de schade welke toegebracht is, de waarde heeft van een dag levensonderhoud van den bestolene.

2. Diefst. eener *kleine* zaak wordt *groot* zonde: zoo men daardoor een aanmerkelijk verlies berokkent; als men door herhaling tot een groote som is opgeklommen of daartoe den wil koestert.

3. De dief is tot *teruggave* (restitutie; (z. a.) verplicht of tot *schadeloosstelling* (z. a.), zie: Restitutie; Roof.

Dienstbundel, een bundel van halffuilen als ribbendragers. Zie: Diensten; Zuilen; Pijler.

Diensten 1. steunende half- of driekwart-zuilen tegen de pijlers der gotische kerken, welke de gewelfribben dragen; de sterkste heeten *oude* (z. a.), de zwakkere *jonge* (z. a.) diensten,

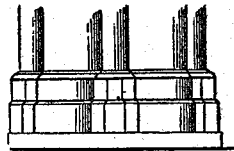

Fig. 69.

2. Door „heilige diensten” worden de h. Missen verstaan, inzonderh. bij h. requiem-missen. Zie: Oud en jong.

Dieren, zie: Fabelachtige Dieren; *Bijlage*-Symboliek.

Dierenliefde sluit alle wreedheid tot het dier uit. De mensch kan het dier

tot zijn dienst aanwenden; kan het dooden, wanneer hem dit tot nut (of afwending van schade) verstrekt, maar niet uit moedwil (ook niet kwellen). Een overdreven D. is den mensch echter onwaardig; gaat vaak met hardheid tot den evenmensch gepaard.

Dierenriem, zie: Zodiac.

Dieren-symboliek, zie: *Bylage* van „Symbolen”.

Di'es l'rae, „dag van gramschap”, kerkelijk treurlied van het dooden-officie; in de 13^e eeuw door den Franciskaan Thomas van Celano (1255), den leerling van den h. Franciscus, gedicht.

Dignita'ris, waardigheidsbeksleeder; de vervuller van een hoogen eerepost (eereplaats).

Dioceses', bisdom, het bestuursgebied van een Bisschop; deel eener kerk-provincie (z. a.) zie: Bisschop; Nederl. Kerkprovincie.

Diocesa'ne Synode, Zie: Oecumenisch.

Dipin'to, ruwe, met verf, krijt of kool uitgevoerde krabbels.

Diptiek', een uit twee bladen bestaande omslag (voor kerkel. handschriften, oude calendariums of gedenklijsten voor levenden en dooden in de h. Mis) of een *deur*, *schilderij* enz. in twee vleugels gedeeld, welke tot dichtklappen geschikt zijn. Bestaan zij uit drie, vier of vijf luiken, dan heeten zij: *triptieken* (z. a.), *tetraptieken*, *pentaptieken*. Zie: Calendarium.

Fig. 70; Diptiek.

Directo'rium, zie: Calendarium.

Disci'pel, leerling, jongere, Apostel, navolger van Christus.

Disciplien', regeltucht; 1, De kerkelijke D. omvat 't geheel der wetten en

bepalingen, welke voor het uitwendige, kerkelijke leven gegeven zijn (de prediking, uitdeeling der h. sacramenten, feest- en vastendagen, de orden enz.) De Paus is hierin zoover onfeilbaar, dat hij tot geene bepalingen tegen de waarheden des geloofs kan verplichten; niet, wat b. v. de doelmatigheid dier wetten betreft.

Fig. 71.

2. Ook een boetegeesel of flagellum (z. a.) in kloosters, soms ook door leeken ter zelfkastijding aangewend. Zie: Onfeilbaarheid.

Discipli'na Arca'ni, zie: Geheimleer.

Dispensa'tie, ontheffing, vrijstelling van een gebod of voorschrift.

Dis'puta („redetwist”, wijl het stuk voorheen als een dispuut over het Allerh. verklaard werd), een zeer beroemd fresco (z. a.) van den Ital. schilder Raffael (1483—1520) in de Stanza della segnatura in het Vatikaan (z. a.); stelt voor de „strijdende K.” op aarde met het Allerheil. als midelpunt, in haar innig verband met de „triumfeerende K.” des hemels met de h. Drievuldigheid als levensbeginsel.

Dissen'ters heeten in Engel. allen, die niet tot de Staatskerk behooren. Zie: High-Church.

Distin'guo, „ik maak een onderscheid”, bij een filosof. redetwist gebezigd, waardoor men in een gedeelte der behandelde zaak toestemt en een ander deel ontkent.

Dithyram'be, verheven lofzang, vurig feestlied; oorspr. van Grieksche afkomst, (feestlied ter eere van Dionysos), werd het later tot een verheven, lyrische uiting b. v. op het Allerheiligste (Broere; 1860).

Diurneel', zie: Diurnum.

Diur'num, diurnale, diurneel; een uittreksel uit het brevier, alle „daggetijden” van het canonieke officie (z. a.) bevattend.

Divi'na Comme'dia, de „goddelijke Comedie”, het wereldberoemde lyrisch-episch gedicht van Alighieri Dante (1265 — 1321), waarin de dichter door Virgilius en Beatrice door hel, vagevuur en hemel wordt rondgeleid; het juiste begrip van den diepen zin, welke dit meesterwerk beheerscht, valt uitsluitend te putten uit de kennis der middeleeuwsche scholastiek en der historie van Italië, naar de 14e eeuwse opvatting.

Docce'ten, dwaalleeraars, reeds uit de apostel. tijden, die de menschwor ding van Chr. loochenden en den Zaligm. slechts een schijnlichaam toeschreven; vertoonen zich tot in de M. E. Zie: Manichaeën.

Doc'tor, Met eene speciale bijvoeging worden aldus geheeten:

Doctor (ad)mirabilis; Roger Bacon O. Fr. 1294.

„ *angelicus*; Thom. v. Aquine O. P. 1274.

„ *christianus*; Nicol. van Cusa 1464.

„ *ecstaticus*; Joh. Ruysbroeck C. Reg. 1381.

„ *invincibilis*; Willem van Occam, 1347.

„ *irrefragabilis*; Alex. v. Hales (1245).

„ *marianus*; Anselm. v. Canterbury 1109.

„ *mellifluus*; Bernardus O. C. 1153 en Ambrosius 397

„ *scholasticus*; Petrus Lombardus 1164.

„ *seraphicus*; Bonaventura O. Fr. 1274.

Doctor seraphicus; Franc. van Assis. 1226,

„ *subtilis*; Joh. Duns Scotus O. Fr. 1308.

„ *universalis*; h. Albertus Magnus (1280). O. P.

„ *eximius*; Suarez S. J. (1617).

Zie: Leeraar.

Doel heiligt de Middelen; een onverdedigbaar beginsel, door de K. herhaaldelijk verworpen; deze laster doet nog immer dienst als slagwoord tegen de K., inz. tegen de Orde der Jezuïeten, schoon de 1000 M. nog steeds te gewinnen zijn, [welke p. Roh S. J. (Frankfort; 1852) uitloofde voor hem die deze leering aantoonde in één werk door een Jezuïet geschreven.

Doemsdag, zie: Oordeelsdag.

Dog'ma, geloofsartikel, leerstelling; is een waarheid, welke door God geopenbaard is en door de Kerk als te gelooven wordt geleeraard. De onfeilbaarheid (z. a.) der K. strekt zich niet enkel tot de geopenbaarde geloofsartikelen uit, maar tevens tot de daaruit door haar getrokken gevolgtrekkingen.

1. zij worden onderscheiden in *algemeene* geloofspunten (dogm.-generalia) en *bizondere* (dogm. specialia). De eerste, de hoofd- of centrale artikelen des geloofs moeten uit „noodzakelijkheid des gebods of des middels” (zie: Geloof) *uitdrukkelijk* (explicite) gekend en geloofd worden; voor de tweede volstaat een geloof, dat ingesloten is in het geloof aan de hoofdogma's (fides „implicita”).

2. Eenige zijn bovennatuurlijke waarheden, welke slechts uitsluitend door de *openbaring* kunnen gekend worden (dogm. pura), andere welke ook door de *rede* kunnen gekend worden

(dogm mixta). Zie: Geloof; Kerk; Onfeilbaarheid.

Dogmatiek', de wetenschappelijke voorstelling en kennis der kathol. geloofsleer. Zie: Dogma.

Dogmat. verdraagzaamheid, zie: Alleen-zaligmakend; Onverdraagzaamheid.

Dokzaal', doxaal, okzaal, soms hoogzaal; was aanvankelijk een tribune of galerij aan den ingang van het priesterkoor, waarop de evangelie- en epistel-lezingen, de zang en het orgelspel werden voorgedragen; later ook op het zangkoor toegepast.

Een andere benaming was *Jubee*, waarschijnlijk afgeleid van „Jube Domne benedicere: wil, o Heer, uw zegen schenken”, waarmede de lezer of zanger (van Evangelie of Epistel) aan den Officiant de benediktie vroeg. Zie: Jubee; Cancelli.

Doleerenden, afdeel. van het nederl. Protestantisme (z. a.); voormalige lidmaten der Nederl. Hervormde Kerk, welke zich in 1886 hebben afgescheiden wegens het „gevoelen van bezwaren” (doleeren) over de onbeperkte vrijheid in de leer, welke ook werd uitgestrekt tot de „Moderne richting” (z. a.); aan het hoofd, Dr. A. Kuijper; vereenigd (1892) met de Afgescheidenen (z. a.), behooren zij thans onder den algemeenen verzamelnaam van „Nederl. gereformeerde kerken” (z. a.). Zie: Protestantisme.

Dolfijn', visch met hondachtigen kop; komt b. v. op de oude graven voor als symbool van een veilig overbrengen door de zee des levens naar de eeuwigheid.

Dom (afkorting van het lat. „Domus Dei, huis Gods”) wordt gebezigd voor de bisschopskerk, waar de bisschopszetel of cathedra (z. a.) zich bevindt en dan ook wel *Kathedraal*

(z. a.) genoemd; ook gebezigd voor de *hoofdkerk* eener plaats, of ook voor een voorname *koepelkerk*. Oudtijds werden deze meer omvangrijke kerken ook *munster* (monasterium, kloosterkerk) genoemd, vooral wanneer er een klooster aan was verbonden. Deze benamingen werden echter vrij willekeurig toegepast. De eenige *domkerk* in ons land is te Utrecht, waar in den toren een steen gemetseld is, waarop de beginletters D.O.M. (Domino Optimo Maximo: Aan den goeden, hoogen Heer). Zie: Torens; Kerken.

Domheeren, zie: Kanunnik.

Domici'lie heeft iemand, die zich in een stad, dorp, parochie blijvend gevestigd heeft. *Quasi-domicilie* heeft men in een plaats, waar men woont met het voornemen, om daarteen minste het grootste deel des jaars te verblijven.

Dominica'le, een witte doek, waarop oudtijds de vrouwen de h. Communie ontvingen; thans de witte dwaal over de communiebank (z. a.).

Domi'nium altum, zie: Eigendom.

Do'minus vobis'cum, „de Heer zij met u”, op welken liturg. groet van den *Priester* (in de h. mis en het officie) het *volk* antwoordt: „Et cum spiritu tuo: En met uwen geest”. De *Bischof* zegt: „Pax Vobis: vrede zij u”.

Domkapittel, college van domheeren of kanunniken (z. a.).

Domnus, als menschelijke heer tegenover den goddelijken Heer: „Dominus”; in de liturgie voorkomend.

Domproost, proost (hoofd) van een domkerk; voorzitter van een domkapittel (z. a.).

Don of **Dom**, afkort. van Dominus, Heer; eeretitel oorspr. van den adel, later ook van Priesters eeniger oude orden (b. v. der Benediktijnen), in

Italië, Spanje, Frankr. in gebruik. **Dona'ten**, donati, deelgenooten eener kloosterl. communitieit (vooral der Benediktijnen, Karthuizers en Servieten), die hun eigendom aan een klooster overgaven, zich tot de eenvoudige belofte van gehoorzaamheid aan den overste verplichtten en daarvoor aan de kloosterl. verdiensten en aan eenige kerkel. privileges deelachtig werden; zij woonden in het klooster of bleven bij hunne familie. Zie: Oblaten; Léekebroeder.

Dona'tus S., een onderlinge, kerkel. brandwaarborgmaatsch. (kerken, pastorieën enz. 1852).

Donkere metten, (Officium tenebrarum), het rouw-, treur-, lijdens-officie, de Metten (z. a.) der laatste dagen van de Goede Week (z. a.). Er branden 13 kaarsen, waarvan er 12 achtereenvolgens, onder den officie-zang worden *gedoofd* (vandaar de naam): symbool van het wegvluichten der Apostelen; de laatste wordt slechts verborgen en daarna te voorschijn gebracht, gelijk Chr. (het Licht) stierf en daarna weer verrees.

Doode hand, goederen in de; nl. goederen, wier eigendom aan stichtingen of corporaties, kloosters, (gestichten enz.) behoort, zoodat zij niet in den handel zijn en niet door erfrecht worden overgedragen. In de M. E. heette het bezit van een wereldlijk persoon te zijn: „in de levende of wereldlijke hand.”

Dooden is slechts geoorloofd: wegens misdaad en dan door het gestelde gezag; tot verdediging van het vaderland in een rechtmatigen oorlog; in noodweer (z. a.).

Doodendans, (danse Macabre), zeer geliefde, middeleeuwsche tafereelen, welke de macht en onverbidde-lijkheid

van den dood op hoog en laag allegorisch afbeeldden; in de 14e eeuw ontstaan en algemeen verbreid. Zie:

Geluksrad;
Heilspiegel.

Dood geloof is een geloof dat geene verdiensten

voor den hemel bezit,

daar de mensch in staat van doodzonde (z. a.) verkeert, nl. de heiligmakende genade (z. a.) ontbeert, het beginsel der hemelsche verdiensten. Zie: Doodzonde.

Doodslag, een zware zonde van moord; in letterl. zin, wanneer men den naaste zonder *wettige* macht of reden doodt; hiertoe behoort: het verwonden, slaan, het leven verbitteren en verkorten,

1. De moordenaar vergrijpt zich aan het recht van God, der maatschappij en des naasten (voor het tijdelijke en vaak ook voor de eeuwigheid).

2. De zonden van verwonding enz, zijn te beoordeelen naar den graad van de bedoeling, het voorzien en de gevolgen. Zie: Doodstraf; Zelfmoord; Duel.

Doodssymboliek, zie: Kerkhof.

Doodstraf is het dooden van den misdadiger op bevel der overheid, welke de misdaden met de doodstraf kan bedreigen, in zoover dit voor de handhaving der rechtsorde noodig is. Overal bestaande, werd zij in verschill. landen afgeschaft, vaak weer ingesteld. Geen doodstraf bestaat er in:

Fig. 72; De Dood vertreedt allen (Heures de Geoffroy Tory. Paris, 1525.)

Roemenië (1864), Portugal (1867), Holland (1870), Italië (1889) en in eenige streken der Vereen. St.

Ook in een wettigen oorlog mag men den vijand dooden en verwonden.

Zie: Doodslag; Zelfmoord; Duel; Zelfverdediging; Dooden.

Doodswade, doodslaken, doodskleed. Zie: Katafalk.

Doodzonde, 1 is een geheel vrijwillige overtreding van Gods geboden in zaken, gewichtig óf in zich zelve óf door de omstandigheden; brengt den „dood der ziel”: berooving der heiligmakende genade (z. a.).

2 vereischt: een gewichtige zaak; volle kennis van het kwaad; volle toestemming van den wil.

3 zij berooft van Gods liefde; van alle verworven of te verwerven verdiensten; van het recht op den hemel; brengt Gods straffen en de eeuwige verdoemenis aan. De grootste doodzonden zijn: haat tegen God; de z. tegen den h. Geest (z. a.); de wraakroepende z. (z. a.). Zie ook: Zonde; Vergiffenis; Biecht.

Doolhof, zie: Labyrinth.

Doopbelofte, belofte door doopeling of peter en meter voor hem (haar) afgelegd om aan het h. geloof getrouw te blijven; ook bij de „Eerste h. Communie” door een der communicanten, uit naam van allen, hernieuwd. Zie: Doopborgen.

Doopborgen of peter en meter; door hen (of een van beiden) wordt in naam van den doopeling de geloofsbelijdenis en doopbelofte afgelegd; zij moeten goede kathol. zijn; dragen, bij ontstentenis der ouders, de verplichting voor eengoede opvoeding; kunnen noch met den gedoopte noch met diens ouders huwen: geestelijke verwantschap (z. a.).

Doopceel, -cedel, uittreksel uit het „doopboek”, geboorte-extrakt, doop-

akte, -register, geboorte-bewijs; „iemand's doopceel lichten”, heeft bij uitbreiding de beteekenis bekomen, van iemand's daden (vooral ondeugden) van de geboorte (het „doopen”) af, meedeelen.

Doopgenaden bestaan uit: de heiligmakende genade (z. a.), de uitstorting der goddel. (z. a.) en zedelijke deugden, de 7 gaven van God den h. Geest (z. a.), de uitdelging der erfzonde en hare straffen; bij volwassenen tevens: kwijtschelding aller persoonk. zonden en harer eeuwige en tijdelijke straffen.

Doopkapel of baptisterium meestal ronde of veelhoekige kapel bij een hoofdkerk, welke vroeger het uitsluitend dooprecht had; naar het groote doopbekken voert een trap van 3 (h. Drievuldigheid) of 7 (gaven van den h. Geest) treden; de beeldversiering is in verband met het h. Doopsel: doop van Christus, hert aan de waterbronnen, Mozes bij de doode zee, bad van Siloë en dat van Bethesda enz. Zie: „Het R. kerkgebouw”.

Doopkleed, de witte kleur van dit kleed is het zinnebeeld, volgens den h. Ambrosius, én van de vreugde, welke het lidmaatschap der K. moet opwekken, én van de onschuld, welke het h. Doopsel geeft.

Doopleerlingen, zie: Catechumenen.

Doopsel, H., 1. is het eerste en noodzakelijkste Sakrament (z. a.), waardoor de mensch (door de uitwendige afwassching en het aanroepen der h. Drievuldigheid) van de erfzonden en alle andere zonden en schulden wordt gezuiverd. Door „dit bad der wedergeboorte”, ontvangt de mensch het leven der heiligmakende genade (z. a.): de *doopgenade* (z. a.); welke een onuitwischaar merkteeken (z. a.) in de ziel drukt.

2. De *stof* (z. a.) is het natuurlijk water, doopwater (z. a.) en de (drievoudige) afwassching (uitgieting) op het hoofd; is dit onmogelijk, dan op het voornaamste, bereikbare lichaamsdeel; de *vorm* luidt: „Ik doop u in den naam des Vaders en des Zoons en des h. Geestes”. Behalve het sakramentele D. bestaat er een begeerte- (z. a.) en een bloeddooop (z. a.). De (gewone) bedienaar is de Bp. of de Priester en de (buitengew.) Diaken; bij den nood-dooop (z. a.) is dit een ieder; de plaats is de doopkapel (z. a.) in de parochiekerk; de eventueel weggelaten ceremon. moeten worden aangevuld.

3. De *Ceremoniën*. De afwassching zelf beteekent het reinigen der zonden; het op de tong gelegde zout beduidt de hemelsche wijsheid; ooren en neus worden aangeraakt al teeken, dat men moet luisteren naar de leer en ontvankelijk worden voor den zoeten geur van Chr.; de zalving van borst en rug is de versterking des geloofs; het witte kleed is het zinnebeeld der onschuld en de brandende kaars van het licht door Chr. ontstoken. Zie: Sakramenten; Begeerte-dooop; Bloed-dooop; Doopkleed.

Doopsgezinde. Zie: Menist.

Doopvont, of bekken wordt aan den ingang (zuidzijde; decreet 1879) der kerk geplaatst: de mensch gaat door het doopsel de h. K. binnen. Het vervangt sedert de 11e eeuw de doopbron; dient tot bewaring van het gewijde doopwater (z. a.)

Fig. 73.

Doopwater is het gewone of natuurwater (bron-, regen-, zeewater enz.), zoo mogelijk echter: wijwater (z. a.); wordt onder veel ceremoniëel op Zaterdag, vóór Paschen (z. a.) of Pinksteren (z. a.) gewijd, wyl oudtijds alsdan de Doopleerlingen of Catechumenen (z. a.) plechtig gedoopt werden.

Doorn, zinnebeeld der smart, welke uit de zonde ontstaan is, ook toegepast op de Doornenkroon (z. a.) des Heeren. De „lelie onder de doornen”, is het beeld van de reinheid, temidden der gevaren van zonde en wereld: Christus of de h. Maagd. Zie: Doornenkroon.

Doornenkroon, welke te Konstantinopel vereerd werd, verwierf in 1239 Lodewijk de Heilige. Deze bouwde hiervoor de beroemde Ste. Chapelle te Parijs; sedert 1806 in de Notre Dame (z. a.); is thans van alle doornen beroofd, welke bewaard worden in verschillende steden; werd aanleiding tot het liturg. feest der Doornenkroning” (Vrijdag na Aschwoensdag). Zie: Passierelieken.

Fig. 74;
Doornenkroon door
gouden rand omgeven
(Parijs).

Dormito'rium, slaapzaal of het geheel der slaapcellen in een klooster; ook de gang vóór de cellen. Zie: Klooster.

Dorsa'lia, rugtapijten der koorstoelen.

Doxaal', zie: Dokzaal.

Doxologie', liturg. gebedsformule ter eere der h. Drievuldigheid of van een der goddel. Personen. Ondersch: in a: de *grootte* Doxol. het „Gloria” uit de h. Mis (wellicht door Hilarius van Poitiers); wordt in de h. mis steeds

gebeden, behalve op de dagen van een niet-feestelijk of droevig karakter (advent, vastentijd, onnoozele kinderen, dooden-officie enz.), b: de *kleine Doxol.*: „Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto, enz., glorie aan den Vader en den Zoon en den h. Geest, enz.,” reeds sedert de 4e eeuw (p. Damasus, 384) voortdurend in de liturgie als slotformule gebezigd (uitgenomen in de treur-officies: goede week, dooden-officie). c. de uitgebreidste vorm is het „Te Deum” van den h. Ambrosius.

Draaghemel, een overkapping boven het Allerh., of een beeld, in processie rondgedragen; somtijds ook boven het hoofd van hooge

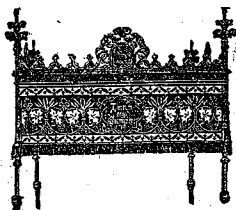

Fig. 75.

prelaten. Zie: Troonhemel.

Draagbuidel, zie: Boekband.

Draak, fabelachtig, gevleugeld monster (soms met 2 koppen), vuurspu-

Fig. 76.

wend, met scherpen, vurigen blik; symbool van het booze, den duivel; door Chr., Maria, vele Heiligen (S. Michael, St. Joris, de h. Margareta enz.)

overwonnen. Zie: Fabelachtige dieren; Draak-Heiligen; St. Joris

Draak-heiligen. Vele, ongev. 40, Heiligen worden met een draak (of slang) afgebeeld: symbool van het overwinnen van duivel of zonde. Behalve de h. Maagd zijn de voornaamste: de h.h. Michaël, Theodorus, Geroen, Paus Leo IV, Maria Mag-

dalena, de volksheilige *Sint Joris* (z.a.). Zie ook: Rijdende Heiligen; Heiligen met dieren; Ijsheiligen.

Drankbestrijding is het verweer (vooral door vereenigingen) tegen den noodlottigen „sterken drank”, verdeeld in:

a. *geheelonthouding*, d. w. z. tot algeheele onthouding van alle alkoholhoudende dranken, hetzij de alkohol daarin op natuurlijke wijze (gegiste dranken), hetzij op kunstmatige wijze (gedistilleerde dranken) aanwezig is.

b. *afschaffing*, d. i. tot de onthouding van alle sterke dranken.

c. *namiddag-afschaffing*, d. i. tot onthouding van sterke dranken na het middagmaal.

Tot de *sterke dranken* behooren de volgende: jenever, brandewijn, cognac, bitter, pop, rood, punch, curaçao, chartreuse, advokaat, rum, bonekamp, whisky, absint, arak, persico, kirchwasser, anisette, gember, mirabelle, mandarinettes, marasquin, trappistine, salésienne, bénédictine, parfait-amour, elixer, half-en-half, ratafia, triple-sec, kummel, hanapier, lucca, huile-de-vanille, crème de vanille, en voorts alle vruchten, geheel of gedeeltelijk op brandewijn, b.v. rozijnen (boerenjongens), abrikozen (boerenmeisjes), citroen, kersen, bessen, frambozen, e. d. m.

De verbintenis verplicht niet op zonde, vereischt echter een vastberaden voornemen. Een maandblad wordt uitgegeven als: „Drankbestrijding”, „Kruisbanier”, „Drankweer”, „Kruisvaan”; nog een ander maand-schrift voor Bestuurders en Propagandisten, speciaal voor kadervorming bestemd: „Sobrietas”, „De Volksvriend”, een kermisblad; ook lokale

blaadjes. Zie: Kruisverbond; Nederl. Bond; Sobriëtas.

Drapeer'en, de kunst der kleedplooïing, omhangen, bekleeden; vandaar de „draperie” op een schilderij.

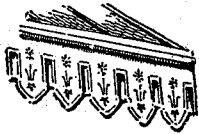

Fig. 77; Draperie.

Drie, zie: *Bijlage*-Symbolen.

Driekoningen, of nauwkeuriger *Epiphanie* of de „Openbaring des Heeren” (6 Januari). 1. Is *Kerstmis* de openbaring van Christus als *Mensch*, *Epiphanie* is die van Chr. als *God*, welke in de liturgie van dezen feestdag herdacht wordt: *a.* door de getuigenis van den Vader bij den doop in den Jordaan; *b.* door het eerste openbare, wonder bij de bruiloft te Kana; *c.* door de openbaring aan de *heidenen* (de „Drie Koningen”); dit laatste treedt op dezen dag het meest op den voorgrond. 2. De h. Schrift beschrijft de „Drie Koningen” als, magiërs, d. i. als sterrenkundigen uit de priesterkaste der Perzen; de overlevering en de kunst gaven aan hen namen en vormen: *Caspar* (jongeling zonder baard), *Melchior* (grijsaard met witte haren), *Balthasar* (gebruind en gebaard); zij zouden door den h. Apostel Thomas gedoopt zijn en het evangelie hebben verkondigd. Naar de overlevering werd hun gebeente naar Konstantinopel, vervolgens naar Milaan, in 1164 door Barbarossa naar Keulen gevoerd.

Driekoningenkaars een kaars in den vorm van een driepuntige vork, gebeez. bij optochten, kaarsjespringen enz. op Driekoningendag; het drietal was ter eere van de Driekoningen, demiddelste was zwart: het moorke (Melchior).

Driekroon, pausel. kroon, zie: Tiaar. **Drieapas**, figuur van drie cirkelbogen, b. v. in het gotisch maaswerk (z. a.). **Drievuldigheid H.**, het gronddogma van het christendom, leert *1*, dat de *éene*, goddelijke Natuur of Zelfstandigheid onderscheiden (niet: gescheiden) is in *drie* goddelijke Personen: den Vader, den Zoon, den h. Geest.

Hoewel de goddelijke Personen *onderscheiden* zijn, is de goddel. Natuur niet *gedeeld*, maar is geheel in elken Persoon: *één* goddel. Natuur dus, *één* God in drie onderscheidene Personen, onscheidbaar vereenigd.

Alle drie Personen bezitten dus dezelfde, goddel. volmaaktheid, daar Zij *één* en dezelfde God zijn.

2. De onderscheiding: de Vader wordt *niet* voortgebracht; de Zoon komt voort van den Vader, (door het goddelijk begrijpen van den Vader: vandaar de

naam voor den Zoon van „het Woord”, hetgeen hier het goddelijk begrijpen beteekent); de h. Geest heeft zijn

Fig. 78; God de Vader, naar Dürer (1511).

oorsprong in den Vader en den Zoon (door het goddelijk beminnen van Beiden).

3. Al wat God *naar buiten*, d. i., buiten zichzelf voortbrengt (b. v. de schepping), is het werk der Godheid: der drie goddel. Personen. Toch worden sommige werken en eigenschappen op bijzondere wijs aan een der drie goddel. Personen toegekend of *toegeschreven*: aan den Vader, de almacht (schepping), aan den Zoon de wijsheid (wereldbestuur), aan den h. Geest de liefde (heiliging, genadegaven).

4. De Tweede Persoon der h. Drievuldigh., God de Zoon dus, heeft *alleen* de menschelijke natuur aangenomen; de Vader en de h. Geest hebben in dit goddelijk mysterie der Menschwording en Verlossing medewerking verleend.

5. Het geheele kerkelijk leven berust op dit Geheim van ons geloof: de geloofsprediking der Apostelen, de Martelaren, de h. Vaders, het kruis-teeken, de slotformulieren der kerkel. gebeden en zegeningen enz.

6. Voor de uitbeelding der drie goddel. Personen in de kunst, zie men de ikonografie over „de Godheid” in „het Roomsche kerkgebouw”. Zie: Jezus.

Drievuldigheidsdag, feestdag (1334; P. Johannes XXII), te viëren op den 1^{en} Zondag na Pinksteren (z. a.); ingesteld tot openbare belijdenis van ons geloof in dit goddel. dogma; wordt zonder groote plechtigheid gevierd, wyl op iederen Zondag des jaars dit geloofspunt wordt herdacht.

Drievuldigheidsvenster, een groep van drie vensters naast elkander, onder één gemeenschappelijken raamboog.

Droevice Mysteries van den h. Rozenkrans zijn: De Benauwdheid van Chr. in den Olijfhof; de Geeseling van Chr.; de Doornenkroning van Chr.; De Kruisdraging van Chr.; Kruisiging en Dood van Chr. Zij worden op Dins- en Vrijdag gebeden. Zie ook: Rozenkrans.

Dronkenschap, een acute alcoholvergiftiging; verlaagt den mensch, daar zij hem het gebruik der rede doet verliezen; schaadt de gezondheid, is oorzaak van een reeks van rampen voor persoon en huisgezin; is doodzonde. Op 100 gevangenen, zinneloos en

zelfmoordenaars zijn er 80, 40, 45 alkohollijders.

Druide, een heidensch priester van het oude, Keltische heidendom; bard, zanger.

Druidentvoet, stervormige vijfhoek. Zie: Pentalpha.

Druif, uiteraard het symbool van het h. Bloed des Heeren; om die reden wordt ook het druiveblad zoo vaak als siermiddel aangewend. Zie: Bladversiering.

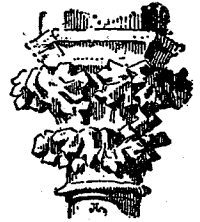

Fig. 79; druiveblad.

Dualis'me, de onderscheiding in *twee* (van „duo”: twee) tegenovergestelde beginselen, b. v. van goed en kwaad, van ziel en lichaam; komt in allerlei vormen voor, ten goede en ten kwade. Zie: Manichaeën.

Dubbelkapel' bestaat uit twee kapellen (z. a.) boven elkander (gew. romaansche slotkapellen; in den bodem der bovenste was vaak een opening aangebracht, waardoor de h. Mis in beide kon

Fig. 80.

worden gevolgd; ten onzent b. v. in het misstehuis te Steyl; de oude Marienburgkerk te Nijmegen.

Dubbelkruis, een patriarchale, kardinale, aartsbiss., lotharingische kruisvorm met twee dwarsbalken. Zie: Kruisvormen.

Fig. 81.

Duel, of tweegevecht, een door regels bestuurde strijd (met bedoeling van doden of ernstig verwonden) tusschen 2 personen, ter beslissing van private geschillen.

1. Een zwaar vergriep (stelt bloot én aan doodslag én tevens aan zelfmoord);

ook de „mensuren” der (vooral Duit-sche) studenten behooren hiertoe (congreg. 1900).

2. Strijdt tegen de *burgerlijke* wetten en bovenal tegen de *goddel.* en *kerke-lijke* (de zwaarste straffen: ipso facto, excommunicatio voor de duellanten en de daarbij betrokkenen („Past. officii” 1891); ook is de kerkel. begrafenis ongeoorloofd, ook al worden er vóór den dood teekenen van berouw gegeven; de duellist moet ook de stof-felijke schade zijner misdaad dragen (verpleging, onderhoud der familie enz.).

3. In de meeste landen heeft zich daartegen een afdel. der Antiduell-Liga gevestigd. Zie: Doodslag.

Duif. attrib. van God den h. Geest (z. a.), ook van liefde en in latere tijden van onschuld; oudtijds spraken van het „huis onzer Duive”: het kerkgebouw (Christus, de hoogste liefde en schuldeloosheid). Een „Duif aan het oor”: symb. van godd. ingeving (b. v. bij den h. Vincentius.)

Duifvat, peristerium, een aan kleine kettin-gen han-gend vat (condi-torium) in den vorm van een duif

Fig. 82.

(symbool van God den h. Geest of der h. Maagd), waarin het Allerh. be-waard werd. Zie: Altaar; Ciborium.

Duivel, drommel, droes, booze of onreine geest. 1. De duivelen zijn de gevallen engelen (z. a.), die tot straf hunner ontrouw, uit den hemel zijn gebannen en voor eeuwig gepijnigd worden in de hel (z. a.).

2. Zij haten God voor eeuwig en ook den mensch (om God en uit afgunst); hierom trachten zij dezen te schaden in zijn lichaam, bovenal in zijne ziel, door verleiding tot zonden; zij vermogen dit evenwel slechts bin-nen de grenzen van Gods toelating. Die *pogingen* tot verleiding, zijn de *bekoringen* (z. a.); *dwingen* tot *toe-stemmen* kan de duivel niet.

3. De *bovennatuurlijke* gaven hebben zij verloren, niet de *natuurlijke*: verstand en wil; als geesten, bezitten zij deze zelfs in hoogere mate dan de mensch.

4. Zij kwelen den mensch a. door bekoringen (voorstellingen der ver-beelding, aandoeningen van het be-geervermogen); b. door hem in het tijdelijke of lichamelijke te schaden (gelijk de rechtvaardige Job onder-vond); c. door bezetenheid (zich meester makend van 's menschen lichaam, zoo God dit toestaat) het-geen, na Christus' Verlossing slechts bij zeer hooge uitzondering geschiedt.

5. In de h. Schr. worden namen aan eenige duivelen gegeven: Azazel (Lev. 16); Asmodaeus (Tob. 3); Beëlzebub (Luc. 11); Belial (2 Cor.); de naam „Lucifer” is niet schriftuur-lijk. In de kunst werden voor de 7 hoofdzonden dikwerf bepaalde dui-velen genoemd: Lucifer (hoogmoed); Mammon (gierigheid), Abaddon (toorn), Satan (nijd), Behemoth (gul-zigheid), Asmodaeus (onkuischheid), Leviathan (traagheid). Zie: Satan.

Duivelsadvokaat, Promotor Fidei, is de prelaat, die tot taak heeft, om bij de canonisatie (z. a.) of heilig-verklaring het zondige of onvolmaakte van den Uitverkorene in het licht te stellen, tegenover den verdediger of den *Godsadvokaat*, wiens taak het is

die moeilijkheden tegen de canonisatie te weerleggen. Zie: Heiligverklaring.

Duizendjarig Rijk, zie: Chiliasme.

Duli'a, vereering der Engelen en Heiligen, tegenover de *aanbidding* van God (*latría*); de hoogste vereering (*hyperdulia*) der Heiligen geldt de h. Maagd Maria. Zie: Aanbidding.

Dwaal, mappa, altaardwaal is het drievoudig linnen of pellen bekleedsel

van het altaar; hieronder ligt een wasdoek of *chrismale* (z. a.); over het geheel wordt een dekkleed (z. a.) gelegd. Zie: Mappa.

Dwarsschip, — pand, — beuk; de ruimte tusschen schip en apsis, welke de geheele breedte van het kerkgebouw bezit, of die overtreft, zoodat er een *kruisvorm* ontstaat. Zie: Schip; Viering; Transsept.

E.

Ebionie'ten, leden der joodsch-christel. ketterij der eerste eeuwen, welke de Godheid van den Zaligm. loochenden en den h. Apostel Paulus als afvallige verwierpen.

Ec'ce Homo, „ziet den Mensch”, met welke woorden Pilatus den geeselden en met doornen gekroonden Zaligmaker aan het volk voorstelde

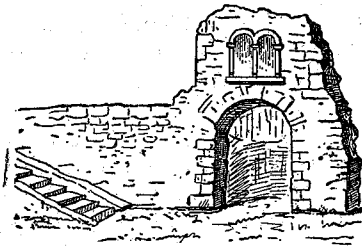

Fig. 83; poort „Ecce-Homo”, naar Rochetta.

(Joh. 19. 5). Als *pendant* vaak gebezigd: een „Ecce Mater tua, ziedaar uwe Moeder” (tot Joh. onder het kruis gesproken) of een Jobs-figuur.

De poortboog, die onder dien naam bekend is, is waarschijnlijk de ingang tot het pretorium van Pilatus. Zie: Passie-reliken; Scala.

Ec'ce mater, zie: Ecce-Homo.

Eccle'sia, de Kerk; dikwijls als vrouwefiguur voorgesteld tegenover de *Synagoog* (z. a.); zij draagt koningsmantel, kroon, schepter of zegevaan, zit te paard of op een tetramorf (z. a.). Zie: Synagoog; Kerk.

Echt, benaming voor het „Huwelijk”; onder dit laatste woord zijn ook de samenstellingen met „echt” te zoeken; b. v. „chtscheiding” vindt men onder: „huwelijks-scheiding”.

Economie', is de wetenschap, welke de wetten vaststelt der werkzaamheid des menschen met betrekking tot de stoffelijke belangen der maatschappij in: *voortbrenging*, *verdeeling* en *verbruik* der stoffel. goederen,

Edelsteenen, steenen kostbaar om: hun sterken glans, kleurloosheid, fraaie kleur, zeldzaamheid of groote hardheid.

1. In de h. Schr. worden genoemd (in moderne benamingen): de agaath, diamant, amethyst (violet), beril (zeegroen), robijn (vuurrood), karbonkel (hoogrood), jaspis (groen), topaas (geel), chrysoliet (goudgeel), bergkristal, hyacint (oranjegeel), barnsteen

(geel), onyx (veelkleurig), saffier (donker-hemelsblauw), sardonix (bruin en wit), smaragd (groen), albast (wit).

2. In de middeleeuwen veel en kunstig aangewend; draagaltaren b.v. uit één steen van agaath, serpentijn of gevlekt talksteen enz. Zie: Bijlage-symboliek.

Edelwacht, corps van officieren uit den Romeinschen adel, aan het pausel. hof. Zie: Pausel. Garde.

E'den, lusthof, -oord, paradijs (z.a.).

Eed is God of iets, waarin Hij zich bijzonder openbaarde, tot getuige aanroepen van de gesproken waarheid.

1. Hij is geoorloofd, wanneer hij geschiedt met *oordeel* (gewichtige reden, voor de rechtbank b.v.), met *rechtvaardigheid* (zoo de zaak geoorloofd is) en met *waarheid*.

2. Ongeoorloofd is: de *valsche eed*, *meineed* (z. a.); het *onrechtvaardig* zweren (wanneer b.v. het onder eede beloofde, zonde is); beide zijn doodzonden. Ook is ongeoorloofd het zweren zonder *genoegzame* redenen (dagel. zonde). Buitendien zondigt men door het *niet vervullen* van het door den eed beloofde, tenzij dit onmogelijk werd.

Een, zie: Bijlage-Symbolen.

Eenheid, zie: Kerk.

Eenhoorn, een fabelachtig hert, volgens de legende, door geen jager te vangen, maar dat zich vrijwillig aan

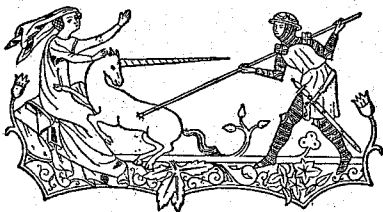

Fig. 84; Eenhoorn-jacht.

eene maagd overgaf en zich in haren

schoot te rusten legde: symbool van Ghristus, die vrijwillig nederdaalde in den schoot der h. Maagd Maria.

Het dier wordt op middeleeuwsche voorstellingen door den Aartsengel Gabriël gejaagd, met behulp van vier honden (Gabriëlshonden), welke op de halsbanden de woorden doen lezen van: „Justitia, Veritas, Misericordia, Pax: gerechtigheid, waarheid, barmhartigheid, vrede,” welke op leven en leer van den Zaligmaker worden toegepast. Zie: Fabelachtige dieren.

Eer is de erkenning (door woorden, teekens, handelingen) van den voorrang eener persoon boven een andere: *goede naam* is de goede dunk, die het publiek van iemands goede eigenschappen bezit.

1. Een ieder heeft *recht* op zijn eer en goeden naam; bovenmatig begeerd, wordt zij tot: *eer- of roemzucht* en leidt tot pralerij, huichelarij enz.

2. De verschuldigde eer aan anderen te schenken is plicht, mag echter niet in *vleierij* ontaarden. Men zondigt er tegen door: *beschimping*, *kwaadspreken* (niet bekende gebreken meedeelen), *opstoken* (met het doel tot twist zaaien), *laster* (van onware gebreken beschuldigen). Zij eischen eerherstel, in overeenkomst met het toegebrachte nadeel.

3. Innerlijk zondigt men door onredelijken *argwaan* in allerlei soort van kwaadverdenking. Zie: Eerroof; Lasteren.

Eerbiedwaardig, zie: Heiligverklaring.

Eereboete, daad van eerherstel, b.v. plechtige aanbidding van het Allerheiligste, ter „uitboeting” van de beledigingen der godslasteraars, enz.

Eereprelatu'ren worden als eeretitels door den Paus geschonken: Huisprelaat van Z. H., Protonotarius ad instar, Titulair-proton., Geheim- en

eerekamerheer, geheim- en eere-kapelaan. Hun titel is Mgr.; dragen het paars. Zie: Prelaten.

Eerroof, een zonde, waardoor de naaste in zijn eer of goeden naam geschaad wordt; hetgeen geschiedt:

a. door *kwaadspreken*, wanneer men zonder gewichtige reden de onbekende zonden of fouten van den naaste openbaart.

Het kan geoorloofd (ook plicht) zijn, die mee te deelen met een *goede meening* (ten bate van den zondaar zelve; tot het voorkomen van grooter of voortgezegt onheil) aan hen alleen, welke in dezen invloed kunnen uitoefenen.

b. door *laster*, wanneer den naaste niet-begane fouten worden *toegeschreven*, degepleegde zonden worden vergroot, of de verdiensten ontkend.

1. Naar hun wezen zijn deze vergripen doodzonden; zij kunnen als kleiner kwaad worden gerekend: door geringheid der zaak of door goede trouw; ook wanneer de lasteraar of de belasterde reeds alle aanzien verloren heeft.

2. De zonden worden vergroot door: het gewicht van de zaak, bedoeling, persoonlijkheid, het aantal hoorende personen, het toegebrachte nadeel.

3. Geen zonde is het, reeds algemeen bekende vergripen (bij veroordeelden enz.) mee te deelen, tenzij uit een zondige beweegreden.

4. Tot dit kwaad behoort eveneens, het (zonder wettige reden) *vermoeden* van zonde, vermetel *oordeelen*, naar den kwaadspreker luisteren, hem aanzetten enz.

5. Evenzeer het *beleedigen*, door iemand de uiterlijke teekenen van eerbied (waarop hij recht heeft) te weigeren, hem te bespotten, beschimpen enz.

De zondaars in dezen zijn zooveel

mogelijk tot *eerherstel*, eventueel tot *schadevergoeding* verplicht.

6. De beleedigde kan verplicht zijn eerherstel te eischen, wanneer tevens de belangen van derden (kerk, staat, huisgezin enz.) zijn geschaad. Zie: Restitutie; Eer; Lasteren.

Eerste Vrijdag van iedere maand is toegewijd aan het h. Hart (z. a.).

„In de overmaat der barmhartigh. „van mijn Hart — zegde de Zaligm. „tot de h. Margareta Maria — beloof „ik u, dat ik al degenen, die negen „achtereenvolgende maanden op den „eersten Vrijdag zullen communiceeren, de genade der boetvaardigheid „verleenen zal, dat zij niet in mijne „ongenade zullen sterven noch zonder „de h. Sakramenten te hebben ontvangen”. Zie: H. Hart.

Eeuwigduurende Aanbidding van het Allerh. Sakrament; een vereeniging onder dien naam,

door Anna van Meeus in 1848 te Brussel gesticht, tot vereering van het Allerheiligste en versiering van arme kerken; bijkans in alle landen verbreid; hoofdzetel te Rome (1879); ten onzent met 13 afdeel.; de eerste te Rotterdam in 1859.

Fig. 85.

Eeuwige stad, sedert de 4^e eeuw de eere-naam voor Rome, de stad van het onvergankelijk Pausdom.

Eeuwigheid, duur zonder aanvang of einde, zonder wisseling of opvolging.

1. *God* alleen, de Ongeschapene, bezit die eeuwigh. (aeternitas), gelijk geloof en rede leeren.

2. De *geschapen*, geestelijke wezens (Engelen en menschen) hebben een duur met een begin, maar zonder einde (aevum).

Eeuwig licht, zie: Godslamp; Lamp.

Eigendom is het recht, om over een zaak als de zijne te beschikken; ondersch. in: *partikulier* - E. (van een persoon: *privaat* -; van een maatschappij: *kollektief* - E.) en *staats* - E. Ook in: *volkomen* - E. (beschikking over de zaak en haar gebruik) en *onvolkomen* - E. (over een van beide).

1. De en het eigendom is overeenkomstig het natuurrecht. Tegenstanders van *privaateigendom* zijn het communisme en socialisme, door de Kerk veroordeeld. Men kan ervrijwillig afstand van doen b. v. door de kloosterlijke armoedebelofte.

Derechten zijn begrensd door de wet, de sociale plichten der rechtvaardigheid en naastenliefde (aalmoes enz.).

2. De staat heeft in bepaalde omstandigheden een opper-beschikking (*dominium altum*); echter niet tot direkten of indirekten roof der private goederen (secularisatie van kerkel. bezittingen).

Zie ook: Socialisme.

Eigenliefde kan doodzonde zijn, wanneer de mensch zijn lichaam en tijdelijk belang hooger stelt dan zijne ziel en de eeuwigheid; de bron aller zonden tegen God, zich zelven en den naaste. Tegenover haar staan: belangeloosheid, offervaardigheid, christel. naastenliefde (z. a.).

Eigennamen aan de h. Schrift ontleend, in de volkstaal gebruikt, zie: Schriftuurlijke.

Eigenschappen of Attributen van God, zie: God.

Egoïs'me, zelf-, eigenbelang, baatzucht; staat tegenover de *Liefde* (z. a.).

Eleva'tie, de „opheffing” van het h. Lichaam en h. Bloed na de h. consecratie (z. a.) in de h. mis (z. a.). Aan de godvruchtige *aanschouwing*

der E. is een aflat van 7 jaren en 7 quadragenen (z. a.) verbonden, wanneer men tevens bidt: „Mijn Heer en mijn God.”

Elizabeths-vereeniging, een met aflaten begiftigde liefdadigheids-vereeniging van kath. gehuwde en ongeh. vrouwen, die zich naar het voorbeeld der h. Elizabeth, wijden aan: „de leniging der lichamelijke en geestelijke ellende van zieken en verwaarloosde kinderen”. Over geheel Europa verspreid; niet onderling verbonden; georganiseerd volgens de St. Vincentius-ver. (z. a.).

Email', brandverf, glazuur; een al of niet doorschijnende glas-laag op metaal aangebracht.

Emancipa'tie, vrijmaking uit: slaavernij, ouderlijke macht, voogdij; inz. het toestaan van gelijke, sociale en politieke rechten aan de vrouw. Zie: Feminisme.

Embleem', zinnebeeld, teeken; een vergelijking derzelfde *hoedanigheid* van twee gewoonlijk ongelijksoortige zaken, b. v. de *lelie* is het embleem der zuiverheid, om beider blanke reinheid. Geldt de gelijkstelling hoofdzakelijk *werkingen* of *daden*, dan bezigt men het woord: *figuur*, b. v. de feniks (uit zijn

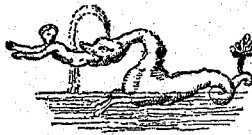

Fig 86; Proto-type: Jonas na 3 dagen aan de aarde weergegeven: Christus na drie dagen uit den doode verreen.

asch herrijzend) is de figuur der opstanding. Betreft zij een *persoon* uit het O. T. als voorbeduiding van het N. T., dan spreekt men van een *proto-type* (het voorafgaande, het *voórbeeld*), vervuld in het *type* van het N. T.; zoo is de wetgever Mozes een

proto-type van Christus als leeraar. **Eme'ritus**, rustend, niet meer in functie zijnde.

Eminen'tie, eeretitel door P. Urbanus VIII (1630) aan de Kardinalen geschonken.

Emma'nuel, Immanuel, „God met ons”, hebr. benaming voor Christus.

Empoor', empore, verhooging, galerij, tribune; een door zuilen of pijlers gedragen galerij in de zijschepen der kerken; oudtijds dikwerf voor de vrouwen bestemd. Zie: *Matronaeum*; *Cancelli*; *Palco*.

Encaustiek', een soort brandschildering der ouden; ook thans gebruikt voor de brandschildering op email (z.a.), glas en porselein.

Encykliëk', een pausel. zendbrief aan alle of eenige kerkvorsten; haar dogmatische draagwijdte hangt van den inhoud af; zij wordt naar hare aanvangswoorden genoemd. Beroemde encykliëken, dekretten enz. waren van *Paus Leo XIII*: *Aeterni Patris* (over de christel. filosofie; 1879), *Diuturnum illud* (1881) en *Immortale Dei* (over den staat; 1885), *Arcanum divinae* (over de familie; 1880), *Rerum novarum* (over de arbeidervraag, 1891), *Providentissimus Deus* (over de h. Schr.; 1893); van *Paus Pius X* *Ne temere* (over het huwelijk; 1907), *Pascendi dominici gregis* (over het modernisme; 1907). *Lamentabili sane* handelde over de nieuwere dwalingen; 1907 enz. Zie ook: *Pausel. Brieven*.

Encyclopedis'ten, de bewerkers der eerste, groote encyclopedie (Parijs; 1751-72); hoofdbewerkers: Diderot, d'Alembert, verder: Voltaire, Holbach, Turgot enz.; de beginnelen waren sterk tegen de K. gekant; de waarde is wetensch. gering (scherts, bespotting enz.); de invloed, ook der

4 onmiddellijk volgende vertalingen, was ontzettend groot.

Engagement', zie: *Ondertrouw*; *Verloving*.

Engelbewaarders, de beschermers, van welke er een, aan iederen mensch in het bijzonder, door Gods goedheid is toegewezen, gelijk de Kerk (theologische certum) ons leert. 1. Hun *taak* is: het afwenden van gevaren naar

Fig. 87.

lichaam en ziel, het geven van goede uitspraken en voornemens, het opdragen onzer gebeden, bijstaan in het stervensuur. De *plicht*

der menschen is hier tegenover: „eerbied voor zijne tegenwoordigheid, dankbaarheid voor zijne goedheid, vertrouwen op zijne bescherming” (S. Bernardus).

2. Aan eenige Heiligen zijn hunne E. zichtbaar verschenen; merkwaardige voorbeelden zijn: de hh. Agnes, Caecilia, Susanna, Philippus Neri, koning Wenceslaus, enz.

Feestdag op 2 Oktober; de geheele maand Oktober is hun toegewijd, gelijk ook de Woensdag van iedere week. Zie verder: *Engelen*.

Engelen zijn onstoffelijke, zuivere geesten; afgezanten Gods, dienaren voor Gods troon” en meer bepaald „de boden Gods”.

In die waardigheden worden zij uitgebeeld als jeugdig-frissche jongelingen, barvoets, geheel bekleed door een langen lijfrok of tuniek; zij dragen een priesterstoel of aartsbisshopelijk pallium; een gordel — de snelheid in bewegen en gehoorzamen zinnebeeldend — omgeeft hun gewaad; dit kleed is gemeenlijk van witte zijdestof of in andere symbolieke

BIJLAGE.

DE ENGELN.

Engelen, *l.* boden, afgezanten; zijn onstoffelijke *zuivere geesten* (*z. a.*) met rede en vrijen wil begaafd; zij zijn niet bestemd, om met een lichaam te worden vereenigd, gelijk de zielen der menschen. Het bestaan der Engelen is een geloofspunt, niet door 's menschen rede te achterhalen.

Fig. 88; Engel voor Fra Angelico.

Volgens de h. Schr. verschenen zij ook in menschelijk lichaam; dit was evenwel slechts „aangenomen” (of een schijngestalte) en behoorde niet tot hunne natuur.

2. Hun getal is onbekend maar ontzaglijk groot (de h. Schrift spreekt van „duizenden” en „miljoenen”)

3. Zij waren voorbestemd tot een bovennatuurlijken gloriestaat in den hemel; zij zijn echter niet allen getrouwd gebleven aan God (zonde van hoogmoed) en werden verworpen, welke geesten wij *duivelen* (*z. a.*) heeten.

4. Het geloof leert, dat aan de Engelen de beschutting over de menschen is opgedragen; eveneens is het zeker (theologice certum), dat iederen mensch in het bijzonder een „Engelbewaarder” (*z. a.*), is toegewezen.

5. Met namen noemt de h. Schr. slechts de drie Aartsengelen: Michaël

(„Wie is als God”), Raphaël („Heelkracht Gods”), Gabriël („Kracht Gods”).

6. *Michaël*, de Patroon der Kerk, wordt voorgesteld als „de krijgsoverste Gods”, de scheider van goeden en kwaden in den laatsten oordeelsdag, de Vorst aller Engelen; *Raphaël* als de Schutsengel der menschheid en de begeleider van den jeugdigen Tobias; *Gabriël*, als de boodschapper der goddelijke Openbaring, inz. der Blijde Boodschap aan Maria.

Volgens dichterlijke legenden en uitbeeldingen was Uriël („licht Gods”) de bewaker van het graf des Heeren en de leidsman der „Jongeren van Emmaus”, versterkte Chamaël den Zaligmaker in den Olijfhof, verdreef Jophiël Adam en Eva uit het paradijs, verhinderde Zadkiël Abrahams offer van Isaïc en voerde Japhkiël de Joden door de woestijn. Deze toepassingen schonken ook aan die engelen-figuren een overeenkomend *attribuut* (zie hiervoor „de Engelen” in „het roomsche Kerkgebouw”).

7. De *Feestdagen* der Engelen zijn: die der „h. Engelbewaarders” (*z. a.*) op 2 Oktober, (in sommige bisdommen op den laatsten Zondag van Augustus of op den 1 en van Sept.), en het feest van den h. Aarstengel Michaël, den algemeenen Patroon der Kerk, op 29 September. Zie: Aartsengelen.

een *zonde*; niet echter een „daad van zonde” (want de *daad* bedreef Adam alleen) maar een „staat of toestand van zondigheid”, als het gevolg der „dadelijke zonde” waarin de eerste (de natuurlijke en ook zedelijke stamvader van het menschelijk geslacht) was gevallen; zij besmet dus den mensch, niet om reden zijner *persoonlijkheid*, maar uit kracht van zijn *oorsprong en natuur*.

3. De *gevolgen* der erfzonde zijn:

- a. het verlies der heiligmakende genade (vriendschap Gods; recht op den hemel),
- b. algemeene verzwakking van verstand en wil,
- c. onderwerping aan rampen en den dood,
- d. vloek Gods over de aarde (met betrekk. tot de geheele natuur: planten, dieren).

4. De straf der erfzonde strekt zich, volgens de meer algemeene leer, niet uit tot de pijnen der hel; vandaar dat de ongedoopte kinderen beroofd zijn van Gods aanschijn, maar niet veroordeeld tot eenig lijden. Zie ook: Limbus; Verlossing; Oorspr. Rechtvaardigheid; Pelagianen.

Ergernis is een slechte handeling, welke voor den naaste gelegenheid of aanleiding tot zondigen is; zij is *rechtstreeksch*, wanneer men ditzoo-danig bedoelt, *zijdelingsch*, wanneer men dit niet verlangt, maar voorziet.

1. *Hoofdzakelijk* door: schrijven, verkoopen, uitleenen van boeken, bladen enz., waardoor geloof, zeden, openbare orde worden beledigd; verspreiden enz. van zedeloze platen, beelden; voeren van goddelooze of ontuchtige gesprekken en soortgelijke *scherts* (ook vloeken, godslasteringen enz.); het openbaar verzuim van

godsdienstplichten (vooral bij toon-aangevende lieden); het plegen van of gelegenheid geven tot zedeloze handelingen enz.

2. De ergernis is dood- of dagel. zonde, in overeenkomst met het grootere of kleinere kwaad, waarvan zij de aanleiding is.

3. Men is verplicht het aangerichte kwaad, zooveel men kan, te herstellen.

4. Geen schuld, wanneer de kwade gevolgen niet zijn voorzien.

5. Een goede (of onverschillige) handeling kan soms ongeoorloofd worden, wanneer zij voor anderen (door eigen boosheid, onwetendheid, zwakheid) een aanleiding tot zonde wordt; tenzij men voldoende reden heeft, om de daad te stellen.

Ero'tisch, minziek, zinnelijk, wellustig. *Eros* is de Grieksche benaming voor Amor, Cupido.

Eschatologie', de leer der laatste dingen zoowel der geheele schepping als van den partikulieren mensch („de vier uitersten”; z. a.).

Ethiek', de wetenschap van het zedelijk leven des menschen; verdeeld in: *filosofische E.* en *theologische E.* (door den katholiek gewoonlijk *moraal* (z. a.) of moreel geheeten).

Eucharistie', „goede gave” of het h. Sakrament des Altaars, het verhevenster h. Sakram. (z. a.); werd door den Zaligm., bij het laatste Avondmaal” (z. a.), den avond voor zijn lijden, te Jeruzalem ingesteld. De leer, welke de K., als geloofspunt (volgens de h. Schr., overlevering en Vaders) voorstelt, luidt: de Godmensch, Jezus Christus (z. a.) is onder de gestalten (ge-daanten) van Brood

Fig. 90.

en Wijn in letterlijken zin tegenwoordig met Zijn Godheid en Menschheid, met Ziel en Lichaam, met Vleesch en Bloed. Hiertoe wordt de zelfstandigheid van brood en wijn in de zelfstandigh. van Zijn goddel., verheerlijkt Lichaam en Bloed veranderd: transsubstantiatie (z.a.); zoolang nu de gedaanten aanwezig zijn, is Chr. geheel tegenwoordig in de geheele gedaante en onder ieder deel. De stof (z.a.) van dit Sakr. is vóór de Consekatie (z.a.): brood en wijn; na de Consek.: de gedaanten ervan; de vorm (z.a.): „Dit is mijn Lichaam”, „Dit is de kelk mijns Bloeds”.

Hieruit volgt, dat het den Chr. betaamt, den Zaligm als God te aanbidden in het h. Sakram. Ook in 't Sakr. van enkele schismatieke sekten is Chr. tegenwoordig, (zie: Geldige Wijdingen). Christus heeft de h. Euchar. ingesteld: 1e om steeds bij de menschen tegenwoordig te zijn, 2e om zich als offer op te dragen in de h. Mis, 3e om het geestelijk voedsel te zijn onzer zielen in de h. Communie. Zie ook: h. Mis; Communie; God; Jezus Christus; Verlosser; Coenaculum; Christus-typen; Leekenkelk.

Eucharistische vereniging van de „Priesters der aanbidding”, door P. Pierre Jul. Eymard voor seculiere priesters opgericht (1887). Verplichting: wekelijks een niet onderbroken uur van aanbidding te houden en maandelijks één h. mis te lezen voor de afgestorven leden. Het ledental is 54.000 (1903).

Eulogieën waren bij de eerste Christenen gezegende brooden, welke na de h. mis onder het volk werden rondgedeeld.

Evange'lie, is allereerst de „Blijde Boodschap” der Verlossing door

Jezus Chr. zelf aan de wereld verkondigd; vervolgens de geïnspireerde beschrijving der Verlossing door Christus, den eeuwenlang verwachten Messias. Het bevat: menshwording, leer, werken, lijden, sterven, verrijzenis, hemelvaart des Heeren.

Fig. 91; een der zeer oude handschriften (5e eeuw) der h. Schr. Luc. XX.9.10. van den h. Ephrem („Codex Regius” uit de Biblioth. Nat.” te Parijs; een palimpsest (z.a.), uitgeg. in 1848).

1. Het **ééne Evangelie** bestaat uit de vier beschrijvingen der vier Evangelisten: twee Apostelen (de hh. Mattheus en Johannes) en twee Apostel-leerlingen (de hh. Marcus en Lucas):
2. Met treffende gelijksoortigheid geven de drie eerste evangeliën (van de h.h. Mattheus, Marcus, Lucas) een verkort, aaneengeschakeld verhaal (synopsis) van 't leven van Chr., waarom deze drie Evangelisten, de *Synoptische* genoemd worden; zij schreven omstreeks 80 na Chr., de h. Johannes tusschen 80 en 110 n. Chr.
3. De 4 h. Evangeliën zijn door den h. Geest geïnspireerd. Zie: Inspiratie; Evangelisten.

Evange'liën-harmonie, een chronologisch (tijdrekenkundig)geordende samenstelling der feiten uit de h.

BIJLAGE.

EVANGELIËN OP ZON- EN FEESTDAGEN,

- Advent. 1ste Zondag.** Ev. de tweede komst des Heeren. Luc. 21: 25—33.
- 2de Zondag.** Ev. de H. Joan. de Dooper doet zijne leerlingen aan Christus vragen: Zijt gij het, die komen moet. Matth. 11: 2—10.
- 3de Zondag.** Ev. de Joden vragen aan Joan. den Dooper, wie hij is. Joan. 1: 19—28.
- 4de Zondag.** Ev. Joan. de Dooper predikt in de woestijn. Luc. 3: 1—6.
- Kerstmis. 1ste H. Mis.** Ev. de geboorte van Christus. Luc. 2: 1—14.
- 2de H. Mis.** Ev. de aanbedding der Herders. Luc. 2: 15—20.
- 3de H. Mis.** Ev. het St. Jans-Evangelie, Joan. 1: 1—14.
- 2de Kerstdag.** Ev. Voorzegging van Christus omtrent de verwoesting van Jeruzalem. Matth. 23: 34—39.
- Zondag onder het Oktaaf van Kerstmis.** Ev. Simcon en Anna. Luc. 2: 33—40.
- Besnijdenis des Heeren.** Ev. besnijdenis van het goddelijk Kind. Luc. 2: 21.
- Driekoningen.** Ev. de aanbedding der Wijzen. Matth. 2: 1—12.
- Na Driekoningen. 1ste Zondag.** Ev. de twaalfjarige Jezus verloren en gevonden in den tempel. Luc. 2: 42—52.
- 2de Zondag.** Ev. de bruiloft te Kana in Galilea. Joan. 2: 1—11.
- 3de Zondag.** Ev. Jezus reinigt een melaatsche en geneest den knecht van een honderman uit Kapharnaum. Matth. 8: 1—13.
- 4de Zondag.** Ev. Jezus stilt den storm op het Meer van Galilea. Matth. 8: 23—27.
- 5de Zondag.** Ev. Gelijkenis van het onkruid onder de tarwe. Matth. 13: 24—30.
- 6de Zondag.** Ev. Gelijkenissen van het mosterdsaadje en van het zuurdeeg. Matth. 13: 31—35.
- Zondag Septuagesima.** Ev. Gelijkenis van de werklieden in den wijngaard. Matth. 20: 1—16.
- Zondag Sexagesima.** Ev. de gelijkenis van den zaaier. Luc. 8: 4—15.
- Zondag Quingagesima.** Ev. de lijdensvoorspelling — de blinde te Jericho genezen. Luc. 18: 31—43.
- Vasten. 1ste Zondag.** Ev. Jezus wordt bekoord. Matth. 4: 1—11.
- 2de Zondag.** Ev. Gedaante-verandering van Jezus. Matth. 17: 1—9.
- 3de Zondag.** Ev. duiveluitdrijving — de beschuldiging van gemeenschap met den duivel weerlegd — lofspraak eener vrouw. Luc. 11: 14—28.
- 4de Zondag.** Ev. de wonderbare spijziging. Joan. 6: 1—15.
- Passie-Zondag.** Ev. Wie zal mij van zonden overtuigen? Joan. 8: 46—59.
- Palm-Zondag.** Ev. de luisterrijke intocht van Jezus te Jeruzalem. Matth. 21: 1—9.
- Paaschdag.** Ev. de vrouwen bij het graf. Marc. 16: 1—7.
- 2de Paaschdag.** Ev. de leerlingen van Emmaus. Luc. 24: 13—35.
- Na Paschen. 1ste Zondag.** Ev. Thomas ziet den Heer verrijzen en gelooft. Joan. 20: 19—31.
- 2de Zondag.** Ev. de goede Herder. Joan. 10: 11—16.
- 3de Zondag.** Ev. een weinig tijds en gij zult Mij niet zien. Joan. 16: 16—22.
- 4de Zondag.** Ev. de Trooster wordt beloofd. Joan. 16: 5—15.
- 5de Zondag.** Ev. Vraagt en gij zult verkrijgen. Joan. 16: 23—30.
- Hemelvaartsdag.** Ev. Jezus' laatste woorden en hemelvaart. Marc. 16: 14—20.
- 6de Zondag na Paschen.** Ev. de leerlingen zullen vervolging lijden. Joan. 15: 26—16: 4.

Pinksteren. Ev: de Trooster zal in alle waarheid leeren. Joan 14: 23—31.

2de Pinksterdag. Ev: Gods liefde in het zenden van Zijn Zoon. Joan. 3: 16—21.

Drievuldigheds-Zondag. Ev: Gaat en leert alle volkeren. Matth. 28: 18—20.

H. Sakramentsdag. Ev: Mijn vleesch is waarlijk spijs. Joan. 6: 56—59.

Na Pinksteren. *1ste Zondag* (op dezen Zondag wordt het Drievuldighedsfeest gevierd.) Ev: gelijk boven.

2de Zondag. Ev: de gasten hebben allerlei verontschuldigen om ten feestdich te komen. Luc. 14: 16—24.

Feestdag van het H. Hart. Ev: Jezus' zijde met een lans doorboord. Joan. 19: 31—35.

3de Zondag. Ev: het verloren schaaap en de verloren drachme. Luc. 15: 1—10.

4de Zondag. Ev: de wonderbare vischvangst. Luc. 5: 1—11.

5de Zondag. Ev: de ware gerechtigheid. Matth. 5: 20—24.

6de Zondag. de tweede wonderbare spijziging. Marc. 8: 1—9.

7de Zondag. Ev: Wacht u voor de valsche profeten. Matth. 7: 15—21.

8ste Zondag. Ev: de onrechtvaardige rentmeester. Luc. 16: 1—9.

9de Zondag. Ev: Jezus weent over Jeruzalem. Luc. 19: 41—47.

10de Zondag. Ev.: de Farizeeër en de Tolenaar. Luc. 18: 9—14.

11de Zondag. Ev: genezing van een doofstomme. Marc. 7: 31—37.

12de Zondag. Ev: de barmhartige Samaritaan. Luc. 10: 23—37.

13de Zondag. Ev: de tien melaatschen. Luc. 17: 11—19.

14de Zondag. Ev: Niemand kan twee Heeren dienen. Matth. 6: 24—33.

15de Zondag. Ev: de jongeling van Naïm. Luc. 7: 11—16.

16de Zondag. Ev: de genezing van een waterzachtige. Luc. 14: 1—11.

17de Zondag. Ev: het voornaamste gebod. Matth. 22: 34—46.

18de Zondag. Ev: genezing van een lamme. Matth. 9: 1—8.

19de Zondag. Ev: gelijkenis van het bruiloftsmaal. Matth. 22: 2—14.

20ste Zondag. Ev: genezing van den zoon eens hofbeambten te Kapharnaum. Joan. 4: 46—53.

21ste Zondag. Ev: gelijkenis van den onbarmhartigen knecht. Matth. 18: 23—35.

22ste Zondag. Ev: Geeft den Keizer, wat des Keizers, en aan God, wat Godes is. Matth. 22: 15—21.

23ste Zondag. Ev: de opwekking van Jaïrus' dochter. Matth. 9: 18—26.

24ste Zondag. Ev: voorspelling van de verwoesting van Jeruzalem en van het einde der wereld. Matth. 24: 15—35.

Feestdag der onbevleete ontvangenis van Maria. Ev: verschijning van den Aartsengel Gabriël aan Maria. Luc. 1: 26—28.

Feestdag van Maria Lichtmis. Ev: opdracht van Jezus in den tempel. Luc. 2: 22—32.

Feestdag van den H. Jozef. Ev: verschijning van een Engel des Heeren aan den H. Jozef. Matth. 1: 18—21.

Feestdag van Maria Boodschap. Ev: de blijde boodschap van den Aartsengel Gabriël aan Maria. Luc. 1: 26—38.

Feestdag van de H.H. Petrus en Paulus. Ev: belijdenis van Petrus — Jezus belooft het primaatschap der Kerk. Matth. 16: 13—19.

Feestdag van Maria Hemelvaart. Ev: Jezus bij Maria en Martha. Luc. 10: 38—42.

Feestdag van Maria Geboorte. Ev: geslachtsstafel van Jezus Christus volgens zijne menschelijken natuur. Matth. 1: 1—16.

Feestdag van alle Heiligen. Ev: de acht zaligheden. Matth. 5: 1—12.

Allerzielendag. Ev: de dooden zullen de stem van den Zoon Gods hooren. Joan. 5: 25—29.

Schr., met de woorden der h. Evangelisten zelve.

Evangeliezijde, noorderkant van het altaar, waar het evangelie wordt gelezen. Zie: Epistelzijde; Noorden.

Evangelisa'tie der Protestanten onder de katholieken is (sedert de 20^e eeuw vooral) een systematisch streven om in de roomsche landen leden voor 't protestantisme te winnen (los-van-Rome-beweging); inz. door den „Evangel. Bond” en de „Gustaaf-Adolf-vereeniging” (z. a.) door middel van traktaatjes, vlug- en scheldschriften, bijbels, diakonessenhuizen, wijkverpleging, scholen, vereenigingen tot steun van afgevallen priesters en leeken enz. (Oostenrijk, Zuid-Duitschland, Frankrijk); hier- tegen een krachtige kathol. werking. Zie: Evangel. Maatschappij.

Evangelisch-Luthersch Kerkge- nootschap, een afdel. van het Luthe- ranisme (z. a.) ten onzent; telt 7 ringen met 49 gemeenten en 61 predikanten. Door een scheuring (1791) in deze groep ontstond ver- volgens: het „Hersteld E.-L. K.” met 8 gemeenten en 11 predikanten. Zie: Protestantisme; Lutheranisme.

Evangelis'ten, afgebeeld in de kunst. De vier Evangel. (de h. h. Matthaeus, Marcus, Lucas en Johannes) werden in de allereerste tijden als 4 lammeren bij de 4 paradijsstroomen (z. a.) of of als 4 roeiers in S. Petrus' scheepje, voorgesteld; later als schrijvers, (met een engel of een duif aan het oor), houdend een boek, schrijfveder in de hand.

Fig. 92; attribuut van den h. Matthaeus.

1. Naar den aanvang van ieders h. Evang., heeft elk een persoon-

lijk attribuut: de h. Matth. een „geveleugelden

engel” (mensch.) af-

stamming des Hee-

ren); de h. Marcus

een leeuw (aanvan-

gend met den h. Joh.

den Dooper, „de

stem des roependen

in de woestijn”); de

h. Lucas een rund als

offerdier (offer-ver-

haal van den priester

Zacharias; ook om

den offerdood van

Christus) de h. Johan-

nes een arend (de

hooge verheffing van zijn h. Evang.)

2. Meermalen werden deze 4 attri-

buten tot één gestalte met 4 kop-

pen (een *tetramorf*)

vereinigd: de volkom-

men *ee.rheid* namelijk

der *vier* afzonderlijke

evangelien.

3. Zij worden somtijds

door de 4 „groote Pro-

feten” op de schoude-

ren gedragen; vormen

vaak pendant met de 4 groote Pro-

feten (z. a.), met de 4 Oostersche

of met de 4 Westersche Kerkvaders

(z. a.).

Evangel. Maatschappij, een ver- eenig. ten onzen; met het doel, om het protestantisme (z. a.) te verbreiden onder de katholieken door middel van blaadjes, geschriften (de „Pro- testant” enz.); opgericht 1853, Arnhem. Iets dergelijks beoogen de „Nederl. Evangel. protest. vereeni- ging”, de Protestanten-bonden, Gus- taaf-Adolfver. (z. a.) en andere, soortgelijke genootschappen. Zie: Evangelisatie.

Fig. 93; attribuut van den h. Marcus.

Fig. 94; attribuut van den h. Lucas.

Fig. 95; attribuut van den h. Johannes.

Evangel. Raden zijn goede werken, tot welke de mensch niet verplicht is, welke het h. Evangelie echter als een hoogere volmaaktheid aanraadt: vrijwillige *armoede* (z. a.), vrijwillige (eeuwige) *zuiverheid* (z. a.), volkomen *gehoorzaamheid* (z. a.). Hierdoor brengt de mensch alles aan God ten offer: zijn lichaam door de h. deugd van zuiverheid, zijn ziel door die van gehoorzaamheid, zijne goederen door die van armoede. Zie: Orde; Gelofte.

Evolu'tieleer, leer der wording en ontwikkeling van plant- en diersoorten; eene wereldbeschouwing, welke een zuiver mechanische, gestadig voortgaande ontwikkeling op het gebied der geheele organische en anorganische natuur aanneemt, zonder eenige bovennatuurlijke inwerking (Häckel; Spencer); hiermee houdt verband de *descendentie-theorie*, welke leert, dat de vormen der organische wereld niet onveranderlijk zijn, maar zich uit een of weinige grondvormen allengs hebben ontwikkeld. (Darwin, Lamarck). Zie: Darwinisme.

Ex, „uit”; in samenstell. dikwerf: voormalig, gewezen, oud, b. v. *ex-professor*: oud-professor. *Ex jure*: rechtens; *ex officio*: ambtshalve; *ex professo*: beroepshalve, opzettelijk, uitdrukkelijk; *ex usu*: uit het gebruik.

Ex absur'do, „uit het ongerijmde” bewijzen, d. i., iets bewijzen door het tegenovergestelde van hetgeen men wil aantoonen, aan te nemen en vervolgens het ongerijmde van dit veronderstelde duidelijk te maken.

Exarch', bestuurder; in de Oostersche Kerk de Metropoliet (z. a.) van eenige kerkprovincies; in de Russische van het patriarchale kerkgebied, sedert 1872.

Ex ca'thedra, „van den leerstoel af”; pausel., onfeilbare beslissing; wordt gegeven wanneer de Paus als opperherder tot de geheele christenheid een artikel over geloof of zeden leeraart. Zie: Onfeilbaarheid; Cathedra.

Excellen'tie, titel der hooge prelaturen te Róme.

Excep'tis excipien'dis, „met uitzondering van hetgeen uitgezonderd moet worden”.

Exclusief', uitsluitend, met uitsluiting van. Zie: Veto-recht.

Excommunica'tie is de grootste kerkel. straf van „uitbanning”, waardoor de zondaar tevens van het gebruik der h. Sakramenten (z. a.) wordt uitgesloten en hem de kerkel. begravenis wordt ontzegd. Zie: Ban.

Excud. of **exc.**, verkorting van: excudit, „heeft gedrukt”, gevolgd door den naam van den drukker, gelijk b. v. op oude koperetsen.

Ex'eat, bewijs van het verlof, dat een Bp. aan een clericus (z. a.) geeft, om het bisdom te verlaten of een klooster in te treden.

Exege'se, de wetenschappelijke (praktische) verklaring der h. Schr.; de regels hiervoor (theorie) leert de *hermeneutica*.

Exemp'tie, onttrekking aan, vrijstelling van de macht des diocesanen Bisschops; het niet-onderhoorig zijn aan diens jurisdictie, maar onmiddellijk aan die van een hooger, kerkel. Overste of van den pausel. Stoel.

Exequa'tur, de onrechtmatige dwang der meeste regeeringen in de 15^e eeuw, om dan slechts toe te staan, dat pausel. besluiten mochten afgekondigd, wanneer zij daartoe toestemming hadden verleend. Zie: Placet; Cesaro-Papismus.

Exe'quiën, lijkgodsdienst oefeningen,

omvat de uitvaart en lijkdiensten met alle daarbij voorkomende kerkel.

ceremoniën, vooral van het dooden-officie en de requiëmis (z. a.); naar oud-kerkel. gebruik gehouden 3, 7, 30 dagen na den dood of de begrafenis, bij den jaarstond of het anniversarium (z. a.). Zie: Requiem-mis; Katafalk.

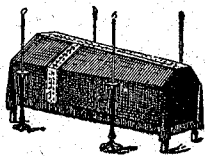

Fig. 96; Katafalk.

Exerci'tia spiritualia, zie: Retraite.

Ex-li'bris, een schildje, etiket, papierstrookje, dikwerf fraai beteekend (bedrukt) en met den naam van den bezitter voorzien; wordt aan de binnenzijde van den omslag der boeken bevestigd, ter aanduiding dat het werk een „uit de boeken” van genoemden eigenaar is; reeds in de kloosterbibliotheken der M. E. in gebruik, thans zorgvuldig verzameld.

Ex o'pere opera'to, „krachtens de gestelde handeling”, gezegd van een werking, welke uit zich zelve kracht van handeling bezit. Een Sakrament der Nieuwe Wet b. v. bewerkt de daaraan door Chr. verbonden genade *ex opere operato*, d. i. uit zich zelf, uit de kracht, die het aan Chr. ontleent; niet echter *ex opere operantis*, d. i. niet door de verdienste van hem, die het toedient, noch door de verdienste van hem, die het ontvangt.

De goede gesteltenis of medewerking van hem, die een sakrament ontvangt, is dus niet de verdienende oorzaak des sakramenteelen genade, maar wordt slechts vereischt om de beletselen dier genade weg te nemen. Zie: hh. Sakramenten.

Exorcis'mus, duivelbezweering; een bevel aan den duivel, in den naam

van God (Jezus), om menschen of voorwerpen te verlaten of niet te schaden.

Heeft plaats bij de doop-liturgie, ook bij zegeningen (*kleine bezweering*); de *grootte bezw.* (bij bezetenen) mag officiëel slechts na nauwkeurig onderzoek, of schriftelijk verlot van den Bp. worden aangewend. Zie: Bezetenheid. **Exor'dium**, het begin, de inleiding eener kanselrede (z. a.), waarin het onderwerp en de preek-verdeeling (partitie, divisie) wordt aangegeven. Zie: Predikatie.

Expli'cite, zie: Implicite.

Exposi'tie, „uitstelling” van het Allerheiligste ter openbare aanbidding.

Exposi'tie-troon. Een versierde verhooging of troon met overkapping (hemel) tot uitstelling van het Allerheiligste; zonder overkapping luidt de naam:

Thabor (z. a.), een herdenking aan den berg, waar Chr. verheerlijkt werd. Zie: Ciborium; Overdekken.

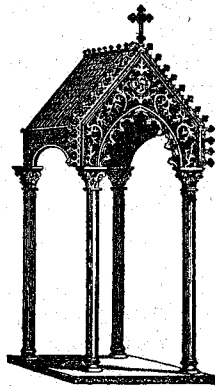

Fig. 97; expositie-troon.

Exsecra'tie, ontwijding, verwensching, vervloeking. Zie: Heilige Vaten; Wijding; Liturg. Gewaden.

Extaze, geestvervoering, -verrukking; een toestand, waarin de ziel van de zinnen en hunne werkingen als losgemaakt is. Zij is of *natuurlijk* (van zelf ontstaande, of kunstmatig opgewekt) en berust op een verstoring van het psychisch evenwicht of ver-

hooging der natuurlijke krachten (sombulisme enz.); of *bovennatuurlijk*, door God geschonken, waardoor het mystieke aanschouwen, de vizioenen enz. ontstaan of *buiten-natuurlijk* (demonisch; bezetenheid enz.).

Ex'ternaat, zie: Internaat; Klooster-scholen.

Exterritorialiteit' bezittende Pausel. Paleizen (z. a.), d. i. zij behooren tot het „grondgebied” van Z. H. en staan niet onder de Ital. regeering; het eenig overschot van den kerkel. Staat (z. a.) sinds den roof van 20 Sept. 1870. Zie: Garantiewet.

Ex'tra, buiten; E. *muros*, buiten de muren (der stad), E. *ordinem*, buiten de orde enz.

Ex'tra Eccle'siam nul'la sa'lus, „buiten de Kerk geen zaligheid”, sedert Cyprianus het devies voor de kath., alleen-zaligmakende (z. a.) Kerk.

Extraordina'ris, zie: Ordinaris.

Ex'trinsiek, uitwendig; hetgeen niet tot het wezen (het innerlijke) der zaak behoort. Zie: Intrinsiek.

Exul'tet jam angelica turba, „nu jubele het engelenkoor”, een (aan St. August. toegeschr.) Paasch-hymne, door den Diaken op Paasch-Zaterdag (z. a.) gezongen.

Ex-voto, (ex of e voto donatum: uit kracht eener belofte geschonken), beloftegeschenk, beloftegift; een voorwerp, dat uit een belofte of ook als de herinnering eener gunst (b. v. genezing enz.) aan een kerk wordt geschonken; geplaatst bij een beeld, altaar enz.; dikwerf met de letters: P.G.R.: „pro gratia recepta, voor de ontvangen gunst”. Zie: Votief.

Eyraudis'me, ziekelijk streven van romans en dagbladen, om de belangstelling te wekken en levendig te houden voor de handelingen van misdadigers.

F.

Fabelachtige dieren, *Chimaera* (leeuw-draak) een vuurspuwend monster, eveneens de *basilisk* (draak-slang), *draak* (z. a.; een soort gevleugelde hagedis met scherp blik): symbolen van godslastering, haat, afgunst; *griffioen* (z. a.), of grijpvogel, leeuw-arend, gelijk de honderdkopige *hydra* (z. a.), een waterslang; beelden van ketterij, opstand, duivel, zonde. De *Centaur* (paard-mensch) het zinnebeeld van geweld en wilde harts-tocht, de *sirene* (zeenimf) van verleiding, duivel. *Eenhoorn* (z. a.). Zie ook: Bijlage-Symbolen.

Façade de facade, voorzijde, voor-gevel eener kerk; behoort in het Westen tegenover het hoofdaltaar, dat in 't oosten (z. a.) staat, te zijn opgebouwd. Zie: Frontispies; Kerken.

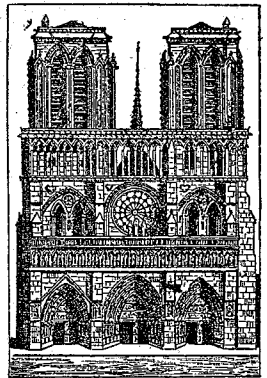

Fig. 98; façade der N. D. te Parijs.

Faculteiten, volmachten door een hooger, kerkel. overste (Paus, Bisschop, Ordes-overste), uit kracht van zijn ambt, aan een ondergeschikten kerkel. persoon overgedragen, vooral in betrekking op wijdings- of op jurisdictie-handelingen. Zie: Quinquennalia.

Fakier', (arab. benaming voor den perzischen Derwisj), een Turksche

Fig. 99; een fakier.

bedelmonnik; behoort tot een der 36 mohammed. bedelorden (12e eeuw); zij leven gew. onder een „oudste” met 20—40 personen tezamen; zijn bekend om hunne harde ascese, vroomheid, meditatie-geest en tevens om hunne huichelarij, geheime zonden en geldgierigheid; brengen zichzelf en het toeschouwend volk in een soort razernij door hunne eindeloos voortgezette rondansen, door hunne proeven van gevoelloosheid voor pijn (branden, snijden, steken, hangen enz.), door een angstwekkend geschreeuw, enz.; trekken door het geheele gebied van den Islam (z.a.) als predikers, verhalen, bedelaars, vooral als goochelaars rond, wier vaardigheid aan het onverklaarbare grenst; zij bezitten grooten (ook staatkundigen) invloed op het volk; over het algemeen is er van hunne leefwijs en vooral van hunne vaak wonderbaarlijke verrichtingen weinig bekend.

Zie: Mohammedanisme.

Faldisto'rium, eenvoudige, bisschoppel. zetel zonder rugleuning bij de pontifikale funkties

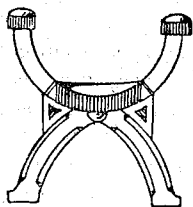

Fig. 100;

buiten den troon, in gebruik. Zie: Troon; Bisschopstroon.

Familia' res, de personen, die in een klooster wonen en daar dienstbaar zijn, zonder de geloften (z.a.) te hebben afgelegd.

Farize'ër, „afgezonderde”, schijnvrome; gold met de schriftgeleerden als de wettige godsdienstleeraars; zij vormden die partij der Joodsche schriftgeleerden, welke ten tijde des Zaligmakers, het wezen der wet verachtten en de volmaaktheid zochten in uitwendige, vaak door hen zelve gemaakte bepalingen (Halachah); zij werden door den Zal. krachtig veroordeeld (Matth. 23). Zie ook: Sadduce'ër; Schriftuurlijke.

Fa'tum, zie: Noodlot.

Febronianis'mus, de leer van Febronius (J. N. v. Hontheim), 1768; volgens deze dwaalleer zou de K. niet in monarchalen, maar in een republikaanschen regeeringsvorm zijn ingesteld: de Paus is aldus ondergeschikt aan de gemeenschap, heeft een eere-, en niet een machts-primaatschap (z.a.).

Federa'tie, confederatie; een verbinding, samenvoeging van sociale (handels- enz.) lichamen of stichtingen tot één geheel van aktie.

Feestdagen, des Heeren, (z.a.); der h. Maagd Maria, zie: Maria-Dagen; der Engelen, zie: Engelen; der Heiligen (z.a.); der Kerk, zie: Kerkel. Feestdagen; Zie ook: Kerkel. Jaar.

Feestdagen des Heeren, zie: Bijlage van het „Kerkelijk Jaar”; ook Lijdensfeesten; Kruisfeesten.

Feesten der Heiligen. 1, Hiermede wordt de *sterfdag* (geboortedag voor den hemel) en niet de natuurl. geboortedag bedoeld. Deze wordt door de K. niet gevierd, daar de mensch in erfzonde (z. a.) wordt geboren;

behalve die van den Zaligmaker (25 Dec.), die der h. Maagd (8 Sept.) om wille harer Onbevl. Ontvangenis (z. a.) en van den h. Joh. den Dooper (24 Juni), die, vóór zijn geboorte van de smet der erfzonde werd gezuiverd.

2. Bijna iedere dag is toegewijd aan een Heilige (zie kerkel. kalender); algemeen worden gevierd de feesten van: den h. Stephanus (26 Dec.), S. Jozef (19 Maart), de hh. Petrus en Paulus (29 Juni), den h. Kerkpatroon, Allerzielen (1 Nov.) Zie: Kerkel. Jaar.

Feli'cis memoriae, zie: Piae.

Feminis'me, leer, welke voor de emancipatie (z. a.) der vrouw strijdt.

1. Het *Christendom* verhief de vrouw tegenover de heidensche verdrukking; zij leerde de *gelijkheid* van het hoogste doel (den hemel) voor de beide geslachten (in de hoogste volmaaktheid in de h. Maagd verwerkelijkt); in het maatschappelijke is zij de hulp (Gen. 2 : 18) van den man; in het huwelijk is zij met banden van liefde aan den man verbonden en is hem volgens goddelijke instelling ondergeschikt; het moederschap der vrouw is hoog verheven, maar de vrijwillige maagdelijkheid is de meest volmaakte levensstaat (Trid. 24 : 10); vandaar dat ook de kloosterlijke organisaties met hare tallooze, vrouwelijke liefdeswerken het edelst bestaansrecht genieten.

De *volledige* gelijkstelling van man en vrouw (als gehuwd) is te verwerpen; een verbreeding van de overige (sociale en wettelijke) verhoudingen in en buiten het huwelijk hangt af van de ontwikkeling der tijden, maar slechts in zoover als deze niet in strijd komen met de hoofdroeping der vrouw in het huisgezin [kinder-

opvoeding, eendracht enz.), met de vrouwelijke zedelijkheid en beperkte lichaamskracht.

2. De *socialistische* vrouwenbeweging streeft naar volledige, onbeperkte (ook politieke) gelijkstelling met den man, waarbij het onderscheid tusschen den door God geschapen aanleg van beide geslachten en het gewicht der speciaal-vrouwelijke roeping worden voorbijgezien; de beweging staat, gelijk het geheele socialisme, op niet-kath. bodem,

3. Van deze algemeene beginselen van 't christ. femin. komen tal van schakeeringen en toepassingen voor, welke volgens hare bepaalde omstandigheden zijn te beoordeelen. Zie: Socialisme.

Fenestel'la, een „klein venster” in het oud-christ. altaar, waardoor gelegenheid was voor het aanschouwen van het martelaarsgraf (confessio) en voor een indirecte aanraking van den Heilige (confessor).

Fe'niks, een fabelachtige vogel, welke na 500 jaren in zijn nest door vuur wordt verteerd en daarna geheel verjongd uit de asch verrijst: een symbool (althans met nimbus en palmtak) van de Verrijzenis des Heeren.

Zie: Fabelachtige Dieren.

Fe'rule of pausel. kruisstaf, zie: Pausel. Insigniën.

Festoen', guirlande, bloemen-, blaren-, vruchtensnoer, bloemslinger, als versiering gebezigd; *festonneeren*: met bloem- of lofwerk versieren, vooral op borduurwerk.

Fetichis'me, een der laagste vormen van het heidendom, waarin al, wa goed of kwaad veroorzaakt, als eer godheid wordt gedacht en aanbeden Zie: Heidendom.

Fia'len, pinakel, kleine spits

torentjes, in den gotischen bouwstijl, voorkomend als bekroning van schraagpijlers (z. a.), als ornament op altaren, biechtstoelen, kruiswegen enz.

Zie: Gevelbloemen.

Fi'des, geloof, vertrouwen; de eerste der 3 goddel. deugden (z. a.); wordt als vrouw voorgesteld met christelijke symbolen (kruis, kelk enz.) en geblinddoekte oogen.

Fig. 101; Fialen.

Bona fide te goeder trouw (verwant met de volksuitdr.: „bonnefooi”, à la bonne foi, bona fide): in goed vertrouwen op; **mala fide**: te kwader trouw.

Figuur, zie: Embleem.

Filanthropie', menschenliefde; wordt gewoonl. gebezigd als menschenlievendheid zonder bovennatuurlijk doeleinde; staat vaak tegenover de christel. „charitas” of naastenliefde. Zie: Liefde; Humaniteit.

Filiaal'kerk, hulp-, bijkerk, ondergeschikt aan de parochie- of moederkerk. Zie: Rector.

Filigraan', vlechtwerk uit goud- of zilverdraad; ornament bij goudsmidswerk, een kelk b. v.

Filosofie', de wetenschap, door de natuurl. rede verkregen, der laatste en hoogste beginselen van het denken, zijn en doen; hiertoe behooren de *ontologie* (zijnsleer), handelend over het „zijn” in het algemeen, de *cosmologie* (natuurfilosofie) over het wezen der stof en organische natuur, de *psychologie* (zielkunde) over de zielsverschijnselen in mensch en dier, de *theodicee* (natuurl. godgeleerdheid) over het laatste doel aller wezens,

namelijk God, de *ethiek* (natuurl. zedenleer, moraalfilosofie) over de zedelijke orde, de *aesthetiek* (schoonheidsleer) over de schoonheidswaarde, de *logica* (denkleer) over de redelijke wijs van het denken.

Fioc'chi, fiocchetti, roode, groene of violette pluimen, tot een ondersch. van den rang der prelaten, op de koppen hunner rijtuigpaarden geplaatst.

Fis'tula, een gouden buisje, waardoor in de

oud-
Chris-
telijke
K., de

Fig. 102; fistula.

Clerus en het volk het h. Bloed nuttigden; thans nog in de plechtige Paus-mis in gebruik.

Flabel'lum, een waaier uit pauwenveeren, waarvan er twee bij plechtige, pausel. optochten, aan de zijden des Pausen worden gedragen. Zie: Sedia.

Fig. 103; flabellum.

Flagellan'ten, kettersche geeselsoniken; een geestel. broederschap in Italië, ontstaan in 1260.

Flagel'lum, geesels, discipelen, gew. ter zelfkastijding gebez., bestaande uit touwen, waarin knoopen. Zie: Discipelen.

Fleuron', klein ornament in den vorm eener gestileerde bloem, b. v. op den ring of band eener kroon; ook als versiering op pinakels (z. a.) enz.

Florile'giën, zijn „bloemlezingen”, samengesteld uit kernspreuken der h. Schr., of fragmenten uit de werken der kerkvaders (z. a.).

Fondement', fon- of fundament, grondslag, fundeering. b. v. van een kerkbouw.

Formulier', officiëel vastgestelde vorm, waarin een verklaring, belijdenis enz. onder woorden wordt gebracht.

Francijn', fransijn; een kostbare perkament-soort; ook een band daarin gebonden; ook een middeleeuwsch handschrift op perkament geschreven en gew. verlucht. Zie: Boekband.

Franc-maçon', vrijmetselaar (z.a.); franc-maçonnerie: vrijmetselarij.

Fra'ter, klooster-, orde-broeder; een religieus gedurende de studiejaren vóór het h. priesterschap; of in het algemeen: een religieus; ook een leekbroeder-onderwijzer (die de h. wijdingen niet ontvangt); b.v.: bij de Fraters (religieuze-onderwijzers) te 's-Hertogenb. school gaan; ook afgekort tot *Fra*, b.v. *Fra Angelico*.

Fra'terhuis, in de middeleeuwen de benaming voor een der gemeenschappelijke zalen in een klooster: kapittelzaal, refter; later voor een gesticht van Fraters (z.a.),

Fres'ko, zie: Al fresco.

Fries, 1. het vlak gedeelte tusschen het bovendeel eener kroonlijst (geison) en de architraaf (z.a.).

2. een door-

Fig. 104;
een gedekoreerde fries.

loopende, bewerkte (geborduurd b.v.) rand om een kerkel. parament (z.a.). Zie ook: Zuil.

Frontaal', of antependium; een voorhangsel vóór het front van een altaartafel; droeg gewoonlijk de liturg. kleur van den dag. Zie: Antependium.

Fig. 105;

Frontaal'-torens, front-torens; de wester torens (aan den voorgevel) eener Kerk. Zie: Toren; Frontispies.

Frontispies', voorgevel-, kant-, stuk; ook een driehoekige gevelbekroning. Zie: Façade.

Fronton' is de tympan (z. a.) met de beide gevellijsten van een grieksch bouw; later het driehoekig of boogvormig versiersel of veld (frontaal) boven ramen, deuren, kasten, (credens b.v.) enz.

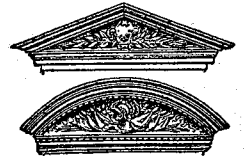

Fig. 106; Frontons.

Frus'tulum, een „klein brokje" voedsel, dat door de gewoonte is toegestaan, 's morgens op de vastendagen (z.a.)

G.

Fig. 107

Galerij, gaanderij, zuilen-, loopgang; lange overdekte door zuilen gedragen welfgang; ook het

bovengedeelte er van (de eigenlijke *tribune*). Zie: Nonnenkoor.

Galilei-proces is voor niet-katholiek tot een vermaard slagwoord gemaakt tegen de onfeilbaarheid (z. a.) des Pausen, hetgeen op een

onwetenschappel. voorstelling der pausel. onfeilbaarheid berust. Galilei (1564—1642) verdedigde het sterrenkundig systeem van den kanunnik Copernicus (1473—1543) omtrent de onbeweeglijkheid der zon en de omwenteling der aarde. Schoon deze zijne leer steeds ongestoord had voorgedragen, werd Gal. door de theologen (niet door de kardinalen) van het h. Officie veroordeeld; hem werd verboden deze leer voortaan te verbreiden, waartoe hij zich verbond; na zijne belofte in dezen te hebben verbroken, werd hem gelast zijne meening terug te trekken en werd zijn boek veroordeeld.

Mogen hier dwalingen zijn begaan, dan betreffen zij uitspraken van Romeinsche *congregaties*, welke nooit eenige aanspraak op onfeilbaarheid maakten; echter volstrekt geen uitspraak *ex cathedra* (z. a.) van den Paus, als hoofd der Kerk, hetgeen als de eerste voorwaarde der onfeilbaarheid geldt. Zie: Onfeilbaarheid; E pur.

Gallikaansche Vrijheden, de onrechtmatige eischen van het oppergezag van den Staat over de Kerk in Frankrijk (1681; Lod. XIV); de voorstanders hiervan wilden vormen een „Gallikaansche” (Fransche) Kerk, tegenover de „Katholieke” (algemeene). Zie: Caesaro—Papisme.

Gallikanisme is de richting, welke de macht van den Paus in de Kerk in Frankrijk aan banden legt en aan den Staat overdraagt; ontstond onder koning Philips den Schoone in diens strijd tegen P. Bonifacius VIII; kwam sinds dien in allerlei vormen in Frankrijk voor; voor goed geëindigd op het Vatik. Concilie (1870). Zie: Caesaro-Papismus.

Galmbord, klankbord (-schelp) boven den preekstoel; ook een schuin gesteld houten bord in de galmgaten van een klokketoren.

Zie: Klankbord; Klokken.

Garan'tiewet, waarborgenwet, bevat de voorrechten, welke Italië, na den roof der pausel. staten, aan

den Paus toestond; de voornaamste artikelen zijn: bescherming van den persoon des Pausen; voorrang boven alle kath. soevereinen (ook den kon. van Italië); immuniteit der pausel. paleizen (z. a.), van het conklaaf (z. a.), der concilies (z. a.); vrijheid van posten telegraafdienst; het houden eener gewapende lijfwacht; een belasting-vrije jaarrente van 3.225.000 frs. P. Pius IX erkende die wet niet (1871) en weigerde ook de jaarrente (1872); beide zouden nl. minstens indirect, een instemming zijn geweest met den roof van het Kerkel. Goed. Zie: Exterritorialiteit.

Gardiaan', overste in een Franciskaner- en Capucijnklooster, reeds in St. Franciscus' testament aldus genaamd; wordt op voorstel van den Provinciaal door het provinciaalkapittel voor 3 jaren aangesteld.

Gargouille,

draken-, leeuwen-, monsterkop als waterloozing of

spuier aan een kerkgevel: symbool der uitgeworpen ketterijen.

Gave is datgene, wat onverplicht door God aan den mensch wordt geschonken; inz.: l. de g. des geloofs,

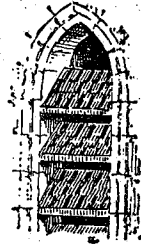

Fig. 108.

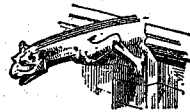

Fig. 109.

het fundament van alles; 2. de zeven gaven van den *h. Geest*: wijsheid, verstand, raad, sterkte, wetenschap, godsvrucht, vreeze des Heeren.

Gazophyla'cium, bewaarplaats van den kerkeschat, der liturg. paramenten (z. *a.*) enz.; schatkamer.

Geanneleerd, of geringd (in de lengte door ringen afgedeeld); wordt b.v. van den gotischen pyler gezegd.

Gebed is een verheffing van de ziel tot God; noodzakelijk voor iederen mensch. Men onderscheidt: lof-, dank-, smee-, verzoeningsgebed; ook het inwendige of overwegende (meditatie, z. *a.*; contemplatie, z. *a.*); en het uitwendige of mondgebed; liturgisch (brevier-, koorgebed; *h. Mis*; openbare godsdienstoefeningen) en privaatgebed. Uitsluitend „lippengebed” is geen gebed. Het moet geschieden: *aandachtig* (geene vrijwillige verstrooidheid), *vertrouwvol*, *overgegeven* aan Gods *h. wil*, *volhardend*, *ootmoedig* d. i. niet steunend op eigen verdienste, maar op die des Zaligmakers; vandaar de voortdurende slotformule der *h. K.*: „door Christus onzen Heer”. Zie ook: Onverhoord Gebed.

Gebenedijd, gezegend; deze verouderde term (van het lat. benedicere: zegenen) nog vaak gebezd. in het „Wees Gegroet”.

Geboden, in den zin van Wetten; verdeeld in:

a. de *tien Geboden Gods*, een kort begrip der geheele zedenleer, welke in het hart des menschen zijn gelegd en buitendien door God op den berg Sinaï aan de Israelieten zijn afgekondigd.

Zij gelden voor de geheele menscheit; de *K.* leert haar op de algemeen

bekende wijs (van *S. Augustinus*).
b. de *vijs Geboden der h. Kerk*, welke voorschriften het godsd. leven der christenen regelen (over zon-, feest-, vasten-, en onthoudingsdagen, jaarlijksche biecht en communie) en in den bekenden vorm (sedert *Canisius 1555*) in den catechismus worden opgesomd.

c. Beide soort van geboden verplichten onder *groote zonde*; vele redenen kunnen haar evenwel tot kleine vergripen verminderen.

d. Reeds! zeer oud zijn de voorstellingen der kunst der „tien geb.”: Mozes met de tafelen; 10 geboden en de 10 plagen van Egypte; 10 geboden met evenzooveel engelen en duivelen daarnaast.

Geboorte- en sterftecijfers in *Europa* wijzen beide in de laatste 25 jaren een vrij geregelde *daling* aan. Het gemiddelde geboortecijfer telde 3.8 ‰ omstreeks 1870 tot 3.6 ‰ in 1901; het gemiddelde sterftecijfer daalde van 2.9 ‰ tot 2,5 ‰.

In het biz. voor *Nederland* berekend (1901), is het gemidd. geboortecijfer 3.36 ‰ en het sterftecijfer 1.86 ‰; in de laatste 10 jaren is de *bevolkingstoename* ongeveer 1.4 ‰ (*Frankrijk* toont het laagste geboortecijfer; daar wegen geboorten en sterften ongeveer tegen elkander op).

De gemidd. *levensduur* is voor ons land (behalve voor Noorwegen) het hoogst in Europa: 50.4 jaren voor mannen, 51.5 voor vrouwen; de *kindersterfte* (27 ‰) behoort evenwel met die van Duitschl. en Oostenrijk-Hongarije tot de hoogste; evenwel treedt hier eenige verbetering in.

Gecanneleerd, gegroefd; aldus heet de kolom, welke van *cannelures* (z. *a.*) of groeven voorzien is.

Gecantonneerd heeten de door vier halfzuilen als diensten omzette gotische rondpijlers. Zie: Pijler, Diensten.

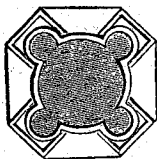

Fig. 110.

Geesel, (flagellum) (z.a.), boetegeesel; wordt in kloosters door religieuzen, soms ook door leeken ter zelfkastijding aangewend.

Zie: Disciplien.

Fig. 111.

Geeselkolom, waaraan de Zaligm. gebonden werd, wordt te Rome (St. Praxedis) bewaard; zwart marmer met witte aderen, in den vorm van een piëdestal, hoog 0.70 M.; de kolom, waaraan Chr. gegeeseld werd, wordt

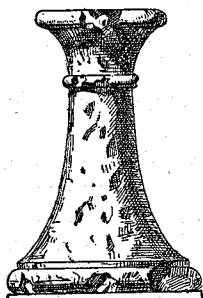

Fig. 112; Geeselkolom.

te Jeruzalem (kerk van het h. Graf), vereerd.

Zie: Passierelieken.

Geest, is een wezen, dat verstand en vrijen wil bezit, onlichamelijk is en dus met de zintuigen niet kan worden waargenomen, gelijk

b. v. de menschelijke ziel.

Een zuiveren geest (purus) noemt men dien, welke niet gelijk de menschelijke ziel, bestemd is, om met een lichaam vereenigd te zijn, b.v. een Engel,

God is een zuivere geest in de hoogste volkomenheid (purissimus). Zie: God; h. Drieuldigheid; Heilige Geest.

Geestel. h. Communie, betaamt uit een innig verlangen naar de vereeniging met Chr. in de h. Communie (z.a.) en de gelijktijdige opwekking der ak-

ten van: geloof, hoop en liefde. Men verrichte haar vooral bij de h. Communie des Priesters en bij het bezoek aan het Allerheiligste.

Geestel. Verwantschap, (een huwelijksbeletsel; z.a.), ontstaat tusschen dengene, die het h. Sakrament toedient met den doop- of vormeling en met diens ouders; insgelijks tusschen de borgen met den doop- of vormeling en diens ouders. Zie: Meter; Huwelijksbeletsel.

Geestel. Voorbehoud, (restrictio of reservatio mentalis), is een uiting, waarbij in de gedachten een voorbehoud of een aanvulling wordt gevoegd, waardoor de spreker zijn woorden in een anderen zin gebruikt, dan de hoorder die uiteraard moet opvatten; kan dat voorbehoud onmogelijk worden opgemerkt (restrictio pure mentalis), dan is zij een leugen (z.a.) en bij een eed wordt zij tot meeneed (z.a.); wordt valschelijk aan de Jezuïeten-orde toegeschreven; is zij in zich zelve of door de omstandigheden slechts dubbelzinnig, zoodat het voorbehoud kan bemerkt worden, dan is zij geoorloofd, bij genoegzame zwaarwichtige redenen, b. v. tot bewaring van een ambtsgeheim. Zie: Leugen; Meeneed.

Geheelonthoudersverein.: „St. Michaël”, vereen. 1807 van mannen ten onzent, die door geheelonthouding van alle alcohol. dranken tegen den *sterken drank* optreden, onder 't patronaat van S. Michaël. Zie: Nederl. Bond; Drankbestrijding.

Geheim Consistorie. Zie: Consistorie.

Geheimen mogen niet geopenbaard worden; hiertoe behoort, hetgeen men als zoodanig *beloofd* heeft te verzwijgen; hetgeen *uiteraard* in vertrouwen is meegedeeld; hetgeen niet,

zonder *leed* of *schade* van den betrokkene, kan worden bekend gemaakt.

1. Men is evenwel niet gehouden, om het geheim te bewaren, tegenover hen, die hierop *recht* kunnen doen gelden.
2. Daar het *biechtgeheim* in *geen enkel geval* openbaring toelaat, heeft niemand eenig recht, om hiernaar te ondervragen.
3. Ook de „15 Geheimen van den h. Rozenkrans” (z.a.).

Geheime Wetenschappen, zie: Occultisme.

Geheimleer, (*disciplina arcani*), de onder zinnebeelden voorgestelde leer der K., welke slechts door de ingewijden kon worden verstaan; hiertoe was de oud-christel. K., gedwongen door het gevaar van verraad, vervol-

Fig. 113.

gung, marteldood en heidenschen spot. De Bekeerlingen of Catechumenen (z.a.) werden slechts stuksgewijs en langzamerhand in de h. geloofsleer

onderricht; het geloof werd toen, althans voor een deel, in zinnebeeldige voorstellingen geleeraard; hieruit ontstonden de symbolen (z.a.) Zie: Christus-monogram; Visch.

Geheimpje, een blaadje of plaatje met gebeden of beschouwingen, (vooral van een der 15 geheimen van den h. Rozenkrans).

Geison, Zie: Fries.

Geldige Wijdingen. De W. van *alle* (ook schismatieke) Biss. zijn wetig, wanneer zij door daartoe bevoegde personen en volgens de canonieke wijs zijn toegediend. Vandaar zijn *geldig* gewijd de Priesters der Grieksche, Holl.- Jansenist. en oudkathol. kerken (het h. Sakr. des altaars is aldaar eigenwoordig); *ongeldig* (en dus geene

priesters) die der Engelsche, Zweedsche en Deensche kerken. Zie ook: Priesterschap.

Geldig Huwelijk is een huwelijk (z.a.), waarin geen huwelijksbeletsel (z.a.) aanwezig is en dat volgens den wettigen rechtsvorm der K., is gesloten, ten overstaan van den pastoor of den ordinaris der plaats of een priester door een van beiden gemachtigd en twee getuigen, op de wijs door de K. vastgesteld. Aan dezen rechtsvorm zijn gehouden, niet alleen de kathol., maar ook de gemengde huwelijken (z.a.). Zie: Huwelijksbeletselen.

Gelegenheid tot zondigen, is een persoon, zaak of omstandigheid, waardoor de mensch tot zondigen kan worden verleid. Uit den plicht van de zonden te vermijden, volgt ook die van hare aanleiding te ontvluchten.

a. Ondersch. in 1. *naaste G.* waarbij de mensch dikwerf tot val zal komen, (hetzij om de zaak zelve, hetzij om de persoonlijke gesteldheid) en een *verwijderde G.*, waarbij het gevaar minder groot is. 2. *vrijwillige*, en *noodzakelijke* (fysisch of moreel); slechts met groot bezwaar te vermijden.

b. Iedere G. moet men mijden; inz. is men verplicht: 1. de vrijwillige, naaste gel. tot (grootte) zonden en zoo mogelijk de zedelijk-noodzakelijke, naaste gel. te ontvluchten.

2. de zedelijk-noodzakelijk naaste G. in een verwijderde te veranderen;

3. de fysisch-noodzakelijke G. door alle middelen onschadelijk te maken.

4. Aan de zondaars, die de naaste, vermijdbare G. niet willen ontvluchten, moet de h. absolutie (z.a.) ontzegd worden.

Gelijkenis, parabel, zinnebeeldig ver-

haal, met bedoeling van toepassing op den hoorder. Zie: Parabel.

Geloften (votum) 1. een vrijwillig aan God afgelegde, bindende belofte met betrekking tot elke gewilde zaak, welke [zedelijk goed en beter is dan het tegenovergestelde.

2. Zij kan zijn: eeuwigdurend of tijdelijk; met of zonder verplichting op dood- en dagelijksche zonde (z.a.); volstrekt (absoluut) en voorwaardelijk.

3. De verplichting eindigt wanneer de vervulling onmogelijk wordt; wanneer zij door het kerkel. gezag is opgeheven; wanneer zij door een in dezen gezaghebbenden persoon wordt vernietigd.

4. Het raadplegen van den Biechtvader is zeer raadzaam, waar het geloften geldt. Zie ook: Kloostergeloften; Roeping; Orde.

Geloof 1. is een deugd en gave Gods, waardoor de mensch wordt verlicht en vastelijk aanneemt, al wat door God is geopenbaard en door de Kerk als te gelooven wordt voorgesteld. Er kan slechts één waar geloof zijn, daar er één God is, die het openbaarde, en één Kerk, welke het leeraart

2. De eigenschappen: *bovennatuurlijk*, door bovennatuurl. genade; *vrij*, gelijk iedere menschelijke daad; *vast*, zonder eenigen vrijwilligen twijfel, wegens Gods waarachtigheid; *redelijk*, genoegzame bewijzen voor de redelijkheid van het gelooven (in verband met den persoonlijken staat en de ontwikkeling); *algemeen* zonder eenige uitzondering; *levend*, samengaand met liefde en goede werken.

3. Het is onontbeerlijk, uit noodzakelijkheid, en des middels en des gebods; evenwel behoeft men alle waarheden des geloofs niet *uitdrukkelijk* te kennen.

4. Men moet uitdrukkel. kennen en

uit noodzakelijkheid des middels en des gebods: dat er één God is en dat God de Looner is van het goed en de Straffer van het kwaad; daarenboven, waarschijnlijk uit noodzakelijkheid des middels, maar zeker uit noodzakelijkheid des gebods: dat er drie goddel. Personen zijn en dat de tweede Persoon der h. Drieuldigh. voor ons is mensch geworden.

5. Uit noodzakelijkheid des gebods moet men kennen: de 12 artikelen des geloofs, het Onze Vader, de 10 geboden Gods en de 5 geboden der h. Kerk, de h. sacramenten, die men moet en wil ontvangen en de plichten van zijn staat.

6. Men zondigt hiertegen zwaar door *schuldige onwetendheid, ongeloof, ketterij* (als het geloof bewust en hardnekkig verworpen wordt) en door vrijwilligen *twijfel en bijgeloof* (z.a.).

7. Het wordt voorgesteld door een gesluierde vrouw (welke met stoffelijke oogen niet ziet), met kruis of kelk in de hand; ook door een „kruis op de rots”. Zie ook: Dogma; Kerk; Alleen Zaligmakend.

Geloofd zij Jezus Christus met het antwoord: „in alle eeuwigheid, Amen”, een kath. begroetingsformuul, waaraan Paus Sixtus V een aflaat van 50 dagen verleende; bij veelvuldig gebruik een vollen aflaat in het stervensuur.

Geloof en Wetenschap, bond van Vereenigingen „G. en W.” in Nederland, genaamd Leo XIII beoogt het aantoonen op populaire wijs der harmonie tusschen de kath. geloofsleer en de zekere gegevens der wetenschap, door het houden van voordrachten, debatten enz.; de eerste te Amst., 1874; afdeel. te Amst., Arnhem, Bergen-op-Zoom, Breda, Eindhoven,

Helmond, 's-Hertogenb., Nijmegen, Osch, Roermond, Rotterd., Tilburg. **Geloofsbelijdenis** of symbolum. De 4 officiële vormen of samenstellingen van ons h. Geloof zijn: de G. van de Apostelen (z.a.); van de algem. Kerkvergaderingen (z.a.) van Nicea (325) en van Konstantinopel (381); van den h. Athanasius, bisschop van Alexandrië (373). Zij zijn uiteraard alle min of meer uitvoerige voorstellingen van hetzelfde geloof der K.

Geloofsbronnen of „Loci Theologici” 1. zijn die, waaruit de waarheden des Geloofs worden geput, nl. tien (Melchior Canus; 1563): de h. Schrift (z. a.), de Overlevering (z. a.), de Kerk (z. a.), de algem. concilies (z. a.), de Paus (z. a.), de h. Vaders (z. a.), de theologanten, de menschel. rede, de wijsgeeren, de geschiedenis. 2. Verdeeld in: *eigenlijke*, welke op het goddel. gezag berusten en *algemeene*, welke op dat der menschel. rede steunen; *voornaamste*, (de 5 eerste) en *meer verwijderde* (de 5 laatste). Zie ook: Geloofsregel.

Geloofsgeheimen of mysteriën, zijn waarheden, waarvan wij het *bestaan* met zekerheid (door Gods openbaring) kennen, maar wier *wezen* wij slechts onvolmaakt, of in het geheel niet, kunnen begrijpen. Zie ook: Dogma; Mysterie.

Geloofsgetuige, bloed-; martelaar ter wille van het h. Geloof. Zie: Martelaars.

Geloofsregel, de bron van ons h. Geloof. Deze is: de h. *Schriftuur* (z. a.), *Overlevering* (z. a.) en *Leer der Kerk* (z. a.). De beide eerste bevatten den *inhoud* van het h. Geloof en zijn dus de *verwijderde* geloofsregel; de laatste stelt voor en verklaart met onfeilbaar gezag, hetgeen de twee eerste inhouden en is ons daar-

door de *onmiddellijke* geloofsregel. Zie: Geloofsbronnen; Onfeilbaarheid.

Geloofsverlies; de oorzaken hiervan zijn in hoofdzak: verzuim van gebed; onwetendheid in geloofszaken; zondig leven (vooral hoogmoed en onzuiverheid); lektuur van ongeloovige (vooral bespottende) boeken, tijdschriften, dagbladen; intieme omgang met ongeloovigen af onverschilligen (indifferentisme; z. a.) enz.

Geloovige Zielen zijn zij, die in Gods liefde (d. i. zonder doodsonde) zijn gestorven, maar voor nog onvergeven schuld een tijdelijk lijden moeten verduren in het Vagevuur. (z. a.).

Geluksrad, middeleeuwsche, symbol. voorstelling der wisseling van het lot der menschen, in den vorm

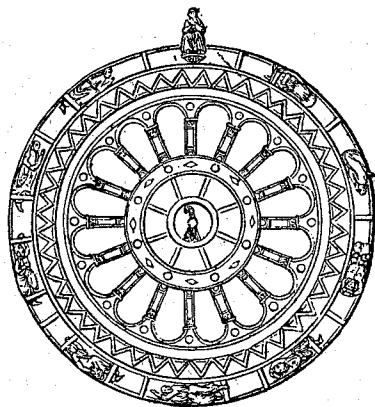

Fig. 114; geluksrad.

van een wentelend *rad*, waarop de figuren opstijgen en afdalen: onstandvastigheid van menschel. grootheid. Zie: Doodendans.

Geluksster; het bijgeloof (sterrenwichelarij) meende oudt., dat de onderlinge stand of de samenkomst van bepaalde sterren, invloed kon uit-

oefenen op het menschel. levensgeluk; vandaar de oud-nederl. uitdrukking: „de gelukkige, rechte ster, -planeet” enz. Ook werd de toekomst voorspeld door „het lezen van de geboortester of de planeet” of door het „trekken van den horoscoop” (het punt der ecliptica, dat op het tijdstip van iemands geboorte boven den horizon verrijst; later een meer eenvoudig briefje). Gelijk tegen alle bijgeloof, heeft de K. zich ook hier krachtig tegen verzet.

Gemeene leven (*vita communis*), is het „algemeene” leven van hen, die geen privaat-bezit genieten, maar uit de *algemeene* kas der kloosterstichting worden onderhouden; b.v. de „Broederschap des gemeenen levens” door Geert Groote (1384) met Florentius Radewijns, Jan Brinkerink, in Deventer, Zwolle enz. gesticht. Velen hebben ten onzent door hunne scholen en geschriften zeer grooten invloed uitgeoefend: Hendrik Mande, Fred. van Heilo, Joh. Busch enz.

Gemeenschap der Heiligen (nl. der „lidmaten van de Kerk”). De K. wordt verdeeld in de *zegevierende* (in den hemel), de *lijdende* (in het vagevuur) en de *strijdende* (op de aarde). Zij zijn drie afdeelingen van één en hetzelfde geestelijk lichaam der Kerk, wier hoofd Chr. is. De lidmaten dezer ééne K. hebben onderling *gemeenschap* door vereering, voorspraak of hulp.

Gemengd Huwelijk is een huwelijk tusschen christenen, waarvan een der partijen een niet-kathol. is. Dergelijke H. keurt de K. immer af (om 't gevaar van geloofsverlies of -verzwakking; de praktische onmogelijkheid eener kathol. opvoeding der kinderen); ook

wijl de protest. wederhelft zich eventueel tot een scheiding kon gerechtig achten. Het is *ongeeoorloofd* en tevens zelfs *ongeldig* (1908), tenzij het gesloten wordt ten overstaan van den pastoor en getuigen, waarbij het den pastoor ten strengste verboden is zulk een huwelijk te doen sluiten; zoo er niet vooraf dispensatie (z. a.) van den h. Stoel is verkregen. Die disp. kan om *gewichtige* redenen worden gegeven, onder voorwaarden dat: de kath. opvoeding der kinderen verzekerd, en dat de vrije uitoefening van den godsdienst geoorloofd blijft voor de kath. partij; dat deze poge om de niet-kath. wederhelft te bekeeren; dat het huw. uitsluitend voor den kath. pastoor wordt voltrokken.

Gemmen, kostbare geslepen en gesneden steenen (ring; kerkel. zegel enz.); met reliëf (cameeën) of indieping (intagliën.) Zie: *Bijlage*—Symbolen.

Genade, 1, een inwendige, bovennatuurl. hulp of gave, welke God, ter wille van Christus' verdiensten aan den mensch voor diens zieleheil schenkt. 2. Verdeeld in: a. *dadelijke* (voorbijgaande) G., een oogenblikkelijke inwerking Gods op de ziel; b. *heiligmakende* (blijvende) G., een onverdiende gave Gods, welke ons van zondaars tot rechtvaardigen maakt en erfgenamen des hemels; zij gaat door *doodzonde* verloren; wordt door een akt van volmaakt *berouw* (z. a.) of door een onvolmaakt berouw in verbinding met de *Biecht* (z. a.) herkegen; door *gebed* kunnen wij er om smeeken, door *goede werken* (z. a.) haar vermeederen; c. *genoegzame* G., welke voldoende kracht tot het goede geeft, hetgeen de mensch uit boosheid van zijn eigen vrijen wil niet bereikt; d. *werkdadige* G. welke

tevens de uitvoering van het goede veroorzaakt. 3. Het geloof leert dat: de *dadelijke* G. voor allen volstrekt noodig is, om iets ter zaligheid te bereiken; dat God aan *allen* (ook ongeloovigen) *genoegz.* G. ter zaligh. verleent; dat zij de menschel. vrijheid (welke God staande houdt) niet vernietigt; dat de mensch met haar moet samenwerken. Zie ook: Praedestinitie; Zonde; Deugd; Goede Werken enz.

Genadebeeld, genade-oord en dergel. zijn figuurl. benamingen voor de plaatsen, welke met bijzondere gebedsverhooringen in betrekking staan (Kevelaar, Lourdes enz.). Noch de beelden, noch de plaatsen hebben eenige kracht uit zich zelve, maar God beloonde vaak het hartelijk *gebed*, door dat beeld (of die plaats) opgewekt.

Genademiddelen; de h. Sakramenten (*z. a.*) zijn met de goede werken (*z. a.*) en het gebed (*z. a.*) de door God ingestelde G.

Genadestoel, — troon; voorstelling der h. Drievuldigheid: God de Vader (in pausel. dracht) is *gezeteld* en draagt het h. kruis of den gestorven Zaligmaker, terwijl God den h. Ceest (in duifgestalte) boven Hem zweeft.

Generaal, algemeen hoofd eener geestelijke orde, die het wereldbestuur dier orde voert; resideert gewoonlijk in Rome; staat onmiddellijk onder den Paus; heeft zitting en stem in een Algem. Concilie.

Generale biecht, een herhaling van vroegere biechten over een deel of het geheel van den bereikten leeftijd; *noodzakelijk* bij ongeldigheid dervroegere biechten; *nuttig* bij den aanvang eener nieuwe levensperiode (huwelijk bv.), sterfbed of gewichtige reden; *schadelijk* voor angstvallige personen.

Gene'tische methode is die, welke bij haar onderzoek vooral het oog heeft op de wet der ontwikkeling.

Geopenbaarde Godsdienst, is die bovennatuurlijke dienst van God, waarvan de waarheden en de verplichtingen door God zelf of zijne Gezanten zijn verkondigd. Zie: Openbaring; Christendom.

Geprivilegieërd Altaar is een altaar (*z. a.*), waaraan het dagelijksch en altijddurend voorrecht is verbonden van een vollen aflaat (*z. a.*) voor de ziel, tot wier hulp de h. Mis (*z. a.*) wordt opgedragen.

Geraad, kerkgeraad; alle utensiliën tezamen, welke voor kerk- of eeredienst noodig zijn. Zie ook: Liturg. Gewaden.

Gerechtigheidshand, staf eindigend in een zegenende hand; werd in de linkerhand gedragen, b.v. door

Fig. 115.

de vorsten van Engeland en die van Frankrijk, als teken, dat zij zich als „vorsten bij de genade Gods” erkenden. Zie: Schepter.

Gereformeerde Kerken in Nederland; vereeniging (1892) der meeste leden van de christelijk-gereform. kerk, namelijk der Afgescheidenen van 1834 met de Nederl.-gereform. (of doleerende) Kerk; krachtens de door Dr. A. Kuyper voorgestelde kerkformatie (1886).

Gerfkamer, kleedkamer voor den clerus, sacristie (*z. a.*).

Geslachtsboom, een boom, die de

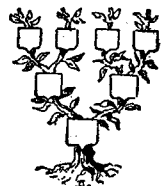

Fig. 116.

ontwikkeling van een geslacht aan- geeft, dragend als vruchten de schil- den, waarop de namen der nakome- lingschap der stamouders. Zie: Boom van Jesse.

Gesloten hof, -bron, -poort; zij heb- ben alle de betee- kenis van: *afge- scheiden* van de omringende we- relt en van boven *geopend* voor God en zijne genaden; vooral toegepast op de h. Maagd; ook op het geestel. en kloosterl. leven van den christen. Zie: Poort.

Fig. 117.

Getallen-symboliek. Zie: *Bijlage* van „Symbolen”.

Gethse'mani „oliepers”, naam van een landgoed of tuin aan den westel. voet van den Olijfberg, ten N. O. van Jeruzalem, aan den oostel. oever van den beek Cedron; groot 52 × 50 M.; onder bewaring der p. Francis- kanen (1669); de 8 olijfboomen (5—6 M. in omvang) kunnen uit den tijd des Heeren stammen; buiten dezen omtuinden hof wijst men de rustplaats, waar de 3 Apost. sliepen; 12 schreden verder, waar Judas den Zaligmaker voor 30 zilverlingen (z. a.) verried. Zie: Jezus; Verlosser; Passie- relieken.

Getijden, de liturgische gebeden van het kerkelijk brevier (z. a.); dit be- staat namelijk voor iederen dag uit „acht tijden”, nl.: Metten, Laudén, Priem, Terts, Sext, Noon, Vespers, Completen. Zie: Brevier.

Geünieerde Grieken, ontstonden door de wedervereeniging der *Schis- matische-grieksche* (z. a.) met de *Ro- meinsche* Kerk; zij bezitten een eigen ritus (z. a.) en ook een eigen kerktaal

(veelal grieksch;) in geloofsleer en onderwerping aan den Paus zijn zij met Rome in eenheid verbonden. De voorn. groepen zijn: de Grieken in Italië, Hellas en Turkije, de Ruthe- nen, Hongaren, Croatiërs, Walachen, Rumenen, Bulgaren, Thraciërs, Ma- ronieten, Kopten enz. Zij wonen hoofdzak. in Oostenrijk-Hongarije (bijna 5 miljoen), en tellen tezamen ruim 6 milj. leden. Zie verder: *Bijlage* Christendom; Schismatieken.

Geus, schimpnaam op de Protes- tanten; zinspel op het woord van Barlaimont, waarin de aanbieders van het smeekschift (1566) als „gueux, bedelaars” werden betiteld. Het tegenscheldwoord aan de katholieken is *Paap* (dienaars van den Pa'pa: Paus).

Gevelbloemen,

zijn de plantversier- krabben of knollen gen aan de hellende buitenlijn van gevel, windbergen (z. a.), fialen (z. a.), pyrami- den enz.; vier bij elk- ander vormen de

kruisbloem (z. a.). Zie: Fialen.

Fig. 118;
Kruisbloem.

Gevoelschristendom steunt niet op de goddelijkheid der Openbaring, maar uitsluitend op zijn overeenkomen met de behoeften van het menselijk hart. Dit gevoel wordt gedacht, óf als voortkomend van den h. Geest, óf als op zich zelf rustend, waardoor men een *supernaturalistisch* of zuiver *naturalistisch* systeem verkrijgt. Het eerste werd geleerd door de Hervormers (testimon. Spir. S.) en wordt praktisch door het *Piëtismus* uitgeoefend; het tweede steunt op de filosofie van Jacobi, Schleiermacher, Ritschl enz. Zie: Piëtisten.

Gewaden, zie: Liturgische gew.

Gewelf, de overdekking eener ruimte in den vorm van een holgebogen zoldering; de hoofdvormen zijn: tonz. a.), koepel- (z. a.), kruisgewelf (z. a.);

men onderscheidt ook: spitsboog-, segment-,

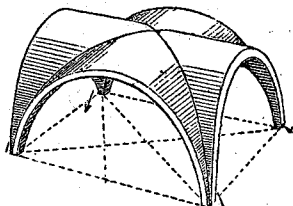

Fig. 119; Kruisgewelf.

kap- of steek-, trechtergewelven. Het heeft den symb. zin van: verheffing, opstreven ten hemel, firmament; hieraan beantwoordde de schildering van allerlei aanbiddende figuren, (dieren, gesternten enz.) Zie ook: Gewelfribben; Kruisgewelf; Zodiak.

Gewelfgraat, descherpe kant, waarin de 4 afdeelingen van een kruisgewelf samenloopen.

Gewelfjuk, een door twee gordelbogen begrensde hoofdafdeeling eener

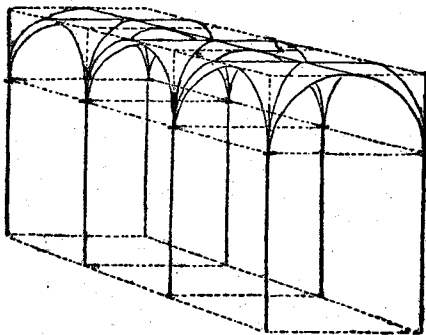

Fig. 120; gewelfjuk.

overwelfde ruimte, b. v. in een kerk, De figuur geeft een door drie kruisgewelven (z. a.) overspannen juk.

Gewelfkap, de gewelfde vlakken tusschen de ribben.

Gewelfribben, de geprofileerde gewelfbogen die op verschillende wijzen het geraamte van een kruisgewelf vormen; men onderscheidt:

A, gordel-; B, schut-; C, schild-;

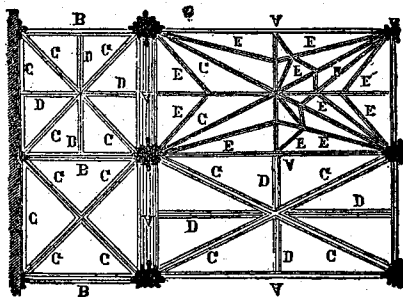

Fig. 121.

D, dwarsribben of nokken; E, schraagribben; F, tussenribben of gordingen; G, diagonaalribben; hun dienstverrichtingen worden door fig. 121 verduidelijkt.

Geweten, is het oordeel van het praktisch verstand, voorschrijvend, wat wij op het oogenblik doen of laten moeten. Het kan zijn: waar of valschen dit laatste onvrijwillig of vrijwillig (dan zondigt men naar de mate der vrijwilligheid); zeker of twijfelachtig (in gegronnen twijfel mag men niet handelen,) Zie ook: Deugd; Zonde.

Gewetensonderzoek voor de biecht is een ernstig onderzoek naar de bedreven zonden (gedachten, woorden of werken tegen de geboden Gods of der h. K., plichten van den staat enz.); strekt zich uit over: soort, getal en omstandigheden der doodzonden; moet zijn: *ernstig, oprecht en redelijk* (niet *overdreven* angstig). Zie: Biecht.

Gewijde zaken of die, welke in onmiddellijke aanraking met heilige voorwerpen zijn geweest, mogen, wan-

neer zij onbruikbaar zijn geworden, niet tot profaan gebruik gebezigd, maar worden in het *sacrarium* (z. a.) gebracht; b. v. de overgebleven asch van Aschwoensdag (z. a.); het onrein geworden wijwater (z. a.), het water uit het lavabo-vaasje, ook dat, waarin corporalen, pallen, kelkdoekjes of ander gewijd linnengoed gewasschen zijn; de asch van verbrande paramenten, gewijd linnengoed, gewijde palmen en watten enz. Zie: Liturgische Gewaden; Heilige Vaten; Ontwijding.

Gezag heeft *recht* om geëerbiedigd te worden; hieruit ontstaan verschillende (wederzijdsche) *plichten* tusschen kinderen, onderdanen, ouders, meesters enz.

A. Kinderen zijn hun ouders verschuldigd: *liefde* (inwendig en uitwendig), *behulpzaamheid* (in geestelijke en tijdelijke behoeften); *eerbied* (inwendig en uitwendig), *gehoorzaamheid*, (totdat men zelf een levensstaat heeft verkregen) in alles, dat niet strijdt tegen Gods wet.

Ook over de keuze van een *levensstaat* behooren de ouders geraadpleegd te worden; de kinderen zijn echter niet verplicht om, tegen hun wil, hierin te gehoorzamen.

Bij een huwelijkskeuze moeten de geldige en gewichtige bezwaren der ouders geëerbiedigd worden.

De tegenovergestelde *zonden* zijn *doodzonden*, tenzij de geringheid der materie, of lichtzinnigheid (geen boos opzet) verontschuldigt.

Hetzelfde geldt (schoon in mindere mate) voor *stief-* en *pleegouders* en *voogden*; aan hunne *onderwijzers* zijn de kinderen eerbied, liefde, gehoorzaamheid verplicht.

B. Ouders moeten hunne kinderen *beminnen* en voor hun eeuwig en tij-

delijk welzijn *zorg dragen* (door les en voorbeeld vooral; katholieke scholen, zoo 't slechts eenigszins mogelijk is, enz.)

C. *Meesters* moeten waken voor het *tijdelijk* en *geestelijk* welzijn hunner *ondergeschikten*; waartoe behoort: liefderijke behandeling, rechtvaardig loon, billijke arbeid, gelegenh. tot het vervullen van godsdienstplichten, enz.

De *ondergeschikten* zijn gehouden tot: behartiging der belangen hunner meesters, eerbied, gehoorzaamheid.

D. De *geestelijke* overheid (Paus, Bisschoppen, Priesters) moet de geloovigen onderwijzen, de h. genademiddelen toedienen enz. — De geloovigen zijn verplicht tot: eerbied, gehoorzaamheid en tot geestelijken en tijdelijken onderstand.

E. De *burgerlijke* overheid is verplicht tot bevordering der tijdelijke welvaart van staat en gemeente, naar de wetten der rechtvaardigheid; zij moet de K. behulpzaam zijn in haar levensdoel (de zaligheid); zij heeft zich te onthouden van alles, wat hieraan schaadt.

De onderdanen zijn *verplicht* dit gezag te eerbiedigen en er aan te gehoorzamen. Strijden echter de staatswetten tegen de Wet van God, dan ontbreekt uiteraard de grondslag van het burgerlijk gezag en daarmee de plicht van gehoorzaamheid. Zie: Piëteit; Wet.

Gezalfde, Zie: Christus.

Gezanten, die blijvend geaccrediteerd zijn, worden onderscheiden in afdalende volmacht als: Buitengewone en gevolmachtigde Ambassadeurs, buitengew. en gevolm. Ministers, Ministers-residenten en zaakgelastigden. Zij worden bijgestaan door: Gezantschapsraden, gezantschapssecretaris-

sen, gezantschaps-attaché's, militaire-, marine-, handels-, landbouw-attaché's. Zie ook: Pausel. Gezanten.

Gezellenvereeniging, kath. vereeniging van handwerksgezellen onder geestelijke leiding. Ontstaan in 1846 te Elberfeld (J. G. Breuer); door Domvicar A. Kolping in Keulen ingevoerd en weldra over geheel Duitschland verspreid; als „kerkelijke organisatie” erkend en met aflaten verrijkt (1905).

1. Er zijn (1905): 1123 afdeel, (Nederland: 6) met 178.480 leden (1785 in Nederl.); staat onder een generalen President (Keulen), de afdeel. hebben een geestelijken Praeses; alle 5 jaren algemeene vergadering van gehuwden en ongehuwden, bazen, gezellen, leerlingen, enz.

2. *Doel*: Vorming van degelijke handwerkslieden door religieus-zedelijke vorming en vakontwikkeling; vergaderingen, generale h. Comuniën en retraites, cursus in vakonderwijs (514) spaarkassen (520) met fl. 3.000.000 inleggelden; bibliotheken (850) enz.

Giaur', gjaur, „ongeloovige”; schimpnaam der mahomedanen, vooral tegen de Christenen.

Gilde, vereeniging; oudtijds een geestelijk genootschap 1. van priesters en leeken, welke zich belastte met armverzorging, ziekenverpleging en begrafenissen 2. kerkelijk-wereldlijke vereeniging van ambachtslieden, die hetzelfde bedrijf uitoefenden en van handelaren; bloeitijd van de 12e—16e eeuw; oefende een grooten en weldadigen invloed op het ambacht uit; de rechten (gildekeuren) waren beschreven in den gildebrief; over de gildebroeders, die „het gild (lidmaatschap) hadden gewonnen”, door hun gildeproef af te leveren,

stond de gildedeken; — patroon, — meester; zij hadden hunne broederschappen, schutpatronen, zielenmissen, ondersteuningskassen enz.

Gildepatroon, beschermheilige van een gilde (z. a.) Zie: Patroonheilige.

Girando'len, meerarmige luchters (z. a.).

Gloria in excelsis, de groote „doxologie” (z. a.) of lofprijzing bevat de eerste woorden van den Engelenzang bij de geboorte van Chr. te Bethlehem; in de h. Mis gebeden als een herhaling dier hymne (z. a.) bij de komst des Heeren in het h. Offer. Zie: Doxologie.

Gloria Patri, zie: Doxologie.

Glorielicht. Zie: Hemel.

Glorieuze mysteries van den h. Rozenkrans zijn: De verrijzenis van Christus; de Hemelvaart; de Nederdaling van God den h. Geest; de Tenhemelopneming van Maria; de Kroning van Maria; zij worden op Zondag, Woensdag en Zaterdag gebeden. Zie: ook Rozenkrans.

Glorio'le, glorie, zie: Nimbus.

Glosse, woord dat op den rand of tusschen de regels van een handschrift is geschreven, ter verklaring van een woord in den tekst; geraakte soms in den tekst, waardoor deze vervalscht werd. Zie: Interpolatie.

Glyptotheek', verzameling van (gesneden steenen; ook van beeldhouwwerk bron voor antieke, kerkel, sierkunst; zeer bekend die van München.

Gnosticis'mus, een verzamelnaam van al de kettersche richtingen, welke in de 1e en 2e eeuw de leer over de Verlossing met joodsche of grieksche voorstellingen hebben vermengd.

Gobelin, gobelijn, een met figuren (voorstellingen) geweven, geborduurd, geschilderd wandtapijt; naar

den wolverver Jean Gobelin (1667).
God. 1. God is een oneindig volmaakte Geest (z. a.), de Schepper, de Heer van hemel en aarde, van wien alle goeds voortkomt.

God is het door zich zelf, noodzakelijk bestaande wezen (ens a se; aseïteit). Hij is *het Zijn* zelf, terwijl alle geschapen

wezens, slechts *een zijn* bezitten.

Hij is dus het onbegrensde en door zich zelf bestaande zijn (actus purissimus), onbeperkt in alle denkbare

richtingen van bestaan en volkomenheid; uit welk begrip alle *eigenschappen* of *attributen* van God door de godgeleerdheid worden afgeleid, uiteraard op een zeer onvolkomen wijs.

2. Deze „eigenschappen” zijn, voor ons zeer beperkt verstand, van elkander *onderscheiden*, maar niet in God; zij zijn alle hetzelfde eindeloos Zijn, in andere betrekkingen beschouwd.

3. *Attributen.* Daar Hij alle Zijn in eindelooze volkomenheid is, is Hij de Wijsheid, de Eenige en de Eenheid, de Waarheid, de Goedheid, de Heiligheid, de Liefde, de Schoonheid, de Grootheid enz.

Wijl het denkbeeld van *grenzen* van plaats, tijd of graad volkomen is buitengesloten, is Hij de Eeuwige, de Almachtige, de Alwetende, de Alomtegenwoordige, de Onmeetbare, de Ondeelbare, de Onveranderlijke enz. Hij is *de* Volmaaktheid in Oneindigheid.

4. Volgens het h. geloof kunnen alle tot verstand gekomen menschen,

Fig. 122.

tot een *natuurlijke*, genoegzame kennis van God geraken; tot de *bovennatuurlijke* kennis (b. v. der h. Drie-vuldigheid, z. a.; der Menschwording; zie Christus) voert de goddelijke Openbaring (z. a.). Zie ook: H. Drie-vuldigheid; Jezus Christus; Heilige Geest. **Goddelijke** Deugden, zijn die, welke en God tot voorwerp hebben en door God worden ingestort; zij zijn: geloof (z. a.), hoop (z. a.) en liefde (z. a.); kunnen noch verdiend, noch eigenmachtig verworven worden.

Godsadvokaat, zie: Duivelsadvokaat. **Gods Beeld** en gelijkenis; zie: Ziel; Oorspronkelijke Rechtvaardigheid.

Godsdienst 1. is de ware dienst van God; het geheel der waarheden en plichten, welke uit de volstreckte afhankelijkheid der menschen van God en uit de openbaring (z. a.) voortvloeien; 2. wordt ook gebezigd (gelijk bijzijnde statistiek) in algemeenen zin, voor alle (ware en valsche) Godsdienstvormen. Zie: Monotheïsme; Polytheïsme; *Bijlage*.

Godsdiensten-Congres, zie: Parlement van Godsdiensten.

Godsdienstvrijheid. 1. de vrijheid van iederen mensch, om iederen gewilden godsdienstvorm aan te hangen, dien openbaar te belijden, zich met anderen daartoe te vereenigen; de vrijheid tot gemeenschappelijke godsdienstoefening (*cultus*; z. a.)

2. Volgens de leer der rede en der K., heeft iedere mensch uiteraard den plicht, om *uitsluitend* den waren, door Chr. geleerden godsdienst te volgen.

Godshuizen zijn die inrichtingen van weldadigheid, welke behoeftigen, bejaarden, kinderen, gebrekkigen enz. verplegen, zonder ziekenhuizen of krankzinnigengest. te zijn. Het kleinste

BIJLAGE.

STATISTIEK DER GODSDIENSTEN.

Op de 1537 Miljoen bewoners der wereld, zijn er 549 $\frac{1}{2}$ Miljoen Christenen ($35\frac{3}{4}\%$). De verschillende Godsdiensten zijn aldus verdeeld:

Godsdienstbelijders.	Aantal.	Procent.
Christenen	549.017.000	35 $\frac{7}{10}$
Joden	11.037.000	$\frac{7}{10}$
Mohammedanen	202.048.000	13 $\frac{1}{5}$
Brahmanen	210.100.000	13 $\frac{7}{10}$
Oude Indische G.	12.114.000	$\frac{4}{5}$
Buddhisten	120.250.000 ?	7 $\frac{4}{5}$
Confucianen	235.000.000 ?	15 $\frac{3}{10}$
Taoisten	32.000.000	2 $\frac{1}{10}$
Schintoisten	17.000.000	1 $\frac{1}{10}$
Afgodendienaars	144.000.000	9 $\frac{2}{5}$
Overigen	2.844.000	$\frac{1}{5}$

Hunne verspreiding over de werelddeelen als volgt :

	Europa.	Amerika.	Afrika.	Azië.	Australië.	TOTAAL.
Katholieken	177.657.261	71.350.879 ⁽¹⁾	3.004.563	11.513.276	979.913 ⁽²⁾	264.505.922 ⁽³⁾
Protestanten	97.293.434	62.556.967	1.663.341	1.926.108	3.187.259	166.027.109
Grieksch-orthod.	97.059.644		53.479	12.004.149		109.147.272
Raskolniken (z.a.)	1.736.464			436.907		2.173.371
Schismat.						
Oosterschen	220.394		3.608.466	2.726.053		6.554.913
Christenen in het algemeen	873.975.951	133.907.846	8.329.849	28.636.493	4.167.202	549.017.341
Joden	8.542.438	1.015.092	700.000	763.905	15.172	11.036.607
Mohammedanen	8.048.240		40.000.000	154.000.000		202.048.240
Brahmanen		100.000		210.000.000		210.100.000
Oud-Ind. G.				12.113.756		12.113.756
Buddhisten		200.000		120.000.000	50.000	120.250.000
Confucianen				235.000.000		235.000.000
Taoisten				32.000.000		32.000.000
Schintoisten				17.000.000		17.000.000
Afgodendienaars		7.150.000	132.000.000	5.000.000	550.000	144.700.000
Overigen	863.937	1.394.512		431.838	154.195	2.844.482

- (1) In het begin der 19e eeuw was er in de Ver. Staten één kath. op 100 inwoners; thans één op 7.
 (2) Volgens statist. (1909) zijn er ruim 1 milj. kath., met 1 Kardijn., 4 Aartsb., 19 Bissch., 1200 pr., 1300 kerken, 7000 kloosterbroeders en zusters.
 (3) Op heden is het getal der Katholieken minstens: ruim 270 Miljoen.

GODSDIENSTEN VAN EUROPA.

Inzonderheid voor *Europa* berekend, zijn er minstens 373.976.000 Christenen en 17.455 niet-Christenen; ongeveer 95% zijn dus Christen, waarvan bijna de helft *Katholiek* — Naar offic. volkstellingen of wetensch. ramingen, verkrijgen wij de volgende tabel.

STATEN.	Katholieken.	Protestanten.	Grieksch-orthod.	Joden.	Mohammedanen.	Overigen.
Andorra	5.231					
België	6.660.000	30.000		3.000		
Bosnië		3.847	673.246	8.213	548.632	12
Herzegowina	334.000					
Bulgarië	27.004	4.524	3.020.840	33.717	643.253	1.149
Denemarken	5.407	2.529.697	106	3.476		4.573
Duitschland	20.321.441	35.444.782	6.472	586.948		17.535
Frankrijk	38.180.000	625.000		55.000		101.945
Griekenland	34.710		2.369.000	6.000	24.000	
Groot-Brittannië						
Ierland	5.500.000	36.000.000		120.000		100.000
Italië	32.300.000	70.000		50.000		50.000
Lichtenstein	8.537	36				
Luxemburg	232.838	2.318		1.201		186
S. Marino	8.535					
Monaco	13.752	1.936	76	64		
Montenegro	12.924	10	201.667		13.840	
Nederland	1.790.181	3.068.129		103.988		140.856
Noorwegen	1.969	2.218.825		642		18.444
Oostenrijk		4.292.767	3.422.477	2.076.277		42.876
Hongarië	35.570.870					
Portugal	5.277.000	500		500		
Rumenië	150.000	18.276	5.408.743	289.015	43.740	16.148
Rusland, Finland	11.326.804	6.273.679	77.176.553	5.082.342	3.560.361	330.292
Servië	10.411	1.002	2.281.018	5.102	14.414	537
Spanje	18.200.000	20.000		1.000		28.000
Turkië, Creta	300.000	?	2.500.000	120.000	3.200.000	
Zweden	1.390	4.779.909	46	3.402		234
Zwitserland	1.383.135	1.918.197		12.551		11.150

(1) Onder Engelsch bestuur leven ruim 12 Milj. Kath. met 30 Aartsb. en 130 B.-p. (1908.)
Zie ook: *Bijlage* van: Christendom; Missies; Bestuur; Nederl. Kerkprovincie.

aantal verpleegden komt ten onzent op rekening der *burgerl. en gemengde* instell. (9328), het grootste op die der kerkel. *instell.* (14.952); deze laatste bezitten in 197 gemeenten 425 dergelijke liefdegestichten, waaraan bijkans 2½ milj. 's jaars ten koste wordt gelegd (1908). Zie: Armwezen; Liefdegestichten.

Godslamp.

1. brandtonafgebroken (volgens het kerk. voorschrift) vóór het Allerheiligste: tot aanduiding van die heilige plaats, tot symbool der liefde des Heeren, als opwekking tot wederliefde.

2. De olijfolie wordt in ons land gew. door dubbel gezuiverde patentolie vervangen. Zie: Lamp.

Godslastering is kwaad spreken van God of zijne Heiligen door iets toe te schrijven of te loochenen, dat tegen of volgens hun eer is; *vloeken* is zich zelve of anderen iets kwaads toewenschen, waarbij dikwerf Gods naam onteerd wordt. Beide vormen van belediging zijn uiteraard doodzonden (z. a.); tenzij met onvolkomen vrijen wil of uit kracht eener vroegere, thans betreunde gewoonte uitgesproken,

Godsoordeel, ordalium, ordel, Godsrecht; eene gerechtelijke proef in de middeleeuwen, waarin op Gods beslissende tusschenkomst gehoopt werd, tot bewijs der onschuld van een aangeklaagde of tot beslechting van geschilpunten (tweekamp, vuur-,

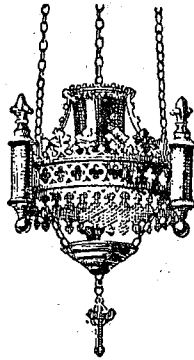

Fig. 123.

water-, kruis-, bloed-, avondmaalsproef, ketelvang) enz.

Schoon dit misbruik in den geest van tijd en volken lag, hebben noch de Pausen, noch de Algem. Conc. deze rechtspleging gebillijkt; vele hebben haar geheel (reeds sedert de 9e eeuw) verworpen, alle hebben haar beperkt; ten slotte krachtig en definitief verboden door de decretalen van Paus Gregor. IX (1234). Zie: Heksenprocessen.

Godspenning, goodspenning, goospenning; een handgeld, dat bij een mondeling huurkontraat wordt aangenomen, als bewijs dat men het gegeven woord zal gestand doen; oorspronk. een gift, die men „om Godswille” aan de armen gaf, bij het aangaan van koop of huur.

Godsvrede (Pax Dei; Treuga); een tijdelijke, kerkelijke schorsing van alle veeten in de M. E.; hierdoor waren alle gewelddaden verboden op de kerkel. hoogfeesten en in iedere week van Woensdag-avond tot Maandagmorgen.

Godswaard, zie: Insula Dei.

God wil het, devies der eerste Kruisvaarders (z. a.), aangenomen op het concilie van Clermont (1095).

Goed in zedijken zin is het overeenkomen der vrije, menschel. daad met de wet Gods; hiertoe wordt vereischt dat gezamenlijk goed zijn: het voorwerp der vrije daad, de omstandigheden en het doel. Zijn die echter slechts in geringe mate of inwerking verkeerd, dan gaan de verdiensten niet geheel verloren. Zie: Deugd.

Goede Meening, is het verlangen, om door zijne werken den wil Gods te volbrengen; zij maakt ook de onverschillige zaken verdienstelijk, raadzaam is het de G. M. meermalen daags te vernieuwen.

Goederen in de doode hand, zie: Doodde hand.

Goede trouw is een én in zich zelve én in hare oorzaak schuldellooze, maar valsche meening over de geoorloofdheid eener in zich zelve zondige daad; zij ontslaat van schuldige aansprakelijkheid. Eenigszins verwant met de volksuitdr.: „op de bonnefooi” (à la bonne foi; bona fide): in goed ver-trouwen.

Goede Vrijdag, de herdenkingsdag van het Sterven des Heeren; een *rouwdag*: dooven der godslamp; zwijgen van orgel en schellen; rouwparamenten; paars (of zwart) omhulsel van beelden en kruisen,

De Priester bidt gedurende „de plechtigheden” (niet de h. Mis, welke alsdan niet gelezen wordt) voor *alle* menschen; bij elke bede wordt geknielt; behalve bij die voor de Joden (die den Zaligm. knielend hebben begroet en bespot).

De Priester (en de geloovigen) vereert het *kruis* (ter herinnering aan de plechtige vereering van het h. Kruis te Jeruzalem door keizerin Helena); knielt driemalen (de drievoudige val onder het kruis door den Christus). Zie: Hongerdoek; Overdekken; Passie-week.

Goede Week; zij omvat de dagen van Palmzondag tot aan Paschen;

Fig. 124; Passie-werktuigen.

haar karakter is dat van *rouw* om het Lijden des Heeren: vasten (oudtijds

op water en brood), de lezing der Passie (z. a.) in de h. missen, de lijdens-metten („donkere metten”, z. a.) der 3 laatste dagen, het zwijgen der klokken (bellen) van Witten Donderdag (z. a.) tot aan de Paaschmis op Paaschzaterdag (z. a.), het bedekt zijn der beelden. Zie: Hongerdoek; Goede Vrijdag; Witte Donderdag; Passieweek.

Goede Werken / noemen wij die daden, welke verdienstelijk zijn ter eeuwige zaligheid. Zij vereischen: een vrije, zedelijk-goede handeling, welke bovennatuurl. is (én door hulp der dadelijke genade (z. a.) én om hare beweegreden); de mensch moet tevens in den staat van heiligmakende genade (z. a.) zijn, daar de staat van doodzonde (z. a.) de geschiktheid tot verdienen, zelfs de reeds verworvene, hemelsche verdiensten, ontnemt, welke laatste echter na de bekeering kunnen herleven.

2. De *verdienstelijkheid* steunt op de belofte des Heeren; de mensch is tot het verrichten van G. W. krachtens de h. Schr. verplicht. Zie ook: Verdienstelijkheid.

Goedheilig „goed” (vriendelijk) en „heilig”; gebezigt bij den Volksheilige S. Nikolaas.

Gol'gotha, zie: Calvarie-berg.

Gomaris'ten, contra-remonstranten, tegenstanders der Arminianen of Remonstranten (z. a.); leider was Fr. Gomarus, die over de predestinatie (z. a.) hevige geschillen voerde (1609—1621) met zijn protest. ambtgenoot Arminius; zij verdedigden de strenge leer der voorbeschikking van Calvijn. Zie: Synode.

Gong, een chineesche klok, waarop geslagen wordt; in plaats der klok bij den altaardienst in gebruik geno-

men; niet liturgisch; door de Congr. der Riten als onvoegzaam verklaard (1898).

Gordel, symboliek der kracht (het zwaard), toegepast op zelfbeheersching (reinheid, geduld); religieuzen dragen hieraan een koord mer *drie* knopen (de 3 geloften) De *cingel* (z. a.) heeft gelijksoortigen zin en doelt tevens op de koorden, waarmede Chr. werd gebonden.

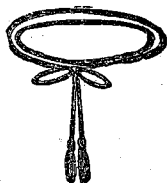

Fig. 125; gordel.

Gotiek', de bouwtrant der 12e—16e eeuw, welke zich door het stelsel van den schraagpijler (z. a.) en lucht- of schraagboog (z. a.) onderscheidt; wordt ook gekenmerkt door den *spits-*

boog (z. a.) met gewelfribben (z. a.), die in een sluitsteen (z. a.) samenloopen en de gewelfschilden dragen.

Drie *tijdperken*: a. de nog romani-seerende vroeg- of streng-gotiek (12e—13e eeuw): kathedr. van Chartres, Bourges, Parijs, Soissons, Laon, Rheims, Lausanne, Maagdenburg, Marburg; b. de ontwikkelde of hoog-gotiek (14e eeuw): Sainte Chapelle (Parijs), kathedr. van Straatsburg, Keulen, Metz, Freiburg, Regensburg, Meissen; c. de laat-gotiek: kathedr. van Antwerpen, Erfurt, Weenen, Praag, Ulm, Neurenberg, Lübeck, Danzig. Ongev. in 1250 ontstonden onze kathedr. in Utrecht en 's Hertogenb. Bekende got. kerkgeb. ten onzent zijn die van: Haarlem (St. Bavo), Leiden (St. Pancras), Dordrecht (L. Vr.), Kampen, Amst. (oude en nieuwe kerk), Delft, Nijmegen (St. Stephanus). Zie: Kerk-Vensters; Bouwstijlen; Decoratief; Kerken.

Gotisch letterschrift werd oorspr. gevormd door een vermenging van

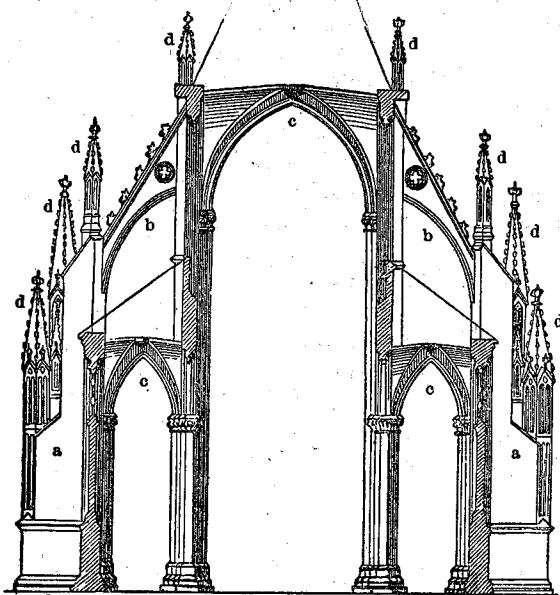

Fig. 126; doorsnee eener gotische kerk; a. Schoorpijlers; b. Schoorbogen; c. Gewelf met spitsbogen; d. Pinakels.

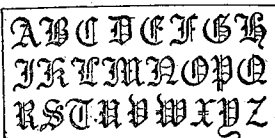

Fig. 127; majuskels.

het oude runenschrift en het latijnsche. Het nieuwere G. L. is onderscheiden in de hoofd- of kapitale letters, *majuskels* (1200—1400) en kleine letters of *minuskels* (1300—1600). Zie: Ma-

juskels en Minuskels; Damasijnsch Schrift.

Goud, de kostbare aardse schat werd *symbool* van den hemelschen; vandaar dat b.v. de nimben (z. a.) in gloud glanzen (van Christus altijd; de vierkante der nog levenden nooit) en dat de achtergrond der heiligenfiguren verguld werd enz.

Gouden Roos („rosa aurea”) of „deugdroos”, een (sedert de 12e eeuw) door den Paus op den 4^{en} Zondag der Vasten (Laetare) gewijde roos uit goud, als zinnebeeld van Christus, „de Bloeme des velds”; wordt als een eereblijk aan hooge personen, corporaties, landen, steden enz. door den Paus gezonden en symboliseert de *deugden*, welke de overheid heeft te bezitten. Zie: Roos.

Graal (sang real: bloed des konings) bloedschotel, -kelk; de h. schotel, waarin volgens de legende, de Zaligmaker het h. Sakrament des Altaars zou hebben ingesteld; ook de kelk (beker, schotel), waarin Jozef van Arimathea het h. Bloed van den Gekruiste zou hebben opgevangen. Onze oud-nederl. „graelquestes” berustten hierop.

Graat, de scherpe kant, gevormd door het samenkomen der gewelken.

Gradi'no, „trap”, de verhooging achter het altaar (z. a.), voor het kruis en de kaarsen bestemd. Zie: Altaar; Kaars.

Graduaal'-Psalmen, zie: Trap-psalmen.

Gradua'le, cantatorium, liber antiphonarius; tot in de 9e eeuw de verzameling aller liturg. gezangen, welke in de h. mis en het brevier (z. a.) gebeden werden. Zie: Liturg. Boeken.

Graf, zie: Kerkhof.

Grafdoek van Christus, het kostbare,

nieuwe linnen (strook, windseel), waarin Jozef van Arimathea het Lichaam des Heeren gewikkeld heeft.

1. In de symbol. wordt hij gezinnebeeld door den *altaardoek* en het *corporale*; op vrijdag der 2e vastenweek herdacht in een lijdens-officie. 2. Onder de meer dan 40 relieken van den h. grafdoek, kan men er moeilijk een als echt bewijzen.

Graffi'to, een op muren of in een steen ingekraste tekening (letters, figuren). Zie: Spotcrucifix.

Graflegging van het gestorven Lichaam des Heeren had plaats in de grot (70 schreden van de kruisplaats) van het lid des Hoogen Raads Jozef van Arimathea. Deze had daartoe verlof bekomen van Pilatus, werd door Nicodemus in de kruis-afneming bijgestaan; legde het h. Lichaam op den schoot der h. Maagd; daarna werd het in gebalsemde zwachtels gewikkeld en in de 2e grafkamer der grot neergelegd. Er werd een Rom. wacht bijgesteld (16 man waarsch.) en de grafsteen werd gezegeld. De G. werd herhaaldelijk door de kunst voorgesteld. Zie ook: Gethsemani; Passie-reliken; Pietà.

Granaat;

zinnebeeld der Kerk, wegens de *vele* zaadkorrels in de *eene* vrucht; ook het martelaarschap; een geliefd ornament in destoffen (brokaat) der liturg. gewaden.

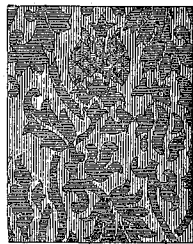

Fig. 128; Granaatweefsel.

Gregoriaansch. 1. *Greg. zang*, de koraalzang door P. Greg. I (h. kerkleeraar; 540—604), in de zoogenaamde acht „kerkelijke tonen”; door

Paus Leo XIII tot den traditioneelen vorm teruggebracht en verplichtend gesteld (1901).

2. *Greg. tijdrekening* of kalender, de „nieuwe stijl”, door Paus Gregorius XIII, 1582 ingevoerd; het jaar bestaat uit 365 dagen, 5 uren, 48 min., 45 sec.; bij alle christenvolken in gebruik (behalve bij de Russen, die thans 14 dagen bij ons ten achter zijn).

3. *Greg. Mis*; laatmiddeleeuwsche voorstelling in houtsnede: De Zaligmaker

Fig. 129; „Greg. Mis”.

daalt in zichtbare gestalte tot den h. Paus Gregorius I onder de h. Mis neder; het h. Bloed uit de zijdewonde vloeit in den kelk. Zie: Bolsena.

4. *Greg. Missen*; 30 h. missen gedurende even zoovele, op elkander volgende dagen voor een overledene; hieraan zijn bijzondere aflaten verbonden.

5. *Greg. water*, het met wijn, asch en zout gemengde wijwater, waarmede bij de kerkwijding het altaar en de kerk worden besprenkeld. Wijn en water verzinnebeelden de beide Naturen van Christus; asch en zout het sterfelijke en onsterfelijke in den mensch.

Gregorius-mis, zie: Gregoriaansch.

Gregorius-vereen. beoogt de bevordering der kerkel. muziek; ten onzent met een hoofdbestuur en 5 diocesane besturen over talrijke afdeelingen.

Gremia’le, een schootdoek, welke

den pontificeerenden Bp. bij de sessie over de knieën wordt gelegd.

Grieksche Kerk omvat de christel. Kerken, welke in hare liturgie de *grieksche* of een andere, niet-latijnsche taal bezigen. De met Rome verbondene heeten: *Geuniërde-Grieken* (z. a.), de van Rome afgescheidene: *Schismatieken-Grieken* (z. a.). Zie: *Bijlage*—Christendom.

Griffioen’, grifioen, grijp, grijpvogel, leeuw-arend; een plastische, legendaire voorstelling van ketterij, opstand, duivel, zonde. Zie: Fabelacht. Dieren.

Fig. 130; Griffioen.

Grille, de vaak gebeez., Fransche benaming voor ons „traliewerk”, b.v. in de spreekkamer van slotzusters; *grillage*: hek, traliewerk.

Grisaille, schildering in één kleur, (wit zwart en grijs); tegenover een schildering van vele kleuren, polychromie (z. a.); vooral gebeez. van glaszchildering.

Groen, zie: kleuren.

Groninger school, was de richting van het liberalisme; kerk zonder geloofsbelijdenis, met Hofstede de Groot aan het hoofd; orgaan was: „Waarheid en Liefde” (1830—1840).

Grotes’ken, grottesken, wonderlijke grillige figuren (als bij een „grot”) van gewelf of zoldering.

Fig. 131; arabesken.

Inz. de arabesken (z. a.) der renaissance, waarin maskers, menschen en dierkoppen enz. geschakeld werden.

Guldengetal, het jaar van den

loopenden maancirkel (19 jaren); de verschillende schijngestalten der maan vallen na een periode van 19 jaren weer op dezelfde dagen van het zonnejaar als voor dien tijd; grondslag voor het vaststellen van den kalender.

Guldenjaar, jubel-, eeuwjaar. Zie: Jubeljaar.

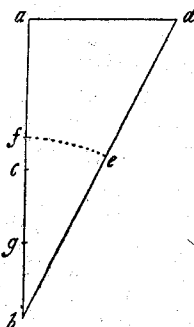
Gulden legende, een bekende verzameling van middeleeuwsche heiligen-levens, vrome legenden enz., door Jacobus a Voragine (1298); op haar rustten voor een groot deel de voorstellingen der middeleeuwsche, beeldende kunst.

Gulden Maand, oude benaming voor Maart, de maand van het „gulden Mysterie”: Maria Boodsch. (25 Maart); hiermee in verband: gulden mis.

Gulden Mis of Messias-Mis, ter gedachtenis aan de „Blijde Boodschap” des Engels aan Maria, op Quateremper-Woensdag in den advent (z.a.). „Gulden”, wellicht wijl in de middeleeuwen de geheele mis (of althans de aanvangsletters) in *goud* waren geschreven; of om den rijken, gouden luister der plechtigheden van dien dag (waarin b.v. de Blijde Boodsch. op vele plaatsen dramatisch als *mysterie-spel* (z.a.) werd opgevoerd); of, het

waarschijnlijkst, om de gulden *genaden*, welke alsdan door de talrijke gebeden werden verkregen. Zie: Gulden Maand.

Gulden snee, gouden snit; de evenredigheids- en schoonheidswet, waarbij van tweelengtematen de kleinste (minor) staat tot de grootste (major), als deze tot de som van beide:

af: fb = fb: ab. Fig. 132; gulden snee.

Gustaaf-Adolf-stichting, Duitsch-protest. vereen. tot invoering en ondersteuning van het protestantisme in katholieke gewesten (1832); werkt ook ten onzent (opger. in 1853; Leiden). Zie: Evangel. Maatschappij.

Gymnasium R. K.; er zijn in Nederl. vijf R. K. gymn., gemachtigd tot het afgeven van getuigscriften voor de universiteit: drie der Paters Jezuïeten (Amst.; Katwijk; Nijm.); twee Biss. gymn. (Roermond, Rolduc). Buiten deze vijf „aangewezen” gymnasia, bestaan er tevens 21 bijzondere R. K. gymnasia, progymnasia en lat. scholen.

H

Haag, omheining, heg; denzelfden zin had ook „tuin”, ten onzent o. a. in de uitdrukk.: „zijn kap over de haag (den tuin) werpen (smijten)”; „zijn kap over de haag (den tuin) hangen”, beide in den zin van: het kloosterkleed (het klooster) verlaten. Ook bij het eerste ontstaan der Hervorming kwamen de *Haagloopers* teza-

men, om de *hagepreeken* (preeken in de open lucht) te hooren. Zie: Kap. **Haan**, symbool der *waakzaamheid*, het *wekken* uit den doodslaap (als zoodanig attrib. van Chr. en der Predikanten); ook van het *gebed* (dat eertijds aanvang met het hanengkraai), De H. op den *kerktoren*: wekker tot hooger leven.

Habijt', lang opperkleed der kloosterlingen (Augustijnen, Dominikanen enz.), evenals *pij*; dit laatste met de bijbeteekenis van ruwe stof (Franciskanen, Capucijnen enz.).

Ha'gia Sophi'a, volmaaktste prachtbouw (marmer, mozaïeken, edele metalen) der byzant. kunst (deels met aziatische elementen); onder

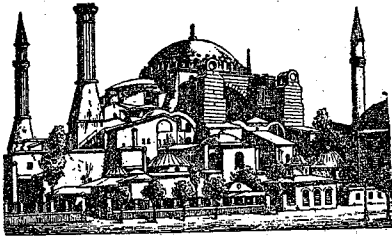

Fig. 133; Hagia Sophia.

Justinianus ter eere der „Goddel. Wijsheid” door Anthemios en Isidorus (537) gebouwd; centraalbouw van 77 bij 77 M., thans (sedert 1453) een moskee (z. a.); ten onzent meer populair geworden door Dr. Schaepman's lierdicht. Zie: Kerken.

Hagiografie', levensbeschrijving van Heiligen. Zie: Bollandisten.

Hagioscoop', een ronde opening, welke doorzicht geeft op het altaar. Zie: Oculus.

Half-vasten, de helft van den vastentijd, nl.: Zondag van „Laetare”.

Halfzuil, een zuil welke met het muurwerk verbonden is en slechts voor de helft harer dikte naar buiten treedt; men spreekt in dien geest van: twee-derde, drie-vierde, zeven-achtste zuilen. Zie: Zuil.

Hallenkerk, got. kerk met een middelschip en 2, 4 zijschepen met even hooge gewelven (soms ook van gelijke breedten), b.v. de St. Michielskerk (Zwolle), Walburgsk. (Zutphen), de kerk van Enkhuizen. Zie: Schip.

Hallucina'tie, een bedriegelijke zieletoestand, waarin uiterlijke gebeurtenissen of innerlijke waarnemingen zuiver worden verduisterd; b.v. het zien van geheele tafereelen aan den onbewolkten hemel enz.

Hand zegenend voorgesteld, omgeven door een wolk, was de oude voorstelling (onuitspreekbaarheid) van God den Vader. Ook beide handen van Chr. met de h. wondeteekenen werden dikwerf voorgesteld in de beeldhouwk.; de rechter heette: „Bron van barmhartigheid”, de linker „Bron van Genade”. Zie: Zegening.

Handschoenen 1, uit zijde (vroeger van witte), thans in de liturg. kleuren (z. a.), met een kruis op den rug versierd, worden bij plechtige, *bis-schoppel*. handelingen gedragen, behalve in de requiem-mis. 2. Met den „handschoen trouwen” geschiedt bij afwezigheid van den bruidegom, met een door dezen gevolmachtigden persoon. In de M. E. droeg men namelijk meermalen zijne bevoegdheid over, door het zenden van zijn handschoen.

Handwassching vóór en onder de h. mis heeft de symbol. beteekenis van algeheele zuivering des harten. Zie: *Bijlage*—Ceremoniën.

Hanze, oorspr. een handelsverbond van verschill. groote (ook Nederl.) steden (13^e—17^e eeuw); thans een bond van R. K. vereenigingen ter bevordering van den handeldrijvenden en industriëelen middenstand naar r. k. beginselen, 1902 ('s-Bosch). Bestaat in ieder diocees uit zelfstandige vereenigingen met eigen bestuur en adviseur. Organen: „Hanzebode” en „Ambacht en Handel”. Zie: Nederl. Middenstand.

Harceering, arceering, schaduw-tinten, zwarte omtrekken.

Haut-reliëf, zie: reliëf.

Hebdomada'rius, gebeez. voor allen, die een „wekelijkschen” kerkel. plicht te vervullen hebben.

Heerenkoor, het eigenl. schip eener kloosterkerk. Voor het presbyterium waren de priesters geplaatst, achter hen de noviezen; (ten slotte 'tmeest westelijk) de leekbroeders. Zie: Empore.

Heerroom, oom die tot den geestelijken stand behoort (gelijk alle soortgelijke samenstellingen); gemeenz. ook: de pastoor (in eenige streken: de kapelaan) der parochie.

Heidelbergsche catechismus; geschrift bevattende de geloofsbelijdenis der gereformeerde Protestanten van het jaar 1563, op aandringen van den keurvorst Frederik III door verschillende Calvinist., predikers saamgesteld. Zie: Calvinisme.

Heidendom, 1. iedere eeredienst, welke valt buiten de ware (Joden- en Christendom) of de valsche openbaring (Islam); 2. meer bepaald: iedere polytheïstische (z.a.) eeredienst tegenover het monotheïsme (z.a.). 3. Naar mate het een meervoud van *goden* of van *geesten* aanneemt, heet het: *polytheïstisch* of *animistisch* H.; dit laatste onderverdeeld in: *fetischisme*: vereering van geesten; aan stoffelijke zaken gebonden en in *schamanisme*: vereering van vrij-werkende geesten of zielen der dooden. Zie: Polytheïsme; Fetichisme; *Bijlagen*-Godsdiensten.

Heilig, zie: Heiligverklaring.

Heiligavond, de tijd waarop 's avonds het angelusklokje klept; ook de avond vóór een feestdag, b. v. Kerstavond. Zie: Angelus.

Heilig Bloed des Heeren, 1. werd op bloedige wijze vergoten op Golgotha; wordt op onbloedige wijze geofferd in de h. Mis (z.a.); 2. *Relieken* van

het op Golgotha vergoten Bloed worden in Rome, Mantua, Brugge, Boulogne enz. bewaard; het h. B. uit *bloedende Hosties* (waaruit op wonderbare wijs het h. Bloed stroomde) te Augsburg, Brussel, Dijon enz.; op verschillende plaatsen, het h. B. gestort gedurende de h. Mis (Boxmeer). 3. Daar de Tweede Persoon der h. Drievuldigheid (z. a.) hiermede niet hypostatisch (z.a.) vereenigd is, worden zij uiteraard niet aanbeden, maar *vereerd*, gelijk b.v. ten onzent in Boxmeer. Zie: Passie-relieken.

Heilig College, de verzameling der Kardinalen (z.a.).

Heiligdomsvaart, bedevaart naar, plechtige uitstelling van, of rondgang met de relieken van een Heilige in een bepaalde stad; b.v. de zevenjaarlijksche H. naar Maastr. (S. Servatius),

Heiligedag, feestdag, die als Zondag te vieren is. Zie: *Bijlagen*-Feestdagen.

Heilige Deugd, eigenl. iedere deugd, maar inz. de benaming voor de deugd van zuiverheid.

Heilige Familie, 1. Het heilig huisgezin bestaande: uit Jezus, Maria en Jozef, 2. „Aartsbroederschap der h. Fam’”, ontstaan uit een te Luik (24 Mei 1844) opgerichte vereeniging voor mannen uit den handwerksstand; in 1845 als „Broedersch.” canoniek opgericht (voor alle geloovigen) en door P. Pius IX tot Aartsbroederschap verheven (23 April 1847). Verbreid over Holland, Frankrijk, België, Engeland; 1475 broederschappen met 550.000 aangesloten leden (1900).

Heilige Geest, God de; 1. de derde Persoon der h. Drievuldigheid, één in *wezen* met God den Vader en God den Zoon; als *Persoon* van Beiden

onderscheiden; met beide goddel. Personen vormend de *h. Drieuldigheid* (z.a.). 2. Aan Hem wordt het werk der *heiligmaking* (der goddel. Liefde in het biz., toegeschreven, nl.

a. der *Kerk*: door onderwijzing (het onvervalscht bewaren der Openbaring), b. door heiliging (de bovennatuurlijke genaden en middelen), c. door besturing (de onfeilbaarheid enz.)

b. der *Geloovigen*: door de heiligmakende genade (vooral in de h. Sakramenten); door het wonen in de harten, welke niet door doodzonden zijn besmet; door het verlichten des verstands en het versterken van den wil. 3. Met de heiligmakende genade, worden ook andere (zeven) *gaven* door den h. G. ingestort (zie: *Gave*). 4. Door de bovennat. vereeniging der ziel met den h. Geest worden nog andere (twaalf) gaven of *vruchten* meegedeeld: liefde, blijdschap, vrede, verduldig-, goedertier-, goed, lankmoedig-, zachtmoedig-, getrouw-, zedig-, eerbaar-, reinheid. 5. Op het eerste Pinksterfeest, daalde Hij *zichtbaar* over de Apostelen neder in de gedaante van *vurige tongen*, beteekenend dat zij door *prediking* zouden leeren, om te *verlichten*, te *verwarmen*, te *zuiveren* en te *ontvlammen* tot liefde. 6. Naar de bepaling van Paus Bened. XIV wordt Hij slechts in den vorm van een *duif* of van *vurige tongen* afgebeeld.

Heilige Lans, waarmede de zijde van den Zaligma-

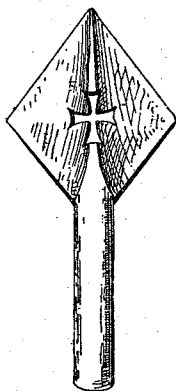

Fig. 134.

ker geopend werd. Door de h. Helena (326) gevonden, werd de spits volgens Heraclius naar Konstantinopel gebracht en kwam in 1492 in het bezit van den Paus (St. Pieterskerk); de stok, door kruisvaarders gevonden, werd in 1239 naar Parijs gevoerd.

Heilige Linie, zie: Oriëntatie.

Heilige Maagd, zie: Maria.

Heiligen der laatste dagen, zie: Mormonen.

Heiligen-Feesten. Bijna iedere dag van het *Kerkelijk Jaar* is aan een Heilige *toegewijd*. Openbaar en algemeen worden de volgende als *feestdagen* gevierd, van: den h. *Stephanus* (26 Dec.), den eersten Martelaar; den h. *Jozef* (z. a.), Patroon der K. (19 Maart); de hh. Apost. *Petrus en Paulus* (29 Juni), op denzelfden dag gemarteld; den h. *Kerkpatroon*; *Allerheiligen* (z. a.) op 1 Nov. Zie: *Bijlage*—Kerkelijk Jaar; Feesten.

Heiligen met *dieren* afgebeeld (steunend op een wonderbaar feit uit hunne levensbeschrijving): de hh. Antonius met het zwijn, Paulus met een leeuw, Florentius met een ezel, Gallus met een beer, Meinradus met een raaf, Franciscus van Assisië met den wolf van Gubbio, Hubertus met een hert, Florentius en Antonius (van Padua) met een ezel, Dominicus en Rochus met een hond, enz. Zie ook: *Draak-Heiligen*; *Ijsheiligen*.

Heiligen-Rangorde. Door de K. is de volgende orde bij hare vereering aangenomen. Na de h. Maagd Maria: Engelen, Oudvaders, Profeten, Apostelen, Evangelisten, Martelaren, Bisschoppen, Priesters, Monniken en Kluizenaars, Belijders, Maagden, Weduwen, Boetelingen.

Heilige Oliën, bestaan uit zuivere

olijfolie; zij zijn: zieken-olie (z. a.), chrisma (z. a.), catechumenen-olie (z. a.) of olie der Doopelingen.

De symb. zin der olie (beeld van Chr., den „Gezalfde”) is die van: verlichting, verwarming, verzachting, vooral genezing. Zij worden door den Bp. op Witten Donderdag gewijd; die van het vorige jaar

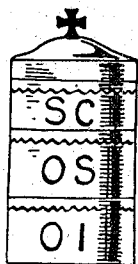

Fig. 135.

mogen dan niet meer aangewend worden. Zij behooren in een zilveren vaatwerkje (dikwerf in 3 afdeel.) in in een daarvoor bestemd kastje (niet het tabernakel) bewaard te worden.

Zie: Chrismale.

Heilige Putje, volksuitdrukking voor Sacarium (z. a.).

Heilige Rok, het ongenaaide Kleed des Heeren, waarover de wachtsoldaten bij de kruisiging het lot wierpen; volgens zeer oude traditie door Keizerin Helena naar Triër gezonden en sedert 1196 in den dom bewaard. Slechts zelden aan het volk getoond; de 3 laatste malen waren in 1810, 1844 en 1891; in 1891 kwamen bijkans 2 milj. geloov. de relik vereeren; elf wonderen en 27 buitengewone genadegunsten konden wetensch. worden vastgesteld (Mgr. Dr. Korum).

Heilige Schrift, zie: Schrift, H.

Heilige Trap, zie: Santa Scala.

Heilige Vader, eeretitel van Z. H. den Paus (5^e eeuw). Zie: Pauselijke Eeretitels.

Heilige Vaten zijn degene, welke met de h. Eucharistie in nadere betrekking komen: *kelk* (z. a.), *pateen* (z. a.), *pyxis* of *ciborie* (z. a.), mon-

strans (z. a.), *custodie* (z. a.) of *zielenbusje*, *lunula* (z. a.) of *maantje*; oudtijds ook de *communie-kelk* (voor het h. Bloed bij de comm. der leeken) en de *fistula* (z. a.).

In meer verwijderden zin, alle vaten, welke tot bewaring der h. species (z. a.) en der h. oliën (z. a.) dienst doen.

1. Kelk en pateen moeten door den Bp. met chrisma gewijd, de andere door een gevolmachtigd priester gezegend worden.

2. De h. V. verliezen hunne wijding door verbreking en verlies der vergulding.

3. Het aanraken der h. V. is den leek verboden; wordt aan Leekebroeders en Zusters der verschill. orden en den koster om een „genoegzame reden” toegestaan b.v. wegens het kosterambt in een klooster; met overdekte vingers (handschoenen b.v.) is het iederen leek geoorloofd. Hiermee is steeds bedoeld, wanneer zij *ledig* zijn. Zie ook: Corporaal; Kelk; Ciborie; Liturg. Gewaden; Gewijde zaken; Duifvat; Ontwijding.

Fig. 136; Kelk.

Heilig Graf 1. het rotsgraf van Jozef van Arimathea te Jeruzalem, waarin het h. Lichaam van Christus tot den eersten Paaschmorgen rustte; de kerk (oorspr. gebouwd door Constantijn en Helena 336; later herbouwd) omvat dit graf; zij behoort gemeenschapp. aan de Kath., Grieken en Armeniërs. 2. Ook een imitatie van het graf des Heeren in vele kerken; ook het altaar, waar het Allerh. is geplaatst op Witten Donderdag (z. a.) Zie: Passierelieken.

Heilig Hart van Jezus, als voorwerp der aanbidding in de K., is het met de *Godheid* vereenigde, *lichamelijke* Hart van Christus, in zoover het de zetelplaats en het symbool is der *Liefde*, welke Christus op bijzondere wijs in het Laatste Avondmaal (de h. Communie) en het Lijden heeft getoond. In den grond is dus de devotie tot het H. H. een aanbidding van den Persoon van Christus, onder het geheim van zijn liefdevol Hart.

De h. Vaders hadden die devotie reeds aanbevolen, vervolgens vele geestelijke schrijvers (hh. Bernardus, Mechthildis, Gertrudis, Bonaventura, Franc. a Sales); het meest werd zij bekend door de openbaringen, welke de gelukz. Marg. M. Alacoque (27 Dec. 1674, in aanbidding voor het Johannes-altaar) en de bemoeiingen harer biechtvaders: P. de la Colombière en P. Croiset. P. Pius IX stelde den feestdag van het H. H. voor de geheele wereld (volgens het verlangen van den Zaligmaker) op Vrijdag na het Oktaaf van Sakramentsdag vast (1856); P. Leo XIII wijdde de geheele menschheid aan het H. H. toe (1900); in de *Juni-maand* wordt het H. H. bijzonder vereerd,

Sedert de 16^e eeuw komen er voorstellingen in de kunst voor (geene bekende meesterstukken); niet kerkelijk zijn *naturalist.* afbeeldingen; ook niet: Christus (met het H. H.) *gekroond*. Zie: Eerste Vrijdag.

Heilig Hart van Maria, een vereering der Persoon van Maria, onder den titel van haar lichamelijk hart als natuurlijk symbool van haar liefderijk zieleleven; vooral door L. de Vendôme, Eudes, Pinamonti verbreid; door P. Pius IX (1855) een eigen officie, mis en feest (Zondag na

'tokt. van Maria-ten-hemel-opneming).

Heiligheid, zie: Kerk.

Heilig land, Palestina, waar de Zaligmaker leefde, leerde en leed.

Zie ook: Gethsemani.

Heiligmakende Genade, zie:

Genade.

Heilig Officie, het voornaamste regeeringslichaam der Roomsche Curie (*z.a.*), door. Paus Paulus III (1534—1549) tegen het Protestantisme opgericht; bezit rechtsmacht over de geheele wereld, is belast met de handhaving van geloof en zeden, behandelt de aflaten, dispensatie in gemengde huwelijken enz. De Paus zelf is hier de Prefekt, 10 Kardin. zijn de leden. Zie: Congregaties.

Heilig Oliesel, is een sakrament (*z.a.*), door Chr. ingesteld, waarin door de zalving en het gebed des Priesters aan de zieken (in doodsgevaar) bijzondere genaden worden verleend voor de ziel en voor de lichamelijke gezondheid, indien hun dit zalig is. De materie (*z.a.*) is de zalving (kruisteeiken) met olijfolie der vijf zintuigen en voeten (bij mannen: borst of lendenen); de vorm (*z.a.*) luidt: „Door deze heilige zalving en zijne allermildste barmhartigheid, vergeve u de Heer al wat gij misdreven hebt door het gezicht enz.” Het veronderstelt, dat men in staat van genade is en vermeerdert de heiligmakende genade (*z.a.*), vergeeft de dagel. zonden (*z.a.*) en schenkt kwijtschelding van tijdelijke straffen.

Is men in staat van doodzonde, dan moet men om dit h. sakram. te mogen ontvangen of een volmaakt berouw verwekken of biechten met een onvolmaakt berouw. Die echter het H. O. in staat van doodzonde te goedertrouw of in bewusteloozen toestand,

doch meteen onvolmaakt berouw ontvangt, zal ook de genade van dit h. Sakram. niet ontberen. In elke gevaarlijke ziekte mag het slechts eens ontvangen worden, tenzij het gevaar genoegzaam geweken zou zijn.

Heiligschennis, sacrilege, onteering, schending van godgewijde personen, plaatsen en zaken: lichamel. belediging van den clerus, ontwijding van kerken, het onwaardig bedienen of ontvangen der hh. Sakramenten, kerkroof, misbruik van geheiligde zaken enz.; vele ervan zijn met kerkel straffen getroffen. De zonde stijgt, naarmate het voorwerp heiliger, de handeling onteerder en de booze wil inniger is.

Heiligverklaring is de plechtige, pausel. mededeeling, dat de vereering van een afgestorvene als *Heilige* wordt toegestaan; dat deze wordt opgenomen in de lijst (Canon) der Heiligen. Zie: *Bijlage*.

Heilsleger, Zie: Leger des Heils.

Heilsoldaat, laatste rang in het Leger des Heils (z. a.).

Heilspiegel, middeleeuwsche illustraties, waarop een nevenvoeging der Beloften uit het O. T. en de Vervulling in 't N. T.; opgehelderd door verklarende verzen of spreuken. Zie: Doodendans; Armenbijbel.

Heksenprocessen betreffen de vervolgingen en terechtstellingen in de 13—17 eeuw der heksen: personen, van welke men zegde, dat zij zich aan den duivel hadden verbonden; zij ontstaan in Frankr., breiden zich naar Zwitserl. en Duitschl. uit. Het dwaze bijgeloof aan heksen enz. lag zeer diep in het hart des volks dier dagen en was oorzaak van allerlei onheilen in dezen, waarbij de stem van kerkel. schrijvers gewoonlijk zon-

der invloed bleef; het woedde 't meest in protest, landen, Italië b.v. bleef geheel vrij; evenwel waren ook kathol. gewesten door die epidemie besmet. Zie: Godsoordeel.

Hel, is de plaats van eeuwigdurend lijden der duivelen en van hen, die in doodzonde zijn gestorven. 1. In verband met het wezen der zonde — nl. een afwenden van God (*aversio a Deo*) en een toekeeren tot het schepsel (*conversio ad creaturam*) — bestaat de hellestraf inzonderheid uit:

- a. straf der *schade* (*poena damni*), het beroofd zijn van Gods aanschijn;
- b. straf van *gevoel*, de kwelling door het helse vuur.

2. De *bijkomende* straffen zijn: de knaging van het geweten, het gezelschap der verdoemden, het verrijzen der lichamen, de wanhoop, haat, twist enz.

3. De *graad* der straffen is in evenmaat met de zonden.

4. De straffen zijn *eeuwig*, gelijk het h. geloof ons leert. Zie ook: Hemel; Acht.

Hellebaard of steelbijl, een wapen of waardigheids-teeken: lange, gepunte stok met bijl; gew. in de kerk gedragen door den *Suisse*. (z. a.).

Hellenis'me, de Grieksche beschaving (taal, kunst, begrippen enz.) van Alexander den Groote tot aan den ondergang der antieken; later, een streven tot navolging dier grieksch-heidensche cultuur. Zie: Renaissance; Humanisme.

Hellestraffen worden (vooral door de kunst) in het volgende achttal samengevat en voorgesteld: wroeging, duisternis, geeseling, koude, hitte, afzichtelijkheid, schaamte, smarten.

Fig. 137.

HEILIGVERKLARING:

BIJLAGE A.

Heiligverklaring, 1. *Heiligen* worden zij genoemd, die tot de zaligheid des hemels zijn toegelaten; inz. zij, die door de K. aan de vereering der geloovigen als zoodanig worden voorgesteld. Tot de *verklaring* hiervan heeft de K. de volgende bepalingen verordend:

2. Een onderzoek wordt door den Bp. ingesteld, of de persoon, die in geur van heiligheid moet gestorven zijn, het *martelaarschap* heeft onderstaan of de deugd op *heldhaftige* wijze (standvastig, te midden van groote moeilijkheden) heeft beoefend. De *vragers* (postulatores) der zaligverklaring verzoeken dan om machtiging (signatura commissionis) aan de Congregatie der Riten (z.a.), om het proces te doen aanvangen. Is de uitspraak na het onderzoek gunstig, dan wordt de gestorvene *eerbiedwaardig* verklaard.

3. Hierna wordt door drie Bisschoppen weer een nieuw onderzoek aangevangen en door de Congreg. der Rit. gekeurd met betrekking tot de heldhaftigheid van deugd of martelaarschap en tot de minstens twee vereischte wonderen. De *Promotorfidei* spooft alle onvolmaaktheden op en brengt alle bezwaren tegen de zaligverklaring aan; vandaar de naam: advocatus diaboli, duivelsadvokaat. In het gunstige geval volgt de *zaligverklaring* (beatificatie). Deze

geeft recht op een openlijke, maar beperkte vereering in een kerk, diocees, religieuze orde enz.

Voor de *heiligverklaring* (canonisatie) wordt vervolgens geëischt een toeneming der vereering en minstens nog twee (soms vier) andere wonderteekenen; waarna onder plechtig ceremonieel de *bul* der heiligverklaring door den Paus wordt verleend; alsdan kan de Heilige openbaar door de geheele Kerk worden aangeroepen; altaren, kerken mogen te zijner of harer eer worden opgericht.

4. Men houde in het oog dat zalig- en heiligverklaring niet is: een handeling van rechtsmacht door de Kerk in den hemel, maar uitsluitend een verklaring voor de vereering der strijdende Kerk op aarde, geene „promotio ad gloriam”, maar „ad cultum”. Die verklaring kan zijn onmiddellijk door de Kerk (formalis) of slechts toestemmend in het feit der eeuwenlange bestaande volksvereering (aequipollens).

5. Naar theologisch-zekere meening is de Kerk onfeilbaar in de „heiligverklaring”, niet in de „zaligverklaring”, daar deze nog geen definitief, algemeen bindend oordeel voor de geheele Kerk omvat; echter zou het zeer gewaagd (temerarium) zijn, om zonder dwingende redenen, aan een dwaling van het kerkelijk oordeel in dezen te gelooven.

BIJLAGE B.

Heiligverklaringen. 1. Van 1500—1880 werden er door de K. 416 personen *heilig* of *zalig* verklaard, van welke er 297 als martelaar, 119 als belijder, 96 als heilig en 320 als zalig worden vereerd. Van hen behoorden 358 tot het mannelijk en 58 tot het vrouwelijk geslacht en 321 tot den ordestand. *Europeanen* waren er 222, waarvan Italië had aan te wijzen: 28 heiligen en 48 zaligen, Spanje: 17 h. en 49 z., Portugal: 1 h. en 36 z., Frankrijk: 6 h. en 8 z., Holland: 12 h. en 1 z., België: 4 h. en 1 z.,

Duitschl.: 2 h. en 1 z., Polen: 1 h. en 1 z. Denemarken: 1 h., Rusland: 1 h., *Azië* ver kreeg 19 h. en 161 z., *Amerika* 2 h. en 52 z. Van 1800—1900 sprak de K. 81 Heilig verkl. uit, van welke er 55 tot den religieuze staat (21 Minderbroeders) behoorden; teven 391 Zaligverklaringen van religieuzen, waarva er 38 tot de vrouwen-orde en 353 behoorde tot de mannen-orde (p. Jezuieten: 88; p. Dominikanen: 123).

Hemel, de plaats van het meest volkomen, bovennatuurlijk en eeuwig geluk der Engelen en der menschen, die, rein van zonde en straf, zijn gestorven of in het Vagevuur (z. a.) zijn gelouterd.

1. Het geluk des H. bestaat hoofdzakelijk in: a. de heldere *aanschouwing* van God, onmiddellijk in zich zelve; hiertoe wordt het verstand door een bovennatuurlijke verlichting („het licht der glorie”) in staat gesteld.

b. Uit die kennis ontstaat noodzakelijk een volmaakte *liefde* tot Hem. Uit dit *bezit* van beide volgt een volmaakte *vreugde* en eindeloos *geluk*.

2. Het *bijkomende* geluk is: het samenzijn met de Engelen en Heiligen (bovenal met de h. Maagd Maria), het wederzien van vrienden, de verheerlijking des lichaams, de kennis van hetgeen voor hen belangrijks op de aarde verricht wordt.

3. In verband met Gods Rechtvaardigheid is de *trap* van glorie en de *maat* des geluks in evenredigheid met ieders verdiensten, schoon allen volkomen gelukkig zijn.

Hemelvaartsdag, veertig dagen na Paschen (steeds op Donderd.), 10 dagen vóór Pinksteren; herdenking dat Chr. 40 dagen na zijne Verrijzenis, ten aanschouwe zijner Leerlingen, van den Olijfberg af, de aarde verliet en ten hemel opsteeg, om „ons een plaats te bereiden”; de Paaschkaars (Chr. voorstellend) wordt alsdan uitgedoofd; reeds sedert de 4^e eeuw gevierd. Zaterd. na het oktaaf van Hemelvaart eindigt de Paaschkring. Zie: *Bijlage*—Kerkel. Jaar.

Heortologie’, leer en verklaring der Kerkelijke Feesten als onderdeel der geheele Liturgie (z. a.).

Heraldiek’, wapenkunde; geeft de

verklaring der beteekenis van vorm en figuren der „stukken” (balk, paal, kruis enz.) van adellijke wapens, ridderfiguren enz. op grafmonumenten, kerkschilderingen enz. *Rechter* en *linker* wordt hier — gelijk ook bij de Liturgie — genomen met betrekking tot de zaak en niet tot den beschouwer. Zie: Wapenschild.

Heraldieke Kleuren, namelijk: *azuur* (blauw), *keel* (rood), *goud* (geel), *zilver*, *sabel* (zwart), *sinopel* (groen) en *purper*. Worden zij in het zwart aangegeven, dan worden zij, reeds naar Petra Santa en Colombière (1639), aldus aangeduid: goud (A): stippen; zilver (B): wit of blank;

Fig. 138.

keel (C): vertikale lijnen; azuur (D): horizontale lijnen; sabel (E): vertik. en horizont. lijnen; sinopel (F): schuine lijnen uit den rechterbovenhoek; purper (G.): dito uit den linkerbovenhoek. *Linker* en *rechter* worden — gelijk bij de geheele heraldiek — met betrekking tot het wapenschild en niet tot den toeschouwer genomen.

Heremiet’, eremiet, kluizenaar.

Heresiarch’, een ketter-leider, die een ketterij aanving en verbreidde.

Heresie’, ketterij (z. a.).

Hermeneu’tica, zie: Exegese.

Hernhutters naar „Hernhut” in Saksen; buitengoed van den graaf Zinzendorf, hun bakermat; lid der protest. Moravische broedergemeente; ten onzent wonende te Zeist (1746) en Haarlem (1744.)

Hert, symbool van een afgezonderd, heilig leven, ook van een vurig verlan-

gen naar God en zijn hemelsche ga-

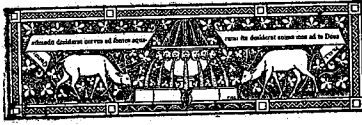

Fig. 139: de herten (Christenen) zich lavend aan de 7 waterbronnen (h. Sakramenten).

ven; de christen verlangend naar de h. sakramenten.

Hervorming, zie: Reformatie.

Hexaëmeron, 1. Volgens deh. Schr. (Gen. 1) is de wereld in zes dagen (tijdperken) gemaakt; na de schepping van den Chaos, volgt het *Zes-dagenwerk* aldus:

- a. het werk der *scheiding*: van licht en duisternis (1e dag), der wateren (onder en boven: firmament (2e dag), der zee van het vastland, en schepp, der planten (3e dag).
 - b. het werk der *versiering*: schepp. van zon, maan en sterren (4e dag), van lucht- en waterdieren (5e dag), van landdieren en den mensch (6e dag).
2. Het *doel* der h. Schr. was niet om geologie of een soortgelijke wetenschap te ondérwijzen, maar om te leeren, dat het ontstaan en de ontwikkeling van het heelal het werk is van Gods almacht, waarom zij de schepping in zes groote *wereld-tafereelen* uitbeeldt, waarbij het nauwkeurig aangeven der juiste volgorde in de onderdeelen niet vereischt werd. 3. Over den *duur* van de zes scheppingsdagen heeft de K. zich niet uitgesproken; de verschillende theorieën hierover zijn met de kerkleer vereenigbaar, wanneer zij de inspiratie der h. Sch. in dezen handhaven. Algemeen verstaat de kath. wetenschap door „scheppingsdag” een *tijdperk* van zeer grooten tijdsduur. Zie: Schepping.

Hiërarchie', de verzameling en rangorde der dragers van de *kerkel. volmacht*, welke tweeledig is: van *heiliging* (pot. ordinis) en van *bestuur* (pot. jurisdict). Het geheel steunt op het eenheidsverband met den Paus, wien de *volmacht* is gegeven. 1. De macht van *heiliging* (liturg. handelingen en genademiddelen) wordt door de *wijding* verkregen en telt. naar goddel. instelling, drie graden: de waardigheid van bisschop (z.a.), priester (z.a.) en diaken (z.a.). Uit het diakonaat ontstonden het subdiakonaat (z.a.) en de vier „mindere wijdingen” (z.a.). 2. Tot de macht van *bestuur* behooren (naar goddel. inst.) het Primaat (z.a.) van den Paus en het Episkoppaat (z.a.); later werden tusschen-rangen voor de H. geschapen: Patriarchen (z.a.), Metropolieten (z.a.), Aartsbiss. (z.a.) enz.; ook werd aan de priesters een deel der bissch. macht ter uitoefening toevertrouwd: coadjutor (z.a.), generaal-vicarius, aartsdiaken en -priester (z.a.), deken (z.a.), pastoor (z.a.). Zie ook: *Bijlage Bestuur der Kerk*.

Hierarchie'ën der Engelen, Zie: Engelen-Koren.

Hiëra'tische stijl, („heilige st.”), de nabootsing van den ouden (bv. griek-schen) stijlform in heiligen-beelden, bv. naar den trant der Beuroners (z.a.).

High church, de afdeeling der Anglikaansche kerk (z.a.) in Engeland, welke vasthoudt aan het historisch karakter, de staatskerkelijke beginselen (suprematie van den vorst), oorspronkel. eeredienst en inrichting.

De *Low Church* is een opleving in de 19e eeuw (Wesley, Whitfield) van den Calvinistischen geest, die krachtig tegen het ritualisme (z.a.) en de Kath. K. gekant is. Zie: Dissenters.

Ritualisme; Puseyisten; Oxfordsche Bew.
Ho'die mi'hi, cras ti'bi, „heden aan
 (voor) mij, morgen aan (voor) u"; gew.
 toegepast op het komen van den dood;
 b. v. op kerkhoven.

Hoed van een *Kardinaal* (A) heeft
 lagen bol, breed en platten rand,
 vier of vijf afhingende rijen van
 kwasten, 15 in getal; alles rood.

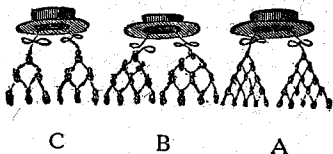

Fig. 140.

H. van een *Aartsbisshop* (B) heeft
 soortgelijken vorm in groene kleur
 met 10 kwasten in 4 rijen. H. van een
Bisshop (C) met 6 groene kwasten
 in 3 rijen.

Zij worden niet voor het gebruik,
 maar voor de versiering in de heraldiek
 (z. a.) gebezigd. Zie: Myter.

Hogel, knop, bol, knol, krabbe; blad
 of bloem als versiering aangewend op
 de afdeklijsten van gevels, overhui-
 vingen, frontalen, fialen, enz. Zie:
 Fialen.

Homiletiek of predikkunde geeft de
 wetensch. regelen aan voor het maken
 en houden der kerkel. predikatie
 (z. a.). Zie: Rhetorica; Predikatie.

Homilie, leerrede, predikatie; volgt
 en verklaart een gedeelte (pericope)
 der h. Schrift en voegt er gew. zede-
 lijke toepassingen en besluiten aan
 toe. Zie: Predikatie.

Hongerdoek, zie: Vastendoek.

Hoofddeugden. Tegenover de
 hoofdzonden (z. a.) worden door de
 iconografie (z. a.) dikwerf geplaatst:
 de drie goddelijke (z. a.) en de 4 kar-
 dinale (z. a.) deugden; ook de: nede-

righeid, milddadigheid (gastvrijheid),
 kuischheid, welwillendheid, matig-
 heid, zachtmoedigheid, ijver.

Hoofdkerken van Rome zijn: de
 7 *Basilieken*: S. Pieter, S. Paulus
 (buiten de muren), S. Sebastiaan,
 S. Jan van Lateranen, h. Kruis van
 Jeruz., S. Laurentius (buiten de mu-
 ren), h. Maria de Meerdere; de 5
Patriarchale Basilieken: S. Jan van

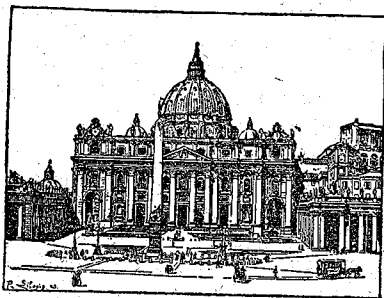

Fig. 141; S. Pieterskerk te Rome.

Lateranen, S. Pieter, S. Paulus (b.
 d. m.), H. Maria de Meerdere, S.
 Laurentius (b. d. m). De 4 *Groote*
Basilieken: S. Jan van Lateranen, S.
 Pieter, S. Paulus (b. d. m.), H. Maria
 de Meerdere. Aan het bezoek der 7
 Basil. verbond P. Pius IX een vollen
 aflaat (1866). Zie: Kerken.

Hoofdzonden heeten de 7 zonden
 (z. a.), welke als de oorsprong zijn
 van vele andere: hoovaardigheid,
 gierigheid, onkuischheid, nijd, gulzig-
 heid, gramschap, traagheid. In de
 kunst werden zij aan bepaalde duivelen
 (z. a.) toegeschreven. Zie: Hoofd-
 deugden.

Hoogdag, hooge, kerkel. feestdag
 b.v. Paschen, Pinksteren, Kerstmis,
 Allerheiligen; ook dag, waarop men
 „ten hoogtijd gaat”.

Hoogepriesterlijk Gebed werd door
 Chr., na de instelling van het h. Sakr.
 des Altaars en onmiddellijk vóór den

aanvang van zijn lijden opgedragen: voor de verheerlijking zijner menschen. Natuur, voor de Apostelen (z. a.) en zijne h. Kerk (z. a.).

Hoogkoor of presbyterie, zie: Priesterkoor.

Hooglied, het „Lied der Liederen” van Salomon, is een zinnebeeldig bruidslid (wisselgezag), waarin, volgens de meeste h. Vaders, de liefde-betrekkingen tusschen Christus en zijne K. (of Maria, of de ziel), gelijk ook in den 44en psalm, allegorisch worden bezongen; beroemde verklaring van den h. Bernardus in 86 preeken.

Hoogtijd, een „Zalig Hoogtijd” is ten onzent de oude wensch na de h. Communie; waarsch. wjl men minstens op de „hoogtijden” ter h. Tafel naderde.

Hoogwaardig, benaming van den monstrans met de h. Hostie; ook titel van hoog geplaatste geestelijken.

Hoop is een gave Gods, waardoor de mensch vast vertrouwt van God het eeuwige leven en alles dat daartoe noodig is, te zullen ontvangen, zij meet zijn: *bovennatuurlijk, onwankelbaar, nederig, vreezend*; is noodzakelijk uit „noodzakel. des middels en des gebods”; wordt verloren door *wanhoop* en ook door *vermetel vertrouwen*.

Tijdelijke zaken kan men hopen, in zooverre zij nuttig zijn tot ons eeuwige heil.

Hoorns, zinnebeeld van *sterkte*; de „zeven hoorns des Lams” (Apol.) beduiden de zeven krachten Gods; bij den duivel, helledraak enz. hebben zij denzelfden zin van „kracht.” De „hoorns van Mozes” zijn (minder juist) de stralen van zijne oogen of van zijn aangezicht.

Horoskoop, zie: Geluksster.

Hosan'na, „Geef toch zegen” oorspr. een smeekbede, later als heilwensch of zegekreet gebruikt.

Hospies (salutatorium) gastenverblijf in een klooster; ook een klooster, dat inz. voor gasten is ingericht, gelijk dat op den Grooten St. Bernard. Zie: Klooster.

Hospitaal (hospitium); oorspronk. een stichting voor armen, zieken, bejaarden en pelgrims; thans voor zieken uitsluitend; ook somwijlen voor het gastenverblijf, hospies (z. a.) in een klooster.

Hos'tie, „zoenoffer”, sedert de 8e eeuw. de naam voor het offerbrood, bestemd voor de h. mis; in de Lat. Kerk uit ongedeesemd (ongezuurd) tarwemeel bestaande; een grooteren vorm bezit de mis-hostie en ook die, welke voor de uitstelling in den monstrans (z. a.) gebezigd wordt. De geconsakreerde h. Hosties moeten na iedere week (Caerem Episcop.), minstens na iedere twee, hoogstens drie weken, vernieuwd worden.

Hugenooten, sedert 1560, benaming der Calvinisten (z. a.) in Frankrijk. Zie: Bartholomeüs-nacht.

Huichelarij is de zonde, waardoor men zich beter en vromer doet voorkomen dan men zich inderdaad kent, met het doel van anderen te misleiden.

Huiskapelaan, geestelijke op een kasteel bij adellijke families; ook biechtvader van een vorst.

Huisprelaat, priester van hoogen rang, aan het pauselijk hof verbonden; ook kerkel. eeretitel.

Humanis'me, een herleving van kunst en letteren der 14e—16e eeuw, welke iedere soort van ontwikkeling op de onmiddellijke studie der oudklassieke (heidensche) literatuur en

beschaving trachtte te grondvesten; een der hoofdelementen der Renaissance; wordt gew. verdeeld in een christel. en heidensch H.; bevoorde- raars van het christel. H. waren de Pausen: Martinus V, Eugenius IV, Nicolaus V, Sixtus IV, Leo X; aan het hoofd stond de Ital. dichter Pe- trarca (1302—1374). Zie: Renais- sance; Hellenisme.

Humaniteit', een streven om een harmonische ontwikkeling der enkele persoonlijkheden en tevens om een verbroedering aller menschen te ver- werven, met uitsluiting aller gods- dienstige, politieke en nationale be- langen; een verbinding door de *alge- meen-menschelijke* karaktertrekken. H. wordt vaak als een slagwoord (vrijmetselarij) tegen de K. gebezigd, welke hare veel hogere en meer algemeene Naastenteliefde (Charitas) in dienst heeft van een *bovennatuurlijk* doel. Zie: Filantropie.

Humeraal', Zie: Amikt:

Hussie'ten, een kerkelijke partij vooral in Praag, die de ketterij van Joh. Husz (1369—1415) volgde met betrek- king tot den „leekenkelk”: de h. Com- munie, ook voor de leeken, onder de beide gedaanten van brood en wijn. Zie: Leekenkelk.

Huwelijk is een goddelijke instelling, welke Chr. tot een sakrament (z. a.) heeft verheven, waardoor man en vrouw wettig en onscheidbaar ver- bonden worden en de genade ont- vangen om de plichten van den echte- lijken en ouderlijken staat te volbre-ngen. De *bedienaren* zijn de huwenden zelve; de priester is de getuige; het is niet ontbindbaar (ook niet door pauselijke dispensatie); opheffing van samenleving kan om wettige redenen worden vergund. De K. alleen heeft het bestuur over de h. Sakramenten en dus is een huwelijkscheiding (z. a.) door den staat toegestaan, ongeldig;

BIJLAGE.

HUWELIJKS-STATISTIEK OP 1000 PERSONEN:

	Huwelijken (1900).	Geboorten (1905.	Meer geboren dan gestorven (1900).
Duitschland	8.5	36.1	13.5
Frankrijk	7.7	22.1	0.7
Groot-Brittanje	7.9	30	11.0
Ierland	4.7	23.0	3.0
Italië	7.2	35.0	9.3
Nederland	7.6	32.5	13.7
Zwitserland	7.7	28.7	9.2
België	8.2	28.9	9.9
Oostenrijk	8.2	37.—	11.8
Hongarije	8.9	47.1	12.4
Rusland	9.?		14?

In geheel Europa komen op 1000 inwoners gemiddeld 36.5 geboorten voor; in Frankrijk heeft in 1900—1905 het aantal sterfgevallen dat der geboorten overtroffen; in Duitschland is in denzelfden tijd het land met ruim 4 miljoen toegenomen.

evenzeer is het burgerlijk H., slechts ten overstaan van den staat gesloten, geen huwelijk; het geeft slechts de „burgerlijke gevolgen”. De K. heeft, ter bescherming van het H., eenige *huwelijks-beletselen* (z. a.) ingesteld, die het H. of ongeoorloofd of onwettig maken. Het moet in staat van genade worden ontvangen; zoo niet dan begaat men een heiligschennis (z. a.), hoewel het H. zelf geldig is.

Plichten: De echtgenooten moeten in liefde en trouw vereenigd blijven; gemeenschappelijk hunne kinderen naar Gods wet opvoeden; elkander ook in het geestelijke steunen; de man moet zorg dragen voor zijn huisgezin; de vrouw zij in alles, wat goed en eerbaar is, aan haren man gehoorzaam. Zie: Geldig, Gemengd, Burgerlijk, Morganatisch Huwelijk; Huwelijksbeletselen; Huwelijkscheiding; Handschoen.

Huwelijks-afkondigingen, geboden, roepen; zij moeten geschieden op drie Zon- of feestdagen in de parochie-kerk, waarbij de geloovigen worden verzocht, om de mogelijke huwelijksbeletselen (z. a.) aan den pastoor kenbaar te maken; dergelijke afkondigingen heetten reeds oudtijds: „onder de geboden (bekendmakingen) staan”; en gewestel. „van den preekstal vallen”: het afgelezen worden der namen, van den kansel af. Zie: Proclamatie; Roep.

Huwelijksband is volgens de instelling van Chr. onverbreekbaar; van huwelijkscheiding (z. a.) kan dus in een christel. echt geen sprake zijn.

Huwelijksbeletselen zijn door de K. gestelde verhinderingen, waardoor een huwelijk (z. a.) ongeoorloofd of ongeldig wordt. *Ongeoorloofd*: door geldige, niet vernietigde trouwbelofte (z. a.) aan anderen; door niet

ontslagen belofte van zuiverheid; door het verzuimen der gebruikelijke afkondigingen (z. a.), in den besloten tijd (z. a.) namelijk, wat de „plechtige inzegening” betreft. In deze (de voornaamste) gevallen bedrijft men een heiligschennis (z. a.); het huwelijk zou echter geldig zijn. *Ongeldig* is het huw. o. a. : met een ongedoopte of gedoopte zonder de kerkel. bepalingen gesloten; van een persoon, die plechtige belofte van zuiverheid heeft afgelegd; met bloed- en aanverwanten tot en met den vierden graad; met geestelijk aanverwanten (z. a.); met bloedverwanten in den eersten graad van een persoon, aan wie men onvoorwaardel. trouwbeloften (z. a.) heeft afgelegd; zoo het niet is gesloten voor den pastoor met getuigen. Zie: Geldig Huwelijk.

Huwelijksbeloften, zie: Trouwbeloften.

Huwelijksdeur, kerkdeur, onder wier bogen, eertijds het huwelijk werd ingezegend; de voorstellingen waren hier gewoonlijk de 5 „wijze endwaze Maagden.” Zie: In Facie.

Huwelijksdispensa'tie is de kerkel. ontheffing van het beletsel tot een huwelijk; hiertoe moeten de redenen gewichtig zijn en naar volle waarheid worden aangegeven.

Huwelijkscheiding kan niet bestaan in het christel. huwelijk (z. a.), daar Chr. dit als *onverbreekbaar* heeft ingesteld. De door den Staat uitgesproken scheiding beteekent dan ook slechts een opheffing van de „burgerlijke gevolgen” van een huwelijks-overeenkomst. Wel kan om zeer gewichtige redenen opheffing van de samenleving der beide echtgenooten worden vergund („Scheiding van tafel en bed”). Zie ook: Burgerlijk Huwelijk.”

Huwelijkszegen in de bruidsmis wordt niet gegeven: aan een weduwe, welke dien reeds vroeger had ontvangen; aan een gemengd huwelijk; in den besloten tijd (z. a.) Zie: Bruidszegen.

Hy'dra, een waterslang; een veelkoppig monster, volgens de fabel, levend in het moeras Lerna bij Argos, dat voor iederen afgehouden kop er twee terugkeeg; symb. van: ketterij, zonde, hartstocht. Zie: Fabelachtige Dieren.

Hym'ne, beteekent thans een geestelijk of relig.-lyrisch gedicht (inz. van brevier en missaal); van de lat. hymnen (in meer algem. zin) zijn er ruim 30.000 bewaard.

Bekende Lat. *hymnen-dichters* waren de h.h.: Ambrosius, Prudentius, Fortunatus, Bernardus, Thomas van Aquine enz., Zie ook: Liturgische Gezangen; Maria-Hymnen.

Hyperdu'lia. Zie: Aanbidding; Dulia.

Hypnotis'me, leer en beoefening van den kunstmatigen slaap („waakslaap, hypnose”), onder inwerking der suggestie (inwendige opwekking van bepaalde gedachtenreeksen, (z. a.); ook gen. Braidisme (naar James Braid, 1841).

Het geeft vele buitengewone, tot

nu toe onverklaarbare verschijn, selen: helderzien (clairvoyance)-het overbrengen van denkbeelden, verscherping der zintuigen, cataleptische verstijving van zenuwgroepen enz.; de natuurlijke verklaring dezer zaken schijnt echter niet uitgesloten. De K. heeft het gebruik hiervan niet ongeoorloofd verklaard, wanneer dwaling, waarzeggerij, aanroeping of inwerking des duivels en onzedelijke oogmerken zijn buitengesloten. De reden voor het gebruik moet echter *gewicht*ig zijn en geen lichamelijk letsel te duchten; de magnetiseur zij *vertroumbaar*. De goede invloed van 't H. op de geneeskunst (school van Nancy) schijnt slechts in zeer weinige gevallen vast te staan; over het al of niet geoorloofd zijn in dezen, sprak de Kerk zich niet uit. Zie ook: Spiritisme.

Hyposta'tische Vereeniging, is de vereeniging der *twee* (goddel. en menschel.) naturen in de *eene* Persoonlijkheid van Christus, welke vereen. de eigenschappen bezit van: eenheid, onvermengdheid en onoplosbaarheid. Zie: Jezus.

Hysterie', zenuwziekte (vooral bij vrouwen), welke zich vaak in storing van het gevoel en der beweging openbaart.

I.

Ico'nen, de *beelden* in de Grieksche (Russische) Kerk, vooral van Chr. en de h. Maagd. Zie: Iconostasis.

Iconoclas'ten, beeldenbrekers, stormers; naam voor de beeldenverwoesters in de kath. kerken (8e eeuw) van het oost-romeinsche rijk; nog-

maals herhaald door de Hervormers, welke allerwegen (in Holland vooral in 1566) de roomsche beelden verwoestten, op grond van dwaas begrepen Schriftuurteksten. Zie: Beeldenverering.

Iconografie', een deel der kunstge-

schiedenis en archeologie (z. a.); beschrijving van beelden en verklaring hunner kenteekeningen, attributen (z. a.) en symbolen (z. a.); de leer hiervan is de *iconologie*.

Iconosta'sis, een „beelden-opstelling”, ook „gouden muur” genaamd; aldus heet in de Grieksche K. de afscheiding tusschen schip en presbyterium, welke van boven tot onder met rijen van beelden bezet is.

Idealis'me, 1. een theorie in de *wijsbegeerte*, welke voor het ontstaan onzer voorstellingen, het hoofde gewicht op den denkenden persoon legt, zoodat de buitenwereld slechts een voorstelling van het Ik wordt. 2. In de *kunst*, de richting, welke het recht verdedigt, van de werkelijkheid te idealiseeren; in tegenstelling met het *realisme* (z. a.) en *naturalisme* (z. a.), dat slechts de overeenkomst met de naakte werkelijkheid zoekt.

I H. of **I. H. S.** beteekent: Jezus; zij zijn de 2 of 3 eerste letters van den Griekschen vorm van dat woord; *ΙΗΣΟΥΣ*; de vele andere verklaringen hebben weinig wetenschappelijk grond, gelijk: *Jesus Hominum Salvator*; *Jesu Humilis Societas*; *Jezus, Heiland, Saligmaker* enz.

IJsheiligen, of „de strenge Heeren”: de h.h. Mammertus, Pancratius, Servatius, Bonifatius (11—14 Mei); volksuitdrukking voor de koude dagen, welke alsdan dikwerf heerschen. Zie ook: *Draak-heiligen*.

Illumineeren, het „verluchten” of versieren van oude handschriften, vooral der beginletters of initialen (z. a.); reeds in de Byzant. kunst tot in de 17e eeuw; hieruit ontstonden de *miniaturen* (z. a.).

Immacula'ta, de „Onbevleete”;

I. Conceptio: de Onbev. Ontvangenis (z. a.)

Immanta'tie, zie: *Pauskeus*.

Immorta'le De'i, encycliek van P. Leo XIII (1885) over de christel. staatsregeering: de staatsmacht komt van God en moet in vereeniging met de K. het heil des volks bevorderen. Het streven om de godd. wet en den godsdienst uit het openbaar leven te verbannen (*naturalismus*), is verwerpelijk. Zie: *Encycliek*.

Immunitet', het kerkel. privilege, waardoor geestel. personen (of plaatsen) van sommige burgerlijke lasten bevrijd moeten zijn (b. v. het in het leger dienen van geestel. enz.).

Impana'tie, „broodwording”; de dwaalleer van Luther, volgens welke Christus door een hypostatische (z. a.) vereeniging tegelijk met het brood in de h. Eucharistie (z. a.) tegenwoordig zou zijn. Zie: *Transsubstantiatie*; *Consubstantiatie*.

Impedimen'ten, „beletselen”, b. v. tot het voltrekken van een huwelijk. Zie: *Huwelijksbeletselen*.

Impli'cite, impliciet, inbegrepen; wordt gezegd, wanneer iets stilzwijgend in een ander ding ligt opgesloten; tegenover *explicite*, wanneer het hij name wordt genoemd.

Imprima'tur of „*imprimi permittitur*” („het worde gedrukt”). Het verlof door den Bp. of diens gevolmachtigde gegeven, om een werk in druk uit te geven, na het „nihil obstat: er is geen bezwaar” van den censor librorum (z. a.).

1. Het bevat geene goedkeuring, noch minder aanbeveling van den inhoud, maar deelt mee, dat het boek, naar de meening der censoren (z. a.), geen dwalingen tegen geloof of zeden inhoudt.

2. Het „*imprim.*” moet door allen worden gevraagd voor de publikaties, welke de belangen van geloof of zeden betreffen, aan den Bp. van den uitgever, volgens de norma der bullen van P. Leo XIII (*officiorum ac munerum*; 1897) en van P. Pius X (*Pascendi Dominici gregis*; 1907). Zie: *Censor*; *Censuur*; *Index*.

Imprope'riën, „klachten”, verwijten; klaagliederen van den lijdenden Zaligm. aan het Kruis over den ondanke van Israël; in de liturgie der lijdensweek gezongen reeds in de 9^e eeuw; de meest beroemde, die van Palestrina (1560), in de Sixtijn-sche Kapel (z. a.) jaarlijks voorge-dragen. Zie: *Klaagliederen*; *Jeremiaden*.

In, „in”; b.v. *in abstracto*: in het afgetrokkene, op zich zelf beschouwd; *in articulo mortis*: in het stervensuur; *in aeternum*: in eeuwigheid; *in casu*: in het geval van; *in concreto*: in een bepaald geval; *in dubio*: in twijfel; *in effigie*: in afbeelding; *in extenso*: in zijn geheel; *in extremis* (momentis) in de laatste (oogenblikken), op het punt van sterven; *in favorem*: ten gunste; *in fidem*: ter bevestiging ten waarborg; *in forma*: in den (goeden) vorm; *in fraudem legis*: tot ontduiking der wet; *in genere*: in het algemeen; *in specie*: in het bijzonder; *in honorem*: ter eere; *in loco* (sacro): in de (heilige) plaats; *in mandatis*: in lastgeving van; *in manu*: in handen; *in margine*: op den rand (van een boek geschreven); *in memoriam*: ter gedachtenis; *in nomine* (Domini, Dei): in den naam (des Heeren, van God); *in originali*: in den oorspronkelijken vorm, in het handschrift; *in perpetuum*: altijddurend; *in pleno*: in volle vergadering; *in praxi*: in de praktijk; *in saecula saeculorum*: in alle eeuwig-

heid; *in spe* (patriae): in hoop (op den hemel); *in spiritualibus*: in geestelijke zaken; *in statu quo*: in den staat, (waarin de zaak zich bevindt); *in summa*: in 't kort, in één woord; *in terminis*: in den gebruikelijken vorm, officiëel; *in totum*: in het geheel; *in voce*: bij (onder) dat woord (te zoeken).

Incarnaat, vleesch tint; hoog-, roze-rood, granaat.

Incarna'tie, de Menschwording van den goddel. Zaligm. Zie: *Jezus*; *Verlosser*.

Inclu'sen of reclusen; kluizenaars (mannen en vrouwen), die zich in een kluis of cel voor hun leven deden insluiten en door een kleine opening voedsel ontvingen.

Inclusief, afgekort: *incl.*; ingesloten, met inbegrip van. Zie: *Exclusief*.

Incorpora'tie, inlijving bij, opneming in, vereeniging eener zaak (prebende, inrichting enz.) met een andere, waardoor zij het wezen van deze aanneemt; hiertoe zal in vele gevallen pausel. toestemming noodzakelijk zijn.

Incuna'belen, wiedrukken (z. a.); eerste of oudste drukken, palaeotypen; gedrukte boeken van den aanvang der drukkunst af tot 1530 ongev.; de oudste zijn van omstreeks 1490; de plaats voor de initialen (z. a.) werd opengelaten en later met de hand bewerkt; de prentversiering was in houtsnee. Zie: *Miniaturen*.

Index librorum prohibitorum: „lijst van verboden boeken”; de eerste verscheen in 1559 (P. Paulus IV), de laatste, zeer gewijzigde van P. Leo XIII (1900). 1. Deze kerkel. boekenwetgeving verplicht allen, die geen verlof tot „het lezen van verboden boeken” bezitten; ook dan, wanneer voor den lezer geen gevaar van verleiding bestaat.

2. Aan het verbod is een kerkel. censuur toegevoegd voor werken, waarin ketters en afvalligen hunne dwaalleer verdedigen.

3. De hoofdzaak van den I. bestaat in de *algemeene regelen* b.v. met betrekking tot de afvalligen en dwaal-leeraars, welke hunne dwaling verdedigen; de eigenlijke *lijst* der boeken is de bijzaak.

4. Zij die bovenbedoelde werken voor studie enz. noodig hebben, zijn verplicht hiervoor vergunning te vragen aan de Kerkel. Overheid en zorg te dragen, dat die werken niet in andere handen geraken (Const. van P. Leo XIII; 1896.) Zie: Imprimatur.

Indifferentis'mus, „onverschilligheid” in zake van godsdienst; een dwaling leerend, dat het „onverschillig” is, welken godsdienstvorm men belijdt, zoo men slechts aan den waren God gelooft; hetgeen evenzeer tegen de Openbaring (z.a.) als tegen de logica strijdt. Zie ook: Alleen-zaligmakend.

Indult', genadebrief; pausel. vergunning, dispensatie, vrijbrief; gew. geschonken aan vorsten of hooge prelaten (z. a.).

In fa'cie Ecclesiae, oorspronk.: „voor het front van het kerkgebouw”; vooreen werden de huwelijken nl. op het voorplein der kerk (met het gelaat naar de kerk gewend) gesloten; thans: met medewerking der Kerk. Zie: Huwelijksdeur.

Infernaal', helachtig, helsch, duivelsch. *Inferno*: de hel, het eerste deel der „Divina Commedia” (z. a.) van Dante.

Infide'les: de „ongeloovigen”, heidenen.

Infirma'rius, geestelijke ziekenoppasser, vooral in kloosters.

In fo'ro, „voor de rechtbank”; i. f. externo: v. d. zichtbare r.; i. f. interno: v. d. inwendige r. (het geweten); i. f. copscientiae: v. d. r. des gewetens.

In'fula, zie: Myter.

Initia'len, groote versierde (met goud en kleuren)

aanvangsletters, welke niet alleen arabesken, figuren van menschen en dieren, maar soms uitvoerige illustraties (lettres historées)

bevatten; aangewend in handschriften en incunabels

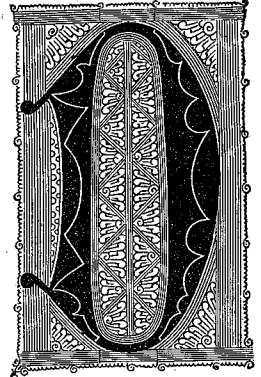

Fig. 142; Initiaal uit een antiphonarium der 14e eeuw; gravure door L. Gaucherel.

(z. a.) der M. E. Zie: Miniaturen.

Inkleding, het plechtig ontvangen van een kloostergewaad door de *postulanten* (de nieuw ingetreden); alsdan begint het *noviciaat* of proeftijd (van 1, 2, of soms meer jaren), met de vrijheid om gedurende dien tijd het klooster te verlaten; de gevorderde leeftijd is die van minstens 15 jaren.

In necessa'riis u'nitas, in du'biis liber'tas, in om'nibus ca'ritas, „in het noodzakelijke eenheid, in het twijfelachtige vrijheid, in alles liefde”, oud slagwoord, vroegeraan den h. Augustinus toegeschreven.

In pa'ce (In bona pace): in (goeden) vrede; spreuk veel voorkomend op de graven der katakomben (z.a.).

In par'tibus infidelium, „in het land der ongelooovigen” (afgek.: I. P. I.); verouderde (sedert 1882) tituluur der bisschoppen zonder diocess: titulair-biss. (z.a.).

In perpe'tuam re'i memo'riam: „tot eeuwigdurende gedachtenis der zaak”, bv. op een beeld, op een ex-voto (z.a.) geplaatst.

In pet'to, in de „borst” besloten; wordt gezegd van een kardinaal, die door den P. is aangesteld, maar wiens naam door den P. nog niet is gepubliceerd. De uitdruk. bestaat ook in de volksspraak in: „iets in petto houden.”

In pontifica'libus, in bisschopp. kleedij; plechtig; in feestgewaad.

Inquisi'tie, een kerkelijke rechtbank, met het doel om misdrijven tegen geloof en zeden te onderzoeken en te bestraffen; zij is van zeer ouden datum en werd, nauwkeurig omschreven (synode van Toulouse 1229), door p. Gregorius IX aan de Dominikanenorde (1233) opgedragen.

1. Ter beoordeeling houde men in het

oog: *a*, dat de K. als „volmaakte gemeenschap” het recht heeft voor haar behoud te waken; *b*. de geheele rechtspleging was vooral in de M.E. zeer streng, meermalen wreed; zeker het *minst* bij de Inq.; *c*. misdaden tegen de K. waren rechteus en feitelijk ook tevens misdaden tegen den staat; *d*. die „hardnekkig” bleven volharden, werden aan den „wereldlijken rechter” overgeleverd; de K. zelve voerde geen doodstraf uit; *e*. beschouwd in de omlijsting van den tijd, schijnen wereldlijke en lichamelijke straffen noodzakelijk te zijn geweest; *f*. door onverstand en ruwheid eeniger inquisitoren (vooral in Spanje en Zuid-Frankrijk) bovenal door mate-

looze overdrijving en romantieke voorstelling, is de I. tot een slagwoord tegen de K. gemaakt; tegen misbruiken en wreedheden bleven echter de Paus en de Kerk steeds hunne stem verheffen.

2. De tegenwoordige, geestelijke rechtspraak van het door p. Paulus III opgerichte (1542) Sanctum Officium (Rota, Segnatura) wendt alleen geestelijke tuchtmiddelen aan (excommunicatie, suspensie enz.).

I. N. R. I., afkorting van: „Jezus van Nazareth, Koning der Joden,” welke woorden in drie talen (hebr., grieksch, latijn) op een schandbord aan het kruis

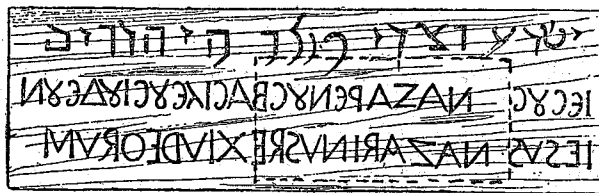

Fig. 143: Kruistitel, waarvan de stippellijnen het thans nog bestaande fragment aangeven.

des Zaligmakers waren geschreven. zie: Kruistitel.

Inscrip'tie, inschrijving (gesneden, gebrand enz. in een muur, beeld enz.); opschrift.

Inscruta'bili De'i Conci'lio, „door het ondoorgrondelijk raadsbesluit Gods”; eerste encycliek (z.a.) van P. Leo XIII (1878), waarin de verwarring der geesten op kerkel., maatschapp. en staatkundig terrein wordt aangegeven, de vroeger reeds gebrandmerkte dwaalleeringen worden verworpen en op de heiligheid van *huwelijck* en *opvoeding* wordt gewezen; schematisch bevat zij reeds den inhoud der daarna volgende encyclieken van dien Paus. Zie: Encyclieken.

Insig'niën, zijn vast aangenomen waardigheidsteekenen, welke den hoogen rang van den dignitaris (z.a.) uitdrukken. Zie: Paus; Bisschop; Pallium.
Inspira'tie der h. Schr. is de goddel. *ingeving* der oorspronkelijke schriftuurboeken, zoodat God de *Schrijver* kan worden geheeten. Tot I. wordt vereischt: 1. dat de boeken op Gods bevel zijn geschreven; 2. dat God verstand en wil der menschel. schrijvers zoodanig heeft bewogen, dat zij op juiste wijs vermeldten *alles* en *alleen datgene*, dat God verkoos; 3. dat God hen behoeft voor mogelijke afdwalingen.

In den *vorm* der h. Schr., gelijk wij die *thans* bezitten, kunnen door vertaling, overschrijving enz. onvolmaakt-heden in *bijzaken* worden aangetroffen, De I. was tevens *openbaring*, wonneer God aan zijn schrijver een onbekende zaak meedeelde. De I., den Canon (z.a.) en de verklaring der h. Schr. kennen wij uit het onfeilbaar leergezag der K. Zie: Onfeilbaarheid; Canon; Schrift, H.

I. N. S. T.: In nomine sanctae Trinitatis, „in den naam der h. Drievuldigheid”; gebruikel. formule in oorkonden enz. der M. E.

Instinkt', natuur-, aandrift: een zielevermogen van menschen en dieren, dat aan de onbewust-doelmatige handelingen te gronde ligt; is beperkt tot het zinnelijk gebied en sluit het vormen van algemeene begrippen enz. uit. Het dier bezit uitsluitend *instinkt*; de mensch bovendien de *rede*.

Instruk'tie, leering, lastgeving. Zie Kathedr. Kapittel.

Instrumen'tum Pacis, een „kustafeltje”; een gouden tafeltje, waarop de vredekus van den dienstdoenden Priester aan de mis-assistenten (en de

geloovigen) wordt overgebracht; ook

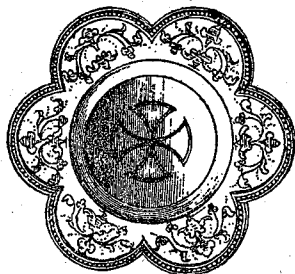

Fig. 144.

genaamd: pacificale, osculatorium.

In'sula Dei, „Godswaard”; een aan God toegewijde verblijfplaats (ook geheele stad), welke op zich zelve stond; thans nog de naam van het R. K. Weeshuis te Arnhem; voorheen (1312) waren er ook *godswaarden* te: Roermond, Wageningen, Hattem.

Intar'siën, inlegwerken in verschillende gekleurde zelfstandigheden (email, steentjes, gebakken klei.) Zie: Mozaïek. Terrasso.

Integumen'ta, buidels ter bewaring van kostbare boeken (breviers) of relieken (z. a.); somtijds bij heiligenbeelden afgebeeld. Zie: Boekband.

Inten'tie, meening, bedoeling, oogmerk, gehoopte gunst enz.; b. v. de „h. mis tot deze of gene intentie opdragen.”

Interdikt', een kerkel. straf, verbiedend (voor personen of plaatsen) het verrichten van kerkel. officies, eenige h. sakram. en de kerkelijke begrafenis. Zie: Ban.

In'terim, tusschentijd; *ad interim*: tijdelijk, b. v. secretaris ad interim: tijdelijk secretaris.

Internaat', inrichting van onderwijs met kost en inwoning voor de leerlingen, gelijk de religieuze orden dikwijls bezitten; tegenover *externaat*

waar alleen onderricht wordt gegeven.

Zie: Kloosterscholen; Juvenaat.

Internun'tius, pausel, gezant of gevolmachtigde aan het hof van een kleinen staat. Zie: Nuntius.

Interpella'tie: „inschuiving” van woorden en zinnen, in den origineelen tekst, hetzij door gewilde vervalsching of door onnauwkeurigheid, gelijk b. v. geschiedde, wanneer een glosse of randverklaring in den tekst geraakte; kwam menigmaal voor bij het herhaaldelijk overschrijven b. v. der werken van de Kerkvaders (z. a.).

Zie: Glosse.

Interpreta'tie, verklaring, uitlegging; de I. der h. Schrift komt uitsluitend toe aan het door Chr. geschonken, onfeilbaar leergezag der K.

Intersti'tiën, de voorgeschreven tijdruimte, welke er tusschen het ontvangen der verschillende Wijdingen (z. a.) moet verlopen zijn; b. v. een jaar tusschen ieder der hogere Wijdingen (z. a.), tenzij hierin door den Bp. is gedispenseerd.

Intona'tie, het aangeven van den toon door stem of instrument; ook het psalmvers, dat de dienstdoende geestelijke inzet.

Intrinsiek', inwendig, innerlijk; zie: Extrinsiek.

Intro'itus, „inleiding” tot de h. mis, welke het Kyrië eleïson onmiddellijk voorafgaat.

Invecti've, schimp-, scheld-, smaadwoord; onbewezen beschuldiging enz., b. v. tegen de K.

Inve'nit, afgek. : inv., „heeft uitgevonden”, gevoegd bij den naam van den kunstenaar, door wien het ontwerp (teekening, ets, enz.) is gemaakt; geplaatst op koper-, hout-sneden enz.

Inventarisa'tie, het opmaken van

een lijst of staat der voorhanden zijnde bezittingen, boedelbeschrijving; veel gebezigde term in de hedendaagsche kerkvervolging in Frankrijk. Zie: Secularisatie.

Investituur', bekleeding met een waardigheid; inz. met ring en staf (van een Bp.) door den Paus.

Investituur'strijd, de strijd over de bisschopp. keus en aanstelling of het beleenen met ring en staf van een Bp.; een kamp welke de K. (Paus Gregor. VII) in de 11—12e eeuw tegen den Staat (de tijdel. macht) had te voeren ter verdediging van haar recht der bisschopskeuze, en in het algemeen der kerkel. keuzen; eindigde met het concordaat van Worms (1122) waarin die rechten erkend werden. De Staatsinmenging in strikt-kerkelijke zaken is immer de groote beproeving der K. geweest en gebleven. Zie: Investituur; Caesaro-Papisme.

Invitato'rium, het begin van; „opwekking” tot de Metten (z. a.) van het Breviergebed (z. a.).

Invoca'tie of inleidings-gebed, zie: Predikatie.

Ipso; *i. facto*: door de daad zelve, feitelijk; *i. jure*: door het recht bepaald, rechtens.

Irregulariteit', een wijdingsbeletsel, (uit een „gebrek” of „misdaad” ontstaan), waardoor het ontvangen der wijdingen of het gebruik maken der reeds ontvangen macht, ongeoorloofd wordt. Men wordt er van ontslagen door: het verwijderd worden van de oorzaak of door (gew. pausel.) dispensatie.

Irvingia'nen (naar den schotschen predikant Ed. Irving, 1834), ook „Apostol. gemeente”, trachtten verschillende protest. kerkgemeenten tot een eenheid samen te smelten.

Is'lam, Islamisme, leer en godsdienst van het Mohammedanis'me (z. a.).

P'tala, oudste, lat. bijbelvertaling (waarschijnlijk der eerste eeuw), verbeterd door den h. Hieronymus (420),

waaruit de Vulgaat (z. a.) ontstond. Zie: Canon; Bijbelvertalingen.

Itinera'rium, reisswijzer; reisverhaal; bepaalde gebeden, welke vóór de reis worden opgedragen.

J.

Jaardienst, eene h. mis, welke een jaar, (of telken jare) na den dood van een overledene aan God wordt opgedragen.

Jacobijn', naam (soms scheldnaam) der p. Dominikanen, naar hun voormalig klooster S. Jacques te Parijs, hun eerste in Noord-Frankrijk; 1218.

Jah've, zie: Jehova.

Jansenis'me, sekte door Corn. Jansenius (Ijperen, 1638) ontstaan (deze stierf echter in vrede met de K.); dwalingen over de genadeleer („Augustinus”), waarin het Calvinisme (dwalingen over: erfzonde en genade) met een anti-Jezuïetisme werd verbonden; ontkent de pauselijke onfeilbaarheid (z. a.) en Maria's Onbev. Ontvangenis (z. a.); herhaaldelijk veroordeeld; telt ten onzent omstreeks 8700 leden; tezamen met de „Oud-Katholicken” (z. a.) ongev. 10.000 lidmaten in 23 parochies onder hunne Bp. van Utrecht, Haarlem en Deventer. Zie ook: Geldige Wijdingen.

Jansenis'tisch Kruis heeft een Christusbeeld, dat de armen sterk-vertikaal ten hoogste, d. i., die zoo-veel mogelijk van de

Fig. 145; uit een Jansenistisch „Explication de la passion”; Paris 1729.

aarde afwendt, om het klein getal der uitverkorenen te zinnebeelden; ook wijl Chr. volgens die leer, niet voor alle menschen zou gestorven zijn.

Jans-Evangelie, St., het begin van het h. Evang. (z. a.) van den h. Johannes (over de geboorte van Chr.) meestentijds, het laatste Evangelie in de h. Mis.

Jeho'va, (Jah've), de „Onveranderlijke”, Hebreeuwsche benaming voor de Godheid; onder welke God zich aan Mozes heeft geopenbaard. (Exod. 3,13).

Jeremia'de, Klaaglied, jammerklacht; naar de klaagliederen van den profeet Jeremias (± 570 v. Chr.), ten tijde der Babylon. gevangenschap der Joden; toegepast op klachten in het algemeen. Zie: Klaagliederen; Improperien; Lamentaties.

Fig. 146; boom van Jesse.

Jeruzalem, de oude hoofdstad van het Joodsche land, later van Juda; het „nieuwe” J., het „hemelsche” J. is de K. of de Hemel.

Jesse of Isai was de Vader van David. Uithem ontspruit, door middel der opvolgende geslachten, de be-

loofde Messias. De kunst der M. E. drukte dit symbol. uit, door uit Jesses borst een boom te doen opwassen, („boom van Jesse”), welke als vruchten de namen of borstbeelden der Koningen droeg van de nakomende geslachten.

Jezuïeten-stijl, verschillende stadiën van den barokstijl, welke onttaardde in smakelooze overlading, waarbij het ruwe effect hoofdzaak werd, aldus genaamd naar de Jezus-kerk in Rome door Vignola (1570) aangevangen en door diens leerling Jac. della Porta op luxueuze wijs voltooid.

Jezuïetisme, de leer, beginselen, geest der Orde van S. Ignatius van Loyola; door vooroordeel en onwetendheid van niet-kath. schrijvers, werd dit woord in onze taal ingeburgerd als: schijnheilig, huichelachtig, vertoon enz.; samenhangend met het (door die Orde *nooit* geleerde) beginsel: „Het doel heiligt de middelen” (z.a.); de leer dier Orde is uiteraard geheel dezelfde als die van alle andere Orden, namelijk die der K. Zie: Doel.

Jezus (hebr: „Heiland, Verlosser”) 1. de God-mensch, de goddel. Stichter van het Christendom. Hij is de eeuwige Zoon des goddel. Vaders, de tweede Persoon der h. Drievuldigheid (z.a.); Hij heeft (God blijvend) de menschel. natuur (ziel en lichaam) aangenomen; er zijn dus *twee Naturen* (de goddel. en de menschel. in den *éénen goddel. Persoon*; die twee Naturen blijven *onderscheiden* (behouden hare wezens-eigenschappen) maar zijn niet: *gescheiden, opgelost of vermengd* (gelijk dwaalleeringen meldden), want hare *Vereeniging* is: *één, onvermengd, onscheidbaar*.

2. Door die onscheidb. Vereenig.

waren *alle* daden (ook die der menschel. Natuur) van *oneindige* waarde, als zijnde van den *God-Mensch*; zijn *Lichaam* was (door de beschikking van zijn goddel. Wil) aan smart en dood onderworpen, maar *niet* aan ziekte of booze neigingen; zijne *ziel* had *onmiddellijk* het *volmaakte* gebruik van verstand en wil en was vervuld met alle gaven van God den h. Geest (z.a.). In volkomen harmonie waren er twee *Willen* en *Werkingen* (de goddel. en de menschel.) in Chr.

3. Naar zijne *goddel.* Natuur is Chr. de *Zoon Gods*; de *menschel.* nam Hij aan uit Maria, de h. *Moeder-Maagd*. Zij is dus de *Moeder Gods*, wijl de *één*e Persoon van Christus, èn God èn Mensch *tezamen* was. Naar zijne *menschel.* Natuur bezat Chr. geen vader; S. Jozef was slechts de pleeg- of voedstervader.

4. Wij aanbidden den *geheelen* Christus, den *God-Mensch* en dus ook zijne *Ziel*, zijn *Lichaam* en diens bestanddeelen (H. Hart; H. Bloed enz.), als zijnde onafscheidel. met de Godheid vereenigd. Zie ook: God; de h. Drievuldigh.; Hypostat. Vereen.; Verlosser; Messias; Kruis; Eucharistie; Coenaculum; Nestorianen; Monothelieten; Kruis en Kruisdood (*Bijlage*).

Jobstijding een ongelukstijding, gelijk *Job*, de beproefde rechtvaardige in het land van Uz, uit den patriarchalen tijd van het O. T., er vele ter beproeving ontving; vergelijk: „zoo arm als Job”; een „Jobsbode”; „Jobsgeduld”; „gezet en als Job op den mesthoop”, „Jobsvrienden” (valsche vrienden). Zie: Schriftuurlijke.

Jongeren, de leerlingen van den Zaligmaker.

Joost, joosje, de duivel, drommel, droes; uit het chineesch, waar het

BIJLAGE.

DE GODDELIJKE ZALIGMAKER.

Leven. 1. De onfeilbare bron is het h. Evangelie (z. a.), waarvan de feiten bevestigd worden door de oude, niet-christel. schrijvers (Flavius Josephus, Tacitus, Plinius, Suetonius).

2. Christus werd uit de Maagd Maria van Nazareth, door inwerking van God den h. Geest, te Bethlehem geboren in 749 na de vestiging der stad Rome (ongev. het 5e jaar vóór onze christel. tijdrekening); sedert de 4e eeuw op 25 Dec. gevierd; ontving op den 8en dag nadien de besnijdenis, werd in den tempel opgedragen, vervolgens uit vrees voor Herodes naar Egypte geleid (kindermoord) en na diens dood naar Nazareth teruggevoerd. Chr. leerde het handwerk van St. Jozef, zijn Voedstervader (timmerman), wiens zoon Hij geacht werd (Marc. 6. 3; Luc. 4. 22). Als 12-jarige knaap ging Chr. voor de eerste maal naar Jeruzalem; ontving geen menschelijk-wetenschapp. opvoeding (Joh. 7. 15); nam naar *het uiterlijke* steeds toe in wijsheid, beminnelijkheid bij God en de menschen, evenzeer als in gestalte (Luc. 2. 52). Van het hierna volgend *verborgen leven* des Heeren is ons niets bekend. Op 30-jarigen leeftijd ontving Hij den doop van Johannes den Boetgezant (Luc. 3. 23) en werd als *Messias* verkondigd. Na een vasten van 40 dagen ving Hij zijn *openbaar leven* (2^{1/2}—3^{1/2} jaar) door prediking en wonderwerken aan. Hij leerde het *Rijk Gods* (Bergrede), koos 12 Leerlingen (met S. Petrus tot hun hoofd), onderwees hen en voorzorgde hun zijn lijden. Met hen ging hij op naar Jeruzalem, vierde het Paaschfeest (Laatste Avondmaal: Instell. van het Allerh. Sakram.), gaf zich aan zijne vijanden over, werd gegeeseld, met doornen gekroond (Ecce Homo) en gekruisigd onder Pontius Pilatus (14 of 15 Nisan: 7 April van het jaar 30 na Chr.); werd begraven en verrees ten 3en dage uit den dood ten leven (door eigen, goddel. kracht); steeg 40 dagen nadien ten hemel (Handel. 1. 3); op het einde der dagen zal Hij wederkomen om de levenden en dooden te oordeelen (Joh. 5. 22, 27).

Messlaansche Profetieën. *Christus* werd eeuwen tevoren als de *Messias* voorspeld. Uit eenige der voornaamste blijkt, dat 1. Hij zal zijn waarachtig *Mensch*, voortspruitend uit de Vrouw, die den kop der slang (satan) zou vertreden (Gen. 3. 15); Zoon van Abraham, uit Juda's stam (Gen. 49. 10); Zoon van David (2 Kon. 7. 14; Hebr. 1. 5; Matth. 1. 1; 22. 42); de Zoon der menschen (Dan. 7. 13; Matth. 8. 20; 9. 6; 24. 30); zal uit eene Maagd worden geboren (Is. 7. 14; Matth. 1. 18; Luc. 1. 26) in Bethlehem (Mich. 5. 2; Matth. 2. 1; Luc. 2. 4) na 70 jaarweken (waarsch. 444 vóór Chr.; Dan. 9. 14) ten tijde van den tweeden (Herodiaanschen) tempel (Agg. 2. 7; Joh. 2. 20); zal zich als den „knecht Gods” (Is. 49; 50; 53) voor zijn volk offeren (Is. 53), voor 30 zilverlingen verkocht worden (Zach. 11. 12; Matth. 27. 9); na zijn dood zal Hij na 3 dagen (Jon. 2; Matth. 12. 39; Luc. 11. 29) weder verrijzen (Ps. 15. 9; Matth. 28; Marc. 16). *Zie meer uitvoerig onder: Profetie.*

2. Hij zal wezen *waarachtig God*: Gods Zoon (Ps. 2. 7; Hebr. 1. 5); Emmanuel („God met ons”; Is. 7. 14); de sterke God (Is. 9. 6). 3. Drievoudig zal zijn ambt zijn: *Profeet* (Deut. 18. 15; Matth. 16. 14; Joh. 6. 14; 7. 40); *Koning* (Ps. 2. 109; Matth. 21. 5; Joh. 1. 46; 6. 15); *Priester* (Ps. 109. 4; Gen. 14. 18; Mal. 1. 11), die zich zelven opoffert (Is. 53. 12) enz.

Wonderen door den Zaligmaker.

1. Wonder te Cana (Joh. 2. 1); eerste wonderbare vischvangst (Luc. 5. 11); tweede (Joh. 21. 1); storm bedwongen (Matth. 8. 23); S. Petrus wandelend op het water (Matth. 14. 33); geldstuk in den bek van den visch (Matth. 17. 23); eerste vermenigvuldiging der brooden (Matth. 14. 15); tweede (Matth. 15. 32); verdorde vijgeboom (Matth. 21. 17); transfiguratie (Matth. 17. 1).

2. Melaaitsche genezen (Matth. 8. 1); schoonmoeder van S. Petrus (Matth. 8. 14); lamme genezen (Matth. 9. 1); lamme gen. (Joh. 5. 1); de zoon van den hofbeambte (Joh. 4. 46);

verdorpe hand (Matth. 12. 9); knecht van den honderdman gen. (Matth. 8. 5); lijdende vrouw gen. (Matth. 9. 20); de twee blinden (Matth. 9. 27); de doofstomme (Marc. 7. 32); de blinde van Bethsaida (Marc. 8. 22); waterzuchtige gen. (Luc. 14. 2); tien melaatschen genezen (Luc. 17. 12); twee blinden bij Jericho (Matth. 20. 29); blind geborene (Joh. 9).

3. Chr. wekte ten leven op: het dochttertje van Jairus (Matth. 9. 18); den zoon der weduwe van Naïm (Luc. 7. 11); Lazarus (Joh. 9. 1).

Redevoeringen van den Zaligmaker. De h. Schr. vermeldt er vele en geeft die in slechts zeer korte trekken aan. 1. Bij de *Synoptici* (z. a.): Bergrede (Matth. 5—7); tot de apostelen in Galilea (Matth. 10); over het celibaat (z. a.) en het huwelijk (Matth. 19. 3); zonde tegen den h. Geest (Matth. 12. 22); over de evangel. raden (Matth. 19. 16); vergeving van beledigingen (Matth. 18. 15); zuiverheid des harten (Matth. 15. 1);

vasten (Matth. 9. 13); het oordeel (Matth. 25. 34); sabbathviering (Matth. 12. 1); gelegenheden tot zonden (Matth. 18. 6); tegen de schriftgeleerden en fariz. (Matth. 23); over de kinderen (Matth. 18. 2).

2. Bij Sint Johannes: tot de Joden (5. 17); de h. Eucharistie (6. 26); over den goeden wil (7. 16); over de Godheid (8. 15; 10. 24); afscheidsrede (14—17).

Parabelen van den Zaligm., zie onder: Parabelen.

Verschijningen van den Zaligm. na zijne Verrijzenis; volgens vele Vaders (z. a.) het eerste aan: de h. Maagd; Maria Magdalena (Marc. 16. 9); de Vrouwen (Matth. 28. 9); S. Petrus (1 Cor. 15. 5); Leerlingen van Emmaüs (Luc. 24. 15); hh. Apostelen zonder den h. Thomas (Joh. 20. 19); alle hh. Apostelen (Joh. 20. 26); Leerlingen (Joh. 21. 1); Leerlingen op den berg van Galilea (Matth. 28. 16); Jacobus (1 Cor. 25. 7); hh. Apostelen (Matth. 16. 14).

eigenl. beteekent een kistje, waarin een beeldje van Boeddha (z. a.).

Zie: Duivel.

Joris, Sint, hollandsche benaming voor S. Georgius; de christel. ridder (de Kerk), die den draak (duivel of het heidendom) verwon; patroon der ridders, voetboogschutters enz. In de vijftiend' eeuwse optochten, stelde men S. J. gaarne door een ridderfiguur voor, die schertsend van tijd tot tijd zijn speer in een linnen draakpop stak; vandaar het oude: „met iets den draak steken”. Zie: Draak-Heiligen.

Josaphats'dal, een dal (ten oosten van Jeruzalem), waar het laatste oordeel, volgens een overlevering, zal plaats hebben.

Josephis'me, zie: Caesaro-Papisme.

Jozef, St., (17 Maart), echtgenoot der H. Maagd Maria, voedstervader (beschermer) van den Zaligmaker, zoon uit Davids geslacht, Beschermheer der Kerk (1870; feestdag: 3en Zondag na Paschen), Patroon der

christen huisgezinnen, der reizenden, der werklieden, der stervenden, (daar hij in de armen van Jezus en Maria stierf; waarsch. toen Chr. 27 jaren oud was). Hij heeft zijne gelofte van eeuwigdurende zuiverheid trouw vervuld. 1. De relieken van S. J. zijn niet uit het gebeente, maar uit huwelijksring, gordel of kleederen. 2. Hij wordt afgeb. met 't godd. Kind aan de *rechterhand* (als Leidsman); met de lelie: engelachtige zuiverheid. 3. *S. Jozefs-altaar* wordt aan den zuidkant (Epistelzijde) gesteld. 4. De litanie van S. J. is als liturgisch opgenomen (P. Pius X; 1909).

Jozefscomit , St., centraal-comité tot behartiging der belangen van de R. K. Nederl. arbeiders in Duitschl. en de zending van priester-missionarissen tot de arbeiders langs geheel de Deutsche grenslijn; opgericht in 1907; orgaan: „De Nederlander in Deutschland”; 10 afdeelingen (1909): Keulen, Aken, Essen, Kerk-

rade, Oberhausen, M. Styrum, Duisburg, Viersen, M. Gladbach, Dusseldorp.

Jozefsgezellen-ver., zie: Gezellen-Vereeniging.

Jubée, (afkort. van: „jube Domne benedicere, Heer wil ons zegenen”; een zegenbede vóór de lezing van het evangelie); oorspr. het dokzaal (z.a.), of het zangkoor vóór het presbyterie (z.a.), waar de twee *ambo's* (z. a.) of kansels waren, ten gebruike van Diaken (z.a.) en Subdiaken (z.a.); thans veeltijds een verbindingsbalk tusschen de zijwanden der kerk vóór het priesterkoor aangebracht; hierop is vaak het triomfkruis (z. a.) gesteld. Zie: Dokzaal.

Jubeljaar, een jaar, waarin een plechtig afgekondigde aflat (Jubileeafl.) en andere kerkel. gunsten verleend worden, gew. na iedere 25 jaren; de dichtgemetselde „jubelkeur (porta aurea)” wordt alsdan voor een jaar geopend (het laatste in 1901); de macht der biechtvaders ontvangt in dien tijd gew. zeer grooten omvang.

Jubilee', feestelijke herinneringsdag der K. of van kerkelijke personen.

Judaïs'me, het Jodendom; de verspreiding van het J. is naar een „Joodsche statistiek” als volgt.

De talrijkste, joodsche bewoners bevat Rusland, namelijk 5,082,000, dan volgt Oostenrijk-Hongarije met 1,994,000, hierna komen de Vereenigde Staten met 1,136,000, dan Duitschland met 590,000, Rumenië m. 269,000, Afghanistan m. 184,000, Engeland met 179,000, Marokko met 150,000, Nederland met 104,000, Frankrijk met 58,000, Algiers met 57,000, Abessynië met 50,000, Italië met 47,000, Tunis met 45,000, Perzië m. 35,000, Siberië m. 34,000,

Zuid-Afrika met 30,000, Bulgarije met 28,000, Egypte met 25,000, Indië met 22,000, Arabië m. 20,000, Canada met 16,000, Zwitserland met 13,000, België met 12,000, Griekenland met 8400, enz. Het geheele Joodsche ras telt volgens deze statistiek 10,597,000 menschen.

Volgens eene andere, Amerikaanse statistiek telt het J. 11.059.987, waarvan in New-York 905.000 en in Londen 140,000. Zie: Sionieten.

Ju'daskus, een verraderlijke kus, gelijk die van Judas Iscariot, den leerling en verrader van den Zaligm. Vergelijk de volksuitdr.: „judasloon” (de 30 zilverlingen); „judaskneep”; „judastronie”; „judasstreek”; „judaslach”; „judasbaard” of „-haar” (rood); „judassen”; „judaswinter”; „judaspenning”.

Juffertje, zie: Angelustorentje.

Ju're divi'no, humano, ecclesiastico: bij „goddelijk, menschelijk, kerkelijk recht”.

Jurisdik'tie, geestelijke rechtsmacht, noodig voor het uitoefenen der geestelijke waardigheid en het toedienen der h. sakramenten; strekt zich uit, zoowel tot de *uitwendige* verhoudingen (der leden tot elkander en tot het geheel) als tot de *inwendige* (der zielen tot God), b.v. de h. Biecht. Zie ook: Zondenvergeving.

Jut'temis, Jutmis; gevormd naar een door den volksluim geschapen (niet bestaanden) heilige: Sint Jutte, b.v. „op Sint Jutmis”, met de beteekenis van: nooit.

Juvenaat', een inrichting van gymnasiaal onderwijs (kloosterlijk internaat), voor aspiranten tot het h. Priesterschap in een bepaalde orde, b.v., der p. Redemptoristen. Zie: Internaat; Kloosterscholen.

K.⁽¹⁾

Ka'äba, de middelbouw der mohammedaansche moskee (z. a.) of het bedehuis te Mekka, waarin de *zwarte* (heilige) *steen*, die volgens de mohamm. fabel door den Aartsengel Gabriël aan Abraham zou zijn overgebracht; wordt door jaarlijksche pelgrimstochten zeer vereerd. Zie: Mohammedanisme; Moskee.

Kaakslag, een symbolieke ceremonie bij het h. Vormsel (z. a.) aangewend, waardoor een officiële bevestiging in het lidmaatschap der Kath. K. wordt beteekend. Een symbolieke „slag” werd oudtijds door de Romeinen gebezigd bij de vrijmaking der slaven, eveneens bij de aanneming van het voogdijschap in de M. E.; ook bij de opname van den jeugdigen edeling in den ridderstand. Zie: Ridderslag; Vormsel.

Kaars, 1 moet vervaardigd zijn van zuivere was (als het reinste produkt van het dier); *wit* van kleur (als gewone regel) of *geel* (rouw), *rood* (boete); *twee* zijn er voorgeschreven bij een private, stille h. Mis; *vier* of meer (om de plechtigheid van het feest) bij eene gezongene h. Mis; minstens *zes* bij het uitgestelde Allerheiligste en bij plechtige feestdagen meer (het gebruik is hier verschillend); bij de Vespers *twee* of *vier* en bij uitstelling van het Allerh. *zes*; bij het Lof minstens *zes*; 2. zij verzinnebeeldt: den Zaligmaker (het „Licht der wereld”); geloof, hoop en liefde; ook het schitteren van goede voorbeelden enz. 3 wordt gebezigd bij de h. Mis, expositie (z. a.), h. wijdingen, doop, processie, bediening, opdracht, kerkgang enz. Zie: Paaschkaars; Licht; Drie-

koningenkaars; Apostellichten; Gradino; Lamp.

Kaarsenbank, Zie: Retabel.

Kaarsenwijding geschiedt liturg. op 2 Febr., Maria-Lichtmis (z. a.); S. Blasius (z. a.) en Paasch-zaterdag (z. a.).

Kabal'la, een oude geheimleer bij de Joden; ook een bij de Joden ontstaan, pantheïstisch godsdienstsysteem; hiermee in verband een magisch stelsel van tooverij, toekomstvoorspelling enz.

Kalot', (calotte), priestermtsje; ook Soli Deo (z. a.).

Kamerlen'go, zie: Camerlengo.

Kandelaars bevinden zich op het altaar: zes op het hoog-ofsakramentsaltaar; tenminste twee op de zijaltaren. Zie: Kaars.

Kansel, predikstoel, uit de vroegere ambonen (z. a.) ontstaan; bestaat uit een *kuip*, één *toegang* (één trap) en een *klankbord*. De Dominikanen bedienden zich in Duitschland en Italië (1250—1350) van draagbare kansels, welke op leeuwen-figures enz. rustten (symb. van het overwonnen kwaad); later komen de vaststaande kansels voor; het *klankbord* wordt vaak tot een ongemotiveerden *troonhemel* ontwikkeld. De plaats van den kansel is aan de *evangelie-zijde*; de symboliek heeft tot onderwerp: typen en leerpunten (deugden, ondeugden enz.) der geloofsverkundiging en welsprekendheid. De heiligen-beelden behooren op de *kuip*, niet als dragers van den kansel gesteld te worden. Zie: Klankbord; Palco; Plaats; ook: het R. Kerkgebouw.

Kanselrede of preek behandelt, volgens een door den redenaar ontworpen plan, een bepaald thema der

(1) De woorden, welke onder K niet voorkomen, zoek men onder C.

geloofs- of zedenleer; zij bestaat uit: een tekst (meestal der h. Schr.), het exordium (z. a.), de uitwerking en de peroratie (z. a.) of epiloog. Zie: Predikatie; Meditatie.

Kanun'nik is een der raadsleden van een kathedraal kapittel (z. a.), hetgeen, althans ten onzent, uit een achttal leden bestaat met een president of Proost; dezen vergaderen maandelijks; dragen superplis en mozetta (z. a.), Zie: Kathedr. kapittel.

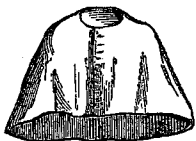

Fig. 147; mozetta.

Kanunnikenbanken, het vaste, gew. fraai bewerkte gestoelte in het hoog- of priesterkoor. Zie: Koorstoelen.

Kap, monnikskap, tegenover *keuvel* of vrouwenkap (van religieuzen); bij uitbreiding beteekenen „kap en keuvel” (ook wel „kogel”) de mannel. en vrouwel. kloosterlingen. Vergel.: zijn kap op de haag of op den tuin (omheining) werpen, hangen (z. a.); de kap aannemen; zich in de kap steken; gelijke monniken, gelijke kappen; de kap maakt den monnik niet; enz.

Kapel, kleine kerk. 1. Er zijn *openbare* kapellen welke tot openbaren dienst bestemd zijn en een vrijen toegang aan den openbaren weg bezitten; *half-openbare*, welke opgericht zijn in gestichten, (kloosters, seminariën, gasthuizen, gevangenissen enz.) en slechts toegankelijk zijn voor de personen, die tot die gestichten behooren; *bizondere*, welke slechts voor een persoon of huisgezin en in een partikulier huis met vergunning van den h. Stoel (z. a.) zijn opgericht. 2. Ook: afgezonderd deel (met altaar) in een kerk; de zangplaats der koor-

zangers of hun koor zelf. Zie: Dubbelkapel; Straalkapellen.

Kapelaan, oorspr. bedienaar eener kapel (z. a.); hulp priester eener parochie, onder den pastoor (hoofdzakelijk in ons land aldus gebezigd). In de verschill. bisdommen zijn er officieel (Kapelaans, Vicarissen en Assistenten; 1909): in Utrecht, 255; Haarlem, 393; 's Hertogenbosch, 276; Breda, 100; Roermond, 229. Zie: Nederl. Kerkprovincie.

Kapiteel, „zuilknop”; het versierde bovendeel der schacht van een zuil, onder de architraaf (z. a.) Zie: zuil; Volute.

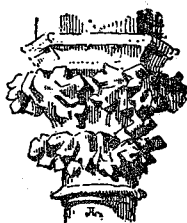

Fig. 148; got. Kapiteel.

Kapit'el, bijeenkomst of vergadering van kanunniken (z. a.), ook van kloosterlingen in een konvent tot het houden van kloosterlijke oefeningen en het behandelen van gedeelten (kapittels) der oordesregelen; vergel. de uitdruk.: „iemand kapittelen”: de les lezen; „op het kapittelbankje zitten”: beschuldigd worden. Zie ook: Kathedr.-Kapittel; Kanunnik.

Kapittelstokje, stokje, waaraan de linten zijn bevestigd, welke de kapittels b. v. de feesten in een missaal (z. a.), brevier (z. a.) enz. aanwijzen.

Kapoets, kapoetsmuts, karmoets, kapuits, capuce, een monnikskap, kraag- of mantelkap, die hoofd en hals bedekt. Zie: Kap.

Karbeel, korbeel, zie: Kraagsteen.

Kardinaal. Het „heilig College” van Kardinalen bestaat uit de kerkelijke personen, die de onmiddellijke helpers en raadgevers zijn van den Paus in zijn bestuur der Kerk.

Hunne waardigheid is niet van god-

delijke (gelijk die der Bisschoppen) maar van *kerkelijke* instelling. Hun *ambt* bestaat in: 1^e. den Paus te kiezen; 2^e. de medehelpers te zijn in het wereldbestuur.

Hun aantal bedraagt 70 (Sixtus V), ter herinnering aan de 70 Ouderlingen van Mozes en aan de 70 Leerlingen van Christus; het is echter nooit volledig. Onder hen voeren 6 den titel van Kardinaal-bisshop; 50 dien van kardinaal-priester, 14 dien van kardinaal-diaken; aan hun hoofd staat de oudste der Kardinaal-Bisschoppen met titel van „Deken” (gewoonlijk die van Ostia).

Fig. 149; Kardinaal.

De aanstelling of creatie (z. a.) geschiedt in een consistorie (z.z.); wordt de naam van den aangestelde door den Paus nog niet gepubliceerd, dan spreekt men van een „kardinaal in petto”. De kardinalen in Rome verblijvend, worden „in curia”, geheeten en die, welke buiten Rome resideeren „extra curiam”.

Hun *titel* is Eminentie; hunne *onderscheidingsteekenen* zijn: de purperen (soms paarse) kleur van de toog; de saffieren ring; de roode barret (bonnet met 3 punten); de roode prachthoed met 15 kwasten (in 4 of 5 rijen). Zie: Congregaties; Bestuur; Consistorie.

Kardinale Deugden: voorzichtigheid, rechtvaardigheid, sterkte en matigheid; zij zijn de „cardo” (de kracht) der overige zedelijke deugden.

Karneval’, rumoerige feestelijkheden op den laatsten dag vóór de vasten, op vastenavond; oorsprong van het woord onbekend.

Kas'te, erfelijke, van anderen streng afgezonderde stand, b.v. van priesters, krijgslieden, kooplui enz., gelijk b.v. bij het Brahmanisme (z. a.).

Katafalk’, praalbed; een looze doodkist op een voetstuk, waarbij de liturg. gebeden voor de(n) overledene in de kerk door den Priester worden verricht; is omgeven door brandende kaarsen en bedekt met een zwart lijkkleed

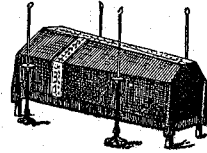

Fig. 150; Katafalk.

waarop een wit of geel kruis; een *wit* lijkkleed (immer met zwarten rand) voor ongehuwden is niet liturgisch. Zie: Requiem-mis; Sarcophaag.

Katakomben, oud-christelijke, onderaardsche begraafplaatsen bij Rome en Napels, op Malta, Sicilië enz., welke den Christenen, in tijden van vervolging, tot wijk- en begraafplaats dienden. Zij bestaan uit een reeks van lange, planmatig aangelegde gangen en dwarsgangen of *galerijen*, in wier wanden de enge graven of *loculi*

Fig. 151; Cubic. uit de Katakomben van S. Marcellinus (3^e eeuw);
A: de graven der eerste christenen.
B: het bovenlicht.

(A) naast en boven elkander zijn uitgehouwen of in kleine kamertjes of *cubacula* geplaatst zijn. Licht en lucht treden door openingen toe (B); zij

bevatten: verblijven, kapellen en baptisteriën (z. a.) en zijn vaak met muurschilderingen versierd, welke de hoofddogmata in beeld brengen. Zie: Lamp; Cubicula.

Katakomben-Schrift, zie: Damasijsch-Schrift.

Kathe'der, bisschopszetel in een kathedraal (aan de Evangelie-zijde); ook leerstoel. Zie: Cathedra.

Kathedraal', de kerk van den Bisschop, waar zich aan de Evangelie-zijde diens cathedra of bisschopstroon (z. a.) bevindt. Zie: Dom; Kerkgebouw.

Kathedraal Kapittel I, de raad of senaat van een Bisschop; de leden heeten *Kanunniken* (dom-, stiftsheeren); zoo zijn er in Nederl. door P. Pius IX voor de 5 bisdommen 5 kapittels opgericht (1858). Hier te lande heeft elk kapittel 9 kanunniken (z. a.), onder wie een Proost, Theologaal en Poenitentiarius; zij kiezen, na den dood van den Bisschop, een Vicarius-Capitularis (z. a.); stellen een lijst van drie personen op, welke aan den Paus wordt voorgedragen; vervolgens wordt de nieuwe Bp. door den Paus rechtstreeks benoemd; in andere landen geschiedt de bisschopskeuze naar andere regels of instructies. Zie ook: Nominatie.

Katholiciteit', zie: Kerk.

Katholiek' is algemeen; de roomsche K. is kathol., wijl zij rechtens en feitelijk door Chr. is gesticht om de algemeen verspreide te zijn. Zie: Kerk; Christendom; Godsdienst.

Katholiekendag, jaarvergadering der Katholieken van een land, kerk-provincie of diocees (gelijken onzent).

Kath. Onderwijs. In Nederl. verscheen 22 Juli 1868 het Mandement der Biss. over het K. O.;

talrijke kath. scholen werden allerwegen geopend, in hoofdzaak door religieuzen; in 1889 werd de lagere school van staatswege gesubsidieerd, in 1905 de middelbare en hogere. Het behoort tot de ernstige plichten der ouders, om hun kinderen zooveel mogelijk *kath. onderwijs* te verschaffen.

Kath. Sociale Actie; deze vereen, heeft ten doel: alle kathol. van Nederl., die op eenigerlei wijze op sociaal gebied werkzaam zijn, te vereenigen in één groote, het geheele land omvatende organisatie en het vervolgens mogelijk te maken, dat de kennis der kath. sociale beginselen en der praktische sociale werken, op ruime schaal verspreidt wordt, door middel van het *Centraal Bureau* (1905 te Leiden); die laatste geeft adviezen, bibliogr. inlichtingen, ontwerpt statuten, verspreidt vlugschriften enz. (ruim een miljoen; 1908), organiseert de *Sociale Week* (z. a.); orgaan: „De Kath. Soc. Actie” (1909).

Kazuifel, casula, planeta, opperkleed, des priesters in de h. Mis met een *kolom* aan de voorzijde en een kruis

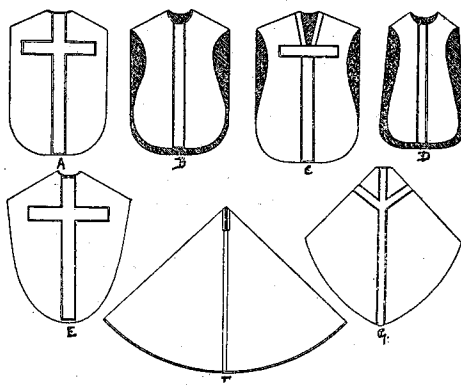

Fig. 152; Ontwikkeling der Kazuifel: A—D moderne vormen (A—B Nederl. en Duitsch, C Romeinsch D Spaansch); E (Bernardus- of Borromaeus-Kaz. 15^e eeuw); F. 14^e eeuw; G vóór 1250.

aan de *achterzijde* (althans ten onzent), in de liturg. kleuren (z. a.) van den dag; sedert de 10 eeuw uitsluitend door priesters gedragen (voorheen ook door andere clerici); zij moet gewijd zijn en uit zijde (halfzijde) bestaan. Desymbol. wijst op het vervullen van den priesterl. plicht („juk des Heeren”) en op de alles bedekkende liefde.

Voor den *vorm* der kazuifel bestaan geene liturg. voorschriften, doch men mag van den in gebruik zijnden vorm niet afwijken; de oudere vormen (vooral E. en F.) zijn wat de waardigheid betreft, aanbevelenswaard. Zie: Liturgische Gewaden; ook „het h. Misoffer.”

Kelk, welke onder de h. Mis (z. a.) door den Priester wordt gebruikt, moet daartoe door den Bp. *geconsacreerd* zijn, eveneens de *pateen* (z. a.), wyl zij dienst doen bij de Consecratie; de *ciborie* (z. a.) en de *lunula* (z. a.) van den *monstrans* worden gezegend of *gebenidiceerd*, wyl zij de „bewaarpplaats” zijn van het h. Sakrament.

De *kom* (cuppa) van den kelk moet inwendig van goud of verguld zilver (tin) zijn; voor de *kolom* (baluster), den *greep* (nodus) of den voet geldt dit voorschrift niet. Hij verliest de wijding door het ontbreken van het goud of door een onbruikbaar worden (scheuren enz.). Tot de *toerusting* behooren: het *kelklepeltje* (niet voorgeschreven), het *linnen kelkdoekje* (purificatorium) ter reiniging van mond en vingers des Priesters, de *pateen* (z. a.), *pallas* (z. a.), kelkkleedje of *velum*, de beurs of *bursa* (z. a.), het *corporaal* (z. a.). Zie: Heilige Vaten; Gewijde zaken; Liturg. Gewaden; ook „Het h. Misoffer.”

Fig. 153; Kelk.

Kenteekenen, (notae, noten) der ware kerk van Christus: eenheid, heiligheid, apostoliciteit, katholiciteit; Voor verdere verklaring, zie men *Bijlage-Kerk*

Kerk, de R. K.; zij is de goddel. stichting van Chr.; de vereeniging van geloovigen, die gedoopt zijnde, de ware leer van Chr. belijden onder het door den Stichter ingestelde bestuur van den Paus (z. a.) van Rome. Zie Moeder; ook *Bijlage*.

Kerkbestuur, het *parochiaal* kerkbest. bestaat uit den pastoor eener parochie (president) en een zeker aantal leeken (kerkmeesters, door den Bp. aangesteld), die met de stoffel. belangen eener parochiekerk belast zijn.

Kerkdag, dag, waarop men de h. mis moet aanhooren. Zie: Feestdagen.

Kerkel. Feesten, de herinneringsdagen aan h. Personen en gebeurtenissen der K.; hunne geordende opvolging vormt het *kerkelijk jaar* (z. a.).

1. *Ondersch.* in: „festa fori” (de praecepto: „geboden heilige dagen”), welke tot mishooren en arbeidsrust verplichten en „festa chori”, „kerkel. feestdagen”, welke alleen door den clerus (z. a.) door mis en officie worden gevierd; *algemeene* (voor de geheele K.) uit het „calendarium romanum” en *bizondere* (partikuliere: voor bepaalde landen, orden, plaatsen enz.); *bewegelijke* of roerende (mobilia), die steeds op denzelfden weekdag (niet op denzelfden maanddag) vallen en *onbewegelijke* of onroerende, welke steeds op denzelfden maanddag gesteld worden (b.v. Kerstmis); naar hun onderlingen rang in: simplex, semiduplex, duplex (met onderverdelingen in graad).

2. De *rangorde*: de hoogfeesten des

BIJLAGE I.

DE R. K. KERK.

1. **Eigenschappen.** Zij is *eenig*, daar Chr. slechts aan één verzameling der Apostelen, onder den h. Petrus als Hoofd, zijne stichting heeft overgedragen; vandaar ook is zij de *alleenzaligmakende* (z. a.). In haar woont en werkt de h. Geest (z. a.), door wien zij *onfeilbaar* (z. a.) is in geloofs- en zedenleer; zij is ook voor alle toekomstende eeuwen gegrondvest en daarom *onvergankelijk*; dit sluit den afval van personen of zelfs volken niet uit, maar eischt, dat de Kerk als zoodanig tot aan het einde der dagen moet *voortbestaan* (perpetuitas) en tevens *onveranderd* blijven in doel en gaven (indefectibilitas). Ook is zij door Chr. als een *zichtbare* (d. i. uiterlijk kenbare) vereeniging gesticht (b.v. het gezag, de h. sacramenten, de eeredienst enz.; visibilitas sensibilis). De *inwendige* werking: heiliging, genadegaven enz., zijn uiteraard onzichtbaar of slechts door hare uitwendige werkingen herkenbaar (of zichtbaar; visibil. intelligibilis); de eerste noemt men het *lichaam* (z. a.), de tweede de *ziel* (z. a.) der Kerk. Een *lid* (z. a.) der Kerk is *volledig* met haar verbonden, zoo dit met beide vereenigd is; onvolledig (alleen met de *ziel*) vereenigd, kan hij zalig worden (zie „alleenzaligmakend”), b.v. een niet-katholiek, die te goeder trouw zou dwalen.

2. **Kenteekenen** (notae), welke de *ware* Kerk doen onderscheiden, moeten *duidelijk*; in hun geheel, aan haar uitsluitend *eigen* en tevens *blijvend* wezen. Zij zijn: *eenheid*, *heiligheid*, *katholiciteit* of algemeenheid en *apostoliciteit*.

De Katholieke Kerk bezit en zij uitsluitend:
a. eenheid in geloofsleer, in genademiddelen (de h. Sakramenten), in het gehoorzamen aan hetzelfde gezag (den Paus); zij toont dit én door hare leer én door de feiten (quoad jus et quoad factum).

b. heiligheid in leer (naar God opvoerende geloofs- en zedenleer, kloostergeloften, „evangelische raden”), in genademiddelen (h. misoffer, 7 h. sacramenten, gebed), in buitengewone deugden (heiligen, kloosterorden), in tallooze liefdewerken, in bizon-dere genadegaven en wonderen.

c. Catholiciteit of algemeenheid: hare leer en inrichting is voor alle tijden en volkeren geschikt; zij werd en wordt steeds gepredikt onder de naties; hare steeds *zelfde* leer is ook feitelijk reeds grootendeels over allerlei deelen der aarde verspreid (de andere sekten zijn immer verdeeld in allerlei geestesrichtingen onder één algemeen naam); haar ledental is 't talrijkst.

d. Apostoliciteit: zij werd steeds door de wettige opvolgers der Apostelen bestuurd in leer, sacramenten, liturgie enz. De rij harer Pausen is historisch tot aan Sint Petrus bewijsbaar.

3. Naar de verschillende betrekkingen, waarin die ééne Kerk voorkomt, wordt zij door de Vaders verdeeld in: de *strijdende* (de K. op aarde), *lijdende* (de K. in het Vagevuur) en *triomfeerende* (de K. in den Hemel).

4. Zij is als een *volmaakte* en *zichtbare* *maatschappij* ingesteld; allen zijn verplicht tot haar toe te treden; zij wordt bestuurd door een *wettig* gezag; zij is op haar terrein van elke andere maatschappij *onafhankelijk*. Zie ook: Ziel en Lichaam der Kerk; Kerk en Staat; Alleen-Zaligmakend; Onfeilbaarheid; Christendom; Hiërarchie; Bijlagen van Bestuur en van Christendom.

BIJLAGE II.
KERKELIJKE FEESTDAGEN.

FEESTDAGFN.	Aartsbisdom Utrecht.	Bisdom Breda.	Bisdom s-Bosch.	Bisdom Roermond.	Bisdom Haarlem.
Besnijdenis des Heeren 1 Januari.	a	a	a	c	a
Driekoningen 6 Januari.	a	a	a	c	a
Maria Lichtmis 2 Februari.	b	a	a	c	b
Aschwoensdag.	c	c	c	c	c
H. Mathias Apostel 24 Februari.	c	c	c	c	c
Feestdag van St. Jozef, 19 Maart.	c	c	c	c	c
Witte Donderdag	c	c	c	c	c
Goede Vrijdag.	c	c	c	c	c
Paasch-Zaterdag.	c	c	c	c	c
2de Paaschdag.	a	a	a	c	a
3de Paaschdag.	c	c	c	c	c
Maria Boodschap 25 Maart.	a	a	a	c	a
Hemelvaartsdag.	a	a	a	a	a
H.H. Philippus en Jacobus, apostelen 1 Mei.	c	c	c	c	c
H. Kruisvinding 3 Mei.	c	c	c	c	c
2de Pinksterdag.	a	a	a	c	a
3de Pinksterdag.	c	c	c	c	c
H. Sakramentsdag.	a	a	a	c	a
Geboortedag van den H. Joannes den Dooper 24 Juni.	c	c	c	c	c
H.H. Petrus en Paulus 29 Juni.	a	a	a	c	a
H. Jacobus, apostel, 25 Juli.	c	c	c	c	c
H. Anna, moeder der H. Maagd, 26 Juli.	c	c	c	c	c
H. Laurentius 10 Augustus.	c	c	c	c	c

FEESTDAGEN.	Aartsbisdom Utrecht.	Bisdom Breda.	Bisdom 's Bosch.	Bisdom Roermond.	Bisdom Haarlem.
Maria Hemelvaart 15 Augustus.	a	a	a	a	a
H. Bartholomaeus apostel, 24 Augustus.	c	c	c	c	c
O. L. Vrouw Geboorte, 8 Sept.	b	a	a	c	b
H. Matthaeus, ap. en Evangelist, 21 September.	c	c	c	c	c
H. Michael, Aartsengel, 29 September.	c	c	c	c	c
H.H. Simon en Judas, Aposte- len, 28 Oktober.	c	c	c	c	c
Allerheiligen, 1 November.	a	a	a	a	a
Allerzielen, 2 November.	c	c	c	c	c
H. Willibrordus, 7 November.	—	—	—	—	c
H. Andreas, apostel 30 November.	c	c	c	c	c
Onbevleete Ontvangenis der H. Maagd. 8 December.	b	a	a	c	b
H. Thomas, ap. 21 December.	c	c	c	c	c
Kerstmis, 25 December.	a	a	a	a	a
2de Kerstdag, H. Stephanus, 26 December.	a	a	a	c	a
H. Joannes ap. en Ev. 27 Dec.	c	c	c	c	c
H.H. Onnoozele Kinderen 28 Dec.	c	c	c	c	c
Oudejaarsavond; H. Sylvester Paus en Belijder, 31 December.	c	c	c	c	c

a = te vieren als Zondag.

b = verplichting van Mis te hooren.

c = dag van devotie. (Op de dagen van Devotie is men wel niet meer verplicht, om de H. Mis bij te wonen, maar den geloovigen, wier omstandigheden het toelaten, blijft het bijzonder aanbevolen.)

Op den feestdag van den h. Willibrordus (7 Nov.) in het diocces van Haarlem; verplichting van mis-hooren.

Heeren, waarvan sommige met gepri-
vilegieerde vigilie (z. a.) en oktaven
(z. a.); zij zijn: Kerstmis, Driekonin-
gen, Paschen, Pinksteren, Sakra-
mentsdag; feesten der h. Maagd; der
Engelen; van Joh. den Dooper; van
S. Jozef; der Apostelen en Evangel.;
van de overige Heiligen. Zie ook:
Kerkelijk Jaar; Feesten des Heeren; Maria-
Dagen; Roerende en Onroerende Feest-
dagen; ook *Bijlage*.

Kerkel. Gewaden, zie: Liturg. Gew.

Kerkel. Jaar is de ring der heilige
tijden en feestdagen, welke de K.
jaarlijks viert; het middelpunt is *Pa-
schen* (z. a.) of de Opstanding na het
Lijden (de Goede week); vangt aan
met den 1^{en} Zondag van den *Advent*.

De reeks bestaat uit drie deelen, nl.
de feestkringen van den *Advent* (z. a.),
Paschen (z. a.) en *Pinksteren* (z. a.)
of van de Verwachting en Komst,
van het Sterven en de Verrijzenis,
van de Verheerlijking des Heeren.
De groote Hoogfeesten hebben een
voorbereiding of Vigilie (z. a.) en
een naviering of oktaaf (z. a.). Buiten-
dien zijn er nog talrijke Feesten (z. a.),
welke door het K. J. worden gevierd,
namelijk: Feesten des Heeren (z. a.);
der h. Maagd Maria (zie: Maria-
Dagen); der hh. Engelen (zie: Enge-
len); Apostelen en Evangelisten; der
overige Heiligen. Zie: Kerkel. Feesten;
Feestdagen; Heiligen-feesten; Onroerende,
Roerende Feesten; Patrocinium; Feest-
dagen des Heeren; Maria-Dagen; ook
Bijlage.

Kerkel. kleuren, als onderscheiding
van waardigheid. De Paus draagt:
collaar (z. a.), toog, kapje, cingel (z. a.)
wit; de Kardinalen *rood*; de ordes-
kardinalen in de kleur van het ordes-
habijt (uitgen.: collaar en kapje); de
Bisschoppen *purper* (of gelijk ten

onzent, meestal: zwart met purper
gemonteerd). Zie: Liturgische Kl.;
Symbolieke Kl.

Kerkel. Organisa'tie, Zie: Bijlage
van „Bestuur der Kerk.”

Kerkel. Schrijvers, vooral de Apost.
Vaderen (z. a.), de Grieksche en
Latijnsche Kerkvaders (z. a.), de
Kerkleeraars (z. a.) uit lateren tijd; de
„*Apologeten*”, die het geloof tegen
heidenen, Joden, dwaalleeraars heb-
ben verdedigd, van welke de voor-
naamste zijn: de h. h. Justinus M.
(167); Irenaeus (202); Cyprianus
(258); ook Tertuliaan (220); Cle-
mens van Alex. (217) en zijn leerling
Origenes (254). Buitendien zijn er
K. S., welke zich voor de kerkleer
verdienselijk maakten, maarin eenige
geloofsdwaling zijn vervallen, b. v.
Origines, Tertuliaan enz.

Kerkel. Staat (Patrimonium Petri,
het onrechtmatig ontnomen (1870)
statengebied, waarover de Paus (z. a.)
sedert de 8e eeuw als Oppelhoofd
der K. soeverein was: Rome, de
Romagna, de Marken, Umbrië, de
Campagna. Zie: Non Possumus.

Kerken, groote. De St. Pieterskerk

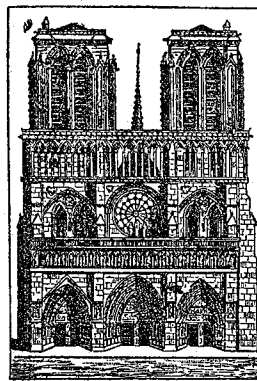

Fig. 154; N. Dame van Parijs.

kan bevatten 54.000 personen; de

HET KERKELIJK JAAR.

HET KERKELIJK JAAR.

Advents-Kring.	1—4 Zondag van den Advent (z. a.)			
	Kerstmis {	1e Kerstdag (z. a.); 25 Dec.		
		2e Kerstdag: H. Stephanus.		
	Besnijdenis des Heeren; 1 Jan.			
	Driekoningendag (z. a.); 6 Jan.			
Paasch-Kring.	Zoete Naam (z. a.); 2e Zondag na Driekoningen.			
	H. Familie (z. a.); 3e			
	Opdracht van Chr.: Maria "Lichtmis" (z. a.); 2 Februari.			
	Vóór- vasten.	{	Zondag: Septuagesima (z. a.): 70 dagen vóór Paschen.	
			" Sexuagesima (z. a.): 60 " " "	
			" Quinquagesima (z. a.): 50 " " "	
			" Quadragesima (z. a.): 40 " " "	
	Vasten-tijd.	{	Aschwoensdag (z. a.): Begin van den vastentijd.	
			Vier Zondagen (Invocabit, Reminiscere, Oculi, Laetare).	
			Zondag: Judica; Passiezondag.	
Palmzondag: Begin der „Goede Week" (z. a.).				
Pinkster-Kring.	Paschen.	{	Witte Donderdag (z. a.)	
			Goede Vrijdag (z. a.)	
			Paasch-Zaterdag (z. a.).	
			Paschen (z. a.): 's Heeren Verrijzenis; 2 Feestdagen.	
	Pinksteren.	{	Vijf Zondagen (Quasi Modo, Misericordia, Jubilate, Cantate, Vocem.)	
			Hemelvaart van Chr. (z. a.); 40 dagen na Paschen.	
			Zondag: Exaudi.	
			Pinksteren (z. a.): Nederdaling van den h. Geest; 2 Feestdagen.	
			H. Drievaldigheidszondag (z. a.).	
			H. Sakramentsdag (z. a.); Donderdag na dien.	
2e Zondag na Pinksteren.				
H. Hart-feest (z. a.); Vrijdag na dien.				
23—26 „Zondagen na Pinksteren."				

dom van Milaan 37.000; de St. Paul te Londen 25.000; de Sophiakerk te Konstantinopel 23.000; de Notre Dame te Parijs 21.000; de St. Stephanus te Weenen 12000. Zie: Dom; Torens.

Kerk en Staat. De K. is een maatschappij, welke tot laatste doel heeft: de zaligheid harer leden; dat van den Staat is: de tijdelijke welvaart zijner onderdanen. Beide zijn op hun *eigen terrein* onafhankelijk. 1. De eeuwige zaligheid gaat echter boven stoffelijke welvaart en dus kan het terrein der Kerk zeker niet ondergeschikt zijn aan dat van den staat. 2. De staat heeft dus niet het recht van zich te mengen in zaken van kerkelijk karakter; geen beletselen stellen aan het kerkel. gezag; de stoffelijke middelen (kerken, kloosters, gelden enz.) niet ontroofen, enz. 3. In zaken van gemengden aard (b. v. het onderwijs) moeten ook de rechten der Kerk gehandhaafd blijven. Zie: Kerk.

Fig. 155;
zouaaf,

Kerkerechten, de laatste h.h. Sacramenten (z. a.), b. v. „liggen onder volle K.”: ten volle bediend zijn.

Kerkfabriek, een canonieke benaming (fabrica eccl.) voor het *kerkgebouw* en het *kerkvermogen* (bezit en inkomsten).

Kerkgang, (het eerste) kerkbezoek en inzegening eener jonge moeder, welke de opdracht van het kind en de zuivering der moeder beteekent, ter herinnering aan Maria's zuivering in den tempel; ook plechtige gang van verloofden naar de kerk, ter voltrekking van het huwelijksakrament.

Kerkgebouw; de hoofddeelen zijn:

voorkerk, (voorhal, pronaos), schip, priester- of hoogkoor (met of zonder straalkapellen z. a. en crypta z. a.); het *schip* kan door zuilenrijen in 3, 5 enz. deelen gesplitst zijn (middenschip en zijschepen, -panden, -beuken); ook kan er dwars doorheen (tusschen schip en koor-schelp) een

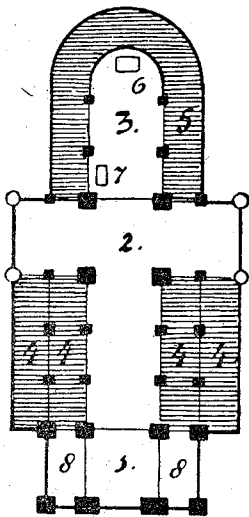

Fig. 156; 1. Portaal; 2. Schip; 3. Priesterkoor; 4. Zijbeuken; 5. Omgang (waarin eventueel de straalkapellen); 6. Hoofdaltaar; 7. Bisschopszetel (in een kathedraal); 8. zijportalen.

dwarspand (transsept) gebouwd zijn, waardoor de *kruiskerk* (z. a.) ontstaat, Zie: Gotiek; Vensters; Basiliek; Bouwstijlen; ook: „het Roomsche Kerkgebouw.”

Kerkgeraad, -gereedschap; de voorwerpen, welke bij den openbaren eeredienst in gebruik zijn. Zie: heilige Vaten; Liturg. Gewaden.

Kerkhof, gods-, doodenakker, (oudtijds: vrijthof); de door de K. gewijde begraafplaats voor den Katholiek; een „hof” (tuin) in de schaduw eener „kerk”; het is door den Bp. *gewijd* of door diens gemachtigde ingezegend; is een „gewijde plaats”; de graven van den clerus zijn te onderscheiden van die der leeken; voor de lijken van hen, die niet kerkelijk worden begraven is een niet-gewijde plaats aangewezen. 1. Het behoort *georiënteerd* (z. a.) te zijn met den toegang naar het westen, de lijken met de voeten naar het

oosten, in omgekeerde orde die der priesters; het wordt aangelegd aan

Fig. 157; Bisschops-grafzerk.

de noordzijde (de symbol. plaats des doods en der duisternis). 2. *Christel. symbolen* zijn: het kruis (met of zonder Maria en S. Joh.); palmtak (zege, vrede); olijftak (verzoening); duif (gelijk in de katacomben: zinnebeeld der ziel); het Christogram; zinnebeelden van geloof, hoop en liefde; levensboom; phoenix enz. Beter dan de *heidensche emblemen*: sikkel; dood met zeis; gevleugelde zandlooper; gebroken zuil; uitgedoofde lichtfakkel; gesluerde vazen of bussen, (urnen); balsem-, asch-urnen; vlinders (ziel) enz. 3. Symbolieke boomen zijn hier: laurier, eik, olijf, mirte, cypres; ook de rosmarijn, klimop (z. a.). 4. De oud-Christ. graven toonen figuren van *redding*: Job, Noach, Jonas, Daniël, den vuuroven enz.; of beelden van *vergeven zonden*: Adam, Petrus, goeden Herder; of symbolen der *godd. genade*: Mozes (roode zee, waterrots), Christus en Lazarus, den lamme, den blinde, de zondares, spijswonder enz. Zie ook: Begrafenis; Lijkverbranding; Campo Santo; Requiem-mis.

Kerkhofkruis. Een aflat van vijf jaren, ook aan de geloov. zielen toevoegelijk, kan eenmaal daags worden verdiend door den christen, die op een gewijd kerkhof 5 Onze Vad. en 5 Wees Gegr. voor het Kerkhofkruis godvruchtig bidt; (op aanvraag van Mgr. Godschalk, Biss. van 's Bosch toegestaan).

Kerkkunst, is de kunst in dienst der kerkgebouwen (hunner onderdeelen,

paramenten enz.), welke onmiddellijk tot verheerlijking Gods en tot stichting der geloovigen heeft bij te dragen; voor bijkans alle schoone kunsten is er terrein in de kath. kerkgebouwen. Zie ook: Christelijke-, Versierings-, klein-kunst.

Kerkleeraar, (doctor Eccl.) is een kerkel. schrijver, die om wetenschap en heiligheid door de K. met dezen titel uitdrukkelijk wordt vereerd. Zij zijn hoofdzakelijk de Kerkvaders van de *Westerse K.*: de h. Ambrosius (397); Hieronymus (420); Augustinus (430) en Paus Gregorius d. G. (604); van de *Oostersche K.*: Athanasius (373); Basilius d. G. (379); Gregor. van Nazianze (389); Chrysostomus (407). Volgens pausel. verklaring werden hieraan toegevoegd in de navolgende jaren: de h. h. Thomas van Aquine (1576), Bonaventura (1588), Leo I (1754), Petrus Dam. (1828), Bernardus (1830), Hilarius (1852), Alfonsus de Ligorio (1871), Franc. van Sales (1877), Cyrillus van Alex. en Cyr. van Jeruz. (1883), Johannes Damasc. (1890), Beda (1899). Zie ook: Apost. Vaders en Kerkvaders.

Kerkmeester, lid van het kerkbestuur (z. a.).

Kerkmuziek is een deel der liturgie, met wier waardigheid en rijkdom zij in harmonie moet blijven, vrij van alle hartstochtelijke onrust. Diatoniek verdient de voorkeur, schoon een matig gebruik van chroma niet onkerkelijk is. De Duitse Gaeciliënverein (Haller, Haberl, Mettenleiter enz.) gaf een krachtigen stoot aan de wederopleving der kerkel. muziek in goede richting, zich aansluitend aan het Gregoriaansche koraal. Paus Pius X (1903) heeft die richting tot de zijne verklaard.

Grooten invloed had in de middel-eeuwen de Nederlandsche Kerkmuziek door: Dufay, Okeghem, Hobrecht, Deprés, Brumel enz. Zie: Liturgie; Gregoriaansch.

Kerkpatroon, Heilige aan wien (wie) de Kerk is toegewijd. Zie: *Bijlage*-Patronen.

Kerkprovincie is het geheel van eenige Suffragaan-Bisdommen onder een Metropolaan-diocces (z.a.); ten onzent die van Haarlem, 's Bosch, Breda en Roermond, onder het Aartsbisdom van Utrecht, Zie ook: Bisschop; Nederl. Kerkprovincie.

Kerkregent, zie: Kerkmeester.

Kerkscheuring, zie: Schisma.

Kerktaal, zie: Latijnsche Taal.

Kerktitel, zie: Kerkwijding.

Kerktoon, een der in de kerkmuziek gebruikelijke toonladders, waarvan de oorsprong in het Grieksche toonstelsel berust. De eerste 4 authentieke, diatonische kerktonen zijn door S. Ambrosius ingevoerd en door S. Gregorius tot acht uitgebreid.

Kerktorens worden als klokkenhuizen gebezigd en aan de west-zijde der Kerk opgebouwd (één of twee torens); soms ook als „koepeltoren” boven de viering of aan beide zijden van het koor (kleine „rondtoren”), Zie: Klokkentoren; Dakruiter; Galmboarden; over den symbolen zin: „het R. kerkgebouw.”

Kerkvaan, (vexillum) is een doek, aan een beweegbaren dwarsstaf van een kruis gehangen; gew. met relig. voorstellingen versierd; kan een symbol. zin bezitten bij *Heiligen*, nl. van „overwinning na strijd”, gelijk bij soldaten en kloosteroversten; ook bij tot Heiligen bekeerde zondaars (S. August.). Zie: Processie-vaan.

Kerkvader, een kerkel. schrijver der eerste tijden, die om zijn uitnemende

leer en groote heiligheid, als zoodanig door de K. wordt erkend, nl.: 1o. de *Apost. Vaders* (z. a.); 2o. de *Oostersche* en *Westersche K.* (van wie S. Bernardus „de laatste K.” heet). Zie: Kerkleeraar.

Kerkvergaderingen, zie: Oecumenische Concilies.

Kerkvervolgingen zijn alle pogingen, om het Christendom gewelddadig te onderdrukken, inz. de tien groote vervolgingen van den heidensch-romeinschen staat; duurden omstreeks 300 jaren (64—313); zij werden naar de volgende keizers betiteld (Orosius en Augustinus), die van: Nero, Domitianus, Trajanus, Marcus Aurelius, Sept. Severus, Maximinus, Decius, Valerianus, Aurelianus en Diocletianus.

Kerkvisita'tie, jaarlijksch onderzoek van den deken naar den toestand eener parochiekerk van diens dekenaat. Zie: Dekan.

Kerkwijding, of -consecratie, de liturg. wijding tot den h. Dienst van

Fig. 158.

een kerkgebouw (vooral altaar) door den B., waaraan dikwerf een minder plechtige inzegening (benediktie) door een plaatsvervanger voorafgaat; wordt sedert 335 door een eigen kerkel. feest herdacht („kerkmis”; vandaar het verbasterde „kermis”). De liturgie (besprenkelingen, zalvingen, aanroepingen van God en Heiligen enz.), hebben een zeer uitvoerige symboliek, waarvan de afbeelding het *abecetarium* aangeeft. De Bp. schrijft nl. in kruisvorm op den met asch bestrooiden kerkbodem het grieksche en lat. alfabet, met de symbolieke beteekenis der vereeniging aller volkeren in de K. van Chr. Bij deze wijding ontvangt de Kerk tevens een *titel*, een toewijding (dedikatie) aan God of een Heilige. Zie: Apostellichten; ook „het R. Kerkgebouw.”

Kerst, samentrekking van 't woord „Christus” of „Christen”; komt in vele samenstell. voor: Kerstmis (z. a.), kerstenen (christen maken: doopen), kerstboom (z. a.), -geschenk, -avond, -dag, -nacht, -feest, -gezing, -lied, -koek, -week, -tijd, -vakantie enz.

Kerstboom, een boom versierd met lichtjes, koralen enz., geschenken dragend, welke in naam van het goddel. Kind worden aangeboden; sedert de 18^e eeuw breidde zich dit gebruik het eerst en meest bij de Protest. in Duitschland uit, later ook bij de Kathol. aldaar, en allengs eenigszins in andere landen.

Kerstkribbe, werd voor het eerst door den h. Franciscus van Assisië in het woud van Greccio, als plastische voorstelling der kribbe van het goddel. Kind opgesteld (1223); wordt bewaard in de Maria Maggiore te Rome; later werd dit gebruik algemeen nagevolgd in kerken en familiën; de

kribbe blijft aanwezig tot aan Driekoningen (z. a.) of Maria Lichtmis (z. a.).

Kerstmis, christen-mis, hoogfeest der geboorte van Christus (op 25 Dec., sedert de 4e eeuw). Alsdan drie h. Missen (het aanhooren van ééne is verplichtend): middernachtmis, dageraad- (herders-) mis, dag- (kerst-) mis; dit drietal wordt opgedragen ter eere van de h. Drievuldigheid en herinnert tevens aan de drievoudige geboorte van Chr.: de *tijdelijke* uit de h. Maagd, de *geestelijke* in de harten der christenen, de *eeuwige* uit God den Vader. De *tweede* Kerstdag (te vieren als zondag): het feest van den h. Stephanus, den eersten der 7 Diakenen en den eersten Christen-Martelaar. De *derde* Kerstdag: het feest van den h. Johannes, den Apostel en Evangel., den Vriend des Heeren.

Kerstwiegie, oudtijds gebezigd, toen het „Kerstkindje” of bambino (z. a.) in de kerken gewiegd werd; thans tot onze kerstkribbe (z. a.) geworden.

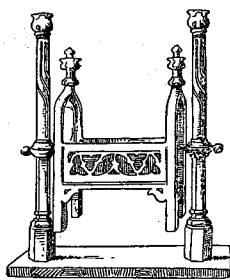

Fig. 159; Kerstwieg uit het aartsb. museum (Utrecht).

Ketterij, in *formeelen* zin, is de doodzonde, waardoor een gedoopte, een of meer waarheden van den christel. godsdienst, tegen beter weten, hardnekkig verwerpt. Hiertegen stelde de K. excommunicatie (latae sent. spec. modo Pap. reserv.) voor den ketter en al de aanhangers, verdedigers, begunstigers; verbod: der kerkel. begrafenis, ontvangen der h. sakram.

enz. *Materiële* ketterij (wanneer men die *onbewust*, b.v. door onwetendheid, bedrijft) is uiteraard geene zonde.

Zie: Schisma; Verketteren.

Ketterjacht, het liefdeloos zoeken naar en veronderstellen van kettersche meeningen. Zie: Verketteren.

Keuvel, zie: Kap.

Kevelaer, bedevaartsplaats (sedert 1642) in het bisdom Münster; een genadebeeld (afbeelding) van Maria als „Troosteres der Bedrukten”; jaarlijks 600.000 pelgrims.

Kiesvereenigingen R. K., stellen zich ten doel geschikte personen als kandidaten voor de 2^e Kamer aan te wijzen. Er zijn: „Algem. Bond van R. K. Kiesver.” (ruim 50 afdeelingen) en „Provinciale Bonden van R. K. Kiesver.” (6 afdeel.)

Kindermis, een h. mis, waarin de kinderen gezamenlijk bijeenkomen, liederen zingen enz.

Kinderplicht omvat de deugden van: gehoorzaamheid, liefde en eerbied tot de ouders. Zij, die hietegen grootelijks misdoen, hebben te wachten: den vloek Gods, de schande bij de menschen, de straffen in de eeuwigheid. Zie: Gezag.

Kindsheid h., Broederschap der; een broederschap, waarvan kinderen (ook volwassenen) de leden zijn; doel: doop en opvoeding der heidensche kinderen, vooral in China; gesticht door den Biss. de Forbin-Janson (1843); reeds opende zij 236 missies met 1171 weeshuizen en 7372 scholen; gedoopt werden ruim 325.000 heidensche kinderen; bijdragen ontvangen aan 't centraal-bureau (Parijs) bijna 2 milj. gulden (1909).

Klaagliederen zijn door Jeremias, den 2^{en} der 4 groote Profeten (z. a.),

omstreeks 620 v. Chr. gedicht, waarin de ondergang van Jeruzalem en de Babylonische gevangenschap werden voorzeggd. Zie: Improperien; Jeremiaden.

Klankbord (A) wordt sedert de 15^e eeuw boven den kansel geplaatst, ter wille eener goede acoustiek (z. a.), om het geluid de gewenschte richting te geven; behoort een bord en niet een troonhemel (toren enz.) te zijn; de beste vorm schijnt die van een schelp. Zie: Galmbord; Preekstoel; Palco.

Fig. 160;

Klavier van een orgel dient om de pijpen te openen, ter opneming van den windaanvoer en aldus de orgel-tonen te vormen; verdeelt in handklavier of manuaal (hoofd-, onderwerk) en voetklavier of pedaal. Zie: Orgel.

Kleeding bij een *pausel. audientie*; manskostuum: geheel zwart, witte das; vrouwedracht: zwart, sluier, zonder hoeden. Zie ook: Mode.

Kleinere Wijdingen vóór het h. Priesterschap, zijn die van *deurwaarder* (ostiarus): opzicht over de kerk en hare benoodigdheden en de geregelde orde bij de godsdienstplechtigheden (sleutel); van *lezer* (lector): de bevoegdheid van de Lessen der h. Schrift en Vaders (z. a.) in de kerk voor te lezen (een boek); van *bezweerder* (exorcist; z. a.): de macht van duivelen uit te bannen (een boek); van *misbedienaar* (acoliet; z. a.): het recht van bij het h. Misoffer eenigszins behulpzaam te zijn (kandelaar; ampul.) Zie: Wijdingen.

Kleine Uren, zie: Uren.

Kleinkunsten, kunstambachten, welke gebruiks-artikelen (kerkgeraad)

artistiek samenstellen: goudsmeed-, ivoorsnij-, borduur-, miniatuurschilderkunst, enz. Zie: Kerkkunst.

Kleppen is het telkens doen slaan van den *klepel* tegen denzelfden wand der klok; het *luiden* ontstaat, zoo de klepel afwisselend tegen de beide wanden klinkt. Zie: Klokken.

Kleuren, Zie: Heraldieke, Kerkelijke, Liturgische, Symbolische Kleuren.

Klimop, zinnebeeld der trouw (het aanhechten) en van 't eeuwig leven (blijft immer groen): symbool der onsterfelijkheid (wordt aldus op de graven geplant). Zie: Kerkhof.

Klokken, waardoor de geloovigen tot den eeredienst worden opgeroepen enz., ontvangen een liturg. beteekenis

door hare wijding en alsdan ontvangen benaming (het *doopen* eener klok); de middeleeuwsche symboliek is hier zeer uitvoerig geweest; zij worden gegoten uit *klokkenspijs* (metaalmengsel, brons), hangen aan de *klokkengalg* in den *klokkestoel*, welke zich in den *klokketoren* (de rijkste vormen in de 13e eeuw) bevindt, waar zij door den *klokkereep* (of — zeel) worden bewogen; het geluid wordt door de *galmgaten* omlaag geleid. Oudtijds dienden de klokken, om allerlei gebeurtenissen bekend te doen worden, vandaar „iets aan de groote klok (of aan het klokzeel) hangen.” Zie: Toren; Galmbord; Kleppen; Schellenrad; Sanctus-Klok.

Klooster, konvent; de woonplaats waar monniken of nonnen, van de buitenwereld afgesloten, verblijven; door een ringmuur afgescheiden ge-

bouwenreeks, welke 2 rechthoekige

Fig. 162; Kruisgang.

hoven omgaven; de eene reeks bestond uit een vierkant door de werkplaatsen gevormd, de andere evenzeer uit een kwadraat van gebouwen, samengesteld door de *kloosterkerk* (monasterium: munster) en een rondgaande *kruisgang* (z. a.); boven deze waren 't eigenlijke klooster (claustrum) en de slaapvertrekken (cellen, dormitorium) der religieuzen. De aldus omsloten hof, „kruistuin”, (viridarium), was met bloemen aangelegd, rondom het midden van een bron (cantharus) of diende voor begraafplaats. Hoofd-deelen waren: eetzaal (refectorium, refter), kapittelzaal, boekerij, gastenverblijf (hospitium) enz.; dit laatste in verband met de „kloosterlijke gastvrijheid”, vandaar de zegswijze: „op de kloosters reizen”. Zie: Geloften; Orden; Clausuur.

Kloostergeloften, 1. zijn geloften (z. a.), afgelegd bij de kloosterlijke professie (z. a.); omvatten de vrijwillige armoede (z. a.), zuiverheid (z. a.) en gehoorzaamheid (z. a.); zij zijn *plechtige* G. (solemnia), altyddurend en door de K. als zoodanig aangenomen (meestal in de oudere orden); maken den kloosterling ongeschikt, om zonder dispens. persoonl. eigendom te bezitten of een geldig huwelijk te sluiten; of zij zijn *eenvoudige* G. (simplicia), waardoor de religieus het recht op (niet het gebruik van) zijne goederen behoudt en het huwelijk voor hem ongeoorloofd (niet ongeldig) wordt; zij zijn dan tijdelijk (in vele orden voor een periode van drie jaren) en

Fig. 161;

betreffen meestentijds de relig. vereenigingen, na de 17e eeuw gesticht. Het *uittreden* uit een klooster (Orde) kan geschieden door dispensatie (Paus, soms Bisschop); door overgang naar een andere Orde; door uitstooting van de zijde der Orde-overheid. Zij moeten slechts na rijp beraad en in volle vrijheid worden afgelegd. Mogen de ouders het volgen der kloosterl. roeping hunner kinderen niet beletten, ook de kinderen mogen zich niet door het intreden in het klooster van den plicht ontslaan, om voor hunne hulpbehoevende ouders zorg te dragen, Zie: Geloften; zie ook Orde.

Kloosterhervorming, de verbeteringen in de verslachte kloostertucht, welke op last van den h. Stoel in de 15e eeuw werden ingevoerd; voor Nederland door den pausel. legaat, kardinaal Nicolaas van Cusa (1450).

Kloosterscholen, de middeleeuwsche aan de kloosters verbonden inrichtingen van onderwijs der Benediktijnen, Franciscanen, Dominikanen, Premonstratenzen enz.; zij kweekten de wetenschap en voor priesters (internaat) en voor leeken (externaat) aan; vermaard waren ten onzent de scholen der „Broederschap des gemeenen levens” door Geert Groete (1340—1384) van Deventer. Zie: Internaat; Juvenaat.

Kloosterzusters; haar getal in de Kerk wordt berekend op 460.000; in ons land ongeveer op 12.500; $\frac{7}{8}$ arbeidt in Europa. De levensduur der meeste Ziekenzusters loopt tusschen 20 en 40 jaren (gemiddeld 36), die van niet-religieuzen in het burgerlijk leven meestentijds van 50—70 jaren (gemiddeld 52). Zie: Orde; *Bijlage-Missies*; Priesters; Heiligverklaringen.

Klopje, zie: Begijn.

Knekelhuis, beenderhuis op een kerkhof.

Kniebuiging, een daad van vereering, reeds in het O. T.; onderscheiden in een *enkelvoudige* (op één knie) voor het Allerh. in het tabernakel; een *dubbele* (op twee knieën) voor het geëxponeerde h. Sakrament. Zie: Ceremoniën.

Knol, zie: Hogel.

Koepel, halfcirkelvormige, paraboli-

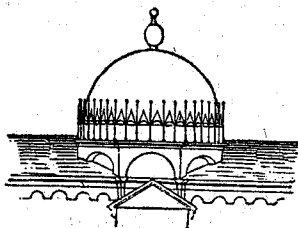

Fig. 163; Koepel.

sche of veelhoekige overwelfing, b.v. in een kerkgebouw (koepelkerk).

Koepelkerk draagt op vier pijlers een lichter met hoog gewelf, koepel (z. a.); Sint Pieter (z. a.), San Marco (Venetië), Aya Sofia (z. a.), dom van Aken enz.

Koepeltoren, zie: Kerktoren.

Kolom', een stut onder een gewelf; gebezigd en voor zuil (z. a.) en pilaar

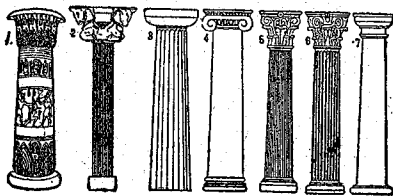

Fig. 164; Kolom-typen: 1. Egypt.; 2. Assy.; 3. Dor.; 4. Jon.; 5. Corinth.; 6. Compos.; 7. Toskaansche.

(z. a.); gew. rond; *kolonnet*: een kleine kolom. Zie: Zuil.

Koloriet', het ensemble der kleuren op een schilderij; de kleurentoon, de kleurengloed. Zie: Kleuren.

Koningkaarsje, een drietandig kaarsje, aangestoken ter eere van het feest der „Drie-Koningen”; brandt temidden eener rij van kleinere kaarsjes bij het kinderspel: „driekoningskaarsje-springen”.

Konklaaf', zie: Conclave.

Konvent', zie: Klooster.

Konvertiet', bekeerling.

Koor, het priester-verblijf in een kerkgebouw (priesterhuis, hoogkoor, presbyterium, sanctuarium), waar het hoofdaltaar zich bevindt; ook de oostelijke uitbouw (apsis of absis, z.a.); ook de zangertribune.

Koorgebed, het liturg. gebed, dat, vooral in kloosters, beurtsgewijs (in rechter- en linkerkoor) gebeden wordt; het betreft hoofdzakelijk het breviergebed (z.a.).

Koorkap (pluviale: regenkleed),

Fig. 165;

koor-, vespermantel; een tot aan de voeten afhangede, van voren opene, met een rugschild (overblijfsel van een vroegere kapoets; z.a.) voorziene

mantel; in de processie, vespers, het lof enz. gedragen; ontstond in de 10e eeuw.

Koorknaap, misdienaar, knaap, die den Priester onder de h. Mis behulpzaam is; vervult de taak der kerkel. acolieten (z. a.).

Koorlu'cida, de gebrandschilderde koorvensters (z. a.).

Koormonniken, de tot het gemeen-

schapp. koorgebed verplichte religieuzen, in tegenst. met *leekebroeders* (z.a.).

Zie ook: Koorzusters; Oblaten; Donaten.

Koor'nis, Zie: Absis.

Koorsluiting, veelhoekige, ronde of rechthoekige, oostelijke uitbouw van een kerkgebouw (z.a.).

Koorstoelen, de zitplaatsen in kathedrale- en kloosterkerken, aan beide zijden van den koorwand (noorder-

muur: latus

decani; zui-

dermuur: la-

tus praepo-

siti). Iedere

zetel is door

zijwanden

(spondae)

gescheiden;

aan de on-

derzijde

der zitting

bevindt zich

vaak een

houten uit-

sprong of mi-

sericordia

(z. a.), tot

steun bij het

staande gebed.

Zie: Stal; Kanunniken-

banken.

Koortrans, een pand of omgang rondom het Priesterkoor (z.a.), waarin meermalen trans- of straalkapellen (z.a.) zijn uitgebouwd.

Koorvensters, de koornis- of apsisvensters worden als één lichtend geheel beschouwd („lucida”) en verzinnebeelden in hun 3, 5, 7 tal één doorgevoerd denkbeeld; tezamen vormen zij het symbool der h. Maagd Maria, door wie „het licht der wereld” op de aarde is verschenen. Zie: Koorlucida en „het R. Kerkgebouw.”

Koorzetels, zie: Sessie-stoelen.

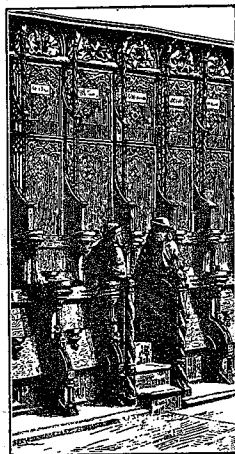

Fig. 166;
K. uit Memmingen; 1522.

Koorzuster, vrouwelijke kloosterlinge, die tot 't koorgebed verplicht is; zij wijdt zich in vele gevallen aan het onderwijs. De „leeke-werkzuster” (z.a.), eveneens kloosterlinge, is niet tot 't koor verplicht, zij draagt zorg voor den huishoudelijken arbeid. Zie: Liefdezuster.

Koraal, zie: Choraal.

Ko'ran, de door Abu-Bekr en Omar verzamelde preeken van Mohammed (z.a.), verdeeld in 114 Soera (hoofdstukken) over de geloofsleer; de zedenleer is vervat in de Soma: de handelingen en meeningen van Mohammed.

Korf of draagsteen, torst een last b.v. de ribben van een gewelf (z.a.).

Kornies, kornis, corniche, kroonlijst, zie: Zuil.

Koster, (van het lat. „custos”), bewaarder, opzichter, bewaker der kerkel. zaken; kerkdienaar, wien de zorg voor de liturg. paramenten (z.a.) en de bediening der priesters is opgedragen. Zie: Sacristein; Suisse.

Kraagsteen, een uit den muur vooruitspringende steen, welke eenigen last draagt; ook karbeel (korbeel), balkhoofd en -sleutel. Zie: Console.

Krabbe, zie: Hogel.

Krans, eereteken der maagdelijkheid; de bloemen zijn de deugden, de doornen het leven van versterving. Een *Krans* van *sterren* siert de h. Maagd, soms ook den h. Joh. Nepomucenus.

Kredens, zie: Credens.

Krocht, kroft, krupt, crypta, onderaardsch gewelf onder net oostelijk deeleenerkerk;

Fig. 167;

onderaardsche kapel, dikwijls gebezigd als begraafplaats van een Heilige: navolging der begravingen in de Katakomben (z.a.) Zie: Confessio; Crypta.

Kromstaf, symbool der biss. macht, als herder zijner geloovigen; spreekw: „onder den kromstaf (onder het kerkel. bestuur) is het goed leven.” Zie: Staf.

Kroniek, geschiedboek, jaarboek; verzameling van korte, eenvoudige mededeelingen in chronologische orde over historische gebeurtenissen van een land, stad, klooster enz.; eene nauwkeurige opsomming van jaar tot jaar geven de *annalen* (z.a.).

Kroon, teeken van vorstelijken of ridderlijken rang; de graad der waardigheid is onderscheiden en door vorm en versiering der kroon; de pausel.

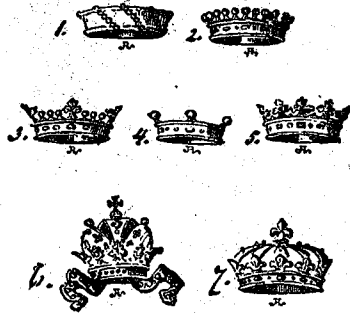

Fig. 168; 1. Baron; 2. Graaf; 3. Markies; 4. Vicomte; 5. Hertog; 6. Keizer; 7. Koning.

kroon heet *tiaar* (z.a.); ook (symb.) een teeken van hemelsche waardigh. van Heiligen, als bijzonder voorrecht van eenige hoofddeugden (van zuiverheid enz.) Zie: Diadeem.

Kroonbalk, sluitbalk.

Kroonluchter, een metalen ring of staf, waaruit lichtdragende armen uitloopen, gezamenlijk „een kroon van licht”, lichtkroon, „kroonluchter” vormend, waarin kunststukken van smeed-

werk vervaardigd zijn. Zie: Girandole; Luchter; Licht; Kaars.

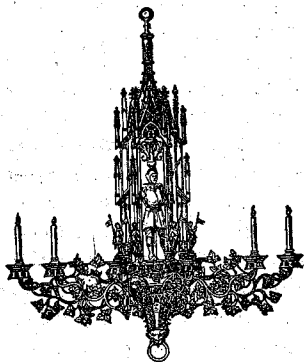

Fig. 169; Kroonluchter uit de Bossche S. Jan. (1.73 X 1.32), 15e eeuw; onder den baldakijn (z.a.); S. Victor.

Kruin, eigenlijk de „kroon” van haren, welke het bovendeel van het hoofd eens monniks omgaf; later het geschooren hoofddeel. Heeft den symbol. zin van het aanvaarden van den geestel. stand; herinnert aan de doornenkroon van Christus. Zie: Tonsuur.

Fig. 170.

Kruinschering, zie: Tonsuur.

Kruis des Heeren; het h. kruis waaraan Chr. op den Golgotha stierf. Zie: Kruisvorm; Passie-relieken; Kruisfeesten; Kruissymbolen; Graflegging; ook *Bijlage*.

Kruisarmen, de noordel. en zuidel., bij de viering (z. a.) aangebouwde deelen van het dwarspand of transept (z.a.) van een kerkgebouw (z.a.).

Kruisbeeld, zie: Crucifix.

Kruisbloem, fiala (z. a.), de bladervormige kruis- of gevel-

Fig. 171; Kruisbloem.

bloem (z. a.), welke op torens en gevels, vooral der gotiek, op den top werd aangebracht; die van den Keul-schen dom is M. 6.25 hoog. Zie: Fialen.

Kruisbouw, zie Kruiskerk.

Kruisdagen (aldus: naar de processie met het h. Kruis, welke op vele plaatsen gehouden wordt), zijn: Maan-, Dins-, Woensdag voor 's Heeren Hemelvaart. Zij zijn een tijd van *smeeking* (rogationes; door den h. Mamertus 470 ingesteld), ter verkrijging van de vruchtbaarheid der aarde en den voorspoed der bewoners. Voorheen vastendag, welke ongeveer overal is opgeheven. Zie: Vastendagen.

Kruisfeesten, zie: Kruis.

Kruisgang, open gaanderij, overdekt met kruisgewelven; zuilengang rondom of langs kerken en kloosters. Deze laatste werd gewoonlijk gebezigd als loop- of wandelgang der kloosterlingen, bij private gebeden.

Kruisgebed, een gebed, dat verricht wordt, terwijl de armen in kruisvorm zijn uitgestrekt. Zie: Ceremoniën.

Kruisgewelf, een G. uit vier hoofd-afdelingen (kappen) bestaande (graat- of gordel-gewelf), ontstaan uit de doorsnijding van twee tonge-

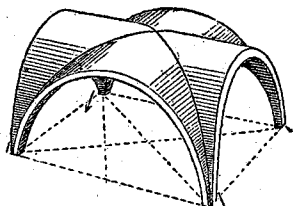

Fig. 172; Kruisgewelf.

welven (z. a.); het kan zelf weer zijn samengesteld tot: ster-, ruit-, palm- of waaiergewelven. Zie: Gewelf; Gewelfribben; Gewelfkap.

Kruiskerk is gebouwd in een kruisvorm („kruisbouw”); wordt gevormd door de onderlinge doorsnijding van het schip en het dwarspand (-schip;

BIJLAGE.

KRUIS EN KRUISDOOD DES ZALIGMAKERS.

1. De doodstraf der Joden was de steening; de Zaligm. verkoos de meest smartelijke, die der Romeinen, den dood aan het *Kruis*, welke na drie uren intrad. Om het geheel verscheuren van handen en voeten te voorkomen, zat de Gekruisigde op een zitblok (sedile); het kruis (pijnboom) had het meest waarschijnlijk den bekenden vorm † en was M. 4.80 hoog met een dwarshout van M. 2.50; de Zaligm. droeg dien last 100 (Kilogr.) van het pretorium of gerechtshuis te Jeruz. naar den Kalvarieberg (550 M. afstand); de Zaligm. werd aan het kruis met 4 (3) nagelen vastgeklonken (van ongev. 10 cM. lengte); op het kruis was de kruistitel (z. a.) gehecht, vermeldend: „Jesus van Nazareth, Koning der Joden.” Na den dood werd het Lichaam van den Zaligm. gedompeld in kostbaren balsem (100 pond werd gebezigd; 5 was voor een gewone balseming voldoende) en gewikkeld in lijkdooeken; begraven in het graf (van 2 vertrekken, in een rots gehouwen, van Jozef van Arimathea en afgesloten door een zwaren rotssteen. Zie ook: Passie-reliken; Graflegging; Kruisfeesten; Kruisvorm.

2. *Kruispartikels* zijn kleine deelen van het h. *Kruis*, hetgeen door keizerin Helena, volgens de overlevering, werd teruggevonden (326). De grootste partikels zijn te Rome, Venetië, Parijs en Brussel; alle bekende tezamen maken slechts hoogstens $\frac{1}{3}$ van den waarschijnlijk omvang van het h. Kruis uit.

Een *kruis-relik* moet bedekt zijn, of er moet een licht bij worden ontstoken.

3. *Kruisfeesten*. De Kerk viert er twee: a. *Kruisvinding* (3 Mei) eene herinnering aan de vinding van het h. Kruis des Heeren (326) op den Kalvarieberg, door keizerin Helena, de moeder van Constantijn; b. 14 Sept.: de plechtige verheffing van het h. Kruis op den Kalvarieberg door keizer Heraclius (628), toen deze het door Chosru, koning van Perzië, geroofde Kr. (614) weer in het bezit der christenheid had gebracht.

4. *Kruisomgeving*: *Maria*, als „Mater dolorosa” (rechts) en de h. *Johannes* (links); de drie *Maria's* (Myrophori); de speerknecht *Longinus*, symb. van het Jodendom; de spondrager *Stephaton*, symb. van het Christendom; de Kerk en Synagoge; Engelen; Profeten; Evangelisten; David en Salomon; drie passie-engelen (geloof, hoop en liefde); dood en leven (mors et vita); vier vrouwelijke figuren voor de 4 wereld-elementen. De beide moordenars aan een kruis in T-vorm; rechts *Dismas* („de goede moordenaar”), links *Gesmas*.

5. *Kruisvormen*, waarvan de voornaamste zijn:

† De grondvorm: het gelijk-armige, grieksche of beter oostersche kruis, waaruit zich de drie eerstvolgende hoofdvormen ontwikkelen:

† het latijnsche kruis, met dubbel langen stam (crux immissa).

T S. Antonius-, krukken-, egyptisch kruis (crux commissa).

X S. Andries-, bourgondisch-, russisch kruis; naar den marteldood van den h. Apostel Andreas te Patras (crux decussata).

† S. Petrus-kruis, wijl de Plaatsbekleeder des Heeren op die wijs de doodstraf onderging.

† S. Philippus-kruis, naar den dwarssen stand van het kruishout diens h. Apostels.

† Dubbel kruis: patriarchale, kardinale, aartsbisschoppelijke, lotharingische kruisvorm.

≠ Pauselijk kruis, sedert de 15e eeuw.

✠ Malthezer-vork- of anker-, ridderlijk kruis.

✠ Bloeiend, Fransch, leliekruis; het gotische rozenkruis.

✠ Vijfvoudig kruis van Jeruzalem. (de vijf h. Wonden).

✠ Sterren- en vlammenkruis.

⚓ Ankerkruis: hoop.

♁ Bolkruis: heerschappij.

♥ Hart-kruis: liefde.

† Berg-, Golgotha-, Kalvarie-kruis.

⚓ Russisch, kabel-kruis.

transsept); in symbol. zin is het schip het lichaam des Heeren, het hoog-

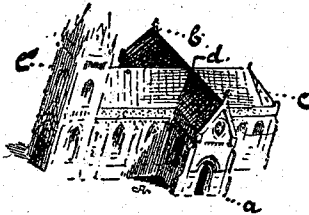

Fig. 173; ab: dwarspand; cd: priestorkoor.
de: schip.

koor het hoofd en zijn de beide deelen van het dwarspand de armen van den Gekruisigde.

Kruisnagels, zijn de nagels (3 of 4), waarmede Chr. aan het kruis werd geklonken; zij werden, volgens de overlevering, door de h. Helena (326)

hetgeen volgens de „legenda aurea”, den schedel zou symboliseeren van den „eersten Adam” (den stamvader der *zondige* menschheid), waarop het bloed neerdruppelde van Christus, den „tweeden Adam” (den stamvader der *verloste* menschheid); de *slang* (serpent: de zonde); een *kelk* (bloedkelk), waarin de Kerk (of Jozef van Arimathea, of Nicodemus) het kostbaar Bloed des Heeren opvangt. Zie: Kruis.

Kruisteecken, het symbool van ons Roomsche geloof; wij belijden hierdoor ons geloof aan: de h. Drie-eenheid en de Verlossing door Christus; wij vragen hierdoor (in de h. Mis) de genaden van het Evangelie met het verstand te kennen, met den mond

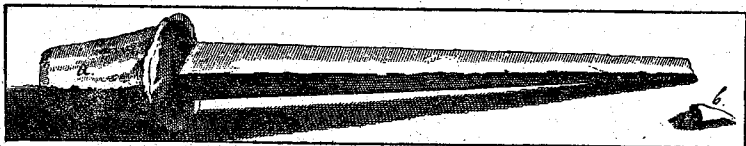

Fig. 174; Kruisnagel, Trier (a); de punt (b) wordt bewaard te Toul.

tegelijk met het h. kruis gevonden en bevinden zich te Trier, Parijs, Rome, en in vele andere (ongeveer 30 plaatsen), waaronder men meestentijds namakingen, waarin een klein echt partikel verwerkt is, te verstaan heeft.

Zie: Passie-reliken.

Kruisnimbe, zie: Nimbus.

Kruisoffer en Misoffer, zie: h. Misse.

Kruis-omgeving, zie: Kruis.

Kruispand, het deel eener kruiskerk (z.a.), waar de kruisbalken elkander snijden. Zie: Viering.

Kruispartikels, zie: Kruis.

Kruisstaf, zie: Pausel. Insigniën.

Kruis-symbolen, de *zon* (de Kerk, Christen) te rechter zijde en links de *maan* (de Synagoog); een *doodshoofd*,

moedig te belijden en met het hart te beminnen. De Kerk verbond er een aflat van 50 dagen aan. Zie: Ceremoniën.

Kruistitel of schandbord was bij de Romeinen de op een bord geschreven titel (reden der veroordeeling); deze was van den Zaligmaker zijn goddelijk Koningschap (Joh. 19, 19); „Jezus van Nazareth, Koning der Joden”, geschreven op oostersche wijs (van rechts naar links) in het: hebreuwsch, grieksch en latijn; er bestaat nog slechts eengedeelte, dat te Rome (Santa Croce) bewaard wordt (M. 0.23×0.13), waarop „Nazarenus” in ’t grieksch en in ’t lat. in zeer leesbare, groote letters staat; de grootte van den

kruistitel moet ongeveer M. 0.65×0.20 hebben bedragen; gew. afgekort op onze kruisbeelden tot: INRI. Zie ook: Kruisdood; Passie-reliken.

Kruistochten, krijgstochten der westerse volkeren ter bevrijding, van het Heilig land: I Godfr. van Bouillon (1096); II Koenraad III en Lod. VII (1147); III Filips August en Leeuwenhart (1190); IV op aandrang van Paus Innoc. III (1202); V Freder. II (1228); VI Lodew. de Heilige (1248); VII dezelfde (1270). Zij hadden een gunstigen invloed op vele maatsch. toestanden, volkerenverkeer, wetenschappen, letteren en kunst, hoewel zij hun doel niet bereikten.

Kruisvaan

is een lange wimpelvlag, hangendaan een kruis-staf: zegeteeken van den verzen Christus.

Fig. 175: Kruisridders (voetvolk en ruitertij), met rood kruis geteekend.

Kruisvaarders, ridders der M.

E., die krijgstochten ondernamen ten bate der Kerk; inz., die het land des Heeren aan de macht der Saracenen trachten te ontrukken. Zie: Wapenrusting.

Kruisverbond (1895), naam der verenigingen van R. K. *drankbestrijding* (z.a.), bestaande uit twee klassen van leden: geheelonthouders en afschaffers (ook soms: Paulisten; z.a.). Orgaan: „Sobriëtas” (Maastricht); 51172 leden (1908) en 304 afdeelingen. Zie: Drankbestrijding; Nederl. Bond; Sobriëtas; Maria-vereeniging.

Kruisvorm. 1. Twee hoofdvormen

werden er van het kruis afgebeeld: het *crux immissa* met *ingelgd* dwarshout en het *crux commissa* met *opgelegden* balk; de eerste — waarschijnlijk de historisch juiste — wordt thans algemeen als crucifix voorgesteld.

2. Aan den opstaanden balk is het rechthoekige *schild* (titulus, titel) bevestigd, waarop het INRI (Jezus van Nazareth, Koning der Joden) den vorstelijken rang van den Zaligmaker verkondigt.

3. De *armen* zijn *recht* (horizontaal) uitgestrekt, want de Zaligmaker wil van het kruishout alles en allen in goddelijk erbarmen tot zich trekken en omarmen, gelijk de roomsche liefdeleer der Kerk ons zegt.

Daarentegen brengt het *Jansenistische* kruis de armen bijna *loodrecht* in de hoogte (namelijk zoover mogelijk van de aarde afgewend), om het slechts „kleine getal der uitverkorenen” te verzinnebeelden.

4. Met bovengenoemde houding is in rechtstreeksch verband het doen rusten der voeten op een aan het kruis bevestigde *voetbank* (suppedaneum) en het oudtijds aanbrengen van een *zitblok* (sedile), beide ter ondersteuning van het goddelijk Lichaam.

5. De voeten worden het best, ook op anatomische gronden, ieder afzonderlijk door een der *vier kruisnagelen* vastgehecht.

6. Het *hoofd* des Heeren keert zich naar de *rechterzijde* (het Noorden), gelijk ook de *zijdewonde* te rechter wordt afgebeeld; beide met de symbolische bedoeling, dat de stervende Meester zich van de blinde Joden (het Zuiden) heeft afgewend en zich met zijn gelaat en genaden tot den heiden (het Noorden) gekeerd.

7. De *doornenkroon* om het hoofd van Christus; oudtijds vaak een bloemenkrans of koningskroon.

8. Om het middel een breede *lendendoek* (geen gordel). Zie verder: Kruissymbolen.

Kruisweg, de *weg*, dien de Zaligm. ging van het rechthuis van Pilatus tot op Calvarië; ook het geheel der „veertien staties”, (sedert 1686 met aflaten begiftigd), welke de gebeurtenissen op dien lijdensweg afbeelden.

Bij de staties in onze kerken zijn (voor de aflaten) de 14 houten, gewijde kruisjes voorgeschreven (de voorstellingen zijn niet noodzakelijk). Tot het verdienen der *aflaten* wordt vereischt: 1. een korte overweging van het h. Lijden; 2. bij *persoonl.* kruiswegoefeningen, dat men zich lichamelijk verplaatst; bij *openbare*, dat een priester met twee clerici of zangers rondga; 3. dat de oefeningen niet onderbroken worden, tenzij om godsdienstige redenen. De macht tot het oprichten van Kruiswegen bezit de orde van S. Franciscus.

Kruiswoorden, de „zeven woorden”, welke de stervende Zaligm. aan het kruis heeft gesproken: „Vader vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen”; „Voorwaar, ik zeg u, heden zult gij met mij in het paradijs zijn”; tot Maria: „Vrouwe, ziedaar uw Zoon”; tot den h. Johannes: „Ziedaar uwe Moeder”; „Mijn God, mijn God, waarom hebt gij mij verlaten”; „Ik heb dorst”; „Het is volbracht”; „Vader in uwe handen beveel ik mijnen geest”.

Kulturkampf, woord door Virchow (1873) geschapen, beteekenend den

strijd tegen de Kerk en de verdediging harer rechten tegen de verdrukking van den Duitschen Staat. Zie: Centrum; Canossa.

Kunstnaaldwerk, de kleinkunst om met „naald” en zijde (goud) teekeningen op linnen, zijde, goudbrokaat, fluweel enz. te borduren (tamboereren) of op te leggen (applicatiemanier); een zeer voornaam onderdeel der kerkel. kleinkunst

Kwaad in zedijken zin, is het niet-overeenkomen der vrije, menschenlijke daad met Gods wet. Zie ook: Goed.

Kwaadspreken, zie: Eerroof; Eer; Lasteren.

Kwakers, protest. sekte („leden van het gezelschap der Vrienden”) door George Fox (1650) in Eng. gesticht; een reactie tegen de kille Eng. staatskerk; als hun eenige geloofsbron (z.a.) leeren zij de persoonlijke ingeving van den h. Geest; verspreid in Eng. en Amerika met 100.000 belijders.

Kwartijn, een werk in quarto-formaat; een lijvig (oud) boekdeel.

Kweekscholen, R. K. voor onderwijzers zijn of bisschoppelijk (z.a.) of behooren aan een congregatie, gelijk die te Bergen-op-Zoom, Maastricht, Tilburg, Dongen; voorts verschill. voor onderwijzeressen.

Kwezel, overdreven godsdienstig mensch, die over beuzelachtige dingen femelt en feemt; zemelaar (ster); muggenzifter (ster).

Kyria'le, Zie: Koorzang-boeken.

Kyrië Eleïson: Heer ontferm U; gebed om erbarming, als antwoord van het volk op de smeeking der liturgie („een litanie”); gedeelte der h. Mis. Zie: „het H. Misoffer.”

L.

Laatste Avondmaal is het Avondmaal, dat de Zaligmaker met zijne hh. Apostelen vierde en waarin Hij de h. Eucharistie of het „h. Sakrament des Altaars” en het nieuw-testamentische Priesterschap instelde, het geschiedde in het *Coenaculum* of „zaal des laatsten avondmaals” op den 14en Nisan (5 April). Zie: Eucharistie; *Coenaculum*; *Triclinium*.

Fig. 176.

Laatste H. Sakramenten. De zieke ontvangt de L. H. S. in deze orde: de Biecht (*z. a.*), de h. Teerspijs (de h. Communie; *z. a.*), het h. Oliesel (*z. a.*); vervolgens: den pausel. zegen of de generale absolutie (*z. a.*), waarna „de gebeden der stervenden” door den Priester of een deraanwezigen worden voorgebeden. Men zorgde voor een met helder linnen bedekte tafel, waarop: een kruisbeeld, twee brandende kaarsen, wijwater en gewoon water.

Laatste Oordeel, Zie: Oordeel.

La'barum, de kriegsstandaard van het Rom. leger; op het doekveld was een arend aangebracht, welke door Keizer Constantijn door een kruis werd vervangen met de woorden als randschrift: „In hoc signo vinces: in dit teeken zult gij overwinnen”; later ontstonden uit dit „chris-

Fig. 177.

telijk legervaan” de bekende processievanen (*z. a.*).

Labyrinth' of doolhof, een ingewikkelde geometrische figuur, gewoonlijk op den bodem der voorhal van kerken; ook als tuin aangelegd; oudtijds als een figuurl.

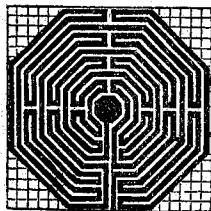

Fig. 178.

„weg naar Jeruzalem” beschouwd; symbool: het vertreden der dwaalwegen van de wereld.

Laetare, vierde Zondag in de vasten (*z. a.*). Zie: Kerkelijk Jaar.

Laks, lauw, onverschillig (geweten), weinig hechtend aan het plegen van dagelijksche zonden (*z. a.*); beschouwt het ongeoorloofde lichtvaardig voor geoorloofd, groote zonden spoedig voor kleine. Zie: ook Lauwheid; Laxisme.

Lam, met een kruis of kruisnimbe (*z. a.*) is symbool van Christus het „Lam Gods”; wordt afgebeeld als *liggend* (Christus als Zoen-offer), of *staande* op een rots, waaruit 4 stroommen (de 4 h. Evangeliën) vloeien of waarheen zich beiderzijds 6 lammeren (de 12 apostelen) heenspoeden, (Christus als Leeraar). L. met *zegevaan* (Chr. als Overwinnaar), ook (zonder kruis) als zinnebeeld der

Fig. 179.

Christenen, inzonderh. van de h. Agnes en den h. Joh. den Dooper.
Zie: Agnus Dei.

La'ma, een Thibetaansch priester, vooral opperpriester. Zie: Boeddhisme.

Lamaïs me, hervormd Boeddhisme (z. a.), door de Thibetanen beleden.

Lambekrijn', lambrequin; draperie tot afdekking boven-voor, aan eene versiering, draperieenz., b.v. boven een bischopszetel of cathedra (z. a.).

Fig. 180.

Lamenta'ties, klaglieden van den profeet Jeremias over de verwoesting van Jeruzalem, door de Kerk in de lijdens- of passieweek (z. a.) gebeden, met toepassing op het lijden des Heeren en de zonden der menschheid.
Zie: Jeremiade.

Lamp, symb. der waakzaamheid, haar licht dat van vereering; „eeuwige lamp (licht),” welke steeds voor het Allerh. brandt, is een vereeniging van

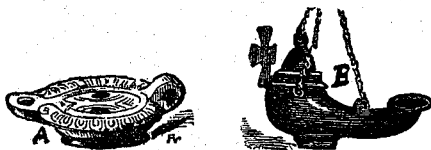

Fig 181: A oud-christel. graflamp; B. vierde-eeuwsche katakombenlamp.

beide zinnebeelden. In de katakomben (z. a.) deden zij èn tot vereering bij de graven (A) èn ter verlichting (B) van de liturg. handelingen dienst.
Zie: Licht; Kaars; Godslamp.

Langschip, langhuis; het lange pand eener kerk, in tegenstelling met het koor, het dwarspand of de zijschepen.
Zie: Kerkgebouw.

Laodice'ër, inwoner der stad Laodicea (Klein-Azië); naar de Openbaring van S. Joh. (3: 15), een lauww, onverschillig mensch.

Lapidair'schrift, in steengehouwen kantig letterschrift op grafzerken,

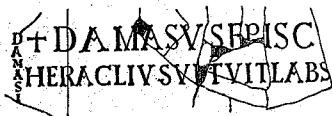

Fig. 182: Damasijsch schrift.

beeldzuilen enz. voorkomend, b.v. het Damasijsch schrift.

Lasee'ren, schilderen met dun opgebrachte, doorzichtige verf.

Lasteren, kwaad van iemand mededeelen, dat tegelijk een leugen (z. a.) is; in groote zaken uiteraard een doodzonde; verplicht op eerherstel.
Zie: Eerroof; Eer.

Lasuur'kleuren, zie: Azuur; Dekkleuren.

Lateraan'; 1. de *Basiliek* St. Jan van Lateranen, de Pausel. kathedraal, Gulden Basiliek, de hoofdkerk aller kerken der wereld; patroon: H. Joh. de Dooper; bevat vele relieken, o. a. de hoofden der h. h. Apost. Petrus en Paulus, tafel van het L. Avondmaal (z. a.), S. Petrus' houten altaartafel (het „Pausel. Altaar”).

2. Het *Lateraan-Paleis*, een pausel. paleis te Rome op den berg Celio volgens de garantiewet (z. a.) een exterritoriaal (z. a.) bezit des Pausen.
Zie: Pausel. Paleizen; S. Pieterskerk.

Latijnsche Getallen, De Romeinen drukten, gelijk de Grieken, alle cijfers door letters uit, op dcze wijs: I voor 1; V voor 5; X (eig. $\frac{V}{\Lambda}$ of tweemaal V) voor 10; L voor 50; C voor 100; D (oudtijds CD) voor 500; M (of CD) voor 1.000; $\overline{\text{D}}$ voor 5000; een kleiner lettergetal vóór een grooter ge-

plaatst, moet van het grootere worden afgetrokken b.v. IX = 9; een kleiner na een grooter moet altijd worden bijgeteld, b.v. XI = 11. Zie: Chronogram.

Latijnsche Kerk heet, in tegenst. met de (schismatieke en geünieerde) *Grieksche*, het grootste deel der kath. Kerk, dat zich van de latijnsche taal (97 %) in de liturgie bedient; ook gebezigd in den algemeenen zin van alle christenen, welke met Rome zijn verbonden. Zie: Grieksche Kerk; *Bijlage-Christendom*.

Latijnsche Taal wordt door de K. in hare liturgie (z. a.) of eeredienst gebezigd: 1. wjl die uit Rome stamt, het middelpunt der christenheid; 2. wjl zij, als doode taal, in woord-beteekenis niet verandert, gelijk dit bij de levende spraken het geval is; 3. wjl hierdoor de eenheid der liturgie in alle tijden en alle landen verzekerd is. In de Oostersche Kerk (z. a.), wordt met toestemming van Rome, sinds onheuglijke tijden de h. Mis (z. a.) in de volksspraak (grieksch, syrisch, armenisch) gelezen: oostersche ritus.

Latijnsch Kruis, een kruis, waarvan de 4 armen even lang zijn: — Zie: Kruisvormen.

Lau'da Si'on, „Prijs, o, Sion,” een beschrijving en verheerlijking van het h. Sakrament des Altaars, een sequentie (z. a.) van het h. Sakramentsfeest (z. a.), door den h. Thomas van Aq. (1264) gedicht. Zie: Sakramentshymnen.

Lau'den (laudes), lofzangen; het tweede gedeelte der kerkelijke getijden. Het vormt met de „metten” den inhoud van het door sommige religieuzen in den nacht gebeden koor-gebed. Zie: Brevier.

Laurier, het reeds bij de ouden bekende zinnebeeld van vrede en

overwinning (vooral in de kunst). Zie: *Bijlage-Symbolen*.

Laus tibi Domine (Christe), „lof aan U, o Heer (Christus)”.

Lauwheid is de onverschilligheid met betrekking tot de deugd; men is tevreden zoo men slechts de dood-zonden vermijdt, zonder zich om geestelijken vooruitgang te bekommeren; zij voert zeer gemakkelijk en geleidelijk tot doodelijke zonden. Zie: Laks.

Lava'bo

(„ik zal was-schen”); een fonteintje en klein waschvat, tot zuivering der vingers bestemd;

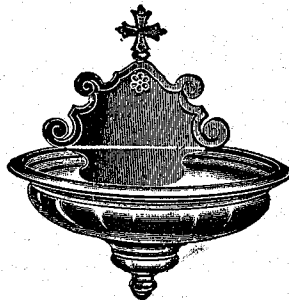

Fig. 183.

ook de reiniging zelve. Zie: Piscina.

Lava'bo-blaadje, een schenklad, waarop het water uit de ampullen

Fig. 184; lavabo-blaadje met ampullen.

(z. a.) bij de handenwassching onder de h. Mis gestort wordt.

Lava'crum, waschbekken; ook gebezigd voor piscina (z. a.).

Laxis'me, wijze van behandeling der zedenkundige vragen, welke om lichtvaardige redenen de verplichtingen beperkt en de vrijheid in handelen vermeerderd. Zie: Laks.

zij kan een doodzonde worden door het doel, om aanmerkelijk te schaden of te beledigen, of zoo men voorziet, dat zij groote ergernis zal wekken.

Is het nooit geoorloofd een „onwaarheid te zeggen”, het kan echter plicht worden „de waarheid te verzwijgen” (krachtens naastenliefde, ambtsgeheim enz.) Zie ook: Eerroof; Geheim; Geestelijk Voorbehoud.

Levensleer, biologie; de kennis of leer van het organisch leven (van plant en dier) op aarde; ook meer bepaald van de uitwendige levensverrichtingen van dier en plant, tegenover de inwendige (physiologie).

Levia'than, een draakachtig ondiep, watergedrocht; dikw. gebeez. in de h. Schr.; symb.: zonde, duivel, ketterij.

Leviet', 1, afstammeling van den Joodschen stam van Levi; ook een Joodsch geestelijke, die aan den tempeldienst was verbonden. 2, een jeugdig clericus, die alle wijdingen nog niet heeft ontvangen.

Leviraats'huwelijk, was het Joodsche huwelijk, dat de broeder (levir) van hem, die zonder zoon gestorven was, moest sluiten met de weduwe; het doel was de instandhouding van het geslacht en den naam des overledenen.

Lex talio'nis, de wet der wedervergelding: oog om oog, tand om tand.

Li'bera, „Bevrijd”; een liturg. smeekgebed voor de overledenen; een sponsorie (z. a.) uit het kerkelijk bievergebed voor de overledenen.

Liberalis'me, een systeem, dat in zijn meest volledigen vorm een ongebreidelde „vrijheid” en zelfstandigheid van het individu nastreeft, met betrek-

king tot: godsdienst, staat en maatschappij, maar dat den privaateigendom huldigt; het L. is voorts een verzamelnaam van allerlei uiteenlopende richtingen en toepassingen. Doorgevoerd, leidt het L. in *godsdienslige* zaken tot atheïsme (z. a.), rationalisme (z. a.) enz.; in *kerkelijke* zaken voert het steeds tot opperheerschappij van den staat over de K., gelijk het Gallikanisme (z. a.), Febronianisme (z. a.), Josephisme (z. a.) enz. Zie: Modernisme.

Li'ber pontifica'lis (pausboek); een overoude samenstelling van korte biografieën over leven en daden der Pausen.

Libra'rius, kloosterlijk verzorger der „librije” of boekerij; boekenbewaarder; bibliothecaris.

Librije, gew. voor een oude kerk- of kloosterbibliotheek gebezigd.

Libro'rum Censor. Zie: Censor.

Licentiaat', iemand die de bevoegdheid heeft verworven, om als doctor te promoveeren. Zie: Lector.

Lichaam der Kerk, zie: Ziel.

Licht, oud symbool van: zege, vrijheid, vreugde en verlossing; in de *christel.* symbool, van: de Godheid (1 Joh. 1,5), genade (Ephes. 5, 8); Chr. noemt zich (Joh. 8, 12) en zijne Apostelen (Matth. 5, 14) het „L. der wereld”, als de dragers der bovennatuurl. Openbaring. zie: Lamp; Kaars; Paaschvuur; Ster; Morgenster; Zon.

Lichtmis, zie: Maria Lichtmis.

Lichtvaardig Oordeel is een zonde, waardoor men zonder genoegzame reden iets kwaads van den naaste voor waar houdt; de graad der zonde is te beschouwen en tot de slechte zaak en tot de persoonlijkheid, over wie men oordeelt.

Lid der Kerk (inwendig en uitwen-

gebezigd in en bij kerken en altaren.

Zie: *Bijlage-Symbolen*.

Legaat', een tijdelijke of bestendige gezant des Pausen.

Legaliteit', wettigheid.

Lega'tie, pauselijk gezantschap; ook het gebouw. Zie: *Legaat*.

Legen'da au'rea, verzameling van vrome heiligen-legenden enz. door Jacobus a Voragine (1298). Zie: *Gulden legende*.

Legende, 1, oorspr. wat „gelezen moest worden (legendum)”, vooral levens der Heiligen; later gebezigd als een niet op historische gronden berustend verhaal. De „legenden” eens Heiligen zijn niet-wetenschappelijke volksverleveringen; de „levensbeschrijving” geeft de kritische, geschiedkundige feiten. 2, rand-, om-, inschrift om of in een munt of gedenkpenning. Zie: *Sage*.

Leger des Heils (Salvation Army).

1, een moderne, godsd.-maatschap-pel. stichting door den Methodistischen predikant W. Booth (1829; Nottingham), als een militaire corporatie in Londen georganiseerd (1878); de afdeelingen (corpsen) worden bestuurd door mannel. en vrouwel. leiders (officieren) in onderscheidende uniformen; er worden door muziek begeleide toespraken gehouden (salvo's, canonnades, aanvallen enz.), waarbij ook jonge meisjes, dikwerf in zigeunerdracht, optreden (Hallelujah-meisjes). 2, Belangrijk is hun *sociale* arbeid: huizen voor daklozen, koloniën voor akkerbouw, werkverschaffing, hospitalen, huizen voor ontslagen gevangenen en gevallen vrouwen enz.; voert inz. strijd tegen: alkohol, tabak en mode. 3, steunt niet op *christelijke* beginselen: het doopsel is onnoodig; allen (ook heidenen en mahomedanen)

kunnen als soldaat en officier worden aangenomen; als sekte schijnt het slechts eenige natuurl. deugden te leeren. 4. Overal verspreid: in 50 landen met 7500 corpsen (16.000 hoofdofficieren en 45.000 lagere) met 58 kranten in 24 talen (1905).

Legitima'tie, wettigverklaring, b.v. van kinderen buiten het huwelijk geboren; ook erkenning van een volmacht.

Lei'jonker, bruidsleider.

Lei'sen, middeleeuwsche, godsdienstige gezangen, vaak beurtzangen, in de volkstaal voorgedragen; dikwerf met het refrein: Kyrië Eleïson (z. a.). Zie: *Mysteriespel*.

Le'lie, zinnebeeld van onschuld en zielereinhoud (vooral maagdelijkheid); vast symbool van den Engel Gabriël (Blijde Boodschap), de h. Maagd Maria, S. Jozef (lelie-staf) en veler Heiligen. Op wereldgerichts-stukken draagt Chr. dikwerf in de rechterhand een lelie (voor de gelukzaligen), in de linker een zwaard (voor de verdoemden). Zie: *Bloemen-symboliek*.

Lendendoek om het gekruiste Christus-beeld behoort *breed* en geen fladderend lint te zijn; oudtijds beelde men den Gekruiste in een onderkleed (tunica) af, hetzij tot de voeten reikend (colobium) of tot aan de knieën (perisonium). Zie: *Kruis*.

Lepro'zenhuis, hospitaal of verblijf voor leprozen (melaatschen), in den regel door kloosterlingen bestuurd.

Les, lectio; gedeelte der h. Schr. (of van een heiligeleven), dat in de h. Mis of in het Brevier wordt gelezen.

Leugen is door woorden of teekenen het tegenovergestelde meedeelen van hetgeen men denkt, hetgeen gewoonlijk *geschiedt* met het doel om te misleiden; zij is *immer* (ook *om bestwil* of uit nood) een dagelijksche zonde;

zij kan een doodzonde worden door het doel, om aanmerkelijk te schaden of te beledigen, of zoo men voorziet, dat zij groote ergernis zal verwekken.

Is het nooit geoorloofd een „onwaarheid te zeggen”, het kan echter plicht worden „de waarheid te verzwijgen” (krachtens naastenliefde, ambtsgeheim enz.) Zie ook: Eerroof; Geheim; Geestelijk Voorbehoud.

Levensleer, biologie; de kennis of leer van het organisch leven (van plant en dier) op aarde; ook meer bepaald van de uitwendige levensverrichtingen van dier en plant, tegenover de inwendige (fysiologie).

Levia'than, een draakachtig ondiep, watergedrocht; dikw. gebeez. in de h. Schr.; symb.: zonde, duivel, ketterij.

Leviet', 1, afstammeling van den Joodschen stam van Levi; ook een Joodsche geestelijke, die aan den tempeldienst was verbonden. 2, een jeugdig clericus, die alle wijdingen nog niet heeft ontvangen.

Leviraats'huwelijk, was het Joodsche huwelijk, dat de broeder (levir) van hem, die zonder zoon gestorven was, moest sluiten met de weduwe; het doel was de instandhouding van het geslacht en den naam des overledenen.

Lex talio'nis, de wet der wederverging: oog om oog, tand om tand.

Li'bera, „Bevrijd”; een liturg. smeekgebed voor de overledenen; een responsie (z. a.) uit het kerkelijk breviergebed voor de overledenen.

Liberalis'me, een systeem, dat in zijn meest volledigen vorm een ongebreidelde „vrijheid” en zelfstandigheid van het individu nastreeft, met betrek-

king tot: godsdienst, staat en maatschappij, maar dat den privaateigendom huldigt; het L. is voorts een verzamelnaam van allerlei uiteenlopende richtingen en toepassingen. Doorgevoerd, leidt het L. in *godsdienstige* zaken tot atheïsme (z. a.), rationalisme (z. a.) enz.; in *kerkelijke* zaken voert het steeds tot opperheerschappij van den staat over de K., gelijk het Gallikanisme (z. a.), Febronianisme (z. a.), Josephisme (z. a.) enz. Zie: Modernisme.

Li'ber pontifica'lis (pausboek); een overoude samenstelling van korte biografieën over leven en daden der Pausen.

Libra'rius, kloosterlijk verzorger der „librije” of boekerij; boekenbewaarder; bibliothecaris.

Librije, gew. voor een oude kerk- of kloosterbibliotheek gebezigd.

Libro'rum Censor. Zie: Censor.

Licentiaat', iemand die de bevoegdheid heeft verworven, om als doctor te promoveeren. Zie: Lector.

Lichaam der Kerk, zie: Ziel.

Licht, oud symbool van: zege, vrijheid, vreugde en verlossing; in de *christel.* symbol, van: de Godheid (1 Joh. 1,5), genade (Ephes. 5, 8); Chr. noemt zich (Joh. 8, 12) en zijne Apostelen (Matth. 5, 14) het „L. der wereld”, als de dragers der bovennatuurl. Openbaring. zie: Lamp; Kaars; Paaschvuur; Ster; Morgenster; Zon.

Lichtmis, zie: Maria Lichtmis.

Lichtvaardig Oordeel is een zonde, waardoor men zonder genoegzame reden iets kwaads van den naaste voor waar houdt; de graad der zonde is te beschouwen en tot de slechte zaak en tot de persoonlijkheid, over wie men oordeelt.

Lid der Kerk (inwendig en uitwen-

dig) is hij, die gedoopt zijnde, met haar verbonden is door: dezelfde geloofsbelijdenis, hh. sacramenten (z. a.) en gehoorzaamheid aan den Paus. *Onvolledig* (alleen met de „ziel der K.” verbonden) kan een niet-Katholiek het lidmaatschap der K. toch bezitten. Zie: Alleen-zaligmakend; Ziel en Lichaam der Kerk; Kerk.

Liefde is een door God ingestorte deugd, waardoor wij God om Hem zelve en om zijn oneindige volmaakt-heden boven alles beminnen, ons zelve en onze naasten ter wille van Hem. Deze voornaamste deugd omvat *alle* andere deugden; zij is onontbeerlijk uit „noodzakelijkh. des middels en des gebods.”

1. Deze *L.* tot *God* moet zijn: *bovennatuurl.*, d. i. de beweegreden onzer liefde moet God zijn, in zover wij Hem kennen door het geloof; boven alles *groot*, d. i., alles liever willen verliezen, dan God door een doodzonde beleedigen; *werkdadig*, d. i., de geboden Gods onderhouden. God beminnen, niet om Hem zelve, maar ter wille van het goed, dat Hij *ons* geeft, is een onvolmaakte liefde.

De *L.* wordt *vermeerderd* door: het ontvangen der h. sacramenten, door gebed en overweging en door oefeningen van deugd (nederigheid, zuiverheid enz.); zij wordt, evenzeer als de „heiligmakende genade”, *gedood* door de *doodzonde* (bovenal: haat); *verzwakt* door de *dagelijksche zonden*.

2. *L.* tot *ons zelve*, moet zijn volgens het beginsel des geloofs: de *ziel* gaat boven al, het *lichaam* en de *tijdelijke goederen* zijn slechts in haren dienst, om middellijk of onmiddellijk den hemel te verwerven. De *ongeregelde* eigenliefde (zelfzucht) is de bron aller misdrijven.

3. *a;* *L.* tot den *naaste*, moet zijn: *bovennatuurlijk* (om God), *oprecht*, *onbaatzuchtig*, *algemeen* (niemans uitsluitend), *geregeld* (overeenkomstig de nadere of meer verwijderde betrekkingen tot ons).

b; zij *verplicht*, om den naaste bij te staan in *tijdelijken* nood, welke verplichting zwaarder wordt naar mate van de grootere hulpbehoefte (uiterste, zware, gewone) en de nadere betrekking (ouders, bloedverwanten, wel-doeners); ook in *geestelijken* nood, soms door vermaning (z. a.) en vooral door het voorkomen van ergernis.

Liefdegestichten zijn inrichtingen, waar zieken, gebrekkigen, ouden van dagen enz. „ter liefde Gods” worden verpleegd; strikt kerkelijke bestonden er in 1888 ten onzent reeds 232.

Zie: Godshuizen; Armwezen.

Liefdemaaltijd, zie: Agapen.

Liefdewerk: „Oud Papier” (zetel te Amst.; 1874) verzamelt het oude papier enz.; heeft tot hoofddoel: werkverschaffing; tevens den geldelijken steun van Z. H. den Paus en de ondersteuning van eenige R.K. instellingen, wier strekking het geheele kathol. Nederland ten goede komt; 48 afdeel. (1909).

Liefdezuster, een religieuze, die zich aan de ziekenverpleging wijdt.

Lieve-Vrouw, de h. Maagd Maria; ook een kerk, aan haar toegewijd of een beeld, dat haar voorstelt.

Ligoris'ten, zie: Redemptor.

Lijden des Zaligmakers, zie: Verlosser; Jezus Christus.

De *ontbrekende* samenstell. met *Lijden*, zoek men onder: *Passie*.

Lijdensfeesten des Heeren worden in het kerkelijk jaar (z. a.) van septuagesima (z. a.) tot Paschen (z. a.) gevierd, namelijk:

1. Het Gebed van Chr. in den olijfhof: Dinsdag na Septuag.
2. Het Lijden van Chr.: Dinsdag na Sexag.
3. De Doornenkroon: Vrijdag na Aschwoensdag.
4. De hh. Lans en de Nagelen: Vrijdag na den 1^{en} Zondag der Vasten.
5. De Zweetdoek en het Lijnwaad des Heeren: Vrijdag na den 2^{en} Zondag der Vasten.
6. De 5 h. Wonden: Vrijdag na den 3^{en} Zondag der Vasten.
7. Het dierbaar Bloed: Vrijdag na den 4^{en} Zondag der Vasten.
8. De 7 Weeën der h. Maagd: Vrijdag na Passiezondag.
9. Lijden en Dood des Heeren: op Goeden Vrijdag.

Fig. 185; Lod. de Heilige met de doornenkroon (z. a.)

Lijdens-meditatie, zie: Vasten-meditatie.

Lijdenspreek, predikatie over het lijden des Heeren, vooral in de Vasten.

Lijdens-Relikwieën, zie: Passie-reliken.

Lijdenswerktuigen, de „Wapenen van Chr.” werden bij 's Heeren kruisiging gebezigd, nl.: kruis (z. a.), ladder, lans (z. a.), speer met edik-

Fig. 186

spons, edik-kruikje, geeselskolom (z. a.), geesels, doornenkroon (z. a.)

rietstaf, hamer, 3 of 4 nagelen (z. a.), kleed zonder naad, drie werpsteen (der dobbelende soldaten), kruistitel met I.N.R.I., dikwerf ook de haan van S. Petrus en de lantaarn der Rom. lijfwacht. Zie: Passie-reliken.

Lijkkleed, ook baarkleed; het kleed, dat over de zwarte doodkist of katafalk (z. a.) wordt gelegd; een wit kruis kan hierop worden vastgehecht; maar een witkleed (voor ongetrouwden) is niet liturgisch. Zie: Begravenis.

Lijkoven, inrichting ter lijkverbranding (z. a.), crematorium: Gotha (de eerste, 1878), Hamburg, Göttingen, Milaan, Parijs enz.; in het geheel ongeveer 70 in Europa en Amerika (in Italië alleen 26). In Duitschland werken 110 vereenig. met 3600 leden; aldaar werden tot 1906 ongev. 12.000 lijken verbrand; in Engeland 6000, in Frankrijk 80.000 (te Parijs alleen in 1908, 451 verbrandingen).

Lijkverbranding is het verbranden van een lijk (op een hitte van 1000°; 3 liter asch blijft over). De kath. K. hield immer aan het aardgraf vast, dat ook de Zaligmaker voor zich had verkozen. De *vrijmetselarij* ageerde in Italië en andere landen sterk voor de L., om gekunstelde gezondheidsredenen, welke voor de wetenschap niet steekhoudend bleken; zij weersprekt: de gezonde piëteit, de h. Schrift, het eeuwenlang gebruik der K.; vooral is zij een *symbool* van anti-christel. geest.

Door het h. Officie (z. a.) werd het streven van en het deelnemen aan die vereeniging veroordeeld (1886) Zie: Lijkoven; Begravenis.

Lijkwade, wit laken over een dood uitgespreid; ook voor baar- of lijk kleed (z. a.) gebezigd. Zie: Katafalk.

Lim'bus, de plaats, waar de zielen

verblijven, die zonder persoonlijke schuld van het bezit des hemels zijn uitgesloten; de plaats der Ongedoopte Kinderen, welke dus met de erfzonde besmeurd zijn. Volgens het algemeen gevoelen der godgeleerden, lijden zij geene smarten, genieten een zekere gelukzaligheid, maar missen de bovennatuurlijke (het bezit van God). Zie: Erfzonde; Adam; Voorgebortche.

Li'mina, zie: Ad Limina.

Li'nie (heilige), zie: Oriëntatie.

Linnengoederen voor altaargebruik, zie: Paramenten-stoffen.

Lise'nen, vertikale muurbanden.

Litanie' 1, overoud wisselgebed, gevormd door een reeks van aanroepingen en antwoorden, naar het voorbeeld van psalm 135. 2. De door de K. officieel erkende litanieën zijn die: van Alle Heiligen (de oudste), der h. Maagd, van den Zoeten Naam, van het H. Hart van Jezus, van Sint Jozef (1909).

Liturg. Boeken, zijn de boeken, welke bij de officiële, kerkelijke *liturgische* handelingen worden gebruikt; beginnen reeds in de 2e eeuw te ontstaan. 1. Van de 6e eeuw bezitten wij het „Sacramentarium Gregorianum”, den grondslag van het tegenwoordig *missaal* (z.a.). De sacramentariën (z.a.), het lectionarium (z.a.) en het graduale (z.a.) worden in de 13e eeuw tot het „missale plenarium” of het missaal verzameld, door P. Pius V officieel herzien en uitgegeven (1570). 2. Verschillende boeken van het liturg. breviergebed (psalterium, passionarii, homiliaria, hymnaria, antiphonaria enz.) werden tot het breviarium of *brevier* in de 11—13 eeuw verkort en verzameld; dit werd echter later gedeeld in een: matutinale of nocturnale (voor de nachtgebeden)

en diurnale (voor de daggebeden); werd door P. Pius V herzien en uitgegeven (1568); hetzelfde geschiedde met het *martyrologium* of martelaarsboek (1584), met het *Pontificale* (1596); 4 jaren later met het *Caeremoniale* (beide voor bisschopp. functies) en het *Rituale* (1614, voor de priesterl. handelingen). Genoemde Liturg. Boeken werden onder P. Leo XIII opnieuw herzien en als „*editiones typicae*” herdrukt. Zie: Liturg. Zangboeken.

Liturg. Gewaden, de kleederdrachten, welke de clerici, naar kerkelijk voorschrift, bij de liturg. handelingen dragen; voor profane doeleinden verboden. Zie: *Bijlage*.

Liturgie' 1, het geheel der in naam der K. (hoofdzakelijk door de clerici) aangenomen vormen van den (openbaren) kerkelijken eeredienst: offer, gebeden, lezingen, gezangen, ceremoniën. 2. Die eeredienst heeft betrekking op: de h. *Mis* (z. a.), het middelpunt der geheele L., de h. *Sakramenten* (z. a.), *Sakramentaliën* (z. a.), het *breviergebed* (z. a.). De liturgie regelt den tijd (het kerkelijk jaar z. a.), de plaats (b.v. kerk, altaar), de gewaden (z. a.), de taal (latijnsche) en het kerkgeraad (z. a.). 3. Tot in de 3e eeuw waren de vormen der L. zeer eenvoudig en overal gelijk; van de 4e tot de 5e ontwikkelden zij zich zelfstandig in de centra van het kerkel. leven: Alexandrië, Antiochië, Rome, Milaan; allengs ontstonden hierdoor de verschillendeliturgieën, n.l. *verschillende vormen van denzelfden eeredienst*, berustend op

Fig. 187;
twee cantoren.

BIJLAGE.

LITURGISCHE GEWADEN.

De L. G. zijn een ontwikkeling en vermeerdering der antieke, profane kleding, later door de K. gewijd; vingen aan in de 4e eeuw en zijn reeds in de 12e geheel volledig; bestonden (Honorius August.) en bestaan nog, voor den priester uit: den amikt (z.a.), de albe (z.a.); het cingulum (cingel; z. a.), den manipel (z. a.), de stoel (z. a.), de kazuifel (z. a.); voor den bisschop: de sandalen, de dalmatiek (z.a.), de handschoenen, den ring (z.a.), den staf (z.a.). 2. Algemeene regels voor den vorm gaf de Kerk niet, welvoor de kleuren (z.a.) en stoffen. 3. Voor de ondergewaden is „linnen”, voor de bovengew. is „zijde” of „halfzijde” voorgeschreven; voor kazuifels is verboden: glasbrokaat en profane stoffen, (lin-

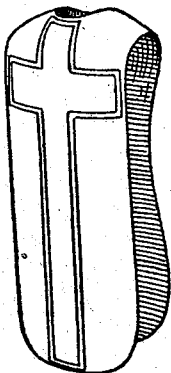

Fig. 188; kazuifel.

nen, katoen, enz.) 4. De *misgewaden* (kazuifel, stoel, manipel, dalmatiek, tuniek; ook de cingel, pallas, altaardwaal, het corporale, de amikt, albe) moeten *gebediceerd* worden; hetgeen niet behoeft voor: het kelkdoekje, kelkvelum, beurs, schoudervelum. 5. Zij *verliezen* die *wijding*, wanneer zij niet meer aan hun eigen doel kunnen beantwoorden; verliezen die niet, wanneer er een stuk wordt afgenomen en aangevoegd, dat kleiner is dan het overgeblevene; *onbruikbare* paramenten behooten *verbrand* te worden. 6. Het *reinen* van corporale, kelkdoekje, pallas behoort door een clericus te geschieden; zij mogen door een leek niet met de bloote hand worden aangeraakt, tenzij met verlof. 7. Met een zichtbaar *kruisje* zijn geteekend: de amikt (in het midden), stoel en manipel (beide: in het midden; gew. twee andere: aan de uiteinden); ook gebruikel. bij het kelkdoekje; toegestaan bij het corporaal (aan den voorrand). 8. Zij hebben een tweevoudige betekenis verkregen: *allegorische* met betrekking op Christus' lijden en een *ascetische* op het vereischte, deugdvolle leven van den Priester.

Liturg. Gewaden.	Allegor. zin.	Ascet. zin.
<i>Amikt</i> (z.a.) of humeraal, witte schouderdoek, oudtijds om het hoofd gedragen, gelijk thans nog bij eenige kloosterorden.	De doek, waarmede de oogen des Heeren werden bedekt.	De bovennatuurl. verwachting op de hemelsche vergelding.
<i>Albe</i> (z. a.), lang, wit onderkleed, tot aan de voeten reikend.	Het witte spotkleed, waarmede Herodes Chr. verguisde.	De onbesmette reinheid der Heiligen Gods.
<i>Cingel</i> (z. a.) Koord, waarmede de albe om het lichaam wordt vastgehouden.	Het koord, waarmede Chr. werd gebonden of aan de geeselskolom gehecht.	De strijd en de arbeid, in den dienst van Chr.
<i>Manipel</i> (z. a.), smalle zijden strook aan den linkerarm des Priesters; oudtijds een tranen- of zweetdoek (sudarium).	De koorden of banden, waarmede Chr. als „een misdadiger” werd geboeid.	De vruchten der goede werken.
<i>Stoel</i> (z. a.), lange, smalle zijden strook, voor de borst gekruist; oudtijds een mond-doek (orarium).	De kruislast, dien Chr. had te torsen; ook de koorden, waaraan men Hem voortsleurde.	De prediking van het Kruis des Heeren.
<i>Kazuifel</i> (z. a.) het opperkleed vanden Priester, waarop van voren een kolom of balk, van achteren een kruis,	De purperen spotmantel, waarmede men den „Koning der Joden verguisde.	De goddel., alles dragend Liefde.

Zie ook: Paramenten-Stoffen; Liturg. Kleuren; Requiem-mis; Heilige Vaten; Gewijd zaken; Pontificalia; tevens de genoemde *titelwoorden* en het „Heilig Misoffer.”

dezelfde geopenbaarde geloofswaarden. 4. Zij wordt in twee hoofdgroepen verdeeld: de *Oostersche* en *Westersche*. De eerste is meer uitvoerig, minder afwisselend, tegelijk meer symboliek in woord en beeld; de tweede bezit een meer soberen stijlform met meerverheven zegkracht.

De *Westersche* L. wordt onderverdeeld in: de (bijna uitsluitend gevolgde) Romeinsche, vervolgens in de Mozarabische (Toledo) en Ambrosiaansche (Milaan) L.

5. De oudste monumenten der romeinsche L. zijn de drie sacramentaria (misboeken) van Paus Leo I (440—461), Gelasius I (492—496) en Gregorius I (590—604); uit dit laatste ontstond hoofdzakelijk ons tegenwoordig „romeinsch missaal”. Zie ook: Kerk; Ceremoniën; Kerkelijk Jaar; Missaal; Liturg. Boeken; Rubrieken; Cultus; Aanbidding.

Liturgiek, de wetenschapp. behandeling en verklaring der liturgie, De nauwkeurige, uiterlijk toepassing der regelen van het liturg. gebed leert de *rubriek* (z. a.).

Liturg. Kerkgeraad, zie: Kerkgeraad.

Liturg. Kleuren; sedert Pius V (1579): het *wit*, *rood*, *groen*, *paars*, *zwart*; verboden werden: helblauw, indigo (op Maria-feesten), grijs (boetprocessies), geel (belijders, Engelen) en de twijfelachtige kleuren. Gewaden uit goudbrokaat kunnen worden gebezigd voor: rood, wit en groen.

De *symboliek*: *wit*, samenstel uit alle kleuren, zinnebeeldt alle deugden (op de meeste feesten van Chr., der h. Maagd, der Heiligen, niet Martelaren); *rood*, de kleur der liefde (feesten van den h. Geest, van het h. lijden, der Martelaren); *zwart*, beeld van rouw (Goeden Vrijdag,

doodsofficies); *groen*, een middelkleur, is de hoop (gewone zondagen en feries van het jaar); *paars*, de kleur van boete (advent-, vastentijd, kruis-, quaterdagerdagen enz.). Zie: Requiem-Mis; ook „het h. Misoffer”.

Liturg. taal, zie: Latijnsche taal.

Liturg. Vaatwerk, zie: Heilige Vaten.

Liturg. Zang is de voordracht in melodie van gewijde teksten bij den openlijken eeredienst, waarbij de K. het choraal bevoorkeurt. Zie: Kerkmuziek; Gregoriaansch.

Liturg. Zangboeken, boeken bij den liturgischen zang in gebruik: *Antiphonale*, boek der antiphonen (z. a.) of der gezangen van het officie; *Responsoriale*, der responsories; *Graduale*, tegenwoordig het volledige mis-zangboek; *Kyriale*, de verzameling der vaste misgezangen (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus, Agnus Dei, Ite missa est); *Processionale* voor processie-gezangen; *Pontificale* voor de bisschopp. wijdingen; *Rituaal* voor priesterl. zegeningen; sedert 1905 verschijnt een pausel., nieuwe uitgaaf met de tradition., onverkorte melodieën. Zie: Liturg. Boeken.

Lo'ci Theolo'gici, zie: Geloofsbronnen.

Lo'culi, Zie: Katakomben.

Lof, namiddag- of avondgodsdienst, gew. ter eere van het h. Sakrm. Zie: Kaars.

Loge, vergaderzaal der vrijmetselarij; ook het geheel der leden eener afdeeling; in het algemeen de vrijmetselarij (z. a.).

Lo'gica of denkleer, zie: Filosofie.

Lo'gos, grieksch woord voor het latijnsche Verbum: het Woord, Christus (z. a.).

Loof'huttenfeest, een Joodsche herinnering (gevierd in het begin van Oktober) aan den zwerftocht van

Israël door de woestijn en het wonen onder loof-tenten.

Lore'to, plaatsje (7000 inw.) in de prov. Marche (Italië). Beroemd als pelgrimsoord naar het „Huisje van L.” (Santa Casa), waarin de h. Maagd de Blijde Boodschap ontving en de h. Familie te Nazareth woonde. Engelen hebben het van daar overgevoerd en na eenige wisselingen van plaats, naar Loreto overgedragen (1294); over de historische waarde dezer feiten, heeft de K. geen uitpraak gedaan.

Los-van-Rome. Onderditslagwoord ontstond in Oostenrijk (1897) een beweging tot het doen afvallen van leden der kath. K. (centrum te Innsbruck), in verband met politieke beweeggronden van „allduitsche” zijde; zij had eenig gevolg door middel van: brochures, laster in de persorganen, geldelijke invloeden vooral; eenige afvalligen traden tot de protest. en oud-kathol. sekten over, de meesten werden als godsdienstloozen geboekt. Vrij laat begon de kathol. tegenweer (1903), het eerst in de Benediktijner abdij van Emaus (Praag), vooral door het verbreiden van kosteloze lektuur.

Lourdes, bekende bedevaartplaats in de Hautes-Pyrénées. Aan de 14-jarige, arme molenaarsdochter Bernadette Soubirous verscheen in de grot van Massabielle de h. Maagd Maria (1858), daarna nog 17 malen; ten slotte noemde zij zich als: Je suis l'Immaculée conception”. Er ontstong plotseling een bron (het „water van Lourdes”), door middel van welke wateren (zonder mineraliën) zeervelen wonderbare genezingen hebben verkregen; jaarlijks stoomen er ongev. 5000 (300 van het buitenland) treinen heen.

Schoon de K. niet tot het aannemen van bovennatuurlijke inwerking verplicht, is de loochening er van tegen de gezonde rede. Sedert 1858 bestaat er ter contrôle een geneeskundig (niet-kath.) bureau van geneesheeren, die (tot aan 1904) 3353 gevallen van niet natuurlijk te verklaren genezingen constateerden. Te twijfelen aan de waarheid van Maria's *verschijningen* te L. zou van vermetelheid niet zijn vrij te pleiten, nu P. Pius X voor de geheele K. een officie hierover in de liturgie heeft voorgeschreven (1908); het ontkennen der daarna volgende *wonderen* zou een zeer bevooroordeelden en onwetenschapp. geest verraden. Zie: Maria-Bedevaarten.

Louteringsberg, ongebruikelijke vorm voor Vagevuur (z. a.).

Low Church, zie: High Church.

Luchter, kandelaar (z. a.), lichtdrager; eenige (4, 7, 10, 12, enz.) kunnen bijeen worden gevoegd tot *armen* van den L.; in een kring geplaatst vormen zij een *kroonluchter* of *lichtkroon*. Zie: Kroonluchter; Licht; Kaars; Girandole.

Lu'cida, zie: Koorvensters.

Luiden, zie: Kleppen.

Luip'aard, liebaard; een leeuwpanter op een wapenschild: een klimmende leeuw met aanzienden kop. Zie: Wapenschild.

Lunet'te, een halfcirkelvormig veld b.v. boven een poort, deur, raam; ook tympan (z. a.).

Lu'nula, „maantje”, gouden (vergulde) gebenediceerde halfcirkel, waarin de h. Hostie geplaatst wordt, welke in den

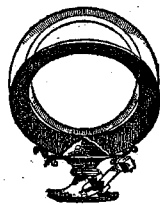

Fig. 189.

monstrans (z. a.) *zichtbaar* wordt bewaard. Zie: Heilige Vaten.

Lus'trum, feest, dat om de vijf jaren wordt gevierd; herdenkingsdag in het algemeen.

Lutheranis'me, de leer der aanhangers van Maarten Luther (afgefallen Augustijner monnik; 1483—1546), in tegenstelling met die van Calvijn en Melanchton; hunne onderlinge twistpunten betroffen vooral de h. Eucharistie (z. a.) en de wilsvrijheid. Gelijk alle sekten van het Protestantisme (z. a.) is ook het L. in zich zelf zeer verdeeld; ten onzent worden

zij gesplitst (statist. 1901) in twee hoofdgroepen: „Evangelisch-Lutherschen” (70.000) en „Hersteld-Lutherschen” (23.000). Zie: Protestantisme, Evang.-Luth. Kerkgenootschap.

Lutrijn', zie: Adelaar.

Lychnoskoop', een ronde, kleine opening in den noorder kerkwand, oudtijds als biechtvenster geb., voor personen, welke geheel ongezien wilden blijven. Zie: Oculus.

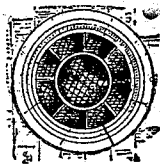

Fig. 190.

M.

Maagdelijke Staat, de ongehuwde staat, verplichtend voor de clerici met hogere wijdingen (van het subdiaconaat af) en allen, die in of buiten het klooster, gelofte van zuiverheid (z. a.) hebben afgelegd. Schoon het

Maandstond is een maandelijksche h. mis voor een overledene.

Maaswerk, een samenstel van geometrische figuren (kringen, neuzen, vischblazen enz.), tot aanvulling van leege tusschenruimten, vooral in het

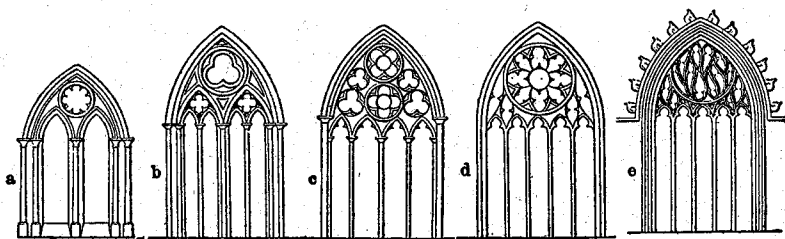

Fig. 191; Gotische vensters met maaswerk; a, eenvoudig; b—d, rijk (vroeg- en hoog-gotiek); e, laat-gotiek.

huwelijk (z. a.) een h. Sakrament is, hebben de Zaligmaker en de Apostelen aan den M. S. een hogere, zedelijke waarde toegekend. (Matth. 19. 12; 1 Cor. 7. 1. 28/38; Apoc. 14.) 4. Zie: Coelibaat; Geloften.

boogveld boven vensters en deuren. Zie: Vensters.

Maca'bre, zie: Doodendans,

Macht-insignes: zwaard, rijksappel (z. a.), scepter, hermelijnen mantel enz.: wereldlijke macht; stoel, kelk,

staf, myter enz.: geestelijke macht.
Madon'na, Italiaansche benaming (la mia Donna) voor O. L. Vrouw, de h. Maagd; dikwerf verstaan als een voorstelling van Maria met het goddel. Kind. Zie: Nürnbergse.

Maes'tra, „majesteit"; een gezeteld madonna-beeld, op den schoot dragend het godd. Kind: Maria in hare glorie als Moeder Gods; tegenover een Pietà (z. a.).

Magerdag, onthoudingsdag (van vleeschspijzen). Zie: Vasten.

Ma'gi, de drie Wijzen, die uit het Oosten kwamen, om den Zaligmaker te aanbidden; de Drie Koningen of Herders. Zie: Driekoningen.

Magie', zie: Tooverij.

Magis'ter, meester, leeraar; titel van een gepromoveerde in de theol. en filos. wetenschappen; ook leider b.v. der noviezen (z. a.), van de kloosterzangschool enz.; *M. sententiarum*, eere-titel van Petrus Lombardus (1164), wegens zijn dogmatisch hoofdwerk, dat de uitspraken (sententiae) veler Kerkvaders (z. a.) bevat; *M. sacri palatii*, de pausel. hoftheologant, lid der rom. prelatur, censor der in Rome verschijnende boeken; steeds een Dominikaan.

Magni'ficat, lofzang der H. Maagd bij haar bezoek aan hare nicht Elizabeth (Luc. 1, 46).

Mah'di, een mohammed. profeet, die alle „ongeloovigen" wil bekeeren of uitroeien.

Mahomedanis'me, zie: Mohammed.

Majo'lica, kleurige fayence uit Majorca of, aldus bewerkt, aardewerk.

Majorist', een clericus, die een der drie Groote Wijdingen (z. a.) heeft ontvangen; inz. voor een Subdiaken (z. a.) of Diaken (z. a.). Zie: Mino-risten.

Majus'kels en Minuskels zijn de

hoofd-
en kleine
letters
van het
oude,
Gotische

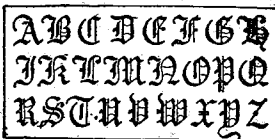

Fig. 192; Majuskels.

schrift;

komen in

vele variaties voor. Zie: Gotisch letter-

schrift.

Mal, zie: Schabloon.

Malachi'as, zie: Paus-Prophetieën.

Malthusianis'me, leer van Malthus (1766—1834) over de thans wetensch. weerlegde wanverhouding tus-schen de geboorten en de bestaans-middelen, waarom hij echtelijke onthouding aanried; hierna ontstond het *neo-malthusianisme*, dat op misdadige wijzen de ontvangenis verhindert. Het berust op de ongebreidelde harts-tochten van zelfzucht en genotsliefde; door de h. Schr. en door positieve kerkel. bepalingen als zware zonde veroordeeld.

Mam'mon (Matth. 6 : 24), „schat", bezit, goed, geld; mammons-dienaar: gierigaard. Zie: Duivel.

Mandarijn', Chineesch staats-beambte; bekend in de levensbeschr. der Martelaren in China.

Mandement' is een officiëel schrijven aan de Geloovigen van een patriarch (z. a.), primaat (z. a.), metropoliet (z. a.), aartsbisschop (z. a.) of bisschop (z. a.). Zie: Vastenbrief.

Mandor'la, een amandelvormige lichtschijn (nimbus z. a.), geheel omgevend het lichaam van Chr. en somwijlen van de h. Maagd

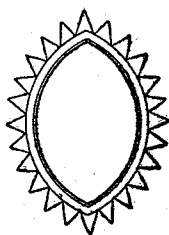

Fig. 193; Mandorla.

Maria; symbol.: de volheid van het „Licht der glorie”. Zie: Nimbus.

Manichae'ën, volgelingen der ketterij van Mani (276), wiens leer was, dat de zichtbare wereld was ontstaan door de vermenging van twee eeuwige, tegenstrijdige wezens, van het goed en van het kwaad; deze dwaalleer verwierp tevens de h. Schr. hield zich ruim 1000 jaren staande en doortrok talrijke ketterijen: Priscillianisten, Paulicianen, Albigenzen, Waldenzen (z. a.) enz. Zie: Doceten; Satanisme; Dialisme.

Manifesta'tie-eed, waarbij men verklaart, dat bij inventarissen niets verduisterd of achtergehouden is.

Man'pel, oudtijds een linnen, in de linkerhand gedragen doek (sudarium: zweetdoek); thans een met drie (soms met één) kruisjes voorzien parament, dat aan den linkerarm wordt gedragen door de Majoristen (z. a.) en den Bp.; moet van zijde zijn; symbol.: de moeilijkheden des levens en het hemelsche loon. Zie: Liturg. Gewaden.

Man'na, het door Jehovah aan Israël geschonken voedsel, dat op wonderbare wijze dagelijks uit den hemel dauwde; veelvuldig toegepast op het h. Sakr. des Altaars.

Mantel is het symbool en van macht, en van beschutting of liefde; vergel. „iets met den mantel der liefde bedekken.”

Mantelbeeld, is een voorstell. der h. Maagd, welke haren vorsteliijken mantel beschermend uitspreidt over de haar toegewijden (leden eener relig. orde; geloovigen).

Mantelrecht was een oud recht der vorstinnen uit de M. E., om ver-

volgden onder haren mantel te beschermen.

Mantiek', het bijgeloof der waarzeggerskunst. Zie: Waarzeggerij.

Manuaal', het handklavier of de toetsenrij van een orgel; in tegenst. van het *pedaal* op voetklavier. Zie: Orgel.

Map'pa, altaardwaal; het altaar (z. a.) moet, met een drietal reine linnen of pellen doeken bedekt zijn, waarvan de bovenste langs de zijden tot aan den grond afhangt; symb.: de lijnwaden, waarin 's Heeren Lichaam gewikkeld werd; daaronder ligt een wasdoek of chrismale (z. a.). Zie: Bijlage-Altaar.

Marabout', Mohammedaansch priester. Zie: Mohammedanisme.

Mari'a, de uitverkoren Maagd en Moeder van Christus, naar diens menschelijke natuur. Zie: Bijlage.

Maria-altaar', een altaar aan de h. Maagd toegewijd; behoort aan de Evangelie-zijde der kerk (in het „vrouwenpand”) te zijn opgebouwd. Zie: Noorden.

Maria-Bedevaarten; reeds sedert de 2e eeuw zijn er genade-oorden van M. bekend, waar mirakuleuze beelden (z. a.) of relieken (z. a.) vereerd werden. De voornaamste zijn: Berg Carmel (Palestina); voorts zijn er in Duitschland: Aken, Altötting, Kevelaar; in Zwitserland: Einsiedeln, Mariastein; in Oostenrijk: Mariazell, de h. Berg; in Italië: Loreto (z. a.), Caravaggio, Genazzano, Val di Pompei; in Frankrijk: Lourdes (z. a.), la Salette, N.D. de la Garde, de Fourvière; in Spanje: Montserrat, Saragossa. Voor Nederl. Zie: Nederl. Bedevaartsplaatsen.

Maria-Boodschap, de feestelijke herdenking aan de „Blijde Boodschap”

Fig. 194.

BIJLAGE.

DE H. MAAGD MARIA.

Maria. 1. de h. Maagd M., de Moeder Gods, Onze lieve Vrouw; werd naar de h. Schr. uit het koninklijk geslacht van David en uit den stam van Juda geboren en (volgens de overlevering) uit de hh. Joachim en Anna, na een langjarig en kinderloos huwelijksleven; naar men gelooft, werd zij reeds in het 3e levensjaar in den tempel tot den dienst van Jehovah opgedragen. Zij had een belofte van „eeuwigdurende zuiverheid” afgelegd en bleef hieraan getrouw, ook na het huwelijk met Sint Jozef. In Bethlehem werd de Zaligmaker uit de Moedermaagd geboren; Maria was toen (volgens een overlevering, 15 jaren oud); na Herodes' dood woonden zij in Nazareth. Zij bleef staande onder het Kruis des Heeren; ontving tot Beschermers den h. Johannes. Volgens de gewone meening, stierf zij in Jeruzalem (of Ephesus), werd in het dal van Josaphat begraven en lichamelijk ten hemel opgenomen, 2. Maria's *voorzaken*: hare *eeuwigdurende Maagdelijkheid*, ook bij de ontvangenis van Chr., door de inwerking van God den

Fig. 195; Madonna der Beuronerschool.

h. Geest; Sint Jozef was haar wettige *echtgenoot* en tevens de *Voedstervader* (Beschermers) van Chr.; M. was uitverkoren, om te worden de Moeder van Jezus, naar diens menschel. Natuur. Daar deze was aangenomen door den tweeden Persoon der h. Drie-eenheid (z. a.), is hare ware gloriëtitel: *Moeder Gods* (Dei Genitrix; Theotokos); zij is de „Moeder aller Verlosten”, daar aan hare geestel. en lichamel. inwilliging naar Gods vrijen wil, de verlossing der wereld door Chr. verbonden was. 3. De *hoofdpunten* der leer over M. (Marialogie) zijn: zij was reeds bij hare ontvangenis voor de erfzonde (z. a.) gevrijwaard: „Onbevleete Ontvangenis” (z. a.); zij maakte zich nooit aan eenige zonde schuldig; kwade begeerlijkheid (een gevolg der erfzonde) heeft haar nimmer gekweld; zij is het door andere Heiligen nooit bereikte ideaal van deugden en genaden. 4. Hare *vereering* berust en op hare Waardigheid (als „Moeder Gods”) en op hare persoonlijke Heiligheid; zij is boven alle Uitverkorenen verheven; God alleen wordt *aanbeden*, Maria het hoogste *vereerd* (hyperdulia).

Zie: Jezus; Verlosser; Nestorianen; Onbev. Ontv.

van den aartsengel Gabriël aan Maria te Nazareth, dat de Zaligmaker uit haar zou worden geboren; op 25 Maart gevierd. Hieraan herinneren ook de kerkel. hymnen (z. a.): „Ave Maria stella, wees gegroet o ster der zee”, „Alma Redemptoris, Verheven Moeder des Verlossers”, en het 3 malen daags gebeden „Angelus” (z. a.).

Mariabron te Jeruzalem, waar de h. Maagd, volgens een overlevering, de windelen van het goddel. Kind heeft gewasschen.

Maria-congressen, vergaderingen van Biss., priesters en leeken, tot bevordering der vereering van de h. Maagd; voor het eerst in Lyon (1900) vervolgens in Freiburg (1902) en in Rome (1904).

Maria-dagen zijn de feestdagen, waarop wij de voornaamste feiten uit Maria's leven herdenken; de zes *hoofdfeesten* zijn:

1, Maria-Lichtmis (z. a.), het oudste feest, ook de „Zuivering van Maria” of de „Opdracht van Jezus in den tempel” genaamd (2 Febr.); 2, Maria Boodschap of Annuntiatie (25 Mrt.); 3, Maria-Hemelvaart, de voornaamste harer feestdagen (15 Aug.), tegelijk gedachtenis aan den dood van Maria; 4, Maria-Geboorte (8 Sept.); 5, de Onbevleete Ontvangenis (z. a.) op 8 Dec.; 6, Rozenkransfeest (z. a.), tot herdenking aan de overwinning op de Turken in den slag van Lepanto, 1571 (op den eersten Zondag in Oktober).

Vervolgens worden algemeen in de Kerk gevierd: 7, Maria-Presentatie of Opdracht in den tempel (21 Nov.); 8, Maria-Visitatie of Bezoek aan hare nicht Elizabeth (2 Juli); 9, O. L. Vr. der Zeven Weeën (z. a.) wordt

tweemaal gevierd: Vrijdag voor palm-zondag en den 3^{en} Zondag in Sept.; 10, O. L. Vr. van den Berg Carmel of Schapulier-feest (z. a.) op 16 Juli; 11, Naamfeest van M., ter gedachtenis aan een overwinning op de Turken: Zondag na O. L. Vr. Geboorte; 12, Maria ter Sneeuw (5 Aug.); 13, O. L. Vr. de Mercede, naar aanleiding der verschijning van M., met betrekking tot het stichten der Orde tot loskoop der slaven en gevangenen, 24 Sept.

Ook zijn de geheele Meimaand en Oktobermaand (Rozenkrans) en iedere Zaterdag aan M. toegewijd.

Maria-devoties. Er zijn er zeer vele, waarvan wij de drie hoofddevoties noemen: de rozenkrans (z. a.), schapulier (z. a.), Portioncula (z. a.).

Maria-Hymnen zijn er in grooten getale; tot de meest bekende, liturgische behooren: „Alma Redemptoris” en „Ave Regina”, door Herm. Contractus (1054), welke tevens waarsch. de dichter is van het: „Salve Regina” (z. a.); „Ave Maris Stella” door Venantius Fortunatus (600); „Stabat Mater” (z. a.). Zie: Hymnen.

Mariaklachten waren aan Maria in den mond gelegde klachten over den dood des Heeren; eerst waren zij monologisch, later als wisselgespreken gedramatiseerd en voor een deel in de passiespelen (z. a.) opgenomen.

Marialegenden zijn oude (6^e eeuw), oostersche en westersche, legendaire, vrome verhalen in proza en poëzie over de macht en goedheid der h. Maagd; gedeeltel. steunen zij op de apokriefe evangeliën; er bestaan er vele in de literatuur der M. E. ten onzent.

Maria-Lichtmis (2 Febr.); het feest van Maria's reiniging en opdracht

van Chr.; er worden kaarsen gewijd, ter eere van Chr., „het licht tot verlichting der heidenen”. Menigmaal volgt een „licht-processie”, welke den gang van Maria en Sint Jozef naar en in den tempel verzinnebeeldt; reeds in 494 door P. Gelasius ingesteld. Het „offeren van lichten of kaarsen” herinnert aan Maria's opoffering van Chr. (het „Licht der wereld”) in den tempel van Jeruzalem,

Maria-maand; maand der bloemen:

Mei; maand der vruchten: Oktober, rozenkransm. Zie: Meimaand; Rozenkr.

Maria-Monogrammen; door samschakeling van *M* en *R* (uit „MaRia”), verkreeg men een naamteeken der h. Maagd.

Soms ziet men ook onder beelden *MPΘY*, nl. de begin- en sluitletters der grieksche woorden: *MHTHP ΘEOY*, Moeder Gods.

Fig. 196; zinnebeelden der h. Maagd.

Maria-Symbolen; onder de zeer talrijke zinnebeelden zijn de voorname, in volgorde op de afbeelding voorkomend: zon, maan, hemeldeur, rozen-planting, ceder, wortel van Jesse (z. a.), bron van levend water, gesloten (z. a.) hof, ster der zee, lelie, toren van David (en ivoren t.), olijf, spiegel van reinheid, waterbron, stad Gods. Zie: „Het Roomsche Kerkgebouw”.

Maria-ten-hemel-opneming, zie: Assumptie.

Maria-typen. De h. Maagd Maria is in het O. T. herhaaldelijk *voorafgebeeld*; zij is (volgens de Vaders en de Liturgie): het paradijs, de ark van Noach, de ladder van Jacob, het brandend braambosch, de vacht van Gedeon, de ark des verbonds, de Bruid uit het Hooglied enz.; zij is voorafgebeeld

Fig. 197; Naamteeken van Maria.

door Eva, Mozes' zuster Maria, Debora en Jahel, Judith, Esther, Sara, Rebecca, Rachel, Jochabed, Rahab, Ruth, Anna (de moeder van Samuel) Zie: „Het Roomsche Kerkgebouw”.

Maria-Vereeniging, een vereen. (1896) van vrouwen en meisjes ten onzent, die onder bescherming van Maria, tegen het alcoholisme optreedt: geheelonthoudsters en afschafsters; telt 26764 leden (1908) en 201 afdeelingen. Zie: Nederl. Bond; S. Anna-Ver.; Sobrietas.

Maria-Vereering is bijna onuitputtelijk in de kerkel. liturgie, in persoonlijke gebeden zoowel als in algemeene devoties: *I, Ave Maria, Angelus, litanie van Loreto, Salve, Mariadagen* (z. a.), toewijding van kerken (reeds in 431 te Ephese), klooster-

orden enz.; 2, Maria-officie, meimaand-devotie, rozenkrans, broederschappen, congregaties, congressen, bedevaartsplaatsen enz.; Zie: „Het Roomsche Kerkgebouw”; ook: Bedevaartsplaatsen; Maria-devoties; Aanbidding.

Mariawieten, Zie: Poolsch-Russ.

Martelaars, Bloedgetuigen, zijn de Heiligen, die ter wille van het geloof of van een christel. deugd een geweldadigen dood hebben verduurd. In 607 werd het feest van „Allermartelaren” ingesteld (sedert 731 tot „Allerheiligen” geworden). Het zeer groote getal der vaak onbekende h. Martelaren te benaderen is onmogelijk; het „Martyrologium” (z. a.) kerkel. Martelaarsboek, telt er reeds 13.825.

Martelaarschap, de hoogste daad van de christel. sterkte (zie: Kardin. deugden), waardoor men zijn leven voor het geloof of een andere deugd ten beste geeft; zij schenkt: vergiffenis van alle zonden (ook der erfzonde) en straffen; een bijzondere, hemelsche vergelding of aureola (z. a.).

Martelaars van Gorcum. De calvin. „geuzen” namen na de bestorming van Gorcum (1572) reguliere en seculiere geestelijken (19) gevangen, voerden hen naar den Briel, hingen hen aldaar onder allerlei martelingen op en onteerden hunne lichamen (1572). Bekend zijn vooral: Nic. Pick (gardiaan der Franc. te G.), Leon. van Vecchel, Nic. Poppel (Past. van G.), Godfr. van Duijnen, Joh. van Oisterwijk (Augustijn), Joh. van Keulen (Dominik., past. van Hoornaer), Adr. van Hilvarenbeek, Jacob Lakops, (Praem.), Andr. Bouters (past. van Heijnoert). P. Clemens X verklaarde hen zalig (1675), P. Pius IX heilig (1867); het feest op 9 Juli; bedevaart naar den Briel.

Martyrolo'gium, het kerkelijke, oude „martelaarsboek”, bevattende de naamlijst en korte biografie der h. Martelaren (z. a.), aanvangend sedert Paus Clemens I (103); telt 13.825 h. Martelaren.

Marxis'me, leer van Karl Marx (1818—1883); zie: Sociaal-Democratie.

Maskeeren, verbergen, bedekken met ornament; is in ontelbare gevallen een aanleiding tot groven wansmaak in de kerkel. kunst.

Ma'ter, moeder; — dolorosa (z. a.); — misericordiae: — van barmhartigheid (zie: Mantelbeeld); — divinae gratiae: van goddel. genade, enz.

Mater dolorosa: „bedroefde Moeder”, de Moeder van Smarten; de vereering van Maria als zoodanig is reeds in de 13e eeuw bekend; men vereert dan de „zeven smarten van Maria”. Veelal wordt de M. D. voorgesteld als dragende haren gestorven Zoon op haren schoot: *Pietà*. De K. viert tweemaal een feest onder den titel van „O. L. Vr. der zeven Weeën” op Vrijdag van palmzondag en op den 3^{en} Zondag in Sept. Zie: Smarten; zeven Weeën.

Materialis'me, een wereldbeschouwing, waarin *al* het zijn (ook de geest, de ziel) als *stof*, of stofbeweging verklaard wordt: loochent God, de bovennatuur, het geestelijk zijn enz.

In Frankrijk (onder Eng. invloed ontstaan; 18e eeuw) werd het meer wetensch. voorgesteld en verbreid in Duitschl. (Feuerbach, Vogt, Moleschott, Büchner, Haeckel enz.) — Het *theoretische* (wetensch.) mater. heeft zich zelf vrijwel overleefd; het *praktische* mat. (verheerlijking van het vleesch; ontkenning van bovennatuurl. levensdoel enz.) heeft zeer vele belijders: b.v. de filosofie der sociaal-de-

mocratie (z. a.) Zie: Rationalisme; Positivisme.

Materie, „stof”, toegepast op een der hh. Sakramenten (z. a.), bestaat uit: de zaak en de handeling, welke tot het toedienen vereischt worden, b.v. het water en de afwassching zijn de *stof* van het h. Doopsel (z. a.); de sakramenteel woorden, welke alsdan gesproken worden, zijn de *vorm*.

Matigheidsbond R. K.; een kerkel. vereeniging (s-Bosch; 1901), waarin de leden zich verplichten tot het onthouden van sterken drank tot aan het 16e jaar, daarna minstens tot na den middag. Zie: Nederl. Bond.

Matronae'um, vrouwenpand; de zitplaatsen der voornamere vrouwen en nonnen aan den noorder- of rechterkant der oude basilieken (z. a.). Zie: Nonnenkoor; Plaats; Senatorium.

Mausole'um, monumentale graf-tombe; ontleend aan den grafbouw door Artemisia voor Mausolius te Halicarnassus opgericht.

Me'a cul'pa, „door mijne schuld”; veel gebezigde woorden uit het Confiteor (z. a.) of de liturg. schuldbelijdenis.

Medita'tie, een vorm van inwendig gebed, bestaande uit de „overweging” eener religieuze waarheid, met het praktisch doel van zelfheiliging; zij berust (naar S. Ignatius van Loyola) op: voorstelling, verstands- en wilsoefeningen. Inz. de openbare overweging van het Lijden des Heeren in de kerken, gedurende den vastentijd. Zie: Contemplatie; Gebed; Vastenmeditatie.

Me'dium, „middel”; persoon waarop de magnetiseur bij het spiritisme zijne krachten aanwendt. Zie: Spiritisme; Suggestie.

Meerderjarig heet een persoon, die

den leeftijd bereikt heeft, waarop men zelfstandig kan optreden (mondig); in ons land op 21-jarigen leeftijd.

Meesters, zie: Gezag.

Meeting, „ontmoeting”; openbare samenkomst, volksvergadering.

Meimaand, bloemenmaand; als zoodanig toegewijd aan de h. Maagd; weleer een tijd van volksvermaken in de open lucht, gelijk nog blijkt uit de oude uitdrukkingen: meiblots (vuur), -bloem, -boom, -gift, -liedekens, -spelen, -wenschen enz.

Meineed, valsche eed, waarbij men door een eed (z. a.) verzekert, wat men weet valsch te zijn, of zich voorneemt dien niet te houden; is een groot kwaad, daar men God als getuige van de leugen aanroept. Zie: Leugen; Geestelijk Voorbehoud.

Melancholie', onredelijke zwaarmoedigheid, droefgeestigheid, zwartgalligheid.

Memen'to, een wassen gedachtenistafel of dyptiek (z. a.), waarop de namen der christenen werden gegrift, die men bij de h. Mis aan God wilde aanbevelen; vandaar een „memento (een gebed) voor iemand in de h. mis houden”.

Memen'to mo'ri, „gedenk te sterven”; spreuk, van Gregor. Magn. door de Trappisten aangenomen.

Memo'rie, een „gedachtenis” (gebed) tot een Heilige of Zalige gedurende de h. mis.

Menist', mennoniet, doopsgezinde; aanhanger der leer van Menno Simonsz (1496—1561), welke alleen den doop der bejaarden erkennen; ook verwerpen zij den eed.

Als volksuitdrukking kwamen voor: menistenbruiloft (eenvoudige, stille bruiloft), menistenstreek, -leugen (slimme streek, leugen).

Men'sa, tafel, vooral bovenste tafelblad; inz. voor de *altaartafel*, waarvan het voornaamste, liturg. deel de „altaarsteen” is, waarop het h. Sacrificie wordt voltrokken. Zie: Altaar.

Mensch, een redelijk schepsel Gods, bestaande uit een sterfelijk lichaam en een onsterfelijke ziel, tezamen vormend ééne natuur en één persoon; is tot een bovennatuurlijk doeleinde (de aanschouwing Gods), reeds van zijne schepping af, door Gods goedheid bestemd.

Menschelijk Opzicht is een beweegreden, waarom een handeling verricht wordt of verzuimd, niet uit overtuiging, maar uit vrees voor het oordeel der menschen.

Menschwording, Zie: Christus.

Merkteeken, een onuitwischaar onderscheidingsteeken in de ziel, gelijk dit door de 3 hh. sacramenten wordt ingedrukt: het Doopsel (z. a.), Vormsel (z. a.), Priesterschap (z. a.). Zie: Sakramenteel.

Mesmeris'me, leer en toepassing van het dierlijk magnetisme (z. a.) van Dr. Mesmer (1815).

Messiaansche Profetieën, Zie: *Bijlage*—Jezus Christus.

Messi'as, de „Gezalfde”; hebreuwsche benaming van het grieksche woord Christus (z. a.). Het *geloof* aan den M. schonk aan de Joden de (inwendige) rechtvaardiging; de *hoop* op den M. was hun de bron van levenstroost (Is. 48—66). Ten tijde van Chr., verwachtte Israël algemeen den M., maar als den Bevrijder van het juk der Romeinen en den Hersteller van hun oud, theokratisch rijk. Zie: Jezus; Christus; Verlosser.

Messias-Mis, zie: Gulden Mis.

Metaphy'sica, bovennatuurkunde; de leer der laatste, bovenzinnelijke gron-

den der dingen en werkingen; verd. in de wijsgeerige leer: over het zijn in het algem. (ontologie), over de wereld (cosmologie), over de ziel (psychologie) en over God (theodicee), **Metempsycho'se**, oud-heidensche leer (der volgers van Pythagoras) van de „zielsverhuizing”, waardoor de ziel uit het eene lichaam in het andere (van planten, dieren, menschen) zou overgaan.

Me'ter 1. de geestelijke „moeder” (mater: meter), gelijk de „peter”, de geestel. „vader” (pater: peter); zij (of een hunner) brengen het kind ten *doop* of tot het *vormsel*; hierdoor treedt een huwelijksbeletsel (z. a.) in, tusschen peter en meter (de *borgen*) en den *doop*- of *vormeling* en diens ouders. 2. de K. verbiedt om als zoodanig te kiezen: ketters, ongeloovigen, openbare zondaars, geëxcommuniceerden. 3. Oudtijds gaven de doophouders aan het kind tevens hun doopgave of „pillegift” (pille: doopzoon). Zie: Geestel. verwantschap.

Methodis'ten, een zijtak, thans afgescheiden, van de High-Church (z. a.) met het doel om het ascetisch leven te versterken; gesticht door de gebroeders Wesley (1760); 20 miljoen aanhangers, welke in zeer vele sekten onderling gedeeld zijn.

Metropolitaan', Metropoliet; een Aartsbisschop, aan het hoofd van een Kerkprovincie (z. a.) staande, welke verschillende Bisdommen telt. Aan het hoofd van een Bisdom of Diocees staat de Bisschop; de voornaamste of eerste van hen is de Aartsbisschop-Metropoliet; ten onzent van Utrecht; de naam der onderhoorige Bisschoppen is die van *Suffragaan*; ten onzen. die van Haarlem, 's Bosch, Breda, Roermond.

De Metropoliet oefent een beperkt recht van oppertoezicht uit; heeft ook 'recht alle drie jaren een provinciaal concilie te vergaderen en daarin voort te zitten; hij bezit het pallium (z.a.) enz.

Metten (matutinae); het eerste gedeelte van het dagelijksch breviergebed (z.a.); bestaat uit psalmen, antiphonen, lessen, responsories, meestal gesloten door het Te Deum; wordt verdeeld in drie nachtgebeden (nocturnae).

Bij hoogere feesten was de reciteertoon plechtiger; meer sober (vlugger), op gewone dagen: „korte metten (wetten) maken”. Zie ook: Donkere metten; Breviergebed.

Mi-carême, zie: Half-vasten.

Middelaar, Christus; de goddelijke Tusschenpersoon tusschen de Godheid en de menschheid. Zie: Jezus; Verlosser.

Middeleeuwen, een tijdperk van de 5e tot aan de 16e eeuw, dat een verband brengt tusschen de oude en nieuwe historie; in die periode werd een op christel. beginselen berustende beschaving gewekt, welke de basis werd voor de moderne staten; schoon de grootsche gedachten en hooge krachtontwikkeling der M., onder protest. invloed, veelal zijn miskend, komt hare waarde bij de latere, ernstige geschiedbeschouwing tot voller recht.

Middenschip, het Groote Schip, is de midden-afdeeling van de ruimte der kerk, van den ingang tot aan het priesterkoor; de daarneven gelegen, door kolommen gescheiden zij-afdeelingen heeten de *zij-schepen* en bestaan uit het *Noorderschip* (aan de rechter of Evangeliezijde van het hoogaltaar) voor de vrouwen bestemd, het

Zuiderschip (aan de linkerzijde) voor de mannen. Zie: Schip.

Middenstand, zie: Nederl. Middenstand.

Middernachtszending, een niet-Kath. vereeniging, welke zich ten doel stelt, om des nachts zedeloze bezoeken aan bordeelen enz. te weerhouden of te bemoeilijken.

Mij'ter, infula, bisschopsmuts is een der *liturgische* distinktieven van den

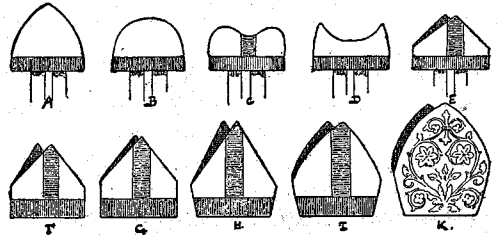

Fig. 198. a.-b.: 11e—12e eeuw; c.-d.: 12e eeuw; e: 12e—13e eeuw; f.-h.: 14e—15e eeuw; i: 16e eeuw; k: 17e—20e eeuw.

Bisschop (z.a.); ondersch. in: kostbaren M. (pretiosa), minder rijken (auriphrygiata) en eenvoudigen (simplex); moet steeds van witte kleur zijn (zijde, goud-, zilver brokaat); in de 1e eeuw reeds in gebruik. Zie: Hoed; Pontificalia.

Militairen, Voor hen gelden in ons land de volgende bepalingen met betrekking tot:

A. Vasten (In de Bisdommen van Utrecht, Haarlem, 's Bosch en Breda). Militairen marechaussees en beambten der douanen in aktieven dienst, hunne vrouwen, kinderen en dienstboden, die bij hen in den kost zijn, mogen vleesch gebruiken, alle dagen des jaars, uitg. de Vrijdagen van iedere week, Asch-woensdag, de 3 laatste dagen der Goede Week.

Verder wordt aan alle personen, die tot de legers van het koninkrijk behooren, vergund om altijd van vleesch gebruik te maken (uitgez. op Goeden Vrijdag), wanneer zij zich van de

militaire keuken bedienen. De zeevarenden (voor zoover zij tot die bisd. worden gerekend) vallen onder dezelfde bepalingen met betrekking tot den scheepskost en de zeereis.

De wet van slechts eenmaal daags zijn nooddrift te gebruiken, blijft verbinden.

(In het Bisdom Roermond). Aan de militairen, marechaussées, gendarmen, douaniers, tolbeambten — in aktieven dienst — benevens aan hunne inwonende familieleden, bedienden en genoodigden wordt het gebruik van vleesch steeds toegestaan, uitg. op Goeden Vrijdag, (melkspijzen alsdan geoorloofd). Zie: *Bijlage-Vasten*.

B. Mis-hooren. Militairen in aktieven dienst zijn tot mis-hooren gehouden op de Zondagen en op de voor allen verplichte feesten van: de Besnijdenis (1 Jan.) en de Openbaring des Heeren (6 Jan.), den 2^{en} Paaschen Pinksterdag, 's Heeren Hemelvaart, Sakramentsdag, Maria Tenhemelopneming (15 Aug.), Allerheiligen, Kerstmis, (1^{en} en 2^{en} Kerstdag); tenzij de R. K. ingezetenen mochten ontheven zijn van die verplichting op een der genoemde feestdagen. Zie: Zondagsplicht.

Militairen-Ver., verenigingen onder de zinspreuk: „Vreest God, eert den Koning” (1898), welke zich ten doel stellen voor de belangen (vooral geestelijke) der Nederl. militairen te waken; de leden komen dagelijks ter ontspanning samen in hun vereenigings-lokaal; afdeel. in Amst., Amersfoort, Arnhem, Bergen-op-Zoom, Breda, Doesburg, Geertruidenb., Gorinchem, Gouda, Den Haag, Haarl., Den Helder, den Bosch, Hoorn, Leiden, Maastr., Middelb., Naarden, Nijmegen, Roermond, Schoonhoven,

Utrecht, Venlo, Vlissingen, Willemstad; het maandelijksch orgaan: „De Kath. Militair”. Zie: Militiens.

Militiens, Verlofgangers, Landweerplichtigen en oud-Militiens vormen een „Nederl. Bond” met zetel te Amst.; 30 afdeel. met 1300 leden (1909); orgaan: „Onze Ordonnans”. Zie: Militairen-Ver.

Millen'ium, het duizendjarig rijk. Zie: Chilasme.

Minaret', ronde toren eener moskee (z. a.), van waar de mahomedanen op bepaalde tijden tot het gebed worden opgeroepen; ook kleine, ronde kerktoeren in het algemeen.

Minderbroeder, een Franciskaner kloosterling. Zie: Orde.

Miniatur'en, kleine, fijne lettertekeningen in kleuren, gedeeltel. geschilderd met menie (minium); waren vooral bij koorboeken enz. in gebruik. Zie: Initiaal; Incunabelen.

Minis'ter, een „dienaar”, welke den post vervult van opzichter over of leider van zaken of personen in vele kerkel. betrekkingen. Zie: Syndicus.

Ministrant', zie: Misdienaar.

Minoris'ten, die kerkel. personen, welke de kleine Wijdingen (z. a.) hebben ontvangen. Zie: Majoristen.

Minus'kels, de kleine lettertypen van het gotisch schrift (z. a.), tegenover de groote lettervormen of majuskels (z. a.).

Fig. 199; Minuskels.

Minutant', het lid der pausel. congregatië (z. a.), die met 't onderzoek over een te behandelen zaak belast is en daarvan een kort verslag (minuut) zal uitbrengen.

Mira'kel van Amsterdam, waarbij de h. Hostie, welke bij ongeluk in

het vuur was geworpen, niet verteerde (13 Maart 1345); op die plek werd eertijds de N. Z. Kapel in de Kalverstraat gebouwd.

Mirakelen, zie: Wonderen.

Mirakel-mis wordt genoemd een h.

Mis, waarin de Zaligm. op wonderbare wijze van zijne goddel. tegenwoordigheid blijk gaf, b.v. de bekende Gregorius-mis (z. a.), de Bolsena-mis (z. a.) enz.

Mirakel-spel, zie: Mysterie-spel.

Mirakuleuze Beelden, zie: Beeldenvereering.

Misbond, een oude (8e eeuw) vereniging met de verplichting, dat ieder lid elk jaar een h. Mis zal lezen of doen lezen voor de overledene leden.

Misdienaar, oorspr. de kerkel. waardigheid van acoliet (z. a.), waarvoor thans de koorknaap in de plaats treedt; zonder M. de h. Mis te lezen is ongeoorloofd; vrouwen mogen slechts in geval van noodzakelijkheid antwoorden, evenwel buiten het altaar.

Misere're („Ontferm U mijner”), de in de K. veeltijds gebeden boetpsalm van David (Ps. 50).

Misericor'dia, antipodium, miserere-stallen; steunsel tegen de koorstoelen aangebracht, voor de geestelijken (kanniken en kloosterlingen), die tot langdurigen koor-dienst verplicht waren; ook een beeld van Chr. als „Man van Smarten.” Zie:

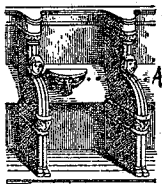

Fig. 200:
Koorstoel met
misericordia (A).

Koorstoelen; Stal.

Mishooren, zie: Zondagsplicht; Militairen.

Mis'sa, de h. Misse (z. a.); — *brevis*:

korte mis, waarin geen Credo wordt gebeden; — *solemnis*: plechtige mis; — *pro defunctis*: zielmis voor de overledenen; — *in musica*: muziekmis door instrumenten begeleid, tegenover — *a capella*, welke alleen voor zang is gecomponeerd.

Missaal', missale, het misboek; het liturg. boek, dat de verschillende missen bevat; reeds in de 13e eeuw als „missale plenarium” verspreid; het was gevormd uit: de sacramentariën (z. a.) — waarvan het oudste (S. Gregorianum) uit de 6e eeuw, den grondslag van ons tegenwoordig missaal vormt — het lectionarium (z. a.) en het graduale (z. a.); onder P. Pius V (1570) herzien en officieel uitgegeven. Zie: Liturg. Boeken; Liturgie.

Misse, h., het „onbloedige Offer (z. a.) van het N. V”, is de altijd durende offerande, waarin de goddel. Zaligm. onder de gedaanten van Brood en Wijn, zich door middel van den Priester, aan God, den hemelschen Vader, opdraagt. Het is in zijn *wezen* geheel hetzelfde Offer als het Offer des Kruises; slechts de *wijze* verschilt, daar in de h. M., de Zaligm. op *onbloedige* wijze en door middel van den Priester wordt opgedragen (de h. M. heeft dus dezelfde, oneindige waarde); door het h. Kruis offer heeft Chr. de menschheid verlost, door de h. Mis past Hij de *vruchten* (algemeene en bijzondere) van zijn Lijden op ons toe. De *algemeene* komen ten bate der geheele K. (levenden en afgestorvenen); de *bijzondere*: aan den Priester, hen voor wie de h. M. wordt opgedragen of hen, die haar doen opdragen, alle aanwezigen. De h. M. is het volmaakte lof-, dank-, smeek- en zoenoffer. De *hoofddeelen* zijn: de Offerande (z. a.) of

opdracht van brood en wijn; de Consekratie (z. a.), onder welke de zelfstandigheidsverandering van brood en wijn in het Lichaam en Bloed des Heeren plaats vindt; de Nuttiging of Communie (z. a.) des Priesters. Zie meer uitvoerig: „Het heilig Misoffer”; ook: h. Eucharistie; Zondagsplicht; Paramenten; Liturg. Kleuren; h. Communie; Ceremoniën; Requiem-Mis.

Mis'sie is het gebied of de bekeeringspost waar de Missionaris (z. a.) het h. geloof tracht te verbreiden; er wordt gewoonlijk door verstaan: onder *heidensche* volken (heiden-missies); zijn deze reeds *bekeerd*, dan heet hun gebied: Christen-missie. De algemeene leiding berust bij den Paus: de Propaganda (z. a.); de uitvoering is voor het overgrootste deel in handen der Religieuzen (in 1800-1900 ontstonden er tevens 450 nieuwe congregaties, meestal uitsluitend voor missie-arbeid). Behalve Tibet, Afghanistan en Arabië staat de geheele wereld voor het h. Evangelie open. M. is ook een (tiendaagsche) boetprediking in een parochie. Zie: Nederl. Missies; missiepriesters en *Bijlagen*.

Mis'siehuis, een stichting tot opleiding van missionarissen of zusters. Zie: Nederl. Missiehuizen.

Mis'siekruis, een kruis totherinnering aan een gegeven missie (z. a.) in of buiten een kerkgebouw „geplant”.

Mis'sielanden. 1. De vreemde landen, welke als een missie (z. a.) beschouwd worden en welke direkt onder de „Propaganda” ressorteeren. 2. Deze zijn in Europa: Scandinavië, Rusland, Balkanstaten en eenige deelen van Duitschland en Zwitserland; buiten Europa: alle landen behalve de Vereenigde Staten, Mexico en de groote Staten van Z. Amerika en

eenige oude koloniën van Frankrijk en Spanje. Volgens het dekreet van 1908 werden Groot-Brittanje, Nederland, Luxemburg, Canada en de Ver. Staten aan de „Propaganda” onttrokken; zij traden in het algemeene, kerkel. recht.

Missie-ondersteuning geschiedt door *internationale* vereenigingen, b. v. die der „Geloofsverbreiding” (1822); „de h. Kindsheid” (1843), de „antislavernij-ver.” (Kardin. Lavigerie; 1888) enz.; tevens doortakrijke *nationale* vereenigingen in de meeste landen, b. v. ten onzent door het „Hofbauer Liefdewerk” en de „Ger. Majella Stichting” (p. Redemptoristen), „Claver-Bond” (p. Jezuïeten), „St. Dominicus-Penning,” (p. Dominicanen), „St. Jozefs-Vereen.” (Rozendaal; Mill Hill) enz.

In de 19e eeuw werd naar schatting (P. Baumgarten) uitsluitend der *officiële* giften, meer dan 900 Miljoen aan de missies geschonken; tegenwoordig ongev. 10 Milj. 's jaars.

Mis'siepriesters. 1, de leden der congregatie van den h. Vincentius a Paulo (Lazaristen; 1630), welke zich inz. aan de geloofsverkondiging wijden; 2, alle priesters, die in de missiën werkzaam zijn, bijkans 13.000, die in 468 talen prediken. Zie ook Priesters; en de *Bijlagen* én van Missies én van Godsdiensten.

Mis'sie-Seminaries, kerkel. opgerichte seminaries (z. a.) voor seculiere Priesters, die zich voor een bepaalde missie verbinden; de voornaamste zijn die: van Rome (1874); Parijs (1663); Milaan (1850) en Lyon (1856); tevens bestaan er vele missiecolleges en apostol. scholen, welke missionar. vormen, maar niet in dienst zijn van een bepaalde missie.

BIJLAGE I.

OVERZICHT DER KATH. MISSIES (1908).

I. Heiden-Missies (z. a.).

	Azië.	Australië.	Afrika.	Amerika.
Katholieken	6.299.886	170.054	853.931	998.092
Priesters	9.086	392	1842	985
Leekebroeders	2.930	291	1357	285
Zusters	11.996	531	3668	1089
Posten	25.157	547	3702	1008
Kerken)	17.837	553	3418	928
Kapellen)				
Scholen	13.083	497	3392	862

II. Christen-Missies (z. a.).

	Azië.	Afrika.	Amerika.	
Katholieken	6.700.000	1.038.000	14.250.000	
Priesters	1.100	? ?	?	

Er werken, volgens deze gegevens (H. A. Krose S. J.; Kirchl. Handbuch; 1908), ruim 12.000 Missie-Priesters met ongeveer 30.000—40.000 helpers (Broeders, Zusters) in de Heiden-Missies (z. a.), welke ruim 8 $\frac{1}{3}$ Miljoen Christenen tellen; de scholen zijn 18.000 in getal met minstens 790.000 leerlingen. Het belangrijkste missie-gebied is Azië, waarvan de statistiek luidt:

Kathol. Missie in Azië.

Missiegebied.	Katholieken.	Priesters.	Broeders.	Zusters.	Kerkenenz.	Scholen.
Japan	126.773	233	99	416	291	113
China	1.026.168	1.811	291	3846	6070	4857
Achter-Indië	1.060.369	1.253	164	3169	4475	3138
Oost-Indië	56.217	78	32	408	76	96
Voor-Indië	2.242.922	2804	517	2933	4980	3636
Voor-Azië	629.797	2874	1811	1224	1769	1090
Mindanao	157.640	33	16	?	176	153
Totaal	6.299.886	9086	2930	11.996	17.837	13.083

In de negentiende eeuw konden er door de Pausen worden opgericht, in Oost-Azië, Afrika, Amerika en Australië: 3 nieuwe Patriarchaten, 325 Bisdommen, 100 Apost. Vikariaten, 53 Praefecturen. In het algemeen zijn de genoemde cijfers te laag, inz. der Katholieken en der Zusters.

Zie ook Bijlage van: Christendom, Godsdiensten, Missiepriesters; ook: Nederl. Missies.

BIJLAGE II.

KATHOLIEKE MISSIES.

Assumptionisten: Balkan, Klein-Azië, Palestina. Augustijnen: China, Philippijnen, Peru. Benediktijnen: Vereenigde Staten, Philippijnen, Australië. Dominikanen: Grieksche eilanden, Konstantinopel, Mesopotamië, Kl. Azië, Palestina, Achter-Indië, China, Japan, Philippijnen, Antillen, Peru, Brazilië. Franciskanen: Balkan. Cyprus, Kl. Azië, Palestina, Syrië, China, Philippijnen, Afrika, Amerika (Indianen in Vereenigde St., Kalifornië, Mexiko, Peru, Chili, Argentinië, Bolivia, Ecuador, Brazilië). Franciskanen Conventueelen: Balkan. Konstantinopel. Gezelschap van het H. Kruis: Voor-Indië. Jezuïeten: Balkan Grieksche eilanden, Klein-Armenië, Voor-Indië, China, Oost-Indië, Afrika, N. en Z. Amerika. Jozefs-Missie, gezelschap van 't Hart: Voor-Indië, Afrika, Oost-Indië, Nieuw-Zeeland. Kapucijnen: Balkan, Konstantinopel, Grieksche Archipel, Syrië en Kl. Azië, Mesopotamië, Arabië, Voor-Indië, Afrika, Amerika, Chili, Venezuela, Ecuador, Columbia, Brazilië, Oceanië. Karmelieten (ongeschoeide): Perzië, Mesopotamië, Syrië, Palestina, Voor-Indië, Amerika (Indianen in Argentinië, Bolivia, Chili, Mexiko, Cuba). Lazaristen: Balkan (Macedonië, Konstantinopel, Grieksche eilanden, Kl. Azië, Syrië, Palestina), Perzië, China, Afrika, Amerika (Ver. St., Costa Rica, Brazilië), Australië. Maristen: Oceanië. Mechitaristen: Balkan (Konstantinopel), Kl. Azië, Armenië, Rusland.	Missionarissen van den H. Geest: Afrika, Z. Amerika. Missionarissen van 't Hart v. Jezus: Oceanië, Philippijnen. Missionarissen van 't Onbevlekt Hart v. Maria: China, Afrika (Congo). Missionarissen van 't Godd. Woord: China, Afrika, Oceanië. Missie-priesters van 't Gezelschap v. Maria: Antillen, Afrika. Oblaten van de Onbevleete Ontvangenis: Ceylon, Afrika, Amerika. Oblaten van den H. Franciscus van Sales: Grieksche Archipel, Afrika. Oblaten van den H. Franciscus van Sales: Voor-Indië. Pallottijnen: Afrika. Passionisten: Balkan. Picpus-Congregatie: Oceanië. Praemonstratenzen: Afrika, Amerika. Priesters van 't H. Hart van Jezus: Afrika, N.- en Z. Brazilië. Redemptoristen: Antillen, Z.-Amerika, Afrika. Resurrectionisten: Balkan. Salezianen: Palestina, Z. Amerika. Salvatorianen: Voor-Indië. Sylvestrijnen: Ceylon. Trappisten: Kl. Azië, Syrië, Palestina, China, Japan, Afrika. Trinitariërs: Afrika. Witte Paters: Palestina, Afrika. Zonen van 't Godd. Hart: Afrika. Zonen van 't Onbevl. Hart van Maria: Afrika. Zie: Nederl. Missies.

Missiona'ris, zendeling; de Priester en diens helpers, die hoofdzakelijk in niet-Kath. streken, het h. geloof komen leeren. Er werken in de heiden-missies ongeveer 50.000 priesters en helpers. Zie: *Bijlage-Missie*.

Mis'stipen'dium, een gift (tot levensonderhoud van den clerus), welke geschonken wordt met de opdracht, om de h. Missie volgens een aangegeven meening (intentie) te lezen of te zingen. Zie: Stipendium.

Modeleren, iets vormen, een beeld b.v. in klei, waarnaar dit op de bedoelde grootte in steen wordt gehouwen.

Moderne Richting is de naam van een groep bij de Protestanten, die, naar de Tübinger School, de orthodoxe theologie verwerpt, voor de christel. zedenleer een wijsgeerige zedenkunde aanneemt, voor godsvrucht een ethisch humanisme; ten onzent: Opzoomer, Scholten, Rauwenhoff, Kuenen, Tiele, Pierson enz. Zie: Modernisme.

Modernis'me, hedendaagsch, filosofisch-dogmatisch stelsel, dat in *theorie* een verzoening beoogt tusschen de leer der K. en der ongeloovige wetenschap, maar *praktisch* de geheele kath. geloofsleer prijsgeeft door een bandeloze vrijheidszucht te stellen tegenover de onderwerping aan het *goddelijk leergezag* in de K.

In het dekreet „*Lamentabili*” (h. officie; 3 Juli 1907) werden 65 der moderne dwalingen veroordeeld; de encycliëk „*Pascendi dominici gregis*” (P. Pius X; 8 Sept. 1907) geeft van het M. aan, zoowel de beginselen als hunne toepassingen op: geloof, godgeleerdheid, kerkhistorie, bijbelkritiek, apologie en tevens de gewenschte hervormingen en de passende middelen tegen het voortwoe-

keren dezer hedendaagsche dwaalleer. Bekende modern.: Hecker, Loisy, Le Roy, Fogazzaro, Schell, Tyrell, Ward e. a. Zie: Amerikanisme; Reformkatholicisme; Syllabus; Liberalisme.

Modezucht. 1. Aan den dwang, die het geslacht, beroep, de volkszedes, stand, mode enz. opleggen, kan men zich in verband met zijne plaats in de maatschappij niet onttrekken; men is echter volstrekt niet verplicht iedere wisseling der mode te volgen. Ijdelheid, pronkzucht, enz. is evenzeer verwerpelijk als onreinheid, onverschilligheid enz. 2. Ijdelheid in dezen is dagel. zonde; het dragen van toiletten, welke tot groote zinnelijkheid prikkelen, is doodzonde; evenzeer kan dit (door de intentie) het geval zijn bij het dragen eener kleeding van het andere geslacht. 3. De M. wordt zondig, wanneer zij de gezondheid schaadt, het christelijke zedelijkheidsgevoel beledigt, tot verkwistende uitgaven leidt. Zie: Kleeding.

Moederhuis, de eerste of voornaamste stichting eener orde, waaruit de andere kloosters zijn voortgekomen.

Moederkerk, 1, is de kath. K., welke in alle geestelijke behoeften harer kinderen voorziet (h. sakramenten, gebeden enz.), overal het geloof verkondigt enz.; 2, ook een hoofdkerk, van wier oorspronkel., parochiëel gebied meer of minder zelfstandige hulp-, bij-, filiaalkerken zijn afgescheiden.

Moedermaagd, een der benamingen van de h. Maagd Maria, welke hare twee hoogste eeretitels aan geeft: haar goddelijk Moederschap en onbevleete reinheid. Zie: Maria.

Moeder-Overste, bestuurster van een vrouwenklooster of vrouwenorde (congregatie)

Moeder van Smarten, Maria; ook een voorstell. der h. Maagd met 7 zwaarden (de 7 Smarten; z. a.) doorboord, of dragend het gestorven Lichaam van Chr. op den schoot. Zie: Smarten; Pietà.

Moerdrukken, wiegedrukken, palaeotypen, zijn boeken uit de eerste tijden der boekdrukkunst, tot aan 1530 ongev.; gew. over bijbelsche of kerkel. zaken. Zie: Xylografische; Incunabelen.

Mohammedanis'me, leer van den hysterischen godsdienstpreker Mohammed (571—632); een vermeniging van Christelijke, Joodsche en heidensche beginselen; leidspreuk: „Allah is de eenige God en Moh. zijn profeet”; bezit slechts voorschriften voor uiterlijke godsdienst-oefeningen; slavenhandel, veelwijverij; zijne predikaties zijn verzameld in den Koran (z. a.); het middenpunt is *Mekka*, als bedevaartplaats en daarin de hoog vereerde *Kaäba*, de middelbouw der moskee (z. a.); ruim 200 miljoen aanhangers. Zie: Monotheïsme; Polygamie; Fakier; Moslem.

Monarchaal' Bestuur bezit de K., daar het oppergezag door Chr. aan zijn éenen Plaatsbekleeder, den Paus van Rome, is geschonken in het Primaatschap (z. a.). Zie: Bestuur der Kerk met *Bijlage*.

Mondig, zie: Meerderjarig.

Monia'les in strikten zin, zijn slotzusters, die de plechtige geloften (z. a.) afleggen. Zie: Clausuur.

Moni'le, een kostbare agraaf (z. a.).

Mo'nita secre'ta, „geheime (misdadige) voorschriften”, welke aan de Leden der Jezuïeten-Orde door de Oversten zouden gegeven worden; deze steeds onbewezen laster (van den ex-Jezuïet Zahorowski; 1614) werd tallooze malen weerlegd, doet

evenwel nog dienst bij opzweepende geschriftjes, redevoeringen enz.

Monnik, „eenzame”; oorspr., klui-zenaar, later kloosterling.

Monnikenwerk, arbeid van moeitevold geduld: ook voor noodeloos werk gebezigd.

Monniksschrift, minuskelschrift (z. a.); een soort van gotische lettertypen. Zie: Majuskelschrift.

Monogamie' het christelijk huwelijk van den man met ééne vrouw, tegenover b.v. de mahomedaansche veelwijverij (polygamie).

Monogram', meestentijds door elkaar gevlochten beginletters van een naam, wensch, groet enz., gelijk b.v. van Christus en Maria. Zie: Christogram; Benevalete; Sigla.

Monophysie'ten, volgelingen der ketterij van Eutyches (378), die leerde, dat in Christus slechts ééne Natuur aanwezig was en ontkende dat Christus en de goddel. en demenschel. Natuur bezat.

Monotheïs'me, de wijsgeerige en godsdienstige wereldbeschouwing, welke één hoogste, persoonlijk, bovennatuurlijk Wezen aanneemt, van Wien alles afhankelijk is: Christendom, Jodendom, Mohammedanisme; ten getale van 762 Miljoen. Zie: Polytheïsme; Theïsme.

Monothelie'ten, aanhangers der ketterij van Patr. Sergius van Konstantinopel (638), welke in Chr. slechts één Wil aannam en de twee Willen (de menschelijke en de goddelijke) loochende; door P. Martinus I (649) veroordeeld. Zie: Jezus.

Monseigneur, eeretitel van een prins; als zoodanig van een „prins der K.”, een Bisschop; ook van eenige andere hoog geplaatste, geestelijke waardigheidsbekleeders.

Monsters, zie: Caricaturen; Fabelachtige Dieren.

Monstrans' remonstrans, ostensorium, venerabel, hoogwaardig; een gouden (zilveren) versierd vaatwerk, waarin een h. Hostie op zichtbare wijs ter aanbidding wordt „uitgesteld”; dateert van de 14e eeuw (het ontstaan van het h. Sakramentsfeest); moet versierd zijn met een *topkruisje* en bevatten een *lunula* (z. a.); naar den vorm: cylinder-, stralenmonstr.

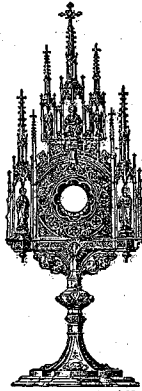

Fig. 201.

enz. Zie: Heilige Vaten; Kelk; Ciborie; Duifvat.

Moord, zie: Doodslag; Zelfmoord; Duel; Doodstraf.

Moraal' of zedenleer vormt met de Dogmatiek (z. a.), de systematische Theologie (z. a.); is in hoofdzaak ontwikkeling der natuurwet, bevestigd door de h. Schr. en Overley., gelijk deze ons door de K. worden verklaard; omvat alle wetten en bepalingen, welke de handelingen van den vrijen wil des Christens tot deugd of ondeugd maken.

Mora'vische Broeders, zie: Hemhutters.

Morgana'tisch huwelijk wordt voltrokken tusschen een vorst of hoog adellijk man en een vrouw van lagere geboorte; de kinderen erven slechts den naam en het vermogen der moeder.

Morgenster. 1. symb. van Christus, die naar het Licht voert; tegenover de „avondster” zinneb. van den duivel, die de duisternis brengt; 2. ook van Maria, die als ster der hoop

boven de stormachtige zee des levens, (der zonde) het licht der eeuwige rust aankondigt. Zie: Ster; Licht.

Mormo'nen, de „Heiligen der laatste dagen”; godsdienstsekte gesticht door Joe Smith (1830), welke voorgaf verschijningen en openbaringen te hebben gehad, onder leiding van den engel Moroni. 1. Leert een mengeling van allerlei godsdiensten: Melchisedech — (het geestelijke) en Aäron — (het tijdelijke) priesterschap; doop na 't achtste jaar door onderdompeling; h. Drievuldigheid; de h. Schrift en bovenal de veelwijverij. 2. Zij zenden overal zendelingen henen en tellen: in Amerika: 300.000 leden, in Groot-Brittannië: 5000, Duitschland: 2000, Holland en België: 1500 enz.

Moskee', een Mohammedaansch be-dehuis.

Mos'lem, muzelman, mohammedaan.

Mo'tu Pro'prio, een pausel. schrijven (vaak een gunst, dispensatie), welke de Paus „uit eigen beweging” en zonder de gewone kanselarij-vor-men afzendt. Zie: Pauselijke Brieven.

Mozaïek', musiefwerk, een soort van schilderwerk, verkregen door gekleurde steenen, glas, marmer of hout artistiek samen te voegen op een

Fig. 202.

ondergrond (glas-, hout-, steen-, marmer-mozaïek). Zie: Terrazzo; Intarsiën.

Moza'ische Wet leerde wat goed en kwaad was, gaf echter uit zich zelve geene genade en kon uit zich zelve de menschheid niet tot de zaligheid brengen. Zij, die haar volgden, konden met de genade, welke God hun ter wille van den toekomstigen Messias gaf, den hemel verdienen en met den Zalig

maker de gelukzaligheid binnengaan.

Mozet'ta, mozet, schoudermanteltje; een schouderkraag, vooral bij episc. kleeding.

MPΘY, zie: Maria-monogr.

Munster, zie: Dom.

Musief'werk, inlegwerk, zie: Mozaïek.

Muurluchter, een luchter (z. a.), aan den wand bevestigd, b.v.

vóór een apostel- of consecratiekruis (z. a.).

Muurpijler, halfpijler, is de pilaster

(z. a.), welke gedeeltelijk uit den wand naarvoren treedt. Zie: Pijler.

Muurschildering geschiedde gewoonlijk met lijmverven op den drogen wand (al secco) of op de natte, versche pleisterkalk (al fresco). Deze laatste, moeilijke kunst, waarbij men tevoren de kleurtonen der aangedroogde verven te berekenen had, bloeide zeer in Italië, vooral door den Dominikaner monnik, Fra Angelico (1387—1455).

Mu'zelman, zie: Moslem.

Myste'rie, geloofspunt, geheim des geloofs; een bovennatuurl. waarheid, wier bestaan de geschapen geest slechts door goddel. Openbaring kent en in haar wezen niet begrijpt, b.v. het mysterie der h. Drievuldigheid. Zie: Dogma; Geloofsgeheim.

Myste'rie-preek behandelt de geheimen (mysteriën) des geloofs (h. Drievuldigheid, Menschwording enz.) en tevens de geheimvolle feiten in het leven van Chr. en Maria, welke

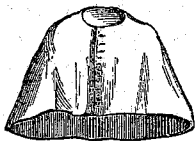

Fig. 203; Mozetta.

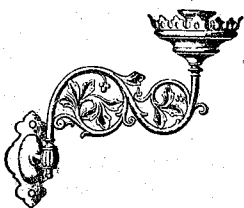

Fig. 204.

door kerkel. feesten gevierd worden en met de Verlossing in verband staan.

Zie: Predikatie.

Myste'rie-spel, mirakel-, heiligen-spel; tooneelspel der M. E. over een gewijde stof (mysterie: geloofsgeheim); dikwerf in de voorhoven (atria) der kerken op de hooge feestdagen door den clerus (z. a.), later door leeken-broederschappen als een dramatische voorstelling van den feestdag opgevoerd; ontstond in de elfde eeuw in Frankr.; het oudste ten onzent is: „Maastrichtsch Paaschspel” en „die eerste bliscap van Maria” (15^e eeuw). Zie ook: Oberammergau; Leisen; Passiespelen; Zinnespelen.

Mysticis'me, is de oorspr. christel. mystiek (z. a.), verlopen in pantheistische of andere dwalingen.

Mystiek' l, de geheimvolle vereeniging (of leer daarvan) der ziel met God door een buitengewone gave van beschouwing, somwijlen met vizioenen, openbaringen, stigmatisatie (z. a.), bilocatie (z. a.) enz. verbonden. 2. Gewoonlijk telt men drie graden in het myst. leven: weg der zuivering, verlichting en vereeniging. Deze laatste bestaat in een volmaakte overgave der ziel en harer krachten aan God; haar hoogste graad wordt „mystiek huwelijk (verloving)” genoemd (h. Cathar. van Sene). Onder de vele mystici zijn zeer bekend in de 12^e eeuw: h. h. Hildegardis, Elizabeth van Schönau; 13^e eeuw: h. h. Francisc. van Assisië, Dominicus, Elizab. van Thüringen, Gertrudis, Mechtildis; 14^e eeuw: h. h. Taulerus, Henricus Suso, Catharina van Siëna, Birgitta; 15^e eeuw: h. h. Vinc. Ferrer. Bernardinus van Sene, Nicolaus van Flüe, Catharina van Bologna, van Genua. Ten onzent: Joannes Ruysbroeck

(1381), Dionysius Kartuiser (1471), Thomas a Kempis (1471), Lidwina van Schiedam (1433). Zie: Sposalizio. **Mystie'ke** zin der h. Schrift is drie-voudig in betrekking tot de zaken van geloof, zeden of hemelsche be-looning: allegorisch (Chr., de Kerk, het geloof), tropologisch (het zedelijk leven), anagogisch (hemel).

My'the een fabelachtige vertelling uit den voorhistorischen tijd, welke ge-woonlijk een der heidensche goden tot voorwerp van het verhaal behan-delt. Zie: Sage.

Mythologie', het samenstel van de *mythen* of fabelen der heidensche (b.v. Romeinsche, Grieksche) goden-leer.

N.

Naamdag, dag waarop de K. den Heilige (naam-, doop-, patroon-Hei-lige) viert, dien men bij den doop (intrede des kloosters) tot Patroon heeft verkregen; het vieren van dien dag is reeds een oud-christel. gebruik. Zie: Natalitia.

Naaste Gelegenheid, Zie: Gelegenheid.

Naastenliefde eischt, dat wij onzen evenmensch, gelijk ons zelve bemin-nen. Zie: Liefde.

Namen, christelijke voornamen waren in de oud-christel. tijden ontleend aan het O. en N. Testam., aan de christel. feesten, (b.v. Paschasias), aan het gekerstende heidendom, aan deugden enz.; de tegenwoordige zijn aan die der kerkel. Heiligen ontnomen of er naar gevormd. Zie: Schriftuurlijke.

Nar'thex, de voorhal der oud-christel. basiliek (z.a.): de plaats voor boete-lingen en catechumenen (z.a.), welke niet bij de geheele h. mis tegenwoor-dig mochten zijn. Zie: Basiliek.

Natali'tia, natalis, eigenlijk „geboor-tedag”; in de K. ook gebruikt voor den *sterfdag* van een Martelaar (z.a.), de geboorte voor den Hemel; ook voor den aanvang eener biss. of vorstel. regeering, eener kerkwijding enz. Zie: Naamdag.

Nationaal' Concilie, zie: Oecum. Con-cilie.

Naturalis'me 1, in de wijsbegeerte: het streven van alles slechts door natuurlijke, fysieke inwerking te verklaren; de loochening van alle hoogere, geestelijke en goddelijke be-ginselen, inz. der Openbaring; 2, in de kunst: de uitsluitende nabootsing der natuur, in tegenst. met idealismus, romantiek en symbolismus Zie: Im-mortale Dei.

Natuurlijke deugd is die, welke is aangeboren of die men door natuurl. kracht heeft verworven en welke men slechts *alleen* omeen natuurl. doeleinde beoefent, b.v. de weldadigheid bij een heiden; zij baat niet ter eeuwige zaligheid. Zie ook: Deugd.

Natuurwet is de verzameling der ze-delijke beginselen, welke God „in 't hart der menschen heeft geschreven”, opdat zij daardoor hunne natuurl. bestemming als zedelijk wezen zou-den kunnen bereiken. Zie: Wet.

Navolging van Christus; het wereld-beroemde boek van den eerbiedw. Thomas van Kempen (Hemerken; 1380—1471) te Kempen geb.; regel. Augustijner-Koorheer. Het boek be-staat in meer dan 3000 uitg. in bijna

alle talen. De authenticiteit staat thans tegenover die van Gerson vast.

Nazareners, 1. een bijnaam van den Zaligm. en de Zijnen (Joh. 19. 19) 2. een boete-orde; 3. eenige, protest. sekten; 4. ook bekend als een christelijke, negentiend' eeuwsche, Duit-sche schilderschool (te Rome gesticht), waartoe de meeste bekende Duit-sche meesters hebben behoord; zij gaf uitdrukking en aan de natuur, en aan het religieuze ziele-leven: Overbeck, Veit, Führich, v. Steinle, Deger, A. en K. Müller, Ittenbach, vooral Cornelius e. a. Zie ook: Praeraffaëlieten.

Necrologie, levensbeschrijving van een afgestorvene; doodenboek of — lijst; opgaaf van overledenen.

Nederl. Bedevaartplaatsen, 1. Brielle: Martelaarsveld der h. Martelaars van Gorcum (z. a., 1572); Alkmaar: H. Bloed (z. a. 1429), Heiloo (bij Alkmaar): O. L. Vr. ter Nood, ook de Willebrordspuit, welke de „Apostel der Nederlanden” gezegend heeft; Noordwijk: St. Jeroen (1000); Hasselt: H. Bloed (z. a.); Dokkum: Bonifacius-bron; Boxmeer: het h. Bloed (z. a.; 1400); het h. Sakram. van Mirakel te Amst.; Maastricht: zevenjaarl. heilighdomsvaart naar St. Servatius. 2. *Maria-Bedevaartplaatsen*: Zoete, Lieve Vrouw te 's Hertogenbosch (1380); O. L. Vr. te Sittard, te Handel, te Tienray, te Oost-rum; O. L. Vr. van het Zand te Roermond (14e eeuw), „ter Linden” te Uden, „ter Eik” te Merrenveld-hoven, „ter Linden” te Thorn; „Ster der Zee” te Maastricht enz. Zie: Maria-Bedevaarten; Bedevaarten.

Nederl. Boerenbond, een vereen. (1896), welke — het Christendom als grondslag der maatschappij erken-

nend en huldigend — ten doel heeft, om de zedel. en stoffel. verheffing van den boerenstand door federatieve aaneensluiting, stichten van provinc. afdeel. enz.; zetel te Utrecht; nationaal congres (Nijmegen 1904). Zie: Hanze; Nederl. Middenstand.

Nederl. Bond van R. K. Vereenig. tot *bestrijding* van het *alcoholisme*: „Sobrietas”; opgericht in 1899 te Utrecht; een federatie, welke omvat de verschill. vormen en vereenig. van drankbestrijding (z. a.) en afschaffing (z. a.) ten onzent; bestaat uit: R. K. Geheelonthoudersvereenig. „S. Michaël” (z. a.), Algemeene S. Michaël-Vereenig., St. Anna-Vereen. (z. a.), Jongens- en Kinderbonden, Maria-Vereenig. (z. a.), de Paulisten (z. a.), R. K. Matigheidsbond (z. a.), S. Cas-sianus (bond van onderwijzers), S. Pie-tersbond (z. a.) enz. Telt 593 afdeel., 8472 geheel-onthouders, 844539 afschaffers, 10070 halfdaagsche afsch., een totaal van 63718 drankbestrijders (1908). Zie: Drankbestrijding; Kruisver-bond; Sobrietas.

Nederl. Geloofsverkondigers.

Het h. Geloof is in ons land door Britsche predikers het eerst aan de Friezen verkondigd. De voornaamste G. zijn: de h. Wil-fried (680), Wig-bert (685), boven-al de h. *Willi-brord* (657-739), de Apostel der Friezen, welke in 691 met elf gezelen te Katwijk landt en in 696

St. Willibrordus.

Fig. 205.

het bisdom van Utrecht sticht; ver-volgens de h. *Bonifacius* (675-755), Gregorius, Alubert, Lebuinis (777), Marchelmus (in Overijssel), Willehad

(in Groningen), Ludger (809); ook Suitbertus (713), Werenfried (in de Betuwe); Wiro, Plechelmus en Otger (in Gelderl.) Adelbert (in Kennemerland); Engelmund (te Velzen) enz.

Nederl. Gereformeerde Kerken; een bijeenvoeging op een generale synode te Amst. (1892) der Christel. Gereform. kerken, volgens de „drie formulieren van eenigheid” en de oude gereformeerde kerkordening van Dort (1618). Zie: Doleerenden; Protestantisme.

Nederl. Hervormd Kerkgenootschap, de hoofdgroep van het Protestantisme (z. a.) ten onzent, waartoe ook 16 Waalsche gemeenten, 3 Presbyteriaansche (z. a.) en één Schotsche behooren; telt 44 classes, 1355 gemeenten en 1625 predikanten. Het bezit ongev. 2½ milj. belijders (1901). Zie: Protestantisme.

Nederl. Kerkprovincie, opgericht bij het Herstel der bisschoppel. Hiërarchie (4 Maart 1853); omvat 5 diocesen (z. a.), nl. het aartsbisdom van Utrecht en de 4 onderhoorige of suffragaan-bisdommen (z. a.) van Haarlem, 's Hertogenbosch, Breda, Roermond. Het telt 2404 officieel-dienstdoende Geestelijken (1909) en, op een bevolking van 5.347.182 inwoners, ruim 1.790.000 Katholieken (1901). Zie: *Bijlage*; Deken.

Nederl. Middenstand, een bond van vereenigingen van den handeldrijvenden en industriëelen M. (1902; Utrecht), om door federatieve samenwerking diens zedelijke en stoffelijke belangen te behartigen; wekel. orgaan: „De Middenstandsbond”; 88 vereenig. met ongev. 30.000 leden (1908).

Tot den middenstand worden gerekend: de boeren, de klein-handelaars, kleine grossiers, winkeliers, klein-

industriëelen, ambachtslieden. Zie; Hanze; Nederl. Boerenbond.

Nederl. Missiehuizen, welke ten onzent Missionarissen (z. a.) en Zusters naar de missies (z. a.) uitzenden van: 1. het Gezelschap van Maria te Schimmert (L.); St. Jozefs-missiehuis (Mill-Hill te Roosendaal (N.B.); de Priesters van het H. Hart van Jezus te Sittard-Leijenbroek en te Bergen-op-Zoom; de Missionar. van het h. Hart van Jezus te Tilburg en Arnhem; het missiehuis te Steijl; Apost. Coll. N. D. de Lourdes te Keer en Cadier (bij Maastr.); Gezelschap der Afrik. Missies voor Zusters te Keer; Apostol. school voor Broeders-Missionar. te Bortel; Damianusstichting te Grave; h. Familiestichting te Grave; Missiehuis: St. Franciscus Xaverius te Vught. 2. Witte Zusters van O. L. Vr. van Afrika te Esch (bij Bortel); Missiezusters van Afrika te Aarle-Rixtel; Zusters Dienaressen van den h. Geest te Steijl; Missiehuis der Zusters Franciskanessen te Acht (bij Eindh.); Novic. voor de missies van Oost-Indië te Heijhuizen.

Nederl. Missies der Paters Capucijnen: Borneo; Karmelieten: Brazilië; Dominikanen: Ned. West-Indië en Porto-Rico; Franciskanen: Zuid-Chansi, Noord-Chantong, Brazilië, h. Land; Jezuiten: Ned. Oost-Indië; Lazaristen of Vincentianen: Oost-Telchy; Redemptoristen: Suriname en Brazilië; Mission. van het H. Hart van Jezus: Ned. Oost-Indië. Buitendien zijn er Ned. Paters werkzaam in de miss. van Oceanië, Amerika, Australië. Zie: Missie.

Nederl. Ordeprovincies bestaan ten onzent van de Paters Augustijnen, Benediktijnen, Camillianen, Capu-

BIJLAGE.
NEDERLANDSCHE KERKPROVINCIE.
(1909).

KERKELIJKE GEMEENTEN.			PLAATSELIJKE DIENSTD. GEESTELIJKEN.				
DIOCESEN.	Parochien.	Recto- raten.	Totaal.	Pastors en des- servanten.	Rectors.	Kapelaans, vicarissen en assistenten.	Totaal.
Utrecht	290	5	295	282	5	255	542
Haarlem	231	5	236	231	5	393	629
's Hertogenbosch.	259	44	303	259	44	276	579
Breda	98	30	128	97	28	100	225
Roermond	173	27	200	173	27	229	429
Totaal	1051	111	1162	1042	109	1253	2404
PROVINCIEËN.							
Noordbrabant	277	13	290	277	13	387	677
Gelderland	146	2	148	146	2	132	280
Zuidholland	106	1	107	106	1	240	347
Noordholland	121	2	123	121	2	216	339
Zeeland	39	3	42	39	3	31	73
Utrecht	46	—	46	46	1	69	116
Friesland	31	—	31	31	—	16	47
Overijssel	66	1	67	66	1	60	127
Groningen	18	1	19	18	1	12	31
Drenthe	10	1	11	10	1	4	15
Limburg	173	27	200	173	27	229	429

Op een totale bevolking van 5.347.182 (volgens statistiek van 1908: 5.747.269) inwoners telt Nederland ruim 1.790.000 Katholieken (886678 Mannen en 903.483 Vrouwen) of 35 procent; 2.471.021 Nederl. Hervormden (48 o/o); 361.129 Gereform. (7 o/o); Evang.-Luth. 70.246 (1 1/3 o/o); Israëlieten 103.988 (2 o/o).
(Sedert het herstel der Hierarchie (1853) waren er reeds in 1888, (volgens „Neerlandia Catholica”) 416 kerken gebouwd; 136 vergroot enz.; waren er 831 r. k. begraafplaatsen.

KATHOLIEKE BEVOLKING.
(1901).

	TOTALE BEVOLKING.		KATHOLIEKE BEVOLKING.	
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
Noordbrabant	276906	276936	242972	243875
Gelderland	285477	281072	101777	100162
Zuidholland	552088	592360	132541	144901
Noordholland.	468065	500066	128951	137405
Zeeland	106929	109366	27247	27209
Utrecht	123482	127552	40833	42236
Friesland	169732	170530	12148	12683
Overijssel	169313	164025	45383	44462
Groningen	147824	151778	9644	9980
Drenthe	77901	70643	5385	3857
Limburg	142754	139180	139749	136703

cijnen, Karmelieten, Cisterciënz, Dominicanen, Franciskanen, Jezuïeten, Kruisheeren, Minderbroeders, Norbertijnen, Redemptoristen, Mission. van het h. Hart., Mission. van het Gezelschap van Maria, Oblaten. Volgens een statistiek (Het Jaarboek van Alb, Thijm; 1897; Amst.) bedroeg het aantal der mannel, kloosterlingen 3900, dat der vrouwel. 11900, tezamen 15800 religieuzen (thans naar raming 18000). Zie: Orde; Roeping; Priesters; Kloosterzusters; Congregaties.

Nederl. Prefektur'en, zie: Prefektuur.

Nederl. Procura'tor te Rome is de zaakgelastigde (sedert 1908) van het Nederl. Episkopaat voor de behandeling der kerkel. aangelegenheden tusschen de Nederl. Kerkprovincie (z.a.), en de Romeinsche Congregaties (z.a.).

Nederl. Vikaria'ten, zie: Vikariaten.

Negen, zie: *Bijlage*-Symbolen.

Ne'go, „ik ontken”, bij een wetenschap. (filosof.) redetwist gebeez.

Ne'o, „nieuw”; komt in eenigesamenstell. voor, b. v. *neomist*: een kort geleden, gewijd Priester.

Neo-malthusianis'me, zie: Malthusian.

Neomist', zie: Neo.

Neophiet', neofiet, een nieuwbekeerde, gedoopte, novies (z. a.), pas gewijd priester of neomist (z. a.)

Nepotis'me heeft in onzen tijd de beteekenis van onrechtmatige begunstiging der familieleden in posten, waardigheden enz. Op kerkel. terrein is dit krachtig verboden door Innoc. XI en XII („Romanum decet”, 1700).

Nestoria'nen, aanhangers van den heresiarch (z. a.) Nestorius (428), die de leer over Maria als „Moeder Gods” verwierp. Volgens die ketterij waren

er in Chr. twee Persoonlijkheden, van wie de menschelijke (uit Maria geboren), wel innig met de Godheid was verbonden, maar geen God was; door het Conc. van Ephese verworpen. Deze dwaalleer hield zich tot nu toe staande bij de „Chaldeeuwsche Christenen”. Zie: Jezus; Maria.

Nieuwlichters' voorstanders en zoekers naar een licht, dat zij in de Hervormde Kerk (z. a.) niet vonden waarom zij zich afscheidden (1834); volgden het „nieuwe licht” van Ds. Coccejus. Zie: Afscheidenen.

Nigromantie', zwarte kunst; geestenbezweering, tooverij (z. a.), oproeping van geesten en dergelijke; komt in literaire stukken der M. E. meermaalen ter sprake.

Nihilis'me het „niet-zijn”; oorspr. een loochening van iedere bovennatuurl. waarheid; later een staatkundige partij in Rusland (in eng verband met socialisme en anarchie) tot omverwerping der bestaande orde. Zie: Communisme.

Nim'bus, nimbe, glorie, gloriolen, aureool; de gouden lichtkring om het hoofd van God en der Heiligen; oudtijds een zinnebeeld van Keizers en Koningen, verkreeg de N. tevens den zin van het bezit van het „hemellicht” (lumen gloriae). De ronde *schijf* is dikwerf, nauwkeurig genomen gelijk bij Fra Angelico, het symb. van een Heilige (fig. 4, 6.), de gouden *kran*s (aureool) of stralenbundel van een Gelukzalige (fig. 5); soms werd er een *vierkante* N. aan de levenden geschonken (fig. 3) en den duivel een zwartgekleurde. In den N. der Godheid (reeds sedert 340), inz. in dien van Chr., wordt een *kruis* (kruisnimbe) geplaatst (fig. 1) of tevens het christogram (fig. 2); God de Vader

werd herkenbaar voorgesteld door een *driehoekigen* N. (fig. 7), de Godheid in het algemeen door een omvangrijken stralenkrans (fig. 8), of

Nomina'tio is de rechtstreeksche „benoeming”, vooral van een Bp. Dit recht oefent de *Paus* uit: grootendeels in Italië, België, Nederland, Engeland, Ierland, Noord-Amerika en alle missies; ook de *staatschouffden* van sommige roomsche landen, bezitten dit recht, evenwel moet deze N. gevolgd worden door de bevestiging (confirmatie) en aanstelling (praeconisatie) van den Paus.

Non, kloosterzuster, religieuze eener vrouwen-orde (z. a.) of — congregatie (z.a.).

Non ex'pedit, „het is niet bevorderlijk” een gebod door P. Pius IX, na den roof van den kerkel. Staat (z. a.), aan de Italiaansche katholieken gegeven (1868), van niet deel te nemen aan de keuzen van afgevaardigden; bevestigd door P. Leo XIII (1886) en door P. Pius X (1905) eenigszins verzacht, in zoovermen in bepaalde gevallen, na aanbevelend advies

van den Bp., dispensatie kan aanvragen aan den Paus. Het N. E. schijnt thans een nieuwe phase in te gaan.

Nonnenkoor, het matronaeum (z. a.) aan de noordzijde der oude kerkgebouwen; later een empore (z.a.) of verhooging (galerij) aan het westeinde eener kerk, welke voor de Zusters bestemd was; ook het zangkoor (plaats en personen) in een kloosterkapel van Zusters.

Non-paschan'tes, de Kathol., die aan hunnen paaschplicht niet hebben voldaan,

Non pos'sumus, „wij kunnen niet” woorden door Clemens VII tot Hendrik VIII gesproken, op diens aandringen, om zich te doen scheiden

Fig. 206; Nimbens.

door een mandorla of amandelvormig licht, dat het geheele lichaam omgaf. Bovendien hadden de kleuren van den N. hare symboliek. Zie ook: Mandorla; Kleuren-symboliek.

Nirwa'na, nirvana, zie Boeddhisme.

Nis, een in den muur uitgespaarde ruimte, bestemd voor een beeld; symb.: beschutting en vereering. Zie: Baldakijn.

Noctur'ne, gew. driedeelige „nachtgebeden”; getijden van het breviergebed. Zie: Metten.

No'dus, knoop, knop, handgreep, van b. v. een kelk (z. a.).

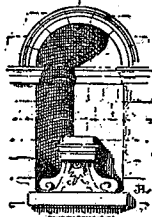

Fig. 207; Nis.

van zijne wettige echtgenoot, Cathar. van Arragon; sedert dien, als zegswijze van beginselvastheid en plichtsbetrachting; zoo ook van Paus Pius VII tot Napoleon I (om van den kerkel. staat afstand te doen) en van Card. Antonelli, in naam van Pius IX, bij het aanbod der Ital. regeering van een vergoeding bij den roof van den kerkel. staat (z. a.)

Nooddooop, het doopen door een niet-geestelijke in geval van sterfgevaar; alsdan mag een ieder ook (ongedoopte) dit h. sakrament toedienen; vereischte meening: te verrichten wat de ware K. van Chr. doet. Zie: Doopsel.

Nooddruft, waardoor in de vasten-dispensatie verstaan wordt: „de volledige maaltijd”, welke eenmaal daags kan genomen worden; des avonds een collatie (z. a.). Zie: Vasten.

Noodleugen, een zoogezegde leugen (z. a.) uit bestwil; blijft evenwel leugen en zonde,

Noodlot, fatum; heidensch beginsel van een onafwendbare macht (gew. ten kwade), dat zelfs de goden beheerschte; later werd het de onveranderlijke wil van Jupiter. Dit troosteloos beginsel werd krachteloos door de hoopvolle leer van het Christendom, dat de God van Liefde de wereld en 's menschen levenslot bestuurt. De leer van het N., is *fatalisme*; een belijder daarvan een *fatalist*.

Noodweer, verdediging uit noodzaak tegen een onwettigen aanvaller, is geoorloofd binnen de grenzen der liefde. Zie: Zelfverdediging.

Noodzakelijkheid des Middels en des Gebods, zie: Geloof.

Noon, zie: Brevier

Noorden van een kerk, altaar, zie: Plaats.

Notennamen of Aretijnsche lettergrepen; ontleend aan de eerste lettergrepen der vespers-hymne van den h. Johannes Bapt. door een der grondleggers der kerkmuziek, den benediktijn Guido van Arezzo (1050):

Ut queant laxis

Resonare fibris

Mira gestorum

Famuli tuorum

Solve polluti

Labii reatum

Sancte Iohannes.

Noveen', een verrichten derzelfde gebeden, welke gedurende „negen” dagen herhaald worden, om een gunst van God af te smeeken; dikwerf met aflaten begiftigd.

Noviciaat', proeftijd vóór het afleggen der geloften in een klooster; duurt minstens één, niet onderbroken jaar, (soms 2, 3 jaren), gedurende welken tijd de ingetredene en ook de orde (congregatie) geene wederkeerige verplichtingen hebben aangegaan; alsdan worden de noviezen onder een noviezen-meester (meesteres) ingewijd in de kloosterlijke volmaaktheid (hh. geloften; z. a.) en de regelen; soms gaat er een „postulaat” als voorbereiding (3 tot 12 mnd.) vooraf; gevorderde leeftijd der professie is die van minstens 15 jaren. Zie: Novies.

Novies', een „nieuweling”, een nieuw ingetredene in een klooster van een orde (z. a.) of congregatie (z. a.); na het proefjaar of noviciaat (van minstens één ononderbroken jaar) heeft de professie (z. a.) plaats. Zie: Inkleeding; Professie; Geloften.

Nunc dimit'tis, „Laat nu gaan”, aanvang van het dankgebed van Simeon, bij het aanschouwen van het goddel. Kind (Luc. 2.); in de complete (z. a.) van het kerkel. breviergebeden.

Nun'tius, afgevaardigde, gezant des Pausen in het buitenland; er zijn 4 rangen: nuntius der 1ste en 2de klasse, internuntii en apostol. legaten. Er is slechts één internuntiatuur, namelijk in ons land; in de laatste jaren (sedert 1899) bleef zij onbezet en werd er een Zaakgelastigde aangesteld; het gezantschapsgebouw (Bezuidenhout, s-Hage) is een geschenk der Nederl. katholieken aan Paus Leo XIII. De zending dezer gezanten is én geeste-

lijk (de kerkprovincie betreffend) én wereldlijk (de politieke belangen bij het goevernement). Zie: Chargé; Pausel. Gezanten.

Nürnberg'sche Madonna, een der beroemdste madonna-figuren in hout, uit een kruisigings-groep in het German. Mus. te Nürnberg; verwant aan de school van Veit Stoss; vijf-tiende eeuw.

Nuttig, communie des priesters, derde hoofddeel der h. Mis (z. a.).

O.

O-Antipho'nen, de 7 (vroeger 12) met O aanvangende antiphonen (z. a.), welke staande gebeden worden van 17—23 Dec. en waarin het verlangen naar de komst des Heeren aangrijpend is uitgedrukt. Zie: Antiphoon.

Ob., afkort. van *obiit*: hij (zij) is overleden.

Oberammergau, een plaatsje in Ober-Bayern, beroemd om de passiespelen, welke om de 10 jaren door een 500-tal der dorpsbewoners voor 6000 toeschouwers worden opgevoerd. De oorsprong ligt in een belofte door de bewoners in 1633 gedaan, ter afwering van een pest-ziekte. De passie, afgewisseld door voorafbeeldingen van het O. T., is van Jos. Daisenberger (1883); werd ook eenige malen te Selzach (Zwitserl.) opgevoerd. Zie: Mysteriespel; Passiespel.

Objek'tie, moeilijkheid, bedenking, tegenspraak. Bij moeilijkheden tegen geloofs- of zedenleer, doet men wijs, zoo men bevoegden, vooral den priester, raadpleegt.

Ob'jektief, volgens aard, wezen,

eisch, van een „voorwerp” buiten ons; niet in verband met persoonlijke *subjektieve* (z. a.) meningen, belangen enz. Zie: Subjektief.

Obla'ten behooren tot verschill. religieuze stichtingen en leggen in plaats van geloften (z. a.) slechts een toewijding (oblatie) aan de klooster-oversten (of Bisschop) af; ook jonge knapen, die in een klooster worden opgevoed, met het doel, van later te zullen intreden, vooral die der Orde van S. Benedictus. Zie: Leekebroeder; Donaten.

Obla'tie, opdracht van brood en wijn in de h. Mis; ook de gebeden hierbij; oudt. ook aalmoes. Zie: Offerande.

Obsceen', oneerbaar, schandelijk, ontuchtig b.v. van plaatvoorstellingen, romans, tooneelstukken. Zie: Onkuischheid; Vuilhandel.

Obse'quium, „gehoorzaamheid”, O. ecclesiasticum: „kerkel. dienst”; ook: exequiën (z. a.).

Observan'ten 1, kloosterlingen in eenige religieuze orden (Augustijnen, Franciskanen, Hieronymieten, Karmelieten), die aan den oorspronkelijk-

ken, strengeren regel vasthouden tegenover een afdeeling, welke verzachtingen aannam; 2, vooral die der Franciskaner-Orde, welke zich in de 14—15 eeuw van de conventueelen afscheidde en in 1897 door P. Leo XIII tot een geheel der Franciskanen vereenigd werd.

Occultis'me, de verzameling der „geheime wetenschappen”, welke zich toelagen op de geheimvolle verschijnselen der natuur of van bovenzinnelijke krachten in hare betrekking tot het menschel. leven: tooverij (z.a.), bijgeloof (z.a.), spiritisme (z.a.), fetichisme (z.a.), magie enz. Bij verzwakking of vermindering van het geloof, neemt het aantal der beoefenaars van *bijgeloo-vige* praktijken regelmatig toe.

O'culus, „oog”; een klein, rond of roosvenster, op verschill. plaatsen aangebracht, hetzij voor belichting, ventilatie of voor een doorzicht. Zie: *Lychnoscoop*.

Fig. 208; Oculus.

Ode'um, zie: *Cancelli*.

Oecume'nisch of *algemeen Concilie*; 1, een vergadering der besturende Bisschoppen der geheele K., in zake van geloof en zeden; het geniet de *onfeilbaarheid*, wanneer: a, alle Bisschoppen door den Paus zijn bijeengeroepen, b, wanneer de P. (in persoon of gevolmachtigde) voorziet, c, de besluiten goedkeurt.

2. *Nationale of gedeeltelijke concilies* zijn vergaderingen der Biss. van één bepaald land; *Provinciale concilies* of synoden zijn vergaderingen der Biss. eener bepaalde *kerkprovincie* (z.a.); de besluiten zijn slechts bindend voor de betrokken bisdommen,

hetgeen ook geldt voor: de *patriarchale* en *primatiale concilies*.

3. In *diocesane Synoden* komt één Bp. met een deel zijner geestelijkheid bijeen. Zie: *Onfeilbaarheid*; ook *Bijlage*. **O. en N. T.** gebruikelijke verkortingen voor het „Oude” en het „Nieuwe Testament”

Offer. 1. is de opdracht aan Gode ener zichtbare gave door een wettigen bedienaar tot huldiging en aanbidding, met vernietiging of verandering van het geofferde; in den hoogsten zin dus der h. Mis (z.a.). 2. De offers van het Oude Verbond (voorafbeeldingen van het Offer des Nieuwen Verbonds, de h. Mis) waren uit zich zelve onvermogen; verkregen hunne waarde door het geloof aan den toekomstigen Verlosser; werden verdeeld in *brand-*, (*lof-*, *hulde-*), in *zoen-* (*zonde-*, *schuld-*) en in *vrede-offers*; wyl hij, die ze opdroeg, in staat van vrede met Jehovah moest zijn.

Offeraar, in vollen zin, de goddel. Zaligmaker; ook de Priester, die in 's Heeren naam en kracht het h. mis-offer opdraagt; in mindere beteekenis ook de offeraars van het O. T. Zie: *Christus-typen*.

Offerande, offertorium, is de opdracht van brood en wijn voor de h. Consekratie bestemd; het eerste hoofddeel der h. mis (z.a.). Zie ook: *Zondagsplicht*.

Offerblaker, een ijzeren bord of ring, voorzien van omhoogstekende pinnen, voor het bevestigen van kaarsen bestemd.

Offerblok, kistje of kastje (gewoonlijk op een draagkolom), voor het ontvangen van aalmoezen bestemd.

Offerto'rium, offerande (z.a.) in de h. Mis.

Officiant', celebrant; de priester, die

BIJLAGE.

ALGEMEENE KERKVERGADERINGEN,

Nr.	Plaats.	Jaar.	Onder Paus,	Voornaamste onderwerp,
1.	Nicea.	325.	Sylvester I.	Arianisme.
2.	Konstanti- nopol.	381.	Damasus I.	Macedonianisme.
3.	Ephese.	431.	Coelestinus I.	Nestorianisme.
4.	Chalcedon.	451.	Leo I.	Monophysitisme.
5.	Konstanti- nopol.	553.	Vigilius.	Drie-Kapittelstrijd.
6.	Konstanti- nopol.	680/1.	Agatho.	Monothelitisme.
7.	Nicea.	787.	Adrianus I.	Beeldenverering.
8.	Konstanti- nopol.	869/70.	Adrianus II.	Schisma van Photius.
9.	Lateraan.	1123.	Calixtus II.	Investituurstrijd.
10.	Lateraan.	1139.	Innocentius II.	Schisma, Arnold van Brescia c. a.
11.	Lateraan.	1179.	Alexander III.	Pauskeuze, hervormingsdekreten enz.
12.	Lateraan.	1215.	Innocentius III.	Hervormingsbesluiten, Kruistocht, Wal- denzen en Albigenzen.
13.	Lyon.	1245.	Innocen- tius IV.	Frederik II.
14.	Lyon.	1274.	Gregorius X.	Vereeniging der Grieken.
15.	Vienne.	1311/2.	Clemens V.	Tempeliers.
16.	Constanz.	1414/8.	(Johan- nes XXIII.) Martinus V.	Schisma, Huss, Hervorming (causa unionis, fidei, reformationis.)
17.	Bazel, Ferrara, Florence.	1431/45.	Eugenius IV.	Vereeniging der Grieken.
18.	Lateraan.	1512/7.	Julius II. Leo X.	Hervorming.
19.	Trente.	1545/63.	Paulus III Pius IV.	Protestantisme.
20.	Vatikaan.	1869/70.	Pius IX.	De fide catholica et de ecclesia Christi (Primaat en onfeilbaarheid).

de h. Mis opdraagt, tegenover de *assistenten* (diaken en subdiaken z. a.); die hunne liturg. medehulp verleen. Zie: Celebrant.

Officio'rum, ac Mu'nerum; de Constitutie van P. Leo XIII (1897) over de kerkel. boekencensuur. Zie: Censuur.

Offi'cium, officie, kerkel. bediening, plicht; ook een beneficie (z. a.), waaraan geen jurisdictie (z. a.) is verbonden; vooral het dagelijksch breviergebed, O. *divinum*: het goddel. officie; O. *marianum* of *parvum*: het „Kleine Officie” ter eere van de h. Maagd Maria; O. *defunctorum*: het officie der overledenen enz. Zie: Brevier.

Ogiva'le stijl, spitsbogenstijl. Zie: Gotiek.

Oksaal', zie: Cancelli.

Oktaaf' „acht”; tijdperk van acht dagen tot naviering van een kerkelijk feest; b. v. „aflaten (z. a.), op het feest en onder het oktaaf te verdienen”; 18 kerkel. feesten worden algemeen met O. gevierd.

Oliebussen dienen ter bewaring der h. oliën (z. a.); driesoortig: voor de h. Olie der zieken, der Doopelingen of Catechumenen (z. a.) en voor het Chrisma (z. a.). Zie: Crismale.

Oliën, zie: Heilige Oliën.

Oliesel, zie: Heilig Oliesel.

Olijvenberg, olijfberg; een driekoppige berg ten oosten van Jeruzalem; van de middelste hoogte had 's Heeren Hemelvaart plaats; op dien berg is de „olijvenhof”, waar Chr. den doodsangst doorstond.

Olijvenhof, zie: Gethsemani.

O. L. Vr., afkort. van: Onze Lieve Vrouw (z. a.).

Omgang, ommeegang, omdracht; kerkelijke processie, gewoonlijk met het Allerheiligste; ook de galerij of trans van een toren. Zie: Processie.

Omstandigheden, welke verandering in het wezen der zonde aanbrengen moeten gebiecht worden. Men hoede zich: namen te noemen, wijdloopig te worden, de voegzaamheid van uitdrukking te schenden. Zie: Belijdenis; Biecht.

Onberecht', niet bediend, niet voorzien van de laatste „kerkerechten” of laatste hh. Sakramenten (z. a.).

Onbevlekte Ontvangenis. 1. Maria, de uitverkoren Moeder des Verlossers, heeft ter wille van haar goddelijk moederschap, door de toekomstige verdiensten van haren goddelijken Zoon, het bovennatuurlijk voorrecht ontvangen, van *geen enkel oogenblik* besmette zijn geweest met de erfzonde. Ze was en bleef steeds versierd met de heiligmakende genade Gods; zij is tevens de éénige, aldus uitverkorene onder alle menschen. (De h. Johannes de Dooper werd op wonderbare wijs vóór zijn geboorte van de erfzonde gezuiverd, maar hij had gedeeld in de algemeene wet der besmetting door de erfzonde). Op 8 Dec. 1854 werd de leer van Maria's Onbevleete Ontvangenis als geloofspunt door P. Pius IX voor geheel de Kerk verkondigd.

2. Hiermee hangt samen, dat zij tevens bevrijd bleef van elke zondige begeerlijkheid. De Moeder des Heeren is nooit in eenige (ook niet de geringste) zonde gevallen. Zie verder: Maria.

Onbloedig Offer, benaming der h. Misse (z. a.), waarin op „onbloedige wijze”, Christus' bloedig doodsoffer op Golgotha wordt vernieuwd.

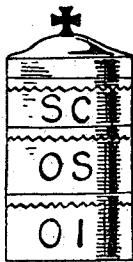

Fig. 209.

Ondergeschikten, zie: Gezag; Wet.

Onderkerk, zie: Crypta; Dubbelkapel.

Onderpastoor, zuid-nederl. uitdrukk. voor: kapelaan (z. a.).

Ondertrouw 1, in strengen zin, verlovings, wederzijdsche trouwbelofte. Is deze niet door den dood, wederzijdsche toestemming of andere oorzaken ontbonden, dan is het niet geoorloofd met een ander te huwen. 2. In meer algemeenen zin, is de O. het openbaar maken van een voorgenomen huwelijk (engagement) of ook wel de aangifte van het voorgenomen huwelijk bij den pastoor, om daarna de afkondigingen of roepen (z. a.) te doen geschieden. Zie: Verloving.

Ondeugd, de bepaalde, voortdurende en vaste neiging tot de zonde, in tegenst. met „deugd”; ook de handelingen dier neiging; moet door oefeningen van de tegenover geplaatste deugd overwonnen worden. Zie: Deugd.

Onfeilbaarheid, het voorrecht, dat de leerende Kerk van Christus heeft ontvangen, van nimmer te dwalen in zaken van geloofs- en zedenleer; hierdoor deelt ook de hoorende kerk (de Geloovigen) in dit privilege.

1. Zij is niet hetzelfde als de *inspiratie* (z. a.) der h. Schr.; bij deze laatste gaf God aan de heilige schrijvers in, hetgeen zij te vermelden hadden; bij de O. wordt de beslissing door de K. zelve genomen, waarbij de bijstand van God den h. Geest tegen elke dwaling vrijwaart.

2. Door deze O. kan de K. de leer van Chr. (geloof en zeden): onvervalscht bewaren, met onfeilbaar gezag verklaren, twijfelingen en geschillen oplossen, dwalingen veroordeelen. Dit onfeilbaar leergezag strekt zich uit:

a. tot het vaststellen, of een waarheid tot de Openbaring behoort of niet.

b. tot de veroordeel. eener dwaling.

c. tot al datgene, dat in noodzakelijken samenhang met het bovenstaande staat, b.v. over *filosof.* systemen als grondslag der waarheid; over *dogmatische feiten* (facta dogmatica: of in een of ander geschrift een dwaling voorkomt); over *sommige historische feiten*, b.v. of een of ander Concilie wettige uitspraken heeft gegeven.

d. tot de goedkeuring van religieuze orden.

e. tot de heiligverklaringen (z. a.).

Bovenstaande is de *grondslag* voor de door Chr. gewilde *eenheid* en *onvergankelijkheid in leer* der kath. K.

3. *Dragers* dezer onf. zijn:

a. de *Paus* (als geloofspunt verklaard op het Vatikaansch Concilie 1869 '70): wanneer zijne uitspraak betreft uitsluitend *geloof* of *zedes*; wanneer hij tevens als *Opperste Leeraar* zich tot de *geheele Kerk* wendt (ex cathedra: van den hoogsten „leerstoel” af), dus *niet* spreekt als *privaat* persoon, als geleerde of in een *partikulier* onderhoud of geschrift, of over *andere* zaken dan de geloofs- en zedenleer; en wanneer hij tegelijkertijd die beslissing als een *leerstellige uitspraak* met geloofsverplichting aan de geheele Kerk geeft.

b. Alle Bisschoppen (of hun grootste deel), gezamenlijk in vereeniging met den Paus, daar zij de opvolgers zijn van het „College der Apostelen”, aan wie de O. beedeeld was. (Iedere bisschop afzonderlijk is *niet* onf.).

c. de Algemeene of *Oecumenische*

Concilies (z. a.), vergaderingen, waarin alle besturende Bisschoppen door den Paus zijn bijeengeroepen, in zake van geloof en zeden, waarbij de P. of diens gemachtigde voorzit, en wier uitspraken door den P. zijn bevestigd.

De Paus kan dus *alleen* aan een uitspraak geloofsverplichting verleen; het Algem. Conc. slechts in goedkeuring van den P.

4. Niet-katholieken verklaren vaak de O.: 1°. door een niet-kunnendwalen in *alle* zaken, ook in die, welke geloof noch zeden betreffen; 2°. door *onzondigbaarheid*. Uit bovenstaande volgt de weerlegging dezer onwetenschappelijke voorstellingen. Zie: Galilei-proces; Discipline.

Ongedoopte Kinderen, zie: Limbus.

Ongeschoeide Voeten, zie: Barvoets.

Ongodist', godloochenaar, atheïst.

Onkuischheid omvat alle *uitwendige* en *inwendige* daden, welke de zedelijkheid kwetsen, of den mensch blootstellen, om in de zonde van O. te vallen.

1. Men zondigt door: onzuivere oogslagen, onreine woorden, liederen, gebaren, lektuur, oneerbare aanrakingen, spelen, vriendschapsbetrekkingen, bijeenkomsten enz.

2. Evenzeer door: onkuische begeerten, gedachten, voorstellingen.

3. Met volkomen vrijen wil gepleegd, is iedere daad tegen de „heilige deugd” (van zuiverheid) een *doodzonde*; het ontbreken van het volle bewustzijn of de niet volledige toestemming, maakt haar tot dagel. zonde. De grootte der doodzonde verschilt naar de *soort*, de *personen* door of met wie die bedreven worden, de *gevolgen* enz.

4. De gewone oorzaken zijn: ver-

keer met bedorven vrienden en te gemeenzame omgang met anderen (vooral personen van het andere geslacht), onvoorzichtige nieuwsgierigheid, zedeloze lektuur, plaatwerken (prentbriefkaarten), verwaarloozen van gebed en h. Sakramenten, ledigheid, onmatigheid (bovenal: drankzucht).

5. De middelen ter overwinning, zijn de deugden, tegenovergesteld aan de bovengenoemde zonden, inzonderheid het veelvuldig gebed en het gebruik maken der h. Sakram.

Onnoozele Kinderen, 28 Dec.; wordt gevierd ter eere van de „onnoozele” (onschuldige) Kinderen, die door Herodes in Bethlehem (Matth. 2 : 16) werden gedood, met het doel om den Zaligm. te treffen; zij waren 12—20 in getal; relieken van hen, naar men zegt, worden te Rome, Padua en Keulen bewaard. De K. draagt het purper (rouw) in haar officie. Oudtijds was deze dag het feest der koorknapen, die een kinder-bisschop kozen; thans nog een dag, waarop aan de jongsten de macht wordt verleend.

Onrechtzinnig, niet volgens de openbaarde leer der K.

Onroerende Feestdagen zijn die, welke steeds op denzelfden datum vallen, b. v. Onbevl. Ontvangen (z. a.), 8 Dec.; Kerstmis (z. a.), 25 Dec.; Driekoningen (z. a.), 6 Jan.; Maria Lichtmis (z. a.), 2 Febr.; Sint Jozef (z. a.), 19 Maart; Maria Boodschap (z. a.), 25 Maart; H. H. Petrus en Paulus, 29 Juni; Maria Tenhemelopneming, 15 Aug.; Maria Geboorte, 8 Sept; Allerheiligen (z. a.), 1 Nov. Zie ook: Kerkel. Feesten; Maria-Dagen; Roerende Feesten; Kerkel. Jaar.

Ons Heer, uitdruk. voor het Allerh. Sakram. des Altaars. Zie: Eucharistie.

Onthoudingsdagen zijn die dagen, waarop men zich van het gebruik van vleesch of vleeschspijzen moet „onthouden”; op Goeden Vrijdag (z. a.) tevens van eieren en melk. Die onthouding is verplichtend op alle Vrijen Vastendagen. Voor de 40daagsche of Groote Vasten, raadplege men de jaarlijksche dispensaties. Zie: Vasten.

Ontnuchtering bij de h. communie, zie: Communie.

Ontlogie’, zie: Filosofie.

Ontwijding van gewijde plaatsen of zaken. 1. Door wezenlijke verandering (breuk, nieuwe vergulding van kelk of pateen, breken van den altaarsteen enz.); (bij kerken) door verwoesting van een aanzienlijk deel der muren, of door een voortdurend, profaan gebruik (een geleidelijke vernieuwing ontwijdt niet); een vernieuwde consecratie of benedictie wordt alsdan vereischt. 2. door schending van een gewijde plaats (kerk, altaar, kerkhof) door: moord, groote onzuiverheid, begrafenis van een ongeloovige of geëxcommuniceerde (vitandus); een bisschoppelijke reconciliatio (verzoening) wordt alsdan geëischt. Zie: Gewijde zaken; Heilige Vaten.

Onuitwischaar Merkteeken, zie: Sakramenteel.

Onverdraagzaamheid. De Kath. K. is onverdraagzaam, zoo men wil, wat betreft de leer, haar door Chr. aanvertrouwd; wankelde zij hierin (dogmatische verdraagzaamheid), dan hield zij op de onveranderlijke *waarheid* te verdedigen. Zij is echter *niet* onverdraagzaam met betrekking tot de personen der *dwalenden* en *zondaars*; voor hen treedt zij op als de liefhebbende Moeder (z. a.). Zie: Verdraagzaamheid; Alleen-zaligmakend; Vij onderzoek.

Onverhoord Gebed (z. a.) heeft tot oorzaak: dat men niet bidt, gelijk het behoort; of dat men zaken begeert, welke niet tot Gods eer of ons eigen geluk strekken; of geene volharding toont in de gebeden. In vele gevallen is het niet-verhooren een blijk van Gods goedheid voor den mensch.

Onze Lieve Vrouw, eeretitel van de

Allerh. Maagd, b. v. in *O. L. Vr. van Goeden Raad*, genadebeeld te Genazzano; *O. L. Vr. van altijddurenden Bijstand*, zeer oud, Byzant. genadebeeld, vereerd (sedert 1866) in de S. Alfonsus-kerk

te Rome; *O. L. Vr. der zeven Weeën* (z. a.), de „Mater Dolorosa” of *O. L. Vrouwe van Smarten*. Zie ook: Lourdes; Loreto; Zeven Weeën.

Oog, symbool der goddel, alwetendheid; een oog in stralenkrans is: God; in een driehoek is: de wijsheid der h. Drievuldigheid; in de hand is: Gods wijsheid en almacht. Zie: Oculus.

Oog Gods, een gew. reusachtige schildering van Chr., b. v. op een gewelf, waar de Zaligm., als nederziende op de geloovigen, wordt afgebeeld.

Oordeel Gods, te onderscheiden in het *bijzonder* en het *laatste* of algemeen *O. l.* Het *bijzonder* O. heeft zonder getuigen plaats tusschen God en de ziel, daar waar de mensch is gestorven. Het verstand wordt bovennatuurlijk verlicht en de ziel herkent alle goeds en kwaads (woorden, werken, verzuimenissen, gedachten) en ziet tevens, welk lot zij voor de eeuwigheid heeft verdiend. Het wordt onmiddellijk voltrokken. Eene ver-

Fig. 210; O. L. Vr. van Altijdd. Bijstand.

nieuwing en *openbaarmaking* hiervan is 2. het *algemeen* O. (in tegenwoordigheid van *allen*, die ooit hebben geleefd). Dit zal geschieden: *a.* opdat Chr., vaak gesmaad op de wereld, zichtbaar worde als Koning der heerlijkheid, *b.* opdat de goddel. Gerechtigheid, welke hier dikwerf verborgen bleef, in het openbaar uitschittere, *c.* opdat de onbekende deugd en ondeugd, door allen volledig worden aanschouwd; ook het *lichaam* (medewerker der *ziel* in deugd of in boosheid) gaat dan deelen in de eeuwige verheerlijking of verwerping van den mensch. 3. De *tijd* van het L. O. is *onbekend*; eenige teekenen zullen dien echter aanwijzen: *a.* het Evangelie zal over de geheele wereld verkondigd zijn, *b.* een grooten afval en geweldige vervolging zullen de anti-christ (*z. a.*) en de zijnen verwekken, *c.* Elias en Henoch zullen verschijnen en Christus' komst (als Rechter) voorbereiden, *d.* Christus leert ons, dat: pestziekten, aardbevingen, hongersnood, oorlogen enz., de aarde zullen teisteren, *e.* de geheele aarde zal door een wereldbrand vergaan. Zie ook: Opstanding; Chiliasmus; Parusie.

Oordeelsdag, het jongste, laatste gericht, waarop het laatste „oordeel” (*z. a.*) zal aanvangen; oudt.: „doemdag”, in verschill. oud-nederl. zegswijzen over.

Oor'konde, bericht, getuigenis, schriftelijke verklaring, welke als bewijsstuk kan dienen eener gebeurtenis, verleende gunst enz. Zie: Regesten; Bullarium.

Oorlog, strijd tusschen twee naties; is *rechtvaardig*, wanneer hij een verdedigings-oorlog is en zoo de maat der gerechtigheid niet wordt overschreden; is eventueel steeds als een ramp te beschouwen.

Oorspr. Rechtvaardigheid, waarin leefde *Adam* de „uit het stof geborene”, de eerste mensch, stamvader van het menschelijk geslacht. 1. Hij werd naar Gods „beeld en gelijkenis” (*z. a.*) geschapen, waardoor in hoofdzak de eigenschappen zijner ziel worden verstaan: *a.* *natuurlijke* gaven (welke tot het wezen behooren de ziel is een *geest*; zij handelt *vrij* en is *onsterfelijk*), *b.* *bovennatuurlijke* gaven (welke aan de natuur zijn „toegevoegd”), een plaatsing in een *hoogere* orde, de heiligmakende genade en eenige bijzondere voorrechten naar lichaam en ziel: zijn verstand was veelomvattend in kracht en kennis, de wil was machtig en beheerschte de zinnelijke lusten, zóó zelfs dat geen ongeregelde drift ontstond, het lichaam was onsterfelijk en niet aan smarten onderworpen, de geheele natuur was hem onderdanig. 2. *Adam* verstoorde die harmonie in zijn bestaan door den opstand (zonde van hoogmoed) tegen God, toegevend aan de stem van Eva, die door de slang verleid was, Hij verloor de „heiligmakende genade” (endusrecht op den hemel) en zijne bovennatuurl. gaven, terwijl de natuurl. verzwakt werden; de begeerlijkheid ontstond, de onsterfelijkheid werd hem ontnomen. Stamvader zijnde van het volgende geslacht, beroofde hij hiervan ook zijne nakomelingschap. 3. Tegelijk met het strafgerecht, werd hem de redding beloofd door den toekomstigen Verlosser, die de heiligmakende genade zou hergeven aan het aardrijk. 4. Zie ook: Schepping; Erfzonde; Verlossing; Kruissymbolen.

Oosten, zie: Oriëntatie; Plaats.

Oostersche Kerk, zie: Grieksche Kerk

Oosting, zie: Oriëntatie.

Opaak', ondoorschijnend, duister; b.v. bij brandglaswerk; tegenover: *diaphaan* (z. a.).

Opdracht, 1, van Maria; volgens de overlevering werd de h. Maagd, op driejarigen leeftijd in den tempel aan Jehovah opgedragen.

2, „toewijding” b.v. van een lid eener congregatie of van een communiekind aan de h. Maagd; enz.

Openbaring wordt onderscheiden in *natuurlijke* (a) en *bovennatuurlijke* (b),

a. omvat de waarheden, welke het menschelijk verstand kan achterhalen; b.v. het Godsbestaan.

b. behelst die waarheden, welke de rede *niet* kan kennen uit eigen kracht; ook leert zij de natuurlijke waarheden op bovennatuurlijke wijs.

Openbaring in den *eigenlijken zin* omvat alleen die waarheden, welke op bovennatuurlijke wijze tot ons zijn gekomen: het voorwerp van ons geloof. De *dragere* der O. zijn in het O. V. de oude Patriarchen (z. a.) en de Profeten (z. a.), in het N. V. de Zaligmaker en de Apostelen (z. a.). *Bronnen* zijn: de h. Schrift (z. a.) en de Overlevering (z. a.) of de „geschreven en gesproken Openbaring”.

Opstanding of het geloofspunt der „Verrijzenis des Vleesches”, leert dat alle menschen, die ooit geleefd hebben, met lichaam en ziel tot het Laatste Oordeel (z. a.) door een wonder ten leven zullen komen.

1. De Engelen zullen onder bazuin-geschal de dooden oproepen; Chr. (met het h. Kruis) verschijnt, omringd door duizenden Engelen; de rechtvaardigen worden aan de rechter-, de zondaars aan de linker-zijde vergaderd.

2. De *lichamen* der uitverkorenen zullen *verheerlijkt* worden, d. i. alle eigenschappen bezitten, om het hoog-

ste en zuiverste genot te smaken, eenigszins gelijkvormig aan het glori-euze Lichaam des Heeren. Zij zullen namelijk verkrijgen: *onlijdbaarheid*, *klaarheid* (glans en schoonheid), *lichtheid* (als het ware deelende in de eigenschappen der onstoffelijke ziel), *fijnheid* (volkomen aan den geest onderworpen). Zie: Oordeel.

Optimis'me (in strengen zin) in tegenstell. met het pessimisme (z. a.), een leer, welke deze bestaande wereld als de beste onder alle mogelijke beschouwt.

O'pus, werk, arbeid, boek; komt in zeer vele samenstell. in de kerkel. kunst voor.

O'ra et labo'ra, „bid en werk”; oud monniksdevies, vooral der Benediktijnen.

O'rans, „biddende”; een staande vrouwefiguur met uitgestrekte armen biddend; symb. van verschillende personen, gew. evenwel: het gebed in het algem., de h. Maagd of de K. enz.; een in de oud-christel. kunst zeer geliefde figuur (alleen in de katakomben reeds 153 malen). Zie: Sibyllen.

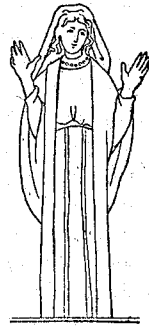

Fig. 211; Orans.

Ora'te (ora) pro nobis, „bidt (bid) voor ons”, telkens terugkeerende aanroeping tot een Heilige in de litanieën.

Orate fratres: „bidt broeders”, liturg. aansporing tot de aanwezigen vóór de Praefatie (z. a.) in de h. Mis.

Ora'ties, „gebed”; inz. de als zodanig genoemde gebeden in de h. Missie.

Ora'tor, redenaar. Zie: Predikatie; Welsprekendheid.

Orato'rium, *l.* bidvertrek, soms ook voor kleine kapel gebruikt. Is: *openbaar* (plechtig gebenediceerd of gewijd) met toegang, aan de straat; *half openbaar* (meestal niet plechtig gebenedic.) dient voor seminariën, opvoedingsgestichten enz. en *privaat* voor een of weinige families (steeds eenvoudig gebenedic.); in de beide eerste kunnen alle geloov. aan de zondagsverplichting voldoen. Zie: Kapel.

Ordaal', ordalium, ordel, zie: Gods-oordeel.

Orde, *l.* vereeniging van personen van hetzelfde geslacht (religieuzen: monniken, nonnen), die door drievoudige, levenslange, plechtige geloften (vota solemnia) van armoede, zuiverheid en gehoorzaamheid, volgens kerkel. goedgekeurde regelen naar de christel. volmaaktheid streven; leiden een gemeenschapsleven in daarvoor bestemde huizen (claustrum, monasterium: klooster) onder de leiding van een Overste; 2. zij worden verdeeld in *contemplatieve O.*, welke in hoofdzaak het beschouwende leven (gebed, overweging, studie, handenarbeid), en in *actieve*, welke vooral de werken van naastenliefde, (onderwijs, zielzorg, ziekenverpleging) beoefenen, 3. Reeds van de eerste tijden af, ontvluchtten velen de wereld door een leven van eenzaamheid in de woestijn (kluizenaars; anachoreten); de h. Pachomius (346) vereenigde in het Oosten velen hunner onder één kloosterregel: stichting van het kloosterleven, vervolmaakt door den h. Basilius (379); in het Westen is de grondlegger de h. Benedictus van Nursia (543), naar wiens instelling zich andere klooster- en ordetichtingen ontwikkelden. Sedert de 11e eeuw ontstaan er vele orde-vereenigingen

onder den algem. regel van den h. Augustinus; een hervorming der oude en instelling van nieuwe orden heeft in de 16e eeuw plaats onder inwerking van het Conc. van Trente; de moderne staten legden veelal moeilijkheden in den weg of hieven de orden wederrechtelijk op door secularisatie (*z. a.*) 4. De stichting eener Orde kan slechts met pauselijke toestemming geschieden. Zie verder: Kloostergeloften; Noviciaat; Bedelorden; Barrevoeters; Slaven-Orden; Nederl. Orde-provincies; Roeping; Heiligverklaringen; Congregatie; Klooster; *Bijlage* van Missionaris.

Orden *l.*, in de bouwk., het samenstel van een kolom met zijn voetstuk en entablement; op het voorbeeld van Ital. bouwmeesters werd algemeen aangenomen een stelsel van vijf orden:

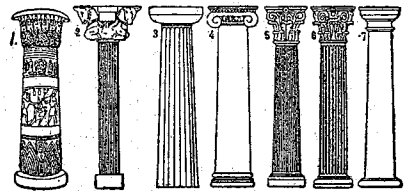

Fig. 212; Kolommen.

de Toskaansche, Dorische, Jonische, Korinthische en Romeinsche, naar welke hoofddorden verschill. variaties ontstonden. Zie: Zuil; Kolom.

Ordenen, de h. wijdingen toedienen; ook in een klooster (orde) opnemen.

Ordina'ris, *l.* ordinarius, de persoon, die krachtens zijn ambt en aanstelling, de voorkomende kerkel. functies verricht, de drager der „jurisdictio ordinaria”, tegenover den *extra-Ordinaris*, welke dit slechts in eenige bepaalde gevallen doet.

2. Meer bepaald: de Bisschoppen (aartsb., *z. a.*; metropol., *z. a.*; pri-

BIJLAGE.

RELIGIEUZE ORDEN EN CONGREGATIES. ¹⁾

De *oudere Orden* (z. a.) kwamen na de beproevingen der 18e eeuw allengs tot bloei; *nieuwere Congregaties* (z. a.) ontstonden er vele: 450 van 1800—1900. Wij bepalen ons tot eenige voornamen in volgend *Overzicht* van den tegenwoordigen (1900) toestand.

Oudere Orden.

De *Benediktijnen*: 138 kloosters met 5500 religieuzen.

Trappisten: 60 kloosters met 3500 rel.

Kartuizers: 26 kloosters.

Augustijner-Eremieten met 200 kloosters en 2500 rel.

Karmelieten: 1800 ongeschoeide en 600 geschoeide K.

Jezuïeten na het herstel der Orde (1814), 15600 rel.

Franciskanen; de 4 afdeelingen der „*Observanten*” (in 1897 door Leo XIII vereenigd) hebben 17000 rel.

Kapucijnen: 10103 rel.

Conventueelen: 1500 rel.

Clarissen (vooral in Italië): 144 kloosters

Dominikanen: 4400 rel.

Nieuwere, Mannen-Congreg.

Congregaties van Picpus, in 1801 door P. H. Coudrin (Parijs) gesticht als Genootsch. der Harten van Jezus en Maria; missies.

Oblaten (z. a.) der Onbevl. Ontvangenis, door den Biss. van Marseille in 1816 gest.; missies; 1800 rel.

Maristen, door abbé Colin in 1816 gest.; missies; 60 huizen met 800 leden,

Assumptionisten, door J. d'Alzon in 1840 gest.; pers en missies.

Mill-Hill, door kard. Vaughan in 1866 gest.; missies; telt vele Nederl. onder hare leden (Rosendaal).

Missiegen. van het goddel. Woord te Steijl, door A. Janssen in 1875 gest.; missies; retraites; 600 leden.

Salesianen door Don Bosco in 1855 gesticht (Turijn); opvoed. van weeskinderen; 243 huizen met 3655 leden en 400.000 leerlingen.

Congregaties van Leekebroeders.

Broed. van het Christel. onderwijs, in 1820 door J. de Lamennais gest.; 446 huizen met 2517 leden.

Maria-Broeders, door Marc. Champagnat in 1817 gest.; 750 huizen met 8200 leden. In ons land arbeiden de: Schoolbr. van den h. Aloysius (Oudenbosch; 1840); Fraters van O. L. V. van Barmhartigh. (Tilb. 1844); Broed. d. Onbevl. Ontvangenis (Maastr.; 1840). Zie: Nederl. Kerkprovincie.

Nieuwere Vrouwen-Congregaties.

Dames du S. Coeur, door de gelukzalige M. S. Barat in 1800 gest.; opvoeding; 142 huizen met 6756 rel.

S. Jozef-Zusters, in 1819 te Cluny gest.; 4000 rel.

Zust. van den Goeden Herder, te Angers in 1829 gest. ter redding van gevallen vrouwen; 210 huizen met 5500 rel.

Petites Soeurs des Pauvres, te S. Servan in 1840 gest.; bedelen voor het onderhoud der armen; 5000 rel.

Grauwe Zusters der h. Elizabeth (1842); ziekenverpleging; 150 huizen met 1500 rel. (derde regel van St. Franc.).

Zusters van het h. Kruis (derde regel van S. Franc.), door Th. Florentini in 1844 gest.; allerlei liefdewerken; 3389 rel.

Zusters van het arme Kind Jezus, te Aken in 1843 gest.; opvoeding van arme kinderen 30 huizen met 1500 rel.

Congreg. der boete en Christ. liefde, in 1836 te Heijthuisen (Limb.) gest.; onderwijs en ziekenverpl.; 62 huizen met 1850 rel.; (derde regel van S. Franc.).

Zusters van Liefde te Tilburg door Mgr. J. Zwijnen in 1832 gest.; versch. liefdewerken; 100 huizen met 2500 rel.

Congr. der Z. van de H. Maagd Maria, door M. Wolff S. J. in 1822 te Amersfoort gesticht; in 1840 in 2 deelen gesplitst: in Amersfoort en 's Hertog. (1871) onder den naam van „Gezelsch. van Jezus, Maria, Jozef”; met 60 huizen en 1500 rel.

Zie ook: *Bijlage-Missies*.

¹⁾ De meeste getallen zijn naar raming, enkele naar officiële te ingen.

maten, z. a.; patriarchen, z. a.), die een rechtsgebied bezitten, benevens hunne „Vicarii generales” en „Capitulares” (dekreet van 1898).

Ordina'rium Missae zijn de vaststaande deelen der h. Mis (z. a.), welke het liturgische „Kyriale” aangeeft, als door het zangkoor te zingen, namelijk: Kyrië, Gloria, Credo, Sanctus, Agnus Dei; ook het geheele, onveranderlijkesamenstel (het mis-eigen) der gebeden van de h. Mis, gelijk die door den Priester wordt gelezen of gezongen,

Ore'mus, „laat ons bidden”; zeer oude beginformule van het kerkel. gebed.

Orgel is niet door de liturgie voorgescreven, maar ten onzent *toegelaten* — met uitsluiting van alle andere muziek-instrumenten — ter *behulp* van den liturg. zang. De

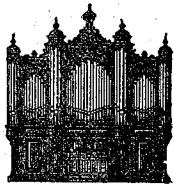

Fig. 213; A is het toetswerk of klavier; de zichtbare pijpen zijn de tongwerken.

hoofd-elementen van het O. zijn: de *pijpen*, nl. de fluitwerken (labiaalpijpen, in het front van het orgel) en de tongwerken, het *windwerk* (blaasbalg, windkast, -lade, -klep), het *mechaniek*, nl. het toetswerk (claviatuur, klavier), trekkers of registers. Zie: Registers; Klavier.

Oriënt', het Oosten, het Morgenland.

Oriënta'tie of Oosting; het bouwen eener kerk met hare lengte-as naar het Oosten gekeerd, zoodat het hoogaltaar in het Oosten is opgebouwd en de ingang zich in het Westen bevindt. Zie: „Het Roomsche Kerkgebouw.”

Ornaat', de liturgische dracht der geestelijkheid bij kerkelijke diensten.

Zie: Liturg. Gewaden; Kleuren.

Ornament', versiering, ornament;

wordt in de bouwkunst in *geometrisch* (meander, netwerk; paardenstaaf enz.) en *algemeen ornamentaal* O. verdeeld; dit laatste is aan de *natuur* (planten-, dierenrijk) ontleend of *stijlvormig fantastisch* (dieren, lijnvormen) gevormd.

Het O. heeft zich te richten naar het doel, materiaal en den vorm van het te versieren voorwerp. Zie: Bladversiering; Versieringskunst; Dekoratie; Stiliseeren.

Ornamentiek', de kunst van versieren (kerken, paramenten, enz.), zie: Versieringskunst.

Osculato'rium, zie: Instrumentum.

Ostenso'rium, zie: Monstrans.

Ostia'rius, poort-, deurwachter; de eerste der kleinere Wijdingen (z. a.).

Oud en jong, welke woorden in de bouwkunst de beteekenis dragen van sterk en zwak; zoo heeten de zware

posten of hoofddiensten (z. a.) der hoofddeelen van een gotisch venster

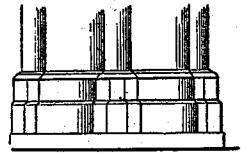

Fig. 214; Pijlerbundel.

en van een pijlerbundel:

oude posten en *oude* diensten, die van de zwakkere onderafdeelingen. *jonge* posten, diensten. zie: Schalken; Pijlerbundel.

Ouderdom; 1, over den O. der aarde geeft noch de Openbaring noch de wetenschap eenige *zekere* resultaten; evenmin over dien van den eersten *mensch*, hoewel hier de vrijheid minder onbeperkt is. De h. Schr. leert slechts, dat de mensch na de andere levende wezens is gemaakt; wellicht vóór 8000 of 7000 jaren; het schijnt echter zeker, dat de Egyptenaren en de Babyloniërs reeds 4000 of 5000 jaren vóór onze tijdrekening een vrij

hooge trap van beschaving hadden bereikt.

2. De ouderdom der eerste stamvaders was, in verband met de jeugdige levenskracht van het menschel. geslacht, zeer hoog; was tevens een machtig middel tot het onvervalscht bewaren der eerste Openbaring. Hun O. was volgens de Septuaginta (z. a.) aldus: Adam: 930 jaren; Seth: 912; Enos: 905; Gainan: 910; Malaleël: 895; Jared: 962; Henoch: 365; Mathusalem: 969; Lamech: 753; Noach: 950. Zie ook: Canonieke Leeftijd.

Ouderplicht berust op 't gebod, dat de ouders hunne kinderen voor het tijdel. en eeuwige leven opvoeden; hierom hebben zij zorg te dragen voor het *geestelijk* welzijn (godsdiens- onderwijs; fouten bestraffen; voor verleiding bewaren; vooral goed voorbeeld geven enz.) en het *tijdelijk* welzijn (voeding, ontwikkeling, hulp enz.)

Zie: Gezag.

Oud-Katholiken, een sekte, welke verwerpt: het dogma der pausel. Onfeilbaarheid (1871), benevens dat der Onbevl. Ontvangingis (z. a.), de verplichting van het coelibaat (z. a.), de leer van den aflaat (z. a.) enz.; tot een soort verbinding kwamen zij met de Jansenisten (z. a.) in 1889. De oudste tak is de *Nederl.* (1723): „de oud-bissch. cleresie”, waar het coelibaat officiëel nog van kracht is; zij bezitten ten onzent drie bisdommen (Utrecht, Haarlem, Deventer) en tellen in Duitschl., Zwitserl., Oostenr. en Nederl. tezamen ongeveer 70.000 leden, ten onzent 8700. Zie: Jansenisme.

Oud Papier, zie Liefdewerk.

Oudvaders, zie: Patriarchen.

Overdekken heeft in de symboliek den zin van: liefde en hooge vereering (wjl men onwaardig is om te

aanschouwen), gelijk de buitenzijde van een tabernakel door een *mantel* of conopeum (z. a.) wordt omhuld; hetzelfde geldt voor den *hemel* boven het altaar of den processie-kelk, de *gordijnen* of tetravela (z. a.), aan kleine kolonnetten naast het altaar opgehangen, voor het *velum* (z. a.) om het ciborie-deksel (z. a.) en alle *bal-dakijnen* boven de heiligen-beelden. Zie: Passietijd; Conopeum; Tetravelum; Velum.

Overheid, zie: Gezag.

Overledenen, De christel. liefdedienst om voor de O. te bidden vindt zijn grond én in de h. Schr., én in de gebruiken der christenheid) reeds van de apostol. tijden af, én in de leer der K. Wij kunnen onze afgestorvenen, die nog in het Vagevuur verwijlen, te hulp komen door onze gebeden, goede werken, verstervingen, aflaten, h. Missen enz. Zie: Vagevuur; Gebed.

O'verlevering, traditie. 1. De goddelijke (niet menschelike) O. is de verzameling der geopenbaarde waarheden, welke in de h. Schrift niet of onvolledig zijn opgeteekend, maar mondeling door de Apostelen en hunne opvolgers zijn verkondigd. Deze *ongeschreven* leer der Openbaring geniet juist hetzelfde goddelijk gezag als de *geschrevene* der h. Schriftuur.

2. De leerstukken der Overlevering werden o. a. verkondigd door: de akten of handelingen der conciliën en martelaren, de liturgische boeken, de opschriften op grafsteenen uit de eerste eeuwen, de kerkelijke geschiedenis, de werken der Kerkvaders (z. a.).

Oxfordsche Beweging was een geestesrichting in de Anglikaansche Kerk (1833—45), welke terugging tot de leer van het oorspronkel. christendom der 5 eerste eeuwen en welke zich

hierdoor uiteraard door een toenadering tot Rome onderscheidde; velen hunner gingen tot de kath. K. over, gelijk b.v. Newman (1845). Hunne denkbeelden legden zij neder in perio-

dieke brochures: „Tracts for the Times”; vandaar de naam voor hunne richting van: Tractorianismus. Zie: Pusey; Anglik. Kerk; Ritualisme; High Church.

P.

Paap, (van 't lat. papa: paus); oudtijds een gebruikel. term voor priester, b. v. dorps-, parochiepaap enz.; later, sedert de hervorming een schimpnaam voor een Katholiek of roomschgezinde.

Paars, 1. verwant aan het zwart, wordt in de *liturgie* als symbool van *boete* gebezigd; vandaar in den tijd van: advent (z. a.) en vasten (z. a.), op de vigiliën (z. a.), op kruis- (z. a.) en quaterd.-dagen (z. a.), bij bede- of boetprocessies, bij plechtig exorcismus (z. a.), bij de biecht (z. a.). 2. Kerkel. kleur voor de kleeding van den *Bisschop* (z. a.); het paars (purper) is nl. de kleur van het bloed, dat hij bereid moet zijn te storten voor de K. Zie: Kleur; Bisschop; Requiem-mis.

Paaschbiecht, de biecht voor de verplichte h. Communie gedurende den paaschtijd (z. a.); zij behoeft niet in de parochiekerk te geschieden, wèl de paaschcommunie (z. a.).

Paaschcommunie. Het Concilie van Lateranen (1215) bepaalde, dat alle geloovigen (na de eerste h. Communie) *minstens* ééns per jaar omtrent Paschen de h. Communie (z. a.) waardig zouden ontvangen.

1. Zij verplichtte op doodzonde en op straffe van een weigering der kerkel. begrafenis; zij moet geschieden gedurende den *Paaschtijd* (van Palm-

zondag tot Zondag na Paschen, o. met verlengden tijd voor grootere plaatsen) en in de eigen *parochiekerk*; dit laatste is niet verplichtend voor een hernieuwde h. Communie na een heiligschennende Paaschcommunie, evenmin als voor dengene, die in den Paaschtijd belet is (door uitstедigheid b. v.) om in zijne parochiekerk te communiceeren.

2. Volgens het *verlangen* en den *geest* der K. wordt evenwel de *veelvuldige* h. Communie sterk aanbevolen, gelijk het Concilie van Trente reeds leerde, en waartoe P. Pius X de christenheid zoo krachtig aanspoort (1905), Zie: Communie.

Paaschdag, 1. de hoogste feesttijd der K., waarop de *Verrijzenis* des Heeren gevierd wordt; valt steeds op den Zondag na de eerste volle maan, welke de lentenachtseving (equinox) opvolgt; gedurende de middeleeuwen tevens de aanvang van het burgerlijk jaar, thans het middelpunt der kerkel. feesten. 2. Deze dag en de geheele paaschtijd (z. a.) zijn een vreugdetijd: blijde kerkzang, het veelvuldige Alleluja (z. a.), de witte feestkleur in de liturg. paramenten (z. a.);

Fig. 215;

gering aantal van vastendagen; het „Regina Coeli: Koningin des hemels” vervangt het „Angelus” (z.a.); de paaschkaars (z. a.) wordt ontstoken. 3. Paschen, van het hebr. Pascha (Pesach) beteekent „Voorbijgang”: de herdenking aan de bevrijding der Israëlieten, toen de Engel hunne huizen „voorbijging” en in die der Egyptenaren alle eerstgeborenen doodde. 4. Steeds ook in den volksmond, als een der grootste feesten gevierd, gelijk in: paaschbest, paaschpronk, paaschbrood enz.

Paaschei; ei, zinnebeeld van het leven, gelijk ook het kuiken oprijst uit de harde schaal van het ei, waarin het begraven lag: symbool der Opstanding. Waar oudtijds het Paaschfeest het nieuwe burgerl. jaar deed aanvangen, was het tevens een symbool van het „nieuwe jaar.”

Paaschkaars, het zinnebeeld van de leidende vuurkolom der Joden en vooral van den Zaligm., die met een lichtstralend Lichaam uit het donkere graf verrees; de 5 kruiswijs ingeboorde gaten: de 5 h. Wonden (z.a.); de 5 wierookkorrels in deze gaten: de balsemende specerijen. Zie: Paaschzaterdag; Hemelvaartsdag.

Paaschpenning, zie: Biechtpenning.

Paaschplicht, de verplichting, welke de Katholieken hebben, omgedurende den Paaschtijd (z.a.) te communiëren in hunne parochiekerk. Zie: Paaschcommunie.

Paaschtijd duurt 1, in liturg. zin: van Paaschavond tot h. Drievuldigheidszondag; 2. voor den paaschplicht (nl., om in de parochiekerk te communiëren) gedurende den tijd van Palmzondag (z.a.) tot Beloken Paschen (z.a.), of gedurende een meer verengden tijd, gelijk er voor grootere

steden wordt aangewezen. Zie ook: Paaschcommunie; Paaschdag.

Paaschvuur, een vreugdevuur in de open lucht, dat men in sommige streken, omtrent Paschen ontsteekt; het omhoog strevend, overal zichtbaar licht van het P., is zinnel. der Verrijzenis van Chr. Zie: Licht; Vuur.

Paasch-Zaterdag, de vigilie-dag voor Paschen, herinnert aan de begrafenissen en nederdaling ter helle van Christus; alsdan vinden de volgende *plechtigheden* plaats: 1. wijding van het nieuwe *vuur*, beteekenend den Zaligmaker, die de duisternissen des doods (der zonden) verwon en ons het „licht der wereld” is geworden. 2. wijding der *paaschkaars*, beduidend den Heiland, het „Licht van het Licht”; de vijf *wierookkorrels*, welke kruiswijs in de kaars zijn aangebracht, doelen op de reukwerken, waarmede Jezus' lichaam werd gebalsemd; de vijf *openingen* hiervoor zijn de vijf h. Wonden. Zij blijft naast het altaar aanwezig tot aan Hemelvaartsdag (z.a.): de 40 dagen, waarop Chr. zichtbaar op aarde verwijlde. 3. De herinnering aan het *h. Doopsel*: lezing der 12 profetieën, welke alle op het h. Doopsel betrekking hebben; de wijding van het doopvont; „de litanie aller Heiligen”, welke oudtijds door de catechumenen (z. a.) of doopleelingen gezongen werd. 4. De rouwparamenten zijn afgelegd; de klokken en het orgelspel worden gehoord (na het: Gloria); het blijde „alleluja” klinkt. Zie: Paaschdag.

Pacifica'le, zie: Instrumentum Pacis.

Paedagogiek, leer der opvoeding, inz. door de school; zij houdt met allerlei wetenschappen (ziel-, zedenkunde enz.) verband en is in hare gevolgen vooral, van den grootsten invloed.

Pago'de, Zuid-Aziatische afgodstempel (Hindoes enz.); ook afgodsbeeldje (gew. van gebakken en verguld leem). Zie: Heidendom.

Paladijn', in de kunst der M. E., de veel voorkomende hofridders en krijgsoversten van koning Arthur, en vooral van Karel den Groot; later: een dapper, beginselvast beschermmer, b.v. der Kerk. Zie: Ridders.

Pala d'oro, „gouden plat”, een kostbaar, metalen (gouden) altaar-voorthangsel of Antependium, waarin gew. figuren zijn gedreven. Zie: Antependium.

Palaeoty'pen, zie: Incunabelen.

Palatijsche Eerewacht, zie: Pausel. Garde.

Pal'co, de Ital. naam voor een ruime estrade, verhooging (empore) zonder klankbord (z.a.), waarop door één (soms twee) predikant(en) wordt gepredikt. Zie: Cancelli: Ambo.

Paleiswacht, zie: Zwitsersche Garde.

Palestrijsche Muziek is van of naar de richting des genialen toondichters van den oudklassieken a-capella-zang (z.a.), Palestrina (1594; Rome), welke 900 grootendeels kerkel. werken schreef.

Palimpsest'; een perkament, waarop het oorspronkelijk handschrift geheel

Fig. 216; Palimpsest.

of gedeeltelijk is uitgewischt, om er iets anders op of overheen te schrijven, gelijk er van de h. Evangelien (z.a.) bestaan.

Palla'dium, oudtijds een beschermgod of god, inz. Pallas Athene; later voor heilighdom, kerkgebouw enz. gezegd.

Pal'las, palla, pal; een met linnen overtrokken vierkant stuk karton ter bedekking van den kelk (van de Offerande tot aan de Nutting), om dien voor invallend stof te vrijwaren; moet benediceerd zijn; was eertijds een deel van het corporale. Zie: Liturg. Gewaden.

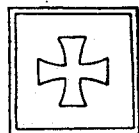

Fig. 217; Pallas.

Pal'lum, een witte wollen band met 6 daarin geweven, zwart-zijden kruisjes; wordt als een ring om de schouders gelegd, terwijl over rug en borst

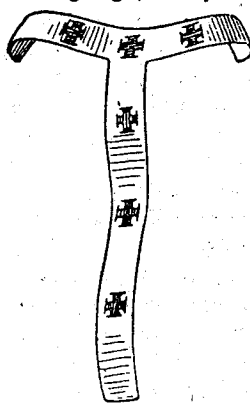

Fig. 218; Pallium.

een gedeelte ahangt; wordt door 3 gouden spelden vastgehecht; eere-teeken van bisschopp. volmacht sedert de 6^e eeuw.

Op den feestdag der h.h. Apost. Petrus en Paulus worden de *pallia* door den Paus

gewijd; zij worden geweven uit wol van schapen, welke op het S. Agnesfeest in de kerk „S. Agnese fuori le mure” plechtig gewijd zijn. Zij zijn een teeken van groote waardigheid en omvangrijke jurisdictie (z.a.); worden verleend, aan: Patriarchen (z.a.), Primaten (z.a.), Aartsb. (z.a.)

en bij extensie, als eeregeschenk, ook aan Bisschoppen.

Palm, zeer oud zinneb. van overwinning en daardoor verkregen vrede; twee over elkaar gekruiste palmen: symb. van het lijden (kruis) en der zege hiernamaals (op graven enz.); ook symbool van den gezagvoerder tegenover het volk (het riet); ook der priesters, van den rechtvaardige, van de Bruid en de Kerk (Hooglied).

Palmato'ria, zilveren blaker met kaars, waarmede de Bisschop in de pontifikale mis wordt bijgelicht.

Palmpaschen, de Zondag vóór Paschen (Palmzondag), waarop de palmen gewijd worden en rondgedeeld onder het volk; herinnerend aan de palmzwaaiende menigte, die Chr. bij het binnentreden van Jeruzalem begroette.

Palmwijding op Palmzondag (de herdenking van Christus' triomftocht in Jeruzalem), waarna de Goede (lijdens-) Week aanvangt; de palmen worden gewijd en aan de geloov. geschonken als leerend symbool, dat de overwinningsteekenen (de palm) slechts door het Lijden des Heeren werden verworven. Zie: Passie.

Palmzondag, de zesde Zondag in de Vasten, begin der „Goede week” (z. a.). Zie: Palmpaschen; Passie.

Pamflet', klein hekelend geschriftje; vlug-, smaad-, schotschrift, blauwboekje, gelijk er vaak tegen de kath. K. worden verspreid.

Pandemo'nium, verblijf der duivelen, helleraad (Milton), hel.

Paneel', houten schilderijplank; ook deel van een altaar-opstand, waarop dan meestal schilderijen worden aangebracht.

Panegyriek', lof-, feestrede; lofprijzing van een der Verheerlijkten in

den hemel, tot voorbeeld en stichting der nog strijdenden op aarde. Zie: Predikatie.

Pange lingua gloriosi corporis mysterium, „prijs, o tong het geheim van het glorieuze Lichaam”, een sakramentslied (sequentie) door den h. Thomas van Aquine (1274) gedicht.

Pange lingua gloriosi proelium certaminis, „prijs o tong den kamp van den roemrijken strijd”, een sequentielied in den Passie-tijd (z. a.) door Venantius Fortunatus (609).

Pantheis'me, zie: Theïsme.

Para'bel, gelijkenis; een bekende waarheid uit de natuur of het dagelijksch leven, of ook een didaktisch verhaal; beide geschikt en bestemd om een hogere, zedelijke of godsdienstige waarheid in beeld te brengen, gelijk er van den Zaligm. een 25tal beschreven zijn, nl. de dienaren van den vader des huisgezins (Matth. 20 : 1); de moordende landlieden (Matth. 21 : 34); de geweigerde uitnoodigingen (Luc. 14 : 15); de onvruchtbare boom (Luc. 13 : 6); het mosterdzaadje (Matth. 13 : 31); het zuurdeeg (Matth. 13 : 33); de toevertrouwde ponden (Luc. 19 : 12); het uitgeworpen zaad (Matth. 13 : 3); het onkruid (Matth. 13 : 25); de verloren zoon (Luc. 15 : 11); de twee zonen (Matth. 21 : 28); het huwelijkskleed (Matth. 22 : 1); het uitgeworpen vischnet (Matth. 13 : 47); de goede Samaritaan (Luc. 10 : 30); de barmhartige meester (Matth. 18 : 21); de Fariz. en de tollenaar (Luc. 18 : 9); de ontrouwe knecht (Luc. 16 : 1); de dwaze rijke (Luc. 12 : 16); de slechte rijkard (Luc. 16 : 19); de 5 wijze en 5 dwaze maagden (Matth. 25 : 1); de goede herder (Luc. 15 : 3); de drachmen (Luc. 15 : 8); de ver-

drukte weduwe (Matth. 25 : 12) enz.
Paradijs, 1. Eden; de lusthof door God aan onze eerste stamouders (Adam en Eva), vóór den zondeval tot verblijf toegewezen; hieruit vloeiden de vier paradijsstroomen (z. a.). De oorspr. plaats is onbekend; men zoekt haar in Armenië, Iran; Babylonie en Arabië. 2. In de *beeldende kunst*: een lustwarande, of ook (4e eeuw) een burchtbouw, waarin Chr. met de Apostelen en de 24 Ouden tronen en waarheen de geloovigen toestroomden. 3. Het oord van eeuwige zaligheid. 4. In de *bouwkunst*: de voorhal, het atrium (z. a.) der oud-christel. kerken; ook de torenhal.

Paradijsstroomen komen uit één bron voort en zijn de Phison, Geon, Tiger en Euphraat. In symb. zin, worden zij beteekend, als: de 4 Evangelien (uit één bron ontstaande: de inspiratie z. a.), naar de 4 richtingen der wereld heenvloeiend; worden ook voorgesteld als 4 mannen, dragend 4 waterkruiken (op doopvonten, kandelaars, altaren, kansels).

Paradox', wonderspreuk; een gezegde, dat of tegen de gezonde rede strijdt of hiervan den schijn heeft door de ongewoonheid van uitdrukking.

Parafrase; 1. korte omschrijving, verklaring of verdediging van een deel der h. Schrift, welke ons vooral door de Apologetische Vaders zijn nagelaten. 2. Meer breede omschrijving eener schriftuurplaats in een predikatie (z. a.).

Parakleet', de Trooster, God de H. Geest (z. a.).

Paramen'ten, zie: Liturg. Gewaden.

Paramenten-stoffen. *Uitzijde*, halfzijde, goud- of zilverlaken *moeten* vervaardigd: de kazuifel (z. a.), het

kelkvelum (z. a.) en schoudervelum (z. a.). *Passend* is die stof voor: de stoel (z. a.), bursa (z. a.), den manipel (z. a.), koormantel (z. a.).

Fig. 219.

Uit *linnen* (pellen) *moeten* gemaakt: de albe (z. a.), amikt (z. a.), altaardwalen (z. a.), pallas (z. a.), communiedoek (z. a.), het corporale (z. a.) en kelkdoekje (z. a.). *Passend* is die stof voor: handdoeken, lavabo-doeken, superplis. Kleedjes voor lessenaar en kansel, vanen, muurtapijten, conopœum (z. a.) kunnen uit elke waardige stof worden vervaardigd. Zie: Liturg. Gewaden; Gewijde Zaken.

Parasce've, „voorbereiding” tot een Joodschen feestdag; in christel. zin: de Goede Vrijdag (z. a.).

Parlement der Godsdiensten (Sept. 1893; werelddtentoonstelling te Chicago), bestond in een samenkomst onder Kardijn. Gibbons der vertegenwoordigers van de voornaamste gods- of eerediensten; heeft uiteraard tot geene praktische gevolgen geleid.

Parochiaan', een katholiek, die tot een zekere parochie (z. a.) behoort; is eerbied en steun aan zijn pastoor verschuldigd. Zie: Pastoor.

Paro'chie, het kerkel. gebied (gemeente), waarover een pastoor (parochus) in naam van den Bp het bestuur voert. Volgens de diocesen worden de parochies aldus (1909) verdeeld: Utrecht, 290; Haarlem, 231; 's-Hertogenbosch, 259; Breda, 98; Roermond, 173. Zie: Pastoor; Nederl. Kerkprovincie.

Paro'chiekerk is tegenwoordig de kerk, welke voor een bepaalden kring

van R. K. gebouwd is (een bepaalde kerkel. gemeente) en waarin voor hen verschill. h. Sakram. worden toegediend (de doop, 1^e h. Communie, Paaschcommunie, huwelijk); ook de laatste h. Sakram. worden door den parochie-pastoor of zijne medehelpers aan hunne parochianen (z. a.) geschonken; de uitvaart wordt in de P. gehouden. Zie: Pastoor.

Parti'kel, deel, vooral een klein gedeelte der h. Hostie; ook de kleine h. Hosties der leeken tegenover de grootere der Priesters.

Parti'tie of verdeeling in een kanselrede, zie: Predikatie.

Paru'rae of sierstukken op een albe, zie: Albe.

Parusie', de „verschijning”; de wederkomst van Christus tot het Laatste Oordeel. Als voortekenen noemt de h. Schr.: de verspreiding van het christen geloof over de geheele wereld, de bekeering van het Joodsche volk, een grooten atval van het christen geloof en leven, het optreden van den Antichrist; de tijd is geheel onbekend. Zie: Laatste Oordeel; Chiliasmus.

Pas, maat; een door cirkelbogen begrensde werkvorm; men onderscheidt een drie-, vier-, vijf-, veelpas; komt herhaaldelijk voor, inz. in het maaswerk (z. a.) van vensters, in topversieringen van altaren enz. Zie: Driepas; Vierpas; Pentalpha.

Paschan'tes, de Kathol., die aan hun paaschplicht (z. a.) hebben voldaan.

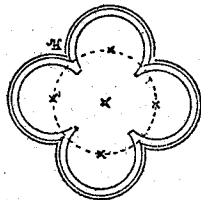

Fig. 220; Vierpas.

Paschen, eigenl. een meervoud voor de beide Paaschdagen. Zie: Paaschdag.

Passie; 1, het verhaal van het Lijden des Heeren; wordt in de Goede Week (z. a) gelezen in de h. missen van Palmzondag (naar S. Matth.); Dinsdag (naar S. Marcus); Woensdag (naar S. Lucas); Vrijdag (naar S. Joh.).

2. Komt in vele samenstell. voor, welke geene verklaring behoeven: passie-engel, -groep-, -kruis, enz.

3. De *ontbrekende* samenstell. met *passie*, zoek men onder: *Lijden*. Zie: Jezus; Lijden; Lijdenswerktuigen; Verlosser; Passierelieken.

Passiebloem. Volgens een legende ontsproot er aan den voet des Kruises, bedauwd door 's Heeren bloed, een nieuwe bloem (de „passiebloem”), waarin het Lijden zou verzinnebeeld zijn; in de P. wijst de poet. fantasie aan:

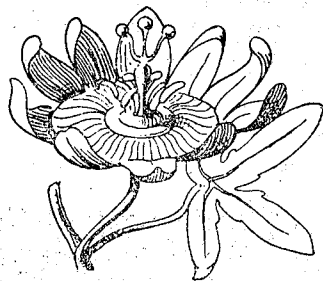

Fig. 221; Passiebloem.

de bloedige doornenkroon (den dragenkrans tusschen het bloemdek en de meeldraden), de kruisnagels (de stampers), de 5 h. wonden (de 5 helmknoppen); voorts den kelk, de geeselkolom, den geesel enz.

Passie-feesten, zie: Lijdensfeesten.

Passiekrus, een kruis, waarop in plaats van het corpus (z. a.), zijn aangebracht: kruis, ladder, lans, speer, edikspans, geesels, doornenkroon,

rietstaf, hamer, nijptang, nagelen, kruis-
titel, kelk, haan
van S. Petrus.
Het P. wordt
b.v. bij de pro-
cessie van den
Kruisweg (z.a.)
rondgedragen.

**Passie-Relie-
ken.** 1. Volgens
de oude, gods-
dienstige over-
levering, zijn de
meeste relieken
van 's Heeren
Lijden bewaard.
Vele steden be-
twisten elkander dikwerf de eer *der*
zelfde relikwie; dit wordt verklaard,
wijl dikwerf een *deel* den naam ontving
van het *geheel*, gelijk b.v. wanneer een
echte doorn van 's Heeren doornen-
kroon werd ingesloten in een kost-
baren, nagemaakten doornenkran.

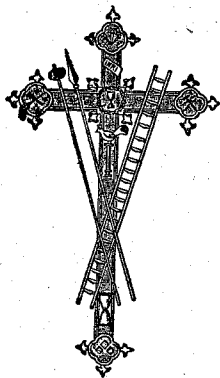

Fig. 222; Passiekruis.

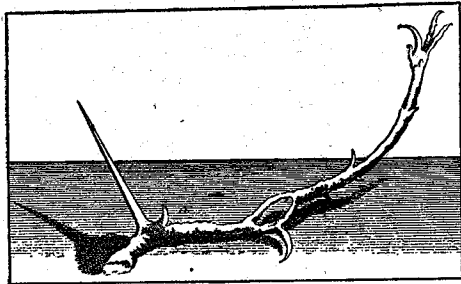

Fig. 223; doorn uit de Doornenkroon (Trier).

2. Voor de passie-reliken zie men
onder de volgende woorden: „Kruis-
partikels”; „Heilige Rok”; „Kruis-
nagels”; „Santa Scala”; „Heilige
Lans”; „Geeselkolom”; „Kruistitel”;
„Doornenkroon”; „Ecce Homo”.

3 Te Parijs zijn de purperen *spot-
mantel*, het *riet*, de *spons* en doornen-
kroon (z. a.); een kleed (het Kleed

zonder naad) is te Argenteuil (bij
Parijs); de *h. banden* (der voeten) zijn
te Rome; de *lendendoek* is te Aken;
lijfdoeken te Turijn, Piëmont, Ca-
douin; een *grafdoek* is te Corneli-
Munster. Zie ook: Relikwieën; Kruis-
dood; Ecce Homo; Gethsemani; Graf-
legging; Heilig Graf; Heilige Trap; tevens
onder de bovengenoemde woorden *afzon-
derlijk*.

Passiespelen behoorden in de M. E.
tot de vele, pieuze mysterie-spelen
(z. a.), welke de hoofdwaarheden
des geloofs of de feiten door de
Heiligendagen gevierd, op dramati-
sche wijze voorstelden. De P. beeld-
den inz. de lijdensgeschiedenis des
Heeren af; sedert de 14^e eeuw in
massale opvoeringen van somtijds
meer dan 400 spelers; een der weinige
overblijfselen bezitten wij in het pas-
siespel te Oberammërgau (z. a.). Zie:
Mysteriespelen,

Passietijd; de tijd gedurende de
40daagsche vasten (z. a.); inz.
de twee weken van Passiezondag
(z. a.) tot Paaschavond. Daags
vóór Passiezondag worden thans
(vroeger van Septuagesima af) de
kruisbeelden en de heiligenbeelden
met een purperen „lijdens-doek”
gedekt; de kruisbeelden tot op
Goeden Vrijdag (z. a.), de beelden
der Heiligen tot Paaschavond;
waarmede symbolisch bedoeld
wordt, dat Chr. zich verborg voor

de Joden, die hem wilden steenigen,
en dat de K. treurt om het Lijden des
Heeren. In de h. Mis wordt de vreugde-
psalm „Judica” weggelaten en het
„Gloria Patri”. Zie: Overdekken.

Passieweek, de lijdensweek; de
week vóór Paschen, waarin de ge-
heele liturgie aan het h. Lijden her-
innert, gelijk er onder de woorden:

„Witte Donderdag” en „Goede Vrijdag” wordt aangegeven.

Passie-werktuigen, zie: Lijdenswerkt.

Passiezondag, de 5e Zondag in de Vasten. De beelden zijn met een purperen bekleedsel bedekt tot aan Paaschavond en de kruisbeelden tot op Goeden Vrijdag (z.a.); hetgeen symb. beteekent, dat Chr. zich verborg voor de Joden, die hem wilden steenigen; verzinnebeeldt tevens de droefheid en den rouw der K., om het lijden des Heeren. Zie Passietijd.

Passiezuil, een Z. op wier schacht de passiewerktuigen (z.a.) zijn afgebeeld en op wier top de haan van S. Petrus staat; het geheel is de geeselskolom (za.). Zie: Lijdensweek.

Passiona'le, een der beroemdste legenden-verzam. der M. E. (100.000 verzen) over Chr., Maria, Apost. enz.

Pastoor, parochus, zielenherder; een priester, aan wien de gewone zielzorg voor een bepaalden kring van geloovigen (parochie, z.a.) door den Bisschop is opgedragen. Hij kan (per se) slechts door een canoniek proces worden afgezet; de zielzorg in hare vele vertakkingen (prediking, catechismus, bediening der h. sakram., schooltoezicht, enz.) berust op hem; hij beziteen beperkt dispensatie-recht (b.v. van de Zondagsrust, het vasten). Het beheer der stoffel. belangen van de parochiën is aan den P. en het parochiaal kerkbestuur (z.a.) opgedragen, waarvan de P. ambtshalve voorzitter is; het beheer der armen-goederen is aan parochiale besturen van armmeesters (z.a.) toevertrouwd, in welk college de P. zitting en raadgevendestem bezit als bisschopp. commissaris. Er zijn in ons land 1042 pastoors en desservanten (1909), verdeeld over de diocesen van: Utrecht,

282; Haarlem, 231; den Bosch, 259; Breda, 97; Roermond, 173. Zie: Parochie; Nederl. Kerkprovincie.

Pas'tor bonus, „goede Herder”; veelvuldig voorkomende afb. van den Zaligmaker, het verloren schaap torsend.

Pastoraal, op de zielzorg betrekking hebbende. Pastorale theologie geeft regels, raadgevingen enz., volgens welke het ambt van zielzorger moet worden uitgeoefend in zijne verschill. betrekkingen van leer-, priester-, herdersambt. Zie: Theologie.

Pastora'le, herderlijke; gebez. bij een bisschopp. staf of brief; inz. bij de 3 „Pastorale Brieven” van S. Paulus (2 aan Timoth. en 1 aan Titus), waarin aanwijzingen voor de zielzorg worden gegeven; pastorale geneeskunst past hare medische wetenschap toe op vragen der moraal en pastoraal-theologie.

Pastorie, woning van een pastoor (z.a.).

Pateen, een kleine schaal of vat, waarop de hostie der h. Mis (oudt. ook de geconsakreerde, kleine h. Hosties), bij de Offerande en van het Agnus Dei tot aan de Communie, gelegd worden; wordt door den Bp. met chrysm (z.a.) gewijd; moet minstens aan de binnenzijde verguld zijn. Zie: Kelk; Heilige Vaten.

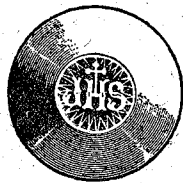

Fig. 224; Pateen.

Pa'ter, 1 geestel. vader; benaming ten onzent van een religieus, die Priester is, tegenover *Frater*, die niet tot priester is gewijd; in eenige andere landen ook de titel van een Wereldgeestelijke; in Frankr., Italië en Spanje voeren de Priesters van eenige oude

orden (b. v. de Benediktijnen), dikwijls den naam van *Dom* of *Don*. Zie: Abbé. 2. Het woord wordt ook gebezigd in: „ad patres gaan: tot zijne vaderen gaan (verzameld worden)”, sterven; van gelijke beteek. als „ter zielen (de plaats der afgestorvenen) varen of gaan.”

Pa'ter Nos'ter, het „Onze Vader”; soms geb. in plaats van de meer roomsche benaming van: „rozenhoedje” (z. a.).

Pa'ter Pecca'vi, „Vader, ik heb gezondigd” (Luc. 15. 18); uitdrukking naar de schuldbekenenis van den Verloren Zoon, voor: zondenbelijdenis.

Pa'tres „Vaders”; *P. apostolici*: „Apostolische Vaders” (z. a.); *P. ecclesiastici*: „Kerkvaders” (z. a.). Zie: Pater.

Patriarcha'le Basilieken, zie: Hoofdkerken.

Patriar'chen, 1. in het O. T.: stam-, oud-, aartsvaders; de aarts- of stamvaders van Israël (van Adam tot Mozes), die de Openbaring (z. a.) hebben overgeleverd: Abraham, Isaäc, Jacob en diens 12 zonen (de stamvaders der 13 stammen van Israël). 2. in de hiërarchie: de hoogste der hiërarchische graden uit het Episkopaat; de meeste dezer 15 patriarchaten (in het bijzonder de Westersche) zijn thans echter eeretitels geworden. Men onderscheidt: de Patr. van den „Westerschen of Latijnschen ritus” en die van den „Oosterschen Ritus”. De eerste Patriarch van het Westen is de Paus van Rome (zetelkerk is de S. Jan van Lateranen); die van het Oosten, de Patr. van Jeruzalem, wiens rechtsgebied het h. Land is, door de Franciscanen-Orde beëindigd; deze beide patriarchaten zijn

van apostol. oorsprong. Zie ook: *Bijlagen-Bestuur*.

Patrimo'nium, vaderlijk erfgoed; een der wijdingstitels (z. a.) van levensonderhoud, waarop een Diaken (z. a.) door den Bp. tot Priester kan worden gewijd. *P. Santi Petri* is de benaming voor het bezit van den Kerkelijken Staat (z. a.).

Patristiek', zie: Patrologie.

Patroci'nium, beschermfeest; het liturg. feest van den plaats-, diocesaan-, lands-, of kerkpatroon. Algemeen worden gevierd: het P. der H. Maagd (1^{en} of 2^{en} Zondag in Nov.) en het P. van den H. Jozef (3^{en} Zondag na Paschen).

Patrologie', de kennis en leer der „Vaderen”, der Kerkvaders (z. a.) enz.; de wetenschap der oud-christel. letterkunde; eerste grondlegger was de h. Hieronymus (392).

Patronaat', wereldlijk-geestel. vereeniging voor jongens en meisjes, die nog te jong zijn, om tot een speciale christel. vakvereeniging te behooren, onder leiding van een priester en van leeken van hooger stand; komt in vele, naar de omstandigheden gewijzigde vormen voor.

Patronaatsrechten, werden aan personen, verbonden aan een kerk of beneficie, door het wettige kerkgezag toegekend, om verschillende, maar niet-hiërarchische redenen.

Patroon, Schuts-, Beschermheilige van een persoon, stad, land, vak, bedrijf, enz. Eenige weinige P. zijn door de K. zelve aan de vereering der geloovigen aanbevolen: de *h. Jozef* als Patroon der K.; *h. Aloysius*: bewaring der zuiverheid (studeerende jeugd); de *hh. Johannes de Deo* en *Camillis de Lellis*: zieken en ziekenverplegers; *h. Paschalis*: vereen. van

BIJLAGE.

PATROON-HEILIGEN,

I. Patroon-Heiligen van Kunsten, Ambachten en Bedrijven.

Architecten: h. Barbara.
 Artillerie: "
 Artsen: h.h. Cosmas en Damianus, h. Pantaleon.
 Bakkers: h.h. Honoratus, Hubertus.
 Barbiers: h. Cosmas.
 Bedelaars: h. Alexius.
 Boekbinders: h. Johannes Evang.
 Boeren: hh. Isidorus, Lucia.
 Borstelmakers: h. Barbara.
 Brouwers: hh. Adrianus, Arnoldus, Nikolaas van Bari, S. Joris.
 Dansers: h. Vitus.
 Dienstmaagden: h. Sita.
 Draaiwerkers: h. Bernardus van Tironio.
 Fakulteit, theologische: hh. Augustinus, Thomas van Aquino, Alfonsus de Lig.
 filosofische: h. Catharina van Alexandrië.
 medische: hh. Cosmas en Damianus.
 juridische: h. Ivo.
 Fruitverkoopers: S. Jan.
 Geleerden: h. Gregorius de Grootte.
 Geneesheeren: hh. Lucas, Cosmas en Damianus.
 Glazenmakers: h. Marcus Evang.
 Goud- en ijzersmeden: hh. Dunstan, Eligius, (h. Eloy), Theodotus.
 Herders: hh. Drogo, Wendelinus.
 Hoedenmakers: hh. Barbara, Clemens, Severus.
 Hoefsmeden: h. Johannes de Dooper.
 Huisvrouwen: h. Martha.
 Jagers: hh. Eustachius, Hubertus.
 Juristen: h. Ivo.
 Kaarsenmakers: h. Nikolaas.
 Kavallerie: h. Georgius.
 Kinderen: hh. Nikolaas, Ursula.
 Kleermakers: hh. Homobonus, Johannes de Dooper, Lucia.
 Klokengieters: h. Barbara.
 Klokkenisten: "
 Koks: hh. Johannes de Leon, Martha.
 Kooplieden: S. Maarten.
 Kuipers: h. Firminus van Amiëns.
 Lakenkoopers: h. Ursula.
 Maaiers: h. Walstan.
 Matrozen: h. Nikolaas.
 Meisjes: h. Ursula.
 Metselaars: h. Barbara, Thomas Apostel.
 Minnen: h. Tryphena.
 Molenaars: hh. Arnoldus, Victor v. Marseille.

Musici: hh. Caecilia, Dunstan, Germanus van Parijs, Gregorius de Grootte.
 Mijnwerkers: h. Barbara.
 Notarissen: h. Marcus Evang.
 Papiermakers: h. Johannes Evang.
 Pelgrims: hh. Alexius, Brigitta van Zweden.
 Philosophen: h. Catharina v. Alexandrië.
 Physici: hh. Cosmas en Damianus, Pantaleon.
 Pottenbakkers: h. Goar.
 Reizigers: h. Julianus Hospitator.
 Schilders: hh. Lazarus, Lucas.
 Schippers (Zeelieden): hh. Christophorus, Goar, Gonzalez (Elmo), Nikolaas, Phocas van Sinope, Julianus Hospitator.
 Schoenlappers: h. Theobald.
 Schoenmakers: hh. Crispinus en Crispinianus, Thomas Aq.
 Scholieren: h. Hieronymus.
 Schrijnwerkers: h. Jozef.
 Schutters: h. Sebastianus.
 Slotenmakers: hh. Baldomerus, Eligius.
 Smeden: hh. Barbara, Eligius.
 Soldaten: Georgius, Adrianus, Mauritius.
 Spinners: h. Catharina van Alexandrië.
 Steenhouders: hh. Blasius, Marinus, Reinoud.
 Studenten: hh. Aloysius, Catharina, Gregorius de Grootte, Hieronymus, Laurentius, Maria Magd., Thomas v. Aquino.
 Tapijtwerkers: h. Franciscus.
 Theologen: hh. Augustinus, Thomas v. Aquino.
 Timmerlieden: hh. Barbara, Eulogius, Jozef.
 Tooneelspelers: hh. Genesius, Vitus.
 Touwslagers: hh. Catharina v. Alexandrië, Paulus Apostel.
 Tuinlieden: hh. Phocas v. Sinope, Urbanus.
 Ververs: h. Mauritius.
 Visschers: hh. Petrus, Magnus, Nikolaas.
 Vuurwerkmakers: h. Barbara.
 Wapensmeden: "
 Waschvrouwen: h. Hunna.
 Wevers: hh. Barbara, Crispinus en Crispinianus, Stephanus, Rochus.
 Wijngaardeniers: h. Urbanus.
 Zadelmakers: h. Gualfardus.
 Zeelieden (zie schippers).
 Zoutzieders: h. Barbara.

II. Patroon-Heiligen in bijzondere levensomstandigheden.

Boetvaardige vrouwen: hh. Afra, Lucia, Maria Magd., Maria van Egypte.
 Bruid en Bruidegom: h. Ambrosius v. Siena.
 Gevangenen (slaven): h.h. Barbara, Leonardus.
 Kramvrouwen: hh. Leonardus, Hyacinthus, Margaretha, Anna, Notburga, Vitalis.

Misdadigers (die ter strafplaats gevoerd worden): h. Dismas.

Zieken (in 't algemeen): h. Johannes de Deo.

Zondaars (boetvaardige): h. Martinus,

Zwangere vrouwen: h. Madelbertha.

III. Patroon-Heiligen tot 't verkrijgen van verschillende gunsten.

Goed huishouden: h. Martha.

Goede huisvesting: h. Julianus Hospitator.

Goed huwelijk: hh. Antonius van Padua, Nikolaas.

Mannelijke nakomelingschap: h. Felicitas.

Mooi weder: h. Serenus.

Vruchtbaarheid (in 't algemeen): hh. Johannes Evang., Martinus, Medardus, Paulus Apostel, Urbanus.

Vruchtbaarheid (v. veldvruchten): hh. Antonius, Judocus, Walpurgis.

Vruchtbare regen: hh. Desideratus, Heribertus.

Vruchtbaarheid (wijnstok): h. Medardus.

Terugvinden van verloren zaken: hh. Antonius v. Padua, Arnoldus, Vincentius.

Welslagen eener onderneming: h. Servatius.

IV. Patroon-Heiligen tegen ziekten en ongelukken.

Tegen kwalen in 't algemeen: hh. Maria, Bevaarengel, de 14 hh. Nood-helpers.

Tegen aardbeving: h. Emydius.

„ armoede: h. Anna.

„ vergiftigen beet: h. Phocas v. Antiochië.

„ beroerte: h. Wolfgang.

„ besmettelijke ziekten der dieren: h. Wendolina.

„ bezetenheid: h. Romanus.

„ bliksem: h. Barbara.

„ bloedgang: h. Casilda.

„ borstziekten: hh. Agatha, Mamertus.

„ brand (bederf) in 't graan: h. Jodocus.

„ branden: hh. Agatha, Florianus, Germanus v. Parijs, Laurentius.

„ buikpijn: h. Briccius.

„ dans (St. Vitus-): hh. Johannes de Dooper, Vitus.

„ dolle honden: hh. Hubertus, Parthenius.

„ dolheid: h. Genoveva van Parijs.

„ epilepsie: hh. Tibiana, Cornelius, Joachim v. Siëna, Johannes Evang, Johannes de Dooper, Johannes Chrysostomus.

„ gevangenschap: h. Leonardus.

„ gif: hh. Benedictus, Johannes Evang.

„ hagel: hh. Johannes de Dooper, Paulus Apostel.

„ hoest: h. Quintinus,

„ hoofdpijn: Athanasius, Bibiana.

„ jicht: h. Burchhard.

„ kanker: h. Aldegonda.

„ keelpijn: h. Blasius.

Tegen kiespijn: hh. Apollonia, Christophorus, Gregorius Erem.

„ kinkhoest: h. Andreas Apostel.

„ klieren: hh. Cosmas en Damianus.

„ koorts: hh. Albertus, Petronella, Salvator.

„ kropgezwellen: h. Balbina.

„ koliek (zie buikpijn).

„ laster: hh. Johannes v. Nepomuk, Johannes v. Rheims.

„ lepra: h. Job.

„ lichaamszwakte: hh. Ulrich, Urbanus.

„ meined: h. Felix v. Nola.

„ muizen: h. Getrudis.

„ onboetvaardigen dood: hh. Barbara, Christophorus, Marcus Evang.

„ ongedierte: h. Birminius.

„ onvruchtbaarheid (v. vrouwen): hh. Egidius, Florianus.

„ onweer: Deodatus, Donatus.

„ oogziekten: hh. Clara, Lucia, Odilia.

„ paardziekten: h. Eligius.

„ pest: hh. Adrianus, Antonius, Egidius, Rochus, Valentius, Zozimus.

„ podagra: hh. Mauritius, Quirinus.

„ Pokken: h. Martinus.

„ roos en ontsteking: hh. Antonius Abt. Benedictus.

„ rugpijn: h. Laurentius.

„ rupsen: h. Magnus.

„ schipbreuk: hh. Maclovius, Maria v. Socos, Nikolaas.

„ schurft: h. Marcus Evang.

„ Slangebeet: h. Paternus.

„ Steen: hh. Apollinaris, Liborius.

„ storm: hh. Florianus, Nikolaas, Theodorus, Valerianus.

„ tering: h. Maclovius.

„ verlamming: h. Wolfgang.

„ verlies: hh. Arnoldus, Anton v. Padua.

„ vijandelijk beleg: Genoveva v. Parijs.

„ waanzin: hh. Dymphna, Romanus.

„ watersnood: h. Maurelius.

„ waterzucht: hh. Eutropius, Liborius.

V. Patroon-Heiligen van elementen en dieren.

Ganzen: hh. Ambrosius, Ferreolus, Martinus.

Hanen: h. Gallus.

Honden: h. Hubertus.

Hoornvee: h. Pelagius.

Huisdieren: h. Theodulphus.

Lammeren: h. Johannes de Dooper.

Muizen: hh. Getrudis, Udalrik.

Ooievaars: h. Agriculus.

Paarden: h. Antonius v. Padua, Eligius.

Rundvee: h. Pelagius.

Schape: h. Wenddinus.

Vuur: h. Florianus.

Water: h. Nikolaas.

Zwijnen: h. Antonius Abt.

h. Sakrament; *h. Thomas Ag.*: kath. scholen; *h. Joh. Baptist. Vianney*: pastoors; *h. Vincentius a Paulo*: liefdadige vereenigingen. zie: *Bijslage*,

Paulicianen een gevreesde sekte uit het byzant. keizerrijk; hernieuwde de leer van het dualisme (*z. a.*), verwierp hiërarchie en sacramenten enz.; geleerd door den Syriër Constantinus (656), verbreid door Sergius, opgelost in andere ketterijen in de 12^e eeuw.

Paulinis'me, zie: Tübinger School.

Pauli'nus Codex, een beroemd handschrift der Vulgaat (*z. a.*) in de abdij S. Paolo te Rome, dateerend uit den tijd van Karel den Kale; bevat den geheelen tekst der Vulg. van S. Hieron. Zie: Bijbelvertalingen.

Paulist, *I*, was oorspr. een lid der vereen. van *namiddag-afschaffing*, vooral in het diocees van 's-Hertog.; thans opgenomen in de „Bossche Dioc. Drankbestrijdersbond” (1904); Orgaan: „Drankbestrijding”. Zie: Nederl. Bond.

2. Ook lid eener Congregatie van Priesters in Amerika, die zich in hunne prediking inz. toeleggen op de bekeering der Protestanten.

Pauperis'me, chronische armoede in een land of streek; ook het geheel der behoeftigen aldaar.

Paus, „Vader”, *I*, de Plaatsbekleeder van Chr. op aarde; als Opperhoofd der Kerk, de opvolger van S. Petrus; de drager van het hoogste, onvergankelijke, kerkelijke oppergezag of *primaatschap*, volgens de goddelijke instelling van den Zaligmaker.

2. Hij bezit de *gansche volheid* van het oppergezag en dus de macht om te *besturen*, *oordeelen* en *straffen*. Hij is *Leeraar*, *Priester* en *Herder*.

3. Hierin ligt bovenal besloten de opperste, kerkelijke *wetgeving*: beslis-

sing over punten van geloof en zeden, waarin Hij de *onfeilbaarheid* (*z. a.*) bezit, zoo Hij *ex cathedra* (*z. a.*) spreekt; de verwerping van ketterijen; oordeel over geschriften van geloof of zeden; (Index (*z. a.*); het beroepen, leiden en bekrachtigen van *Oecumenische* (algemeene) *Concilies* (*z. a.*); de leiding der missies; de van den staat onafhankelijke macht om kerkel. wetten uit te vaardigen; het schenken van privileges, dispensaties, enz. Hem komt de regeling toe van cultus (*z. a.*) der Heiligen; het oppergezag over: de orden (*z. a.*) en congregaties (*z. a.*), bisdommen en bisschoppen, alle kerkelijke waardigheidsbekleeders. Ook is Hij de Rechter aller kerkelijke zaken in hoogste instantie. Hij kan treffen met en kwijtschelden van kerkel. straffen, censuren (*z. a.*); kan zich het vergeven van bepaalde zonden voorbehouden, enz. Zie ook: Onfeilbaarheid; Bestuur; Kerk; Slechte Pausen; Pausel. Waardigheid enz.

Pausel. Brieven, Naar gelang van den inhoud worden de volgende briefvormen door de pausel. secretarissen gebezigd: *1. Bul* op perkament, (sedert 1878) in gewone schrijffletter, versierd met initiaal, gezegeld met een stempel, waarop de beeltenissen der Apost. Petrus en Paulus; bestemd voor de meer belangrijke korrespondenties (ook huwelijksdispensaties). *2. Breve* betreft minder gewichtige oorkonden; geschreven op velijn, gestempeld met den visschers ring (*z. a.*); behelst de mededeeling van gunsten, benoemingen enz.

Fig. 225;
S. Petrus met
de Sleutelen.

BIJLAGE.

CHRONOLOGISCHE LIJST DER ROOMSCHE PAUSEN.

1. h. Petrus . . . 67	44. h. Sixtus III. .432—440	88. Constantinus I.708-715
2. h. Linus . . . 67— 76?	45. h. Leo I. . . .440—461	89. h. Gregorius II.715-731
3. h. Anacletus. 76— 91?	46. h. Hilarus . . .461—468	90. h. Gregorius III.731-741
4. h. Clemens I. 91—100?	47. h. Simplicius .468—483	91. h. Zacharias..741—752
5. h. Evaristus..100—109?	48. h. Felix II . . .483—492	92. Stephanus II.752—757
6. h. Alexander I.105-115?	49. h. Gelasius I..492—496	93. h. Paulus I. .757—767
7. h. Sixtus I. .115—125?	50. h. Anastasius II.496-498	(Constantinus II, tegen-
8. h. Telesphorus.125-136?	51. h. Symmachus.498—514	pauze)767—768
9. h. Hyginus. .136—140?	(Laurentius, tegenpauze)	(Philippus, tegenpauze) 768
10. h. Pius I . . .140—155?	498—505	94. Stephanus III.768—772
11. h. Anicetus. .155—166	52. h. Hormisdas..514—523	95. Hadrianus I. .772—795
12. h. Soter . . .166—174	53. h. Joannes I. .523—526	96. h. Leo III. .795—816
13. h. Eleutherius.174—189	54. h. Felix III . .526—530	97. Stephanus IV. .816-817
14. h. Victor I . .189—199	55. h. Bonifatius II.530-532	98. h. Paschalis I. .817-824
15. h. Zephyrinus.199—217	(Dioscorus, tegenpauze)	99. Eugenius II. .824—827
16. h. Calixtus I. .217—222	530	100. Valentinus. . .827
(Hippolytus, tegenpauze)	56. Joannes. II . .533—535	101. Gregorius IV.827—844
217—235	57. h. Agapetus. .535—536	(Joannes, tegenpauze)844
17. h. Urbanus I. .222—230	58. h. Silverius . .536—537	102. Sergius II . .844—847
18. h. Pontianus. .230—235	59. Vigilius . . .537—555	103. h. Leo IV. .847—855
19. h. Anterus . .235—236	60. Pelagius I. . .556—560	104. Benedictus III.855-858
20. h. Fabianus. .236—250	61. Joannes III. .560—573	(Anastasius, tegenpauze)
21. h. Cornelius . .250—253	62. Benedictus I. .574—578	855
(Novatianus, tegenpauze)	63. Pelagius II . .578—590	105. h. Nicolaus I.858—867
251—257?	64. h. Gregorius I.590—604	106. Hadrianus II.867—872
22. h. Lucius I . .253—254	65. Sabinianus. . .604—606	107. Joannes VIII.872—882
23. h. Stephanus I.254—257	66. Bonifatius III . .607	108. Marinus I. .882—884
24. h. Sixtus II. .257—258	67. h. Bonifatius IV.608-615	109. h. Hadrianus III.884-885
25. h. Dionysius. .259—268	68. h. Deusdedit. .615—618	110. Stephanus V. .885-891
26. h. Felix I . . .268—274	69. Bonifatius V. .619—625	111. Formosus . .891—896
27. h. Eutychianus 275—283	70. Honorius I . .625—638	112. Bonifatius VI. .896
28. h. Cajus . . .283—296	71. Severinus. . .640	113. Stephanus VI.896-897
29. h. Marcellinus.296—304	72. Joannes IV. .640—642	114. Romanus. . .897
30. h. Marcellus. .308—309	73. Theodorus I. .642—649	115. Theodorus II. .897
31. h. Eusebius. .309—310?	74. h. Martinus I.649—653	116. Joannes IX. .898—900
32. h. Miltiades. .311—314	75. h. Eugenius I.654—657	117. Benedictus IV.900-903
33. h. Sylvester I.314—335	76. h. Vitalianus.657—672	118. Leo V. . . .903
34. h. Marcus . . .336	77. Adeodatus. . .672—676	119. Christophorus 903—904
35. h. Julius I . .337—352	78. Donus . . .676—678	120. Sergius III. .904—911
36. h. Liberius. .352—366	79. h. Agatho. . .678—681	121. Anastasius III.911-913
(Felix, tegenpauze)	80. h. Leo II. . .681—683	122. Land o . . .913—914
355—365	81. h. Benedictus II.683?-685	123. Joannes X. .914—928
37. h. Damasus. .366—384	82. Joannes V. . .685—886	124. Leo VI. . . .928
38. h. Siricius. .384—398	83. Conon . . .686—687	125. Stephanus VII.929-931
39. h. Anastasius.394—401	(Theodorus, tegenpauze) 687	126. Joannes XI. .931—935
40. h. Innocentius.401—419	(Paschalis, tegenpauze)	127. Leo VII. . .936—939
41. h. Zosimus . .417—418	687—692	128. Stephanus VIII.939-942
42. h. Bonifatius I.418—422	84. h. Sergius I. .687—701	129. Marinus II. .942—946
(Eulalius, tegenpauze)	85. Joannes VI. .701—705	130. Agapetus II. .946—954
418—419	86. Joannes VII. .705—707	131. Joannes XII. .955—964
43. h. Coelestinus I.422-432	87. Sisinnius. . .708	132. Leo VIII.964(963)-964

133. Benedictus V. 964
134. Joannes XIII. 965—972
135. Benedictus VI. 973-374
(Bonifatius VII, tegenpauze) 974
136. Benedictus VII. 974-983
137. Joannes XIV. 983—984
138. Bonifatius VII wederom
(tegenpauze?) . 984—985
139. Joannes XV. 985—996
140. Gregorius V. 996—999
(Joannes XVI, tegenpauze)
997—998
141. Sylvester II. 999—1003
142. Joannes XVII. 1003
143. Joannes XVIII.
1003—1009
144. Sergius IV 1009—1012
145. Benedictus VIII
1012—1024
(Gregorius, tegenpauze)
1012
146. Joannes XIX 1024-1032
147. Benedictus IX
1032—1044
148. Sylvester III . 1045
149. Gregorius VI 1045-1046
150. Clemens II . 1046-1047
151. Damasus II. 1048
152. h. Leo IX 1049—1054
153. Victor II. 1055—1057
154. Stephanus IX
1057-1058
(Benedictus X, tegenpauze)
1058—1059
155. Nicolaus II 1058—1061
156. Alexander II 1061 - 1073
(Honorius II, tegenpauze)
1061—1069
157. h. Gregorius VII.
1073—1085
(Clemens III, tegenpauze)
1084—1100
Een jaar sedisvacatio.
158. Victor III 1086—1087
159. Urbanus II 1088—1099
160. Paschalis II 1099—1118
(Theoderik, tegenpauze)
1100—1102
(Albertus, tegenpauze)
1102
(Silvester IV, tegenpauze)
1105—1111
161. Gelasius II 1118—1119
(Gregorius VIII, tegenpauze)
1118—1121
162. Calixtus II 1119—1124
163. Honorius II 1124—1130
(Coelestinus II, tegenpauze)
1124
164. Innocentius II
1130—1143
(Anacletus II, tegenpauze)
1130—1138
(Victor IV, tegenpauze)
1138
165. Coelestinus II
1143—1144
166. Lucius II 1144—1145
167. Eugenius III 1145—1153
168. Anastasius IV
1153—1154
169. Hadrianus IV
1154—1159
170. Alexander III 1159-1181
(Victor IV, tegenpauze)
1159—1164
(Paschalis III, tegenpauze)
1164—1168
(Calixtus III, tegenpauze)
1168—1179
(Innocentius III, tegenpauze)
1179—1180
171. Lucius III 1181—1185
172. Urbanus III 1185—1187
173. Gregorius VIII 1187
174. Clemens III 1187—1191
175. Coelestinus III
1191—1198
176. Innocentius III
1198—1216
177. Honorius III 1217—1227
178. Gregorius IX 1227-1241
179. Coelestinus IV 1241
Twintig maanden sedisvacatio.
180. Innocentius IV
1243—1254
181. Alexander IV 1254-1261
182. Urbanus IV 1261-1264
183. Clemens IV 1265-1268
Twee jaar en negen maanden sedisvacatio.
184. Gregorius X 1271-1276
185. Innocentius V } 1276—
186. Hadrianus V } 1277
187. Joannes XXI }
188. Nicolaus III 1277—1280
189. Martinus IV 1281-1285
190. Honorius IV 1285-1287
Dertien maanden sedisvacatio.
191. Nicolaus IV 1288-1292
Twee jaar en drie maanden sedisvacatio.
192. h. Coelestinus V 1294
193. Bonifatius VIII
1294—1303
194. Benedictus XI
1303—1304
195. Clemens V 1305—1314
Twee jaar sedisvacatio.
196. Joannes XXII
1316-1334
(Nicolaus V, tegenpauze)
1328—1330
197. Benedictus XII
1334—1342
198. Clemens VI 1342-1352
199. Innocentius VI
1352—1362
200. Urbanus V 1362—1370
201. Gregorius XI 1370-1378
202. Urbanus VI 1378-1389
(Clemens VII, tegenpauze)
1378—1394
203. Bonifatius IX
1389—1404
(Benedictus XIII, tegenpauze)
1394—1417
204. Innocentius VII
1404—1406
205. Gregorius XII
1406—1417
(Alexander V, tegenpauze)
1409—1410
(Joannes XXIII, tegenpauze)
1410—1415
206. Martinus V 1417-1431
(Clemens VIII, tegenpauze)
1424-1429
(Benedictus XIV, tegenpauze)
1424
207. Eugenius IV 1431-1447
(Felix V, tegenpauze)
1439—1449
208. Nicolaus V 1447-1455
209. Calixtus III 1455-1458
210. Pius II 1458—1464
211. Paulus II 1464—1471
212. Sixtus IV 1471—1484
213. Innocentius VIII
1484-1492
214. Alexander VI 1492-1503
215. Pius III 1503
216. Julius II 1503-1513
217. Leo X 1513-1521
218. Adrianus VI 1522-1523

219. Clemens VII 1523-1534	234. Gregorius XV 1621-1623	245. Benedictus XIII 1724-1730
220. Paulus III 1534-1549	235. Urbanus VIII 1623-1644	246. Clemens XII 1730-1740
221. Julius III 1550-1555	236. Innocentius X 1644-1655	247. Benedictus XIV 1740-1758
222. Marcellus II 1555	237. Alexander VII 1655-1667	248. Clemens XIII 1758-1769
223. Paulus IV 1555-1559	238. Clemens IX 1667-1669	249. Clemens XIV 1769-1774
224. Pius IV 1559-1565	239. Clemens X 1670-1676	250. Pius VI 1775-1799
225. h. Pius V 1566-1572	240. Innocentius XI 1676-1689	251. Pius VII 1800-1823
226. Gregorius XIII 1572-1585	241. Alexander VIII 1689-1691	252. Leo XII 1823-1829
227. Sixtus V 1585-1590	242. Innocentius XII 1691-1700	253. Pius VIII 1829-1830
228. Urbanus VII 1590	243. Clemens XI 1700-1721	254. Gregor. XVI 1831-1846
229. Gregorius XIV 1590-1591	244. Innocentius XIII 1721-1724	255. Pius IX 1846-1878
230. Innocentius IX 1591		256. Leo XIII 1878-1903
231. Clemens VIII 1592-1605		257. Pius X 1903-
232. Leo IX 1605		
233. Paulus V 1605-1621		

II. Pausen: Heiligen (A), Martelaren (B), Zaligen (C.)

A. 1—55, 57, 58, 64, 67, 68, 74, 75, 76, 79, 80, 81, 84, 89, 90, 91, 93, 96, 98, 103, 105, 109, 152, 157, 192, 225.

B. 1—24, 26—31, 53, 58, 74.

C. 158, 159, 167, 184, 185, 194, 200.

III. Pausen: Religieuzen,

Van de orde der Camaldulen: 254; Cisterciënzers: 167, 179? 182? 197; Coelestijnen: 192, 207?; Dominikanen: 185, 194, 225, 245; Franciskanen: 191, 212, 227, 249; Johanieten: 219; Premonstratenzers: 173; Theatijnen: 223.

3. *Pausel. brieven* op briefpapier geschreven, door den Paus alleen onder teekend, met privé-zegel gestempeld. 4. *Rescript*, een kort antwoord op een gestelde vraag of een voorgedragen verzoek. 5. *Encycliek*, een schrijven over een onderwerp van hoog belang, hetzij aan een natie afzonderlijk of aan de geheele wereld. Men noemt haar naar de eerste beginwoorden, b.v. de encycliek „Gravissimo officio” is het vervolg der encycl. „Vehementer” Zie: Encyclieken; Proprio Motu.

Pausel. Eeretitels sedert de 5^e eeuw: Allerheiligste Vader, Papa (Paus), Apost. Stoel; sedert de middel-eeuwen: Pontifex maximus, - summus, - apostolicus: grootste, opperste, apostol. Hoogepriester; vicarius Dei, - Christi, - Petri: plaatsbekleeder, Stedehouder van God, van Chr., van

Petrus; servus servorum (z.a.): dienaar der dienaren.

Pausel. Familie. Hiertoe behooren een groot aantal van personen (geestelijken en leeken), die tezamen de *hofhouding* des Pausen vormen; zij zijn om hun rang of eeretitel enz. leden van het pausel. hof of deelen in het kerkel. bestuur (beambten van het pausel. goevernement) of zijn de bewakers van den Paus; m. a. w. zij behooren tot het *geestelijk*, *civiel* of *militair* gedeelte der naaste, pausel. omgeving of hofhouding.

Pausel. Garde. Aan het hoofd der „militaire hofhouding” staat de „Maarschalk der H. Roomsche Kerk” (de bewaker van het Conclaaf, erfelijke waardigh. in de Hongaarsche prinsel. familie Chigi-Albani). De P. G. bestaat uit: *Edelwacht* of edelgarde (met

kapitein) van leden der Rom. aristokratie; *Palatijnsche eerewacht*, van die der kleine burgerij en werklieden uit Rome (met Kolonel); *Zwitserische Garde* (z.a.); *Gendarmerie* (ongev. 100 man sterk; met Kapitein.)

Pausel. Gerechtshoven. De pausel. rechtspraak wordt uitgeoefend door drie gerechtshoven: de h. Apostol. Poenitentiarie, de h. Romeinsche Rota, de Signatura Apostolica.

Pausel. Gezanten, die blijvend geaccrediteerd zijn, worden onderscheiden in: Apostol. Nuntii der 1e en 2e klasse (ambassadeurs), apostol. internuntii (gevolmachtigde ministers), apost. delegaten, buitengewone gezanten en zaakgelastigden, gelijk thans ten onzent. Zie: Chargé; Nuntius.

Pausel. Hofhouding, zie: Pausel. Familie.

Pausel. Insigniën. Deze insigniën (z.a.) of waardigheidssteekenen zijn de: a. *Tiaar* (z.a.) of driekroon. b. De witte toog. c. *De roode, fluweelen, pausel. stoel*, (waarop de sleutels en tiaar). „Rood” als zinnebeeld van offerende liefde, gelijk ook de mantel (mozetta), muilen en breedgerande hoed; „wit” zijn: de toga, kousen, cingel, het overkleed (simaar), het collaar, de kalot als symbolen van onschuld en reinheid. d. *De visschersring*, (z.a.). e. *De Kruis staf* (ferula), een staf met klauw-kruis; in tegenstelling met den „kromstaf” der Bisschoppen of Abten, waardoor machtsbeperking wordt bedoeld. e. Bij een pontifikale mis draagt de P., behalve de ook aan anderen behorende liturg. kleeding, een *falda* (ruim witzijden rok) en de *fano* (dubbele pelerine), f. Als bijbehorende insigniën: 1. Draagstoel (sedia gestatoria), gedragen door de bussolanti (zetel dragers); hij is bekleed

met rood fluweel en goud, gelijk eveneens de pausel. troon, 2. draaghemel (baldakijn in roode of witte kleur, bij een pontifikale processie of een officie, boven 's Pausen hoofd gedragen. 3. Als afzonderlijk eerbewijs van den Paus geldt de *voetkus* (adoratie); voor regeerende vorsten de *handkus*.

Pausel. Kapel, inz. de Sixtijnsche Kapel (z. a.), welke zich uitsluitend, bij het plechtig celebreren des Pausen doet hooren; ook het geheel der personen, die bij pausel. plechtigheden rechtens een vaste plaats bekleeden. zie: Pausel. Familie.

Pausel. Kleuren, voor het „Kerkelijke en burgerlijke”: rood en geel; voor het militaire (sedert Paus Pius VII, 1808): wit en geel. Zie ook: Pausel. Wimpel; Pausel. Insigniën.

Pausel. Paleizen genieten de exterritorialiteit (z.a.); zij zijn *Lateraansch Paleis* (1590), tevens muzeum, de *villa* te Castel Gandolfo in de nabijheid van Rome en het Vatikaan (z.a.).

Pausel. Ridderorden. De oudste dezer pausel. onderscheidingen is: 1. *de Orde van het h. Graf van Jeruzalem*, ontstaan in den tijd en strijd der Kruistochten; door P. Pius IX (1847) weer hersteld; wordt door den Paus en den Lat. Patriarch van Jeruzalem verleend; telt 4 klassen: grootkruis met ster, commandeur met ster, commandeur, ridder. 2. *Christus-Orde*, de hoogste (met het „Gulden „Pro Ecclesia et Pontifice.” Vlies” van

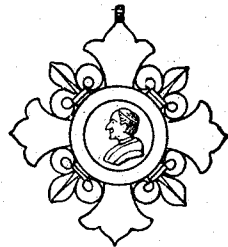

Fig. 226:
„Pro Ecclesia et Pontifice.”

Spanje en Oostenrijk) onderscheiding

der wereld, bijna uitsluitend aan vorsten geschonken. Zij heeft slechts één klas (ridder) en bestaat uit een rood lint, rood latijnsch kruis, waarin een wit kruis en de ster. 3. *Pius-Orde*, door P. Pius IX (1847) ingesteld; gedeeld in 4 klassen, gelijk boven no. 1; het ridderkruis verleent den persoonlijk, het commandeurskruis een erfelijk adelsstiel; een ster met beeltenis van Paus Pius gedragen aan een blauw lint. 4. *St. Gregorius-orde*, door P. Greg. XVI (1831) met twee categorieën: civiele en militaire; ieder in 4 rangen: grootkruis 1^e en 2^e klas, commandeur en ridder; rood, achtpuntig kruis aan rood lint met gele biezen. 5. *Orde van h. Silvester I.* 6. *Orde van de Gouden Spoor*, door P. Gregor. XVI (1841); zwart-rood lint en kruis met beeltenis van P. Gregor.; kan slechts aan 100 leden worden geschonken; beide laatste geven recht tot het dragen van een gouden keten zonder kruis. 7. Als *medailles* van verdiensten gelden: a. gedenk-kruis „pro Ecclesia et Pontifice: voor Kerk en Paus”, ingesteld door P. Leo XIII (priesterfeest, 1888); wordt verleend in goud. b. de medaille: „Bene Merenti” wordt onder ieder pontifikaat geslagen en in zilver gegeven; die van Paus Pius X (gouden priesterfeest, 1908) wordt geschonken aan mannen en vrouwen, welke zich jegens den H. Stoel verdienstelijk hebben getoond; gedragen aan een wit-geel lint. Zie: Ridderorden.

Pausel. Secretariaten, zijn de expeditie-bureaux van den h. Stoel, zij bestaan uit: 1. *De Apost. Kanselarij*; stelt en verzendt de pausel. bullen; aan het hoofd staat de Kardinaal-Kanselier. 2. *Staats-Secretariaat*, voor de buitenlandsche, politieke zaken,

onder leiding van den Kardinaal-Staatssecretaris, den invloedrijksten ambtenaar van den Paus. 3. *Secretariaat der Breven*, betreft in hoofdzaak de verleende gunstbewijzen. 4. *Secretariaat der Breven aan de Vorsten* correspondeert tusschen den Paus en de Staatshoofden, redigeert dikwerf de allocuties en encyclieken (z. a.). 5. *Secretariaat der Latijnsche Brieven*, leidt de overige pausel. correspondentie; geeft na opdracht den vorm aan encyclieken enz.

Pausel. Staten, zie: Kerkel. Staat.

Pausel. Waardigheid. De Paus is: 1^e het zichtbaar Opperhoofd der Kerk op aarde, de Opvolger van S. Petrus, op wien Chr. zijne Kerk heeft gevestigd.

2^e De Patriarch van het Westen, der Westersche of Latijnsche Kerk.

3^e De Primaat (de hoogste der Bisschoppen) van Italië.

4^e De Aartsbisschop-Metropolitaan der Romeinsche kerkprovincie (42 bisdommen).

5^e Bisschop der stad Rome; de pausel. kathedraal is de aartsbasiliek van St. Jan van Lateranen.

6^e Van de 8ste eeuw tot aan 20 Sept. 1870, was hij soeverein van den Kerkelijken Staat (z. a.). Zie:

Bijlage-Bestuur.

Pausel. Wapen bestaat uit een aan te nemen wapenschild, waarboven steeds de tiaar (z. a.), tusschen twee gekruiste met een rood koord gesnoerdesleutels, waarvan

Fig. 227;

Wapen van Paus Pius X.

de gouden de geestel. macht beteekent en de zilveren de tijdelijke.

Pausel. wimpel, is een vlag bestaande uit twee boven elkander liggende velden van wit en geel, waarvan het geel aan den stok wordt gehecht.

Pausel. Zegen, apostolische —; deze wordt door den P. bij bepaalde gelegenheden (b. v. op Paschen en Hemelvaartsdag) aan de geheele wereld („urbi et orbi”) geschonken; ook schenkt hij aan Bp of priesters de volmacht dien te geven, waaraan een volle aflaat (z. a.) verbonden is.

Pauskeus, De P. wordt gekozen met een $\frac{2}{3}$ meerderheid (sedert 1179) door de Kardinalen (z. a.), (sedert 1274) in een geheim conclaaf (z. a.), in het Vatikaan (z. a.) met de strengste bepalingen tegen eenige simonie (z. a.). Iedere mannel. geloovige is kiesbaar; sedert Bonifacius IX werden slechts Kardinalen en sedert Clemens VII slechts Italianen gekozen; de keus geschiedt meestentijds door geheime stemming of scrutinium (z. a.).

De Gekozone wordt met de pausel. insigniën (z. a.) bekleed (immantatie), ontvangt van de Kard. de eerste hulding (adoratie) en van den Kardinaalkamerheer den Visschersring (z. a.). De eerste Kardinaaldiaken verkondigt aan het volk: „Papam habemus, Wij hebben een paus”; de nieuwe Paus geeft daarna zijn eersten zegen aan de geheele wereld („urbi et orbi”; (z. a.). Zie: Veto-recht; Sic transit; Placet.

Paus Pius X. Jos.

Melchior Sarto, onze regeerende Paus; geboren 2 Juni 1835 te Riëse (Diocees: Treviso), studeerde in het seminarie te Padua; 18 Sept. 1858 priester

Fig 228; P. Pius X.

gewijd; werkt als kapelaan en pastoor in het dorpje Tombolo tot 1867; pastoor te Salzano; wordt in 1874 regent van het seminarie te Treviso; 10 Nov. 1884 Biss. van Mantua; 12 Juni 1893 Kardinaal-Priester; 15 Juni 1893 Patriarch van Venetië; 4 Aug. 1903 Paus gekozen; 9 Aug. 1903 gekroond; de 256^e Opvolger van Sint Petrus. Zie: Encyclieken.

Paus-profetieën. Valschelijk werden aan den h. *Malachias*, Aartsb. van Armagh (1132), 111 voorzeggingen toegeschreven over de Pausen: van P. Coelestinus II tot aan het vergaan der wereld. Die profet. (eerst van omstr. 1595) zijn buitendien in te algemeen toepasbare termen uitgedrukt, om eenige waarde te bezitten.

Pax, „vrede”, vredekus, „paes; ook woorddevies der p. Benediktijnen. Zie: Osculatorium; Pacificale.

Pax vobis, „de vrede zij met u”; (Joh. 20, 19); de liturg. groet tot het volk onder de h. mis door een Bp.

Zie: Dominus Vobiscum.

Pectoraal, het borstkruis door Biss. en Abten gedragen; bevat relieken der h. Martelaren; wordt aan een groen of violet koord met eikel gehangen.

Fig. 229.

Pecu'lium clericorum, is een persoonlijk vermogen van de clerici, dat afgescheiden is van het kerkbezit; — religiosorum, is een bepaald bedrag, dat aan de religieuzen soms wordt toegestaan, tot bestrijding van kleinere uitgaven.

Pedaal, zie: Manuaal.

Pedestal, piëdestal, voetstuk, b. v.

onder een beeld;
kan bestaan uit een
basis of plint, blok
of teerling en een
kroonlijst.

Pe'dibus Aposto-
lo'rum, zie: Perpedes.

Pe'dum, of bis-
schopsstaf; zie: Staf.

Pelagia'nen, aan-
hangers der vijfde-eeuwsche ketterij
van Pelagius en Coelestius waarin
geloochend werden: het bestaan der
erfzonde, de noodzakelijkheid der ge-
nade en van den doop enz.; hieruit
ontstond de gewijzigde en eveneens
veroordeelde dwaalleer van het semi-
pelagianismus, Zie: Erfzonde; Genade.

Pelgrima'ge, bedevaart (z. a.).

Pelikaan', naar de oude fabel opent
zich een P. de borst, om zijne
jongen te besprenkelen met zijn bloed,

Fij. 231; Pelikaan met zijn jongen.

wanneer de Aartsvijand (duivel,
zonde) hen heeft gedood; of wel, hij
voedt hen steeds met zijn hartebloed.
Beide: symbolen van Christus' *bloed-
dig* Offer; minder nauwkeurig van
het *onbloedig*, h. Altaarsakrament.
Zie: Christus-Eucharisticus.

Penitent', boeteling; vooral gebruikt
voor biechteling.

Peniten'tie, boete, opgelegde straf
bij de Biecht als een „voldoening”
z. a.) Zie: Biecht.

Pental'pha, pentagram,
druïdenvoet, alpenkruis,
vijfhoekteeken; twee
over elkaar geschoven

Fig. 232;
Pentalpha.

Fig. 230;
Nis met pedestal.

driehoeken, welke als versiering (oudt.
ook als tooverteeken) dienst deden.

Zie: Maaswerk; Pas.

Pentaptiek', zie: Diptiek.

Pentateuch', gewoonl. genaamd de
„vijf Boeken van Mozes”, de aanvang
van het O. T.; bestaat uit Genesis,
het boek der schepping; Exodus, de
uittocht; Leviticus; Numeri, het
boek der Getallen” of der telling
van het Joodsche Volk; Deuteronom-
ium of de tweede Wet. Het was 't
grootte geschied- en wetboek van
Israël. De P. is quoad substant. door
Mozes geschrev. (beslissing der bijbel-
commissie; 27 Juni 1906.).

Per ac'cidens', „bij toeval”; voort-
komend uit een bijkomstige omstan-
digheid van persoon of zaak. Zie: Perse.

Per Christum Dominum nostrum,
„door Chr. onzen Heer”; algemeen
slot der kerkel. gebeden. Zie: Gebed.

Perico'pen, „gedeelten”; fragmenten
uit de h. Schrift, welke in vaste orde,
als epistel en evangelie in de h. mis
reeds sedert de 4e—5e eeuw zijn
aangewezen; zij waren verzameld in
het *lectionarium* (z. a.).

Periso'nium, zie: Lendendoek.

Periste'rium, het „duifvat”, waarin

Fig. 233; Peristerium.

oudt. het Allerheiligste bewaard
werd; tabernakel. Zie: Ciborium
Duifvat.

Per omnia saecula saeculorum; slot-
woorden der gebeden, welke de Pr.

bidt, b. v. onder h. mis : bet. „in alle eeuwen der eeuwen”; altijd.

Perora'tie of epiloog (*z. a.*), het besluit, slot eener kanselrede (*z. a.*), waarin de praktische besluiten of aansporing zijn neergelegd; slot- of narede. Zie: Predikatie.

Per pe'des apostolo'rum: „op de voeten der apostelen”; gelijk de Apostelen „te voet” reisden; oudtijds ten onzent: „op zijn apostels-paarden”; hetzelfde beteekent: „pedibus apostolorum.”

Per se, uiteraard, vanzelf; voortvloeiend uit het wezen der persoon of zaak. Zie: Per accidens.

Perspektief, doorzichtkunde als wetenschap, of toegepast als feit in een schilderij, waardoor op een plat vlak, de dingen zoo in onderlinge verhouding worden geteekend, gelijk zij zich in de natuur aan het oog vertoonen; kan geschieden door eenvoudig lijnwerk (lijn-persp.) of door aanwending van licht en schaduw (lucht-persp.). Dit laatste is uiteraard ongeschikt voor het decoratiefwerk van een kerkwand of een venster. Zie: Dekoratief.

Pessimis'me, in tegenst. met het optimisme (*z. a.*), een zienswijze, volgens welke de wereld de slechtste onder alle mogelijke is (Buddhisme; Schopenhauer); houdt verband met de meer dichterlijk gekleurde „wereld-smart” (*z. a.*) van Byron, Leopardi, Lenau e. a. In beide zijn de rampen, het schijnbaar-onrechtvaardige in aardsche toestanden; zij blijven uiteraard onverklaard, wijl de wereld en al hetgeen daartoe behoort, buiten verband met de eeuwigheid (het einddoel) beschouwd wordt. Zie: Wereldsmart; Optimisme.

Pestpatronen, zijn heiligen, die in de

M. E. als beschermers tegen de pest-ziekte werden vereerd: de hh. Aegidius, Christophorus, Rochus, Sebastianus, de 14 hh. Noodhelpers, de h. Rosalia. Zie ook: *Bijlage*-Patronen.

Peter, zie: Meter.

Petrinis'me, zie: Tübinger School.

Petrusketting, Petrus'-Banden; verkleind namaaksel der keten, waarmede S. Petrus geboeid was; thans in S. Pietro in Vincoli te Rome. Als protest tegen den roof der kerkel. Staten vormde zich te Rome (1866) „een Broederschap der Banden van S. Petrus”, wier leden een Petrusketen (aan de relik aangeraakt) in 't openbaar als horlogeketting dragen.

Zie: Quo Vadis.

Philanthropie', zie: Filanthropie.

Philosophie', zie: Filosofie.

Physio'logus een middeleeuwsche verzameling van dieren-fabels met christ.-mystieke en symbolische beteekenis. Zie: Bestiaris.

Pi'ae (feli'cis) memo'riae, „zaliger gedachtenis”; op gedenksteenen, begraafplaatsen enz. vermeld.

Pi'as Cau'sas (ad) „tot een weldadig, (godvruchtig) doeleinde”.

Pietà', „erbarming”; een voorstell. in de kunst (sedert de 14e eeuw) der beewening van den gestorven Verlosser, rustend op'denschoot der h. Maagd Maria (alleen of met Engelen of metgevolg); Nood Gods; Bedrukte (bedroefde) Moeder; Moeder

Fig. 234; Pietà.

van Smarten enz. Zie: Graflegging; Maestà.

Piëteit', vroomheid, vereering; inz. kinderlijke liefde tot de ouders; ook tot de oversten, weldoeners, het vaderland enz. Zie: Gezag.

Pietersbond St., een vereen. tot onthouding van sterken drank voor priesters ('s Bosch; 1903). Zie: Drankbestrijding.

Pieterskerk, St. 1. De basiliek van het Vatikaan, de grafkerk van den h. Petrus, den eersten Paus. Van de huidige S.P. maakte Bramante het plan (1506); voltooid in 1667; de

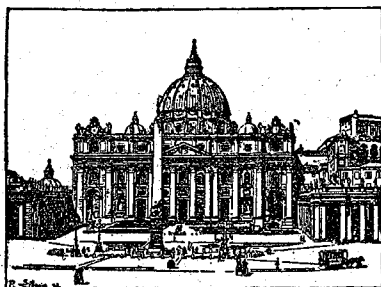

Fig. 235; S. Pieterskerk.

kosten van dit kunstwerk aller tijden worden geschat op 260 miljoen lires. Zij is 187 m. lang (de Dom van Keulen 132 m.); de koepel 117 m. hoog; de breedte van het middenschip bedraagt 25 m.; heeft 748 zuilen en 390 beelden. 2. Hier rusten 13 Pausen-Martelaren en 22 Pausen-Heiligen; de lichamen der h.h. Petrus, der Apostelen Simon en Juda, de hoofden van de hh. Joh. den Dooper, Andreas, Marcus en het gebeente van vele Heiligen. 3. Ook de *Confessie* (z.a.), of het graf van Sint Petrus en diens *Cathedra* of St. Pietersstoel (z. a.). Zie: Vatikaan; Lateraan; Kerken.

Pieterspenning St., een als vrij-

willige gave aan den Paus geschonken ondersteuning, waaruit voor een deel de kosten der kerkel. regeering worden bestreden; in ons land bepaald op fl. 0.12 's-jaars per parochiaan; is sterk verminderd, vooral sedert de tegenw. Fransche kerkvervolgung.

Pietersstoel St., cathedra S. Petri; de bisschoppel. zetel van den eersten Paus, S. Petrus, welke in de Sint Pieterskerk (z. a.) bewaard wordt als een zinnebeeld der pausel. macht; het „gezeten-zijn” voegt nl. aan den Machthebber, tegenover het „staan” van den dienaar. Zie: Cathedra; Stoel.

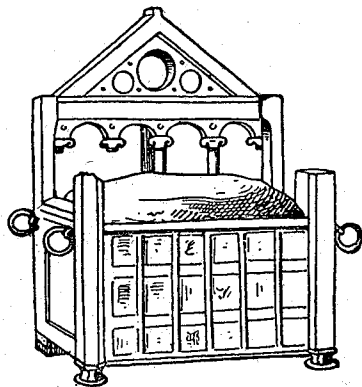

Fig. 236; St. Pietersstoel van hout met voor-inlegwerk.

Piëtis'ten, een sekte der Luthersche en Gereform. kerk, welke door Ph. Spencer (Frankfort; 1670) gesticht was en huis-samenkomsten hield, tot „oefening” in meer gevoelige godsvrucht, tot het doen opleven bij de Protest. van vroomheid en een werkdadig gelooven; als een reactie tegen de koude in het godsdienstige van het Protestantisme, heeft het een grooten aanhang gekend in de protest. landen van Europa. Zie: Gevoelschristendom.

Pij, zie: Habijt.

Pijler, vrijstaande drager van bogen,

gewelven van verschillende vorm; verschilt van zuil (z. a.), in zoover, dat de laatste steeds naar een vaste maat en type is opgebouwd; heeft een basement (z. a.) en kapiteel (z. a.) Zie: Kolom; Zuil; Gecantonneerd; Schalken.

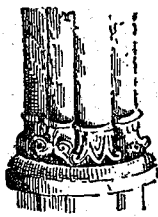

Fig. 237.

Pilas'ter, een niet vrijstaande pijler, welke gedeeltelijk uit den muur tevoorschijn treedt, voorzien van basement en kapiteel. Zie: Zuil.

Pillegift, zie: Meter.

Pina'kel, kleine siertorentjes in de gotiek; komen allereerst als sieraad en afdekking voor, op altaren, bij vensters, omlijstingen, biechtstoelen, enz. Zie ook: Fialen; Hogel.

Pinksteren, hoogfeest der Nederdaling van God den h. Geest over de Apostelen, die te Jeruzalem in het Coenaculum (z. a.) met de h. Maagd waren vergaderd; het Stichtingsfeest der kath. K., waarop de Apostelen 3000 menschen bekeerden. De h. Geest daalde neder in den vorm van vurige tongen (liefde en welsprekendheid); de gloed van het liefdevuur wordt door het rood van het liturg. gewaad beteekend; wordt gevierd 50 dagen na Paschen (z. a.). Zie: Kerkelijk Jaar.

Fig. 238;
Pinakel.

Pinksterkroon, kroon van groen en bloemen, somwijlen door de armen op straat of aan de huizen opgehangen, om een aalmoes te verkrijgen.

Pinkstervuur, vreugdevuur ter eere van het Pinksterfeest. Zie: Licht.

Pin'xit, (afgekort tot: pinx. of px.): „hij heeft geschilderd”; gew. in een hoek van een schilderij bij den naam van den schilder geplaatst.

Pisci'ne, oudtijds het groote waterbekken voor de doopelingen, later: doopvont; sacrarium (z. a.); ook een nis met watergoot bij de altaren; tevens een nisje, waarin de ampullen, gedurende de h. mis, geplaatst worden. Zie: Sacrarium.

Fig. 239; Piscine.

Pix'is, „behouder”, bus; oorspr. voor het brengen van het Allerheiligste naar ziken bestemd, diende de P. later tot bewaring der h. Euchar., of van relieken (z. a.) en ook voor de h. Oliën (z. a.); heeft thans gelijke bet. als de met een deksel gesloten *Ciborie-kelk* (z. a.); moet minstens inwendig verguld zijn; ook gebenediceerd; met een wit velum omhangen. Zie: Ciborium; Kelk.

Fig. 240; pixis.

Plaats voor de mannen in een kerk is in het zuider transsept (z. a.); voor de vrouwen in het noorder; het noorden (Evangel.-zijde) werd steeds als het vrouwen-pand (matronaeum) beschouwd, waar ook het *Maria-altaar* werd opgetrokken; ook voor het doopvont aangewezen (voor het „kind uit de vrouw geboren”); de zuidzijde was voor het altaar van den *Kerk-Patroon* (later *S. Jozef*) bestemd. De epistel wordt ten zuiden, het evangelie ten noorden (de richting, waar de heidenen gedacht werden) gelezen; vandaar dat ook ten noorden de preekstoel wordt aangebracht (behalve in

de kathedraal ter wille van den bisschopszetel.

Pla'cet, placetum regium, koninkl. verlof; onwettige dwang, waardoor de landvorst zich het recht voorbehield, om al of niet vergunning te schenken tot het openbaar afkondigen van kerkel. beschikkingen; was in Fr. en in de meeste Europeesche staten (sedert 1438) in gebruik; thans in onbruik, behalve in enkele, protest. staatjes in Duitschland en eenige Zwitsersche kantons. Zie: Caesaro-papismus; Exequatur; Veto-recht.

Plakka'ten, officiële verordeningen, welke op daartoe bestemde plaatsen werden aangeslagen; bekend uit den tijd der protestantsche overheersching der 17—18 eeuw ten onzent, om de dwangbepalingen voor priesters, katholieken, kerken enz.; alsdan ontstonden de onwaardige hujs- of schuurkerken (z. a.).

Plane'ta, zie: Dalmatiek; Kazuifel.

Plaque, een ster, toegevoegd aan een ridderorde, b. v. aan de pausel. Christus—orde. Zie: Pausel. Ridderorden.

Plastiek, de kunst van het nabootsen van „beelden”; omvat: beeldhouw-, en beeldsnij-kunst; ook het gieten in metaal, kalk enz.

Plebaan, de pastoor (z. a.), die in naam van den Bisschop, de kathedrale of bisschopskerk bestuurt.

Plechtigheden, in het algem. alle plechtige handelingen van den kath. eeredienst; inz. die op Goeden Vrijdag (z. a.), waarop de h. Mis niet wordt gelezen, maar „de plechtigheden” plaats vinden. Zie: Ceremoniën; Ritus.

Pleegbroeder, (- zuster); kloosterlingen, die zich aan de ziekenverpleging wijden. Zie: Leekebroeder.

Pleisteren, met gips en pleister bestrijken, waardoor vele kerken en

monumenten van hunne oorspronkel. vormen en schoonheid beroofd werden.

Pluvia'le, Zie: Koorkap.

Po'dium, planum, plat; de verhevenheid, waarop b. v. het altaar is gebouwd; ook een verhooging of empore (z. a.) voor een kansel enz. Zie: Cancelli; Palco; Altaar.

Poenitentie', zie: Bureaux voor Gunstverleening.

Poeniten'tie of boete, zie: Voldoening; Biecht.

Poenitencier, een kanunnik (z. a.), welke bij de kathedraal resideert en daar in naam van den Bp. biecht hoort (met bijzondere jurisdictie); de *apostol.* poenitenciers te Rome zijn een corps van godgeleerden, welke tot de curie (z. a.) behooren en tevens biechtvaders in de Sint Pieter (z. a.) zijn, die uitgestrekte, pausel. volmachten bezitten.

Polemiek, zie: Apologie.

Polychromie, „veelkleurige” beschrijving in vlakke tinten, zonder schaduwen, b. v. eener kerk. Zie: Dekoratie; Grisaille.

Polygamie, zie: Monogamie.

Polyglot'te Bijbels bevatten de h. Schrift in verschillende talen naast elkander (gew. latijn, grieksch, hebreuwsch); de oudste van Kard. Ximenes (1514).

Polythéisme, veelgodendom; het heidendom (z. a.), ontstaan uit de verduistering der ware godsídee; bestaat hoofdz. uit: *fetichisme* (aanbidding van natuurkrachten); *zoölatrie* (van dieren); *sabaïsme* (van sterren); *anthropomorphisme* (van goden, welke verheven menschen zijn: mythologie); *dualisme* (van twee hoogste principen: één goed en één kwaad). Hun aantal is nog bedroevend groot; van

de 1537 milj. menschen, zijn er op de wereld 775 milj. polytheïsten (in duizenderlei vormen en sekten onderling verdeeld), tegenover 762 milj. monotheïsten (z. a.). Zie ook: Missies; Monotheïsme.

Pon'tifex, Bisschop; *P. maximus*: de hoogste Bisschop, de Paus.

Pontificaal', eigenl. bisschoppelijk; zeer plechtig; ook de kleederdracht van den Paus en Bisschop; ook het liturg. boekwerk, waarin de bisschopp. liturgie.

Pontifica'lia, zaken, bevoegdheden, plechtigheden, macht enz. tot de bisschopp. waardigheid behoorend; ook de waardigheidsteekenen van een Bp. en met hen gelijkgestelden: borstkruis (z. a.),

Fig. 241.

mijter (z. a.), ring (z. a.), staf (z. a.), pallium (z. a.), sandalen, koorkap. Zie: Bisschop; Liturg. Boeken; Mijter.

Pontifikaat', ambtswaardigheid of de duur eener bisschoppel., of eener pauselijke regeering.

Pool'sch-Russ. ketterij der *Mariawieten*, een hedendaagsche, zeer dweepziek optredende ketterij in Russisch-Polen over de inrichting der K., het vagevuur enz.; gesticht door zuster Kozlawska en een schismat. geestelijke Kowalski, beiden in 1907 geëxcommuniceerd; heeft liturgie in verschill. volkstalen; bezit 200.000 (?) leden.

Poort, het zinnebeeld der *kracht* van aanval en verdediging. Daar hier oudtijds de vonnissen werden geveld, ook het symb. van *machten recht*. „Poorten der hel” is de gezamenlijke helle-macht en die harer helpers op aarde.

Zie: Gesloten; Porta santa.

Pornograaf', schrijver, die slechte

beginselen (vooral zedeloze) verkondigt; *pornografie*: vuilschrijverij.

Portaal', hoofdingang eener kerk;

was oudtijds zeer rijk bewerkt en bevatte reeksen van bas-reliëfs (vooral in de tympan), welke geloofs-waarheden of feiten uit de heiligenlevens

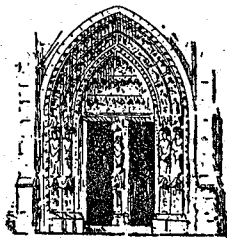

Fig. 242.

bevatten; behoort aan de westzijde te zijn. Zie: Oriëntatie.

Por'ta san'ta, is de „heilige (gouden) poort” in de Pieterskerk (z. a.), welke slechts bij aanvang van een jubel-jaar (z. a.) door den Paus wordt geopend; ook bestaat er een P. S. of jubileums-deur in de Sint Jan van Lateranen.

Por'ticus, zuilen of bo-gengang, zuilenhal of hof; arcade.

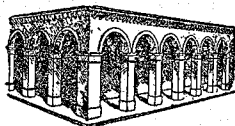

Fig. 243; porticus.

Portion'-cula, (2

Aug; O. L. Vr. ter Engelen), de naam eener kapel in Assisië, waar Christus, de h. Maagd en tal van Engelen den h. Franciscus verschenen en hem, voor de bezoekers dier kapel, een vollen aflaat toestonden. Verschillende Pausen breidden die gunsten uit tot een aflaat: toties-quoties (z. a.): zoo dikwijls op den bepaalden dag (2 Aug.) te verdienen, als men begeert.

Tot praktisch nut der kerkbezoekers, brengen wij de voornaamste kerkelijke uitspraken hierover bijeen. De aangegeven dag is 2 Augustus, van de eerste Vespers op 1 Aug. (ongeveer 2 1/2 uur) tot zonsondergang op 2

Augustus; den vollen aflat kan men, én voor zich zelve, én voor de geloovige zielen verdienen, zoo dikwerf men een St. Franciscus-kerk bezoekt en aan de vereischte voorwaarden (biecht en communie en eenige gebeden) heeft voldaan; de biecht en de h. communie kunnen in die en in andere kerken geschieden; één h. communie is voldoende voor de aflaten op beide dagen, welke ook op een dag onder het oktaaf te gewinnen zijn.

Positivis'me, een stelsel van Aug. Comte (1875), waardoor de theologie (z. a.) en metaphysica (z. a.) ter zijde worden gesteld, om alleen de empirisch-gegeven („positieve”) feiten als grondslag der wereldbeschouwing aan te nemen; verwerpt de geheele Openbaring enz. Zie: Materialisme.

Postament' voet of onderstuk eener zuil; zuilstoel. Zie: Zuil.

Post-commu'nio, oorspr. de gebeden „na de h. communie” der leeken in de h. Mis (z. a.); het gezang dat alsdan wordt voorgedragen. Zie: „Het Heilig Misoffer.”

Posten, vertikale staven of stijlen, die b.v. de dagopeningen van kerkvensters (z. a.) in 2 of meer deelen splitsen.

Posterio'ri, a „van achteraf”, gebez. bij eene redevoering, waarin men van de gevolgen of de feiten tot de oorzaken of beginselen besluit; den omgekeerden weg volgt men, zoo men *a priori* argumenteert.

Post hoc, ergo propter hoc, „daarna, derhalve daarom”; valsche redeneering, wíjl wat *op elkander* volgt, nog niet *uit elkander* is ontstaan.

Postlu'dium, naspel b. v. op een orgel, na de h. mis. Zie: Praeludium.

Postulaat', een proeftijd van 3 tot 12 maanden, welke het eigenl. noviciaat (z. a.) in eenige klooster-instel-

lingen voorafgaat. Zie: Orde, Congregatie; Proefjaar.

Postulan'ten, zie: Inkleeding.

Postula'tor, zie: Heiligverklaring.

Prae, „voor”; wordt in dien zin in vele samenst. gebez.

Prae-adamie'ten, menschen, die reeds vóór Adam” zouden geleefd hebben en gestorven zijn. (Is. de la Peyrère; 1676); wetenschappelijk onbewijsbaar.

Praecen'tor, voorzanger, zangmeester bij kloosterkoren enz. Zie: Cantor.

Praeconisa'tie, de pauselijke mededeeling der namen van Biss. en zekere abten in het consistorie (z. a.); ook pausel. aanstell. van een Bp. Zie: Nominatio.

Praefat'ie, „inleiding”; het gedeelte der h. Mis (z. a.), dat aan den Canon (z. a.) onmiddellijk „voorafgaat”; waarsch. een navolging der allelujapsalmen van het Joodsche paaschmaal; het groote aantal der vroegere priefaties is thans tot 10 voor de hoogfeesten teruggebracht. Zie: „Het Heilig Misoffer”.

Praelu'dium, voorspel b.v. op een orgel, voor de h. mis aanvangt. Zie: Postludium.

Praemis'sen, vooropgeplaatste stellingen, waaruit het logische slot moet volgen; *praemissis praemittendis*; „na vooropstelling van hetgeen vooropgesteld moet worden”. Zie: Syllogisme.

Praeraffaëlie'ten, negentiend' eeuwse, Eng. schilderschool, in verband met de Duitsche Nazareners (z. a.); hun program: studie der natuur, uitdrukking van het hoogere zieleleven, indringen in den vollen geest van het Christendom; hun richting was die van het eind der 15e eeuw (vóór de vestiging te Rome van Raffaël in 1508; vandaar de naam); Brown, Hunt, Milais, Rosetti e. a. Zie: Nazareners.

Praerogatie'ven, voorrechten, ontspruitend uit een bepaalde regeeringsmacht of stand enz., b.v. van den Paus. Zie: Privilegie.

Prae'ses, voorzitter; overste van een klein gesticht, klooster enz.

Praesum'tie, waarschijnlijke veronderstelling, vermoeden, argwaan.

Preben'de, kerkel. bediening of titel, waaraan een zeker jaargeld is verbonden.

Pre'ces, liturg. „gebeden”; inz. bijgevoegde gebeden aan het breviergebed op bepaalde dagen of officies.

Predel'la, zie: Altaar.

Predestina'tie, voorbeschikking, voorbestemming; het plan in den goddel. Geest bestaande van bestemming der uitverkorenen tot de eeuwige gelukzaligheid. De „uitverkiezing” berust op Gods genade, de „verwerping” op de zonden van den mensch; de theol. laat hier verschill. verklaringen toe; de K. veroordeelde echter de dwaling (Calvijn, Jansenisme etc.), dat God een mensch zou scheppen met het positieve doel tot latere verwerping.

Predika'tie, kanselrede, preek, leerrede; 1. de verkondiging van Gods Woord aan de verzamelde geloovigen door den bevoegden Dienaar der Kerk. De P. is veelsoortig; naar mate zij of de geloofs-, of de zedenleer behandelt, is zij een *dogmatische* of *moraal-preek*; zij kan *homiletisch* zijn, nl. de pericopen (Evangelie, Epistel, den liturg. feestdag) behandelen, of *catechetisch* (systematisch) naar een vast plan allengs den geheelen inhoud der kath. geloofs- en zedenleer ontwikkelen, of bij doop, huwelijk, begrafenis, heiligenfeest, *gelegenheidspreeken* voordragen. Een *cyclus* van predikaties omvat een reeks

van tezamen behorende voordrachten: missie, advent, lijdenspreken; *conferenties* ontwikkelen gew. godsd.-wetensch. of sociale vraagstukken.

2. De P. bestaat uit een *exordium* of inleiding (hoofdstekst, inleiding, hoofdstelling en verdeeling, gebed of invocatie); *corpus orationis* of ontwikkeling der hoofdstelling, volgens de aangegeven verdeeling of partitie; *peroratie* of slot (samenvatting of recapitulatie van het behandelde; opwekking van den wil tot het volvoeren).

3. het hoofddoel der P. kan zijn: a. de overtuiging van den *geest* of het behandelen van het *geloof*: de eigenl. leerrede of dogmat. rede, conferentie, volksonderrichting, controverse of twistrede (z. a.); b. de overreding van den *wil* tot verbetering der *zedes*: zeden- of moraalpreek, missiepreek, vasten-meditatie (z. a.); c. vereeniging van *beide*: zondagspreek (z. a.) of lofredede, lijkrede. Zie: Welsprekendheid.

Predikheer, een Dominikaner kloosterling. Zie: Orde.

Preekstoel, zie: Kansel; Plaats.

Prefektuur, een klein missie-gebied onder een Apost. Prefekt, door den Paus benoemd. Ten onzent die van Nederl. Nieuw-Guinea (residentie: Langoer) van de Mission. van het h. Hart van Issoudun, die van Nederl. Borneo (residentie Singkawang) van de p. Kapucijnen. Zie: Missie.

Prela'ten, bekleeders van hooge, kerkel. ambten of *prelaturen*; verd. in: „*praelati majores*, hoogere prel.”, gelijk de Paus, Biss. en met hen gelijkgestelden en „*praelati minores*, lagere prel.”, gelijk de Abten, Ordesgeneraals enz. Een belangrijke plaats bekleeden de P. der Roomsche Curie (z. a.); ontvangen hunne oplei-

ding aan de „Accademia dei Nobili Ecclesiastici” (Rome), een inrichting voor jeugdige clerici, die in de pausel. administratie of diplomatie een aanstelling wenschen. Aller titel is Mgr.; zij dragen het paars. Zie ook: Eereprelaturen.

Presbyteraat', Priesterschap; zie: Priester.

Presbyte'rium, presbyterie, zie: Priesterkoor.

Prie-Dieu, een knielstoel of lesse-naar; lofstoel.

Priem, zie: Brevier.

Priester, „ouderling”; 1. de midde-laar tusschen God en de menschen van 't N. T., tot opdraging van het h. Misoffer (de dagelijksche vernieuwing van het h. Kruisoffer) en tot uitdeeling der genademiddelen, door Chr. geschonken aan de h. Kerk; wordt gewijd door den Bp. onder plechtige ceremoniën: handoplegging, overreiking van kelk (met wijn) en pateen (met hostie), zalving der handen; ontvangt een vermeerdering van heiligmakende genaden (z. a.), de sakramentele genade voor de uitoefening van zijn ambt, en een onuitwischaar merk-teeken in de ziel (character indelebilis). 2. De voornaamste bevoegdheden van den Pr. zijn: opdraging van het h. Misoffer, toediening aller h. Sakramenten (uitgez.: h. Vormsel en Priesterwijding), het schenken van zegeningen, wijdingen enz., de prediking. De typen in het O. T. waren vooral het priesterschap van Melchisedech en Aäron. Zie: Bisschop; Hiërarchie; Priesterschap; Wijdingen; Zondenvergeving.

Priesterkoor, hoogkoor, presbyterie; het (gew. door de communie-bank) afgescheiden, verhoogde deel der kerk, waarin het hoogaltaar geplaatst is.

Dit gaf, reeds krachtens zijn naam, de plaats aan, voor de priesters-zangers bestemd, die weleer „in 2 koren” opgesteld bij de kerkelijke plechtigheden, hunne medehulp door psalm- en ander liturgisch gezang, verleenden. In de samenwerking van dit tweevoudige „linker- en rechter-koor”, zag men het eendrachtig, symbolisch samenstemmen der hemelsche reien van Engelen en Heiligen. Het bestaat uit: koornis of absis (z. a.), waarin het hoofdaltaar of sanctuarium, de triomfboog (z. a.) enz. Zie: „Het Roomsche Kerkgebouw.

Priesters. Bij een wereldbevolking van 270 Milj. Katholieken zijn er 400.000 Priesters, van welke 272.000 wereldgeestelijken en 130.000 Ordepriesters; van deze laatsten werken er $\frac{3}{4}$ in Europa. De verhouding van Seculieren en Regulieren is zeer verschillend. Volgens een statistiek van Krose S. J. (1900), komen er op 100 seculiere Priesters het volgende aantal reguliere Priesters voor:

Australië	42
Engeland (Schotland)	40
Ver. Staten	34
Britsch-Noord-Amerika	31
Brazilië	26
Zwitserland	26
Oostenrijk (Hongarije)	25
Ierland	19
Italië	14
Beieren	9
Duitschland	6
Baden	0
Wurtemberg	0

In ons land zijn er ruim 2400 officieel dienstdoende Priesters; gemiddeld één priester op 740 geloovigen. Zie ook: Nederl. Kerkprovincie; Ned. Ordeprovincies; Kloosterzusters; Missiepriesters; Bijlagen van „Bestuur” en „Missies.”

Priesterschap, *L* is een sakrament (*z. a.*), waarin door de hand-oplegging en het gebed des Bisschops aan den Wijdeling de macht en genade worden meegedeeld, om zijn kerkelijk ambt naar behooren te vervullen; het drukt een merkteeken (*z. a.*) in de ziel. Het bestaat uit verschillende rangen of orden, waarvan die des Bisschops de volheid bezit (*alle sakramenten toedienen*); vervolgens die des Priesters (*alle sakr., behalve het h. Vormsel en Priesterschap*); des Diakens (*z. a.*) enz.

2. De materie (*z. a.*) bestaat uit de hand-oplegging, de vorm (*z. a.*) uit de alsdan gesproken woorden. Het wordt verdeeld in twee groepen: de Hoogere en Mindere *Wijdingen* (*z. a.*). Bij de priesterwijding wordt een pateen (*z. a.*) met hostie en een kelk met wijn toegereikt; de handen worden gezalfd. De Pr. ontvangt de macht: de h. Mis op te dragen, de h. sakramenten (uitgez. h. Vormsel en Priesterschap) toe te dienen en te prediken.

3. Geldig zijn gewijd de Priesters der Grieksche, Holl.-Jansenistische en oudkathol. kerken (het h. Sakrament des Altaars is dus in hunne tempels tegenwoordig); ongeldig zijn gewijd de voorgangers der Engelsche, Zweedsche en Deensche Kerken (zij zijn dus geene Priesters en het Allerheiligste is in hunne kerken dus niet tegenwoordig). Zie: *Wijdingen*; *Wijdingsdagen*; *Hiërarchie*.

Primaat', was weleergelijk luidend met Pausel. gezant; thans is het een eertitel, waardoor wordt aangegeven dat de aldus genoemde Aartsbisschop, de eerste Bissch. diernatie is. Een P. heeft het voorzitterschap in een nationaal concilie (*z. a.*) en draagt het pallium (*z. a.*). Tezamen zijn er 20 Primaten.

Primaat'schap, Zie: Paus.

Primitie'ven, de „eersten”, voorgangers, wegbereiders in de kunsten; ook de voorloopers eener klassieke kunstperiode.

Pri'or, de „eerste”; kloosteroverste, het hoofd van een mannenklooster van Benediktijnen, Dominikanen, Carmelieten, Karthuizers, Servieten, Augustijnen.

Prio'ri a, zie: posteriori a.

Privile'gie, een uitzonderings-recht, aan een bepaalden persoon of groep geschonken. Zie: *Praerogatieven*.

Pro, beteekent „voor”, gelijk in: „pro Deo: voor God” (ter liefde Gods; onbetaald); „pro populo: voor het volk”; „pro nihilo: voor niets”, gratis.

Probabilis'me, het moraal-systeem leerend, dat men in twijfelachtige gevallen (of een verplichting al of niet aanwezig is), tot niet-verplichting kan besluiten, wanneer hiervoor werkelijk soliede (probabile) redenen aanwezig zijn.

Proces'sie, plechtige, kerkel. rondgang, omgang, bede-, kerkvaart van geestelijkheid en geloovigen tot openbare belijdenis van geloof, vreugde, boete enz.; reeds in de 4^e eeuw bekend; zeer dikwerf met het Allerheiligste, soms ook met relikven van Heiligen. Zie: *Troonhemel*.

Processie-Kruis,

een groot, gew. versierd kr., dat ter opening van de processie, vooruit wordt gedragen.

Processie-Lantaarn, een *L.*, ter opluistering van een processie gebezigd, ook hier heeft het *licht* den symbol.

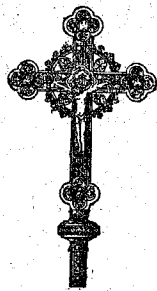

Fig. 244;
Processiekruis.

zin van : vereering, vreugde, liefde. Zie: Licht; Kaars.
Processiona'le, zie: Liturg. Boeken.

Proclama'tie, roep, afkondiging, bekendmaking b. v. van een voorgenomen huwelijk in een kerk. Volgens het Conc. van Trente moeten er vóór het huwelijk op drie achtereenvolgende Zon- en Feestdagen, drie roepen worden afgelezen in de kerk (of kerken) van den pastoor (of de pastoors) van hen, die een huwelijk willen aangaan; deze afkondigingen hebben ten doel, om de geloovigen aan te manen de hun bekende huwelijksbeletselen aan den pastoor mee te deelen,

Fig. 245;
Processie-
lantaarn.

Procura'tor, „verzorger”; b.v. degené, die met het beheer der geldmiddelen belast is in een klooster, inrichting van onderwijs enz.; zie: Nederl. Procurator; Provisor; Syndicus.

Pro Eccle'sia et Pont'i'fice, een pausel. onderscheiding, zie: Pausel. Ridderorden.

Proefjaar, proeftijd; het verplichte jaar (of jaren), dat men in een klooster moet doorbrengen, vóór men tot de professie (z. a.) mag worden toegelaten. Zie: Postulaat; Orde; Inkleeding.

Profaan', ongewijd, wereldsch; staat tegenover „kerkelijk”; b. v. de profane geschiedenis (van vorsten en volken) tegenover de „bijbelsche” en de „kerkelijke” (die van de K. en de Pausen); heeft dikwijls ook een bijbeteekenis van: laag en verlagend.

Profana'tie, onteering, ontheiliging, spot met het heilige; de daad van het *profaneeren*. Zie: Heiligschennis.

Profes'sie, het afleggen door kloosterlingen (op minstens 16 jarigen leef-

tijd) der klooster-geloften van gehoorzaamheid, armoede en zuiverheid, welke „eenvoudige” (simplicia) of „plechtige” (solemnia) kunnen zijn. Zie Kloostergeloften; Orde; Congregatie.

Profe'ten, 1, zijn de heilige en door Gods ingeving verlichte mannen van het O. T., die de roeping ontvingen, om: a het geloof aan den waren God (monotheïsme; z. a.) en de reinheid van leven te doen bloeien in Israël (hun *gewoon* ambt); b, om de hoop op den *Messias* (z. a.) door steeds nauwkeuriger *voorzeggingen* levendig te houden (hun *buitengewoon* ambt); zij bewezen hunne goddel. zending door *heiligheid* van leven en *wonderwerken* 2. De Profeet *Samuel* had te dien einde *profetenscholen* gesticht, waar jonge mannen door studie der Mozaische wet en ascetischen levenswandel hiertoe werden voorbereid. 3. In de 9^e eeuw vóór Chr. begonnen zij hunne *voorzeggingen* op schrift te brengen; naar den *omvang* dier geschriften worden zij verdeeld in *grootte* en *kleine* P. Bij de namen, die wij doen volgen, geven wij tevens hunne gebruikelijke *attributen* aan, gelijk zij in de kunst gewoonlijk worden voorgesteld.

Grootte Prof.: Isaias (zaag); Jeremias (roede); Ezechiël (torenpoort); Daniël (een paar leeuwen); *Kl. Prof.*: Amos (herderstaf); Jonas (walvisch); Malachias (engel); Joël (leeuw); Zacharias (tempel); Nahum (berg); Osee; Abdias (waterkruik); Michaeas; Habacuc; Sophonias; Aggaeus. 4. In de kunst vormen de 4 Gr. Prof. dikwerf pendant met de 4 Evangelisten (z.a.) of met de 4 Grieksche of Lat. Kerkleeraars (z. a.); de 12 Kl. Prof. met de 12 Apostelen (z. a.) 5. In de eerste christelijke Kerk der h. Apos-

telen, kwam de gave der profetie als buitengewone genade (charisma) ter vestiging van de K., meermalen voor. Zie: Profetie.

Profeten-scholen, zie: Profeten.

Profetie of voorzegging is de zekere mededeeling eener toekomstige gebeurtenis, welke in hare natuurlijke oorzaken door geen enkel *geschapen wezen* kan worden gekend, gelijk b.v. toekomstige daden, welke uitsluitend van den vrijen wil afhankelijk zijn. Een P. in vollen zin, kan dus alleen door *God* worden gesproken of ingegeven worden.

De voorzeggingen over den Zaligm. zijn *eeuwen te voren* gesproken en letterlijk in vervulling gegaan. De voornameste vindt men in de *Bijlage* bij: „Jezus”.

Profi'ciat, een gelukwensch: „het strekke u tot voorspoed”.

Profiel', vertikale doorsnee eener kerk enz.; ook borduurwerk, dat boven op de kerkel. paramenten bevestigd wordt, iets dergelijks als applicatie-werk.

Proletariaat', de bevolking, die voor het onderhoud harer huisgezinnen niets anders bezit dan haar arbeidskracht.

Promo'tor-Fi'dei, „geloofsbevoorderaar”; een der zeven consistoriaal — advokaten uit de kerkelijke bestuursafdeeling der Curialen (z.a.). Hij heeft b.v. te waken tegen een onwettige toekenning der betiteling van „gelukzalig” of „heilig”, daar hierdoor de geloofs- of zedenleer zou geschaad worden. Zie: Duivelsadvokaat; Heiligverklaring.

Promulga'tie, openbare bekendmaking, afkondiging b.v. van kerkel. besluiten.

Pronun'tius, een Kardinaal-Nuntius (z. a.).

Proost, voorzitter van een kapittel van kanunniken; ook degene, die met het beheer der tijdelijke goederen is belast; diens woning heet *proosdy*. Zie: Domproost.

Propaedeu'tica, „voorbereiding”; algemeene inleiding tot eene bepaalde wetenschap, inz. tot de wijsbegeerte, godgeleerdheid, h. Schrift.

Propagan'da, algemeene verspreiding onder het volk, b.v. van goede beginselen of boekwerken. Inz. de Congregatie van dien naam, welke de missielanden (z. a.) bestuurt; hiertoe bezit zij eene inrichting te Rome (1627; Bernini), college, drukkerij, musea enz.; op haar vermogen werd in 1884 door de Ital. regeering beslag gelegd. Zie: Missielanden.

Pro'pria, „eigene”; b.v. *P. auctoritate*: uit eigen macht; *P. Causa*: in eigen zaak; *P. manu*: met eigen hand.

Pro'prio Mo'tu, „uit eigen beweging”; ook gebezigd voor een pausel. schrijven.

Pro'prium, 1. het gedeelte van brevier en missaal, dat een „eigen” tekst voor bepaalde tijden en dagen (P. de tempore) of Heiligenfeesten (P. Sanctorum) bevat, in tegenst. met een „algemeen” (commune); 2. ook het „eigene” van een diocees, kloosterorde, kerk enz.

Proseliet', een nieuwbekeerde, bekeerling.

Prostitu'tie, beroepsmatige, door vrouwen bedreven ontucht. Verschill. kath. vereenig. bieden hier hulp: S. Hubertus-ver. (Amst.), Magdalena-ver. (Rotterd.), „de Goede Herder” (Velp, Zoeterwoude, Tilb.), „internat. r. k. vereenig. tot bescherming van meisjes”, enz.; ook bestaan er niet-kath. vereen., welke in dien geest werken.

Protestantis'me, verzamelnaam aller sekten, welke zich na de Hervorming (z.a.) van de K. en van elkander hebben afgescheiden (Luther, Calvijn, Zwingli enz.); zoo genoemd om hun „protest” (verweerschrift) te Spiers (1529). Zij komen in 2 zaken overeen: de h. Schr. is de eenige geloofsbron, (wier uitlegging aan ieder lid afzonderlijk wordt overgelaten) en de loochening der priesterlijke macht. Het aantal hunner sekten is zeer groot, eveneens dat hunner steeds aangroeiende, zeer tegenstrijdige, onderlinge geloofstwisten; pogingen tot eenheidsvorming zijn in de historie steeds vruchteloos gebleken. Hun totaal wordt berekend op ruim 166 miljoen; waarvan 3 miljoen in Nederland. Verschillende afdeelen kunnen tot groepen worden bijeengevoegd, waarvan ten onzent de voornaamste zijn: hervormd kerkgenootschap (z.a.), remonstrantsche (z.a.) broederschap, gereformeerde kerken (z.a.), christel. gereform. kerk, Lutheranisme (z.a.), doopsgezinden, Hernhutters (z.a.) enz. Zie: Protest, Propaganda.

Protestantsche Propaganda, zie: Evangel. Maatschappij; Gustaaf-Adolf-vereeniging; Evangelisatie.

Pro'to, heeft in samenstellingen de betekenis van: eerste, vóór.

Protocanonisch, zie: Canon.

Pro'to Evangelie, „vóór-evangelie”; eerste belofte van de redding der menschheid door den toekomstigen Verlosser; ook het geheel der profetieën (z.a.) van het O. T., welke het N. T. voorafbeeldden; ook een apokrief (z.a.) evangelie van den h. Jacobus (2e eeuw).

Protokol, oorkonde; getrouw verslag van een bevoegd (gew. beëdigd) persoon over het een of ander voor-

gevallen feit; gebez. b. v. bij heiligerklaringen (z.a.).

Protomart'yr, de eerste Martelaar, de h. Stephanus.

Protonota'rii vormen een college van 7 leden: notarissen der pausel. kanselarij; zij nemen deel aan de canonisatie (z.a.); ook een eeretitel met 4 rangorden (1905).

Proto-type, „voor-afbeelding”. Zoo

was, naar St. Paulus, het geheele

Oude Testament een

voorbedui-

ding en 3

dagen aan de aarde weergege-

ven; Christus na 3 dagen uit den

voorzegging

in beelden

en figuren, in personen en zaken van

de vervulling in het *Nieuwe Testa-*

ment. Het geheele O. T. is dus een

proto-type van het volledige type

in het N. T. Zie: Type; Christus-typen;

Maria-Type; Embleem; Antitype.

Proveniers'huys, huis voor diegenen,

welke van proven (liefdegaven) leven;

armhuis.

Provinciaal, hoofd der kloosterlingen eener bepaalde orde in een geheel land, gelijk ten onzent, of in een deel daarvan (provincie).

Provinciale synode, zie: Oecumen. Concilie.

Provi'sor de geestelijke verzorger, die met de tijdelijke zaken, b. v. van een klooster, is belast. Zie: Procurator; Syndicus; Minister.

Psalmen, godsdienstige liederen (150), meest leerdichten uit het O. T., waarvan Koning David er 73 heeft gedicht; veel gebezigd in de kerkel. liturgie,

Psalmist, de dichter van een psalm (z.a.); de „koninklijke P.” is David.

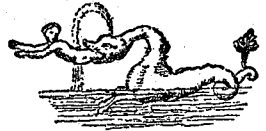

Fig. 246. Proto-type: Jonas na 3 dagen aan de aarde weergegeven; Christus na 3 dagen uit den doode verreen.

Psalmodie', psalmgezag; een in leestoon gehouden liturg. voordracht der psalmen; koorgebed. Zie: Rhytm.

Psalte'rium, de verzameling van „psalters”, psalmen (z. a.); oudtijds: „souter (psouter) Davids”; het „P. van Maria” is de eere naam van den h. rozenkrans.

Psy'che, volgens de Grieksche godenleer, de beminde van Eros (de liefde); zij is de verpersoonlijking der menschel. ziel; wordt vaak uitsluitend voor „ziel” gebezigd. *Psychisch*: tot de ziel behoorend.

Psychologie' of zielkunde, zie: Filosofie.

Purgato'rium, zie: Vagevuur.

Purificato'rium of kelkdoekje, zie: Kelk; Liturg. Gewaden.

Purper, paarsroode kleur, teeken van bisschoppel. waardigheid; wyl de Bp. bereid moet zijn om de K. en

hare leer met zijn bloed te verdedigen. Zie: Paars; Rood; Liturg. Kleuren.

Puseyis'ten, aanhangers van den Engelschen theoloog Edw. Pusey (1800—1882), die eerst veel met Newman (welke zich later tot de kath. K. bekeerde) tezamen werkte tot bevestiging der Eng. Staatskerk; later volgde hij zijn eigen weg in een uiter aard vruchteloos pogen tot vereeniging van het katholicismus met het protestantismus, waarbij het volledige primaatschap van den h. Stoel moest worden prijsgegeven. (Eirenicon; 1869). Zie: Anglik. Kerk; Oxfordische Bew.; Ritualisme; High Church.

Put'ti, poeten; naakte kinderfiguurtjes; in de renaiss.-kunst dikwerf als engelen bedoeld; ook als wapenhouders of tenanten geschilderd.

Py'xis, zie: Pixis.

Q.

Quadrage'nen, gebezigd bij een aflat (z. a.), waardoor men verstaat een kwijtschelding van straffen, beantwoordend aan een boetepleging van „veertig dagen”, volgens het oude, kerkelijk strafrecht.

Quadrage'sima, de „veertigste dag”, vooral de jaarlijksche veertigdaagsche vasten (z. a.); ook de eerste Zondag van dien tijd. Zie: Vasten.

Quadri'vium, zie: Vrije Kunsten.

Quaes'tio, vraagstuk, strijd-, geschilpunt; *Q. facti*: strijdvraag over een feit; *Q. juris*: strijdvraag over het recht.

Quasi-domici'lie, verblijf in een plaats, met de bedoeling om daar eeni-

gen tijd, maar niet voortdurend te verwijlen. Zie: Domicilie.

Quasi-mo'do, de eerste Zondag na Paschen.

Quatertem'perdagen, aldus genoemd, wyl zij in den aanvang der „4 jaargetijden (quatuor-tempora)” geplaatst zijn en waarin men Gods zegen (door gebed en vasten) hoopt te verkrijgen over: de priesterwijdningen (welke alsdan plaats vinden) en het pas aangevangen jaargetijde. Zij zijn gesteld op de Woens-, Vrij-, Zaterdag na den 3^{en} Zondag van den Advent (Winter), en na den eersten Zondag der Vasten (Lente), na

het Pinksterfeest (Zomer) en na het feest van Kruisverheffing (Herfst); zij zijn kerkelijke vastendagen. Zie: Vasten.

Quattrocen'to, de Italiaansche vroegrenaissance der vijftiende eeuw.

Quiëtis'me, een reeds zeer oude (4e eeuw, en later weer opgewekte, (18e eeuw) ontarding der christel. mystiek: een streven naar een geheel opgaan in de Godheid, met een volstrekte, persoonlijke werkeloosheid; kan licht tot zedeloosheid voeren.

Qui mange du Pape, en meurt: „die van den Paus eet, sterft er aan”, met welke Fransche spreekwijs men wil uitdrukken, dat degene, die zich aan den Paus (of diens kerkelijk bezit) vergrijpt, er bij te gronde zal gaan.

Qui n'ium probat, nihil probat: „die te veel bewijst, bewijst niets.”

Quinquage'sima, zie: Septuagesima.

Quinquenna'lia, de buitengewone volmachten (gew. van dispensatie en absolutie), die de Bp voor een tijdperk van „vijf jaren” van de Propaganda ontvangt. Zie: Faculteiten.

Quin'tessens, eigenl. de vijfmaal overgehaalde geest van een vloeistof; het voornaamste, de kern, het draaipunt van een of ander vraagstuk.

Quirinaal', een der 7 heuvelen van Rome, waarop het paleis (Monte Cavallo) van den Ital. koning is gebouwd; metaph. genomen voor de Ital. Staatsmacht tegenover het *Vatikaan* (z.a.), de Pausel. of Kerkel. macht.

Quodlibe'ta waren oudtijds boekwerken, welke wetensch.zaken (theol., filos.) van allerlei, uiteenlopenden aard („wat u behaagt”) bevatten.

Quo Va'dis, naam van een bekend kerkje op den Appischen weg te Rome, ter herinnering aan het volgend, zeer oud verhaal. Toen Sint Petrus, bevrijd uit den Mamertijschen kerker, zich door de vlucht aan Nero's haat wilde onttrekken, verscheen hem Chr. te dier plaatse, beladen met zijn kruis. De Heilige Apostel vroeg Hem: „Domine, quo vadis: Heer waar gaat Gij henen.” Het antwoord luidde: „Ik ga mij wederom doen kruisigen”. Sint Petrus begreep, dat de Zaligm. niet de vlucht verlangde, maar hem als Bloedgetuige had uitverkoren; hij keerde terug en werd door Nero tot den marteldood veroordeeld. Hieraan ontleende Sienkiewicz den titel van zijn vermaarden roman (1901). Zie: Petrusketting.

R.

Rab'bi, „meester”; hebr. aanspreektitel van een Joodsch godsdienstleeraar; rabbijn,

Rad'boud-Stichting werd onder medewerking van het Episkopaat gevestigd in 1905 te Utrecht; beoogt het vestigen van kath. leerstoelen aan de universiteiten en het stichten eener

kathol. hoogeschool; heeft afdeel. in de verschill. diocesen; zetel te Utrecht.

Radvenster, roos-, Catharina-venster; een cirkelvormig raam of „rondlicht”, dat centraal door staven is afgedeeld, als spaken in een wiel of rad (vandaar ook: Catharina-venster); verzinnebeeldt den Zaligm. (het

„Licht”), ook de h. Maagd (de „Roze”). Zie: Roosvenster; Kerkramen.

Randversiering, ornament (geteekend, geborduurd enz.), als omraming en sieraad; komt ook als *randschrift* voor.

Raskolnie'ken, „scheurmakers, afvalligen”, verzamelnaam der sekten, welke zich in de Russisch-Grieksche (niet-kathol.) Kerk van den staats-godsdienst hebben afgescheiden; zijn onderling zeer verdeeld en tellen tezamen ongeveer 13 mil. zielen; zijn uitsluitend in Rusland. Zie Schismatieke Grieken.

Ra'tel, is een houten klepper, welke de plaats van de meer feestelijke altaarschel in de Goede Week (z. a.), van Witten Donderdag (z. a.) tot in de Paaschmis van Zaterdag, in de kerken vervangt. Zie: Goede Week; Schellenrad.

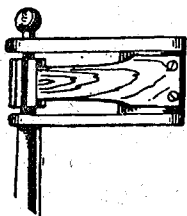

Fig. 247.

Rationa'le, een kostbaar (dooreenige, weinige Biss.) over de kazuifel gedragen liturg. schouderkleed; een soort van pallium (z. a.); ook een algemeene „handleiding” in de wettensch. literatuur der M. E.

Rationalis'me, het systeem van hen, die uitsluitend de menschelijke rede als eenige bron van kennis huldigen en hierom verwerpen al wat hooger stijgt dan het menschelijk verstand bevatten kan: geloof, Openbaring, wonderen enz. Zie: Socinianen; Materialisme; Liberalisme; Modernisme.

Realis'me, is in de kunst de richting van hen, die de levende werkelijkheid in hare typische verschijningen wil uitdrukken; het *naturalisme* daarentegen geeft de toevallig voorkomende

natuur weer; het *idealisme* kleedt haar in dichterlijk geziene kleuren. Zie: Naturalisme; Idealisme.

Rechts en links zijn in liturg. zin steeds in betrekking tot het *altaar* en niet tot de personen te beschouwen (hetzelfde geldt voor de *heraldiek*; z. a.). *Rechts* bevindt zich dus: de Evangelie-zijde, het vrouwenpand of matronaeum (z. a.), de bisschopszetel. Zie: Oriëntatie; Plaats.

Rechtvaardigen, 1., de gelukzaligen in den hemel; 2. zij die in Gods genade (niet door doodzonde besmet) leven; ook dezen misdoen, volgens de h. Schrift vele malen (door dagel. zonden of onvolmaaktheden); ook zij die de deugd van „Rechtvaardigheid” (ieder het zijne gevend) beoefenen. Zie: Kardinale Deugden.

Recidivist, een opnieuw gevallen in dezelfde zonde, door welk hervallen de vergiffenis der zonde in den biechtstoel bemoeilijkt wordt; de absolutie moet zelfs dikwerf worden „uitgesteld”, tot er blijken zijn van een meer daadwerkelijke bekeering. Zie: Biecht.

Recitatief, een zingend spreken, een declamatorische zang, gelijk b.v. in het liturg. koorgebed. Zie: Brevier.

Reclu'sen, zie: Inclusionen.

Recoletten, Franciskaner relig., die streng de oude regelen volgden (Observanten); in 1897 met de overige Minderbroeders vereenigd; heeten thans: Minderbr. der Leonijnsche Unie.

Rec'tor, leider, bestuurder van een geestel. college, klooster, stichting, vereeniging; ook eener hoogeschool of gymnasium, Ten onzent inz. van een succursaal-, hulp- of bijkerk, staande onder den *pastoor* der hoofd- of moederkerk. Officieel zijn er in de verschill. diocesen (1909) de vol-

gende rectoraten: Utrecht, 5; Haarlem, 5; 's Hertogenbosch, 44; Breda, 30; Roermond, 27. Zie: Pastoor; Nederl. Kerkprovincie.

Redekunst, zie: Welsprekendheid.

Redemp'tor: Verlosser (z. a.); *redemptio*: verlossing; *Redemptoristen*: navolgers van den R., de Congregatie van den „Allerh. Verlosser”, verkort: C. S. S. en R.; gesticht door den h. Alphonsus van Liguori (1732); vandaar ook Ligoristen.

Refecto'rium, refter; spijszaal in een klooster, gesticht enz. Zie: Rafter.

Reforma'tie, „hervorming”; de kerkel. omwenteling der 16e eeuw, welke onder voorwendsel van ingeslopen misbruiken uit de K. te verwijderen, inderdaad een groot deel van Europa geheel van de K. afscheurde. In de plaats van het kerkelijk, door den Zaligmaker gewilde Gezag op het gebied van het geloof en den godsdienst in de ééne en algemeene K., heeft zij het „hervormde” deel der K. tot kleine, gewoonl. aan de staatsmacht onderworpen landkerkjes verbokkeld en het aannemen aller gepopenbaarde waarheden ten slotte afhankelijk gemaakt van den persoonlijken uitleg van iedere sekte en ieder lidmaat daarvan. Zie ook: Protestantisme.

Reform'katholicis'me, een moderne uit Amerika stammende, naar Europa (Frankr., Engel., Duitschl.) overgebrachte beweging in de K., die werkelijke of vermeende misstanden in het wetensch. of prakt. leven wil verbeteren, ten bate eener liberale overeenbrenging met de moderne (niet-christel.) geestesrichting. Zie ook: Modernisme; Amerikanisme.

Ref'ter, refectarium; zaal, waarin de algemeene maaltijden in een klooster (pensionaat, college, godshuis enz.)

worden gebruikt. Zie: Refectarium.

Rega'liën, „koningsrechten”; rechten, die in de M. E., vorsten, landsheren, later de staat, billijk of onbillijk voor zich opeischten, betroffen de machts-erkenning (*regalia majora*) of het praktisch (finantiëel b.v.) nut (*r. minora*).

Re'gens, „bestuurder”, leider, vooral eener theologische faculteit.

Regest', de inhoudsopgaaf eener oorkonde; een *regesten-verzameling* is een chronolog. overzicht van de verschillende regesten over één historisch onderwerp. Zie: Bullarium; Oorkonde.

Regi'na, „koningin”; *Regina coeli laetare*: „Verheug U, o Koningin des Hemels”, een Maria-antifoon (z. a.) van den Paaschtijd; treedt alsdan in de plaats van het „Angelus” (z. a.).

Register van een orgel is het samenstel van pijpen in één soort van geluid en constructie; ook een *trekker* van het orgel. Zie: Orgel.

Regulie'ren, regulares; kloosterlingen, die volgens een kerkel. goedgekeurden *regel* (*regula*) tezamen leven. Zie: Orde; Wereldheeren.

Reliëf', verheven of verhoogd beeldwerk (drijf-, gietwerk), dat uit den achtergrond is opgeheven; men onderscheidt: *haut-relief*, dat het rondwerk nadert; *demi-relief*, waar de helft dernaatuurlijke dikte gezien wordt; *bas-relief*, dat zich minder verheven dan het voorgaande (vlak) vertoont. R. staat tegenover het *rondwerk* (rondom-vrij), gelijk b.v. een kerkbeeld op zuil.

Fig. 248: Bas-relief van Luca della Robbia (1482; Florence).

Reliek' is een relikwie (z. a.), een „overblijfsel” van een Heilige of Gelukzalige. Zie: Relikwieën.

Reliek'-arm, een arm van edelmetaal, waarin de

relik
(hand of
arm) van

een Heili-
ge be-

waard werd; hetzelfde is te zeggen van een *relik'-hoofd* enz. Zie: Reliekschrijn.

Fig. 249.

Relieken, van den *h. Petrus* en andere *Apostelen*, zie: *S. Pieterskerk*; van het Heilig *Bloed*, zie: Heilig bloed; van het *h. Lijden* des Heeren, zie: *Passie-relieken* en *Lateraan-Basiliek* Zie: Relikwieën.

Relieken-Vereering vindt haren oorsprong in de *h. Schr.* (2 Exod. 13; 4 Kon. 2; 4 Kon. 13; Marc. 5.28; Handel. 19. 11); is rechtmatig, daar zij iets geldt, dat aan de uitverkoren vrienden Gods heeft toebehoord, wier lichamen de bevoorrechte tempels waren van den *h. Geest*; ook zijn de relieken dikwerf de middelen, waardoor God bijzondere genadegunsten verleent. Zie Relikwieën.

Reliekschrijn, versierd „relikwie-kastje”, waarin de relieken worden bewaard; dikwerf een waar kunststuk; het

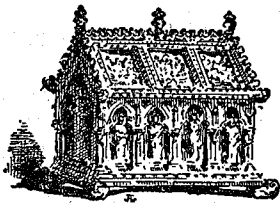

Fig. 250.

werd in allerlei vormen van: kist, kast, hoofd, arm, monstrans, beeldfiguur enz. vervaardigd; bezat al of niet een

rijke dakbedekking en was niet zelden zeer kostbaar omkleed (edele metalen, ivoor, ciseleerwerk enz.) Bekende kunst-schrijnen zijn te: Keulen (Driekoningen, Ursula), Aken (Karel de Gr., Maria), Marburg (Elizabeth), Tournai (Eleutherius), Brugge (Ursula), ten onzent in Maastricht (Servatius), enz. Zie: Reliquarium.

Reliektafel, zie: Reliquarium.

Reli'gie, godsdienst (z. a.); geloofsleer, eeredienst, kerkleer.

Religieus', religieuze; een kloosterling(e); ook: vroom, godsdienstig. Zie: Orde; Congregatie; Regulieren.

Religieuze Orde, zie: Orde.

Relikwieën (reliquiae: overblijfselen), zijn 1. *eigenlijk*: a. het *h. lichaam* geheel of gedeeltelijk van de Heiligen Gods, b. zaken, welke met Chr. (b. v., het *h. Kruis*, de *h. Rok* enz.) of met de Heiligen in aanraking zijn geweest (b. v. *Petrus' Banden*); b. *oneigenlijk*, zaken, welke aan een heiligdom (b. v. het graf eens Heiligen) zijn aangestreeken (beter noemt men die: een aandenken). 2. Hoewel de relieken geene kracht uit zich zelve bezitten, is hare vereering zeer redelijken werd ontalbare malen door goddel. gunsten beloond. 3. Vele kerkel. wetten (reeds sedert de 4e eeuw) beletten misbruiken van verkoop of vervalsching van R. 4. Zij moeten in een verzegelden reliekhouder worden bewaard (1215); in het graf of sepulcrum (z. a.) van den altaarsteen (z. a.) moeten (reeds sedert de 4e eeuw) een of meer relieken zijn ingesloten; ter openbare vereering is kerkel. toestemming noodig. 5. De *echtheid* van iedere relik in het bijzonder, is een historische zaak, welke niet onder de geloofs-uitspraken van de K. valt; het offic. oordeel is aan den *h. Stoel*

of den Bp. 6. Dikwerf worden *de-zelfde* R. in *verschillende* plaatsen vermeld; waarbij dan een *deel* voor het *geheel* wordt genomen; zoo werden somtijds deelen van het lichaam als het geheele lichaam betiteld, hetgeen vooral met het *hoofd* van Heiligen geschiedde. Zie: Relieken; Passie-relieken; Kruisrelieken.

Reliquia'rium, reliekhouder; oorspronkelijk werden de relieken in de graven, onder (later op) de altaren of in schatkamers bewaard; in de oud-christel. tijden werden zij veelal in kleine doosjes (capsulae), kruisjes, ringen, fleschjes enz. op de borst gedragen. In de M.E. ontstonden, vooral voor geheele lichamen, de groote kist of *schrijnvormen* (arca, scrinium, feretum) met of zonder oplopend dakdeksel, meermalen geheel met goud of snijwerk bekleed; ook werden zij in den vorm van het lichaamsdeel vervaardigd, gelijk b.v. in dien van een *arm*, *hoofd*, *been* enz.; reeds vroeg komt ook een soort beurs (bursa) of zak van zijde of metaal voor (in Maastricht b.v.); inz. werden aangewend: de *relië-monstrans* (z.a.) en (bij de Byzantijnen) de *reliëk-tafel*, nl. een geschilderde figuur van den Heilige, waarin de reliëkwiën. Zie: Relikwieën; Reliekschrijn; Toren-reliquaire.

Remonstrans', zie: Monstrans.

Remonstran'ten, Arminianen, volgelingen van Jac. Arminius (J. Harmensz, 1609), leerend: de voorbestemming (praedestinatie) is slechts een voorwetenschap; vurige tegenstanders der Gomaristen (z.a.); tellen ten onzent in 4 classes 27 gemeenten met 26 predikanten. Zie: Synode,

Renaissan'ce is een „herleving”, een drang — in Italië (Florence) ontstaan, allengs over Europa verbreid — welke

van het einde der middeleeuwen tot aan het begin der 19e eeuw de letterkunde, kunsten en wetenschap heeft doorleefd. In tegenstelling met de middeleeuwschewereldbeschouwing, streeft zij in de *kunst* meer naar een realistische uitdrukking van de natuur en van het natuurlijke, naar het doen ontwikkelen van het individuele en naar kunstbeginselen, welke op den grondslag staan der oude, Grieksch-Romeinsche (klassieke) beschaving; met dit laatste was ook niet zelden een niet-christelijke levensbeschouwing in innig verband, waardoor zij vaak in tegenspraak kwam met Kerk en godsdienst, zoodat zij werkdadige elementen heeft aangebracht voor de latere, 16e eeuwse scheuring van het Protestantisme (z.a.). Zie: Humanisme; Hellenisme; Reformatie.

Renegaat', een afvallige, geloofsverzaker, apostaat (z.a.).

Repara'trix, réparatrice, middelaresse; bijzondere eeretitel der h. Maagd Maria.

Reposito'rium, de ledige ruimte in den monstrans (z.a.) of de custodie (z.a.), waar de lunula (z.a.) of het „maantje” met de h. Hostie geplaatst wordt; ook de expositie-troon (z.a.).

Re'quiëm aeter nam do'na eis, Do'mine: „Heer geef hun (haar) de eeuwige rust”.

Re'quiëm-Mis, een zielemis, mees-tentijds bij de uitvaart (z.a.) opgedragen; een h. mis voor een overledene. De gebeden en ceremoniën, welke op vreugde en meer bijzonder op de aanwezigen betrekking hebben, zijn hier uitgelaten (Ps. Judica, Gloria, Credo, vredekus, de zegen enz.); de liturg. dracht van priester en altaar is *zwart*. De zwarte kazuifels mogen niet met witte kruisen of doodsafbeel-

dingen versierd zijn; het conopeum (z. a.) des tabernakels is *paars* (niet zwart);

voegzaam zijn de gelekaarsen (6 of meer); het suppedaneum (z. a.) of altaarplat (niet

de trappen) behoort met een zwart of paars kleed te zijn bedekt. Zie: Katafalk; Exequiën.

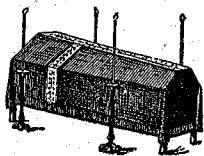

Fig. 251; Katafalk.

Requiescant in pace, „dat zij rusten in den Vrede”; afgek.: R. I. P.; afscheids-formulier in de requiem-mis (z. a.), welke in de plaats treedt van het „Ite, missa est: gaat, de h. Mis is geëindigd”; voorts veelvuldig gebezigd in de dooden-officies.

Re'rum Nova'rum, beroemde encycloek (15 Mei 1891) van P. Leo XIII, waarin over toestand, rechten en plichten van den werkmán wordt gehandeld.

Rescript', een schrijven van den Paus of kerkel. Overste, waarin op een gunst-aanvraag wordt geantwoord, of over een rechts-kwestie beslissing wordt gegeven. Zie: Pauselijke Brieven; Decretalen.

Reserva'tie, „voorbehouding”, vooral van eenige macht door den machthebber, gelijk er bij de jurisdictie (z. a.) des biechtvaders voorkomt, met betrekking tot verschill. zonden, wier vergeving door den Paus of Bp. zijn „voorbehouden”; ook de zonden zelve, welke aan de gewone volmacht zijn onttrokken. In stervensgevaar van een zondaar, heeft evenwel ieder Priester steeds de volledige bevoegdheid of jurisdictie (z. a.) tot zondenvergeving in het h. sakrament der biecht. Zie: Biecht.

Resolu'tie, „oplossing”, besluit; voor-

al gebez. bij de definitieve besluiten van den h. Stoel.

Responsoria'le, zie: Liturg. Zangboeken.

Responso'rium, responsorie; een liturg. „antwoord” op eenige deelen uit de h. Mis (b. v. het graduale) of uit het kerkel. Officie; het bestaat uit psalm- of andere teksten, waarmede door het koor „geantwoord” wordt, als blijk van liturg. instemming met de voorgedragen lezingen. Ook een liturg. boek, waarin die responsoria vervat zijn. Zie: Liturg. Boeken.

Restauree'ren, het zooveel doenlijk in den oorspronkelijken toestand terug brengen van een kerk, schilderij, fresco enz. Een veeleischende kunst; door onoordeelkundige restauratie zijn zeer vele kunstschaten ten ondergang gebracht. In de kunst van R. bezit ten onzent Dr. P. J. H. Cuijpers een Europeesche vermaardheid.

Restitu'tie, de „teruggave” of herstelling van aangebrachte schade aan den rechthebbende: den oorspronkel. eigenaar of diens erfgenamen, / R. is verplichtend voor den ontvreemder of beschadiger en voor allen in zoover zij daaraan een deel hebben bemeesterd. Zoo hij en zij dit weigeren, dan zijn vervolgens alle degenen tot die verplichting gehouden, welke aan die zonde door raad of daad hebben deelgenomen of haar niet verhinderd (indien zij daartoe verplicht waren).

2. Wie niet kan restitueeren moet minstens het voornemen vormen, om dit zoo spoedig doenlijk te verrichten. Zie: Diefstal; Eerroof; Schadeloosstelling.

Restric'tio, of reservatio mentalis, zie: Geestelijk Voorbehoud.

Reta'bel, een achterstuk of achtertafel bij een altaar (A), bestaande uit een breed voetstuk, waarop een beeld of schilderij zich boven de altaartafel

verheft; het geheel wordt door een bekapping bekroond; ook wel voor de „kaarsenbank” gebezigd.

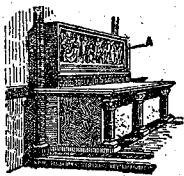

Fig. 252;

Retraite, een tijd (3, 5, 8 dagen; 4 weken) van „geestelijke afzondering”, waarin men

door geestel. lezing, overweging, gewetensonderzoek, veelvuldig gebed, versterving enz. in zich zelven keert en tot een verbetering van het leven wil komen; werd door de handleiding (*exercitia spiritualia*), welke de h. Ignatius van Loyola in de grot van Manresa schreef (1522), algemeen verbreid. *Gesloten R.* zijn die, welke in afzondering van de buitenwereld worden gehouden, gew. vooreen bepaalde klas van personen.

Retraitehuis, inrichting, gew. internaat, waar retraites (z. a.) worden gegeven, gelijk b.v. „Manresa” bij Venloo voor mannen, „O. L. Vr. van Cenakel” op Koningshoeve te Tilburg voor vrouwen, der p. Redemptoristen te Amersfoort.

Réveil, herleving „ontwaking” van het religieus leven in de Protest. kerk ten onzent, omstreeks 1840; zij wilden: geestel. wedergeboorte, persoonl. geloof in Christus, inspiratie (z. a.) der h. Schr., niet de stichting van een kerkgenootschap; voormannen waren: Da Costa, Groen van Prinsterer enz.

Revela'tie, zie: Openbaring.

Revers', rug-, keer- of tegenzijde van medailles (z. a.), munten enz. De voor- of beeldzijde heet: avers. Zie: Legende.

Rheto'rica, redekunde, leer der welsprekendheid (z. a.); de planmatige samenvatting der beginselen en regels, welke den natuurl. aanleg van den

mensch ontwikkelen tot het bereiken van het doel der welsprekendheid. (z. a.) R. heeft in de kunst een bijbeelden verkregen van: ongevoeld, gemaniëreed, schijn-verheven.

Rhyt'misch, versmatig, evenmatig; met regelmatige afwisseling van toon, nl. van verheffing (*arsis*) en toondaling (*thesis*), gelijk bij het psalmodieeren. Zie: Psalmodie.

Ribben, de dwars- en kruisbalken; gordels der kruisgewelven (z. a.). Zie ook: gewelfribben.

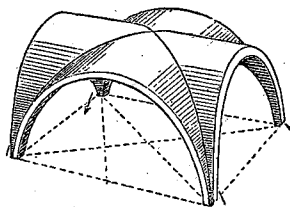

Fig. 253.

Ridder, zie: Wapenrusting.

Ridderorden 1, geestelijke vereenigingen in de M. E., welke het ridderschap en den religieuzen staat verbonden; een vrucht van de kruistochten (z. a.). Doel: de K. en het vaderland tegen de aanvallen der ongeloovigen te verdedigen en werken van naastenliefde te beoefenen, vooral den hospitaaldienst; orderegels: hoofdzak. die van de hh. Benedictus, Augustinus of Basilius; zij legden gew. een of meer kloosterl. geloften af. Bij het nutteloos worden van hun hoofddoel zijn die orden allengs opgeheven. De voornaamste waren: de Johannieten, Tempeliers (z. a.), Lazaristen, Zwaardbroeders enz. 2. Thans instellingen ter onderscheiding van verdiensten. Zie: Tempeliers; Pausel. Ridderorden.

Ridders der Ronde Tafel, de twaalf dolende ridders van koning Arthur van Bretagne, die den avondmaalschotel

des Heeren of den h. Graal (z. a.) trachten op te sporen: Lancelot, Percival, Walewein, Keije enz. De literatuur der M. E. bezat vele bewerkingen van de volgende hoofdgedachte: het zoeken naar den zielevrede vindt ten slotte zijne bevrediging alleen in de h. Eucharistie (den Graal) of in Christus.

Ridderslag, een symbolieke ceremonie, waarbij de jonge edelman een zwaardslag in den hals ontving, als teken van opname in den strijdberen en geharden ridderstand; iets dergelijks gelijk de kaakslag bij het h. Vormsel. Oorspronkel. ging deze ceremonie gepaard aan de beleening met zwaard en schild. Zie: Kaakslag.

Rigoris'ten, aanhangers van strenge stelsels in de moraal-theologie, gelijk b.v. de Jansenisten (z. a.).

Rijdende Heiligen zijn de H., die als ruiters worden afgebeeld: de hh. Maarten, Jacobus, Joris (Jeroen), Nikolaas. Zie ook: Draak-Heiligen; Heiligen met Dieren; Sint Joris; Ijsheiligen.

Rijk Gods, de hemel; tevens de majesteit Gods (Matth. 3); ook de in de K. en in de zielen aangevangen heerschappij Gods, welke later in den hemel tot volmaaktheid komt; tegenover het „rijk van Satan” (Matth. 12), of het „rijk der zonde” (Rom. 6).

Rijks-appel, appel of wereldbol met gouden banden, waarboven een klein kruis: zinnebeeld van het Gezag. Zie: Appel.

Fig. 254.

Ring, een onderscheiding, beduidend trouw aan de waardigheid of geloofsleer; gedragen door den Paus, Kardinalen, Bisschoppen, protonotarissen; ook door doctoren en magisters in de theologie; hetzelfde denkbeeld van onverbreekb. *trouw* en wederzijdschen *band* heeft de

bij het huwelijk gezegende trouwring.

Ring en staf, waardigheidsteekenen van een Bisschop; „beleenen met r. e. st.” is een priester tot bisschop verheffen. Zie: Investituur.

R. I. P., afkort. van „requiescat in pace” (z. a.).

Ritua'le roma'num, een kerkel. boek, dat de liturg. gebeden voor zegening, wijding, toediening der h. Sakramenten enz. bevat; door P. Paulus V uitgegeven (1614), later door P.

Bened. XIV verbeterd en aangevuld (1752). Zie ook: Liturg. Boeken.

Ritualis'me, een hervorming (1858) der Eng. Oxfordsche Beweging (z. a.), welke ontstond door de onvoldaanheid met de koude High Church (z. a.), zij nam vele kathol. gebruiken en ceremoniën op en volgde vaak de wijze der kath. zielzorg na; bracht velen tot de kath. K. terug. Zie: Puseyisten; Oxfordsche Beweging; High Church.

Ri'tus, het geheel der kerkel. ceremoniën (z. a.); vooral gebez. in zoover zij onderscheiden zijn van een ander complex van eveneens gebruikelijke ceremoniën, b. v. de ritus der Westersche K., tegenover dien der Oostersche. Zie: Liturgie; Ceremoniën.

R. K. Bonden, zie: Vereenigingen.

R. K. Kiesvereenigingen, vormen een Bond (Utrecht) met het doel, om samenwerking te bevorderen onder de Nederl. R. K. Kiezers van de Leiden der Tweede Kamer der Staten-Generaal.

R. K. Onderwijzersbonden in het

Fig. 255; A: alb; B: dalmatiek; C: kazuifel; D: stoel; E: mijter; staf in de linkerhand. (Reliekkaas van St. Taurin te Evreux.

bisdom Breda, 's Hertogenb. en Roermond stellen zich ten doel, om het tijdelijk en het eeuwig welzijn hunner leden en het godsd. onderwijs, ook in de openbare school, te bevorderen.

Rochet', het korte koorhemd, door Bp. en Abt in offic. kerkdienst gedragen; later ook door priesters van minderen rang.

Ro'coco verbastering van bouw- en sierstijl, welke op effect jacht maakt (18^e eeuw); pruikenstijl. Zie: Barokstijl.

Roep vóór het huwelijk, zie: Huwelijksafkondiging; Proclamatie.

Roeping tot den kloosterstaat (mann. en vrouwel., priesterl. en niet-priesterl.) in de onderscheidene landen is zeer verschillend, hetgeen blijkt uit volgende statistiek (1900). Op 100.000 Katholieken kiezen den religieuzen staat ongeveer:

- 959 in Holland.
- 697 „ Engeland met Schotland.
- 596 „ Australië.
- 560 „ Ver. Staten.
- 546 „ Frankrijk (Algiers, Tunis)
- 497 „ Canada.
- 473 „ België.
- 295 „ Beieren.
- 257 „ Ierland.
- 207 „ Duitschland.
- 169 „ Eng. Indië.
- 159 „ Italië.
- 156 „ Pruisen.
- 119 „ Oostenrijk.

Zie: Orde; Nederl. Ordeprovincies; Heiligverklaringen; Priesters.

Roerende of bewegelijke Feestdagen (mobilia) zijn die, welke wel op denzelfden week-dag, niet op denzelfden maand-dag vallen; b. v. Paschen steeds op Zondag en op veranderlijken datum. De „onroerende” zijn steeds op denzelfden maand-dag gesteld, b. v. Kerstmis (immer op 25

Dec.). Zie: Kerkel. Feesten; Kerkel. Jaar; Bijlage-Kerk; Feesten.

Rogatio'nes, Zie: Kruisdagen.

Rok H., zie: Heilige Rok.

Romaansche kerkbouwstijl ontstond uit den oud-christelijken, en was door Karel den Gr. voorbereid; verbond de gewelven aan het bouwplan der basilieken (z. a.); bracht een grootere, organische eenheid in den bouwvorm, waarin ook de torens werden opgenomen; bezat ronde (half-ronde) bogen voor vensters en gewelven; had

Oost. Altaar.

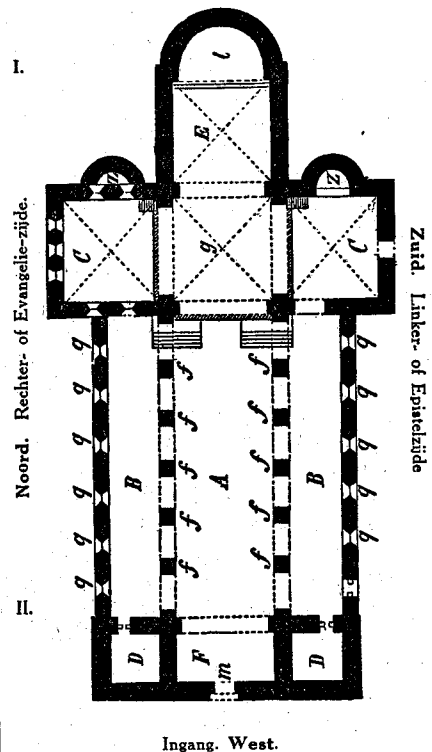

Fig. 256; Grondplan eener romaansche basiliek. A. Het schip; B. Zijschepen; CgC. Dwarspand (transsept); C. Kruisarm; g. Viering; E. Het priesterkoor; I. Altaarnis (Apsis, concha). Onder het altaar is de krypt. D. Torens; F. Voorhal met ingang m; f. Pijlers; q. Vensters; Z. Kleine altaarnissen.

BIJLAGE.
ROERENDE FEESTEN.

JAREN.	SEPTUAGESIMA.	ASCHDAG.	PASCHEN.	HEMELVAART.	PINKSTEREN.	SAKRAMENTS DAG.	1 ^e ZONDAG VAN DEN ADVENT.
1910	28 Jan.	9 Febr.	27 Maart.	5 Mei.	15 Mei.	26 Mei.	27 Nov.
1911	12 Febr.	1 Maart.	16 April.	25 Mei.	4 Juni.	15 Juni.	3 Dec.
1912	4 Febr.	21 Febr.	7 April.	16 Mei.	26 Mei.	6 Juni.	1 Dec.
1913	19 Jan.	5 Febr.	23 Maart.	1 Mei.	11 Mei.	22 Mei.	30 Nov.
1914	8 Febr.	25 Febr.	12 April.	21 Mei.	31 Mei.	11 Juni.	29 Nov.
1915	31 Jan.	17 Febr.	4 April.	13 Mei.	23 Mei.	3 Juni.	28 Nov.
1916	20 Febr.	8 Maart.	23 April.	1 Juni.	11 Juni.	22 Juni.	3 Dec.
1917	4 Febr.	21 Febr.	8 April.	17 Mei.	27 Mei.	7 Juni.	2 Dec.
1918	27 Jan.	13 Febr.	31 Maart.	9 Mei.	19 Mei.	30 Mei.	1 Dec.
1919	16 Febr.	5 Maart.	20 April.	29 Mei.	8 Juni.	19 Juni.	30 Nov.
1920	1 Febr.	18 Febr.	4 April.	13 Mei.	23 Mei.	3 Juni.	28 Nov.
1921	23 Jan.	9 Febr.	27 Maart.	5 Mei.	15 Mei.	26 Mei.	27 Nov.
1922	12 Febr.	1 Maart.	16 April.	25 Mei.	4 Juni.	15 Juni.	3 Dec.
1923	28 Jan.	14 Febr.	1 April.	10 Mei.	20 Mei.	31 Mei.	2 Dec.
1924	17 Febr.	5 Maart.	20 April.	29 Mei.	8 Juni.	19 Juni.	30 Nov.
1925	8 Febr.	25 Febr.	12 April.	21 Mei.	31 Mei.	11 Juni.	29 Nov.
1926	31 Jan.	17 Febr.	4 April.	13 Mei.	23 Mei.	3 Juni.	28 Nov.
1927	13 Febr.	2 Maart.	17 April.	26 Mei.	5 Juni.	16 Juni.	27 Nov.
1928	5 Febr.	22 Febr.	8 April.	17 Mei.	27 Mei.	7 Juni.	2 Dec.
1929	27 Jan.	13 Febr.	31 Maart.	9 Mei.	19 Mei.	30 Mei.	1 Dec.
1930	16 Febr.	5 Maart.	20 April.	29 Mei.	8 Juni.	19 Juni.	30 Nov.
1931	1 Febr.	18 Febr.	5 April.	14 Mei.	24 Mei.	4 Juni.	29 Nov.
1932	24 Jan.	10 Febr.	27 Maart.	5 Mei.	15 Mei.	26 Mei.	27 Nov.
1933	12 Febr.	1 Maart.	16 April.	25 Mei.	4 Juni.	15 Juni.	3 Dec.
1934	28 Jan.	14 Febr.	1 April.	10 Mei.	20 Mei.	31 Mei.	2 Dec.
1935	17 Febr.	6 Maart.	21 April.	30 Mei.	9 Juni.	20 Juni.	1 Dec.
1936	9 Febr.	26 Febr.	12 April.	21 Mei.	31 Mei.	11 Juni.	29 Nov.
1937	24 Jan.	10 Febr.	28 Maart.	6 Mei.	16 Mei.	27 Mei.	28 Nov.
1938	13 Febr.	2 Maart.	17 April.	26 Mei.	5 Juni.	16 Juni.	27 Nov.
1939	5 Febr.	22 Febr.	9 April.	18 Mei.	28 Mei.	8 Juni.	3 Dec.
1940	21 Jan.	7 Febr.	24 Maart.	2 Mei.	12 Mei.	23 Mei.	1 Dec.
1941	9 Febr.	22 Febr.	13 April.	22 Mei.	1 Juni.	12 Juni.	30 Nov.
1942	1 Febr.	18 Febr.	5 April.	14 Mei.	24 Mei.	4 Juni.	29 Nov.
1943	21 Febr.	10 Maart.	25 April.	3 Juni.	13 Juni.	24 Juni.	28 Nov.
1944	6 Febr.	23 Febr.	9 April.	18 Mei.	28 Mei.	8 Juni.	3 Dec.

een vrijere behandeling der architectonische versiering enz.; bezat in de 11^e eeuw een strengen eenvoud (vroeg-romaansch), in de 12^e eeuw (bloei-tijdperk) meer rijkdom (veroorzaakt door de kruistochten: de hernieuwde verbinding tusschen Oost en West), ontving in de 13^e eeuw verschillende nieuwe vormen en elementen, waardoor de *overgangsstijl* tot de Gotiek (z. a.) werd gevormd. Be-roemde bouwwerken van de 11^e — 13^e eeuw zijn de kathedralen van: Spiers, Mainz, Worms, Limburg a. d. Lahn, Bamberg, de O. L. Vrouwe-kerk te Roermond, de O. L. Vrouwe-kerk en het zuidportaal der St. Servaas te Maastricht, de kerk van Kerk-rade (Rolduc) enz. Zie: Bouwstijlen; Dekoratie; Gotiek.

Roma locu'ta, res (causa) fini'ta, „Rome heeft gesproken, de zaak is geëindigd”, welke woorden (van Sint Augustinus) tot kernspreuk voor het pausel. gezag zijn geworden. Zie: Paus; Primaat.

Ronde Tafel, zie: Ridders.

Rondtoren, zie: Kerktoeren.

Rondwerk, zie: Reliëf.

Rood, het zinnebeeld van *lijden* (kleur des bloeds) en der *liefde* (nederdaling van den h. Geest in den vorm van „vurige tongen”); wordt in de liturgie gebez. voor de feesten: van God den h. Geest, van het lijden van Chr., der Apostelen en Martelaren. Zie: Liturg. Kleuren; Purper.

Roof is de ontvreemding *met geweld* van eens anders goed. Hiertegen zondigen de beroover en alle anderen, die tot de daad *bijdragen* (raadgeven, helpen, opkopen, verbergen enz.); zij zijn tot restitutie (z. a.) verplicht. Zie: Diefstal.

Roomsch, volgens de leerstellingen

van den godsdienst, wiens Hoofd de Paus van Rome is. Zie: Kerk.

Roomsche Cu'rie is het geheel der vele bestuurslichamen aan het pausel. hof; de beampten zijn: Kardinalen (z. a.), Prelaten (z. a.) of Curialen (z. a.). Zie: Congregaties; Bestuur.

Roos heeft een zeer uitvoerige symboliek; zij is het zinneb. der liefde, schoonheid, van het geloof, gebed (rozenkrans), lijden en martelaarschap; inz. dus van Maria „de roos onder de doornen” (zonden der wereld), de roos of rozetak „uit den wortel van Jesse” (Davids vader), „de roos uit Anna's schoot” enz. Aan de *roos van Jericho* (een klein, wit bloempje) zijn vele legenden gehecht. Ook symbool der stilzwijgendheid van het h. Biecht-sakrament; vandaar: „sub rosa” (z. a.). Zie: *Bijlage*-Symbolen; Gouden Roos.

Roosvenster, een cirkelvormig raam of ster-venster, vlam-vormig ingedeeld; ook genaamd rad- of Catharina-venster.

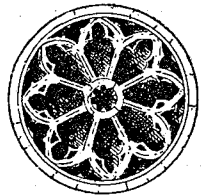

Fig. 257.

Zie: Radvenster.

Ro'ta, een der drie pausel. rechtbanken, waar langs gerechtelijken weg aangegane, canonieke processen gevoerd worden. Zie: Pausel. Gerechtshoven.

Roton'de, rondbouw, rondkerk.

Rots, symbool van *Christus*, uit wien het „levend water der genade” voor de geheele menschheid ontsprong, gelijk Mozes met het water uit de rots de Joden verkwikte; ook van *Petrus*, op wien de Kerk van Chr. is gebouwd; ook van Rome, de „rots der waarheid”.

Rouw, Zie: Requiem-mis.

Rozenhoedje, een bidsnoer, bestaande uit 5 (of 15) \times 10 koralen (5 of 15 „tientjes”), waaraan de „weesgegroeten” van den h. Rozenkrans (z. a.) gebeden worden.

Rozenkrans, een gebeden-reeks (van „Onze Vaders” en „Wees gegroeten”) ter eere der h. Maagd; volgens een niet zekere overlevering aan S. Dominicus (1221) door Maria kenbaar gemaakt.

1. Hij bestaat uit drie soorten „mysteriën” of „geheimen” (de blijde, droevige, glorieuze) en ieder uit vijf afdeelingen, elke van één „Onze Vader”, 10 Ave's en één „glorie zij den Vader”.

2. De aflaten zijn vele; de voornaamste kan op den feestdag (eersten Zondag in Oktober, door Paus Pius V ingesteld, ter herdenking aan de zege op de Turken in den zeeslag van Lepanto, 7 Okt. 1571) worden verkregen, namelijk een toties-quoties-aflaat, voor *alle* christenen (voor zich zelf en de geloovige zielen) te verdienen, zoo *dikwerf* zij, na gebiecht en gecommuniceerd te hebben, een kerk der Dominikanen bezoeken en bidden tot intentie van Z. H. den

Paus; van de eerste vesper (daags tevoren, ongeveer te twee uren) tot aan zonsondergang van den feestdag (omstreeks 5 $\frac{1}{2}$ uur); de h. Communie kan men ontvangen daags vóór het feest of op dien dag zelf, en in beide gevallen op beide dagen de aflaten gewinnen; de biecht kan gesproken worden van Donderdag voor het feest tot en met op dien dag zelf; de verplichte gebeden zijn niet voorgeschreven, vijf onze-vaders en vijf wees-gegroeten zijn evenwel voldoende.

Rozenzondag, benaming voor den Zondag-Laetare (z. a.), wíl de Paus alsdan de gouden roos (z. a.) wijdt.

Rubrie'ken zijn kerkel. wetten en verordeningen (in zeer grooten getale) omtrent de liturg. gebeden en handelingen; hiervan werden de initialen (z. a.) gew. in roode (*ruber*) verf geschilderd; vandaar de naam. Zie: Liturgiek.

Russische Kerk, zie: Schismatieke Grieken.

Rustaltaar, het altaar, waar het Allerh. „berust”, hetzij voor eenige oogenblikken (processie b.v.) of als regel (sakramentskapel).

S.

Sab'bat, rustdag der Israëlieten; de zevende dag der week, welke volgens de wetgeving van Mozes aan God was toegeheiligd door rust van den arbeid, offers in den tempel, en godsdienstoefeningen in de synagogen (z. a.); een herinnering aan de rust van God na de schepping en aan de bevrijding uit de onderdrukking der Egyptenaren; werd in het Christen-

dom door den *Zondag* vervangen. Vergel. de nederl. benaming: sabbatkleed, sabbatsrust, enz. Zie: Zondag.

Sabota'ge, het heimelijk bederven of beschadigen van goederen of werktuigen van den patroon door ontevreden werklieden, met het doel, om diens winst of prestige bij de bestellers te verminderen.

Sacco'ni zijn leden eener vereeniging,

die (Vrijdags) te Rome voor de armen bedelen of die hen ter aarde bestellen. Zij zijn in grof linnen gekleed, dragen een ruwe kap (met twee oogaten) over het gelaat; behooren grootendeels tot den hoogen adel en de prelatuur.

Sacra'rium, „heiligdom”, het „heilige putje”; een kleine zinkput tot opnemng van het water bij liturg. afwasching gebezigd en de asch van verbrande, gewijde zaken; heeft voorts verschill. beteken.: kleine pyxis (z. a.); piscina (z. a.); h.

Fig. 258; Sacrarium.

olie-kelkje; het presbyterium (z. a.); sakramentskapel; het claustrum (z. a.) van een relig. gesticht; sacristie (z. a.). Zie: Gewijde zaken; Piscine.

Sacré Coeur, 1, het „Heilig Hart” des Zaligmakers; de bekende votiefkerk (z. a.) van dien naam, door den Aartsb. van Parijs, Kard. Guibert op den Montmartre te Parijs aangevangen tot eerherstel van den smaad, den godsdienst aangedaan door de Fransche Commune (1871); door offergaven van geheel Frankrijk bekostigd; gebouwd in Romaansch-Byzantijnschen stijlform. 2. Ook een aldus geheete zusters-congregatie, in 1800 te Parijs door Jos. Varin en Mad^e Barat (zalig verklaard: 1908) gesticht; leidt de opvoeding van meisjes uit den deftigen stand. Zie: Heilig Hart.

Sacrifi'cie, offer, inz. der h. Mis (z. a.).

Sacrile'ge of heiligschennis (z. a.).

Sacristein', sacrista, sacristie-opzichter; de priester die met de verzorging der sacristie (z. a.) belast is; de koster (z. a.) der kerk.

Sacristie', kerke-, gerfkamer; bewaaren kleedkamer (naast de kerk) voor

den liturgischen dienst; kamer voor den sacristein (z. a.).

Sadduce'er, de partij (van een zekeren Sadoc) der ongelooovigen onder de Joodsche schriftgeleerden ten tijde des Zaligm.; loochenden het leven na den dood, de Engelen, de Voorzienigheid enz. Zie: Farizeën; Tollenaars.

Sage, vertelling, dichterlijk verhaal, gewoonlijk op overlevering steunend, maar histor. onbetrouwbaar door de fantastische aan- en omkleeding; vandaar dat een histor. *levensbeschrijving* eens Heiligen en nog minder de h. Schr. onder de *sagen* of *legenden* (z. a.) zijn te rangschikken. Zie: Mythe.

Sakrament' des Altaars, zie: Eucharistie.

Sakramenta'liën zijn geene sakramenten (z. a.), maar: 1e. *wijdingen* (van kerken, altaren, klokken, kerkhoven, paramenten, kruisen, rozenkransen enz.), *zegeningen* (met het Allerheiligste, van zieken, van velden, vruchten enz.) of *bezweringen* (van den duivel); 2e. *zaken*, welke de K. wijdt: water, olie, zout, brood, wijn, palmen, kruiden, kaarsen enz. De gewijde zaken mogen als zoodanig, dikwerf in het geheel niet, maar nooit duurdér verkocht worden, ter wille van de wijding; hierdoor zou simonie (z. a.) ontstaan. Zie: Gewijde Zaken.

Sakramenta'riën zijn oude kerkel. boeken, welke vooral de gebeden onder de h. Mis bevatten. Zie: Liturg. Boeken.

Sakramenteel Karakter, is het geestelijk, onuitwischbaar merkteeken, dat bij drie hh. Sakramenten (Dooop, Vormsel, Priesterschap) in de ziel wordt gedrukt, vandaar dat deze sakramenten niet kunnen herhaald worden en ook in de eeuwigheid blijven: voor de zaligen tot glorie, voor de verdoemden tot smaad.

Sakramenteele Genaden zijn die, welke ieder Sakrament (z. a.) in het bijzonder geeft, overeenkomstig het doel waarvoor het is ingesteld; zoo schenkt b.v. het h. Oliesel (z. a.) niet enkel vermeerdering van heiligm. genade (z. a.), maar vooral kracht in den laatsten strijd en genezing, zoo dit den mensch zalig is.

Sakramenten, 1, zijn uitwendige teekenen, door Chr. ingesteld, waardoor bijzondere genaden aangeduid en meegedeeld worden. Het uitwendig teeken bestaat uit: de materie of *stof* (de uitwendige handeling) en *vorm* (de alsdan uitgesproken en voorgeschreven woorden). Zij bewerken „krachtens de handeling zelve” (ex opere operato; z. a.) én *algemeene* genaden (waardoor de gerechtigheid begint of vermeerderd of hergeven wordt) én hunne bijzondere of *sakramenteele* genaden (z. a.).

2, Zij schenken echter geen genaden, wanneer zij *ongeldig* of *onwaardig* worden ontvangen; als dit vrijwillig geschiedt, dan bedrijft men een heiligschennis (z. a.). Het h. Doopsel (z. a.), Vormsel (z. a.), Priesterschap (z. a.) drukken een „onuitwischaar merkteeken” (z. a.) in de ziel, kunnen geldig, maar onwaardig ontvangen zijnde, later herleven (hunne werkingen voortbrengen); uiteraard mag men deze slechts ééns ontvangen.

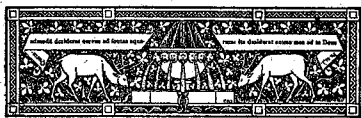

Fig. 259; de zeven bronnen (h. Sakram.), waaraan zich het hert (de christen) komt laven.

3. De overlevering leert ons, dat Chr. *zeven* h. Sakr. heeft ingesteld:

het h. Doopsel (z. a.); Vormsel (z. a.); Sakr. des Altaars (zie: Eucharistie); Biecht (z. a.); Oliesel (z. a.); Priesterschap (z. a.); Huwelijk (z. a.). Zij worden verdeeld: in S. der *dooden* (welke men „in staat van doodzonde” mag ontvangen): h. Doopsel en Biecht en in S. der *levenden*, waarbij men zich „in staat van genade” (het leven nl. der ziel) moet bevinden: de 5 overige.

4. De 7 h. Sakr. werden voorafgebeeld in het O. V. door: de 7 Aren, welke Pharao in zijn droom aanschouwde, de 7 Lampen, welke de profeet Zacharias zag, de 7 Kolommen, waarop de Kerk Gods rust volgens Salomon, den zeven-armigen Luchter in den tempel, de 7 Wasschingen van Naäman in den Jordaan; zij worden aangeduid in de Apocalyps (z. a.) door de 7 Sterren in Gods hand en het Boek met 7 Sloten. Zie ook: Laatste h. Sakramenten.

Sakramentsdag, de herdenking aan de instelling van het h. Sakram. des Altaars, der h. Eucharistie (z. a.). P. Urbanus IV stichtte dit feest (1264) naar aanleiding van een vizioen (z. a.)

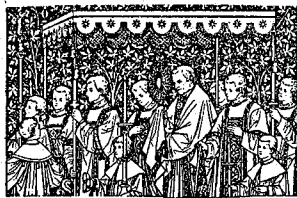

Fig. 260;

der zalige kloosterzuster Juliana van Luik. S. Thomas van Aquine schreef het kerkel. Officie (z. a.), waarin zijne beroemde Sakramentshymnen (z. a.).

Op dien dag en gedurende 't oktaaf (z. a.) worden er processies (openbare

en kerkproc.) gehouden als blijk: der zegepraal van Chr., der dankbaarheid der geloovigen, van openbare geloofsgetuigenis, van eerherstel; wordt gevierd op Donderdag (wijl het h. Sakr. op een Donderdag-avond is ingesteld) na het Oktaaf van Pinksteren (wijl de h. Petrus, volgens een aannemelijke overlevering de eerste h. Mis op het eerste Pinksterfeest heeft opgedragen). Zie: Bolsena.

Sakraments-huisje, vrijstaande of in den muur uitgespaarde kast (torenkast), waarin de h. Eucharistie (z. a.) bewaard wordt; zeer bekende zijn die van: Keulen (S. Severinus; 1378), Neurenberg (S. Laurentius; 1500), Ulm (1469), Meerssen (1300) enz.

Sakramentshymnen, zijn de hymnen (z. a.) ter eere van het h. Sakrament, welke in het kerkel. Brevier of bij de h. Mis worden gebeden of bij het Allerheiligste worden gezongen, inz. die van den h. Thomas van Aquine, op last van Paus Urbanus IV (1264) gedicht: *Pange lingua* (z. a.); *Sacris Solemnis*; *Verbum Supernum*; *Adoro te* (z. a.); *Lauda Sion* (z. a.).

Sakramentsvereeniging tot versiering van behoeftige Kerken, zie: Eeuwigdurende Aanbidding.

Sal'va, „behoudens, voorbehouden”, b.v.: „*salva remissione*: de terugzending voorbehouden”; dezelfde betekenis hebben; *salvo*, b.v. „*salvo jure*: behoudens het recht” en *salvis*, b.v.: „*salvis omissis*: met behoud der uitslatingen.”

Salva'tor, Redder, Heiland, Christus (z. a.); ook een bekende Christusvoorstelling, inz. van den beeldhouwer Thorwaldsen (1844; Copenhagen). Zie: Jezus.

Sal've, „wees gegroet”; vooral bekend in het „*salve Regina*”: wees gegroet,

o Koningin (Maria)”: een Maria-antifoon (z. a.) van Drievuldigheidsdag tot aan den advent; ook als kerkelijk gezang in de liturgie veel gebezigd, tevens een liturg. avond-godsdienst-oefening (na de complete; z. a.), waarin het S. gezongen wordt.

Sal'vum *fac re'gem* (nostrum), „behoud den (onzen) koning;” volgens het Concordaat na de hoogmis op zondag te bidden; ook luidt dit, b.v. in het dioc. van Haarlem: „*Salvum fac reginam nostram*: behoud onze koningin”.

Sanbeni'to, „gewijde mantel”; geel hemd met een St. Andries-kruis (z. a.) enz. beschilderd; oudtijds gedragen door de veroordeelden door de Inquisitie (z. a.).

Sanc'ta sanc'te (*tractanda*): „het heilige worde heilig (behandeld).”

Sanctis'simum, het „Allerheiligste”, het h. Sakrament des Altaars.

Sanctua'rium, het „heiligdom”; het presbyterium (z. a.); de geheele kerk; reliekschrijn (z. a.); het kerkhof. Zie: Basiliek.

Sanc'tus, heilig; drievoudig herhaald (het „*trisagion*”), ter eere van de h. Drievuldigheid, vormt dit het slot der Praefatie in de h. mis (z. a.). Zie: Trisagion.

Sanctus-klok, werd geluid (van de middeleeuwen af) bij het driemaal herhaald „*Sanctus*” in de h. Mis (z. a.); welke ceremonie b.v. bij eenige kloostertorren bewaard bleef; ook: *campanella*. De grootere *campana* (klok) werd gehoord bij de Opheffing. Zie: Klokken.

Sanda'len, bindzolen; een rijk versierd schoeisel doorden Bp. gedragen, in de kleur der kazuifel; verzinneb. den plicht van den Bp. om het h. Evangelie aan het volk te verkondigen.

San'hedrin, (*synedron*), de Hooge Raad, senaat; het nationale, Joodsche

gerechtshof te Jeruzalem (71 leden), welke, met toestemming van den landvoogd, ter dood veroordeelde: den Zaligmaker, de hh. Petrus en Johannes, Stephanus, Paulus en Jacobus. Zie: Farizeër.

Santa Casa, zie: Loreto.

Santa Scala, „heilige trap”; een uit 28 treden bestaande trap, welke de Zaligm. besteeg, om aan het volk te worden voorgesteld; door P. Sixtus V (1689) in een daartoe gebouwde kerk nabij de S. Jan van Lateranen te Rome geplaatst. P. Pius X (1908) heeft aan alle geloovigen, zoo dikwerf zij die trap knielende bestijgen, in gebed of overweging van Christus' Lijden, een vollen aflaats (toties quoties; z. a.) verleend. Zie: Ecce Homo; Passie-reliken.

Santje, een gewestelijke (Vlaamsche) uitdrukking vooreen „prentje”, plaatje met mannelijke heilige-figuur; ook „santinetje” met vrouwel. afbeelding wordt soms gebezigd. Vergel. de oud-Nederl. uitdrukking; *santenkraam*, santenboetiek, —botiek, —petiek, oorspr. een kraampje met heiligebeeldjes, later gebeez. voor rommel, vooral in de volkssprektaal van Protestanten,

Sarcophaag', steenen doodkist, gewoonlijk met figuren behouwen; ook een stellage in den vorm van een lijk-kist, met kaarsen omgeven; bij uitvaartdiensten gebezigd; katafalk (z. a.); kerk-lijk.

Sa'tan, booze geest, duivel in het algemeen; ook de opperste der duivelen, Beëlzebub. Zie: Duivel.

Satanis'me, duivelen-dienst; vereering van satan door aanbidding, ontsucht en allerlei misdaden; kwam bij

een groep der Manichaeën (z. a.), nl. de Messalianen voor.

Satelliet', lijfwachter, trawant, wachter; figuurl. voor een geestdriftig beschermmer, aanhanger, voorstander eener leer of persoonlijkheid. Zie: Sectaris; Zeloot.

Scepticis'me, twijfelzucht; een wijsgeerig stelsel, dat de mogelijkheid van een zeker-weten bestrijdt; in betrekking tot de geloofsleer, ontkent het de zekerheid der Openbaring enz.

Schaap, zinn. van den plichtsgetrouwe tegenover den bok (den goddelooze); het „verloren S.” is de verdwaalde ziel; „wolven in schaapsklederen” zijn de huichelaars en valsche profeten. Zie: Wolf.

Schabel', voet-, knielbank; ook bodem, b.v. „de aarde is 's Heeren voet-schabel”.

Schabloon', een mal; uitgeknipte patroonvorm tot doorverven, gelijk vaak gebeez. wordt bij het kerkschilderen (bloemen, ornamenten enz.).

Schacht, zie: Zuil.

Schadeloosstelling is de vergoeding voor de schade, die aan een ander in zijn tijdelijk goed is toegebracht.

1. Die aan een ander opzettelijk of door schuldige onachtzaamheid schade berokkent, ook zonder zich te verrijken, is tot schadevergoeding verplicht.

2. Is dit schuldeloos geschied, dan is hij daartoe, vóór de rechterlijke uitspraak in geweten niet gehouden.

3. Tot die vergoeding zijn verplicht de personen, gelijk werd aangegeven' onder: Restitutie (z. a.).

Schalken zijn de kwartzuilen, welke om de cirkelvormige pijlers in een gotische kerk geschaard zijn en welke de gewelfribben dragen, hetzij de gordelribben („oude dienstzuilen”) of de

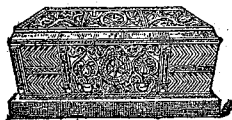

Fig. 261;

diagonaalribben („jonge dienstzullen“). Zie: Oud en Jong; Pijler.

Schandbord, zie: Kruistitel.

Schapulier, „schouderkleed“, als verkleinde monnikspij bedoeld. Behalve het S. der religieuzen, bestaan er eenige, uit devotie door de leeken gedragen: het *zwarte* der P. Servieten (7 Smarten van Maria); *blauwe* der P. Theatijnen (Onbev. Ontv.); *witte* der Orde der h. Drieuldigheid (vrijkoping der slaven) en het voornameste: het *bruine* der P. Karmelieten, door een verschijning aan Simon Stock (1251). Hieraan zijn de twee beloften verbonden: „van den eeuwigen brand niet te lijden, zoo men met dit kleed sterft“ en Maria's bijstand te verwerven in het vagevuur (z. a.).

Schat der Kerk, gevormd door de overvloedige verdiensten des Zaligmakers en der Heiligen, waarover de K. beschikt ten bate der Geloovigen, b.v. door het schenken van aflaten (z. a.).

Scheepje van S. Petrus (de h. Kerk) is van den goddelijken Bouwmeester, Christus. De Paus: stuurman; de geloovigen: de schepelingen; de h. Sakramenten: de levensmiddelen; de scheepsmaat: het h. Kruis; de stormen: de vervolgingen; de genade van den h. Geest (de wind) voert het ter „zalighaven“ (den Hemel). Zie: Schip.

Scheiding van tafel en bed, zie: Huwelijk; huwelijkscheiding.

Schellenrad, een beweegbaar rad, waarop een samenstel van harmonisch ge-

Fig. 262.

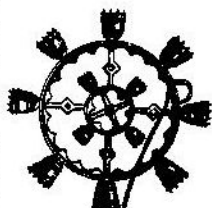

Fig. 263.

stemde klokjes, geberigd als mischellen.

Schepping der wereld, 1, is „het maken uit het niet“ van hemel en aarde en al hetgeen daartoe behoort: alle levende en levenloze, zichtbare (wereldstof en hare krachten) en onzichtbare (Engelen, zielen) wezens; hetgeen alleen de goddel. almacht vermag.

2. De schepping is een vrije wil daad van God, waardoor Hij, krachtens zijne Almacht, Wijsheid en Goedheid, al het geschapene uit *niets*, — d. i. zonder eenige andere stof te veronderstellen — tot bestaan bracht; waardoor het heelal van God volkomen *afhankelijk* is en blijft.

3. De schepping is een punt des geloofs, tegen tal van dwalingen.

4. God schonk het bestaan aan de eerste wezens en deelde hun de krachten mede om zich te ontwikkelen en te vermenigvuldigen. *Levende* wezens worden uitsluitend door andere levende wezens voortgebracht; de leer der „zelfwording“ (generatio spontanea) is een bewering, die in de wetenschap geen steun vindt.

5. God vormde, volgens de h. Schriftuur, het *lichaam* van den eersten mensch, Adam, uit reeds bestaande stof; de *ziel* (z. a.) bracht Hij onmiddellijk uit het niet voort en vereenigde haar met het lichaam. Het lichaam van Eva vormde hij door een wonder uit een ribbe van Adam.

Alle menschen stammen van het eerste menschenpaar (Adam en Eva) af.

6. De geheele schepping is, volgens de h. Schriftuur in 6 dagen of tijdperken gewrocht: hexaëmeron (z. a.).

Het *doel* der Schepp. is op de eerste plaats: Gods verheerlijking door de

schepselen; op de tweede: de zaliging der redelijke wezens (Engelen en menschen). Zie: Voorzienigheid; Oorepr. Rechtvaardigheid; Ouderdom; Hexaëmeron; Kwaad.

Scheppingsdagen, zie: Hexaëmeron.
Schep'ter, konings-, heerschersstaf; symbool van gezag. Zie: Gerechtigheids-hand; Staf.

Scheurmaker, schismatiek; een persoon, die zich wetens en willens van de gehoorzaamheid aan den Paus van Rome afscheidt.

Schietgebed, een zeer kort gebed, aanroeping, liefdesverzuchting; wordt in angst, nood, uit liefde enz. tot den Hemel opgezonden.

Schijnwonderen zijn die wonderen, teekenen, door de booze geesten verlicht, welke de kracht van den mensch te boven gaan, ofschoon niet die der geschapen natuur; de duivelen kunnen namelijk de wetten der natuur niet opheffen of ware wonderen (z.a.) werken; dit behoort aan God alleen.

Schip van een kerkgebouw, middenschip, -beuk, -pand; is de lange ruimte („langhuis”) tussen den ingang en het priesterkoor; wordt vaak

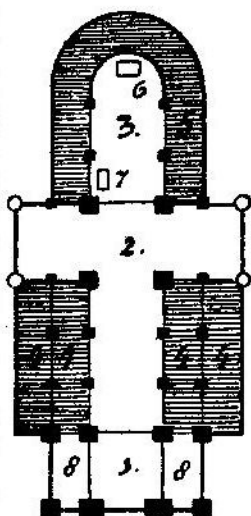

Fig. 264: Kerkgebouw.
1, portaal; 2, schip; 3, priesterkoor; 4, zijbeuken; 5, omgang (waarin eventueel de straalkapellen); 6, hoofdaltaar; 7, bisschopszetel (in een kathedraal); 8, zijportalen.

in 3 (soms 5) zijschepen (-beuken, -panden) verdeeld, welke dikwerf de halve hoogte en breedte, soms ook dezelfde hoogte („hallenkerken”) van het middenschip bezitten; zij eindigen bij het dwarspand of transept (z.a.) of worden doorgetrokken en lopen uit in zij-absiden (z.a.) of vormen een rondgang om het koor heen: kooromgang of koortrans (z.a.). De benaming „schip” zinspeelt op het „scheepje van S. Petrus”, waarin de Christen ter eeuwige zaligheid vaart. Zie: Middenschip; Scheepje; Kerkgebouw.

Schis'ma, kerkscheuring; het zich afscheiden van de Kerk, de gehoorzaamheid aan den Paus weigerend, gelijk het „oostersche S.” (1054) van Photius en Caerularius. Het „westersche S.” (1378—1417) was, bij veler onwetendheid over den rechtmatigen Paus, slechts een indirect S. Wordt er een dwaalleer aan toegevoegd, dan is er tevens: ketterij (z.a.). Zie: Sekte.
Schismatie'ke-Grieken. 1. Navele kerkel. en politieke moeilijkheden tusschen Konstantinopel (den hoofdzetel der Oost-kath. K.) en Rome, kwam het door Photius (891) tot een geloofsgeschil over de voortkomst van God den h. Geest uit God den Vader en God den Zoon (Filioque) en na een kortstondige vereeniging tot een definitieve afscheiding onder Caerularius (1054); de Grieksche K. werd schismatiek en grootendeels aan den staat onderworpen (Caesaropapismus; z.a.). Talloze pogingen tot vereeniging van en met Rome leden schipbreuk, tot en met die van Paus Leo XIII (Praeclara gratul.; 1895).

2. a. De Sch.-Gr. K., onder Turksche heerschappij, heeft 4 van elkander onafhankelijke patriarchaten: Konstantinopel (met den voorrang),

Alexandrië, Antiochië en Jeruzalem.
Konstantinopel: 4 $\frac{1}{2}$ Milj. leden; 74 metropolieten; 20 biss.; 5 exarchen; 100 kloosters.

Alexandrië: 8000 leden; 4 metrop.

Antiochië: 100.000 leden; 16 metrop.

Jeruzalem: 150.000 leden; 3 metrop.

b. De Sch.-Gr.K. van *Hellas* (van Griekenland, onafhankelijk sedert 1852): 1 metropoliet (Athene); 32 biss.; 180 kloosters (2500 relig.)

c. verdere, kleine groepen onderling *onafhankelijk* (dikwijls vijandig) zijn die van *Buscowina* (sedert 1873); *Cyprus* (1880); *Hongarije, Croatië, en Slavonië* (1766); *Rumenië* (1865); *Servië* (1879); *Montenegro* (1879). Die van *Bulgarije* behoort echter onder Konstantinopel.

d. *Russische Kerk*, sedert 1589 op zich zelf staande, geheel onder staatsmacht, (de Czaar is: beschermer); de „h. Synode” (Peter de Gr.; 1720) oefent het volledige geestel. bestuur; Moscou: hoofdzetel; de hiërarchische rangen zijn slechts eeretitels. Zij bestaat uit: 3 metrop.; 14 aartsb.; 50 biss.; 65.000 kerken; 800 kloosters; de (witte) seculiere geestelijken zijn gehuwd, de (zwarte) reguliere ongehuwd, hooren biecht en doen den eigel. kerkdienst,

e. *Geloofsleer*: slechts de 7 eerste, algem. concilies zijn geldig; zij verwerpt de kath. leer over den h. Geest (z.a.), de Onbevleete Ontvangenis (z.a.), de pausel. Onfeilbaarheid (z.a.).

De Gr. en Russ. Kerk zijn verdeeld door het bestuur van *acht* opperhoofden; zij bezitten, na hare afscheiding geene heiligen; zij zijn beperkt tot: Rusland, het Balkan-schiereiland, Klein-Azië. Zie: Gëunieerde-Grieken;

Bijlage-Chistendom.

Scholastiek, het door de scholas-

tieken (van schola: school) in de middeleeuwen geleerde, systematisch samenstel der filosofie (z.a.) en theologie (z.a.), het produkt van een theol.-filos. denkmethode. Hare *theol.*: 1. neemt door het geloof den inhoud der h. Schr. (z.a.) en Traditie (z.a.) aan en rustend op die vaste beginselen, breidt zij hare kennis van God en goddel. zaken uit, door sluitredenen des verstands; 2. zij belicht en bevestigt de leer der K. (hiervan makend een afgerond systeem); 3. zij weerlegt de aanvallen tegen de K. Hare *filosofie* tracht het wezen der dingen te doorgronden door het kennen hunner laatste oorzaken, volgens een gezuiverde methode van Aristoteles. Zie: Thomist.

Schoolpenning, kleine bijdrage tot het onderhoud van bijzondere, katholieke scholen.

Schotschrift, scheld-, schimpschrift, pamflet, gelijk er talloze tegen de K. in omloop worden gebracht.

Schoudervelum, velum, humerale; de lange, versierde doek, welke de schouders en armen van den Pr. bedekt en met welker uiteinden deze den monstrans (z.a.) of de pixis (z.a.) ter zegening aanvat; moet gebruikt bij: processie (z.a.) en benediktie (z.a.) met het Allerh. en bij het brengen van de laatste hh. Sakramenten of het Viaticum (daar de *benedictiedoek* niet liturgisch is); moet van zijde zijn vervaardigd; behoeft niet gebenediceerd te zijn. Zie: Velum: Liturg. Gewaden.

Schraagbogen, bogen tusschen de schraagpijlers (z.a.) en de wanden van het middenschip (zie: schip) geslagen, om den zijdelingschen druk der gewelven op de schraagpijlers (z.a.) over te brengen. Zie: Gotiek.

Schraagpijlers, krachtige steunpijlers tegen de buitenwanden der zijschepen, waarop de zijdelingsche druk door de schraagbogen (z. a.) wordt overgebracht. Zie: Gotiek.

Schreen, schrijn; een gew. fraai bewerkte kist, welke vooral door de gilden (z. a.), als bewaarplaats van hun archief, waardestukken enz. gebezigd werd; door kerken gebruikt, heette zij: kerkekist.

Schrift, H. /, het woord Gods; is de verzameling van boeken, welke de Kerk erkent, als door goddelijke ingeving en bijzonderen bijstand van God den h. Geest te zijn geschreven. 2. De h. Geest is dus de Schrijver, d. w. z., dat Hij bewerkte, dat de geheele inhoud en deze uitsluitend en volkomen juist (zonder eenige dwaling) door den geïnspireerden menschelijken schrijver werd opgeteekend. 3. De stijlform der h. Schr. is minstens grootendeels van den menschel. auteur; vandaar het verschil in letterkundigen vorm. 4. Zij wordt verdeeld in Boeken van het *Oude* en van het *Nieuwe Testament* (z. a.); de eerste bevatten de Openbaring (z. a.) vóór Chr., de tweede, die, welke door Chr. is gegeven. 5. Het O. T. is oorspronkelijk voor het overgrootste deel in het Hebreeuwsch gesteld; het N. T. in het Grieksch, behalve waarschijnlijk het Evang. van den h. Matthaeus (in het Arameesch). Zie ook: Canon; Bijbelvertalingen; Inspiratie.

Schriftuurlijke Namen in de Nederl. volkstaal in gebruik, ter aanduiding van een karaktertrek, hoedanigheid enz. 1. Benjamin, jongste lieveling; Absalon, plichtvergeten zoon; Judas, verrader; Johannes, liefderijke man; Nathanaël, oprechte; Goliath, sterke reus; Nimrod, jager; Ezau, de harige;

Lazarus, melaatsche; Thomas, ongelooovige; Jozef, reine, ook droomer; Methuzalem, hoogbejaarde; Samson, sterke; Job, geduldige; Salomon, wijze; David en Jonathan, getrouwe vrienden; Naboth, stijfhoofdige; Dorcas, weldoenster; Magdalena, boetvaardige; Martha, bedrijvige; Maria, overwegende; Suzanna, reine; 2. Paradijs of Eden, lustoord; Nazareth, armelijke plaats; Sodom en Gomorrha, zedeloze steden; Babel, plaats van verwarring; Bethel, oord van afzondering.

Schriftuurverklaring veronderstelt een bevoegd gezag:

1, door Christus zelf ingesteld;

2, onfeilbaar in verklaringen van geloof en zeden; beide bezit de Kerk in haar onfeilbaar leergezag. De eindeloze verdeeldheid bij de Protestanten is een der praktische bewijzen voor deze noodzakelijke voorwaarden. Zie: Onfeilbaarheid.

Schuijfe, het schuijtblad in den biechtstoel; het „schuijfe krijgen”, wanneer de biechteling wordt, „uitgesteld” en niet „geholpen” (geabsolveerd) kan worden, wijl er redenen bestaan, om aan het berouw of aan het vervullen der voldoening te twijfelen. In de Vlaamsche volkstaal: „het deurken krijgen”; „het vensterken krijgen”. Zie ook: Biecht.

Schuts, bescherming, vooral in samenstell.: schutspatroon, -heilige-, -vrouwe, -engel.

Schuurkerken, huis-; waren de armelijke kerkjes (zonder sieraad of kerkvorm) of gewone huizen, waarin het kathol. Nederl. de hh. Geheimen vierde ten tijde der Plakkaten van de Protest. overheersching. Zie: Waterstaatskerken; Plakkaten.

Scri'nium, zie: Reliquarium.

Scrupuliteit', zie: Angstvalligheid.

Scruti'nium, stemming of wijze van stemming (in den regel: geheim), waarbij een bepaalde meerderheid beslist.

Sculp'sit, of *sculps.* of *sc.*, „heeft beeldhouwd of gestoken”, gevolgd door den naam van den kunstenaar, gelijk b.v. op beeldhouwwerk of oude koperprenten,

Sculptuur', beeldhouwkunst; de beeldkunst in harde massa's: steen, hout, metaal, ivoor enz.; beeldsnij-kunst; beeld-, snijwerk.

Secre'ta Oratio, „stil gebed”, dat de Pr. in de h. Mis vóór de Prefatie (*z.a.*) verricht. Zie: „het heilig Misoffer.”

Secta'ris, aanhanger eener sekte, afvallige; gew. tevens in den zin van dweper. Zie: Satelliet; Zeloot.

Secularisa'tie, het verwereldlijken, de naasting; kerkelijke goederen onwet-tig aan den Staat trekken. Die handel-ing, de verkoop en de aankoop, val-len onder kerkel. strafbepalingen. Ook het verlof door den h. Stoel aan reli-gieuzen geschonken, om buiten de Orde of Congregatie te leven. Zie: Eigendom; Inventarisatie.

Seculie'ren, wereldlijke geestelijken; clerici, welke niet tot een orde be-hooren, gelijk de regulieren (*z.a.*).

Se'dia gestato'ria, draagstoel waarop de Paus bij officiële gelegenheden, vooral in S. Pieter, wordt binnenge-voerd of gedragen door de zeteldra-gers of „bussolanti” (*z.a.*) Zie: Pausel. Insigniën; Flabellum.

Sedi'lia, de drie zetels voor de dienst-doende geestelikh. in een plechtige h. Mis; aan de zuidzijde (epistelkant) van het altaar te plaatsen; volgens de liturgie dient hiertoe een zitbank. Zie: Sessie-stoelen.

Se'disvaca'tio, het ledigstaan gedu-

rende eenigen tijd van den pausel. (bisschopp.) stoel. Zie: Vacatie.

Sek'te, een school of kerkpartij, welke zich van de rechtmatige kerkgemeen-schap losscheurt. Zie: Schisma.

Semina'rie, inrichting (kweekschool) tot het vormen van priesters; later verdeeld in: klein-Sem. (voor de hu-maniora, gymnasiale studiën) en groot-sem. (voor de priesterl. wetensch.: inz. theologie (*z.a.*) en filosofie (*z.a.*)).

De *bisschoppel.* sem. zijn ten onzent voor de Bisdommen van Utrecht: „Rijnsburg” te Driebergen (Gr. Sem.) en Kuilenburg (Kl. Sem.); Haarlem: Warmond en „Hageveld” te Voorhout; 's-Hertogenb.: Haaren en Michiels-Gestel; Breda: „Boven-donk” te Hoeven en „Ypelaar” onder Ginneken; Roermond: Roermond en Rolduc. Zie: Humaniora.

Sem'per, ubi'que et ab om'nibus „altijd, allerwegen en door allen” door welke woorden men de vaste onveranderlijkheid der kathol. geloofs-leer uitdrukt.

Senato'rium, mannenpand; zitplaat-sen der voornamere mannen en mon-niken aan den zuider- of linkerkan in de oude basilieken (*z.a.*); in tegenst. met het matronaeum (*z.a.*)

Septuage'sima, sexagesima, quin-quagesima zijn zondagen, die, achter eenvolgend 'tPaaschfeest voorafgaan 3e, 2e, 1e zondag vóór den Vasten tijd; zij zijn een voorbereiding tot de veertigdaagsche (quadagesima) vas-ten (*z.a.*); vandaar dat — buiten de in dit tijdperk voorkomende heili-gen-feesten — de liturg. kleur (*z.a.*) het paars is en de vreugdezange (Te Deum; Gloria; alleluja) achte-wege blijven.

Septuagin'ta, zie: Bijbelvertalingen.

Sepul'crum, „graf”, vooral relieker

graf: een holte in de altaartafel, waarin relikwieën van Heiligen zijn bewaard; moet verzegeld zijn. Zie: *Bijlage*—Altaar.

Sequen'ties zijn gezangen, welke „volgen” op het alleluja in de slotgebeden van den Epistel in de h. Mis; zeer bekende zijn: *Victimae Paschali* (Paschen), *Veni Sancte Spiritus* (Pinksteren), *Lauda Sion* (h. Sakramentsdag), *Stabat Mater* (zeven Smarten v. Maria), *Dies irae* (requiem-missen).

Serafijn', seraf., zie: Engelen.

Sermoen', preek, predikatie (z.a.).

Serpent', slang, duivel, verleider.

Servus *Servorum Dei*: „de dienaar der dienaren Gods”; ootmoedige benaming bij de Pausen in gebruik, door P. Gregorius den Groote het eerst aangenomen. Zie: Pausel. Eeretitels.

Ses'sie-Stoelen, *sedilia* (z.a.),; de drie zetels waarop de celebrant en zijne beide assistenten gedurende de „sessie” in een plechtige h. Mis ten onzent gezeten zijn; behalve bij bischopp. pontificalia, is het gebruik niet liturgisch; behoort te zijn een lange bank met draperie of tapijtwerk. Zie: Koorstoelen; Stal.

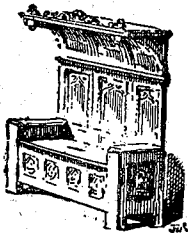

Fig. 265; Sessie-stoelen.

Sexage'sima, zie: *Septuagesima*.

Sext, zie: *Brevier*.

Sexueel', sexueel, geslachtelijk; de sekse of het natuurlijk geslacht betreffend.

§graffi'to, zie: *Graffito*.

§ibyl'len, heidensche jonkvrouwen, waarvan gezegd wordt, dat zij de gave van orakel of profetie (z.a.) bezaten; er worden er 12 uit verschill. streken

genoemd, die voorzeggingen op den Zaligmaker zouden hebben gesproken; hare „orakel-boeken” zijn verbrand; dikwerf als pendanten bij de 12 profeten (z.a.) door de kunst voorgesteld. Zie: *Orans*.

Sic tran'sit *Glo'riaMun'di*, „zoo ver gaat de glorie der wereld”, den Paus vóór de kroning, onder het driemaal verbranden van hennep, toegeroepen: aanmaning tot ootmoed bij de grootste verheffing. Zie: *Pauskeus*.

Sigil'lum, „zegel”; gebez. bij een zegel van brieven, reliekengraf in den altaarsteen; vooral bij de verplichting van het eeuwigdurend zwijgen met betrekking tot de zonden, medegedeeld in heth. Sakr.

Fig. 266; Joh. Nepomuc., een der martelaren voor het biechtgeheim.

der Biecht (z.a.). Zie: *Biechtgeheim*.

Sig'la, de beginletters, initialen (z.a.), in plaats van het geheele woord; gew. in bekende formules, b.v. *I. N. R. I.* (z. a.). Zie: *Monogram*.

Silen'tium, het verplichte „stilzwijgen”, vooral in kloosters.

Silves'ter-avond, de avond van den dag des laatsten feestheiligen van het jaar.

Simonie', de naar Simon Magus (*Hand. der Apost. 8, 18*) genoemde handel, waardoor geestelijke goederen of met iets geestelijks verbondene zaken (sakramenten, wijdingen, aflaten enz.) tegen tijdelijk voordeel worden verkocht; deze zonde wordt in vele gevallen zelfs met kerkel. straffen getroffen (reeds sedert 1075).

Voorwerpen (rozenkransen, kruisen, medaljes) waaraan aflaten (z. a.) verbonden zijn, verliezen die bij verkoop of verwisseling.

Het „verkoopen van aflaten” is uiter-aard een ongerijmdheid. Zie: Aflaten.
Simultaan’-kerk, wordt, bij gebreke van een eigen kerkgebouw, „tegelijk” voor den kath. en den niet-kath. eeredienst gebezigd, gelijk b.v. in de gevangenissen, op sommige plaatsen in Duitschland enz.

Singel, koord, waardoor de albe (z.a.) om het middel wordt saamgehouden; symbol. verklaard als zinnebeeld der zuiverheid en als de geesels des Heeren. Zie: Liturg. Gew.; Gordel; Cingel.

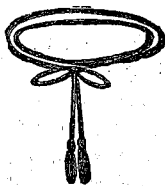

Fig. 267; Singel.

Sinksen, sinxen; gewestel., vooral Vlaamsche uitdrukking voor Pinksteren (z. a.); ook: Sinksendag.

Sint, de Heilige; met „de goede Sint” wordt S. Nikolaas (6 Dec.) bedoeld.

Sinterklaas (van „Sint Heer Klaas”), de h. Nicolaus, Bp van Myra (6 Dec.; 345), uit Patara (Lycië), bekend om zijne barmhartige liefde; de volksfeest-, geschenkeilige in Nederland (ook Duitschl. tegenw. en Zwitserl.); voorgesteld met 3 brooden (hij redde Bari van hongersnood), 3 geldbuidels (waardoor hij 3 meisjes voorzedelijken ondergang behoedde), 3 kinderen, (die hij tegen een vaderlijke wreedheid beschermde); ook patroon der zeevaarders. Zie: Strooiavond.

Si'on, berg gelegen in Jeruzalem; dikw. geb. voor Jeruzalem zelf of het Jodendom.

Sionieten, (naar „Sion”, een heuvel in Jeruzalem); voorstander der vestiging van een Joodsch rijk in Palestina; eerste congres te Bazel (1897). Zie: Judaïsme.

Sixtijnsche Kapel in het Vatikaan

(z.a.) te Rome, gebouwd door P. Sixtus IV (1473) muurschild. van Perugino, Botticelli e. a., gewelfschilderij van Michel Angelo; a-capella-koor (z. a.). Zie: Pausel. Kapel.

Sixtijnsche Madonna (1514; Dresden), het beroemdste der 100 Madonnas van Raffael.

S. J., „Societas Jesu”; sociëteit (gezelschap) van Jezus, de orde der Jezuiëten door St. Ignatius van Loyol (1534).

Slaafsche werken zijn die, welk meer van het lichaam dan van de geest vorderen. Zie: Zondagsplicht.

Slaapster, zie: Somnambule.

Slang, zinn. der boosheid (om haar gif en sluipgang), der verleiding (om haren glans); „slang om een boom” symb. van het paradijs; ook een oud symb. der wellustigheid. Zie: Bijlage-Symbolen.

Slaven-orden zijn gesticht tot verlossing der slaven; de voornaams die der Trinitariërs (de hh. Johannes van Matha en Felix van Valois; 1198) en die van O. L. Vr. (later „de Medecede”) van de hh. Petrus Nolasco en Raym. de Pennafort (1218).

Slavernij is de toestand van hen, die geene rechtsgeldigheid bezitten, maar het eigendom zijn van hun meeste of althans van hen, wier arbeid uitsluitend ten bate hunner meeste komt, tegen het ontvangen slecht van levensonderhoud. Zij werd steeds door de K. óf afgeschafft óf minste verzacht; in de christel. landen al het eind der 13e eeuw in Europa verdwenen. Tegen de S. der mohammed. staten werd de Orde der Trinitariërs (1200) „tot vrijkoop van slaven” ingesteld. De S. bestaat thans nog in de mohammed. staten van Afrika en West-Azië.

Slechte Pausen. Meermalen wordt tegen de *Heiligheid* der K. door onkatholieken het persoonlijk levensgedrag van enkele Pausen in het veld gebracht. Men houde hier in het oog dat: 1, vele der feiten door de latere historici als verduisterd of zeer overdreven zijn bewezen; 2, dat Chr. aan den Paus *onfeilbaarheid* als *Oppeherder* heeft toegezegd, niet *onzondigbaarheid* als *mens*; 3, dat die aangevallen Pausen (Stephanus VI, Johannes XII, Benedictus IX en Alexander VI) nimmer eenige twijfelachtige leer aan de christenheid hebben voorgesteld; 4, dat juist het *kleine* getal der besproken Oppeherders tegenover de bijkans 260 Pausen (die grootendeels onder deschitterendste figuren der K. moeten gerekend) een bewijs aanbiedt van de bijzondere genaden, welke Chr. zijn Plaatsbekleeders heeft verleend. Zie: Paus.

Sleutelmacht 1. de macht om zonden te vergeven; zinspelend op de „sleutelen”, welke de Zaligm. aan den h. Petrus toezegde; deze wordt met *twee* sleutelen afgebeeld: de gouden (geestelijke), de zilveren (tijdel.) macht. 2. De *tabernakel-sleutel* moet uitsluitend door den Pastoor of Rector worden bewaard. Zie: Pausel. Wapen. **lot**, zie: Clausuur.

Fig. 268.

lotzuster, zie: Moniales; Clausuur. **luier**, zinneb. van ingetogenheid, eerbearheid, maagdelijkheid; vandaar als hoofdbedeksel der kloosterzusters, gelijk de gebruikel. uitdrukking aangeeft: „den sluier aannemen”; ook van droefenis (vandaar het bedekken der beelden in passietijd).

Sluitsteen, gewelfsleutel, slotstuk; topsteen van een boog of gewelf; een ronde, gew. versierde steen, in het snijpunt der kruisribben van een gewelf geplaatst; had den symb. zin van het beginsel van macht en eenheid. Zie: Gewelfribben.

Smarten van Maria; zeven smarten of weeën, welke Maria leed, worden aldus saamgevat: de lijdensvoorzeggingen door Simeon; vlucht naar Egypte; verlies van het goddel. Kind; ontmoeting met den kruisdragenden Zaligmaker; Maria onder het kruis; Maria ontvangt haren gestorven Zoon; Maria bij 's Heeren graflegging. Zie: Vreugden.

Fig. 269; Moeder van Smarten.

Sobri'etas een federatie van R. K. diocesane bonden ter bevordering der christelijke matigheid en tot bestrijding van het alcoholisme; orgaan: *Sobrietas*; afd. in alle diocesen. Zie: Drankbestrijding; Nederl. Bond; Kruisverbond.

Sociaal'-Democratie'; grondlegger: Karl Marx. 1818—1883; streeft 1, als leer en politieke partij: naar gemeenschappelijke productie, welke naar vasten maatstaf onder de leden door de gemeenschap zou worden verdeeld: afschaffing van het private bezit en eigendomsrecht. Door de K. herhaaldelijk veroordeeld. 2, als *revolutie*: naar de gewelddadige omverping der bestaande, maatschappelijke orde, om daardoor het socialisme (z. a.) in de plaats te stellen. Zij streeft „in de politiek naar de republiek, in het maatschappelijke naar het socialisme, in het godsdienstige naar het atheïsme” (Bebel; 1881). De S. D. A. P. telt ten onzent 9200 leden (1909). Zie: Socialisme.

VERZAMELSTAAT (1908).								
LEDEN VAN	Afdeelingen.	Geheel-onthouders.	Afschaffers.	Halftaagsche Afschaffers.	Totaal.	St. ANNA-VEREENIGINGEN.		
						Vereenig.	Gezinnen.	Kinderen.
Kruisverbonden.	304	2597	18505	10070	31172	128	12481	36600
Mariaverenigingen. . . .	201	2889	23875	—	26764			
Jongensbonden.	58	1661	1205	—	3159			
Meisjesbonden.	30	1325	954	—	2623			
Totaal in 1908.	593	8472	44539	10070	63718	128	12481	36600
In 1907.	547	6949	44480	10816	62245	94	8063	24092
Vermeerderd met . . .	46	1523	59		1473	34	4418	12508
Verminderd met . . .				746				

Sociale Week wordt (jaarlijks) georganiseerd door de „Kath. Sociale Actie” (z. a.); beteekent een cursus van acht dagen, waar aan de meer ontwikkelenden, geestelijken en leken, die in de kath. sociale beweging meer op den voorgrond treden, door bevoegde vakmannen *sociaal onderwijs* wordt geschonken; geh. in Utrecht, Breda, Rotterdam, Nijmegen (1906—1909). **Socialis'me** bestrijdt het private eigendomsrecht.

1. Het is ontstaan uit het *materialisme* (de leer, dat de mensch slechts stof is, met ontkenning der ziel; z. a.); de voornaamste grondleggers van het soc. waren godloochenars en vijanden der Openbaring.

2. Zij leeren dat: aan den staat alleen het collectief eigendom der *produktie-goederen* (de zaken, waardoor alle levens- en genotmiddelen worden voortgebracht) behoort; dat de gemeenschap (de staat) de eenige

wetgeefster is, welke iederen burger het loon uitkeert; dat het kapitaal (als privaat bezit) met de standen moet worden afgeschaft.

3. Hun leeris met de rede, de natuurwet, de herhaalde uitspraken der K. in strijd. God zelf schiep een verschil van gaven naar ziel en lichaam (den bodem van het bezit van goederen en stand); Hij stelde het gezag in; Hij verordende het eigendomsrecht (z. a.). Zie ook: Materialisme; Communisme; Pessimisme; Sociaal-democratie.

Socinia'nen, aanhangers van Socinus (1604), een rationalistische sekte van het Protestantisme; ontkennden de h. Drievuldigheid, de Godheid van Christus, de kracht der h. Sakramenten, enz. Zie: Rationalisme.

Sociologie, deel der ethica of moraal-filosofie, leert het maatschappelijk leven (rechten en plichten van burgers en staatsgezag) in zedelijk opzicht; maatschappij-leer.

So'domsappel, een, naar men zegde, bij de Doode Zee voorkomende, fraai gevormde appel, die echter bij aanvatting tot stof verging: schoone schijn van een waardelooze kern, een symbool der zonde.

Sokkel, het iets naar voren tredende, onderste gedeelte van een gebouw; onderstel eener zuil; pedestaal voor busten, vazen. Zie: Zuil

Solemneel', plechtig zeer feestelijk b.v. van een kerkel. dienst op hoogfeesten.

So'liDe'o, solidee, „voor God alleen”; gezegd van een kalotje (z. a.), dat steeds gedragen, alleen voor het Allerheiligste, wordt afgenomen.

Fig. 270; solidee

„S. D. gloria: aan God alleen de eer.”

Solu'tie, oplossing van een bezwaar; ook officiële verklaring van Rome.

Somnambuul', (letterl.: slaapwandelar), een persoon die handelt in een slaapachtigen toestand, welke of natuurlijkwijs of onder hypnotischen invloed is verwekt. Het „nachtwandelen” en dergelijke handelingen behoren hiertoe, evenzeer de beweerde, nog niet beweren. helderziendheid of clairvoyance. Zie: Hypnotisme; Telepathie.

Sophis'me, bedrieglijke redeneering; drogreden.

Sorbon'ne, theolog. academie (Robert de Sorbon; 1252) in Parijs, welke van de 14^e — 17^e eeuw van zeer grooten invloed was.

Soteriologie', zie: Christologie.

Souta'ne, soetane, toog, priesterkleed, figuurl. soms voor de geheele priesterschap gebeez.; een gew. zwart, lang kleed van voren tot onder met een rij van kleine knoopjes bezet; er wordt

dikw. een breede, zijden band overheen gedragen. Zie: Talaar.

Sou'ter, zie: Psalterium.

Spe'cies, soort; inz. gebeez. voor de kleine, h. Hosties der leeken.

Spiritis'me, oorspr. met het hypnotisme (z. a.) en magnetisme verbonden, volgde het, na de proeven met *tafeldans* en geestenklopperij (in 1848) zijn eigen weg: het in verbinding treden met geesten der andere wereld, vooral in het „in communicatie brengen met de geesten” (slagen, schriftproeven, „materialisatie” enz.). Een overgroot deel bleek te zijn goochelarij en bedrog; een ander deel is geheel onverklaard, waarbij men aan demonische inwerking kan denken. Spiritistische proefnemingen tot het verkeer met geesten der andere wereld zijn door de K. verboden (1899); bovendien uit gezondheidsredenen zeer te vermijden. Bij het verminderen van het geloof, wint het S. in aanhangers; de verspreiding vooral in Amerika, is groot (leerstoel aan de universiteit te Philadelphia). Zie ook: Hypnotisme.

Spiritualis'me, een wijsgeerige dwaalleer, welke beweert, dat de zinnelijke wereld ten slotte slechts uit geestelijke wezens bestaat en al het stof slechts een eigenaardige verschijning van de ziel of hare werkingen is (Berkeley, Leibnitz, Fichte, Cousin enz.).

Spitsboog, kruis-, ogiefboog; boog, welke in een spits eindigt, een der hoofdelementen der gotiek (spitsbogenstijl). Zie: Gotiek.

Sponsa'lia, zie: Trouwbeloften.

Spon'dae, zie: Koorstoelen.

Sposali'zio, afbeelding der huwelijks-ceremoniën, inz. der h. Maagd met Sint Jozef; ook dikw. van een „mystieke verlovings” b.v. van de h. Catharina met het goddel. Kind.

Spotcrucifix, voorstelling der 2^e eeuw van een gekruisigde met ezelskop, ingegrift (graffito) in den muur van het oude keizerpaleis te Rome met bij-schrift: „Alexamenos aanbidt (zijn) God”; zeer waarschijnlijk een spot-teekening van heidensche Romeinen; in elk geval een bewijs van den kruisdood des Heeren. Zie: Graffito.

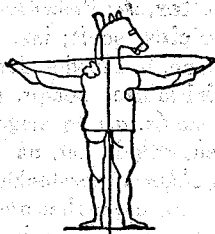

Fig. 271;
op 1/6 der ware grootte.

S. P. Q. R.: „Senatus populusque romanus: de senaat en het romeinsche volk”; welke letterteekens op een standaard geschilderd, bij romeinsche senaatsbesluiten werden getoond; als zoodanig vaak voorkomend op de eerste statie van den kruisweg.

Sprengen, besprenkelen, besproeien van wijwater (z. a.); komt in eenige samenst. voor: sprengkwast (-kwispel), -vat, -water.

Spreukband, banderol (z. a.); een bandstrook of -lint voor een opschrift bestemd, dikwerf in de handen van een heilige of gelijk op stukken der M. E., van den mond uitgaande.

Springprocessie, een processie te Echternach (Luxemburg), welke als zware boetepleging (tegen vallende ziekte en vitusdans; z. a.) door te „springen” (5 schreden vooruit en drie achteruit naar de maat der muziek) jaarlijks op Pinkster-Dinsdag sedert 1400 door zeer velen (ongeveer 12.000) wordt gehouden. Zie: Vitus-dans.

Staat van Genade; in dien staat verkeert de Christen, wanneer hij vrij is van groote zonden,

Sta'bat Ma'ter: „de Moederstond”;

lijdenscantate op de Moeder Gods, door Jacopone (1306). Zie: Sequenties.

Staf, bisschops-, kromstaf; 1. teeken

van *kerkelijke macht*; de *punt* is spits: om de tragen te prikkelen; de *schacht* recht: de rechtvaardigheid en standvastigheid; de *krul* rond: om de afgedwaalden te verzamelen (S. Antonius). 2. beeld van *beperkte jurisdictie*; vandaar dat de P. geen staf voert. 3. Vol-

gens eenige symbolisten draagt een *abt* den staf met de *krul binnen-*

waarts (slechts inwendige macht in een klooster); de bisschop *buitenwaarts* (macht over geheel het diocees); wordt gedragen in de linkerhand en in het eigen diocees (z. a.). 4. Het symbol. gebruik van den staf, blijkt nog uit de zeer oude uitdrukking: den *staf* over iets breken; de *waarheid staven*. Zie: Pedum.

Stal, een vaste houten zetel; gewoonl. deel eener reeks van zetels, welke

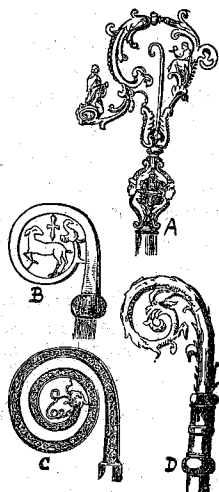

Fig. 272; A. Staf van een Bp. (12^e eeuw; Afflighem); B. van een abt (12^e eeuw; van een bovenplat van een evangelarium te Quedlinburg); C. van een Bp. (Jacques de Vitry; 1244); D. van een Bp. (of abt; muz. te Kopenhagen.)

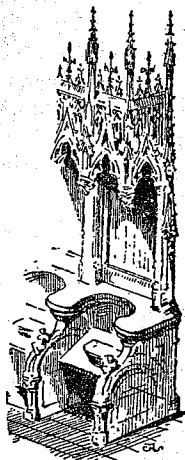

Fig. 273; Koorstal.

gezamenl. de koorbanken vormen.
Zie: Koorstoelen; Misericordia.

Statenbijbel, de officiële, Protest. bijbel (1637), in het Nederlandsch vertaald door een commissie uit de Dordtsche synode (1619--1635), op last der Algemeene Staten.

Sta'tie, een der 14 afbeeld. van het Lijden des Heeren, welke tezamen den Kruisweg (z. a.) vormen; ook standplaats van een dienstdoend geestelijke. De staties te Rome zijn kerken, waarin zich de eerbiedwaardigste gedenkteeken van Heiligen en Martelaren bevinden en waar de geloovigen op bepaalde dagen vergaderen. Die dagen zijn in het Missaal (z. a.) aangegeven; de Pausen hebben aan het bezoek dier kerken vele aflaten verleend, welke later ook aan het bezoek der kerken van verschill. broederschappen werden meegedeeld.

Stedehouder, plaatsbekleeder van Chr. op aarde; benaming van den Paus.

Ster, zinnebeeld van licht en hemel; wordt geplaatst boven het hoofd van een heilige-beeld, gezaaid op een gewelf of mantel, b.v. der h. Maagd Maria („sterre der zee”, „morgenster”). Zie: Licht; Morgenster.

Stereochromie', een moderne wijs (München) van muurschilderen op den drogen wand, waarna waterglas wordt opgespoten.

Sterftecijfers, zie: Geboortecijfers.

Sterke Dranken, zie: Drankbestrijding.

Sterrenwichelarij, zie: Geluksster.

Sticht, stift, een stichting, gebouw, klooster, abdij; ook gebied van een bisschop of abt; ook de bewoners hiervan.

Stierengevecht, nationaal volksspel in Spanje vooral, waarbij door beroepskampers (toreros, toreadores) stieren tot woede geprikkeld, bestre-

den en gedood worden; herhaaldelijk door de K. onder strafbepalingen verboden.

Stiftsheer, somw. gebezigd voor kanunnik (z. a.), domheer.

Stigmatisa'tie, het ontvangen der stigmata (wondeteeken) des Heeren; het lijden der lichaamssmartten van den Zaligm. in het eigen lichaam óf met de wondeteeken (uitwendige S.) óf zonder deze (inwendige S.); kan bestaan uit: de vijf h. wonden, doornenkroon, schouderwonde, doorboring van het hart, geeselschermen enz.; treedt voortdurend of met tusschentijden op; gaat gewoonlijk gepaard met vele bekoringen, onthouding van spijs en drank, ziekten enz.; volledige S. wordt van 60 personen (de eerste is S. Franciscus van Ass.) vermeld, onvolled. van 300, waarvan niet alle een histor. zekerheid bezitten. Vruchteloos heeft men tot nu een voldoende natuurl. verklaring pog. te vinden; de K. heeft zich over de S. niet uitgesproken.

Stilisee'ren, een natuurvorm (b.v. een boomblad) veranderen in een kunstvorm (b.v. het druiveblad der gotiek). Zie: Ornament; Stijl.

Stipen'dium, is een door den Bp vastgestelde aalmoes voor het onderhoud der geestelijken, welke bij gelegenheid van het lezen der h. Misse, wordt geschonken; het is uiteraard geen betaling dezer geheel geestelijke zaak (simonie, z. a.); overigens heeft de geestelijkheid een door God gegeven recht op onderhoud van de zijde der geloovigen. Zie: Misstipendium.

Stijl is de eigenaardige manier, waarop een kunstenaar, een kunstschool of een volk hunne schoonheidsideeën gewoon zijn uit te drukken en zich daardoor van anderen onderscheiden.

Stoel, zetel, is het teeken van gezag; de machtige zit, de ondergeschikte staat; vandaar „de h. Stoel” (de Paus); ook de S. van S. Petrus (paus. macht), S. van waarheid (preekstoel), S. van boetvaardigheid (biechtstoel), S. van rechtvaardigheid (rechtbank). enz. Zie: Cathedra; S. Pietersstoel.

Stool, lange zijden bandstrook, welke door den priester om hals en schouderen gekruist wordt gedragen, door den diaak over den linker schouder; wordt met 3 kruisjes gesierd; moet gewijd zijn en heeft de liturg. kleur van den dag of van de kerkel. handeling; is het attriboot van den priester en diaak en verzinnebeeldt symbol.: het juk des Heeren. Zie:

Liturg. Gewaden.

Fig. 274.

Straalkapellen, transkapellen, bestaan uit een reeks (krans) van kapellen, welke het hoofd-altaar omgeven; verzinnebeeldend de doornenkroon om het hoofd (het hoofdaltaar) des Heeren of de stralen, schietend uit de „Zon der Gerechtigheid”, eveneens het hoofdaltaar. Zie: Koortrans.

Stralenkrans, -kroon, Zie: Nimbe.

Strooi-avond, de Vigilie-avond van S. Nikolaas (6 Dec.), waarop voor de kinderen lekkernijen enz. gestrooid worden; herinnering aan de mildheid van dien Volksheilige. Wanneer in het bisdom Haarlem het S. Nikolaasfeest of de Vigilie daarvan op Woensdag in den Advent valt, dan wordt door dispensatie de verplichting van vasten en onthouding opgeheven; valt een dezer beide dagen op Vrijdag in den Advent, dan wordt de verplichting van vasten weggenomen. Zie: Sinterklaas.

Struktuur, geraamte, samenvoeging, opbouw.

Studenten-Vereenigingen R. K., zijn gevestigd te Utrecht: Veritas; Amst.: S. Thomas Aquinas; Groningen: S. Albertus M.; Leiden: S. Augustinus; Delft: S. Virgilius.

Stylie'ten, zuilbewoners, -heiligen; kluizenaars, die in de 5e—12e eeuw, afgezonderd op zuilen (in de Oostersche K.) soms zeer vele jaren lang (40, 50, 60) leefden; bekend zijn de beide hh. Simons, Daniël, Alypius enz.; bij die pijlers ontstonden kloosters, kerken, nederzettingen. In de West. K. slechts één bekend (Wulfilaicus; 580), die op bisschopp. bevel zijn levenswijz veranderde. Het spottende „pielaarheilige” wordt waarsch. aan deze S. ontleend.

Sub beteek. „onder”; komt in vele samenst. voor als *onder* of als eerste ondergeschikte (vaak plaatsbekleeder) van den eigenl. dignitaris.

Sub conditio: onder voorwaarde; *sub gravi*: onder zware (zonde verplicht); *sub poena*: onder straffe van; *sub sigillo*: onder het zegel (van stilzwijgendheid, b.v.); *sub voce*: onder het woord, artikel (op te zoeken); *sub littera, numero*: onder de letter, het getal.

Sub An'nulo Piscato'ris, „onder den Visschersring” (z.a.): onderteekening van pausel. stukken. Zie: Pausel. Brieven.

Subcincto'rium, een thans uitsluitend pausel. parament, een soort manipel (z.a.), onder de h. mis aan den cingel (z.a.) gedragen; heeft de kleur der kazuifel (z.a.).

Sub'confessio, zie: Crypta.

Sub'delegatie, de overdraging eener reeds overgedragen machtsbevoegdheid door den „delegaaf” op een „subdelegaaf”, hetgeen door een pau-

sel. of bisschoppel. delegaat in eenige omschreven gevallen kan geschieden. Zie: Delegaat.

Sub'diaken, drager van de laagste der „Hoogere Wijdingen”; zijn ambt (reeds in de 3e eeuw) bestaat in het behulpzaam zijn van den Dia-ken (z. a.) bij den altaardienst, vooral met betrekk. tot de h. Vaten (z. a.) en het liturg. voorlezen van den

Fig. 275.

Epistel (z. a.); in de *Lat.* Kerk heeft hij de verplichtingen van: het Coelibaat (reeds sedert de 5e eeuw) en het Breviergebed; zijn liturg. gewaad bestaat uit: manipel, alb en dalmatiek; in de *Grieksche* Kerk behoort die waardigh. tot de „Kleinere Wijdingen.” Zie: Coelibaat; Wijdingen.

Sub'ditus, ondergeschikte, onderdaan, tegenover een Superior (z. a.).

Sub'jektief, persoonlijk; volgens eigene meening, belangen, omstandigheden, gesteldheid enz. Zie: Objektief.

Sub'prior, de eerste onder (eventueel de plaatsvervanger van) den Prior (z. a.) in een klooster; hetzelfde geldt van alle dergelijke samenstellingen: subregens, subcantor of succentorenz.

Sub ro'sa: „onder de roos”, in vertrouwen. Bij gastmalen der Romeinen hing een roos boven de gasten, als symbool van onderling vertrouwen; de oorsprong en beteekenis onbekend. Dit gaf aanleiding om in de roos het zinnebeeld te zien der stilzwijgendheid in den *biechtstoel*, vooral der vijfbladige roos: de 5 h. Wonden des Heeren. Zie: Roos.

Succes'sie, opvolging. 1. Belangrijk is de *Apostolische S.* waardoor men verstaat, dat een Bp geldig gewijd moet zijn door een eveneens geldig

gewijden Wijbisschop enz., zoodat de rij dier geldige wijdingen tot aan de h. h. Apostelen (z. a.) doorloopt. 2. Ook de opvolging van den erfgenaam in de rechten en plichten van den erflater. Zie: Bisschop.

Suffragaan' of suffragaan-bisschop, zie: Metropolitaan.

Suffra'gia, voorbede, geestel. hulp aan de afgestorvenen, door de h. mis, het gebed enz.

Sugges'tie, het opdringen van bepaalde dwang-voorstellingen en gedachten door woord of gebaar van een vreemden wil (van den hypnotiseur) op den gehypnotiseerde (medium). Zij kan door den persoon zelve (auto-sugg.) of door een hypnotiseur (vreemde of hetero-sugg.) worden opgewekt, ook kan zij na een geruimen tijd eerst werken (post-hypnot. sugg.) Het medium is machteloos tegen den wil van den hypnotiseur. Zie ook: Hypnotisme.

Suisse, „Zwitscher”, naar de Zwitsersche (z. a.) lijfwacht des Pausen; een orde-bewaarder in de kerken; gewoonlijk in monteerling met bandelier, waarop de naam der parochie; draagt zijn suisse-staf, ook hellebaard (z. a.), somtijds degen. Zie: Koster.

Fig. 276; Suisse met staf en hellebaard.

Su'per, wordt in vele samenst. gebeez. als „boven”; een persoon of zaak, die hooger is dan het stamwoord uitdrukt.

Superhumera'le, het bisschoppel. rationale (z. a.). Zie: Humerales.

Supe'rior, de hoogste; een overste in allerlei toepassingen, vooral de bestuurder van een klooster eener

Orde (z. a.) of Congregatie (z. a.).
Zie: Prior; Gardiaan.

Superplis', superpelliceum, superplie, koorhemd (roklijn); een wit linnen, tot aan de knieën reikend onderkleed door de lagere geestelijkheid of (misdienaars) gedragen; ook door den priester, buiten de h. mis, b.v. bij het uitreiken der h. Communie.

Superstie', zie: bijgeloof.

Suppedaneum, voetbodem, altaarplat; de bovenste verhevenheid, waarop het altaar is gebouwd; ook het voetblokje aan het kruis. Zie: *Bijlage*-Altaar.

Suppliek', Smeek-, verzoekschrift.

Suprematie', oppermacht, -gezag; het primaat (z. a.) des Pausen.

Sursum Cor'da, „Verheft uwe harten”, aanvang der Prefatie (z. a.) in de h. mis (z. a.).

Suspen'sie, is een kerkel. straf, waardoor een clericus beroofd wordt van het recht tot uitoefening van eenige kerkel. functies (b. v. het lezen der h. mis).

Syl'labus, een „lijst der voornaamste dwalingen van onzen tijd”, waarin Paus Pius IX 80 stellingen als dwaalleeringen veroordeelde; zij begeleidde een encycliek (*Quanta Cura*), waarin 16 dwalingen verworpen werden (8 Dec. 1864). Een nieuwe lijst — door velen ook als „Syl'labus” genoemd — werd door de H. Congregatie der Inquisitie met goedkeuring van P. Pius X (3 Juli 1907) uitgevaardigd en veroordeelde 65 modernistische stellingen. Zie: Modernisme.

Syllogis'me, sluitrede; een redeneervorm, waarin uit twee gegeven stellingen of praemissen, welke bestaan uit een algemeene (major) en een partikuliere (minor) waarheid, een logische

gevolgtrekking (conclusie) wordt afgeleid, b. v.: „alle menschen zijn sterfelijk; die persoon is een mensch; ergo is die persoon sterfelijk”. Zie: Praemissen.

Symbo'len zijn zinnebeelden, welke de christel. godsdienst (voor een zeer groot deel ook thans nog) gebruikte, zoowel in den eeredienst als in de kunst-uitingen; zij bedoelde hiermee zoowel te zinspelen op en tevens te veraanschouwelijken:

Fig. 277.

ken: de eeuwige waarheden des geloofs (dogma's, z. a.) of de zedenwetten; het waren niets anders dan predikaties in beelden. Zie ook: *Attributen*; *Geheimleer*; *Bijlage*.

Symboliek' I, is in de kunst een deel der ikonografie (z. a.), welke de verklaring der symbolen (z. a.) aanbiedt.

2. Deze moeten óf in een natuurlijke samenhang (b. v. anker = hoop) óf in een algemeen aangenomen betrekking (visch = Christus) tot het uitgebeelde begrip staan. De oorsprong der christel. symb. is te zoeken: in de natuur van den mensch, in de dichterlijke uitdrukkingswijs der h. Schr., in de parabelen (z. a.), allegorische verklaringen, in de homilieën (z. a.) der Vaders (z. a.), in het leerend en voor oningewijden verbergend karakter der oude, christel. kunst (katakomben) enz.

3. De bloeitijd lag in de middeleeuwen in geheel het maatschappelijk leven, vooral in de ontwikkeling van het kerkgebouw; hierin is zij in de groote hoofdlijnen ook thans nog van kracht, inz. in de attributen (z. a.) der Heiligen en in de vele, algemeen gekende symbolen (lam, wijnstok, schip, anker enz.). Zie: *Attributen*.

BIJLAGE.

SYMBOLEN (ATTRIBUTEN; ALLEGORIEËN; EMBLEMEN).

I. Symbolen van God.

"	"	Christus.	} Zie: Het Roomsche Kerkgebouw.
"	"	het h. Sakrament.	
"	"	de h. Maagd.	
"	"	Engelen.	
"	"	Apostelen (z. a.).	
"	"	Evangelisten (z. a.).	
"	"	Profeten (z. a.).	
"	"	Kleuren (z. a.).	
"	"	Redding enz., zie: Kerkhof.	

II. Symbolen van:

De Kerk.

Een zuil, waarboven een Duif (de H. Geest); rots; schip; ark des verbonds; wijnberg met arbeiders; zevenarmige lichter; de maan Christus is dan de zon; tempel; stad op een berg; groene boom (tegenover een dorren: het Jodendom).

de drie Goddel. Deugden

Geloof: schild; kelk met pateen of h. hostie (kruisje); kandelaar; sleutels; kroon; kruis; de h. Schr.

Hoop: (soms zittend) op een eenhoorn (z. a.); kroon; anker; duif; kompas; fenix.

Liefde: vlammend hart; geldbeurs gevend; kinderen; pelikaan; brood; vogel spijzigend.

de kardinale Deugden (z. a.)

Rechtvaardigheid: palm; fenix; Engel met weegschaal.

Voorzichtigheid: slang; palm.

Matigheid: hert; raaf; zuil; slang; otter; ezel.

Sterkte: leeuw; adelaar met sceppter; krijgsman.

Zedelijke Deugden.

Geduld: trekkende os; olifant; schaaap.

Zachtmoedigheid: lam.

Eensgezindheid: palmtak; duiven.

Gehoorzaamheid: neergeknield kameel.

Volharding: vrouw dragend een kroon op het hoofd en op het schild.

Zuiverheid: Engel; eenhoorn (z. a.); lelie; olifant; sterke toren; tortel.

Standvastigheid: zuil.

Getrouwheid: klimop; hond.

Nederigheid: lam; wijnranken.

Milddadigheid: haan.

Matigheid: hert; raaf; otter; slang; geesel.

Zedelijke Ondeugden.

Drift: beer; hond.

Nijd: draak; bijen; vleermuis; slang.

Najver: drank; leeuw.

Onstandvastigheid: ezel; aap; luipaard.

Onzuiverheid: slijk; zwijn; beer; sirene (z. a.); basilisk.

Hoogmoed: leeuw; pauw; adelaar.

Gierigheid: aap; vleermuis; eekhoorn; wolf.

Vraatzucht: vos; wilde kat; snoek.

III. LIJST VAN SYMBOLEN:

Symboliek van Bloemen.

Acacia: vriendschap.

Acanthus: zachtmoedigheid.

Aloë: versterving; onverderfelijkheid.

Amandel: waakzaamheid.

Anemoon: zorgzaamheid.

Appel: ongehoorzaamheid.

Appelboom: erfzonde.

Azalea: matigheid.

Balsem: troost.

Bemijn: overhaasting.

Belladonna: stilzwijgendheid.

Bloemen: deugden.

Boom (groene): eeuwig leven; B. (dorre): ondergang; B. des levens of B. van Jesse:

Kruis des Heeren.

Boterbloem: celibaat.

Brandnetel: Wreedheid.

Camelia: schoonheid.

Ceder: kuischheid; onbuigzaamheid.

Cedervrucht: reinheid.

Crocus: blijdschap.

Cypres: onsterfelijkheid; rouw; zachtmoedigheid; onthouding.

Dadel: lankmoedigheid.

Dahlia: pracht.

Denneboom: verheffing.

Distel: kommer; boosaardigheid.

Egelantier: heilrijke inspanning.

Eik: kracht; gastvrijheid.

Eikeblad: overwinning.

Eikel: schande.

Geranium: vriendschap.

Goudsbloem: gehoorzaamheid; najver.

Granaat: eenheid der K.

Gras: vergankelijkheid.

Heliotroop: devotie.

Hooi: vergankelijkheid.
 Hop: luiheid.
 Hortensia: onstandvastigheid.
 Hulst: boetvaardigheid.
 Hyacinth: macht; vrede.
 Hyssop: reiniging; geloof; ootmoed.
 Iris: lichtzinnigheid.
 Jasmijn: vriendschap.
 Kamille: energie.
 Kervel: trouweloosheid.
 Klimop: trouw.
 Kokos: goedertierenheid.
 Korenaren: het h. Sakrament.
 Laurier: overwinning.
 Lelie: onschuld; reinheid; majesteit.
 Lischbloem: lichtzinnigheid.
 Lotus: welsprekendheid.
 Maagdepalm: trouw.
 Madeliefje: jeugd.
 Meekrap: laster.
 Meidoorn: hoop.
 Mirre: reinheid; versterving.
 Mirte: maagdel. staat.
 Moerbezie: zachtmoedigheid.
 Mos: naastenliefde.
 Mirre: de menschheid.
 Narcis: zelfzucht.
 Noot: lijdzaamheid.
 Noteboom: gebed.
 Olijf: barmhartigheid.
 Olijftak: vrede.
 Onkruid: zonde.
 Palm (z.a.): zege; rechtvaardigheid.
 Papaver: slaapzucht.
 Passiebloem (z a.).
 Perzik: stilzwijgendheid.
 Pijnboom: onsterfelijkheid.
 Pioenroos: schaamte.
 Plataan: zuiverheid; geloof.
 Pompoen: opgeblazenheid.
 Reseda: bescheidenheid.
 Riet: onderwerping.
 Roos (z.a.): liefde; schoonheid; vreugde;
 ook martelaarschap; stilzwijgendheid (van het
 biechtgeheim); 5 roode rozen aan een roze-
 boom: de 5 h. Wonden.
 Rosmarijn: herdenking.
 Salie: droefheid.
 Sneeuwkllokje: vertrouwen.
 Sodomsappel: zonde; straf.
 Stroobloem: onsterfelijkheid.
 Tarwe en onkruid: christenen en ongeloovi-
 gen; goeden en boozen.
 Taxis: eeuwig leven.
 Terpentijnboom: vrede.
 Tulp: gebed.
 Vijgeboom: trouw.
 Viooltje: ootmoed.
 Vlier: ijver.
 Waterlelie: naastenliefde.

Wierook: gebed.
 Wijnranken: christenen.
 Wolfswortel: droefgeestigheid.
 Zaadkorrel: de Kerk.
 Zonnebloem: zucht naar God.

Symboliek van Dieren.

Aap: duivel; kettenij.
 Adder: geest des kwaads.
 Adelaar: verheffing; opstanding; A. (met
 twee koppen): de 2 Naturen in Chr.; over-
 weging.
 Beer: onzuiverheid.
 Bij: arbeidzaamheid.
 Bok: zonde; zoenoffer.
 Dieren (onreine): heidendom; D. (wilde wor-
 den tam): kracht des hemels; aan D. voorge-
 worpen: marteldood.
 Dolfijn: snelheid; christel. ijver; martelaar-
 schap.
 Duif: eenvoud; zuiverheid; vrede; zeven
 duiven: zeven gaven (z.a.) van God den
 h. Geest.
 Eenhoorn (z.a.): Christus; maagdelijkheid.
 Egel: toorn.
 Ekster: praatzucht; gierigheid.
 Ever: toorn.
 Ezel: geduld; eigenzinnigheid.
 Gans: praatzucht.
 Geit: zachtheid.
 Gier: roof.
 Haas: waakzaamheid; gebed; vlucht voor
 zonde; boetvaardigheid; ook onreinheid.
 Haas: rouwmoedigheid; vlucht.
 Havik: diefstal.
 Hen: ouderliefde.
 Hermelijn: matigheid.
 Hert: waardigheid; heilbegeerte.
 Hinde: goedertierenheid.
 Hond: trouw.
 Horzel: wispelturigheid.
 Hyena: onreinheid.
 Kameel: ootmoed; matigheid.
 Kameleon: huichelarij.
 Kat: behaagzucht.
 Kraanvogel: waakzaamheid.
 Kreeft: zonde.
 Lam (z.a.): geduld; onschuld.
 Leeuw (z.a.).
 Leeuwerik: lofzingen.
 Leeuwin (met welpen): ouderliefde.
 Meerkol: onbescheidenheid.
 Mier: arbeidzaamheid.
 Monsters, zie: Fabelachtige Dieren.
 Nachtegaal: nachtelijk gebed.
 Nachtuil: Joodsche godsdienst.
 Olifant: zachtmoedigheid; waakzaamheid.
 Ooievaar: verheffing.
 Paard: fierheid; ook hoogmoed.
 Papegaai: geduld.

Pauw: onsterfelijkheid; alwetendheid; veel later ook: pronkzucht.

Pelikaan (z.a.); kruisdood.

Raaf: diefstal.

Ree: snelheid.

Rhinoceros: kracht; gramschap.

Schaap (z.a.): apostel; christen.

Schorpioen: haat

Serpent (z.a.): duivel.

Slak: traagheid.

Slang (z.a.): voorzichtigheid; duivel; boosheid; sluwheid.

Stier: kracht.

Struis: huichelarij; Jodendom.

Uil: duisternis; zonde.

Valk: adel; scherpzinnigheid; wreedheid.

Visch: matigheid; een christen.

Vleermuis: booze geest.

Vlieg: kwaadpreken.

Vogels (in een boom): onderlinge liefde.

Vorsch: hoogmoed.

Vos: sluwheid; vraatzucht; V. (predikend): dwaalleer.

Wezel: vrees.

Wolf: hebzucht.

Wouw: naijver.

Zwaan: eenzaamheid.

Zwaluw: onschuld.

Zwijn: onreinheid.

Zie ook: *Fabelachtige Dieren*.

Symboliek van Getallen.

Een: de Godheid.

Twee: de goddelijke en menschel. Naturen in Christus; de beide Testamenten; geestel. en tijdelijk; hemel en hel enz.

Drie: de h. Drieuldigheid (Δ); de goddelijke deugden (z.a.); kloostergeloften (z.a.); toekomstig leven: (hemel (z. a.), hel (z. a.), vagevuur (z.a.); de Kerk (lijdend, strijdend, overwinnend) ook haar Leer-, Priester-, Herdersambt.

Vier: de windstreken; elementen; jaar- en dagtijden; de stoffelijke wereld (\square); hoofd- of Kardinale deugden (z.a.); groote profeten (z.a.); Evangelisten (z.a.); Oostersche en

Westersche Kerkvaders (z.a.); Paradijsstroomen (z.a.); de Uitersten (z.a.); vraakroepende zonden (z.a.); wereldtijdperken (van Adam tot den zondvloed, tot Mozes, tot Christus, tot het eide).

Vijf: boeken van Mozes; zinnen en zintuigen; wijze en dwaze maagden; h. Wonden. Zes: scheppingsdagen; wereldperioden: zonden tegen den h. Geest (z.a.).

Zeven: weekdagen; h. sakramenten (z.a.); gaven van den h. Geest (z.a.); beden van het „Onze Vader”; lichamelijke en geestelijke werken van barmhartigheid (z.a.); vette en magere jaren; de h. Wijdingen (z.a.); de hoofddeugden (z.a.); de hoofdzonden (z.a.); de h. Kruiswoorden (z.a.); de smarten van Maria (z.a.); de vreugden van Maria (z.a.); de canonieke getijden (z.a.); vrijé kunsten. Acht: hellestraffen (z.a.); de geredden in Noach's ark; zaligsprekingen (z.a.).

Negen: engelenkoren (z.a.); vreemde zonden; op het negende uur sterft Chr.

Tien: plagen van Egypte; christenvervolgingen; geboden Gods. Hetgeen buiten dit getal (tien is de orde) gaat, is:

Elf: wanorde; zonde; strijd.

Twaalf: maanden; zonen van Jacob; stammen van Israël; vruchten van den h. Geest (z.a.); kleine profeten (z.a.); Apostelen (z.a.); Sibyllen (z.a.).

Veertig, getal van boete en vergeving: regedagen van den zondvloed; woestijntocht der Joden; boete van Ninive en Ezechiël; vasten van Christus, Mozes, Elias, der christenheid; verkeer van den verzezen Zaligm. met de Apostelen.

Symboliek van Edelsteen.

Zij zijn in het algemeen de symb. der: heiligen, apostelen en deugden. Hunne symboliek berust vooral op die der kleuren (z. a.) b.v.:

Amethyst, *paars*: boetvaardigh. Robijn, *Karbonkel*, *rood*: liefde, martelaarschap. Jaspis, *Smaragd*, *groen*: hoop, ook geloof, jeugd. Saffier, *blauw*: overweging; verlangen naar God. Topaas, *Hyacint*, *geel*: rouw.

Symbolieke Bloemen, zie: *Bijlage*.

Symbolieke Boomen, zie: Kerkhof;
Treurboom.

Symbolieke Dieren,
Symbolieke Edelsteen,
Symbolieke Getallen, } zie: *Bijlage*.

Symbolieke Kleuren; *wit*: onschuld, blijdschap, geloof, barmhartigheid; *blauw*: hemelsche overweging, standvastigheid, trouw; *rood*: liefde, lijden, kracht, gerechtigheid, toorn; *kristallijn*: reinheid, schitterglans; *groen*: hoop, onverwelkte jeugd, beschouwend leven; *goud*: bovenaardsche luister; *geel*: smart, nijd, naijver; *bruin* of *graauw*: deemoed, droefheid; *paars*: stilzwijgendheid, overweging; *zwart*: droefheid, dood, vrede; *purper*: koninkl. of bisschopel. waardigheid; *violet*: boetvaardigheid.

Sym'bolum, zie: Geloofsbelijdenis.

Symmetrie', evenmaat, evenredigheid of overeenkomst in de afmetingen der onderdeelen.

Synago'ge, verzameling, bedehuis der Israëlieten; ook de Joodsche godsdienst; in de kunst voorgesteld door een geblinddoekte vrouwefiguur (blindheid), met gebroken vaan (heerschappij), tegenover een soortgelijke figuur der Kerk met uitgespreide vaan, kroon en kelk, rijdend op een tetramorf (z.a.). Zie: Ecclesia.

Syncre'tisch heeten voorstellingen, waarin een vermenging van christel. en heidensche begrippen; somwijlen in de oud-christ. kunst, later veelvuldig in die der Renaiss. (z. a.).

Syn'dicus, de leider vooral van financiële zaken van een domkapittel, klooster enz. Zie: Minister; Provisor; Procurator; Thesaurier.

Syne'drion, zie: Sanhedrin.

Syno'de van Dordrecht (1618), door de Staten beroepen, waarop uitspraak gedaan werd over de twee fel strijdende richtingen van het nederl. Calvinisme: de *Arminianen* (die de strenge, praedestinatieleer verzachtten) en de *Gomaristen* (die aan de strenge doctrinen vasthielden); de Arminianen werden veroordeeld. Zie: Remonstranten; Gomaristen.

Syno'de, 1, kerkel. vergadering; *diocesaan-S.* van een enkel bisdom, *provinciaal-S.* van een kerkprovincie. 2, Hoogstgezaghebbend lichaam in de Nederl. hervormde kerk (13 predikanten en 6 ouderlingen; jaarlijks treedt ongev. $\frac{1}{3}$ af). *Dortsche S.* 1618—19 (z.a.).

Synop'tici zijn de hh. Evangelisten: Matthaeus, Marcus, Lucas, die een overzicht (synopsis) van het leven des Zaligm. meedeelen, tegenover den h. Johannes, wiens evangelie meer van leerstelligen aard is. Zie: Evangelie.

T.

Taberna'kel (lat.: hut, tent), de versierde altaarkast, waarin het Allerheiligste bewaard wordt; is inwendig met witte zijde behangen en uitwendig gesierd (geschilderd, gebeeldhouwd); dient door een gordijn of

conopeüm (z.a.) van voren en terzijden omhuld te zijn. T. wordt ook gebezigd voor den op zuilen rustenden bovenbouw, ciborium (z.a.) of baldakijn (z.a.).

Ta'fel, behalve als „disch” komt T.

ook voor als: bord, paneel, lijst, tabel; in „de heilige T.” de „T. des Heeren” beteekent het: de communiebank.

Tafeldans, zie: Spiritisme.

Tafelronde, zie: Ridders.

Taflement’, entablement, zie: Zuil.

Talaar’, een gew. zwart, tot aan de enkels afhangend, priesterlijk opperkleed, van voren met een lange rij knoopjes bezet; toog (z. a.), soutane (z. a.).

Ta’lisman, amulet; een voorwerp (op het lichaam gedragen), waarvan het bijgeloof (z. a.) leert, dat het geluk zou aanbrengen of voor ongeluk behoeden; ook tooverspreuk.

Tal’mud, verzamelnaam der voor de Joden (buiten de h. Schr.) gezaghebbende boeken, welke wettelijke overleveringen en inzettingen van vermaarde rabbijnen (z. a.) bevatten.

Tambour’, de trommelvormige onderbouw van een koepel.

Tan’tum er’go, het slot der sakraments-hymne „Pange lingua” van S. Thomas Aq.; een lied van aanbidding, gezongen vóór den zegen met het Allerheiligste.

Te De’um, laudamus, „U, o God, prijzen wij”, een overoude zege-, dank-hymne; komt in de Metten (z. a.) en bij feestgelegenheden in de liturgie voor; waarschijnlijk door Nicetas (onwaarschijnlijk door den h. Ambros.) gedicht.

Teerspijs, (voor de reis naar de eeuwigheid); de h. Hostie, geschonken aan een stervende, die de laatste h. sakramenten (z. a.) ontvangt. Zie: Communie; Laatste h. Sakram.

Tegenpaus, een onwetige paus, gekozen door onbepaalde (of door de

Fig. 278;
custodie.

minderheid der) kiezers, tegen het rechtmatig opperhoofd der K., gelijk b.v. de Hertog Amadeus VIII van Savoie (1439). Zie: Schisma; Westersch Schisma; Pausen.

Tekst, schriftuurplaats, welke in een preek wordt ontwikkeld. Vergel.: bij zijn T. blijven; van den T. raken; iemand T. en uitleg geven (nauwkeurig verklaren).

Teleologie’, doelleer; leer van het einddoel van dingen en werkingen.

Telepathie’, het op een afstand werken, het „tweede gezicht” bij het somnambulisme (z. a.), waardoor, naar beweerd wordt, sommige personen een 6^{en} zintuig zouden bezitten, om ver verwijderde of toekomstige dingen te zien; ook een gevoelseenheid bij van elkander verwijderde personen. Zie: Somnambul.

Tempeliers, tempelheeren; leden eener geestelijke ridderorde (1119), welke zich wijdde aan de bescherming der pelgrims naar het h. Land; de ridders legden de geloften af en leefden oorspr. als reguliere kanuniken;

waren zeer bevoorrecht door den h. Bernardus; te recht of ten onrechte werden zij vervolgens

van ontaarding beschuldigd (in elk geval zeer belasterd). Wyl hun Orde op den duur nutteloos was geworden en hun faam zeer had geleden, werd zij opgeheven door Paus Clemens V (1312). Zie: Ridderorden.

Tem’pera-Schilderkunst, de oudere

Fig. 279; Tempeliers: 1, in strijd-harnas; 2, in kloostergewaad.

(tot aan 15e eeuw) schilderkunst, waarbij de kleurstoffen met lijmwater enz. „gemengd” werden. Zie ook: Fresko.

Tempora'lia, tijdelijke, geldelijke zaken, goederen, inkomsten, enz.

Tem'pus clausum, zie: Besloten Tijd.

Tenant', wapen-, schildhouder. Zie: Putti.

Tendenz'-roman, -tooneelstuk; romans en tooneelstukken, waarin een strekking of een vooropgesteld plan ligt verborgen; zoo zijn er vele, welke slechts een omkleeding zijn van beginselen tegen geloof en zeden of lasteringen tegen de Kerk.

Te'nebrae-luchter, de luchter welke in de Donkere Metten gebruikt wordt en welke in den vorm van een driehoek (Δ) 13 of 15 kaarsen draagt, waarvan er na iederen psalm één wordt uitgedoofd; zie: Donkere Metten.

Tenta'tie, temptatie, bekering, verleiding.

Terraz'zo, een soort van bevloering, welke uit kleine stukjes marmer graniet of andere harde steensoort bestaat, vastgedrukt op

Fig. 280.

een cementvloer of op beton; naar den trant van mozaïek (z. a.).

Tertiai'ren. Hiertoe behooren de Broeders en Zusters, die in een „derde” orde zijn opgenomen. (Dier mannelijke kloosterlingen met plechtige geloften (z. a.), wordt „eerste” Orde, die van vrouwen met plechtige geloften, wordt „tweede” Orde genoemd). Zij leven volgens eenen Regel, door de K. goedgekeurd, óf wel in de wereld óf wel in kloostergemeenschap. Zij verschillen naar de wijs der „eerste Orde”, waaraan zij

verbonden en ondergeschikt zijn. Zoo heeft men die der Franciskanen (door Paus Leo XIII zeer gemakkelijk toegankelijk gemaakt in 1883; telt 5 milj. leden), der Dominikanen, der Carmelieten, Augustijnen, Trinitarissen, van Premonstreit, van O. L. Vr. tot verlossing der slaven enz.

Terts, zie: Brevier.

Testament', het „Verbond” (van Jehovah met Israel); de geschreven Openbaring, verdeeld in Oud- en Nieuw-Testament. Zie: Schriftuur.

Tetramorf', de 4 attributen der 4 h. Evangelisten (z. a.), vereenigd in één fantastisch dier met 4 koppen: symbool der eenheid van heth. Evangelie, geschreven door de 4 verschillende h. schrijvers Mattheüs, Marcus, Lucas, Johannes. Op dit dier rijdt de zegepralende „Kerk” met geheven banier in de middeleeuwsche kunst, terwijl de overwonnen „Synagoge” met vernederd vaan van haar paard stort. Zie: Evangelisten; Synagoge; Ecclesia.

Tetraptiek', zie: Diptiek.

Tetrave'lum, een tusschen kolonnnetten opgehangen gordijn aan beide zijden van het Altaar. Zie: Altaar.

Tha'bor, berg ten O. van Jeruzalem; volgens de overlevering (Origenes)

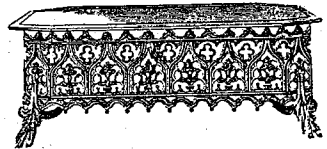

Fig. 281; Thabor.

de berg der „Verheerlijking des Heeren”; ook een verhooging, zonder overkapping op het altaar, waarop het Allerh. wordt uitgesteld. Zie: Bergen; Expositietroon.

Thaumaturg', „wonderdoener”; naam aan verschill. Heiligen, naar

aanleiding hunner vele wonderen, geschonken; b. v. h. Gregorius Th. of de h. Philomena Th. enz.

Theïs'me, 1. omvat alle theorieën, welke leeren, dat met zekerheid voor ons kenbaar is het bestaan van een God, d. i. van een volstrekt, oneindig, buitenwereldsch Wezen, dat de Eerste Oorzaak is dezer eindige wereld. Het *Atheïsme* ontkent de bewijsbaarheid of het feit van het bestaan van God (godloochenaars). 2. Het *Pantheïsme* leert, dat God en wereld (de stof) één enkele zelfstandigheid vormen; deze oude, veelvuldig veroordeelde dwaling werd op nieuwere wijzen door Spinoza, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, enz. zeer verbreid; zij voert logisch tot ontkenning van goed en kwaad enz.; ook de mode-godsdienst, de *theosofie* (z. a.) rust grootendeels op die dwaling. Zie ook: Monotheïsme.

Theocratie', Godsregeering of regeering van Godswege, waarbij de geestelijke overheden tevens het staatsbestuur leiden.

Theodicee', natuurl. Godsleer. Zie: Filosofie.

Theologie', de godgeleerdheid; leer over God en goddelijke zaken, volgens de h. Openbaring (z. a.). Wordt verdeeld in: *positieve* Th., welke de h. Schr., Vaders, Kerkel. leer verklaart; *dogmatische* Th., welke waarheden des geloofs bewijst en verdeelt en door middel der *scholastieke* (z. a.) Th., den omvang der geloofskennis door gevolgtrekkingen enz. uitbreidt; de *moraal* Th., welke de zedelijk gedragingen regelt; de *ascetische* en *mystieke* Th., die over het geestelijk leven (gebed, genadegunsten enz.) handelt; ook in *natuurlijke* Th. (tot de wijsbegeerte behoorend),

welke over God leert, alleen geleid door het natuurlijk licht der rede. Zie: Pastoraal.

Theosofie', „godswijsheid”. Zij is een moderne speculatie over het Zijn van God en de verhoudingen tot het menschelijk bestaan op grond van mystieke gegevens en proefnemingen; rust op pantheistischen grondslag en is voor een groot deel uit het Protestantisme ontstaan. De in Azië en Amerika zeer verbreide, theosof. genootschappen hebben vele oosterscheheidensche elementen van brahmanisme (z. a.), buddhisme (z. a.) enz. in zich opgenomen; het wil in de plaats van het Christendom stellen een soort godsdienst zonder persoonlijken God.

2. Deze treurige leer wint aan aanhangers in onzen tijd: een natuurlijk streven van den menschelijken geest naar iets hoogers dan de platte stof-aanbidding van het ongeloof; aan die zucht kan evenwel alleen het geloof in Christus voldoen. „Mijn hart blijft onrustig, tot het ruste in U, o mijn God”, zei reeds Sint Augustinus. Ten onzent bestaat een centrale theosof. vereenig. te Amst. (1897).

Thesaurie', trezorie, schatkamer; *thesaurier*, trezorier: schatbewaarder, penningmeester. Zie: Syndicus.

The'sis, stelling, geschilpunt ter verdediging. zie: Rhythmisch.

Thomist', een godgeleerde of wijsgeer, die de scholastieke methode en de leer van den H. Thomas van Aquino volgt. Zie: Scholastiek.

Thurifera'rius, de „wierooker” in den kerkel. dienst.

Tiaar', driefvoudige pausel. kroon, driekroon, tiregnum; een wit zijden hoofdtooi met drie gouden kronen; zij is bedekt door een wereldbol met kruis en heeft twee op de schouders

afhangende vanen. Is geen liturg. parament; bezit ook geen liturg. symboliek; men verklaarde haar echter als teeken der drievoudige, pauselijke waardigh. van: priester, koning, leeraar; ook van de strijdende, lijdende, triomfeerende Kerk. Zie: Pausel. Insigniën.

Fig. 282.

Tientje van den rozenkrans. Zie: Rozenhoedje.

Ti'tel. zie: Kerkwijding; Wijdingstitels.

Titulaire Bisschoppen; thans slechts de titels van de vroeger bestaande diocesen; eeretitels aan eenige Prelaten geschonken.

Titula'ris, een persoon, die een zekeren, titel draagt.

Titulatuur' van 1, Kerkelijke Overheden; Paus: Zijne Heiligheid; Kardinaal: Eminentie; Bisschop: Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid, Monseigneur; Eere-Prelaten buiten Rome: Hoog Eerw. Heer, Monseigneur; Kanunnik: Hoog Eerw. Heer; Professoren (Groot-Semin.): Zeer Eerw., Hooggeleerde Heer; (Klein-Semin.): Zeer Eerw., Zeer geleerde Heer; Deken of Pastoor: Zeer Eerw. Heer; Rector of Kapelaan: Wel Eerw. Heer; Geestelijke (geen priester): Eerw. Heer. 2. van Ordesgeestelijken; Ordes-Generaal: Hoogwaardigste Heer; Provinciaal: Hoog Eerw. Pater; Definitior, Prior, Gardiaan, Overste: Zeer Eerw. Pater; Overige Paters; Wel Eerw. Pater; Kloosterlingen: Eerwaarde Frater, Broeder, Zuster.

Toleran'tie, zie: Verdraagzaamheid.

Tollenaars waren de inners der Romeinsche tolgedden; als zoodanig, ook om hun dikwerf kleinhartig op-

treden, zeer veracht bij den Jood. **Tombe**, zie: Altaar.

Tongen vurige, zie: Heilige Geest.

Tongewelf is een G., geconstrueerd uit den halfcirkelboog, welke langs een horizontale lijn als voortbewogen gedacht wordt. Zie: Gewelf.

Tonsuur', of kruinscheuring; een kerkel. plechtigheid, waardoor men tot het ontvangen der wijdingen wordt voorbereid en den geestelijken staat aanvaardt: zinnebeeld der doornenkroon van Christus. Zie: Clericus.

Fig. 283.

Toog, soutane (z. a.), talaar (z. a.); een kerkelijk, lang opperkleed, wit voor den Paus, rood (violet) voor de Kardinalen, purper voor de Prelaten en Bisschoppen, zwart voor de clergé; de sleep is eigenlijk een onderscheidingsteeken voor kardin. en bissch.; ook een boog in de bouwkunst.

Tooneelvoorstellingen kunnen een veredelenden invloed uitoefenen, wanneer zij zedelijk-rein zijn; zijn zij dit niet, dan zijn zij voor het gemoed nog meer te duchten dan zedeloze lektuur. Bij het overgroot aantal der onreine voorstell., is het plicht *tevoren* het gehalte der stukken te kennen.

Tooverij, magie'; 1, de bijgeloovige kunst om met geheimzinnige gebaren of formulen door buitennatuurlijke krachten iets buitengewoons tot stand te brengen. Naar den aard der krachten wordt zij onderscheiden in: demonische (hulp van geesten, waardoor schijnwonderen tot stand kunnen worden gebracht) en religieuze (door bijgel. eeredienst).

2. Door het christendom werd zij steeds verworpen; zij leeft nog voort in het heidendom, ook in eenige vor-

men van spiritisme (z. a.) en occultisme (z. a.) en in het bijgeloof van onontwikkelden. Zie ook: Schijnwonderen; Waarzeggerij; Bijgeloof.

Topsteen, zie: Sluitsteen.

Toren, zinn. van vastheid, onaan-grijpbaarheid enz.; vandaar toegepast op God; ook op de maagdel. zuiverheid, inz. der h. Maagd, die genoemd wordt: „de toren van David” (kracht) en „de ivoren toren” (reinheid); ook zinn. van: de apostelen (trouwe wachters), het gebed, de liefde enz. Zie: Campanile; Angelus-torentje; Dakruiter; ook „het Roomsche Kerkgebouw”.

Torens. Tot de bekende *hooge* T. behooren die van den Ulmer Munster (161 M.), den Keulischen dom (156), de kathedraal van Rouaan (148), de kluiskerk van Reval (145), de Nicolai- en Michaeliskerk te Hamburg (143),

van den Utrechtschen dom (120), de Martini-kerk van Groningen (95), den Amsterd. Westertoren (85). - De Parijsche Eiffeltoren is 300 M. Tot de *sierlijkste*, gotische torens ten onzent behooren die van: Breda, Amersfoort, Rhenen, Maastricht (St. Janskerk). Zie: Dom; Kerken.

Toren-reliquaire, een reliekhouders in den vorm van een toren; dikwerf in dien van een oud-christel. centraal-bouw met koepel. Zie: Reliquarium.

Torentrans, de tinne, rand, omgang van een toren. Zie: Trans.

Tor'so, romp (zonder hoofd) van het menschelijk lichaam; groot lichaams-fragment van beschadigde figuren.

To'ties-Quo'ties, is een volle afaat, dien men verdienen kan, „zoo dikwerf als” men (na biecht en communie) een bepaalde kerk bezoeken

eenigen tijd aldaar bidt tot intentie van Z. H. den Paus. Zie ook: Portioncula; Rozenkrans.

Tractarianis'mus, zie: Oxfordsche.

Trac'tus, een zangtekst, volgend op het graduale in de h. Mis, welke van Septuag. tot Paschen en in de requiem-mis door het zangkoor „ononderbroken” wordt voorgedragen.

Tradi'tie, zie: Overlevering.

Traktaat', een wetenschapp. (godsdienstige) verhandeling; een „traktaatie” een gods. volksgeschriftje, vooral van Protestanten.

Trans, omgang van een toren; somtijds waren er twee (één in het midden van de spits) aangebracht.

Trans als *voorvoegsel*, beteek. : over,

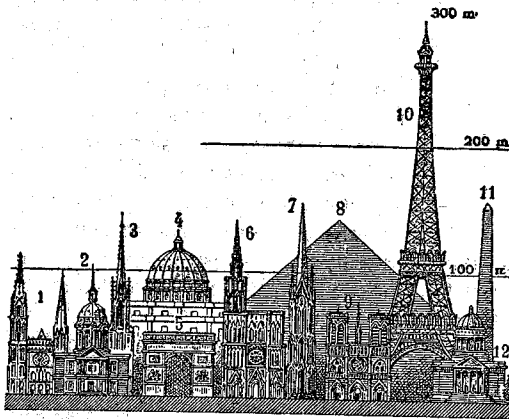

Fig. 284; 1. Kathedraal van Chartres; 2. „Les Invalides” te Parijs; 3. Kath. van Rouaan; 4. St. Pieter te Rome; 5. Arc de triomphe de l’Etoile te Parijs; 6. Kathedraal van Straatsburg; 7. van Keulen; 8. Pyramide van Egypte; 9. N. Dame te Parijs; 10. Eiffel-toren; 11. Obelisk van Washington; 12. Pantheon te Parijs.

den Munster van Straatsburg (142), de St. Pieterskerk te Riga (148), de St. Stephanuskerk te Weenen (137), de St. Pieterskerk te Rome (133),

aan de andere zijde; komt als zoodanig in vele samenst. voor.

Transfigura'tie, de verheerlijking van den Zaligmaker op den berg Thabor (z.a.); gevierd 6 Aug.

Transforma'tie, zie: Evolutieeler.

Transkapellen, zie: Straalkapellen.

Transla'tie, „overdraging” (b. v. van een recht”) op een ander; verplaatsing van een liturg. feest op een anderen dag, dan den daarvoor aangewezenen; ook de aanwijzing van een ander jurisdictie-gebied aan een Bp; ook de liturg. herdenking der „overbrenging” van het lichaam (derelieken) van een Heilige.

Transsept', transept, kruisschip, -pand, dwarsschip, -beuk, -pand; is het dwars-gedeelte eener kerk, dat het Grootte Schip doorsnijdt. In sym-

Fig. 285; ab: transept; cd: priesterkoor; de: schip.

bol. zin stelt de geheele kerk den Gekruisigde voor en het T. vormt dan de uitgestrekte armen. Zie: Kruiskerk; Schip.

Transsept-altaar, een A., geplaatst aan de oostzijde van een der dwarspanden in een kerkgebouw. Zie: Transsept; Tweekingskapellen.

Transsubstantia'tie, „zelfstandigheidsverandering”; 1, bestaat hierin, dat bij de h. Eucharistie (z. a.) de geheele zelfstandigheid van het brood en van den wijn door de h. Consekra'tie (z.a.) veranderd wordt in de zelfstandigheid van het goddelijk Lichaam

en Bloed des Heeren, terwijl slechts de gedaanten (gestalten, schijn) van brood en wijn onveranderd zichtbaar blijven. Het is ons het groote „Liefdegeheim des Geloofs”.

2. Na de h. Consekra'tie is Christus op het altaar tegenwoordig met God- en Menschheid, met Ziel en Lichaam, met zijne goddel. en menschel. Eigenschappen enz., in den verheerlijkten toestand, gelijk Hij in den hemel regeert (tegenover de dwaalleeringen van Berengarius, Calvijn, Zwingli enz.); tevens is de zelfstandigheid én van het brood én van den wijn verdwenen, slechts de gestalten, gedaanten (accidentia) ervan zijn aanwezig (tegenover de dwaalleeringen der consubstantiatie (z. a.) en impanatie (z. a.) der Lutheranen). Deze „zelfstandigheidsverandering” was voorafgebeeld in het wijn-wonder der bruiloft van Kana. Zie: Eucharistie; Consekra'tie.

Trap, H., zie: Santa Scala.

Trappsalmen, graduale ps., de ps. 119—134; waarsch. aldus genoemd, wijl zij gezongen werden door de Levieten, terwijl dezen de treden van Jeruzalems tempel beklommen; werden later voor de trappen van het priesterkoor (vooral in den advent) geboden.

Travée, gewelfveld tussen twee gordelbogen; een deel van het gewelf reikend van den eenen hoofdpijler naar den anderen.

Trawant', partijganger, medestander, die de persoonlijkheid of de beginselen van een ander steunt en verdedigt, b. v. de trawanten van satan. Zie: Zeloot.

Fig. 286.

Trente, verkorting van het „Concilie van Trente”, het belangrijke 19e algemeene (oecumenische) concilie (z. a.) in 1545—63 gehouden, naar aanleiding van de Reformatie (z. a.); hiervan vormen de besluiten den grondslag der tegenwoordige kerkel. discipline (z. a.). Zie: Oecumenische.

Treu'ga, zie: Godsvrede.

Treurboom, -berk, -cypres, -esch, wilg; bezitten neerhangende (treurende) takken; op kerkhoven (z. a.) geplant. Zie: *Bijlage*. Symboliek; Symbol. Boomen.

Tribu'ne, verheven galerij, empore (z. a.).

Tricli'nium, tafel bij de Joden (ten tijde van Chr.) in gebruik, waar men,

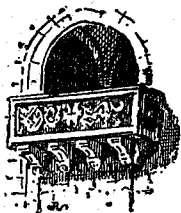

Fig. 287; Tribune.

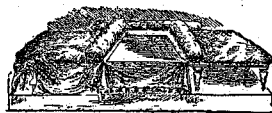

Fig. 288. Triclinium.

b.v. bij de maaltijden, aanlag; zij was met kussens en tapijten bedekt. Zie: Laatste Avondmaal; Coenaculum.

Tri'duum, gebeden, predikaties enz., welke gedurende „drie dagen” plaats vinden; een feestviering gedurende dien tijd; ook het tijdperk zelf.

Trifo'rium, een galerij in den wand van het middenschip, boven de arcade (z. a.); gew. rustend op het gewelf van een der zijpanden (z. a.); dikwerf met

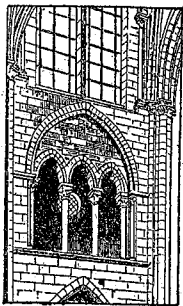

Fig. 289; Triforium.

„drie poorten” of openingen per travée. **Triniteit'**, zie: h. Drievuldigheid.

Triomf'boog, de hooge welf- of scheidboog tusschen het presbyterie (z. a.) en het schip (z. a.); hierop het „kruis” van den „triumfeerenden” Christus; waarsch. een overblijfsel der jubee (z. a.).

Triomf'kruis, het kruis op den triomfboog (z. a.) gesteld; ook wel nederhangend van uit het gewelf; heeft den symbol. zin, dat het lijden des Heeren tot het altaar en de h. misse voert.

Triplet', een venster met drie lichten, waarvan het middelste gew. hooger is.

Triptiek', een uit drie vleugels bestaande schilderij; een kastje met

Fig. 290; Triptiek.

twee toeslaande deuren, welke drie afd. met beeldwerk bezit. Zie: Diptiek.

Trireg'num, Zie: Tiaar.

Trisa'gion, het „driemaal Heilig”, het drievoudigherhalen van het woord: „Sanctus, heilig”, gelijk in het h. Misoffer na de Praefatie (z. a.); heeft betrekking op de drie goddel. Personen der h. Drievuldigheid (z. a.). Zie: Sanctus.

Tri'vium, zie: Vrije Kunsten.

Troon van een Bisschop, teeken zijner waardigheid als machthebber; bestaat uit een verhevenheid, waarop

een gestoelte met rugleuning; het geheel is omgeven door een draperie of troonhemel (z. a.); bij de pontifikale functies buiten den troon wordt een zetel zonder rugleuning of faldistorium (z. a.) gebezigd. De troon behoort aan de evangeliezijde des altaars te zijn opgericht.

Fig. 291.

Troon-assistenten Pauselijke, zijn de Patriarchen, Aartsb., Biss., die het recht bezitten, om bij de kerkel. pontificalia den troon van den P. te omgeven; zij behooren tot de „Pausel. Familie” (z. a.); hunne waardigh. verleent den Rom. adel.

Troonhemel, een beschutting of overhuiving boven: een altaar, het Allerheiligste (in processie gedragen), een beeld, bisschopszetel enz. Zie: Baldakijn; Draaghemel.

Fig. 292.

Trouwbeloften, zijn *wederzijdsche, geschreven en onder-teekende* (door de aanstaanden en den pastoor of twee getuigen) beloften, afgelegd tusschen twee aanstaanden, volgens den kerkelijk voorgeschreven rechtsvorm, namelijk om met elkander een huwelijk (z. a.) te zullen aangaan. Verplichtend voor kathol. en gemengde huwelijken, op straffe van ongeligheid (1908).

De geldige trouwbel. verplichten onder doodzonde; kunnen opgeheven worden door onderlinge toestemming of door omstandigheden, welke het recht tot terugtreding doen ontstaan,

b.v. de ontdekking van een huwelijksbeletsel (z. a.). Zie: Verloving.

Trouwring. De ring, het symbool der oneindigheid, verzinnebeeldt hier de onverbreekbaarheid van het huwelijk en de wederzijdsche trouw der echtelieden. Zie: Ring.

Tübinger School, rationalistische richting der protest. theologie (vooral schriftuur) door F. C. Bauer (1860) gesticht; slechts 4 brieven van S. Paulus werden als echt verklaard; de h. Evangelien zouden ontstaan zijn uit geloofsverschillen tusschen de hh. Apostelen Petrus en Paulus en hunne volgelingen (Petrinisme en Paulinisme) en in de 2^e eeuw tot verzoening zijn gekomen. Haar invloed was groot op het modernisme in Europa; is thans aan het tanen door de inwerking der protest. theologen Zahn en Harnack.

Tuin, zie: Haag.

Tum'ba, lijkbaar, zie: Katafalk; Requiem-mis.

Tu'nica, /, onderkleed der oude Romeinen. In de vroegere middeleeuwen werd het bij keizers, voornamen en geestelijken tot een soort dalmatiek (z. a.) vervormd, later tot pij van den monnik.

2. De tuniek der bisschoppen is een rijk geborduurd mantelvormig opperkleed; ook voor subdiaken en diaken in de plechtige heilige mis. Zie ook: Albe.

Twee, zie: Bijlage-Symbolen.

Tweelingskapellen, de kleine kapellen, welke bij vele romaansche kerken paarsgewijze aan de oostzijde der kruisarmen voorkomen.

Zie: Dubbelkapel.

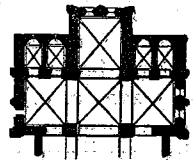

Fig. 293.

Tym'pan, deurboogveld, trommel;

de open driehoekige of ronde ruimte

Fig. 294.

(het veld) der deurboog boven een deur; het naakt van een fronton (z. a.); is vaak beschilderd. Zie: Lunette.

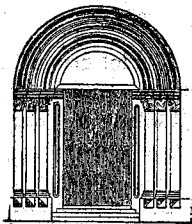

Fig. 295.

Type, grondbeeld, grondvorm; een vorm waarin de bedoelde eigenschap in volkomenheid aanwezig is. In de symboliek gew. geplaatst tegenover „prototype” (z. a.); ook voorbeduiding (b.v. een feit uit het O. T.), waaraan een *Antitype* of vervulling (feit uit het N. T.) beantwoordt; beide termen (prototype en antitype worden ook in omgekeerde betrekking gebezigd.) Zie: Antitype.

U.

Uitbannen, -drijven, zie: Exorc.

Uitersten, de vier; deze zijn: dood, persoonl. oordeel, hemel en hel; van daar de uitdruk. ten onzent: „op zijn uiterste liggen” (stervende zijn).

Uitlichten, een gewestel. uitdr. voor: een stervende bijstaan; men geeft hem in de laatste oogenblikken de brandende, gewijde kaars in de hand en men bidt de „gebeden der stervenden”. Zie: Laatste h. Sakram.

Uitluiden, het luiden der kerkklok, gedurende den gang naar het kerkhof.

Uitstellen, de h. Hostie in den monstrans (z. a.) ter openbare aanbidding in het tabernakel plaatsen; ook het niet-verleenen der absolutie (z. a.) in den biechtstoel.

Uitvaart, „uitgang”, eig. de begrafenis; gew. gebeez. voor den lijkdienst bij die gelegenheid (of iets later) in de kerk gehouden. Zie: Requiem-mis; Exequien.

Ultramarijn’, hemels-, bergblauw, lazuur.

Ultramontaan’ (van „ultra montes:

over de bergen”, nl. de Alpen, dus: Italië of Rome); een anti-kerkelijk slag- en schimpwoord voor hen, die aan de rechten van den Paus vasthouden.

Unciaal’-letters, een middeleeuwsche, groote lettertype (bij opschriften).

Ur’bi et Or’bi, „aan de stad (Rome) en aan de geheele wereld”, hetgeen beteek., dat een afkondiging (wetten, aflaten, pausel. zegen) in Rome geschiedt, maar zich tevens over de geheele christenheid uitstrekt.

Uren (vertal. van het lat: horae canonicae, diurnae, regulares: canonieke, dagelijksche, regelmatige bidstonden); afdeelingen (getijden) van het dagelijksch breviergebed, inzonderh. gebezigd, voor de „Kleine uren”: priem, terts, sext, noon. Zie: Brevier; Diurnum.

U’sus, gebruik, gewoonte; *U. fori*: rechtsgebruik; *U. fructus*: vruchtgebruik enz.

Utensi’liën, gebruiksaken, paramenten (z. a.). enz.

V.

Vaandel, een vlag van een groot vierkant versierd stuk doek, waarop figuren, opschriften, zinnebeelden enz., hangend aan een stok; wordt tot kerkversiering en bij processies (z.a.) gebruikt; dooreen *vaan* wordt gew. een wimpel verstaan. Beide hebben den symbol. zin van: strijd op de wereld, onder leiding van

Fig. 296;
Kerkvaandel.

Chr. en van overwinning door zijne Verlossing. Zie: Banier; Abt; Banderol.

Vaatwerk, zie: Liturg. Vaatwerk.

Vaca'tie, het tijdperk tusschen het eind van den eenen en het begin van den anderen term; wordt vooral gebezigd bij het „niet vervuld zijn of leeg staan” van een beneficie (z. a.), van den pausel. of den biss. zetel enz. Zie: Sedisvacatio.

Va'de me'cum: „ga met mij”; een gids, handleiding; naam b.v. van verschill. kerkboeken; het oudste van 1700.

Vaderlandsliefde. De Staat berust op den goddelijken grondslag van het gezag. Ieder lid is verplicht tot: liefde en trouw aan het gemeenschappelijke vaderland en diens opperhoofd, tot gehoorzaamheid aan de rechtmatige wetten, tot verdediging van zijn land enz.

Vaderons', het Gebed des Heeren, het Onze Vader.

Vaders, h., zie: Kerkvader.

Vagevuur is de plaats van lijden („reinigend” vuur), waar de zielen die in Gods liefde (d. i. zonder doodzonde) zijn gestorven, door tijdelijk lijden voor de nog aanklevende schulden en straffen voldoen.

1. Het geloof leert: dat er een vagevuur bestaat; dat wij de „Lijdende (Geloovige) Zielen” helpen kunnen door gebeden, goede werken, aflaten, vooral door het Offer der h. Mis (z.a.).

2. Zij lijden de smarten van *schade* (missen Gods aanschouwing) en van *gevoel* (gefolterd door een hevig vuur); kunnen zich zelve niet helpen.

3. Zij blijven *tijdelijk* in die plaats en zijn *zeker* van het volgend, hemelsch geluk. Zie: Hemel; Hel; Limbus; Overledenen.

Vandalis'me, zie: Wandalisme.

Va'nitas Vanita'tum et om'nia va'nitas, „o ijdelheid der ijdelheden en alles is ijdelheid”, een der spreuken van Salomon (Pred. 1. 2; 12. 8).

Variant', een „andere lezing” van een tekst, gelijk er bij de oude geschriften der K., door het veelvuldig overschrijven, voorkomen.

Varken. Bij eenige Heiligen komt een zwijn als attribuut voor, hetgeen dan verband houdt met het een of ander wonderbaar feit uit hun leven. In de M. E. werden er ten onzent tevens broederschappen gesticht, die ter eere van een dezer Heiligen voor de armen een varken vetmestten, dat dan het vrije weiderecht bezat; zoo spraken men van een Antonius-, Cornelis-, Hubertus-, Jacobus-varken.

Vas'culum, zie: Ciborie.

Vasten, l. omvat de *Vasten- en Ont-houdingsdagen*. a. *Vasten* is slechts eenmaal daags een vollen maaltijd gebruiken; 's avonds is een kleine versterking of collatie toegestaan. Die dagen zijn: de Quatertemperdagen (z.a.), de vijf vigiliedagen (z.a.) en de veertig-daagsche of Groote Vasten

BIJLAGE.

FASTEN- EN ONTHOUDINGSDAGEN.

I.

I. Vasten- en onthoudingsdagen tevens, zijn:

1. Alle dagen der *Veertigdaagsche Vasten* (in de Bisdommen van Utrecht, Haarlem, 's Bosch en Breda worden dezelfde dispensaties, wat de Onthouding betreft, verleend).

2. Alle *Woens- en Vrijdagen* van den *Advent* (zie hier: Strooiavond.)

3. Alle *Quatertemperdagen*, d. w. z. Woensdag, Vrijdag, Zaterdag

a. na den 3^{en} Zondag van den Advent,

b. na den 1^{en} Zondag der Vasten,

c. na Pinksterzondag,

d. na den 3^{en} Zondag van September.

4. De *Vigiliedagen* van:

a. Kerstmis.

b. Pinksteren.

c. Maria ten-hemelopneming.

d. hh. Petrus en Paulus.

e. Allerheiligen.

5. De Feestdag van den h. Evangel. *Marcus* (25 April) en de *Kruisdagen* (nl. de Maan-, Dins-, Woensdag, die het feest van O. H. Hemelvaart onmiddellijk voorafgaan).

Eertijds was het op deze dagen voorgeschreven, zich te onthouden van vleeschspijzen den geheelen dag en te vasten tot den middag. Thans worden krachtens jaarlijks hernieuwde dispensatie op deze dagen, vleeschspijzen en meer maaltijden toegestaan in de 4 bovengenoemde Bisdommen; visch en vleesch bij denzelfden maaltijd zijn geoorloofd.

II. Onthoudingsdagen alleen,

zijn:

1. Alle *Vrijdagen* van het geheele jaar.

2. Alle *Zaterdagen* van het geheele jaar. Evenwel wordt, krachtens de jaarlijks vernieuwde dispensatie, op de Zaterdagen per se (nl. welke niet tegelijkertijd vastendagen zijn) het gebruik van vleesch toegestaan.

II.

I. Vastendagen in het Bisdom van Roermond.

1. Alle dagen van de 40daagsche Vasten, behalve de Zondagen.

2. De Quatertemper-Woensdagen, -Vrijdagen en -Zaterdagen.

3. De Vigiliën a. van Pinksteren, b. van de solemniteit der hh. Apostelen Petrus en Paulus, c. van O. L. Vr. Hemelvaart, d. van Allerheiligen en e van Kerstmis.

II. Onthoudingsdagen in het Bisdom Roermond.

1. De Woensdagen en Vrijdagen in de Vasten.

2. De Quatertemper-Zaterdag, in de eerste volle week van de Vasten.

3. Donderdag en Zaterdag in de Goede Week.

4. De Quatertemper-Woensdagen, -Vrijdagen en -Zaterdagen in het jaar.

5. Alle overige Vrijdagen van het jaar.

6. De bovengenoemde Vijf Vigiliedagen.

Zie: Militairen.

(een herinnering aan het vasten des Zaligm. in de woestijn) van Aschwoensdag (z. a.) tot Paschen (z. a.), buiten de Zondagen. *b. Onthouding* is het niet-gebruiken van vleesch of vleeschspijzen, (op Goeden Vrijdag (z. a.) tevens van zuivel en eieren); verplichtend op alle Vrij- en Vasten-dagen. (Wat de *Groote Vasten* betreft, raadplege men de jaarlijksche dispensaties).

2. Visch en vleesch bij denzelfden maaltijd is alsdan verboden (ook des Zondags in de Groote Vasten), tenzij door dispensatie toegestaan.

3. Tot „onthouding” is men verplicht van het 7e jaar af; tot „vasten” van het 21e tot aan het 60. Wettig verontschuldigen: ziekte, armoede, zware (lichamelijke of geestelijke) arbeid, werkelijke beletselen voor de vervulling der plichten van zijn staat, dispensatie. Zie: Quatertemperdagen; Militairen; Bulla cruciatae; Ontnuchtering; Frustulum; Nooddruft en *Bijlage*.

Vastenavond, vastelavond; de avond vóór de groote of veertigdaagsche vasten (z. a.); alsdan was het oudtijds feest, vetpot enz., waaruit o. a. de oud-nederl. uitdrukking stamt: „het is altijd geen vastenavond”.

Vastenbrief, -mandement, -mandaat; een herderlijk schrijven van den Bisschop aan de geloovigen van zijn diocees (voor te lezen: Zondag vóór de Vasten), bij gelegenheid van het geven der vasten-dispensaties.

Vastendispenaties zijn dispens., welke jaarlijks gegeven worden met betrekking tot de Groote of Veertigdaagsche Vasten (z. a.). Zie: Vasten; Militairen.

Vastendoek, ook „hongerdoek”; een met figuren bewerkt of beschilderd zwart doek, dat gedurende den vas-

tentijd voor het priesterkoor werd uitgespannen: zinspeling op het voorhangsel in den tempel van Jeruzalem; het werd verwijderd op Goeden Vrijdag, gelijk het voorhangsel scheurde bij den dood van Chr. Zie: Goede Week.

Vasten-mandement' zie: Vastenbrief; Mandement.

Vasten-medita'tie, lijdens-meditatie; behandelt ten onzent, de lijdens-geschiedenis des Heeren en heeft ten doel, om door de gezamenlijke overweging des Lijdens de hoorders tot wederliefde, berouw, boete, navolging op te wekken. Zie: Predikatie; Meditatie.

Vaten, zie: Heilige Vaten.

Vatikaan', de residentie van den Paus; verzameling van paleizen, musea, galerijen, kapellen, kazernen, pleinen, straten, tuinen; het wordt bewoond door 425 officiële personen: staatssecretaris, hofbeambten, bedienden, eenige secretariaten; bewaakt door de Zwitsersche garde, de edelgarde en de gendarmen.

Dit grootste paleis der wereld (55.000 M² en 25.000 M² tuin) werd in den loop der eeuwen door Pausen en kunstenaars (b.v. Raffael, Michel Angelo, Fra Angelico e.a.) tot een der heerlijkste musea gemaakt; het bevat 1000 zalen en kapellen. Van deze laatste zijn de voornaamste: de *Sixtijnsche* (z. a.) en de *Paulijnsche* (P. Paulus III), de parochiale kerk van het V.; kunstschaten zijn de „sala regia”, de „sala ducali” enz. De *bibliotheek*, de gewichtigste der wereld, bestaat uit 50.000 handschriften en ongeveer 300.000 banden.

Het vatikaansche geheimarchief (Archivio segreto Vaticano) of het „Archief van den h. Stoel” is uiteraard het oudste der wereld en reikt tot in

de eerste eeuwen van het christendom. Door Paus Leo XIII werd het voor de wetenschappelijke onderzoeken

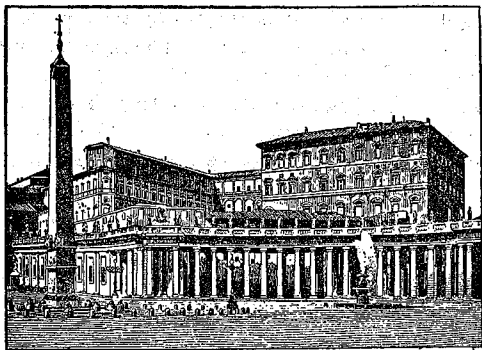

Fig. 297; Vatikaan te Rome.

der geleerden van de geheele wereld opengesteld (1881). Dezelfde Paus vestigde tevens een school voor palaeografie, hiermee in verband. Zie: Bussolanti; S. Pieterskerk.

Vatikaansch Concilie: zie: *Bijlage*-Algem. Kerkvergadering.

Veelgodendom, zie: Polytheïsme.

Veelvuldige h. Communie, zie: Paaschcommunie.

Veertigdaagsche of Groote Vasten omvat de dagen van Aschwoensdag (z.a.) tot Paschen, waarbij de Zondagen niet worden meegerekend, schoon het gebruik én van vleesch én van visch aan één maaltijd ook dan ongeoorloofd blijft. Zie: Vasten.

Veertig-uren-gebed; aanbidding van het uitgestelde Allerheiligste gedurende dien tijd; ontstaan in Milaan (1534), werd het door de P. P. Clemens VIII en Pius V krachtig gesteund (volle aflat; 1592; 1606). Het werd verbreid door de Orde en Broederschap der „Eeuwigdurende Aanbidding”; volgens de verzachting van P. Benedictus XIV (1724) wordt het

's nachts onderbroken en duurt het drie dagen; het komt ook als aanbiddings-gebed van 12 en 13 uren voor.

Vegetariërsbond; een vereniging ('s Gravenhage) van personen, die zich slechts voeden met voortbrengselen uit het plantenrijk en verwerpen het voedsel van het dier (of ook slechts van het daartoe gedooide dier); in dit laatste geval, gebruiken zij ook: eieren, zuivelprodukten en honing; het systeem wordt ook in eenige relig. orden (Trappisten, Dominikanen enz.) geheel of gedeeltelijk gevolgd.

Veldmis; een h. mis op het veld (sub divo); hiervoor kan slechts om bijzondere redenen (militaire godsdienst oefening b.v.) door den Bp verlof worden gegeven.

Veldprediker of -priester; prediker bij het leger te velde; zie: Aalmozenier.

Ve'lum, een „voorhangsel”, tot verschill. liturg. doeleinden: altaar-, koor-, tabernakel-v.; of als „bedekking” nl.: kelk-, ciborie-, reliek-, kruis-, schouder-, zegen-; steeds met den eerbiedigen, symbol. zin van: overdekken.

Fig. 298; Kelkvelum.

Zie: Overdekken; Kelk; Schoudervelum; Benediktie-doek.

Venera'bel, zie: Monstrans.

Ve'ni Crea'tor Spi'ritus, „Kom, o Schepper, h. Geest”, een Pinksterhymne aan Paus Gregorius den Gr. toegeschr. en aan Rabanus Maurus (856). *Veni*, sancte spiritus, „kom, o h. Geest”, een Pinkster-sequentie, aan kon. Robert II van Frankr. toe-

geschr.: een gebed om de gaven van God, den h. Geest; *Venite*, adoremus, „komt, laat ons aanbidden” uit ps. 94 6; *Venite*, exultemus Domino, „komt, laat ons den Heer toezingen”, een deel van den aanvang (invitatorium) van het breviergebed.

Vensters zijn de licht-gevers onzer kerken, hetgeen de symboliek verklaarde, als voorstell. der h. Schr. en

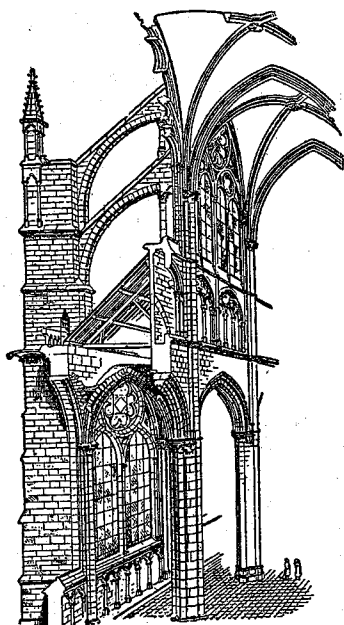

Fig. 299; doorsnee eener got. kerk; vensters; spitsbogen; luchtbogen; steunbeeren.

der Vaders, der levens van Heiligen enz. Zie: „Het Roomsche Kerkgebouw”; ook: Maaswerk; Koorvensters.

Ve'ra effi'gies, de „ware afbeelding”. Zie ook: Christus-portretten.

Verbond, zie: Testament.

Verdienstelijkheid voor den Hemel, bezitten niet de *natuurlijk*-goedewerken, welke uit 's menschen natuurlijke

aanleg en om natuurl. beweegredenen geschieden. De V. is gehecht aan de *bovennatuurlijk*-goede Werken, waartoe behoort, dat zij: zedelijk goed zijn en tevens vrijwillig, om bovennat. redenen en in staat van heiligm. genade (z. a.) verricht worden.

Verdoemenis, de uitspraak der veroordeeling Gods; ook de gevolgen daarvan, namelijk de eeuwigdurende, helsche straf voor hem, die in doodzonde (in vijandschap Gods) ten oordeel komt. Zie: Hel.

Verdraagzaamheid, tolerantie, is de deugd, waardoor wij de „dwalenden” als broeders achten en liefhebben, maar hunne „dwaling” veroordeelen. Zij kan tot indifferentisme (z. a.) in zake van godsdienst ont-aarden. Zie: Alleen-zaligmakend; Vrij Onderzoek; Onverdraagzaamheid.

Vereenigingen, R. K.; 1. Behalve de onder hare namen genoemde, ook: „Ned. Kath. Journalisten-Vereen.”; „R. K. Journalistenclub in 't Bisd. Roerm.”; „R. K. Ned. Boekh. en Uitgevers-ver.” (Amst.). 2. „Ver. tot het bevorderen van de beoefening der wetensch. onder de Kath. in Nederland”; „Vereen. (diocesane) voor het Kath. Onderwijs” met de organen: „De Kath. School” en „De Kath. Onderwijzer” (Zie Onderwijzersbond). 3. Kunst-vereeniging: St. Bernulphusgilde (Utrecht); De Violier (Amst.); „Ver. tot versiering van behoeftige kerken” enz. Zie: Werklieden-vereen.

Vereering, de eerbewijzing aan de Heiligen; staat tegenover de *aanbid-ding* (z. a.), die alleen aan God toekomt. Over de Vereering van *Beelden*, zie: Beeldenvereering; over die van *Relieken*, zie Relikwieën; zie Aanbidding.

Vergiffenis der zonden. De erfzonde

(z. a.) wordt door het h. Doopsel (z.a.) vergeven; de doodzonde (z.a.), door het h. Sakram. der Biecht, evenzeer de dagelijksche zonde (z.a.), welke laatste ook door gebeden en goede werken, met een rouwmoedig hart verricht, wordt uitgedelgd.

Verheerlijkt Lichaam, zie: Opstanding.

Verketteren, 1, iets tot ketterij verklaren, hetgeen uitsluitend aan het gezag der K. toekomt; 2. die uitspraak (of hare onmiddellijke gevolgen) beamen; 3. in privaat oordeel, iets lichtvaardig, zonder genoegzame redenen of voldoende gezag, als ketterij beschouwen. Zie: Ketterij; Ketterjacht.

Verlosser, 1. De Zaligmaker heeft aan de zondige wereld de *Verlossing* gebracht: een daad, waardoor aan God een eer wordt gegeven, opweggend tegen de oneer, welke Hem door de zonde was aangedaan.

Christus heeft de zonden van het gevallen menschedom op zich genomen en door de Menschwording en het Lijden overvloedig vol-
daan en voor de erfzonde, en alle persoonlijke zonden

der geheele menscheid. Hij is de *Middelaar* tusschen God en den mensch. Deze kan dus vergeving bekomen van *alle* zonden, zoo de verdiensten van Christus op hem worden toegepast. Hiervoor wordt vereischt: a, dat wij zijn goddelijke *leer gelooven*, b, dat wij hem *beminnen*, c, dat wij

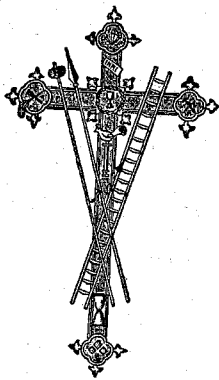

Fig. 300; Passiekrans.

zijn *genademiddelen* aanwenden.

2. Hij heeft ons verlost: a. van de zonden, b. van de slavernij des duivels, c. van de eeuwige verdoemenis.

3. Hij heeft ons verworven: a. verzoening met God, b. herstel van de vriendschap Gods en het recht op den hemel, c. overvloedige genaden ter zaligheid. 4. Christus is voor *allen* gestorven, om welke waarheid de dwaalleeren van Calvijn en Jansenius door de Kerk zijn veroordeeld. 5. Met dit hoofddoel (de *Verlossing*) was een ander verbonden, nl. de *Leering* door woord en door voorbeeld. Zie: Jezus; Passie.

Verloving, eig. de onderlinge verbintenis van hen, die wederzijdsche trouwbeloften (z.a.) hebben afgelegd; ook gebezigd van het tijdperk der „kennismaking” tot het huwelijk (z.a.). *Plichten*. De V. moet niet lichtzinnig geschieden, waarbij te letten is: op de plichten tegenover God, de ouders en het eigen zieleheil; op het schuldeloos doorbrengen van den tijd, die het huw. voorafgaat; op de zuivere meening, welke men met het huw. heeft te beoogen. Zie: Ondertrouw; Trouwbeloften.

Verluchten, illustreeren; een plaatwerk, boek, opdracht enz. met teekeningen, initialen (z.a.) enz. versieren. Zie: illumineeren.

Vermaanbrief, bisschopp. rondschrijven. Zie: Mandement.

Vermaning, om het kwade te laten of het goede te verrichten. Hiertoe moet men: *zeker* zijn, dat 't kwaad is gepleegd; er moet hoop zijn op goed gevolg; de berisping moet noodig zijn; moet zonder al te groote moeilijkheid kunnen worden gegeven door de daartoe geschikte personen.

Veronica-doeek; afb. van den doek

waarmede Veronica („vera icon: het ware beeld”)

het gelaat van den kruisdragenden Christus zou hebben afgewischt, welk gelaat — volgens de laatmiddeleeuwsche legende — daarin zou zijn afgedrukt. Zie: Christus-portretten.

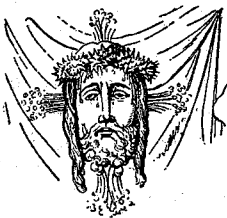

Fig. 301.

Verrijzenis, zie: Opstanding.

Vers, een korte zinsnede, vooral uit de h. Schr.; een zeker aantal tezamen vormt een hoofdstuk of caput (z.a.).

Versieringskunst wordt toegepast op kerken, hare onderdeelen en paramenten (z.a.) door figuren, lijnen, kleuren; moet in verband blijven met de stof en het doel der versierde zaak en vooral met het karakter van hare eigene materie; moet overlading noch armoede toonen. Zie: Ornament; Dekoratie.

Versterving, is de oefening van het geestelijk leven, welke de heerschings der ongeregelde driften beoogt; zij is uitwendig en inwendig. De eerste bestrijdt de lichamelijke verlangens door onttrekking van het begeerde of toevoeging van smart; de tweede bestaat in het naar Gods wet beheerschen der ongeoorloofde begeerten en vaak der geoorloofde; zij is noodzakelijk voor een rein leven.

Verstrooiing onder het gebed is dan slechts zondig, wanneer zij *vrijwillig* geschiedt; wordt zij bestreden, dan vermeerdert zij zelfs de verdiensten.

Verwekken, in zich wakker of in zich levendig maken, opwekken; b.v. een akte van geloof, hoop, of liefde verwekken.

Verwelf, verwelfsel, verwulf, verwulfsel, zie: Gewelf.

Verzegelde hof, bron, poort; inz. toegepast op de h. Maagd; zie: Gesloten.

Ver'zenen, hielen; „de V. tegen de prikkels slaan”, schriftuurl. uitdrukking voor: „zich tot eigen schade tegen Gods wil verzetten”.

Ves'per, vespers; een deel van het Brevier (z.a.), dat eertijds tegen den avond (vesperae: avondgebed), thans omstreeks den middag wordt gebeden; bestaat uit 5 psalmen, ter eere van de 5 h. Wonden des Heeren, uit een hymnus (z.a.), het Magnificat (z.a.), het Benedicamus. Gedurende de V. moeten er 2 of 4, bij uitstelling van het Allerh. 6 kaarsen branden. Zie: Lof.

Vesperklok; klok, welke oproept tot de vesper; „de vesper luiden”.

Vespermantel, zie: Koorkap.

Vesperpsalmen; vijf psalmen, welke in de vesper worden gebeden; gew. gebezen in den zin van psalmen, welke des Zondags door het zangkoor worden voorgedragen (ps.: 109—113).

Vestia'rius; hij, die, vooral in een klooster, de zorg voor de kleederen draagt; kleeuwaarder.

Ves'tis, vestum, vestimentum, kleed, tapijt, bedekking; komt in eenige samenstell. voor.

Ve'to-recht; een onrecht, dat zich eenige kath. landen (Oostenrijk, Spanje, Frankrijk) somtijds hebben aangematigd om vóór de pauskeuze, eer hun minder aangename kandidaat door hun kroonkardinaal te doen uit sluiten („exclusive”). Herhaaldelijk door de Pausen bestreden; definitie afgeschafte door P. Pius X („Com missum nobis”; 1904). Zie: Pauskeuze

Vexil'la re'gis pro'deunt, „de banie des Konings gaat vooruit”; liturg

passie-hymne van Venantius Fortunatus (600).

Via'ticum, de laatste h. communie, welke op de „reis” naar de eeuwigheid aan den stervende als „teerspijs” (z.a.) verstrekt wordt. Zie: Laatste h. Sakram.

Vicaria'ten zijn bisdommen in de missies, waar de kerkel. hiërarchie niet hersteld is. Ten onzent: dat van Nederl. Oost-Indië (zetel te Batavia) van de p. Jezuïeten; van Suriname (zetel te Paramaribo) van de p. Redemptoristen; van Curaçao (zetel te Willemstad) van de p. Dominikanen.

Vicarie'goederen, capelanie-, memorie-, praebenden; zijn van kerkelijken oorsprong, eertijdshoofdzakelijk voor kerkel. diensten en ter opleiding en onderhoud der daartoe geroepen geestelijke beneficianten bestemd.

Vica'ris Aposto'licus, een titulaire (z. a.) Bisschop (of soms Priester), door den Paus met bisschopp. jurisdictie (z. a.) aangesteld, in landen waar nog geen bisdom is gevestigd.

Vica'ris-generaal, is de plaatsvervanger van den Bisschop; heeft een van dezen geheel afhankelijke jurisdictie, welke met den dood des Bisschops vervalt.

Vica'rius, plaatsvervanger; gevolmachtigde van den Paus, Bp., Provinciaal enz.

Vica'rius Capitula'ris, is de door het Kathedraal Kapittel (z.a.) gekozene, die, bij het ledig-staan van den bissch. zetel een bisdom bestuurt.

V'i'ce, „in de plaats van”; in vele samenst. voor een plaatsbekleeder gebezigd.

V'ier, zie: Bijlage-Symboliek.

V'iering, de „vierkante” ruimte tusschen het presbyterie (z. a.) en het schip (z.a.) in een kruiskerk (z. a.). Zie: Kruispand.

Vierpas, veel voorkomende figuur, geconstrueerd uit 4 cirkelbogen; b.v. in het gotisch maaswerk. Zie: Pas.

Vigi'liedagen,

„waakdagen”; dagen, welke eenige hooge feesten voorafgaan; den nacht vóór die feestdagen

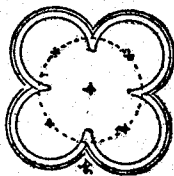

Fig. 302; Vierpas.

brachten de eerste christenen in waken en bidden door. De vijf vigiliedagen (welke vastendagen zijn) zijn de dagen vóór: Kerstmis, Pinksteren, Maria's ten-hemel-opneming, hh. Apost. Petrus en Paulus, Allerheiligen. Zie: Vasten.

Vijf, zie: Bijlage-Symbolen.

Vincentia'nen. Leden der vereen. van den h. Vincentius a Paulo; zij bezit een hoofdraad in 's-Gravenh. (1846), bijzondere raden, conferenties, onderafd., secretariaten enz. in bijkans alle plaatsen van ons land.

Vincen'tius-Ver. (gest. 1833; Ozenam); een Vereeniging voor liefdedewerken, vooral armenzorg: bezoek van huiszittende armen, ondersteuning enz.; hoofdraad te Parijs; heeft ruim 6000 conferenties (afdeel.) met 14 milj. aan uitgaven van liefdedewerken (1909); aan de spits staat Holland (1846; 's-Hage) met 220 confer., 3900 leden, 1 1/8 milj. uitgaven, hoofdraad te 's-Hage; België: 1100 confer., 17000 leden, 3/4 Milj. uitgaven; Duitschl.: 700 confer., 13500 leden, 3/4 Milj. enz.

Vir'tus in me'dio, „de deugd ligt in het midden”, zij houdt de juiste evenmaat; volgens eenigen, een zinspeling op het Kruis des Heeren tusschen de 2 kruisen der veroordeelden.

Visch. Hierdoor werd in de eerste tijden de

Fig. 303.

Zaligmaker dikwerf symbolisch aangeduid; de vijf letters van het grieksche woord *visch* (ΙΧΘΥΣ) zijn de aanvangsletters van 5 woorden in die taal, welke te vertalen zijn door: Jezus Christus, van God de Zoon, Zaligmaker. (ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΘΕΟΥ ΥΙΟΣ ΣΟΤΗΡ.)

Visioen, vizoen; in de christel. mystiek een bovennatuurl. „aanschouwen” van personen of zaken, welke op natuurl. wijze niet waarneembaar zijn; kan zijn *lichamelijk*, wanneer de oogen op bovennat. wijs personen of zaken zien (gelijk de verschijning van Chr. bij den dood van den h. Stephanus), of kan berusten in de *verbeelding* (gelijk de verschijning van den Engel in den droom van S. Jozef), of in het *verstand*, wanneer de geest zonder zinnelijke indrukken bovennat. waarheden ontvangt (gelijk de Profeten van het O. V., de h. h. Hildegardis, Gertrudis, Theresia enz.).

Visita'tie, een (gew. jaarlijksch) onderzoek van den deken in de kerken; ook van een overste in een klooster enz. Zie: Deken.

Visschersring, pausel. zegelring met de beeltenissen der hh. Apostelen Petrus (het visschersnet optrekkend) en Paulus; zinspeling op het „vissen” van menschen, hetgeen de Zaligm. aan S. Petrus toezegde; wordt afgedrukt op rood en groen was en aan de bullen (z. a.) bevestigd; wordt na den dood van iederen Paus steeds verbroken. Zie: Sub annulo.

Vi'tus-dans, St. Sint Veits-dans, fieteldans, valentijnsziekte, Sint Veltenziekte; een krampachtige zenuwaanval, waarbij de lijders de voorspraak inriepen van de hh. Valentijn of Vitus én doorgebeden én ook door

de „springprocessie”; zij was in 1274 epidemisch in geheel Duitschl.; de lijders deden alsdan bedevaarten naar een kapel van S. Vitus te Ulm (Wurtemberg). Zie: Springprocessie.

Vlammend hart: symbool der vurige liefde; attriboot b. v. van den h. Augustinus.

Vleugelaltaar, een altaar met draaibare luiken of vleugels, Zie: Diptiek; *Bijlage*-Altaar.

Vloeken, zie: Godslastering.

Voedstervader van den Zaligmaker, Sint Jozef; deze was nl. de maagdelijke echtgenoot der h. Maagd Maria en uitsluitend de Beschermers van het goddel. Kind en had als zoodanig de zorg voor „voeding” enz. der h. Familie; vandaar „Voedstervader”. Zie: S. Jozef; Maria.

Voetkus (adoratie), is de kus op het door den Paus gedragen schoeisel, waarop een kruis is geborduurd; symbolisch aangevend dat die vereening's Pausen machten niet zijne persoonlijkheid geldt. Zie: Handkus; Pausel Insigniën.

Voetwassching, in het Oosten een blijk van gastvriendschap. De Zaligm. verrichtte haar, als blijk van ootmoed (als symbool der gevorderde zuiverheid bij de h. Communie); later al oefening van ootmoed door de oversten in de kloosters (op Witten Donderdag); door den Paus bij 13 armer eveneens door eenige christel. vorsten (de keizers van Oostenrijk, Rusland; koningen van Spanje, Portugal).

Vogels, zinneb. van Gods goedheid ook der zielen, welke door gebed opwaarts streven, Zie: Dieren-symbolie.

Voldoening of penitentie is de str. (gebeden; goede werken) in de Biecht (z. a.) opgelegd; ter voldoening voor de *tijdelijke* straffen, well

na de absolutie (z. a.) nog mochten overblijven en tevens tot verbetering des levens; de biechteling is verplicht haar te volbrengen; vrijwillig verzuim is groot kwaad, indien een zware voldoening is opgelegd voor doodzonden, die in een vroegere biecht nog niet vergeven waren; in de overige gevallen is vrijwillig verzuim een dagelijksche zonde. Zie ook: Biecht; Aflaten.

Volksbond, R. K., onder patronaat van St. Willibrordus; hoofdzetel: Amst. 1888; heeft ongev. 40 afdeelingen; orgaan *De Volksbanier*; bedoelt aaneenschluiting, in hoofdzak der werklieden, op godsdienstig en maatschappelijk terrein.

St. Willibrordus.

Fig. 304.

Volmaaktheid bestaat hierin, dat wij: God boven alles en alles om God, op de wijs, waarop Hij dit verlangt, beminnen; zij wordt verkregen door navolging van Christus.

Volu'te, de cirkelvormige versiering of krul aan Ionische en Korintische kapiteelen, bestaande uit een spiraal of slangentrek.

Voor Eer en Deugd; vereenig., welke streeft naar *eigen heiliging* en versterking van den individueelen wil in het trouw nakomen der verplichtingen, welke God in zake van reinheid aan ieder volgens zijn levensstaat heeft opgelegd; zij wil tevens de bevordering der reinheid van zeden en de bestrijding der immoraliteit, zoowel in de geheele samenleving in het algemeen, als in ieders persoonlijke kring in het bijzonder.

De afdeeling van „jongelingen” telde

(1909) in de verschill. bisdommen 12.960 leden, die van „mannen” 4195.

Vorgeborchte, de „schoot van Abraham”; de plaats, waar de zielen der rechtvaardigen van het O. V. de komst van Christus afwachten; zij hadden geene smarten te lijden, maar koesterden een nog onvervuld verlangen naar den Verlosser en het aanschijn Gods. Zie: Limbus.

Voorhof, zie: Atrium.

Voornemen of het besluit van niet meer te zondigen, is noodzakelijk bij het h. Sakram. der Biecht en moet zijn: oprecht, om bovennatuurl. beweegredenen, algemeen (met betrekking tot *alle* doodzonden) en vast (niet enkel de zonden, maar ook de naaste gelegenheid daartoe). Zie: Biecht; Gelegenheid.

Voorzeggingen, zie: Profetieën.

Voorzienigheid Gods. Hierdoor wordt verstaan, dat God in zijne wijsheid aan de schepping een bepaald *doel* heeft gesteld en alles zóó leidt en bestuurt, dat dit gegeven doel worde bereikt, namelijk de „verheerlijking Gods”. Dit geschiedt:

a, immer bij de *redelooze* schepselen, gelijk elk meesterwerk uiteraard den lof van den kunstenaar verkondigt;

b, in dien zin eveneens bij de *redelijke* schepselen. Deze moeten echter, ook met hun *verstand* en *wil* God verheerlijken. Indien zij dit (door misbruik van hun *vrijen wil*; z. a.) weigeren, dan zullen zij evenwel, door de straffen in de hel, onvrijwillig Gods almacht en gerechtigheid helpen verkondigen. Zie: Schepping; Kwaad.

Vorm van een h. Sakrament (z. a.), zie: Materie.

Vormsel, *l.* is het h. Sakrament (z. a.), waarin door de oplegging en zalving

met chrisma (*z.a.*) en het uitspreken der sakram. woorden de genade wordt beteekend en meegedeeld van: Christus' geloof standvastig te belijden. De verwijderde *stof* is het chrisma (*z.a.*), door den Bp gewijd; de naaste *stof* is de zalving met de handoplegging; de *vorm* luidt: „Ik teeken u met het teeken des kruises en bevestig u met het chrisma des heils, in den naam des Vaders en des Zoons en des h. Geestes.” Het geeft: vermeerdering van heiligm. genade (*z.a.*) en die om het geloof getrouw te belijden in woord en daad; het drukt een eeuwigdurend merkteken (*z. a.*) in de ziel; het is niet een noodzakelijk middel ter zaligheid; de (gewone) bedienaar is de Bisschop en (met pausel. machtiging) de Priester; de Vormeling moet gedoopt en in staat van genade zijn. Voor de *borgen* zie: Meter. 2. De ceremonie van den *kaakslag* (*z. a.*) bet. de geëischte bereidwilligheid, om voor het geloof te lijden; die van de zalving wordt door het chrisma (*z.a.*) verklaard.

Vorst, de bovenste scherpe rand, waarin de beide schuine vlakken van een dakwerk (b. v. van een kerkgebouw) samenkomen.

Vorstbisschop; dezen titel en hierbij ook vorstel. rang (lidmaatsch. van het Parlement) voeren heden nog eenige Aartsbissch. in Oostenrijk.

Vo'ta, geloften (*z.a.*); V. simplicia en V. solemnia: enkelvoudige en plechtige geloften. Zie: Congregatie; Orde; Gelofte.

Votief, beloofd, gewijd. „Votief-mis” is een h. mis, welke afwijkt van het liturg. dag-officie; „votief-geschenk” wordt uit kracht eener „belofte”, na een verhoord gebed, uit dankbaarheid aangeboden en in een kerk geplaatst; het kan zijn: een altaar,

schilderij, godslamp, ook een afbeelding b. v. van genezen personen, ledematen enz. „Votief-tafel”, een bord of paneel met opschrift of schildering, krachtens een „belofte” of verkregen gunst geschonken. Zie: Ex-voto.

Vredekus of paes., zie: Osculatorium.

Vreemde Zonden zijn de zonden (*z. a.*), welke door anderen worden bedreven, waarvan wij echter de schuldige oorzaak zijn; zij geschieden door: aanraden, beschermen, gebieden, prijzen van, deelnemen aan, toestemmen in de zonde van anderen; of door die niet te straffen, te beletten of mee te deelen.

Vreugden van Maria; deze worden eveneens als de Smarten (*z. a.*) in een zevental saamgevat: de Blijde Boodschap; het bezoek aan hare nicht Elizabeth; de geboorte van Christus; aanbidding der Drie Koningen; Verrijzenis des Heeren; nederdaling van den h. Geest; Kroning van Maria. Zie: Smarten.

Vriendenkring is de naam eener vereniging van mannel. leden, die zich verbinden, om op bepaalde tijden het h. Sakrament des Altaars te komen aanbidden, bij processies te assisteren enz.

Vrijdenker, vrijgeest, libertijn; persoon, die alle dogmatisch geloof (de Openbaring) verwerpt.

Vrije Gemeente, een niet-Christel. verzameling van personen, die zeggen te streven naar „zedelijke verheffing, liefde en vrede” buiten de Openbaring; opger. door Ds. Hugenholtz (Amst.)

Vrije Kerk in een vrijen staat. Zie: Chiesa.

Vrije Kunsten, „artes liberales (ingenuae)”, omvattend in de oudheid al hetgeen de „vrije man” (tegenover den slaaf) te weten had; in de M. E.

tot 7 kunsten beperkt (Martianus Capella; 400): grammatica, dialectica, rhetorica, arithmetica, geometrica, musica, astronomia. De eerste 3, het *trivium*, was voor de lagere school, de laatste 4, het *quadrivium*, voor de hogere.

Vrije Universiteit, protest. inrichting van akademisch onderwijs, zonder begunstiging of medewerking van den staat, door Dr. A. Kuyper en Dr. Rutgers gesticht (1880).

Vrije Wil, zie: Wilsvrijheid.

Vrijmetselarij, een geheime vereeniging; over het ontstaan, doel en de middelen dezer orde (vereeniging) heerschen bij hare invloedrijkste schrijvers de meest uiteenlopende meeningen. Hare richtingen verschillen in alle landen (het meest fanatiek zijn de zuidelijke streken: Frankrijk, Italië, Spanje, Portugal); het bestuur van één hoofd schijnt valsch; 1. het *algemeene* en laatste doel is (naar luid harer offic. mededeelingen): de „emancipatie der menschheid”: afschaffing van het dogma, de Kerk en het staatsbestuur; haar strijd is uiteraard bovenal tegen de kath. K. gericht.

Het beweerd *ondersteunen* harer leden, wordt zeer betwist; waar het geschiedt is dit het bekende propaganda-middel van dergelijke anti-kerkelijke genootschappen.

2. Een nauwkeurige statistiek is van dit *geheime* genootschap niet te geven; men schat haar op 170 groot-loges met 20.000 loges en ruim een miljoen leden in Europa.

3. P. Clemens XII (1738) heeft de leden van dit genootschap veroordeeld (geëxcommuniceerd) door de constitutie: „In eminenti” (met schets van haren geest en wezen); herhaald door de P.P. Bened. XIV, Pius VII,

Leo XII, Gregor. XVI, Pius IX, Leo XIII („Humanum genus”; 1884).

Vrij onderzoek, een overlang gebezigd, redeloos slagwoord tegen de K. De Openbaring (geloofsleer) schenkt nl. vaste gegevens; deze zijn echter niet hinderlijk aan de *waarheid* (welke de K. door God zelve ontving) of aan haar wetenschappelijk onderzoek, maar aan de *dwaling* en *willekeur* van den menschel. geest. Hoe jammerlijk de menschel. rede kan afdwalen, wordt historisch door de eindeloze, onderlinge weerspraak der ontelbare niet-katholieke sekten aangetoond. Zie: Alleen-zaligmakend; Onverdraagzaamheid.

Vrijthof, verouderd voor: omheinde plaats, voorhof (eens tempels), binnenplaats, omheind perk (b. v. te Maastricht); inz. voor kerkhof (z. a.).

Vrijw. Armoede. Door de vrijwill. armoede wordt verstaan, dat men afstand doet van het eigendomsrecht, (of minstens van het onafhankelijk recht en gebruik der tijdelijke goederen), om al het stoffelijke als een offerande aan God aan te bieden en ongestoord naar de eeuwige goederen te kunnen streven. Zie: Gelofte; Orde.

Vrijw. Gehoorzaamheid omvat niet enkel het naleven der goddel. en kerkel. wetten, maar ook, dat men in alle andere (goede) zaken zijn eigen wil aflegt, om onder een overste, die als zoodanig de plaats van God bekleedt, den goddel. wil te volbrengen. Zie: Gelofte; Orde.

Vrijw. Zuiverheid, is de vrijwillige, levenslange onthouding niet alleen van alle onzuivere lusten, maar ook van het huwelijk, om aan God onverdeeld te kunnen toebehooren. Zie: Gelofte; Orde.

Vroeg, hetgeen in „de vroegte” ge-

schiedt; vandaar: vroegbeurt (der h. mis of predikatie), -dienst (der h. mis), -preek, -mis, -kerk.

Vrouwenbeweging, zie: Feminisme.

Vrouwendag, gebez. voor (2 Febr.), Maria-Lichtmis (z. a.).

Vrouwenpand, zie: Matronaeum.

Vrouwenschip, het noordelijk zij-schip eener kerk, dat voor de vrouwen was aangewezen (hierin is ook het „Maria-altaar”).

Vruchten, twaalf; zie: Heilige Geest.

Vuilhandel, de handel in „vuile”, onzedelijke zaken, boeken, voorstellingen: platen, prentbriefkaarten. Door den geweldigen omvang, welken de V. heeft verkregen, begint er een krachtige reactie te komen. Zie: Obsceen.

Vulgaat, de sedert Paus Gregorius den Groote, algemeen „verbreide” latijnsche Bijbelvertaling, in de K. in gebruik. De proto-canonische boeken (z. a.) van het O. T. (behalve de

Psalmen) zijn evenzeer als Judith en Tobias, naar de vertolking, welke de h. Hieronymus, op last van Paus Damasus (384) geschreven heeft; de Psalmen en de boeken van het N. T. heeft dezelfde Heilige van de toen reeds aanwezige overzetting naar het Grieksch verbeterd; de andere, deuterocanonische boeken komen van de oude, latijnsche vertaling van vóór den h. Hieronymus of de Itala (z. a.) af. Later werd die tekst der h. Schrift nogmaals opnieuw verbeterd uitgegeven door Paus Clemens VIII (1605) in den vorm, welken zij nog heden bezit; werd door het Concilie van Trente authentiek (z. a.) verklaard.

Zie: Bijbelvertalingen; Itala; Paulinus.

Vuur, zinnebeeld van verwoesting, wegens zijn verdelgende kracht; wegens het schitterend licht: van blijdschap, *vreugde* (vreugdevuur).

Zie: Paaschvuur; Licht.

W.

Waarborgenwet, zie: Garantiewet.

Waarzeggerij, mantiek, is het voorzeggen van toekomstige zaken door bijgeloovige middelen; is gelijk het droomuitleggen, overoud (Chaldeërs, Egyptenaren) en duurt nog immer voort, vooral door het aanwassen van het ongelooft. Het geschiedde door: sterrenwichelarij (astrologie; noodlots-kalenders); verklaring van hemels- en natuurverschijnselen, van aarde, water en vuur (geo-, hydro-pyromantie); verklaring van de vlucht en het zingen der vogels (auguren), van den toestand der ingewanden van offerdieren (hiëroskopen enz.).

Geschiedt thans door: kaartleggen, bezichtiging der lijnen van de hand (chiromantie) of die van koffiedik enz. Herhaaldelijk door de K. verboden; behalve de zonde van bijgeloof neemt men deel in de zonde (gew. van bedrog enz.), waaraan de kaartlegsters enz. zich schuldig maken. Zie: Tooverij; Bijgeloof.

Walden'zen, een ketterij van 1200, door Petrus Waldus uit Lyon gesticht; verwierpen: den aflat, het vagevuur, gebeden voor de afgestorvenen, krigsdienst, den eed enz.; sloten zich sedert 1532 bij de Hervorming aan; tellen thans nog 25.000 leden. Zie: Manicheën.

Wandalis'me, de smakeloosheid om in kerken b.v., kunstzaken te verwijderen of te verwoesten; herinnerend aan de „Wandalen”, die ten tijde der volksverhuizing, onder Genserik de Rom. kunstwerken vernielden (455); ook wan- en valsche smaak enz. Zie: Iconoclasten.

Wandelende (eeuwige) Jood; een veelvuldig voorkomende sage van een Jood, die niet sterven kan, wyl hij den Zaligm. op den lijdensweg zou hebben beleedigd; komt sedert het ontstaan (1237) van 't sprookje onder allerlei namen in de Europeesche literat. voor: Cartaphilos, Buttadeus, Isaac Laquedem enz.; onder den lateren, Nederl. vorm (1602) van Ahasverus meer algemeen bekend geworden.

Wanhoop, vertwijfeling; zondigt zwaar tegen de hoop (z.a.) op Gods goedheid.

Wapenrusting, harnas; metalen lichaamsbekleeding, welke oudtijds den ridder diende om zich tegen een aanval te beveiligen; welke ridderfiguren men b.v. op grafzerken, schilderijen in de kerk, dikwerf in heiligenlevens aantreft. De W. bestond uit: 1, helm; 2, vizier of helmklep; 3, halsberg; 4, borstharnas; 5, elleboogsplaat; 6, strijdhandschoen; 7, maliënkolder;

Fig. 305.

8, kniestuk; 9, beenstuk; 10, stalen schoenen. Zie: Heraldiek.

Wapenschild, blazoen (z. a.); bord

waarop een adellijk wapen is aangebracht. Zie: Heraldiek; Heraldieke kleuren; Luipaard en de *Bijlage*.

Was, zie: Kaars.

Wasschen van corporaal, pallas en kelkdoekje behoort eerst door een Majorist (z.a.), door driemaal indompelen in rein water, te geschieden; daarna kunnen zij door een ander worden behandeld.

Waterspuier, zie: Gargouille.

Waterstaatskerken; kerken, welke in het begin der 19e eeuw in een soort renaissance-stijl zijn gebouwd met rijkssubsidie; hiertoe werd vereischt, dat de kerken werden opgetrokken onder de zeer onbevoegde goedkeuring en het opzicht van den „Waterstaat”. Zie: Schuurkerken; Plakkaten.

Wederdoopers, Anabaptisten, dweepzieke hervormde sekte (Jan van Leiden; Munster, 1535), welke den kinderdoop verwierp en den „wederdoop” uitoefende door onderdompeling van hen, die in hun kindsheid zijn gedoopt.

Weeën van Maria, zie: Smarten.

Weerhaan, een windvaan in den vorm van een haan; symb. van waakzaamheid. Zie: Haan.

Wees Gegroet, zie: Ave Maria.

Welsprekendheid is de vaardigheid, om door middel van het menschenwoord den geest der hoorders van de waarheid te overtuigen en hun wil tot het goede te overreden; de leer der W. heet *retorica* (z. a.). Zij wordt verdeeld in: *ongewijde* (staatkundige, rechterlijke, academische, militaire) en *gewijde* W.; deze laatste poogt te overreden met betrekking tot het bovennatuurlijk doel van den mensch. Zie: Predikatie.

Weltschmerz, een veel gebez. uitdrukking. (van Heinr. Heine), waarmee

BIJLAGE.

WAPENSCHILD.

De voornaamste termen zijn: *gefaast* schild, voorzien van fazen: door horizontale lijnen verdeeld in een aantal strooken of fazen van afwisselende kleur: *keel* (rood), *azuur* (blauw), *goud* (geel in gekleurde wapens; stippen in ongekleurde), *zilver*, *sabel* (zwart), *sinopel* (groen en purper).

Is het schild bedekt met schuins loopende lijnen, welke 8 of meer driehoeken van afwisselende kleuren vormen, dan noemt men het *gegeerd*; is een schild-figuur (boom, gebouw enz.) op een ondergrond van andere kleur geplaatst, dan heet dit *gegrond*; *gekan-teeld* zijn de wapenteekens, welke van kan-teelen (tandsgewijs uitstekende tinnen) voorzien zijn; *gekantonneerd* is het schild, zoo het in de 4 hoeken gelijke figuren als de hoofd-figuur toont; *gekapt*, als het een kapvormige (driehoekige) figuur draagt, welke den onderen niet den bovenrand raakt; *gekapt-gekoust*, als het van een ruitvormige figuur voorzien is; *gekeperd*, wanneer het door keperlijnen in een aantal kepers verdeeld wordt; *geklaverd* noemt men een figuur (kruis, anker), welke in den vorm van een klaverblad uitloopt; *gekroond* zegt men van dieren (ook van helmen in een wapenschild), welke met een helmkroon (een-voudigen haarband met 3 fleurons) gesierd zijn; *gekruist* van twee langwerpige wapen-stukken in den vorm van een schuin kruis geplaatst (ook van een wereldbol of schepter

met kruis); eindigt dit kruis in 4 bollen, dan heet het *geappeld*; *gekwartierd* is het schild, als eenige wapens in één schild zijn saam-gevoegd; wanneer dit in 4 kwartieren door een horizontale en vertikale lijn gevierendeeld is, heet het *gekwartileerd*; *geledigd* zijn de figuren, waarvan alleen de omtrek is aangegeven; *gelelied* zijn de kruisen, welke in lelie-vormen uitloopen; *gemanteld* is het schild, dat door een kepervorm in twee ongelijke deelen is gescheiden; *geraakt* wordt de figuur (ring b.v. in een schild), wanneer zij door stukken met één punt wordt aangeraakt; *geruit* is het bord, zoo het door rechte lijnen in een aantal afwisselend gekleurde ruiten gedeeld is; *geschaakt*, zoo het door schaakbord-figuren (in kruisvorm) is gescheiden; *geschuind*, als het door een schuine lijn (links naar rechts) in tweeën is gedeeld; *gespleten* zijn de figuren, welke in 2 uitgebogen takken eindigen; *gesplitst-staart*, zoo de staart (van een leeuw b.v.) is gespleten en de einden om elkaar zijn ge-wonden; *gevorkt*, wanneer zij in gebogen tanden eindigen; *geënt*, zoo zij juist in elkandergrijpen; *gedekt*, als zij een dak (torentje) van andere kleur bezitten; *gebaard* is het schild, wanneer het verdeeld werd in strooken (van afwisselende kleur) evenwijdig aan de linker-diagonaal; *geband*, hetzelfde met betrekking tot de rechter-diagonaal.

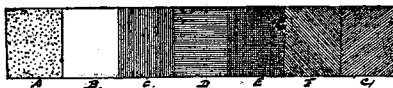

Fig. 306.

Worden de kleuren in zwart aangegeven, dan is: A: zwart, B: zilver, C: keel, D: azuur, E: sabel, F: sinopel, G: purper.

wordt bedoeld: een ziekelijke smart over de ellende, die op elk gebied rondom ons, heerscht. Het lijden in de wereld blijft trouwens geheel onverklaard, zoo men, gelijk de Weltschmerzler, de gerechtigheid Gods hiernamaals loochent. W. is in zeer innig verband met het pessimisme (z. a.).

Wereldbal of- bol, rijksappel; de *Ring* zinneb. van volmaaktheid of macht; het *kruis* zinneb. van christel. gezag; symbool van heerschappij. Zie: Appel; Fig. 307. Rijksappel.

Wereldheeren, wereldgeestelijken; zijn de priesters, die geene kloosterl. geloften (z. a.) hebben afgelegd, niet behooren tot een orde (z. a.) of congregratie (z. a.). Zie: Regulieren.

Wereldsmart, zie: Weltschmerz; Pessimisme.

Werken van *1 Barmhartigheid*; zij betreffen de *zeven* lichamelijke en geestel. belangen van den evenmensch, welke de naastenliefde aanbeveelt; *lichamelijke*: hongerigen spijsen, dorstigen laven, naakten kleeden, vreemdelingen herbergen, gevangenen verlossen, zieken bezoeken, dooden begraven; *geestelijke*: zondaars bekeeren, onwetenden leeren, twijfelenden raden, bedroefden troosten, onrecht geduldig verdragen, beledigers vergiffenis schenken, bidden voor levenden en dooden.

2. Werken der *duisternis* zijn de zonden, daden, welke „het licht niet mogen zien”.

Werklieden-vereenigingen R.K. Eenige voorname zijn: „Nederl. R. Kath. Volksbond” (1888; orgaan: De Volksbanier); „Bond van R. K. Werkl.-ver. in 't aartsb. Utrecht” (1893); „Friesche S. Bonifacius-ver.”

(1895); „Centrale Bond van R. K. werkl.-ver. in 't Bisd. van 's Hertog.”; „Limb. R. K. Volksbond” (1903); „Ned. R. K. Arbeiders-Secretariaten” enz. Zie: Vereenigingen; zie ook onder de specifieke benamingen.

Werkstaking, een (soms gewelddadige) schorsing van den arbeid of verbreking van het arbeiderscontract met het doel om betere arbeidsvoorwaarden te bedingen. Daar zij over het algemeen, heillooze gevolgen heeft, is zij niet gerechtvaardigd, dan om zeer gewichtige redenen en indien alle andere middelen (als van scheids-gerecht, verzoeningsraad en dergel.) zijn uitgeput of doelloos blijken. Een gewichtige reden is: het direkt of indirekt bewerken van een rechtvaardige lotsverbetering der betrokken arbeiders.

Werkzuster is de religieuze kloosterzuster (z. a.), die niet tot den koor-dienst (lesgeven, studie) verplicht is en het huishoudelijk werk (klooster, keuken, tuin enz.) verricht. Zie: Leek-zuster; Koorzuster.

Westersche Kerk, de latijnsche Kerk, in tegenstelling met de „Oostersche K.”; beide hebben Rome tot middelpunt.

Westersch Schisma (1378—1417) was een tijd van kerkscheuring na de babylon. gevangenschap (z. a.) der Pausen, waarin het aan een deel der christenheid duister was, wie de rechten van den rechtmatigen Paus bezat. Tegenover Paus Urbanus VI (1378—1389) en diens wettige opvolgers Bonifatius IX (1389—1404), Innocentius VII (1404—1406), Gregorius XII (1406—1417), traden als tegenpausen (z. a.) op: Clemens VII (1378-1394), Benedictus XIII (1394-1417); vervolgens ontstond er tege-

lijktijd nog een tweede scheuring. Op het concilie van Constanz (1414—1418) werden echter de tegenpauzen afgezet en werd P. Martinus V (1417—1431) gekozen, waardoor aan deze zware beproeving der K. een eind was gebracht.

Wet, een uit haar aard blijvende verordening, door de bevoegde overheid tot algemeen welzijn uitgevaardigd en genoegzaam bekend gemaakt.

1. God gaf de *natuurwet*, nl. de verplichting voor den mensch, om volgens zijne verstandel. natuur te leven, welke door de *rede* erkenbaar was; tevens vrije *positieve wetten*, door de Openbaring aan ons geleerd.

2. God gaf het *gezag* aan de *kerkel.* en burgerl. overheid; om God moet men dus ook aan de *kerkel.* en aan de rechtvaardige *staatswetten* gehoorzaamheid bewijzen. Zie ook: *Gezag*; *Natuurwet*.

Wiededruk, incunabel; druk uit het eerste tijdperk der boekdrukkunst (1425—1525), waarin vooral vele bijbels en liturg. boeken het licht zagen. Zie: *Incunabelen*.

Wierookvat, gebezigt ter bewierooking, reeds in de katakomben; symbolieke zin: óf van aanbidding óf van verering. Zie: *Ceremoniën*.

Wij, van gelijke beteek. als „heilig”, gelijk in: wijden, wijkwast, wijwater, wierook enz.

Wijbisschop, een Prelaat, die Bp is gewijd, maar geen diocees bezit; wordt den diocesanen Bp dikwerf toegevoegd als hulp in diens ambt, niet in het bestuur van het bisdom.

Wijdingen 1. van het H. *Priesterschap*

(z. a.), worden verdeeld in: *Hoogere W.*: *Priesterschap* (Bisschop en gewoon Priester), *Diakonaat* (z. a.), *Subdiakonaat* (z. a.) en de *kleinere*: *Acoliet* (z. a.; lichtdrager), *Exorcist* (z. a.; bezweerder), *Lector* (lezer), *Ostiarus* (deurwachter); vóór de „Kl. Wijd.” wordt de tonsuur (z. a.) toegediend. Met het subdiakonaat vangen de verplichtingen van het Celibaat (z. a.) en het Breviergebed aan; zie ook: *Kleinere Wijdingen*; *Priesterschap*; *Wijdings-titels*; *Wijdingsdagen*; *Hierarchie*.

2. W. van *kerkel. zaken*, zie: *Kelk*; *Liturg.* *Gewaden*; *Sakramentaliën*.

Wijdingsdagen voor de consecratie van een Bp: op zon- of Aposteldagen; van een Priester: op de Quartemperdagen (z. a.) en op de zaterdagen voor Passiezondag (z. a.) en Paschen (z. a.). De „hoogere” W. moeten in de kathedraal en gedurende de h. Mis, de andere kunnen buiten de h. Mis (steeds in den morgen) worden geschonken.

Wijdingstitels zijn canonieke titels (redenen), waardoor het blijkt, dat het levensonderhoud van den Wijdeling genoegzaam verzorgd is; de voornaamste zijn: *titulus beneficii eccles.* (van een kerkel. beneficium), t. *patrimonii* (van een erfdeel), t. *professionis* of *paupertatis* (van het lidmaatschap eener orde), t. *missionis* (van het onderhoud door de Propag. Fide), t. *ecclesiae* (van dienstbaarh. aan een Biss.).

Wij gaan niet naar Canossa, zie: *Canossa*.

Wijsbegeerte, Zie: *Filosofie*.

Wijwater 1, een door den Priester op Paaschzaterdag gewijd water door middel van exorcisme (z. a.), gebed en vermenging van gezegend zout en gewijd water; een sakramentale (z. a.).

Fig. 308.

Reeds bij de Joden was 't water symb. van geestelijke reiniging; dit werd door de K. overgenomen in de watervaten (of bronnen) der oude basilieken (z. a.), waaruit onze „wijwatersvaten” (sprengbekkens) ontstonden.

2. Tot symbol. vernieuwing van den h. Doop wordt des zondags 't volk met W. besprenkeld onder den zang van „Asperges me”: Gij zult mij besproeien” (in den Paaschtijd: „Vidi aquam”: „ik heb het water gezien”); wordt gebruikt bij doodendiensten (in de kerk en op de graven) en bijna bij alle zegeningen; ook door den geloovige bij het opstaan, slapengaan enz.

Wilgifortisbeeld, Ontcommer, Liberata; de oudtijds zeer verbreide voorstelling eener gekruisigde persoon met baard in vrouwekleeding. Volgens een legende der volkspoëzie, een koningsdochter, die door haren vader gekruisigd was; zij zou een belofte van zuiverheid afgelegd hebben en den dwang haars vaders tot een huwelijk vreezend, om een mismaakt uiterlijk hebben gebeden, waarna op haar gelaat een baard zou zijn gewassen. De voorstelling schijnt echter verband te houden met een oud-Byzantijnsche afbeelding van den gekruisten Zaligmaker.

Wilsvrijheid, kiesvrijheid, is de eigenschap van den menschel. wil, waardoor deze, vrij van in- of uitwendigen dwang, zich zelven tot handelen kan bepalen. Zij moet aan het verstand ondergeschikt zijn; is door de erfzonde (z. a.) niet verwoest, maar verzwakt en tot ongeordende begeerlijkheid geneigd, hetgeen door de genade Gods wordt overwonnen; zij

Fig. 309; Spreng-kwaet.

is het onderscheidend kenmerk van alle verstandelijke schepselen; wordt geloofchend door alle niet-christel., wijsgeerige stelsels.

Windberg, wimberg; de overdekking van portalen en vooral van lichtvensters, doormiddel van puntgevel-frontons (z. a.), ter beschutting tegen regen en wind.

Fig. 310; Wimberg.

Wit, zie: Kleuren.

Witte Donderdag, de donderdag in de „goede week” (lijdensweek, welke het Paaschfeest voorafgaat): de gedachtenis aan het instellen van het h. Sakram. des Altaars; hierom zijn altaar, kruis, priestergewaad in de witte kleur; vandaar de benaming.

Er wordt in iedere kerk maar ééne h. mis gelezen, waaronder de overige priesters ter communie gaan; van het Gloria af, zwijgen klokken en bellen tot aan het Gloria op Paasch-zaterdag; er worden twee hostiën geconsakreerd: één voor Goeden Vrijdag (waarop geen h. mis wordt gelezen maar alleen de „plechtigheden” voltrokken); in kathedralen worden de drie h. oliën gewijd (voor het Doopsel, Vormsel, Priesterschap en h. Oliesel); dikwerf wordt door den Superior de voetwassing (z. a.) verricht, gelijk de Paus aan 13 arme lieden; 's avonds wordt dikwerf, vooral in kloosterkerken, het lijdens-officie gezongen („donkere metten”; z. a.). Het is een godvruchtig gebruik, om op dien dag „de kerken te bezoeken”, ter aanbidding van het Allerheiligste. Zie: Goede Week; Voetwassing.

Woeker. De woekeraar maakt misbruik van den nood van den even-naaste en trekt te hoogen interest; een

billijke winst is geoorloofd, om 't gevaar, waaraan het geleende geld is blootgesteld, om de geleden schade of 't gemiste voordeel. — Een soort woeker is 't opkopen (alleen of in een maatschappij) van één bepaald artikel, met het doel, om daarna den prijs op te drijven. Zie: Diefstal.

Wolf, het zinnebeeld der wilde dieren (heidendom, zonde), gelijk het *Lam* der tamme (christendom, deugd). „Wolven in schaapskleeren” zijn de huichelaars en verleiders. Zie: Schaap.

Wonderbeeld, mirakuleus beeld; een beeld of plaat, waarbij God wonderwerken heeft verricht, b.v. Zoete L. Vrouw in 's Bosch; W. te Kevelaer enz. Zie: Bedevaartsplaatsen.

Wonderen of mirakelen zijn daden, die noch door menschen noch door natuurkrachten, maar alleen door de almacht van God (den Meester der geheele schepping) kunnen gewerkt worden. Zij kunnen of *nooit* door de natuur verricht worden, b.v. dooden opwekken, of niet op die *wijs*, b.v. een oogenblikkelijke genezing van een melaatsche door een handaanraking.

Zie: Wonderen door den Zaligm. in: *Bijlage-Jezus*.

Wondeteekenen, zie: Stigmatisatie.

Woningvraag, het vraagstuk van de vereischten, waaraan goede, vooral arbeiderswoningen moeten voldoen (ruimte, licht, lucht, afvoer enz.); een gewichtig onderdeel der sociologie (z. a.).

Woord goddelijk, Logos; de persoonlijke Wijsheid of het eeuwige Woord Gods, de 2e Persoon der h. Drievuldigheid (z. a.); het menschgeworden Woord des hemelschen Vaders, de goddel. Zaligm., Christus (z. a.).

Wraakroepende zonden (z. a.), zijn die, welke om hare groote boosheid, dikwerf reeds in dit leven door God op zichtbare wijs worden bestraft; zij zijn: vrijwillige doodslag; verdrukking van weduwen en weezen; onthouding van het verdiende loon aan den arbeider; onkuischheid tegen de natuur. Het woord „wraakroepend” is in onze taal nog zichtbaar in de oude uitdrukking „dat schreit (schreeuwt) ten hemel om wraak”; „dat is God geklaagd”.

X.

Xerophagiën, de Goede Week (z. a.) der eerste christenen, waarop niets dan brood met zout en water werd genuttigd.

X. P. C. of X. P.; zeer oude afkorting van den griekschen vorm van het

woord: *Christus* (*XPISTOS*); de twee eerste letters, de *Chi* en de *Rho*, werden gemeenlijk tot één letterteekenen vereenigd (een Chi-Rho): (zie A en B), met dezelfde betekenissen. Ook werd er een

A en Ω bijgevoegd („het begin en het einde”; zie C) of een grieksch (byzantijnsch) kruis (zie D en E en F); ten slotte ook een N (NIKA: over-

Fig. 311: Christus-Monogrammen.

winnaar; zie F). De volledige zin is dus: Christus, de Gekruiste, het Begin en het Einde, is de Overwinnaar der zonde.

Xylogra'fische Boeken zijn plaatwerken der 15e eeuw, met weinig tekst en vele, soms kostbare „hout-

sneden". De voornaamste zijn: *Ars moriendi* (sterfboek); *Biblia Pauperum* (z. a.); *Confessionale* (Biechtspiegel); *Historia St. Joannis* (De Apocalyps (z. a.); *Salve Regina* (z. a.); *Doodendansen* (z. a.). Zie: Moerdrukken.

Z.

Zaakgelastigde, zie: Nuntius; Chargé.

Zalig Hoogtijd, zie: Hoogtijd.

Zaliger, is een verkorte, oude zegswijze voor „in zaliger gedachtenis"; b.v. „mijn vader zaliger" is „mijn vader, dien wij i. z. g. houden."

Zaligsprekingen, zaligheden, door den Zaligmaker in de Bergrede (z. a.) aangegeven; zij betreffen: de armen van geest, zachtmoedigen, weenen, hongerenden en dorstenden naar de gerechtigheid, barmhartigen, zuiveren van harte, vreedzamen, de onrechtvaardig vervolgd.

Zaligverklaring, Zie: Heiligverklaring.

Zalving, een zinn. ceremonie, welke én macht én leniging in smart teekent, genomen uit het O. T., waar zij werd aangewend bij: Koningen, Profeten en Priesters; in dezen symbol. zin door de liturgie gebeez. bij de hh. Sakram. van het Vormsel (z. a.), Oliesel (z. a.), Priesterschap (z. a.). Zie ook: h. Oliën; Christus.

Zandlooper met of zonder vleugels; een niet-kath. symbool van het vergaan des tijds; eertijds in bijna alle protest. kerken ten onzent aangetroffen, waar hij den duur der preek bepaalde.

Zegening, de *latijnsche* Z. (A) geschiedt met uitgestrekte: middel-, wijsvinger en duim, de beide overige liggen in de hand; de *grieksche* Z. (B)

door: middel-, wijsvinger en pink; de beide andere worden tot elkaargebracht, om eeniger wijs de letters IH—XP (Jezus Christus) na te beelden. Zie: Hand.

Zegeningen, zie: Sakramentaliën.

Zegepralende, triomfeerende Kerk, is de *Hemel*, waar de zege wordt gevierd na den moeilijken kamp in de *strijdende* K. (de wereld), vaak na te zijn gezuiverd in de *Lijdende* K. of het Vagevuur: deze drie zijn tezamen de ééne Kerk van Christus.

Zelateur' (zelatrice), ijveraar (-aarster); werkend lid eener broederschap, vereeniging enz.

Zelfmoord. De bedrijver zondigt tegen God (wien alleen het leven behoort), zich zelve, den naaste (maatschappij, bloedverwanten) enz.

Aan den vrijwilligen zelfmoordenaar weigert de K. hare liturg. begrafenis.

In de 19e en 20e eeuwen stijgt de statistiek zeer (door ongeloof, drankzucht, ontucht). In de 19e eeuw werden in het geheel 1½ miljoen gevallen officieel vastgesteld (1⅓ milj. in Europa); 40.000 gevallen ieder jaar (in de laatste 10 jaren). Zie: *Bijlage*.

Fig. 312.

BIJLAGE.

ZELFMOORD.

In Griekenland, het Rom. Rijk en Indië was de Z. in de oudheid zeer veelvuldig; komt in de Middeleeuwen bijkans niet voor; groeit aan in de 17e en 18e eeuw en, bij het verzwakken van geloof en godsdienst, ontzettend sterk in de 19e, waarin 1 $\frac{1}{2}$ Milj. Z. ambtelijk werden vastgesteld (1 $\frac{1}{3}$ in Europa); 1890—1900 in Europa alleen 40.000 Z. 's jaars. Aldus verdeeld (jaarlijks en gemiddeld van 1891—1900):

Zweden	729	België	799	Servië.	84
Noorwegen	125	Frankrijk	9211	Rumenië	337 ?
Denemarken	538	Spanje	328	Rusland	3016
Engeland	2726	Italië	1878	Finland	121
Schotland	260	Zwitserland	689	Duitschland	10849
Ierland	132	Oostenrijk	3951		
Nederland	273	Hongarije	2681		

Procentsgewijs berekend, komen er dan:

Op één Miljoen menschen der geheele bevolking, zelf- moordenaars:		Volgorde naar het hoogste cijfer der zelf- moorden:	Op één Miljoen menschen der geheele bevolking, zelf- moordenaars:		Volgorde naar het hoogste cijfer der zelf- moorden.
België	124	8	Nederland	56	13
Denemarken	234	2	Oostenrijk	158	5
Duitschland	206	4	Rumenië	55	14
Frankrijk	239	1	Rusland	32	15
Engeland	84	9	Zweden	147	6
Ierland	26	16	Zwitserland	225	3
Schotland	59	12	Hongarije	145	7
Noorwegen	63	10	Spanje	21	17
Italië	60	11			

Een belangrijke rol speelt de drankzucht, nationaliteit enz. Van beschaving en beroep schijnt er weinig invloed aan te wijzen, daarentegen veel van den huwelijksband en den godsdienst; zoo kwamen er op één Miljoen geloovigen voor van de:

Kath.:	Protest.:	Joden:	
93	247	241	Pruisen
88	209	171	Beieren
126	182	163	Wurtemberg
158	233	201	Baden
132	280	—	Zwitserland
98	234	284	Elzas-Lotharingen
100	230--250		Het Duitse Rijk

Zelfverdediging van het leven, de deugd of een aanzienlijk deel der goederen door het dooden (z. a.) van den vijand is geoorloofd, althans wanneer er geen ander middel (hulproepen, verwonden enz.) zou bestaan; ook de verwonding is ongeoorloofd, zoo men zich door de vlucht zeker kan redden. Zie: Noodweer.

Zelfverloochening wordt omvat door twee woorden: *sus'tine et ab'stine*: verdragen (wat God ons te verduren schenkt) en ontzeggen (al wat zonde is).

Zeloot', dweepziek, onverdraagzaam ijveraar en bestrijder van andersdenkenden. Zie: Trawant; Sectaris; Satelet.

Zes, zie: *Bijlage*—Symbolen.

Zendboden, missi, gezanten; officiële boden voor gewichtige zaken; oudtijds ten onzent bekend als de Z. (priester en edelman) van Karel den Groote, die viermalen 's jaars een zeker gebied moesten afreizen om misbruiken af te schaffen en twisten bij te leggen.

Zendbrief, brief van een der h. Apostelen uit het N. T.; ook een mandement (z. a.) of herderlijk schrijven van een Bp aan zijne onderhoorigen.

Zesdagenwerk, Zie: Hexaëmeron.

Zetel, zie: Stoel.

Zeven, zie: *Bijlage*—Symbolen.

Zeven Weeën van Maria: de voorzegging van den profeet Simeon; de vlucht van Maria naar Egypte met het goddel. Kind; het verlies van Jezus in den tempel; de ontmoeting van den kruisdragenden Zal.; kruisiging en dood des Heeren; nederlating van Jezus' lichaam van het kruis; begrafenis des Heeren. Zie ook: Vreugden.

Fig. 313.

Onder dien titel wordt Maria met één of met zeven doorborende zwaarden voorgesteld. Zie: Maria-feesten.

Ziekenbusje, zie: Custodia; Heilige Vaten.

Zieken-olie is de h. olie, welke tot het toedienen van het h. Oliesel (z. a.) wordt gebezigd. Zie: Heilige Oliën.

Ziekenzuster, zie: Liefdezuster.

Ziel, *l*, de menselijke ziel is een geest, namelijk een wezen, dat bestaan en werken kan zonder de stof. Hoewel 's menschen ziel bestemd is om met het lichaam één geheel („den mensch”) te vormen en ofschoon sommige werkingen door het lichaam (b.v. hooren, zien) en andere handelingen (b. v. begrijpen, willen) niet zonder het lichaam worden verricht, gaan toch de handelingen van: begrijpen en willen zelve, alleen van de ziel uit en zijn geheel onstoffelijk.

2. Dit geestelijk wezen (de ziel) is begaafd met een *vrjen wil* (kiesvrijheid tusschen verschill. dingen) en de *onsterfelijkheid*; beide eigenschappen worden ook door het h. geloof geleerd.

3. De mensch is geschapen naar „het beeld en gelijkenis van God” (z. a.), welke geloofsleer in hoofdzaak op de *ziel* doelt, met betrekking tot:

a, de *natuurlijke* gaven (welke tot het wezen behooren), namelijk dat zij is: een „geest”, welke „vrijheid,” en „onsterfelijkheid” bezit.

b, de *bovennatuurlijke* gaven, welke aan hare natuur zijn toegevoegd en haar in een *hoogere* orde (der heiligmakende genade) verheft.

4. Vergel. de zegswijzen: „ter ziele gaan of varen” (naar de plaats der afgestorvenen); van gelijke beteek. als: „ad patres” (naar de voorvaderen) gaan. Zie ook: Adam; Schepping; Erfzonde; Genade; Beeld.

Zielemis, zie: *zielmis*.

Zielenaflaat heet de *aflaat* (z. a.), welke door den levende voor den afgestorvene, bij wijze van voorspraak, wordt opgedragen.

Zielenherder, -zorger, pastoor, priester.

Ziel en Lichaam der Kerk. Haar *zichtbaar* deel (het gezag, de h. Sakramenten, liturgie enz.) noemen wij het *Lichaam*; alle inwendige bovennatuurlijke genadegaven vormen de *Ziel*. Tot de eeuwige zaligheid wordt vereischt, minstens tot de *ziel* der K. te behooren.

1. Hiertoe behooren (tot de *ziel* namelijk): de *rechtvaardigen* (die de heiligmakende genade bezitten, dus ook de protestanten te goeder trouw, levend in staat van genade); en slechts de rechtvaardigen *alleen* (dus niet b.v. de katholieken, die in staat van doodzonde leven).

2. Tot het *lichaam* der K. worden gerekend alle geloovigen (zondaren en rechtvaardigen), die gedoopt zijn en het ware geloof belijden, onder het door Chr. ingestelde gezag.

3. *Uitgesloten* zijn: van de *ziel* der K., allen, die beroofd zijn van de heiligmakende genade; van het *lichaam* der K., allen, die niet gedoopt zijn, die tot een sekte van ketters of scheurmakers behooren, die door de K. van de gemeenschap dergeloovigen zijn verbannen (geëxcommuniceerd). Zie ook: Alleenzaligmakend; Kerk; Lid der Kerk.

Zielenwaag, voorstelling van den Aartsengel Michaël met een wage, waarop de zielen worden gewogen; worden zij te licht bevonden, dan maakt zich de duivel van haar meester.

Zielkunde, de leer van wezen en werkingen der menschelijke ziel (z. a.).

Zielemis, is de h. offerande der Mis, voor de ziel van een afgestorvene aan God opgedragen. Zie: Requiem-mis.

Zielsverhuizing, zie: Metempsychose.

Zieltje; komt dikwerf op voorstel van een sterfbed in de M. E. voor, waardoor men een kinderfiguurtje verstond, gedragen door een engel, of Chr., hetgeen de *ziel* symboliseerde, welke het lichaam had verlaten en ten hemel werd opgevoerd.

Ziener, profeet, die in de toekomst schouwt; „de Ziener van Patmos”: de h. Johannes Evang. Zie: Profetie.

Zijbeuk, pand-, schip-; de ruimte in een kerk, ter „zijde” van het schip (z. a.). Zie: Beuk; Schip.

Zijschepen, zie: Middenschip; Schip.

Zilverlingen behoorden tot de Joodse geldmunten, waarvan er 30 door de hoogepriesters voor het verraden van den Zaligm. aan Judas werden uitbetaald; zij waren waarschijnlijk aan den tempelschat (heilige sikkels) ontnomen en waren de door de Wet (Exod. 21 : 32) bepaalde prijs voor een „gedooden slaaf”: ongeveer fl. 46. Zie: Gethsemani.

Zinnebeeld, symbool (z. a.); is een zinnelijk waarneembaar beeld, dat overdrachtelijk iets anders, vooral een abstrakte eigenschap, voorstelt; zoo is b.v. een anker het Z. der hoop. Zie: *Bijlage*-Symbolen.

Zinnespelen, allegorische toneelstukken, alleen- en samenspraken der 17e eeuw ten onzent, waarin godsdienstige zaken (deugden, ondeugden enz.) door personen werden voorgesteld. Zie: Mysteriespelen.

Zinspreuk, kernspreuk, leus, motto, devies, korte kernachtige zegswijze; bedoeld als richtsnoer des levens, als doel eener vereeniging enz.; vooral op wapens voorkomend. Zie: Devies.

Zionis'me, Zie: Sionieten.

Zodiak', zodiaque; een aan den hemel gedachte gordel met sterrenbeelden of teekenen in den bekenden vorm hoofdzakelijk van dieren (dierenriem); zij zijn twaalf (4×3 : de vier jaargetijden en de 12 maanden) in getal; werden vaak op gewelven geschilderd, als zinnebeelden

Fig. 314; Zodiaque; de cijfers beantwoorden aan de opvolging der maanden.

van: het firmament (boven het „schip” der kerk), de 12 apostelen, de 12 patronen der maanden, de aanbidding Gods door alle wezens (het „Benedicite”), de wijsheid Gods enz.: Zie: Gewelf.

Zoen, afkort. van „verzoening”, gelijk in: zoenaltaar, -bloed, -dood.

Zoete Naam: Jezus; de feestdag wordt gevierd op den 2^{en} Zondag na Driekoningen (z. a.), waarop de K. den goddel. Zaligm. „Jezus” viert, als den „Heiland” der lijdende, strijdende en triomfeerende K.; ingesteld door inwerking van den h. Bernardinus van Siëne, door P. Innoc. XIII (1721). „Geloofd zij Jezus Chr.” (Amen), is de roomsche groet, waaraan de K. 100 dagen aflat verbond. Zie: Jezus.

Zon, de bron van licht en van leven, symb. der godheid; inz. van het „geestelijk leven”, als zoodanig zinneb. van Christus; ook van den hemel en somwijlen van Maria, door wie wij deel hebben aan het Licht (Christus). **Zon en Maan** (bij het kruis): de twee Testamenten of Kerk en Synagoog (z. a.), ook Christus en de h. Maagd (of de Kerk). Zie: Licht; Ster.

Zondag, de sabbat (= rust) dag van

het N. T.; is door de K. ingesteld, ter herinnering aan de Opstanding des Heeren op dien dag, ook wijl de h. Geest op een Z. over de Apostelen is neergedaald: dus én de Verlossing én de Heiligmaking der wereld. Z. is steeds als een bevoorrechte dag beschouwd; vandaar dat het bijgeloof aan een „zondagskind” (een kind op Z. geboren) hoogere gaven toekende (hetzelfde met „Goedvrijdagskind”).

Zie: Zondagsplicht; Sabbat.

Zondagsplicht (plicht op den Zondag en geboden Heiligedagen) bestaat uit:

a, het bijwonen der h. Mis, voor hen, die tot de jaren des verstands zijn gekomen: 7 jaren; het aanhooren der predikatie is voor *allen* zeer raadzaam, voor *velen* noodzakelijk.

Men bedrijft doodzonde door het ongewettigd verzuimen der h. Mis in haar geheel of grootendeels. Men zou zich b. v. van doodzonde niet hebben aan te klagen, wanneer men aanwezig was:

a, van den aanvang der h. mis of van den Epistel af, tot na de Nuttiging;

b, van het begin der Offerande af, tot aan het einde der h. mis.

Men houde evenwel in het oog, dat het verzuimen van een klein of minder voornaam gedeelte der h. mis een dagelijksche zonde is.

Het vrijwillig, geheel onttrekken der aandacht, wordt met het afwezig-zijn gelijkgesteld. Men behoort de h. M. te hooren met *aandacht, eerbied, gods-vrucht*.

Men is ontheven van de verplichting, wanneer men *zelf* of de *naaste*, door het bijwonen, een *belangrijke* schade zou lijden (ziekte, zwakheid, te groote afstand enz.).

b, het nalaten van *slaafsche werken*,

waarbij meer inspanning van het lichaam dan van den geest gevorderd wordt, welke b.v. gewoonlijk door dienstboden, daglooners, werklieden enz. verricht worden: huis-, veld-, tuinarbeid, ambachten. Geoorloofd zijn b.v.: studeeren, schrijven, teekenen, schilderen, fotografeeren, kunstborduurwerk enz.

Men bedrijft doodzonde, wanneer men (of zijne onderhoorigen) gedurende een geruimen tijd (2 à 3 uren) zonder *wettige* redenen zwaren arbeid verricht.

Wettige redenen zijn: dispensatie, de eer van God, welzijn des naasten, noodzakelijkheid.

Indien het werk licht is en er eenige (niet voldoende) reden bestaat, wordt er voor groote zonde langere tijd (dan 2 à 3 uren) vereischt; ook is er dan spoediger oorzaak voor dispensatie; men heeft echter *ergernis* te vermijden.

c, nalaten van *koophandel* (vooral op markten; openbare verkooping; groothandel).

d, nalaten van *processen* en rechtspraak. Zie ook: Militairen.

Zonde. 1, is een vrijwillige (wetens en willens) overtreding van Gods wet; is óf doodzonde (z. a.) óf dagelijksche zonde (z. a.).

2, Verdeeld in: Z. van gedachten, begeerten, woorden, werken, of verzuimen; eigene en vreemde zonden (z. a.).

3, Bizondere Z. zijn: 7 hoofdzonden (z. a.); 6 zonden tegen den h. Geest (z. a.); de 4 wraakroepende zonden (z. a.); de 9 vreemde zonden (z. a.).

Zonden tegen den h. Geest zijn die zonden (z. a.), welke enkel uit boosheid geschieden en uiteraard de bekeering zeer bemoeilijken; zij zijn: wanhoop en vermetel vertrouwen; hardnekkige bestrijding der bekende,

geopenbaarde waarheid; het benijden der genade Gods van den naaste; volharding in de boosheid; onboetvaardigheid.

Zondenbok; de bok, waarop de zonden des volks door den Hoogepriester van het O. T. (Levit. 16) op den Grooten Verzoendag in symbolieken zin werden geladen; vandaar de uitdrukking ten onzent „de zondenbok zijn”: iemand, op wien de schuld van anderen verhaald wordt.

Zondenvergeving in de Biecht (z. a.), welke macht zich over *alle* zonden uitsrekt en welke alleen en uitsluitend de Priesterschap (Biss. en Priesters) der kath. K. bezit. De Priester, bedienaar van het h. Sakr. der Biecht, (z. a.) is in *elk* denkbaar geval tot de meest strikte geheimhouding verplicht, zelfs ten koste van zijn leven. Behalve deze rechtsmacht, door het h. Priesterschap geschonken, wordt nog rechtsbevoegdheid of jurisdictie (z. a.) gevorderd, welke de K. tot de uitoefening dier macht aan hare „biechtvaders” schenkt. Die macht is beperkt tot bepaalde bisdommen, plaatsen, personen; ook zijn er sommige zeer zware zonden gewoonlijk van uitgesloten (zie: reservaties); voor stervensgevaar heeft echter ieder priester de volledigste bevoegdheid. *Zonder* de biecht, kunnen de *doodzonden* (z. a.) ook door een volmaakt berouw (z. a.) worden vergeven, wanneer dit gepaard gaat met een voornemen om, waar men kan, de zonden te biechten; *door* de biecht, reeds met een onvolmaakt berouw (z. a.). Voor de *dagelijksche zonden* zie men: „Vergiffenis”. Zie: Priester; Biecht; Vergiffenis.

Zondvloed, („grootte” en niet „zonden”-vloed) is de geweldige overstroming (Genes. 6), welke de

h. Schr. mededeelt; hierinkwamen de nakomelingen van Caïn en Seth tot straf hunner zonden om; slechts Noach, zijne 3 zonen, hunne vrouwen en de door hen verzamelde dieren werden in de ark gered. De Z. behoeft zich niet over de geheele aarde te hebben uitgestrekt; wel over de geheele toen aanwezige *menscheid*. De talrijke, overoude tradities in verschillende landen, welke, buiten de h. Schr., over den Z. bestonden, bevestigen het bijbelsch verhaal.

Zouaaf, oorspr. soldaat in Turksch uniform van de Fransche infanterie; het eerst aangeworven te Zouava (1830). Later vooral bekend als *pauselijk* Z., soldaat van het vrijwilligerscorps, dat den Paus te hulp kwam, toen de pausel. Staten (z. a.) werden aangevallen en als zoodanig vernietigd (1870).

Fig. 315.

Zouavenbond, Algem. Nederl.; werd gesticht in 1894 en telt thans 16 afdelingen.

Zout, symb. van geestkracht, levensvolheid, behoedend tegen bederf enz.; vandaar geb. bij den doop en het exorcismus.

Zuid, zie: Plaats.

Zuil, een cilindervormig, gew. zwaar steunsel, dat het gewelf draagt. b.v. in kerken; komt in velerlei vormen voor; kan al of niet gecanneleerd of gegroefd zijn enz.; zij kan worden verdeeld in:

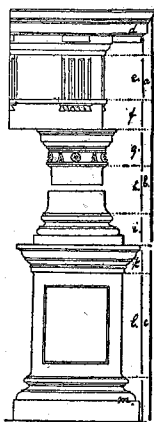

Fig. 316.

a.	{	Bovendeel, hoofdstuk, dekstuk, taflement of entablement.	{	k. kroonlijst of kornies,
		e. Fries,		
b.	{	Kolom.	{	f. Architraaf, hoofd- of bindbalk,
		g. Kapiteel,		
c.	{	Pedestal of Voetstuk.	{	h. Schacht of schaft,
		i. Voet, basis, basement.		
				k. Kroon- of dekljst,
				l. Onderbouw,
				m. Sokkel of basement.

Zie: Pijler; Kolom.

Zuilbewoners, zie: Stylieten.

Zuilen-Apostelen in de kunst; de hh. Apostelen: Petrus, Johannes en acobus, volgens Gal. 2. 9. Als zoodanig worden hunne voorstellingen dikwerf tegen zuilen of pijlers geplaatst, b. v. tegen die van de viering.

Zuilengang;

een galerij, waarvan het welfdak door zuilen (z. a.) wordt gedragen.

Zuivel bestaat uit melk en melkprodukten: boter,

kaas; verboden op Goeden Vrijdag (z. a.).

Zuivere Geest, zie: Geest.

Zuiveringseed; een seed (z. a.), waardoor men bevestigt, niets te hebben achtergehouden of waardoor een gekozene verklaart aan zijne kiezers niets te hebben geschonken of beloofd.

Zwart, zie: Kleuren; Exequiën; Requiemis; Katafalk.

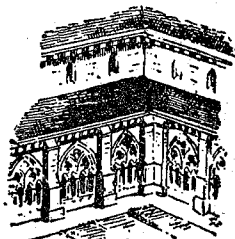

Fig. 317.

Zwartdag, rouwdag; is thans alleen de Goede Vrijdag (vroeger de 4 laatste dagen vóór Paschen; vóór dien tijd waren er zeer vele), waarop men zich van vleeschspijzen, zuivel, melk en eieren heeft te onthouden.

Zweetdoek of Veronica-doek, zie:

Christus-portretten; Veronica.

Zweren, zie: Eed.

Zwitsersche Garde, de pausel. pa-

leiswacht (uit Zwitsers bestaande) in het Vatikaan (z. a.), sedert 1505; corps, bestaande uit 120 man, op militaire leest geschoeid; beschermt den Paus, assisteert bij bijkans alle pontificalia; drie wachtposten: vóór de pausel. vertrekken, vóór de „bronzen poort" (S. Pietersplein), vóór de buitenpoort (tegenover de wacht der Ital. regeering). Zie: Pausel. Garde.
